ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 657

GAGAVUZ TÜRKÇESİ GRAMERİ

GİRİŞ - SES BİLGİSİ - ŞEKİL BİLGİSİ - CÜMLE - SÖZLÜK
METİN ÖRNEKLERİ

Yard. Doç. Dr. Nevzat ÖZKAN

ANKARA, 1996

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI: 657
Gramer Bilim ve Uygulama Yayınları : 18

GAGAVUZ TÜRKÇESİ GRAMERİ

GİRİŞ - SES BİLGİSİ - ŞEKİL BİLGİSİ - CÜMLE - SÖZLÜK
METİN ÖRNEKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Nevzat ÖZKAN

ANKARA, 1996

5846 Sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları TÜRK DİL KURUMU'na aittir.

İnceleyenler : Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN
Prof. Dr. Osman Nedim TUNA

ISBN : 975 - 16 - 0795 - 7

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

ÖN SÖZ 1
KISALTMALAR 4
Taranan Eserlerin Kısaltmaları 4
Mukayesede Kullanılan Eser ve Makalelerin Kısaltmaları 5
Diğer Kısaltmalar 6

GİRİŞ

GAGAVUZ ADI 7
GAGAVUZLARIN ASLI 10
PEÇENEKLER 14
KUMANLAR (KIPÇAKLAR) 16
UZLAR (TORKLAR) 17
KEYKAVUS 18
GAGAVUZ DEVLETİ 21
OSMANLI HAKİMİYETİNDE GAGAVUZ TÜRKLERİ 21
GAGAVUZLARIN BASARABYAYA GÖÇÜ 23
GAGAVUZ İSYANLARI 23
HAMDULAH SUPHİ VE GAGAVUZLAR 24
GAGAVUZLARIN SON DURUMU 24
GAGAVUZLARLA DİĞER TÜRK BOYLARI ARASINDAKİ YAKINLIK VE İLİŞKİLER 25
GAGAVUZ TÜRKLERİNİN YAŞADIĞI YERLER 27
GAGAVUZ TÜRKLERİNİN NÜFUSU 27
GAGAVUZ TÜRKLERİNDE SOSYAL HAYAT 29
GAGAVUZ TÜRKLERİNİN GELENEKLERİ VE FOLKLORU 30
DİN 31
ALFABE 33
EDEBİYAT 34
GAGAVUZ TÜRKÇESİNİN TÜRK DİLİ İÇİNDEKİ YERİ 36

SES BİLGİSİ (FONETİK)

ÜNLÜLER (VOKALLER) 40
a ünlüsü 41
e ünlüsü 41
i ünlüsü 41
o ünlüsü 41
u ünlüsü 42
á ünlüsü 42

ä ünlüsü 43
ö ünlüsü 43
ü ünlüsü 44

UZUN ÜNLÜLER (Uzun Vokaller) 44
aa ünlüsü 44
f düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri 44
af > aa değişmesi 44
ğ düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri 44
ağ > aa değişmesi 44
ağa > aa değişmesi 45
ağı ~ ağ(< k)ı > aa değişmesi 45
ağu > aa değişmesi 45
ığ(< k)a > aa değişmesi 45
uğ(< k)a > aa değişmesi 45
h düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri 45
ah > aa değişmesi 45
aha > aa değişmesi 45
ahi > aa değişmesi 46
iha > aa değişmesi 46
k düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri 46
ak > aa değişmesi 46
y düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri 46
ay > aa değişmesi 46
ıya > aa değişmesi 46
uya > aa değişmesi 46
ee ünlüsü 47
ğ düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri 47
ağı > ee değişmesi 47
eğe > ee değişmesi 47
eğ(<k)i > ee değişmesi 47
iğe > ee değişmesi 47
h düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri 47
ahi > ee değişmesi 47
k düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri 47
ek > ee değişmesi 47
eki > ee değişmesi 47
y düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri 47
ey > ee değişmesi 47
iya > ee değişmesi 47
iye > ee değişmesi 47
ii ünlüsü 48
ğ düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri 48
ağı > ii değişmesi 48
eğ > ii değişmesi 48

iğ > ii değişmesi 48
iğ > (< k) i > ii değişmesi 48
h düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri 48
eh > ii değişmesi 49
k düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri 49
ek > ii değişmesi 49
y düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri 49
ey > ii değişmesi 49
iy > ii değişmesi 49
oo ünlüsü 49
Aslî oo ünlüsü 49
ğ düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri 49
oğ > oo değişmesi 49
oğu > oo değişmesi 49
uğ > oo değişmesi 49
h düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri 50
ohu > oo değişmesi 50
v düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri 50
ova > oo değişmesi 50
y düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri 50
oyu > oo değişmesi 50
uu ünlüsü 50
ğ düşmesiyle meydana gelen uu ünlüleri 50
oğ > uu değişmesi 50
oğu > uu değişmesi 50
uğ > uu değişmesi 50
uğu > uu değişmesi 50
v düşmesiyle meydana gelen uu ünlüleri 50
ov > uu değişmesi 50
ıı ünlüsü 51
ğ düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri 51
ağı > ıı değişmesi 51
ığ > ıı değişmesi 51
ığ(< k)ı > ıı değişmesi 51
v düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri 51
ıvı > ıı değişmesi 51
y düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri 51
ayı > ıı değişmesi 51
áá ünlüsü 51
aá > áá değişmesi 51
ıá > áá değişmesi 51
ää ünlüsü 51
ğ düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri 52
(e)äğ(< k)ä > ää değişmesi 52
(e)äğ(< k)i > ää değişmesi 52

ığ(< k)ä > ää değişmesi 52
üğ(< k)ü > ää değişmesi 52
h düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri 52
ah > ää değişmesi 52
y düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri 52
äyä > ää değişmesi 52
iya > ää değişmesi 52
öö ünlüsü 52
k düşmesiyle meydana gelen öö ünlüleri 52
eki > öö değişmesi 52
y düşmesiyle meydana gelen öö ünlüleri 53
öy > öö ~ üü ~ ö ~ ü değişmesi 53
üü ünlüsü 53
ö > üü değişmesi 53
ğ düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri 53
öğ > üü değişmesi 53
öğü > üü değişmesi 53
üge > üü değişmesi 53
üğü > üü değişmesi 53
k düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri 53
ök > üü değişmesi 53
yük > üü değişmesi 53
v düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri 54
öv > üü değişmesi 54
y düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri 54
öy > üü değişmesi 54
öyü > üü değişmesi 54
üyü > üü değişmesi 54
ÜNLÜ (VOKAL) TABLOSU 55
İKİZ ÜNLÜLER 55
ÜNLÜ UYUMU 56
ÜNLÜ SIRASININ DEĞİŞMESİ 58
Kalın sıradan ince sıraya geçiş 58
İnce sıradan kalın sıraya geçiş 58
ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ 59
KALIN ÜNLÜLERİN İNCELMESİ 59
a > ä 59
a > i 59
ı > i 59
u > ü 59
İNCE ÜNLÜLERİN KALINLAŞMASI 60
e > a 60
e > u 60
i > a 60
i > ı 60

i > u 60
ö > o 60
GENİŞ ÜNLÜLERİN DARALMASI 60
a > ı 60
e > i 60
o > u 61
ö > ü 61
DAR ÜNLÜLERİN GENİŞLEMESİ 61
ı > a 61
i > e 61
u > o 61
DÜZ ÜNLÜLERİN YUVARLAKLAŞMASI 62
a > o 62
e > ö 62
ı > u 62
i > ü 62
YUVARLAK ÜNLÜLERİN DÜZLEŞMESİ 62
o > a 62
o > e 62
u > ı 62
u > i 62
u > á 62
ü > e 63
ÜNLÜ DÜŞMESİ 64
a ünlüsü 64
e ünlüsü 64
ı ünlüsü 64
i ünlüsü 64
u ünlüsü 65
ÜNLÜ TÜREMESİ 65
Ön türeme 65
i türemesi 65
u türemesi 65
İç türeme 65
a türemesi 65
e türemesi 65
ı türemesi 65
i türemesi 65
u türemesi 66
Son türeme 66
a türemesi 66
e, ä türemesi 66
ı türemesi 66
ü türemesi 66

ÜNSÜZLER (KONSONANTLAR) 66
b ünsüzü 67
v ünsüzü 67
d ünsüzü 67
g ünsüzü 67
j ünsüzü 67
c ünsüzü 68
z ünsüzü 68
y ünsüzü 68
k ünsüzü 68
l ünsüzü 68
m ünsüzü 69
n ünsüzü 69
p ünsüzü 69
r ünsüzü 69
s ünsüzü 69
t ünsüzü 69
f ünsüzü 69
h ünsüzü 69
ts ünsüzü 70
ç ünsüzü 70
ş ünsüzü 70
ÜNSÜZ (KONSONANT) TABLOSU 71
ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ 72
TONLULAŞMA 72
b > p değişmesi 72
k > g değişmesi 72
ç > c değişmesi 72
h > y değişmesi 72
t > d değişmesi 72
f > v değişmesi 72
k > v değişmesi 73
s > z değişmesi 73
TONSUZLAŞMA 73
ġ > k değişmesi 73
g > k değişmesi 73
ğ > h değişmesi 73
c > ç değişmesi 73
d > t değişmesi 74
v > f değişmesi 74
z > s değişmesi 74
b > p değişmesi 74
y > h değişmesi 74
SIZICILAŞMA 74
k > f değişmesi 75

ç > ş değişmesi 75
AKICILAŞMA 75
b > m değişmesi 75
k > y değişmesi 75
ğ > y değişmesi 76
h > l değişmesi 76
k > n değişmesi 76
SÜREKSİZLEŞME 76
f > p değişmesi 76
j > c değişmesi 76
ş > ç değişmesi 76
GENZELLEŞME 76
r > n değişmesi 76
l > n değişmesi 76
DUDAKSILAŞMA 77
h > f değişmesi 77
ğ > v değişmesi 77
y > v değişmesi 77
n > m değişmesi 77
GIRTLAKSILAŞMA 77
f > h değişmesi 77
DİŞSİLEŞME 77
m > n değişmesi 77
AVURTSULAŞMA 78
r > l değişmesi 78
n > l değişmesi 78
ÜNSÜZ BENZEŞMESİ 78
Tam Benzeşme 79
İlerleyici benzeşme 79
-ny- > -nn- benzeşmesi 79
-kl- > -ll- benzeşmesi 79
Gerileyici benzeşme 79
-ln- > -nn- benzeşmesi 79
-yl- > -yn- > -nn- benzeşmesi 79
-zs- > -ss- benzeşmesi 80
Yarı Benzeşme 80
-ml- > -mn- benzeşmesi 80
-md- > -nd- benzeşmesi 80
-nb- > -mb- benzeşmesi 80
-gş- > -şç- benzeşmesi 80
-hç- > -şç- benzeşmesi 80
A- Kelime Sonunda Tonsuzların Tonlulaşması 81
p > b tonlulaşması 81
t > d tonlulaşması 81
ç > c tonlulaşması 81

k patlayıcı tonsuzu ile ilgili durumlar 81
1- k patlayıcı tonsuzunun korunması 81
2- k ünsüzünün erimesi 81
3- çok kelimesi 81
B- Kelime Sonunda Tonlu Tonsuz Uyumu 81
AYKIRILIŞMA 82
-nn- > -nd- aykırılaşması 82
-ss- > -st- aykırılaşması 82
ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ 83
-ff- > -f- tekleşmesi 83
-kk- > -k- tekleşmesi 83
-ll- > -l- tekleşmesi 83
-mm- > -m- tekleşmesi 83
-rr- > -r- tekleşmesi 83
-ss- > -s- tekleşmesi 83
-tt- > -t- tekleşmesi 83
-vv- > -v- tekleşmesi 84
-zz- > -z- tekleşmesi 84
ÜNLÜLEŞME VE ÜNSÜZLEŞME 84
KORUNAN ÜNSÜZ 84
ÜNSÜZ DÜŞMESİ 84
ğ düşmesi 84
h düşmesi 85
İç seste -h- düşmesi 85
Son seste -h düşmesi 85
k düşmesi 86
İç seste -k- düşmesi 86
Son seste -k düşmesi 86
l düşmesi 86
n düşmesi 86
r düşmesi 86
İç seste -r- düşmesi 87
Son seste -r düşmesi 87
t düşmesi 87
İç seste -t- düşmesi 87
Son seste -t düşmesi 87
v düşmesi 87
y düşmesi 88
Ünsüz Türemesi 89
Ön seste y- 89
İç seste -y- türemesi 90
Son seste -y türemesi 90
Ön seste h- 90
İç seste -h- türemesi 91
Ön seste v- 91

İç seste -v- türemesi 91
m türemesi 91
n türemesi 92
t türemesi 92
s türemesi 92
YER DEĞİŞTİRME (GÖÇÜŞME/METATHÉSÉ) 92
Yakın Yer Değiştirme 92
Ünsüzle Ünsüz arasında 92
ml > lm yer değiştirmesi 92
(r >) lh > hl yer değiştirmesi 93
vr > rv yer değiştirmesi 93
nh > hn yer değiştirmesi 93
Ünlüyle ünsüz arasında 93
ıs > sı yer değiştirmesi 93
ye (< a) > ey yer değiştirmesi 93
ur > ru yer değiştirmesi 93
ım > mı yer değiştirmesi 93
Uzak yer değiştirme 93
Ünsüzle ünsüz arasında 93
r-t > tr yer değiştirmesi 93
l-n > n-l yer değiştirmesi 93
Ünlüler arasında yer değiştirme 93
a-(ı >) i > i-a yer değiştirmesi 93
Ünlü-ünsüz ve ünsüz-ünsüz yer değiştirmesi 93
HECE KAYNAŞMASI 94
BİRLEŞİK KELİMELERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI 95
1. Birleşik kelimelerde ünlü düşmesi 95
2. Birleşik kelimelerde ünlü değişmesi 96
3. Birleşik kelimelerde ünlü benzeşmesi 96
4. Birleşik kelimelerde ünsüz değişmesi 96
5. Birleşik kelimelerde ünsüz türemesi 96
HECE YUTUMU 96
-yi, -yu, -yü hece yutumu 96
-di hece yutumu 97
-el- hece yutumu 97
VURGU 97
Kelime Vurgusu 97
Cümle Vurgusu 99
HECE 100

ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

KELİME YAPIMI 101
İsimden İsim Yapma Ekleri 101
+aç 101

+ak 101
+Ar, +şAr 101
+(A)rAk 102
+CA 102
+CI 102
+CIk, +CAk, +CA(A)z 102
+daş 103
+en 103
+GA 103
+kI 104
+LA(yI,e)n, +yLe(i)n, +cilä(ä)n 104
+lI 104
+LIK 105
+m 106
+man 106
+msı 106
+nca 106
+ncI 106
+sI 106
+sIz 106
+sul 107
+tI 107
+z 107
Yabancı kaynaklı isimden isim yapma ekleri 107
+dar 107
+istan 107
+ru 107
+(y)ka 107
+zän 108
İsimden Fiil Yapma Ekleri 108
+A- 108
+(A)l- 108
+(A)r- 108
+dA- 109
+ı- 109
+irgen- 109
+k- 109
+kır- 109
+LA- 109
+sA- 110
+sı- 111
Fiilden İsim Yapma Ekleri 111
-Ak 111
-amak 111
-baç, -mAç 111

-ç 111
-e 111
-esi 112
-gA 112
-gaç 112
-GAn 112
-GI 112
-GIç 112
-GIn 112
-I 113
-IcI 113
-(I)k 113
-(I)m 114
-In 115
-mal 115
-man 115
-mIk 115
-tI 115
-y 115
Fiilden Fiil Yapma Ekleri 115
-AIA- 115
-ar- 116
-ç- 116
-DIr- 116
-Gun- 116
-gut- 116
-I- 116
-(I)D- 116
-(I)I- 117
-(I)n- 117
-(I)r- 117
-(I)ş- 117
-mA- 118
-msä- 118
-p- 118
-re- 118
-se- 118
-üz- 118

KELİME TÜRLERİ

İSİM 119
1) Basit (Yalın) İsim 119
2) Türemiş İsim 119
3) Birleşik İsimler 119

1) Madde İsmi (Somut isim) 120
2) Mânâ İsmi (Soyut isim) 120
İSME GELEN ÇEKİM EKLERİ 120
ÇOKLUK EKİ 121
HÂL EKLERİ 121
Yalın Hâl (Nominatif Hâli) 121
İlgi Hâli (Genetif Hâli) 121
Yükleme Hâli (Akkuzatif Hâli) 122
Yönelme Hâli (Datif Hâli) 122
Bulunma Hâli (Lokatif Hâli) 123
Uzaklaşma Hâli (Ablatif Hâli) 123
Vâsıta Hâli (İnstrumental Hâli) 123
Eşitlik Hâli (Ekvatif Hâli) 124
Yön Gösterme Hâli (Direktif Hâli) 125
HÂL EKLERİ ARASINDAKİ GÖREV DEĞİŞİKLİĞİ 125
Yönelme hâli yerine yapma hâli (Datif yerine akkuzatif) 125
Yapma hâli yerine yönelme hâli (Akkuzatif yerine datif) 126
Yönelme hâli yerine bulunma hâli (Datif yerine lokatif) 126
Uzaklaşma hâli yerine bulunma hâli (ablatif yerine datif) 126
Bulunma hâli yerine ilgi hâli (Lokatif yerine genetif) 127
Bulunma hâli yerine uzaklaşma hâli (Lokatif yerine ablatif) 127
Yalın hâl yerine uzaklaşma hâli (Nominal yerine ablatif) 127
Yalın hâl yerine bulunma hâli (Nominal yerine lokatif) 127
Yalın hâl yerine yönelme hâli (Nominal yerine datif) 127
Vâsıta hâli yerine uzaklaşma hâli (İnstrumental yerine ablatif) 127
Vâsıta hâli yerine yönelme hâli (İnstrumental yerine datif) 127
Yönelme hâli yerine vâsıta hâli (Datif yerine instrumental) 128
İlgi hâli yerine yönelme hâli (Genetif yerine datif) 128
Vâsıta hâli yerine bulunma hâli (İnstrumental yerine lokatif) 128
Uzaklaşma hâli yerine yükleme hâli (Ablatif yerine akkuzatif) 128
Hâl ekleri arasındaki görev değişikliği tablosu 129
İYELİK ÇEKİMİ 129
İyelik Eklerinde Yığılma 129
SORU EKİ 130
AİTLİK EKİ 131
SIFATLAR 131
NİTELEME SIFATLARI 132
BELİRTME SIFATLARI 132
İşâret Sıfatları 132
Sayı Sıfatları 132
Asıl sayı sıfatları 133
Sıra sayı sıfatları 133
Üleştirme sayı sıfatları 133
Topluluk sayı sıfatları 133
Kesir sayı sıfatları 134

Soru Sıfatları 134
Belirsizlik Sıfatları 134
ZARFLAR 134
YER-YÖN ZARFLARI 135
ZAMAN ZARFLARI 136
HÂL ZARFLARI 137
MİKTAR ZARFLARI 137
ZAMİRLER 137
ŞAHIS ZAMİRLERİ 138
Şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekim tablosu 138
Şahıs zamirlerinde olumsuzluk ve soru 138
Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması 138
DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ 139
İŞÂRET ZAMİRLERİ 140
İşâret zamirlerinin hâl ekleriyle çekim tablosu 140
SORU ZAMİRLERİ 141
Ne soru zamiri 141
Kim soru zamiri 141
Kaç soru zamiri 142
BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ 142
FİİLLER 142
Öznelerine Göre Fiil Çatıları 143
Nesne Alma Durumuna Göre Fiil Çatıları 143
FİİL ÇEKİMİ 143
Şahıs ekleri çekim tablosu 144
ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ 144
HABER KİPİ ÇEKİMLERİ 145
Geniş Zaman Çekimi 145
Şimdiki Zaman Çekimi 147
Gelecek Zaman Çekimi 149
Görülen Geçmiş Zaman Çekimi 151
Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi 153
TASARLAMA KİPİ ÇEKİMLERİ 154
Emir Çekimi 154
İstek Çekimi 155
Şart Çekimi 158
Gereklik Çekimi 159
EK-FİİL 159
Ek-fiilin geniş zaman çekimi 160
Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi 160
Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi 161
Ek-fiilin şart çekimi 162
Ek-fiilin Katmerli Birleşik Çekimi 163
FİİLLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ 163
Hikâye Birleşik Çekimi 163

Şimdiki zamanın hikâyesi 164
Geniş zamanın hikâyesi 164
Gelecek zamanın hikâyesi 164
Görülen geçmiş zamanın hikâyesi 164
Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi 164
İstek kipinin hikâyesi 165
Gereklik kipinin hikâyesi 165
Rivâyet Birleşik Çekimi 165
Şimdiki zamanın rivâyeti 165
Geniş zamanın rivâyeti 165
Gelecek zamanın rivâyeti 166
Öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti 166
İstek kipinin rivâyeti 166
Gereklik kipinin rivâyeti 166
Şart Birleşik Çekimi 166
Şimdiki zamanın şartı 166
Geniş zamanın şartı 167
Gelecek zamanın şartı 167
Görülen geçmiş zamanın şartı 167
Gereklik kipi şart çekimi 167
Katmerli Birleşik Çekimi 167
-DIr Ek-Fiili 168
BİRLEŞİK FİİLLER 168
et- yardımcı fiilinin kullanılışı 168
ol- yardımcı fiilinin kullanılışı 169
et-, ol- yardımcı fiillerinin fiille kullanılması 169
İsimle kullanılan diğer yardımcı fiiller 169
Tasvirî Fiiller 169
ver- tezlik yardımcı fiili 169
bil- yeterlilik fiili, olumsuzu, var nicä//nasıl, yok nicä//nasıl kalıpları 169
kal- süreklilik yardımcı fiili 170
yaz- yaklaşma yardımcı fiili 170
yabancı kökenli isimlerle yardımcı fiillerin kullanılması 170
SIFAT-FİİLLER 171
-An (< -gan) 171
-Ar 171
-Dık 171
-dü 172
-mAz 172
-mIş 172
-(y)AcAk 172
ZARF-FİİLLER 172
-A 173
-dık sıfat-fiilinden yapılan zarf-fiiller 173
-DIkçA 173

-dIktAn 173
-DIynAn 173
-dUcAAn(An) 174
-är -mäz 174
-I 174
-IncA(n,A) 175
-IncAk 175
-Ip- 175
-kAnA 175
-mAdAAn 176
-(y)ArAk 176
İSİM-FİİLLER 176
-mAk//-mAA 176
-mA 177
-Iş 177
EDATLAR 178
ÜNLEMLER 178
Duygu ünlemleri 178
Seslenme ünlemleri 179
Sorma ünlemleri 179
Gösterme ünlemleri 180
Cevap ünlemleri 180
BAĞLAÇLAR 181
Sıralama Bağlaçları 181
Denkleştirme Bağlaçları 181
Karşılaştırma Bağlaçları 182
Cümle Bağlaçları 183
açan 183
allelem//allele//allä 184
ama 184
ancak 184
ani 185
aniki 185
baare//baari//barikim (< bari+kim) 185
beki//bekin 185
bile 186
bolay 186
da//dä//ta//te 187
er//eer//eerlem 187
ki 187
makar ki 187
neçin ki 187
onuştan 187
osa 188
osaydı//osıydı (< osa idi) 188

sansın//sanki 189
sáyı 189
zerä//zeräm//zereciim 189
SON ÇEKİM EDATLARI 190
Miktar ve Yön edatı 190
Yön edatları 190
Vâsıta ve beraberlik edatları 191
Benzerlik edatları 192
Tekrar Edatı 193
Hâl Edatı 193
Sebep Edatları 193
Başkalık edatları 194
Son çekim edatlarının hâl ekleriyle kullanılması 194

KELİME GRUPLARI

TEKRARLAR (İKİLEMELER) 195
Aynen Tekrarlar 196
Eş Anlamlı Tekrarlar 197
Zıt Anlamlı Tekrarlar 197
Eklemeli Tekrarlar 197
Ses yakınlığına dayanan tekrarlar 198
İYELİK GRUBU 198
İSİM TAMLAMASI 199
SIFAT TAMLAMASI 199
TAKISIZ TAMLAMA 200
BİRLEŞİK İSİM 200
ÜNVAN GRUBU 200
BİRLEŞİK KELİME 201
BİRLEŞİK FİİL 201
BAĞLAMA GRUBU 201
EDAT GRUBU 201
ÜNLEM GRUBU 201
FİİL GRUPLARI 201
İsim-Fiil Grubu 202
Sıfat-Fiil Grubu 202
Zarf-Fiil Grubu 202
KISALTMA GRUPLARI 202
İsnat Grubu 202
İlgi Grubu (Genetif Grubu) 202
Yönelme Grubu (Datif Grubu) 203
Bulunma Grubu (Lokatif Grubu) 203
Uzaklaşma Grubu (Ablatif Grubu) 203

CÜMLE (SENTAKS)

TEMEL UNSURLAR 204
Yüklem 204
Özne 205
YARDIMCI UNSURLAR 205
Nesne 205
Yer Tamlayıcısı 206
Zarf 207
CÜMLE ÇEŞİTLERİ 208
UNSURLARININ DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ 208
Düz Cümle 208
Devrik Cümle 209
Kesik Cümle 210
YÜKLEMİNİN CİNSİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ 211
Fiil Cümlesi 211
İsim Cümlesi 211
ANLAMLARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ 211
Olumlu Cümle 211
Olumsuz Cümle 212
Soru Cümlesi 213
Ünlem Cümlesi 213
YAPILARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ 213
Basit Cümle 213
Dar cümle 213
Geniş cümle 213
Birleşik Cümle 213
Şart birleşik cümlesi 215
İç içe birleşik cümle 215
Ara sözler (İç cümle) 216
Açıklama birleşik cümleleri 216
Ki'li (ani // aniki) birleşik cümle 216
Sıralı Cümleler 217
Bağlaçsız sıralı birleşik cümle 218
Bağlaçlı sıralı cümle 218
Karışık Birleşik Cümle 218
CÜMLE TAHLİLİ 220
SÖZLÜK 225
SONUÇ 262
SUMMARY 269
BİBLİYOGRAFYA 270
EKLER 278
Karamanlıca Alfabe 278
Basarabya Gagavuzları'nın kullandığı alfabeler 279
Bulgaristan Gagavuz Türkçesi ile ilgili yayınlarda kullanılan alfabeler 280

Gagavuz Türkçesi'nin Latin Kökenli Yeni Alfabesi 281
Göç yolları haritası 282
Gagavuz Türkleri'nin yaşadığı yerleri gösteren harita 283
METİN ÖRNEKLERİ 284

ÖN SÖZ

Gagavuzlar, dil, din ve kültür yapısı bakımından kendine has bir takım özellikleri bulunan bir Türk topluluğudur. 9. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a yönelen Türk akınları ve Selçuklu-Osmanlı Türkleriyle devam eden Türk fütûhatı, Balkanlar ve Orta Avrupa içlerinde çok sayıda Türk bölgesi meydana getirmiştir. Gagavuz Türkleri, yüz yıllarca devam eden bu akın ve fetihler sırasında Hıristiyanlaşan Türk boylarının bir bakiyesidir.

Türkçe konuşmaları ve eski Türk geleneklerinden bir kısmını sürdürmeleri sebebiyle Hıristiyan milletlerle, Hıristiyan olmaları sebebiyle de Müslüman Türklerle tam olarak kaynaşamamışlar, büyük güçlerin arasında sıkışıp kalmış bir toplum olarak çok sıkıntı çekmişlerdir.

Dobruca'dan Basarabya'ya, Kuzey-Doğu Bulgaristan'a, Yunanistan'a, Makedonya'ya, Romanya'ya, Ukrayna'ya ve Rusya içlerine, hatta Kazakistan'a ve Kırgızistan'a kadar uzanan Gagavuz yerleşim alanları Bizans, Selçuklu, Osmanlı, Bulgar, Romen, Rus hâkimiyetleri altında kalmış, dinî bakımdan da Yunan, Bulgar, Romen, Rus kilise mücâdelelerine sahne olmuştur.

Gagavuz Türkleri, bu mücadeleler ve göçler sebebiyle dağılmış, önemli bir kısmı değişik Balkan milletleri içinde erimiştir. Bu gün Moldavya'da 200 bin, Bulgaristan'da 50-60 bin civarında Gagavuz'un varlığından söz edebiliyoruz. Moldavya'da Çadır, Komrat, Bucak, Valkaneş gibi merkezlerde yaşayan Gagavuz Türkleri özerk bir cumhuriyet olma yolundadır. Bulgaristan'da yaşayan Gagavuz Türkleri yakın zamana kadar süren Slavlaştırma politikaları sebebiyle büyük kayıplara uğramışlardır.

Gagavuz Türkleri zengin bir sözlü edebiyata sahiptir. Bu edebiyat mahsulleri ilk olarak; Moşkov, *Nareçiya bessarabskix gagauzov*/Radloff, **"Proben"** (Bd.10.St. Petersburg, 1904) adlı eserde yayınlanmıştır.

Moldavya'nın Romanya'ya bağlı olduğu 1930'lu yıllarda Mihail Çakır, *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ, Dua Chitabâ, Gagauzça-Romence laflık* gibi Gagavuzlar'a din, dil, kültür konusunda kılavuzluk eden eserlerini Romen harfleriyle Türkçe olarak yayınladı. Bulgaristan Gagavuzları'ndan Atanas Manof, Türker Acaroğlu'nun Türkçe'ye aktardığı , *"Gagauzlar (Hıristiyan Türkler) "* adlı önemli eserini verdi. Manof, bu eserinde Gagavuzları, dil, folklor, edebiyat, kültür, tarih gelenek bakımından tanıtır. Gagavuz Türkleri'ni asimile etmek veya devlet politikaları doğrultusunda kullanmak isteyen Bulgar, Yunan, Rus ve Romen bilginleri ve devlet adamlarının çabaları Çakır ve Manof'un bu çalışmalarıyla boşa çıkar.

Gagavuz Türkleri, 20. yüzyılın başlarına kadar okudukları, Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış Karamanlıca eserlerden hem dinî bilgiler almışlar, hem de Anadolu Türkleriyle olan kültürel bağlarını sürdürmüşlerdir. Hamdullah Suphi Tanrıöver Romanya elçiliğine atanınca bir süre kesilen bağlar yeniden kurulur. Yaşar Nabi Nayır'ın Balkanlar'daki gezisi ile ilgili intibalarını naklettiği *Balkanlar ve Türklük* adlı eseri, Gagavuzları Türkiye gündemine getirir. Türkoloji ile ilgili ilmî toplantıların müdavimi, gerçek bir Türkiye âşığı olan Mihail Guboğlu, uzun yıllar Gagavuzlar'ın bir temsilcisi

olarak tanınmış ve sevilmiştir. Son yıllardaki gelişmelerden sonra Gagavuz Türkleri ile Türkiye Türkleri arasındaki bağlantılar gün geçtikçe artmaktadır. Yıllardır demir perde gerisinde yaşadığı mahkûmiyeti bitiren diğer Türk boyları gibi Gagavuzlar da tarihî ve kültürel köklerini aramaya, gerçek kimliklerini bulmaya çabalamaktadırlar.

Gagavuz Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi ile birlikte Batı, Güney-Batı veya Oğuz grubu olarak adlandırılan şiveler arasında yer alır. Ağız özellikleri bakımından Balkan Türk ağızlarındandır. Gagavuz Türkçesi için ilk resmî alfabe, D. N. Tanasoğlu ve L. A. Pokrovskaya tarafından, Rus alfabesi esas alınarak 30 Temmuz 1957'de belirlenmiştir.

L. A.Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazika, Fonetika i Morfologiya*, (Moskva,1964) adlı Gagavuz Türkçesi gramerini yayınlar: G. A. Gaydarci, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan'ın katkıları ve N. A. Baskakov'un redaktörlüğü ile *Gagauzkogo-Russko Moldavskiy Slovar*, (Moskva, 1973) adlı Gagavuzca - Rusça - Moldavanca Sözlük yayınlanır. Bu sözlük İsmail Kaynak-A. Mecit Doğru tarafından *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, (Kültür Bakanlığı / 1294, Ankara,1991) adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Wlodzımierz Zajaczkowski, *Jezyk ı Folklor Gagauzow z Bulgarıı* (Krakow, 1966) adlı eserinde Bulgaristan Gagavuzlarının anonim halk edebiyatı mahsullerini ve kısa gramerini yayınlar. Bu eserde yayınlanan metinlerden hareketle *"Vocabulaire Gagaouze Français"* **(Folio Orıentalia** 1965) adlı sözlüğü ortaya koyar. Gagavuz Türkçesi ve diğer Balkan Türk ağızları üzerinde yapılan mukayeseli ilk çalışma Tadeusz Kowalski'nin *"Les Turcs et la Langue Turque de la Bulgarie du Nord Est"*, (Polska Akademiya, **Rocznık Orıentalistyczny**, Krakow, 1936) adlı makalesidir. Bu makale Ömer Faruk Akün tarafından *"Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili"* (**Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, c.III. nu.3-4, 31 Mart 1949) adıyla Türkçe'ye çevrildi..

Bizim çalışmamız; Giriş, Ses Bilgisi (Fonetik), Şekil Bilgisi (Morfoloji), Cümle Bilgisi (Sentaks), Sözlük, Ekler ve Metin Örnekleri bölümlerinden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde ilk olarak Gagavuz adı hakkındaki görüşler değerlendirildi. Gagavuz Türkleri'nin etnik yapısı, tarihleri, yaşadıkları yerler, nüfusları; edebiyatları, şive özellikleri, diğer Türk şiveleri ve boyları arasındaki yerleri gibi konular ele alındı. Gagavuz Türkleri'ni ve Gagavuz Türkçesi'ni ortaya çıkaran tarihî ve sosyal şartlar değerlendirildi.

Ses Bilgisi'nde Gagavuz Türkçesi'nin ses özellikleri yer yer Anadolu ve Rumeli ağızları, tarihî ve yaşayan Türk şiveleri ve Bulgaristan Gagavuz Türkçesi ile karşılaştırıldı, ses denklikleri gösterilmeye çalışıldı.

Şekil Bilgisi'nde kelime yapımı, kelime türleri, kelime grupları, isim ve fiil çekimi anlatıldı. Bir kısım eklerin ve Gagavuz Türkçesi'ne has unsurların tarihî ve günümüz Türk şiveleri, Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla ilgisi ve yakınlığı araştırıldı. Yabancı etkiler ayrıca değerlendirildi.

Cümle Bilgisi, Gagavuz Türkçesi'nin en karışık cephesidir. Bu bakımdan Gagavuz Türkçesi söz dizimi bir sistem içinde tasnif edilmeye çalışıldı. Bu tasnif çerçevesinde cümle tahlilleri yapıldı.

Sözlük'te, taranılan metinlerde görülen ve açıklanması gereken kelimelerin karşılıkları verildi. Ödünç kelimelerin kaynağı ve Gagavuz Türkçesi'ne giriş yolu teorik olarak izah edildi. Gagavuz Türkçesi'nin tarihî ve yaşayan Türk şiveleri ve Türkiye

Türkçesi ile ilgisini ortaya koyan mahallî ve arkaik kelimeler; Derleme, Tarama, şive ve lehçe sözlükleriyle karşılaştırıldı.

Ekler, Gagavuzlar'ın kullandığı, Gagavuz dili ve edebiyatı derlemelerinin yayınlandığı alfabeler, Karamanlıca eserlerin alfabesi ve Gagavuzlar'ın son olarak kabul ettiği Latin esaslı alfabe ile biri göç yollarını, diğeri bu günkü Gagavuz Türkleri'nin yaşadığı yerleri gösteren iki haritadan meydana gelmektedir.

Metin Örnekleri, Ses Bilgisi, Şekil bilgisi, Cümle Bilgisi ve Sözlük bölümlerinin meydana getirilmesi için taranan 19'u kril harfli, ikisi Romen harfli 21 eserden ve Wlodzımıerz Zajaczkowski'nin *Jezyk ı Folklor Gagauzow z Bulgarıı* adlı Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'yle ilgili eserinden, Karamanlı harfleriyle İstanbul'da yayınlanmış *İncil yani Evangelion*'dan ve yine Karamanlı harfli, basıldığı yer ve zaman belli olmayan bir *İlahi Kitab*ından seçildi.

Türkiye Türkçesi'ne herhangi bir Anadolu ve Rumeli ağzı kadar yakın bir şive olan Gagavuz Türkçesi bir bütün olarak değerlendirilmeye çalışıldı. Dilin millî kimliği belirleyen en önemli unsur olduğu dikkate alınarak Gagavuz Türkleri'nin geçmişten günümüze varlığının teminatı olan dilleri, Türk dilinin mantığı içinde ele alındı. Daha önce değişik araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu halde, metinlerde tesbit edemediğimiz hususlar, kaynak gösterilmek suretiyle aktarıldı. Bizim tesbitlerimize göre farklılık arz eden fonetik ve morfolojik özelliklere de karşılaştırma yoluyla yer verildi.

Doktora tezi olarak hazırlanan bu eserin basılması için rapor hazırlayan Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'un raporunda belirttiği hususlar doğrultusunda şu değişiklikler yapıldı: Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi'nde görülen bazı tanım ve örnek uyuşmazlıkları giderildi. Cümle Bilgisi'ne Gagavuz Türkçesi'nin cümle özellikleriyle ilgili bir değerlendirme eklendi. Örnekler harf sırasına göre dizildi. Gözden kaçan cümle bozuklukları düzeltildi. Fiil çekiminde kullanılan şahıs ekleri tablolaştırıldı. Kısaltmalar bölümünde yer alan eserlerin tam künyesi verildi. Kelime gruplarındaki eksiklikler tamamlandı.

Yine eserin basılması için rapor hazırlayan Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'nın raporunda belirttiği hususlar doğrultusunda eserde şu değişiklikler yapıldı: Eserin içindekiler kısmı yeniden düzenlendi. Şekil Bilgisi'ndeki örnekler, eklerin farklı şekillerine göre sıralandı. Ekler, alfabetik sıraya kondu. Yabancı eser ve şahıs adlarındaki imlâ hataları giderildi. Yapım ve çekim eklerindeki farklı şekiller formüle edildi. Ön seste y-, h-, v- konusu düzeltildi. Farklı yerlerde gösterilen aynı türden ekler birleştirildi. Daha önce sözlük bölümünde bulunmayan bazı kelimeler sözlüğe dahil edildi.

Eserin bir doktora tezi olarak hazırlanması sırasında yakın ilgi ve desteğiyle bana yol gösteren doktora hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'a, raporlarıyla esere çok önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a ve Prof. Dr. Osman Nedim Tuna'ya, bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Harun Güngör'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Nevzat Özkan

KISALTMALAR

Taranan Eserlerin Kısaltmaları:

A. : *Aydınnık*, 64 s. (Şiir); Filioglu, Vasi; Kişinev, 1990
B. : *Böcecik*, 111 s. (Çocuk Şiiri); Zanet, Todur; Kişinev, 1991
B.T. : *Ballada Türküleri*, 190 s. (Derleme); Durbaylo, M. A.; Kişinev, 1991
C. : *Canavar Yortuları*, 317 s. (Nesir); Bulgar, Stepan; Kişinev, 1990
C.Y. : *Cana Yakın*, 127 s. (Şiir); Gagauz-Çebotar, Petr; Kişinev, 1989
D.A.O. : *Dev Adamın Oolu*, 61 s. (Masal); Bulgar, Stepan; Kişinev, 1990
D.C. : *Dua Chıtabâ Gagauzlar için*, 64 s.(Nesir); Cıachır, Mıhaıl; Chışınau, 1935
D.Ö. : *Dattım Ömürdän*, 142 s. (Şiir); Kösä, Mina; Kişinev, 1990
G.F. : *Gagauz Folkloru*, 260 s. (Şiir-Nesir, Derleme); Babaoğlu, N. İ.; Kişinev, 1969
G.İ. : *Gagauzlarân İstorieasâ*, 40 s. (Nesir); Cıachır, Mıhaıl; Chışınau, 1934
H.O. : *Hazır Ol*, 110 s. (Şiir); Kösä, Mina; Kişinev, 1990
İ.T. : *İlkyaz Türküsü*, 290 s. (Antoloji); Kuroğlu, Stefan; Kişinev, 1989
K. : *Karımcalık*, 46 s. (Çocuk Şiiri); Zanet, Todur; Kişinev, 1989
M. : *Masallar*, 109 s. (Masal); Baboğlu, N. İ.; Kişinev, 1991
P. : *Proza*, 310 s. (Nesir); Karaçoban, Dimitriy; Kişinev, 1986
S.G. : *Sabansâârsın Gün*, 35 s. (Şiir); Kösä, Mina; Kişinev, 1990
T. : *Türkülär*, 139 s. (Şiir); Kolsa, Mihail; Kişinev, 1989
U. : *Umutlar*, 98 s. (Şiir); Kösä, Mina; Kişinev, 1988
U.K. : *Uzun Kervan*, 415 s. (Roman); Tanasoğlu, Dionis; Kişinev, 1985
Ü.D. : *Ürek Dalgası*, 133-204. s. (Şiir); Marinoğlu, Fëdor; Kişinev, 1990
Z.E. : *Zamanayâârsın Evim*, 67-132 s. (Şiir); Zanet, Todur; Kişinev, 1989

Mukayesede Kullanılan Eser ve Makalelerin Kısaltmaları:

AAKD : *Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri*; Caferoğlu, Ahmet; **TDAY Belleten 1963**

ARA : *Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri*; Caferoğlu, Ahmet; **TDAY Belleten 1964**

DLT : *Divanü Lügati't-Türk Dizini*; Caferoğlu, Ahmet; Ankara, 1972

DTA : *Dinler (Makedonya) Türk Ağzı*; Eckmann, Janos; **TDAY Belleten 1960**

DS : *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*; Ankara, 1963-1982

EA : *Erzurum Ağzı*; Olcay, Selahattin; Ankara, 1966

ETG : *Eski Türkçenin Grameri*; Gabain, A.von; Ankara, 1988

EUTS : *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*; Caferoğlu, Ahmet; Ankara, 1969

GBAA : *Güney Batı Anadolu Ağızları*; Korkmaz, Zeynep; Ankara, 1956

GKAYA : *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*; San, Sabri Özcan; Ankara, 1990

KBLS : *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*; Gyula, Nemeth; Ankara, 1990

KBTT : *Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili*; Kowalski, Tadeusz; **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** S.3-4, 1949

KDBTA : *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları*; Dallı, Hüseyin; Ankara, 1991

KTLS : *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*; Ercilasun, A. B., v.d.; Ankara, 1993

KYA : *Kütahya ve Yöresi Ağızları*; Gülensoy, Tuncer; Ankara, 1988

NYA : *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*; Korkmaz, Zeynep; Ankara, 1977

PKT : *Polatlı Kırım Türkçesi*; Yüksel, Zühal; Ankara, 1988

RİA : *Rize İli Ağızları*; Günay, Turgut; Ankara, 1978

RAÜ : *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme*; Gülensoy, Tuncer; **TDAY Belleten 1984**

UA : *Urfa Ağzı*; Urfalı Kemal Edip; Ankara, 1991

YA : *Yarkend Ağzı*; Özkan, Nevzat; Kayseri, 1990

YTS : *Yeni Tarama Sözlüğü*; Dilçin, Cem; Ankara, 1983

Diğer Kısaltmalar:

age.	:	*adı geçen eser*
agm.	:	*adı geçen makale*
Al.	:	*Almanca*
Ar.	:	*Arapça*
ark.	:	*arkaik*
A.Ü.	:	*Ankara Üniversitesi*
BDT	:	*Bağımsız Devletler Topluluğu*
bk.	:	*Bakınız*
Bul.	:	*Bulgarca*
c.	:	*cilt*
çev.	:	*çeviren*
DİB	:	*Diyanet İşleri Başkanlığı*
DTCF	:	*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi*
E.F.	:	*Edebiyat Fakültesi*
E.T.	:	*Eski Türkçe*
Far.	:	*Farsça*
Fr.	:	*Fransızca*
G.Ü.	:	*Gazi Üniversitesi*
İng.	:	*İngilizce*
İsl.	:	*İslav Dilleri*
İ.Ü.	:	*İstanbul Üniversitesi*
haz.	:	*Hazırlayan*
İt.	:	*İtalyanca*
K.B.	:	*Kültür Bakanlığı*
Krş.	:	*Karşılaştırınız*
KTB	:	*Kültür ve Turizm Bakanlığı*
MEB	:	*Millî Eğitim Bakanlığı*
MGSB	:	*Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı*
MİFAD	:	*Millî Folklor Araştırma Dairesi*
Rom.	:	*Romence*
Rus.	:	*Rusça*
S.	:	*sayı*
s.	:	*sayfa*
TDAY	:	*Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*
TDEK	:	*Türk Dünyası El Kitabı*
TDK	:	*Türk Dil Kurumu*
TKA	:	*Türk Kültürü Araştırmaları*
TKAE	:	*Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*
T.T.	:	*Türkiye Türkçesi*
Türk.	:	*Türkçe*
yay.	:	*yayınları*
Yun.	:	*Yunanca*

GİRİŞ

GAGAVUZ ADI

Gagavuzlarla ilgili araştırmalar yapan pek çok araştırmacı, Gagavuz adının etimolojisi üzerinde birbirinden farklı görüşler öne sürmüştür. Gagavuz adıyla ilgili görüş ve açıklamalar; sadece kelimenin ses yapısı ve morfolojisiyle sınırlı kalmamış, kelimenin ortaya çıkışı yanında Gagavuzlar'ın etnik yapısı ve kültür özellikleriyle ilgili alanlara da yönelmiştir.

Gagavuzlar'ın bir topluluk olarak varlığı, XI. yüzyıla kadar uzandığı halde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar hiç bir tarihî veya edebî kaynakta Gagavuz adına, rastlanmamaktadır.[1] Gagavuz adı ilk olarak 1817 tarihli Rus nüfus sayımındaki belgelerde geçmektedir.[2] Araştırmacıların büyük bir kısmı Gagavuz // Gagauz adında, bir *Oğuz // Guz // Uz* kelimesinin varlığını tespit etmektedirler. **Atanas Manof**, Gagavuz kelimesinin etimolojisiyle ilgili görüşleri şöyle değerlendirmektedir:

Radloff, *Ağuz* veya *Oğuz-Uz* kelimelerine *Uzlar*'da bir kabile manası ifâde eden *Ga* yahut *Gaga* kelimesinin getirildiğini düşünmektedir.

A. Moşkov, *Uz* veya *Oğuz* kelimesinin başına getirilen *Gaga* sözünün *Uzlar'a* mensup bir kabile manasını ifâde ettiğini ileri sürmektedir.

Dimitrov, bu kelimenin *Sanskritçe*'de *nesil* manasına gelen *Ga* veya kuvvetlendirilmiş şekliyle *Gaga* kelimesinden geldiğini ve sözün anlamının *Uzlar'ın ahfadı, halefleri* şeklinde açıklanabileceğini söylüyor.

Mladenov, son zamanlarda Türkiye'de de ilgi gören *Gök-uz* birleşik kelimesini öne sürmektedir.

Atanas Manof, bu görüş ve düşünceleri değerlendirdikten sonra, bizzat Gagavuzlar'ın anlayışlarına dayandığını söyleyerek şu tezi ortaya atıyor:

"Gagavuz kelimesindeki *Ga* yahut *Gaga* eski muhtelif Oğuz boylarından birine mensup kabile ifâde eden bir ek değil, sadece bir ünvandır. Bu ünvan, Gagavuzlar'a Karakalpaklar'ın Hıristiyanlaştırıldıkları zamanın başlarında verilmiştir. Bunlar Rus steplerinin sınır bekçiliğini yaparlar ve *Kalauz, sınır bekçisi* adını taşırlardı. Daha sonraları Oğuzlar'dan veya Türkler'den Hıristiyanlığı kabul edenlere de bu ad verilmiştir. Bu söz *Ortodoks Hıristiyan Oğuz* manasına gelmektedir. Eğer *Ga* veya *Gaga* Hıristiyan-

---

1 Mihail Guboğlu ,*"Prof Protoiren (Başpapaz) Mihail Ceachir (M.Çakır 1861-1938)' ın ölümünün 50. yılı münasebetiyle"*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1989, S. 60, s.59

2 Mihail Guboğlu, *"Gagavuzların Aslına Ait Faraziyeler ve Kendi Fikirlerim"*, **XI. Milletlerarası Türk Tarih Kongresinde sunulmuş bildiri özetleri** (21-26 Eylül 1981), s.54-55

laşmış Oğuzlar için değil de, her hangi bir Oğuz kabilesi için kullanılmış olsaydı, Gagavuzlarla aynı soydan gelen, fakat Müslüman olan Gacallar için de Gagavuz denilmesi gerekirdi."[3] Manof'un bu açıklamaları *Ga* sıfatının kullanılış şekli ve amacıyla ilgilidir. Gagavuzlar ve Gacallar için farklı adlar kullanılmış olmasına rağmen bu iki ismin ilk hecesinin *Ga* olduğunu ve bu benzerliğin boy adıyla ilgili olabileceğini söylemeyi gerekli görüyoruz. **Müstecip Ülküsal** da Oğuzlar'ın Hıristiyanlığı kabul edenlerine Gagavuz adı verildiği düşüncesini paylaşmaktadır.[4]

M. Çakır, Radloff'a katılarak *Oğuz* veya *Uz* Türkleri'nden *Gaga, Gagu* veya *Gogu* adını taşıyan bir boyun Gagauz adıyla anıldıklarını söylemektedir.[5] Azerbaycan Türkü **Abbas Abdullahoğlu**, Gagavuz adında *Oğuz* kökünün bulunduğunu kabul etmekte, ayrıca Kırgız (<Kır-gız // guz) Kazak (<Kuz // guz ak), Uygur (<Uyguz) boy adlarının da Oğuz adıyla ilgili olduğunu düşünmektedir.[6] Gagavuz Türkleri'nden **D. N. Tanasoğlu** da Gagavuz adını iki bölümde ele alarak; "*Gag* eski Oğuz dilinde *hak* yani *asıl, öz* demektir. *Auz* ise *Oğuz* anlamındadır"[7] değerlendirmesini yapıyor. *Gag* kelimesinin *Hak* sözüyle ilgili olduğunu düşünenlerden biri de **A. Mecit Doğru**'dur. Doğru'ya göre, Müslüman Oğuzları bâtıl dinli kabul ettikleri için Hıristiyan Oğuzlar kendilerine hak dininde olan Oğuz manasında *Hak Oğuz* demişlerdir. Rusların *"H"* sesi yerine *"G"* sesini kullanmaları sebebiyle bu kelime Gagavuz şekline girmiştir.[8] Gagavuz adıyla ilgili bir diğer önemli değerlendirme Gagavuzları *Keykavus*la birlikte Balkanlar'a geçen Türkler'e dayandıran araştırmacılar tarafından yapılmaktadır.

Bu iddiayı ilk ortaya atan **Paul Wittek**'tir.[9] Bu görüşe **Halil İnalcık** da katılmaktadır.[10] **Kemal H. Karpat** konuya Gagavuz isminin telaffuzu bakımından yaklaşarak, bu ismin kaynağı olan *Keykavus*'a yakın olarak *Gagauz* şeklinde telâffuz edilmesini istemektedir.[11] Bu iddia, Gagavuzlar'ın başta *k-* ünsüzünü, Anadolu ağızlarında olduğu gibi *g-* telaffuz etmedikleri [12] ve *II. İzzeddin Keykavus* tebâsına önceleri Gagavuz denilmesi gerekirken bunlara Selçuklu Türkleri denildiği gerekçeleriyle kabul edilmemektedir.[13]

---

3 Atanas Manof, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, (çev. Türker Acaroğlu), Ankara, 1939, s.33-35

4 Müstecip Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, TKAE yay., Ankara,1987, s.30

5 Mihail Ciachir, *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ*, Chışınau, 1934

6 Abbas Abdullahoğlu, *"Gagauz Türk Edebiyatı Üzerine Bir Neçe Söz"*, **Türkistan** S.10, yıl:3, 1990, s.29-30

7 Türker Eroğlu, *"Gagauz Türkleri Hakkında Deniz Tanasoğlu ile Röportaj"*, **Millî Folklor**, Eylül, 1991, s.39-40

8 A. Mecit Doğru, *"Gagauzların Folklor ve Antropomik Özelllikleri"*, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri" I. cilt , Genel Konular**, K.B. yay Ankara, 1992, s.17-19

9 Paul Wittek, *"Les Gagauzes = Les Gens de Keykaus"*, **Rocznik Orientalistyczny**, XVII. 1951,1952, s.12-24

10 Halil İnalcık, *"Dobrudja"*, **Encyclopedie İslam c.II.**, Leiden, 1965, s.610

11 Kemal H. Karpat, *"Gagauzların Tarihi Menşei"*, **I.Uluslararası Türk Folklor Bildirileri, I. cilt , Genel Konular**, K.B. MİFAD yay. 16, Ankara, 1976

12 Atanas Manof, age., s.33

13 Harun Göngör, Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı*, K. B. 1300 Ankara, 1991, s.7

Faruk Sümer, Gagavuzlar'ın *Keykavus*'un tebaasından geldiğini kabul etmekle beraber Gagavuzlar'ın son zamanlarda popüler bir ad olarak kullanılan *Gök Oğuzlar* ismini kullanabileceklerini düşünmekte, buna dayanak olarak da Oğuzlar'ın Batı Göktürkler'in baş temsilcisi olduğunu söylemektedir.[14] Bu görüş **Ahmet Cebeci** tarafından da paylaşılmaktadır. Cebeci, Göktürk kağanlığı döneminde yaygınlaşan *Göktürk, Gökmoğol, Gökbeyaz* gibi birleşik isimlerde olduğu gibi XI. yüzyılda Balkanlar'a yerleşen *Uz-Oğuz* Türkleri'nin bu sıfatı korumuş olabileceklerini düşünmektedir.[15] **Yaşar Nabi Nayır**, bazı Türk şive ve ağızlarında *Gök* sözünün, *Gog* şeklinde telaffuz edildiğini bu sebeple Gagavuz Türkleri'nin adının *Gök Oğuz*'dan gelebileceğini söylemektedir.[16]

Gagavuz adıyla ilgili diğer bir kaç görüş de şöyledir: **Zeki Velidi Togan**, *Kaka Uz* yahut *Aga Uğuz* kelimeleri üzerinde durmaktadır.[17] **Vecihe Hatiboğlu**,Gagavuz sözünü *Karağuz // Gara-Guz* kelimelerine bağlamakta, *guz* sözünün Oğuz'la alakası bulunmadığını, *Gara-Guz*'un *r* metateziyle Gagauz olabileceğini düşünmektedir.[18]

Ahmet Bican Ercilasun, *Gagavan* kelimesinin *Posof* ve *Ardahan*'da *Kıpçak-Oğuz* asıllı Meshet Türkleri için kullanılmasından hareketle Gagavuz adının Kıpçaklar'la Uzlar'ın kaynaşmasından *Gaga-uz* şeklinde ortaya çıkabileceğini söylemektedir. Gagavuz adının, *"Kıpçak ülkesinden gelen Oğuz"* anlamında kullanılmış olabileceğini düşünen Ercilasun, Gaga kelimesinin Anadolu ağızlarındaki "kuru esmer" anlamını da dikkate alarak bu adın *"kuru, esmer Oğuz"* şeklinde açıklanabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır.[19]

Gagavuz adıyla ilgili bu görüşler toplu olarak değerlendirildiğinde iki nokta dikkati çekiyor: Birincisi bu adın *boy-kavim* veya *kişi* adından getirilmesi, ikincisi de adın iki kısma ayrılarak incelenmesidir. Kavim adı olarak *Oğuz / Uz*, boy adı olarak ne olduğu tam tespit edilemeyen *Gag* veya *Gaga* üzerinde durulduğu görülmektedir.

Keykavus ve *Kalavuz* adının Gagavuz'a dönüşme ihtimali zayıftır. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için gerekli olan *k- > g-* değişikliği Gagavuz Türkçesi'nde Anadolu ve Rumeli ağızlarında olduğu gibi yaygın değildir. Ayrıca tarihî bilgiler de bu ihtimali çok zayıflatmaktadır.

Oğuz kavim adına *kara, gök, hak* gibi sıfatların getirilmesi konusuna gelince; Türkler'de *gök* ve *kara* sıfatlarının *boy* ve *hânedan* isimlerine getirildiği ve bu sıfatların mensubiyet ve âitlik bildirdiği bilinmektedir. Bu iki sıfattan hangisinin; hatta *Oğuz* veya *Kıpçak* kavimlerinin bir kolu olduğu söylenen *Gag* veya *Gaga* boy adlarından hangisinin hangi tarihî ve sosyal sebeplere bağlı olarak Oğuz adıyla birlikte kullanıldığı yeterince açıklığa kavuşmuş sayılamaz. *Hak Oğuz tezi*, diğerlerine göre daha zayıftır. Bir kere *"hak"* Türkçe bir kelime değildir. Üstelik Hıristiyanlaşan Uz, Oğuz kitleleri ve diğer

---

14 Faruk Sümer, *"Gagauzlar'ın Aslı II."*, **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S. 53, Mayıs, 1991, s.5

15 Ahmet Cebeci, *"Gagauzların Tarihi, Dili, Folkloru Hakkında"*, **G.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, c.I, S.I, Ankara, 1985, s.209-221

16 Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara, 1936, s.87

17 A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946, s.159

18 Vecihe Hatiboğlu, *"Türk Tarihinin Başlangıcı"*, **A.Ü. DTCF Türkoloji Dergisi**, c. VIII, Ankara, 1980, s.5

19 Ahmet Bican Ercilasun *"Gagauzlardan Yeni Haberler"*, **Türk Kültürü**, c. XXVII, S. 316, Ağustos, 1987, s. (31) 479

Türk boyları, kendi rızalarından çok, esir edildikleri Bizans ve Rus din ve devlet adamları tarafından bu dine girmeye zorlandıkları için Hıristiyan olmuşlardır. Daha önemlisi Gagavuzlar'daki çok renkli ve zengin *İslâmî literatür* ve *inanç izleri* en azından önemli bir kısmının daha önce İslâmiyet'i kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Böyle bir topluluğun kendine Kur'an dili Arapça'dan alınan bir kelimeyle *hak*, kendinden daha güçlü ve büyük bir medeniyete sahip olan Müslüman soydaşlarına *hak olmayan Oğuz* demeleri hem mantığa, hem de tarihî gerçeklere ve sosyal şartlara uymamaktadır. Gagavuz adının iki kısımda incelenmesi ve ikinci kısmın *Uz / Oğuz* kavim adıyla açıklanması en mantıklı yoldur. Ancak ismin birinci kısmının bugün için tam anlamıyla açıklandığı söylenemez. Bu konuda yapılacak daha köklü ve herkesin kabul edebileceği delillere dayalı bir açıklamanın, daha geniş araştırmalarla ortaya çıkacağını umut ediyoruz.

Gagavuz adının yazılışında ikiz ünlü kullanılmasını Genel Türkçe'nin ses özelliklerine uygun bulmadığımız için ve *döğ-, öğ-* gibi kelimelerdeki *ğ* > *v* değişmesiyle ortaya çıkan *döv-, öv-* kullanışlarını da göz önüne almayı gerekli gördüğümüzden *"Gagavuz"* yazılışını tercih ettik, zaten bu iki ünlü arasında söyleyişte hissedilir bir *"v"* sesi dikkati çekmektedir.

Gagavuz Üniversitesi Rektörü **Prof. Dionis Tanasoğlu**, Gagavuz kelimesinin bütün Türk yazı dillerinde *"Gagoğuz"* şeklinde yazılıp okunmasını istemektedir.[20] Bu imlânın da isabetli olacağını ifâde etmek isteriz. Ancak Gagavuz Türkçesi'nde *"ğ"* harfinin neredeyse kaybolduğunu, bu sebeple özellikle Gagavuz Türkleri arasında bu yazılış ve söyleyişin yerleşmesinin bir az zor olacağını da hatırlatmakta fayda görüyoruz.

GAGAVUZLARIN ASLI

Gagavuzlar dilleri, dinleri ve diğer kültür özellikleri bakımından öbür Türk topluluklarına göre bir takım değişik özellikler taşıdıklarından; asıllarına ve bu günkü duruma gelinceye kadar geçirdikleri değişikliklere dair pek çok görüş ortaya atılmıştır. Gagavuzlar'ı *Uz // Oğuz* aslına dayandıran araştırmacıların en başında bu sahada yapılmış ilk önemli çalışmaları gerçekleştiren **V. A. Moşkov** gelir. Moşkov Gagavuzlar'ın *1064* yılı yazında *Tuna*'yı geçerek Balkan topraklarına yerleşen Oğuz Türkleri'nin torunları oldukları sonucuna varmıştır.[21]

Atanas Manof; Gagavuzlar'ı sadece *Oğuz kavminden gelen Hıristiyanlar* topluluğu olarak adlandırır.[22]

Mihail Çakır, Gagavuzlar'ın Selçuklularla ilgisini reddetmektedir. Bunu şöyle açıklar: *İzzeddin Keykavus*'un yanında Anadolu'dan gelen Selçuklular *Kavarna-Varna* vilayetinde Gagavuzlarla beraber yaşamışlardır. Gagavuz padişahlığına yüz yıl tabii olan Selçuklular, bu devleti yıkan Sultan I. Bayezid tarafından, *Dobruca*'ya Tatarlar'ın arasına *Kırım*'a ve yeniden *Anadolu*'ya dağıtılırlar. Gagavuzlar Hıristiyan olduğu için Dobruca'da bırakılırlar. Çakır, Gagavuzlar'ın Kumanlarla ilgisini de reddeder.

---

[20] Dionis Tanasoğlu. *"Yunus Emre ve Gagoğuzlar"*. **Ortadoğu Gazetesi**, 22 Mayıs, 1993, s.2

[21] Valentin Aleksandrovic Moşkov. *"Turetskie Plemena Balkanskom Puluostrove"* **İzvestiya Russkogo Geogr.**, Obçeştvo, 1904

[22] Atanas Manof, age. , s. 35

Irecec, **Moşkov** ve **Radloff** gibi kendisinin de Gagavuzlar'ın *"Türk Uzlar'dan, Türk Oğuzlar'dan geldiğine"* inandığını söyler.[23]

İbrahim Kafesoğlu da bu görüşü kabul eder.[24] **Baskakov** ise diğer bazı Türk boylarının karıştığını düşünmekle beraber Gagavuzlar'ın Oğuzlar'dan geldiği kanaatini paylaşır.[25] Gagavuzlarla ilgili pek çok önemli araştırma ve tercümeye imza atmış olan **M. Türker Acaroğlu**, Baskakov'a katıldığını, yani Gagavuzlar'ın Oğuzlar'dan geldiğini ifâde eder.[26] Türk tarihi araştırmacılarından **A. Zeki Velidi Togan** da Gagavuzlar'ın *Kıpçaklar*la birlikte *Trakya*'ya geçen *Oğuz (Uz)* kitlelerinin kalıntısı olabileceğini düşünmektedir.[27]

Bulgar Tarihçisi **G. D. Balaşçev**, *Seyyid Lokman Oğuznamesi*'ne[28] dayanarak Gagavuzlar'ın atalarının *II. İzzeddin Keykavus*la Anadolu'dan göçen Selçuklu Türkleri olduğu görüşünü ortaya atar. **Paul Wittek**, *Yazıcıoğlu Selçuknâmesi*'nde verilen bilgilerle bu görüşü kuvvetlendirerek Anadolu'dan gelen Selçuklu Türkleri'nin *Dobruca*'ya yerleşip burada belirli tesirler altında Hıristiyanlaştıklarını söyler.[29] **Faruk Sümer**, Paul Wittek'e aynen katılmaktadır. Sümer'e göre *Gagavuz* adı *Keykavus*'tan gelir. Gagavuzlar, *İzzeddin Keykavus*'un yanında gelip *Dobruca*'ya yerleşen ve çeşitli amillerin tesiri ile Hıristiyanlığa giren Selçuklu Türkleri'nden gelmektedirler. Gagavuzların kuzeyden gelen *Peçenek, Uz (Oğuz) ve Kuman Türkleri*'nden geldiği iddiasını Dobruca ve yöresinde bu Türk boylarına ait bir tek yer adının bulunmadığı düşüncesiyle reddeder.[30] *Gagavuzlar'ın tarihi menşei* konulu bildirisinde değişik görüşleri değerlendiren **Kemal H. Karpat** Gagavuzlar'ın Anadolu'dan geldikleri teorisi de Kuzeyden geldikleri teorisi de, Rumeli'de Osmanlılar'dan çok önce Türk bulunduğunu ortaya koyar demesine rağmen, Paul Wittek'in Gagavuzlar'ın Anadolu'dan geldiği yolundaki düşüncesine katılmaktadır.[31] Bulgaristan Gagavuz Folkloru hakkında incelemeler yapan ve İslâm Ansiklopedisi'ndeki Gagauz maddesini yazan **Wlodzimierz Zajaczkowski** en yaygın tezin Gagavuzlar'ı Türk Oğuz boylarının ve Selçuklular'ın torunları sayan tez olduğu sonucuna varır.[32]

Gagavuzlar'ın aslıyla ilgili üçüncü ve belki de en tutarlı tez, başta **Tadeusz Kowalski** olmak üzere pek çok yerli ve yabancı araştırmacının savunduğu Gagavuzlar'ın değişik Türk boylarının karışması ve kaynaşması ile ortaya çıktıkları düşüncesidir. Kowalski bir takım görüş ve iddiaları değerlendirdikten sonra Gagavuzlar'ı üst üste üç tabakadan müteşekkil mâden filizi gibi telâkki eder. Buna göre;

---

23 M. Cıachır, age., s. 21

24 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, TKAE yay., 46, Ankara, 1977, s.176

25 N. A. Baskakov, *Tyurskie Yazıki*, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1960, s.132

26 M. Türker Acaroğlu, *"Gagavuzca'da Takma Adlar-Soyadları-Yer Adları"*, **IV. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi bildirileri, Halk Edebiyatı**, Ayrı Basım, Ankara, 1992, s.1

27 A. Zeki Velidi Togan, age., s.158-159

28 Seyyid Lokman Oğuznamesi için bk. Harun Güngör, *Seyyid Lokman Oğuznamesi*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 44, Ekim, 1986, s.91-103

29 Paul Wittek, agm., s.4-5

30 Faruk Sümer, agm., s.4-5

31 Kemal H. Karpat, agm., s.172

32 Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, s.971

1- En eski tabaka, kuzeyden gelen bir Türk topluluğunun kalıntısıdır.

2- İkinci tabaka Osmanlılar'ın gelişlerinden daha önceki bir devre uzanan güneyden gelen kuvvetli bir gruptur.

3- Üçüncü tabaka Osmanlı devrinin Türk kolonilerinden ve Türkleşmiş unsurlarından teşekkül etmiştir.

İlk tabaka ile karışan ikinci tabaka güneyden gelen dil karakterinin izlerini bütün topluluğa yaymıştır. Gagavuzlar'ın Hıristiyanlığı, menşei Tuna ötesi olan eski tabakadan gelmektedir. Gagavuzlar'la pek çok ortak özelliği olan Deliorman Türkleri'nin Müslümanlığı ise güney kaynaklı ikinci ve üçüncü tabakadan gelir.[33]

Bu görüşe temel teşkil eden en eski tabaka, yani Kuzeyden gelme teorisi Çek tarihçi **Jirecek** tarafından *Kuman* aslına, Bulgar **Mladenov** tarafından *Asparuh Bulgarları, Kumanlar* ve *Oğuzlar*'a dayandırılır. Mladenov Gagavuzlar'ın *Asıl Gagavuzlar, Bulgar Gagavuzları* diye ayrılmalarına Bulgar Gagavuzları'nın Asparuh Bulgarları'ndan, Asıl Gagavuzlar'ın ise Kumanlar'dan gelmiş olmalarının sebep olabileceğini öne sürmektedir. Çek arkelogu **Şkorpil Kardeşler** de Gagavuzlar'ın Asparuh Bulgarları'ndan gelebileceğini düşünenlerdendir. Bulgar **Petko R. Slaveikov** *Peçenek* ve *Kuman*; Romanyalı **St. Georkesku**, *Kuman* ve *Oğuz* menşeini kabul etmektedir.[34] **Cl. Cahen**[35], **Mihail Guboğlu**[36], **Mustafa Ekincikli**[37], **P. Golubovskıy**[38], **Güllü Yoloğlu**[39] Gagavuzlar'ın kuzeyden gelen *Uz (Oğuz) Peçenek, Kıpçak (Kuman)* oymaklarının karışmasından geldiği düşüncesini savunmaktadırlar.

Harun Güngör ve **Mustafa Argunşah** da Kowalski'nin görüşüne katılarak, "Gagavuzlar, *Peçenek, Uz* ve *Kumanlar*'la *Anadolu Selçuklu Türkleri*'nden meydana gelmiş, onların sentezi olan bir Türk toplumudur"[40] sonucuna varmaktadır. Gagavuzlar'ın aslına dair bu görüşleri toparlarsak şunları söyleyebiliriz: *Gagavuzlar*, dil ve kültür özellikleri bakımından büyük ölçüde Oğuz Türkleri'ne yaklaşmakla beraber, çalışmamızın gramer bölümündeki mukayeselere bakıldığında da görüleceği gibi; *Gagavuz Türkçesi*, Karadeniz'in kuzeyindeki *Kırım Türkleri*'nin ve güneyindeki *Trabzon, Rize, Gümüşhane* gibi *Peçenek, Kıpçak* izlerinin kuvvetli olduğu yerleşim merkezlerinin dil özellikleriyle büyük yakınlıklar göstermektedir. Ayrıca, Gagavuzlar arasında çok kuvvetli bir *İslamî kültür bakiyesi* olduğu dikkati çekmektedir. Bu husus sadece Osmanlı idaresinde yaşamış olmalarıyla açıklanamaz. *II. İzzeddin Keykavus*la birlikte Balkanlar'a geçen ve *"Saru Saltuk fevt oldıgından sonra mürted ve ahriyan oldılar"*[41] denilen Türkler de Gagavuzlar'ın asıl nüvesini teşkil eden Hıristiyan Türklerle karışmıştır. Selçuklu

---

33 Tadeuzs Kowalski, *"Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili"*, (çev. Ö. F. Akün), **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.3-4, 31 Mart 1949, s.499-500

34 Yaşar Nabi Nayır, age., s.90-95

35 Cl. Cahen, *Points de doute Sur les Gagauzes*, Napoli,1982

36 Mihail Guboğlu, *Gagauzii in Lumina İstoriei*, Basılmamış doktora tezi, Bucureşti, 1938-1940

37 Mustafa Ekincikli, *Türk Ortodokslar (Başlangıçtan Millî Mücadele sonuna kadar)*, Basılmamış doktora tezi, Kayseri, 1990, s.83-86

38 P. Golubovskıy, *Peçenegi, Torki, Polovtsi, Do naşestviy Tatar*, IX XIII v., Kiyev, 1884

39 Güllü Yoloğlu, *"Bucagdan Sesler"*, **Ulduz**, S.1, 1989, s.56

40 Harun Güngör, Mustafa Argunşah, age., s.4

41 Yazıcıoğu Ali, *Selçuknâme*, Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 1390-1391, 444 a

fütûhatından ve Osmanlı hâkimiyetinden çok önce Anadolu'ya yerleşen ve çeşitli sebeplerle Hıristiyanlaşan, Karamanlı alfabesiyle Türkçe bastıkları Hıristiyanlığa dair kitaplar ve İncillerle Gagavuzlar'ın Türkçe dinî eğitim almasını sağlayan Türkler de[42] zaman içinde yaşanan göçlerle Gagavuzlar'a karışmış olmalıdır.

Gagavuzlar'ın birlikte yaşadıkları ve din bakımından yakın ilişkileri bulunan Bulgarlar ve Yunanlılar da Gagavuzlar hakkında; büyük ölçüde bu topluluk üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesine ve devlet politikalarına uygun teoriler ortaya atmışlardır. Mihail Çakır, bu iddialar hakkında şu bilgileri vermektedir:

Bulgarlar'a göre Gagavuzlar *Türkleşmiş Bulgarlar*'dır. Osmanlı Sultanının Varna, Balçık, Dobruca vilâyetlerinde yaşayan Bulgarlar'a Bulgarca'yı yasaklayan ve Türkçe konuşmayı zorlayan fermanı üzerine Gagavuzlar Bulgarca'yı unutarak Türkçe öğrenmek zorunda kalmışlardır. Zaptiyeler Bulgarlara sürekli *"Gaga uz ol, gagauz olasınız, Türkçe laf edesiniz zira öyle ferman geldi Sultan'dan, bu yerlerde bulgar dili işitilmesin, kim Bulgarca laf ederse dili kesilecek"* diye bağırırlarmış. Böylece Bulgarlar, Bulgar dilini unuturlar ve Gagauz olurlar.

Rum iddiaları da Bulgar iddialarından pek farklı değildir. Rumlar'a göre, Gagavuzlar *Türkleşmiş Rumlar*'dır. Osmanlı Türkleri *Anadolu* ve *Balkanlar*'da yaşayan *Rumlar*'a Rumca konuşmayı yasaklamışlar ve Türkçe konuşmaları için ferman yayınlamışlar, bu fermana bağlı olarak *"Gagauz olasın, senin dilin uz olsun, padişahlık diliyle laf edesiniz, sade Türkçe, Osmanlıca kullanın"* demişler. Böylece Gagauz kelimesi bu dönemde Rumlar'a söylenen *"Gagan uz olsun"* sözünden çıkmıştır. Hangi Rum Anadolu'da Rumca konuşursa zaptiyeler dilini keserlermiş. O zamandan beri Anadolu Rumları *Turkofon, Gagauz* olmuşlar; Rumca'yı unutarak Türkçe öğrenmişler. Bu zorluklardan kurtulmak için de Anadolu'dan *Varna, Dobruca* vilâyetlerine göç etmişler.

Mihail Çakır, bu iddiaların aksine, Gagavuzlar'ın *Yunanistan , Bulgaristan, Moldovya* ve *Rusya*'da birlikte yaşadıkları milletlerden yakınlık görmek için Rum, Bulgar, Romen veya Rus gibi görünmek zorunda kaldıklarını ifade ediyor.[43]

Türkleşmiş Rum ve Bulgar olma iddiaları, aynı mantıkla iki ayrı sonuca varması sebebiyle birbirini yalanlamaktadır. Ayrıca aynı şartlara tâbi olan diğer Bulgar ve Rumlar'ın böyle bir yasak olmasına rağmen nasıl dillerini ve kültürlerini sürdürebildikleri, nasıl bu güne kadar Rum ve Bulgar olarak gelebildikleri itirazını da beraberinde getiriyor.

Bulgar **Mutacief**, Gagavuzlar'ın Bulgar asıllı oldukları iddiasıyla yetinmiyor, Türkçe konuşan Müslümanlar'ın da Bulgar kökenli olduklarını söylüyor.[44]

Gagavuzlar'ın Hıristiyan olmaları, Rum ve Bulgar din ve devlet adamlarının dikkatlerini bu topluluk üzerine çekmiştir. Hatta zaman zaman Rumlarla Bulgarlar'ın Gagavuzlar üzerinde bir hakimiyet kurma mücadelesine girdikleri görülmektedir. Bizans kilisesinin papaz sınıfını Rumlar'ın oluşturması Bizans toprakları üzerinde helenizmin etkili kılınması çabalarına destek sağlamıştır. *Fatih*'in 1453'te İstanbul'u fethetmesi ve

---

42 Mehmet Eröz, *Hıristayanlaşan Türkler*, Ankara, 1983, s.3-4, 31-32

43 Mihail Çiachır, age., s.16, 18, 23

44 Peter Mutacief, *Die Angebliche Ein wanderung van Seldchuc Türken indie Dobrudcha im XIII. Jahrundert*, Sofia, 1943, s.119
Kemal Karpat, agm., s.167

arkasından Osmanlı sınırları içinde yaşayan Hıristiyanların temsilcisi olarak *Fener patrikhanesi*'ni kabul etmesi, Bizans döneminde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de Rum Papaz sınıfının tesir sahasını genişletti. Papazlar marifetiyle yayılan bu *helenistik taarruz*dan diğer Balkan kavimleri gibi Gagavuzlar da etkilendiler. Millî kilisesini kuramayan Gagavuzlar alfabeleri de olmadığından, Rum dilini ve alfabesini öğrenmek zorunda kaldılar. 1589'da *Rus kilisesi*'nin, 23 Şubat 1870'te *Bulgar kilisesi*'nin kurulması üzerine, 1770'li yıllarda Gagavuzlar'ın bir kısmının *Moldavya Bucak*'a göç etmelerinden sonra *Dobruca*'da kalan Gagavuzlar Bulgar kilisesinin nüfuz sahasına girdiler. Böylece Gagavuzlar tesir sahası içinde kaldıkları *Rum* ve *Bulgar kiliseleri* tarafından kuvvetli bir propagandaya tâbi tutuldular. Bu durum Yunan ve Bulgar tarihçi ve etnologlarının kilise mensubiyetine bakarak Gagavuzlar hakkında *Türkleşmiş Rum* veya *Bulgar* oldukları iddialarını ortaya atmalarına sebep oldu.[45]

Geçmişte, Gagavuz topraklarının doğu kısmına Bulgarlar hâkim olurken batısını ve deniz sahilini de Yunanlılar işgal etmişti. Karşı tarafın elinde bulunan ve geri kalan bölgeleri de ele geçirmek için bu iki taraf Gagavuzlar'ın kökeni konusunda farazi-yeler geliştirdiler.

Bulgarlar, Gagavuzlarla âdet ve ananelerinin benzeştiğini, Gagavuzlar'ın kendilerinden büyük ölçüde etkilenmelerine dayanarak onların Türkleşmiş Bulgar olduklarını savundular.

Yunanlılar ise kullandıkları dinî terimlerden hareketle kendilerine göre Gagavuz kelimesinin etimolojisini yaparlar. Gagavuz adını, *Gagavus* olarak telaffuz ederler. Kelimeyi bu şekliyle ikiye bölerek *Gag* veya *Geg* kısmını *Arnavut kabilelerinden birinin adı*, *vus* kısmını ise Yunanca *inek* anlâmında açıklarlar.[46]

Politik amaçlı bu Bulgar ve Yunan iddialarının aksine, Gagavuzlar'ın, kuzeyden ve güneyden *Balkanlar*'a ve *Rusya* içlerine gelip yerleşen Türk boylarının kalıntıları oldukları bilinmektedir. Bu göç ve fetih dalgaları *Peçenek, Kuman, Uz, Selçuklu* ve *Osmanlı Türkleri* vasıtasıyla birbirini takip eder.

PEÇENEKLER

Karadeniz'in kuzeyinden *Balkanlar*'a ve *Bizans* içlerine yürüyen Türk boylarının ilk halkasını Peçenekler oluşturmaktadır. Peçenekler VIII.-XI. asırlarda önceleri *Balkaş Gölü* civarında, aşağı *Sır Derya* ile *(İdil) Volga* boylarında, sonraları *Güney Doğu Avrupa* ve *Balkanlar*'da yaşamıştır. *Divânü Lügâti't-Türk* I. s.488'de *Becenek* boy adı, *Oğuzlardan bir boy*, Rum yakınında oturan Türkler'den bir bölük olarak açıklanmaktadır.

Peçenekler, *Rus* ve *Bizans* kayıtlarına göre yüzyıllarca bu ülkelere akınlar düzenlemişlerdir. Ayrıca *Hazarlar, Uzlar (Torklar)* ve *Kumanlar*la *(Kıpçaklar)* mücadele etmişlerdir. Rus ve Bizans politikaları doğrultusunda zaman zaman Rus ve Bizans ordusunda diğer Türk boylarına karşı savaşmışlardır. Peçenekler sekiz uruğdan meydana gelir: *1.Yardiertim 2.Kuvarçıçur (Küverci-Ç'ur) 3.Kapuksınyula 4.Surukulbay (Külbey)*

---

45 Harun Güngör, *"Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar"*, **Türk Kültürü**, S. 344, yıl: XXIX Aralık, 1991, s.732 (22)-733(23)

46 çev. Haver Aslan, *"Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL cilt,"* **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.17, Nisan 1982, s.223-224

5.Borotalmat 6.Yazıkopen 7.Bulaçopan 8.Karabey[47] Bizans imparatoru *Konstantin Porphyrogennetos*'un eserinde verdiği bilgiye göre, Peçenekler önce Yayık ve İdil boylarında yaşıyorlardı. Komşuları Hazarlar ve Uzlar'dı. Hazarlar, ticarete yatkın bir topluluktu; Peçenekler'in ticaret yollarını tutmaları ve sınırdaki yerleşim yerlerini tehdit etmeleri üzerine Hazarlar Uzlarla birleşerek Peçenekleri bu bölgeden çıkardılar ve yerlerine Uzlar yerleşti. Bu yenilginin arkasından Peçenekler Macar yurduna geldiler. Macarları yendiler ve ülkelerine yerleştiler. Macarlar da daha batıya göçtüler. Böylece Peçenekler, Don'dan Tuna'ya kadar olan bölgeyi yurt edindiler. Bu bilgiler Arap kaynaklarınca da onaylanmaktadır.[48]

895 yılından başlayan Uz baskısı sebebiyle Peçenekler *Deşt-i Kıpçak*'ı terk etmeye başlamışlardı.

1030 tarihlerinde ise Kıpçaklar İdil boylarına gelirler, sürekli batıya yürüyerek Don boylarından Uzlar'ı çıkarırlar. Uzlar da Peçenekler'in üstüne yürür ve Dneper nehrinin sol sahilini ele geçirirler. İşgal ettikleri bölgelerin büyük bir kısmını kaybeden Peçenekler, aşağı Tuna boyunda toplanırlar. 1018'de Peçenekler ile Bizans arasındaki Bulgaristan'ın ortadan kalkması üzerine evvelce dost ve müttefik olan Peçeneklerle Bizans bir biri için tehdit teşkil eden iki komşu olurlar. Kıpçak baskısı sebebiyle Peçenekler Balkanlara ve Bizans topraklarına yönelik akınlarını artırırlar. Karpat eteklerinde ve Transilvanya'da oturan bu günkü Ulah ve Moldovanlar'ın ataları dağlık bölgelere çekilirler.

1026'dan sonra Peçenekler'in giderek yoğunlaşan Balkan akınlarına 1036'da görülen üç Bizans akınıyla yeni bir cephe daha açılır.[49] Aynı yıllarda Kumanlar tarafından kovalanan Uzlar, Volga ve Don nehirlerinin batı taraflarına yönelmişler ve buralarda Peçeneklerle karşılaşmışlardır. 1040'tan sonra Özü ile Tuna nehirleri arasında bulunan ve 13 uruğdan teşekkül eden Peçenekler'in başında *Kilter oğlu Turak (Durak // Tirek)* adlı bir han vardı. Uz hücumlarına karşı çekingen davranan Turak'ın savaşmak yerine Tuna boyundaki sazlıklara çekilmeyi tercih etmesi üzerine 20 bin kişilik iki Peçenek uruğu *Balçaroğlu Kegen*'in önderliğinde, Turak kuvvetlerinden ayrılır. Bu durum iç savaşa sebep olur. Kegen, 80 bin kişilik Turak'a bağlı kuvvet karşısında tutunamayarak 1048/1049'da Bizans'a sığınmak zorunda kalır. *Kegen, iki ceddi ve 20 bin Peçenekle birlikte Hıristıyan olur.* Kegen ve adamları Dobruca'da bulunan Tuna üzerindeki *Drister kasabası* yakınlarındaki hudut bölgesine sınır muhafızı olarak yerleştirilirler. Turakla Kegen'in mücadelesi bundan sonra da bitmez. Turak ve yanındakilerin Kegen'in iskan edildiği bölgeye başarısız bir hücumundan sonra, Kegen Bizanslılar'ın da yardımıyla Turak'ı ve beylerini mağlup eder. Böylece Turak ile birlikte 140 Peçenek komutanı Bizanslılar'ın eline esir düşer. Bizans, Turak'a bağlı Peçenekler'i askerî alanda kullanacağını düşünerek bunlara dokunmaz. Bulgaristan'daki boş bir alana yerleştirir. *Turak ve diğer Peçenek komutanları İstanbul'a getirilerek orada Hıristayanlaştırılır.* Bulgaristan'da Sofya ve Niş taraflarına yerleştirilen ve çiftçilikle uğraşmaları için boş arazilere iskan edilen Peçenekler bu işlere alışamadıklarından sık sık isyan ederler. Bizans'ı güç durumlara sokarlar. Sonunda Peçenekler, Bizans ordusu karşısında mağlup

---

47 Akdes Nimet Kurat, *"Peçenekler"*, **İslam Ansiklopedisi c.IX**, s.535-542

48 Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul, 1937, s.33, 37

49 Akdes Nimet Kurat, age., s.127-130

olur; önemli bir kısmı diğer Türk boylarıyla karışarak Rus, Bizans ve Macar topraklarına dağılırlar. Güneyden gelen Türk baskısının gittikçe artması üzerine Bizans,1049'da içinde Peçenekler'in de bulunduğu 15 bin kişilik bir kuvveti harekete geçirmişse de Üsküdar yakınlarında bu hareketten cayan Peçenekler, boğazı atlarını yüzdürerek geçip Tuna civarındaki boydaşlarına katılırlar. Bizanslılar'ın kendilerine ayırdığı yerleşme alanlarına karşılık Peçenekler ve belki Uzlar'dan bir kısmı bazı askerî hizmetler görmüşler, bu arada *Romanos Diogenes*'in *Malazgirt*'te *Selçuklu Türkleri*'ne karşı savaşan askerleri arasında bulunan *Peçenek, Uz* ve *Kuman Türkleri*'nden bir kısmı Bizans ordusunu terk ederek Alparslan'ın ordusunun saflarına geçmişlerdir. Bizanslılar geri kalan Türklere, Türk töresine uygun olarak and içirmişler ve bundan da olumlu sonuçlar almışlardır.[50]

Peçenekler, *Balkanlar* ve *Doğu Avrupa*'da derin izler bırakmışlardır. Bugünkü *Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya* ve *Güney Rusya*'da bir çok yer ismi Peçenek hâtırası taşır. Meselâ Tuna'nın son mecrasında Dobruca'da bugün Romenlerin yaşadığı Hırsova ile Maçin tepesi arasında Türkler'in Peçenek dedikleri *Peçenjaga* adlı bir köy vardır. Ayrıca eski Sırbistan'da Kragujevac vilayeti Gruja kazasına bağlı *Peçenogo* adlı bir köyün olduğu bilinmektedir. Yine aynı şekilde Leskovac'a yakın bir yerde *Peçenevce* denilen bir köyün olduğu bilinmektedir. Romanya'da ise Mehadia ile Orsovo arasında *Peçeneşka* diye anılan bir Romen köyü bulunmaktadır.

Bugünkü *Polonya*'da halen korunan *Peçenek köy isimleri* vardır. Ortaçağda bu isimler daha canlıydı.[51]

KUMANLAR (KIPÇAKLAR)

Kumanlara, Ruslar *Polovcy*, İslâm kaynakları *Kıpçak*, Almanlar *Falb*, Ermeniler *Chardeş* adını verirler. Bu kelimeler söz konusu milletlerin dilinde *beyazımsı sarı* veya *açık sarı* anlamına gelmektedir. Kumanlar'ın bu adlarla, anılmasının sebebi saçlarının sarı olmasıdır. Kuman adı, bir beye ait özel isim olmalıdır.[52] Kumanlar çok geniş bir alana yayılmış, farklı ülke ve bölgelerde hakimiyetler kurmuş eski ve köklü Türk boylarındandır. Son dönemde yapılan araştırmalar XI. asırda Karadeniz'in kuzeyine ve oradan *Balkanlar* ile *Güney Kafkas* ülkelerine yayılan Kumanlar'ı, İslam kaynaklarında anılan Yukarı İrtiş boylarındaki *Kemak / Kemek* uruğunun bir ana kolu olarak göstermektedir.[53] Daha önce de ifâde edildiği gibi Çek **K. Jireçek**, XI.-XIII. asırlarda Balkanlar'a yerleşen bu Kumanlar'ı Gagavuzlar'ın atası olarak kabul etmektedir.

Kumanlar diğer Türk boylarının kendi aralarındaki ve bu boyların Bizans ve Ruslarla olan ilişkilerinde önemli roller üstlenmişlerdir. 29 Nisan 1091 *Lebunium Muharebesi*'nde Kumanlar Bizans'ın yanında Peçenekler'e karşı savaşırlar ve Bizans'ı büyük

---

50 Akdes Nimet Kurat, *"Peçenekler"*, s.539-543
Atanas Manof, age., s.10
Mehmet Eröz, age., s.3

51 Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.240

52 Akdes Nimet Kurat, age., s.184

53 Fahrettin Kırzıoğlu, *Kıpçaklar*, TTK yay. VII. dizi, sa.121, Ankara, 1992, s.82

bir mağlûbiyetten kurtararak, Peçenekler'in imhâsına sebep olurlar. Bu savaş, Peçenekler'in siyâsî olarak etkilerini kaybetmeleri sonucunu doğurur.[54]

1224 yılında bu sefer Kumanlar, Moğollar'a karşı Ruslarla ittifaka girerler, fakat bu savaşta yenilirler. Yenilgi sonrasında eski müttefikleri Bizans'a sığınırlar. Sığınanlardan bir kısmı Hıristiyan Uzlarla birleşirler, bir kısmı İlk Bulgarlar'a ve Müslüman Peçenekler'e (Gacallar'a) karışırlar, geri kalan büyük topluluk ise Trakya ve Makedonya'ya inerek oralarda Bizanslılar'ın kendilerine verdikleri topraklara yerleşirler. *Bulgaristan*'da Kuman adını hatırlatan *Kumanite, Kumanovtsi, Kumanova-Çuka* gibi yer; *Kuman, Kumanov, Kumanıdıs* gibi kişi adları bu gün de yaşamaktadır.[55]

Balkanlar'da Kumanlar'ın en derin izler bıraktığı coğrafya Romanya olmuştur. **Lásló Rasony**, *"Rumania"* adının *Kumania* adından geldiğini iddia etmektedir. Moğol istilasından sonra bu günkü Romanya'da Kumanlar'ın rolü Romenler'inkinden daha fazladır. 1330'da *Basaraba* adlı bir Türk Romenler'in ilk hükümdar sülâlesini kurmuştur. Basaraba, *Cengiz Han*'ın 5. veya 6. kuşaktan torunu ve *Tok-Tamer*'in oğludur. Bu isim eski Gagavuz yurdu *Basarabya*'da yaşamaktadır. Romanya'da yaşayan *Çangolar*'ın Kumanlar'ın halefleri olması muhtemeldir. Romen arşivleri XIV. asrın sonlarında başlamasına rağmen XV. ve XVI. yüzyıl arşiv belgelerinde zikrolunan Romen devlet adamlarının adları arasında pek çok Kuman adına rastlanır. *Akbaş, Akkuş, Aslan, Azgır, Balaban, Balak, Barak, Belecir, Berendey, Berkiş, Bibars, Bilik, Buçuk, Buga, Buldur, Bolsun, Bonçak, Borçul, Bulmaz, Bura, Buzdugan, Çakan, Çege, Çolpan, Çura Çurtan, Çutur, Dorman, Gurban, İt, Kara, Karaba, Karakızıl, Karaiman, Kazan, Kuman, Kumandar, Orda, Ordubaş, Ötemiş, Panadur, Soltan, Şişman, Temirtaş, Temiş, Tobuk, Togrul, Tok, Tokman, Toksaba, Tolaba, Tonguz, Tortaba, Turuntay, Tuttarkan, Ulan,* v.b.

Merkezi Bükreş olan *Kara Ulakh /Eflak* (Bizans'ta Blak) bölgesi de, 1241'de ölen **S. Sturluson**'un kayıtlarına göre *Blaklar*, Kumanlar ülkesinden adını almıştır. Yine Romanya'da *Teleorman, Darehlui, Turlui* (turlu<tuzlu) *Arges, Baragan* gibi yer adları da Türkçe kökenlidir.[56]

UZLAR (TORKLAR)

Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a yönelen Türk boyları arasında Gagavuz Türkleri'nin etnik yapısı üzerinde en derin izleri bırakanlar şüphesiz Uzlar'dır.

10. yüzyılın sonlarında Kuzey Rusya'nın *Suzdal Rostov* bölgesinde bulunan Uzlar'ın hareket sahası *Orta İdil*'in batısından *Sura* ve *Oka* ile *Don* nehirlerinin başlarına kadar yayılmıştı. Ruslar, Uzlar'a *Tork* diyorlardı. Suzdal'da *Torki* ve *Torçina* adını taşıyan köyler, Uzlar'ın bu bölgedeki hâkimiyetinin belgeleridir. Uzlar'ın esas kitlesinin aşağı *Don* boylarından *Dneper* nehrine doğru hareketleri Kuman baskısı altında cereyan etmiş olmalıdır. 1060 tarihlerinde *Orta Dneper* boyunda artık kalabalık Uz toplulukları mevcuttu. Uzlar'ın, bu kalabalık görüntüleri Ruslar'ı rahatsız eder ve Uzlar üzerine bir

---

[54] Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 214-227

[55] Atanas Manof, age., s.11-12, 56

[56] Lásló Rasony, *Tarihte Türklük*, TKAE yay. 83, Ankara, 1988, s.150-151
İbrahim Kafesoğlu, age., s.17
Fahrettin Kırzıoğlu, age., s.98

sefer açarlar. Uzlar bu kalabalık Rus hücumundan kurtulmak için Tuna istikametine çekilirler. Kalabalık bir kitle hâlinde Peçenekler'in bulunduğu bölgeye varırlar.[57] 1064-1065 yıllarında Balkanlar'a geçen, *Selanik* ve *Mora*'ya kadar inen Uzlar'ın muhtelif kolları soğuk, hastalık ve kıtlık yüzünden zayıflar. Bu suretle Peçenekler de eski düşmanlarından öç almak isterler ve bir çoğunu öldürürler. Sağ kalanlardan bir kısmı Bizanslılar tarafından *Makedonya* ve başka yerlere iskan edilirler.[58] Diğer bir kısmı da geriye dönerek Rus sınırları üzerinde yerleşirler. 1080 yılında Rus prensi *Vladimir Monomak* bunları toptan imha eder. Böylece Uzlar siyasî istiklâllerini kaybederek, *Deliorman* taraflarında yaşayan *İlk Bulgarlar, Peçenekler* ve türlü kavimler arasına yayılırlar.

Bunlardan ayrı olan ve *Karakalpak* adı altında Rus hâkimiyetine geçen bir başka grup da sınır bekçiliği yapmaya ve *Kalauz* adıyla anılmaya başlar. Bunlar Hıristiyanlığı kabul ederek, Rus tebâsı hâline gelirler.

1224 yılında *Kumanlar* ve *Ruslar*'dan kurulu ordunun Moğollar tarafından imhası üzerine, Rusya içlerinde yaşayan Uzlar, kitle hâlinde ve aileleriyle birlikte göç etmeye mecbur kalarak Tuna'yı geçerler. Peçeneklerle ilk Bulgarlar'ın yaşadıkları *Dobruca*'ya gelip yerleşirler. Bunlardan Hıristiyan olanlar Karadeniz kıyılarına, *Silistre, Mankalya, Kavarna, Balçık, Varna* gibi daha içerilerdeki merkezlere yerleşirler.[59] Bugüne kadar Uzlar yahut Oğuzlar halinde kalarak milliyetlerini ve dilleri Türkçe'yi korumuşlardır. Bu günkü Gagavuzlar'ın büyük çoğunluğu *Uzlar*'ın, geri kalanı *Peçenek* ve *Kuman Türkleri*'nden Hıristiyanlığı kabul edenlerin torunlarıdır.[60]

Yüzyıllarca Karadeniz'in kuzeyinden *Rusya, Bizans* ve *Balkanlar*'a seferler düzenleyen çok büyük Türk kitlelerinin, Karadeniz'in güneyinden *Anadolu*'ya ve *Balkanlar*'a gelen Türk boyları kadar kalıcı olamamalarının sebebi, kabileler halinde kalmalarıdır. Millet olma şuurunun zayıf kalması, iç mücadelelere yol açmış; hatta Ruslarla ve Bizanslılarla işbirliği yaparak birbirlerini imha etmeleri gibi çok korkunç sonuçlar doğurmuştur. Sayıca daha az olmalarına rağmen *Macar, Bulgar, Romen, Sırp* gibi milletler bugüne kadar gelebildikleri halde; aynı dönemde bu milletlerin atalarının birkaç katı nüfusa sahip Peçenekler, Kumanlar, Uzlar güçlü bir devlet kuramadıklarından bu boylardan gelen büyük kalabalıklar gayri Türk unsurlar arasında erimişlerdir. Güneyden gelen ve değişik zamanlarda Hıristiyanlaşan veya Müslüman olan Türk boyları ile kaynaşan bazı Türk unsurları da, küçük *Müslüman Türk toplulukları* ve *Hıristiyan Gagavuzlar* olarak bugüne kadar gelebilmişlerdir.

KEYKAVUS

Güneyden gelen Türk göçlerinin ilk önemli halkasını *Keykavus ve* beraberinde gelen Türk kafilesi oluşturur.

---

57 Akdes Nimet Kurat, *IV.- XVIII. yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK yay., Ankara, 1972, s.66

58 Akdes Nimet Kurat, *"Peçenekler"*, s.540

59 Atanas Manof, age., s.10

60 Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, s.151
Akdes Nimet Kurat, *"Peçenekler"*, s.540
Akdes Nimet Kurat, *IV.- XVIII. yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, s.76
Atanas Manof, age., s.1

Hülegü, Moğolistan'da oturan Kağan'ın buyruğuyla 1258'de Selçuklu ülkesini ikiye bölerek *II. İzzeddin Keykavus* ve *IV. Rükneddin Kılıçarslan* arasında pay eder.

Kılıçarslan'ın veziri İran asıllı *Muiniddin Süleyman Pervâne*'nin tahrikleri ile iki kardeş hükümdarın arası açılır. *Keykavus* yapılan savaşta yenilince 1261'de ailesi ve yakın çevresiyle birlikte *Mihail Paleolog*'a iltica eder. *II. İzzeddin Keykavus* ve komutanlarından *Ali Bahadur*, imparator *Paleolog*'a *"Biz Türküz, sürekli olarak şehirlerde oturmaktan sıkılırız. Eğer bize kırlık yörede bir yer verirseniz. Anadolu'da bulunan bizlere tâbi göçer evlileri çağırırız"* der. Bu isteği kabul eden *VIII. Paleolog*, Anadolu'dan gelecek olanlara *Dobruca'yı* tahsis eder. Türkler 1263-1264 yılından itibaren bu bölgeye yerleşir. Bu kafileler arasında meşhur *Sarı Saltuk* da *Dobruca*'ya gelir.[61]

Dobruca çok eski ve köklü bir Türk yerleşim alanıdır. İlk göç ve fetihler, M.Ö. 5. yüzyılda başlayıp 13. yüzyıla kadar sürmüş, fakat bu bölgedeki kuvvetli Türk varlığı 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. *Dobruca*, doğudan batıya akan Türk boyları için Balkanlar'a açılan tabii bir rota, düşmanları tarafından Tuna ötesine sürülenlere bir sığınak olmuştur. Böylece *Hunlar*'ın izinden (M.S.408), *Avarlar* (679), *Peçenekler* (1048), *Oğuzlar* (1064) ve *Kumanlar* (1091) gelmiştir. Bunlardan Kumanlar'ın Osmanlı'nın gelişine kadar Dobruca tarihinde siyasî ve etnik alanda en büyük rolü oynadığı görülür.[62] Çeşitli zamanlarda yerleşmiş Türk boylarının varlığı, Anadolu'dan gelen Türkleri de bu bölgeye çekmiş olmalıdır.

Keykavus ve ona tâbi olanların *Dobruca*'ya yerleşmesinden sonra gelişen olaylar, **Paul Wittek** ve onunla aynı görüşleri paylaşan **Faruk Sümer** tarafından, *İbn-i Bibi Seyahatnâmesi*'ne, *Yazıcıoğlu Ali Selçuknâmesi*'ne ve *Seyyid Lokman Oğuznâmesi*'ne dayanılarak şöyle anlatılmaktadır:

İstanbul'da verilen bir ziyafette, bazı yakınları *Keykavus*'a imparatoru devirerek yerine geçmesini telkin ederler. Bunun haber alınması üzerine, İmparator, *Keykavus*'un komutanlarından birini öldürtür, öbürünün gözüne mil çektirir. Geri kalanların ise Hıristiyan olmaları şartıyla canı bağışlanır. Sultan ve oğulları *Mesut* ile *Geyumers* (Wittek'e göre *Kayomert)* bir kalede hapsedilir. Keykavus'un annesi imparator'un kız kardeşi olduğundan iki küçük çocuğu ile birlikte *Kara Ferya*'da bir kalede özel ikamete alınır. Keykavus ve iki oğlu, Altınordu hükümdarı *Berke Han* tarafından kurtarılır. Fakat, Keykavus'un annesi, oğlunun kaçarken öldüğünü duyunca üzüntüsünden kuleden atlayarak ölür.

Berke Han Dobruca Türkleri'nden bir kısmını ve Sarı *Saltuk*'u yanında *Deşt-i Kıpçak*'a götürür. *İzzeddin Keykavus* 1280'de ölünce oğulları *Mes'ud ve Geyumers // Kayomert* Anadolu'ya geçer. *Sarı Saltuk* da *Berke Han*'ın buyruğuyla çevresindekilerle birlikte *Dobruca*'ya döner. Anadolu'ya gelip Selçuklu tahtına geçen Mes'ut İmparator'dan kardeşlerinin ve Rumeli Türkleri'nin durumunu sorar. İmparator kardeş-

---

61 Yazıcıoğlu Ali, *Selçukname*. Topkapı Sarayı, Revan köşkü, 1390-1391
İbn-i Bibi, *el- Evâmirü'l- Alâ'iyye fi'l Umuri'l Alâ'iyye*, (haz. Adnan Erzi), Tıpkı Basım, Ankara, 1956, s.613, 640, 735, 742.
Bu kaynakları değerlendiren, Paul Wittek, agm., s.14-15; Faruk Sümer, agm., s.11-12 ve bu bilgileri özetleyen; Halil İnalcık, *"Osmanlı İmparatorluğu"*, **TDEK III Tarih** TKAE yay., Ankara, 1992, s.457'de aynı görüşleri paylaşır.

62 Halil İnalcık, agm., s. 610

lerinden birini yanına almış, öbürünü Karaferye beyi yapmıştır. Rumeli Türkleri'nden bir kısmı *Karaferye* beyine katılmış, geri kalanı ise *Dobruca*'da kalmıştır.

Dobruca'da kalan Türkler *Sarı Saltuk* ile orada yaşarlar. İmparator'un yanındaki şehzade kaçmaya teşebbüs ederse de yakalanıp hapse atılır. Patrik devreye girerek Şehzade'yi İmparator'dan ister. İmparator, Patrik'in bu talebini kabul eder. Patrik de Şehzade'yi vaftiz ederek keşiş yapar.

Şehzade bir müddet Ayasofya'da Patrik'in hizmetinde kaldıktan sonra, *Sarı Saltuk* Patrik'ten Şehzade'yi ister. Sarı Saltuk'un veli olduğunu bilen Patrik Şehzade'yi ona gönderir. Sarı Saltuk'un yanında İslam'a geçen Şehzade, onun dervişleri arasına girer. Sarı Saltuk, Şehzade'ye *Barak* adını verir ve onu *Sultaniye*'ye gönderir. *Baraklılar* adıyla anılan dervişler onun müritleridir, tekkesi bu gün de mevcuttur.[63]

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre; *Sarı Saltuk, Hacı Bektaş-ı Veli* müritlerindendir. Hacı Bektaş, Sarı Saltuk'u üç yüz dervişe baş ederek, Rum diyarında seccade sermek üzere *Sultan Orhan*'a gönderir. Asıl adı *Muhammed Buhari*'dir. *Seved Nikola* adlı bir rahiple tanıştıktan sonra onu öldürür; onun elbiselerini giyer ve ben Sarı Saltuk'um diye nice insanı İslam'a kazandırır.

Dobruca kralının yardım istemesi üzerine kralın ülkesindeki insanları yiyen ve en son kralın kızını da yiyecek olan ejderhayı tahta kılıcıyla öldürür. Bu başarıya bir papaz sahip çıkınca, kral gerçek kahramanı bulmak için ikisinin de bir kazanda kaynatılmasını ister. Sarı Saltuk bu imtihandan da başarıyla çıkar. Dobruca kralı Sarı Saltuk'un bu mucizeleri karşısında yedi bin adamıyla İslâm'a girer.

Sarı Saltuk'un ölümünden önce ettiği vasiyete bağlı olarak yedi tabut hazırlanır ve yedi ülkeye gömülür. *Rus, Leh, Çek, İsveç* kralları ülkelerine, *Edrone* kralı Edirne'ye, *Boğdan* ve *Dobruca* kralları da kendi topraklarına bu tabutları gömerler. Bu tabutların gömüldükleri yerler bu gün de ziyaretgâhtır.

Sarı Saltuk, Türkler arasında *Baba Sultan, Saru Saltuk Sultan, Kaligra Sultan* gibi adlarla anılır. Kaligra, Latince yedi başlı ejder demektir. Hıristiyanlar ise Sarı Saltuk'u *Seved Nikola* olarak tanır ve hepsi de ona inanırlar.[64]

Evliya Çelebi'nin efsanelerle karışmış olarak verdiği bu bilgileri *Köprülü* de bir ölçüde onaylayarak, *"Sarı Saltuk öyle her hangi bir derviş değil tahta kılıcıyla ülkeler fetheden bir kahraman, bir din nâşiridir."* demektedir.[65] Sultan İzzeddin Keykavus'un ardından 1263 - 1264 yıllarında Bizans'a geçen ve oradan da Dobruca'ya yerleşen Sarı Saltuk Keykavus'un soyundan bir şehzadeyi derviş olarak yetiştirmekle kalmamış Rumeli Türkleri ve Hıristiyanlar arasında efsanevî bir ulu kişi olarak tanınmıştır. Bir başka ilginç iddia da Gagavuzlar'ın Müslüman Türklerle birlikte Sarı Saltuk Baba tekkesine gelen ziyaretçilere hizmet ettikleridir.[66] Sarı Saltuk sık sık Hıristiyan azizleri ile karıştırılmış, fakat Osmanlılar da onun mezarlarını ziyaret yeri olarak kullanmaya devam etmişlerdir.

---

63 Faruk Sümer, agm., s.9-12, s. 3-5
Paul Wittek, agm., s.15-17

64 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme. Rumeli-Solkol ve Edirne*, (haz. İsmet Parmaksızoğlu). KTB yay., Ankara, 1984, s.75-79

65 M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB yay., Ankara, 1966, s.216

66 Ahmet Cebeci, *"Osmanlı Devleti'nde Gagauzlar"*, **Türk Kültürü**, S. 354, yıl: XXX, Ekim, 1992, s.587 (10)

Keykavus ve Sarı Saltukla birlikte Rumeli'ye göçen Türkler'in bir kısmı *Halil Ece* ile *Karasi* iline geçer. Valilik yapan Şehzade ve oğlu Müslüman olarak ölür, fakat daha önce *Yazıcıoğlu Ali*'nin ifâdesiyle de söylendiği gibi *Sarı Saltuk*'un ölümünden sonra bu Şehzade'nin torunu ve o bölgedeki Müslümanlar 1350'lerde Hıristiyanlaşır.[67]

GAGAVUZ DEVLETİ

1365 yıllarında *Dobruca*'da Hıristiyanlaşmış bir Türk ailesi denetiminde bağımsız bir devlet ortaya çıkar. Bu devletin sınırları *Tuna* deltasından Varna'nın güneyindeki *Emine Burnu*'na kadar uzanmaktaydı. Devletin başında ilk olarak *Balık* bulunmaktaydı. İlk başkent *Kalliakra*'dır. 1368'de *Varna* başkent olur. Balık'tan sonra devletin başına bir Slav adı taşıyan *Dobrotik* geçer. Dobrotik'ten sonra hükmettiği bölge *Dobruca eli* adını alır. Dobrotik'in ölümünün ardından da tahta *Yanko* çıkar. Yanko, *I. Murad* 'ın vâsiliğini kabul eder. 1298'de bölge *Yıldırım Bayezid* tarafından fethedilir.[68] Fethedilen bölge içinde bulunan *Karaferye*'de Keykavus'un soyundan gelen *Lizakos* hükmetmektedir. Lizakos tebâsıyla birlikte *Zihne*'ye nakledilir ve Zihne valiliği Lizakos'a verilir. Lizakos, *Yıldırım*'ın *Malatya* ve *Erzincan* seferine katılır. Bu savaşlardan yorgun düşünce de *vergiden muafiyet belgesi* alarak Zihne'ye yerleşir ve burada keşiş olarak ölür. Bu belge daha sonra da birkaç kez yenilenir.[69]

OSMANLI HAKİMİYETİNDE GAGAVUZ TÜRKLERİ

Gagavuz Türkleri'nin Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonraki durumlarını değerlendiren Mihail Çakır; *"Osmanlı Türkler çok inan çok hatâr vermişler. Gagauzlara"* [70] diyerek, Osmanlılar'ın, Gagavuzlar'a değer verdiğini belirtir. Atanas Manof, *"Oğuz (Gagavuz) devletinin Osmanlılar'ın eline geçmesinden sonra Gagavuzlar'ın ve ilk Bulgarlar'ın bir kısmı İslâmiyet'i kabul etmiştir. Diğer bir kısmı ise Türkler'e karşı Müslüman görünerek uzun bir müddet Hıristiyanlıklarını korumuşlar, dil ve dış görünüş olarak Türkler'den farklı olmadıklarından dinlerini gizlemekte güçlük çekmemişlerdir "* [71] diyerek Osmanlı hâkimiyetini karanlık bir dönem olarak görür.

Aslında **Manof**, büyük ölçüde Osmanlı dönemiyle ilgili türkülerden etkilenerek böyle bir sonuca varmış olmalıdır. Balkanlar'daki Hıristiyan milletlerin hepsinde ortak görünen bu halk baladları Osmanlı döneminde halkın çektiği ızdırapları anlatır.[72] *Ballada Türküleri*[73] adlı eserde bir bölüm *"Osman Zulumnuk Zamannarı için Balladlar"*a ayrılmıştır. Bu bölümde Osmanlı askerinin ve paşalarının sevimsiz bir düş-

---

67 Franz Babinger, *"Sarı Saltık Dede"*, **İslam Ansiklopedisi c.X**, s.220-221

68 Halil İnalcık, *"Dobrudja"*, s.610-611
Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, s.971
Ahmet Cebeci, agm., s.585 (9)
Müstecip Ülküsal, age., s.31-32

69 Faruk Sümer, agm., s.3-5
Paul Wittek, agm., s.18-19

70 Mihail Ciachir, *"Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ"*, s.27

71 Atanas Manof, age., s.26

72 Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz Folkloru"*, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. cilt Genel konular**, MİFAD yay. 16, Ankara, 1976, s.234

73 M. A. Durbaylo, *Ballada Türküleri*, Kişinev, 1991, s.90-124

man ve zulmeden bir otorite olarak gösterildiği görülmektedir. Bu tutumda, ortak Balkan halk kültürünün Gagavuz türkülerine yansıması dışında, komünist yönetimin Türk düşmanlığını tahrik ve teşvik etmesinin payının olduğu da söylenebilir.

Atanos Manof'un tespit ettiği *Varna Türküsü*'nde:

Düşman ve kâfir moskof,
Denizden ve karadan
Toplardan sık güllei saçar,
Korkar Osmanlı toplarından,
Ve Moskof hücumdan kaçar.
Biz Varnalıiz,

Varnanın etrafi çadır,
İçinde Osmanlı yatır.
Gâur Moskof bilmez hatır
Biz Varnalıiz.[74]

mısralarında Osmanlı'dan yana tavır alınıp, Ruslar yerilirken 1969'da yayınlanan Gagavuz Folkloru adlı eserdeki aynı türküde sadece mısralar değişmiyor, tutulan taraf da değişiyor.

Varnedä kannı yaş akar
İçindä Osmannı basar
Çok analar evlatlarını
Brakar.
...
Varnenin etrafi çadır
İçindä Osman yatır
-Käämil Moskov ver bir yardım!
...
Varnenin umudu deniz
Ölürsäk, dinimiz temiz.
...
Moskovdan geldi bir omuz
Biz Varneliyz, şükür![75]

Aynı türkünün bu iki varyantının birincisindeki *"kâfir Moskof"* ikincisinde *"käämil Moskof"* olur. Bu iki kelime bile değişikliğin mahiyeti hakkında yeterli bilgiyi vermektedir.

Arşiv belgeleri ve demografik yapı üzerine yapılan araştırmalar, ortaya çok daha farklı sonuçlar çıkarmaktadır. Ahmet Cebeci'nin *Defter-i Hâkâni* veya *Tahrir defteri* adı verilen defterlerin Silistre Sancağı'na ait olan 561 *numaralı vakıf defteri* ile 83 ve *86 numaralı mufassal defterler*'den çıkardığı bilgiler *Dobruca* yöresinde bulunan

---

74 Atanas Manof, age., s.115

75 N. İ. Baboğlu, *Gagauz Folkloru*, Kişinev, 1969, s.21-22

merkeze bağlı *Durbalı ve Sarı Mahmud* köylerinde Gagavuz Türkleri ile Müslüman Türkler'in birbiriyle iç içe yaşadığını gösteriyor. Ayrıca *Silistre*'de *Hırsova*'da, *Soğanlık* köyünde *Varna*'da *Kavarna* köyünde, *Balçık*'ta, *Söğütçük* köyünde, *Keligre (Kaliakra)* kalesinde ve daha pek çok yerde 16. y.y.da Gagavuzlarla diğer Türkler aynı mahallelerde, aynı sokaklarda komşuluk etmektedir. Bu gün ise nüfusunun yarısı Gagavuz olan Varna'da birkaç ihtiyarın dışında Türkçe'yi bilen kalmamıştır.[76] Osmanlı'nın son döneminde merkezî otoritenin bilgisi ve iradesi dışında müslim, gayrı müslim halka zulm eden *ve Kırcalılar* diye tanınan *Pazvandoğlu Osman, Macar Ali, Kambur İbrahim, Çıtak Veli, Kara Feyzi, Kara Mustafa* gibi pek çok eşkıya Sırp isyancılar ve Bulgar çetecileri ile iş birliği yaparak defalarca isyan etmişler; halk devletle bu çeteler arasında kalmış; devlet ise bir yandan bu çetelerle savaşmaktan, öbür yandan aynı döneme rastlayan *Mısır*'ın *Napolyon* tarafından işgali gibi felaketlere karşı koymaktan, adaleti eskisi gibi tanzim edemez hâle gelmiştir.[77] Bağımsızlık sevdasına düşen Balkan milletleri de bu terslikleri ve devlet iradesinin dışında ortaya çıkan durumu isyan hareketlerini yönlendirmekte kullandıkları gibi, bağımsızlık sonrası durumu pekiştirmek için Türk ve Osmanlı düşmanlığını türküyle, destanla, hikâyeyle, romanla ve diğer propaganda araçlarıyla yaydılar. Bu milletlerle iç içe yaşayan Gagavuzlar da bu propagandalardan oldukça etkilenmiş görünmektedir. Son zamanlarda bu gerçekleri ve tarihî hataları Gagavuz aydınları ve halkı tamamıyla anlamıştır.[78]

GAGAVUZLAR'IN BASARABYA'YA GÖÇÜ

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda dağılma durumuna gelmesi, özellikle Balkanlar'da isyanların artmasına paralel olarak rahat ve huzurun kaçması, halkın korunmasız kalması üzerine *Tuna* boylarından *Karadeniz'in güney batısı*na ve *Varna, Kavarna, Balçık, Silistre* vilayetlerine yayılan ve *Dobruca*'da yoğunlaşan Gagavuz nüfusu, 1734-1739 ve 1768-1774 yılları arasında yapılan Rus savaşlarından etkilenmiş, Bulgarlar'ın aynı dönemde başlayan yer değiştirmesine bağlı olarak *Balkan* yarım adasından *Tuna* yoluyla *Rusya*'ya göçmüşler; *1801-1812* yılları arasında *Basarabya*'ya yerleşmişlerdir. Gagavuzlar ilk defa 1770 yılında Basarabya'da iki koloni, iki köy kurarlar;1818 yılında da *Bucak*'a yerleşirler. 1809 yılında *Keybey (Kobey)* 1811'de *Komrat, Kurç, Çeşmeköy, Etulya, Karakurt, Eski Troyan, Beşgöz* ve *Kongaz*'da yerleşim bölgeleri açarlar.[79]

GAGAVUZ İSYANLARI

Rus hakimiyeti altında bir süre sulh içinde yaşayan Gagavuzlar, Çarlığın Ruslaştırma politikaları yaygınlaşmaya başlayınca *6 Ocak 1906*'da *Komrat*'ta isyan başlatırlar. Fakat Basarabya'nın başka yerlerinden destek alamadıklarından Çarlık kuvvet-

---

76 Ahmet Cebeci, *"Osmanlı Devletinde Gagauzlar"*, s.589 (10)

77 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi c.V*, TTK yay., Ankara, 1988, s.154

78 A. Cevat Eren, *"Pazvandoğlu Osman"*, **İslam Ansiklopedisi c.IX**, s.532- 535
D.N. Tanasoğlu, *"Gagauzların İstoriyası "*, **Ana sözü**, 10 Ağustos 1991, s.9-10

79 Mihail Ciachir, *"Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ"*, s.24
D.N. Tanasoğlu, *"Gagauzların İstoriyası"*, s.9
Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, s.971
Kemal H. Karpat, agm., s.65

leri isyanı bastırır.[80] 1917-1920 arasında ikinci isyan başlatılır. *Romanya*'nın *Basarabya*'yı işgal etmesi sonucu *Rusya*'ya sığınan Gagavuzlar sürgünde teşkilat kurarlar.

1930'lu yıllara gelindiğinde *Stalin*'in baskısı artar. Bu dönem Gagavuzlar için sessizlik dönemi olur.[81]

HAMDULLAH SUPHİ VE GAGAVUZLAR

Uzun süren Osmanlı hakimiyetinden sonra Gagavuzlar, Anadolu'daki kardeşlerini *Hamdullah Suphi Tanrıöver*'in şahsında yeniden tanırlar.

Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi* için hazırladığı biyografik eserinde, Gagavuzlarla ilgili olarak şunları yazıyor:

"Hamdullah Suphi, 12 Haziran 1931'de Romanya'nın başkenti Bükreş'te önce birinci sınıf elçi olarak göreve başlamış, 28 Haziran 1939'dan itibaren büyük elçi olmuştur.

Hamdullah Suphi göreve başlar başlamaz Gagavuzlarla ilgilenir. *Dobruca* ve *Basarabya* köylerinde inceleme gezileri yapar. Türk dilini, gelenek ve göreneklerini unutmamış olarak bulduğu Gagavuzlarla iyi ilişkiler kurar. İlk olarak 30-40 kadar Gagavuz gencini Türkiye'ye orta ve yüksek tahsillerini yapmak üzere gönderir.

Yirmi altı Gagavuz kasaba ve köyünde Türkçe öğretim yapan okullar açtırır. Bu okullara *Dobruca Türkleri*'nden ve *Mecidiye Müslüman Semineri* mezunlarından öğretmen tayin ettirir ve Türkiye'den getirttiği ders kitaplarının okutulmasını sağlar.

Romanya Kralı *Mişel* ve Ana Kraliçe *Elena*'nın güvenini kazanarak Müslüman ve Hıristiyan Türklerle daha yakından ilgilenme konusunda desteklerini alır.

Bunlarla da yetinmeyen *Hamdullah Suphi,* Gagavuzlar'ı *Marmara* bölgesine götürerek asimile olmaktan kurtarmak ister. Bu konuda Cumhurbaşkanı *İsmet İnönü*'nün de onayını alır. 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine bu planın uygulanma imkânı ortadan kalkar. 1940'ta Basarabya'nın 1944'te de Dobruca'nın *Kızılordu* birlikleri tarafından işgal edilmesi Gagavuzlar için yeni bir dönemi başlatır. *Hamdullah Suphi*'nin on üç yıllık Romanya büyük elçiliği görevi *5 Aralık 1944* 'te sona erer."[82]

GAGAVUZLAR'IN SON DURUMU

Basarabya 10 Şubat 1947'de *Paris anlaşması* ile *Rusya*'ya bağlanır. Gagavuzlar, Sovyetler Birliği idaresi içinde 1957'de yeniden bir dalgalanma yaşar. Fakat 1961'de bu hareket de bastırılır.

Gorbaçov'un idaresinde başlayan açıklık ve yeniden kurma faaliyetleri Gagavuzlar arasında da bir hareketlilik dönemi başlatır. 1987 yılında Gagavuz aydınlarının bir araya gelmesiyle *Gagavuz Halk Hareketi* kurulur. *1989*'da yapılan ilk kurultayda *Stefan Bulgar* başkan seçilir.

Gagavuzlar, *20 Ağustos 1990*'da Moldavya'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurduklarını açıkladılar. İlk genel seçim *26 Ekim 1990*'da yapıldı. *Gagavuzistan Millî Parlamentosu* toplandı. *Gök mavisi üzerine yaldızlı bir bozkurt başı bayrak olarak ka-*

---

80 D.N. Tanasoğlu,*"Gagauzların istoriyası"*, s.10

81 Feyyaz Sağlam, *"Gagauz Yazarlar Birliği Başkanı Stephan Bulgar: Kültür Merkezimiz Türkiye İle Daha Sıkı İşbirliği İstiyor"*, **Milli Kültür**, S. 90, Kasım, 1991, s.18-19

82 Fethi Tevetoğlu, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, KTB yay. 658, Ankara, 1986, s.28, 206-210

bul edildi. Gagavuz Parlamento başkanlığına, 52 yaşında bir mühendis olan *Stepan Topal* seçildi.

Moldavya Cumhuriyeti, 1994 yılı ortalarında Gagavuzistan'ın idari yetkisini Gagavuz halkına devretme kararı aldı. Bu çerçevede, "*Gagavuz Yeri'nin Özel Yasal Statüsü*" üzerine hazırlanan kanun tasarısı (Nr.344-XIII) *23 Aralık 1994* tarihinde kabul edildi.

Özerklikle ilgili esas kanun çıkmadan önce Moldavya Anayasası'na Gagavuzlar'ın yaşadığı bölgelere "Özel Statü" sağlayan 113. madde eklendi. Daha sonra Moldavya Parlementosu Gagavuz yerinin özel statüsüne dair kanunu 69 evet, 2 hayır ve 16 çekimser oyla kabul etti.

Kanuna göre; Gagavuz Yeri'nin resmi dili Gagavuz Türkçesi, Romence ve Rusça'dır. Özerk cumhuriyet olarak belirlenen Gagavuz Yeri'nin sınırları 5 Mart 1995 tarihinde yapılan referandumla kesinleştirilmiştir. Bu referandumda 31 yerleşim biriminde Gagavuz Yeri'ne katılma kararı çıkmıştır. Bunlar:

Çadır, Komrat (başkent), *Valkaneş* şehirleri ve *Aleksevaha, Avdarma, Baurçi, Beşalma, Beşgöz, Bucak, Çeşmeköy, Çokmeydan, Dezginci, Dudeşti, Etulya, Ferapontevka, Gaydar, Joltay, Karbali, Kazayak, Kıpçak, Kirsova, Kongaz, Kongazcikul de Jos, Kotovkoe, Köselia Ruse, Kriet Lunga, Toma* ve *Yeni Etulya* köyleridir.

11 Haziran 1995'te tekrarlanan seçimde oyların % 64'ünü alan *Gneorghi Tabuşnik* başkanlığa seçildi.[83]

GAGAVUZLARLA DİĞER TÜRK BOYLARI ARASINDAKİ YAKINLIK VE İLİŞKİLER

Gagavuzlar, eski bir sınıflandırmaya göre *Tuna Gagavuzları* ve Basarabya *Gagavuzları* olarak ikiye ayrılır. Bu sınıflandırma yaşadıkları bölgeyle ilgili olmalıdır. Bulgarlar, *Tuna Gagavuzları*'nı *Bulgar Gagavuzları* ve *Asıl Gagavuzlar* diye ikiye ayırırlar.[84] Bu tasnif ise siyasî amaçlıdır. **Prof. Miletiç**'e göre *Bulgar Gagavuzları* kendilerini *Bulgar* sayarlar, *Asıl (Hakiki) Gagavuzlar* ise Türk hakimiyeti safına geçenlerdir. Bu sebeple bunlara *Rum Gagavuzları* da denir.[85]

Gagavuzlarla dil ve kültür bakımından yakınlıkları olan başlıca Türk toplulukları dinî bakımdan iki grupta toplanır:

1- **Müslüman Türkler**: *Gacallar, Tozluklar, Gerlovlar, Kızılbaşlar, Yürükler.*

2- **Hıristiyan Türkler**:*Makedonya Gagavuzları, Karamanlılar, Surguçlar.*[86]

Gacallar; Deliorman Türkleri, Çıtaklar gibi adlarla anılan Müslüman bir Türk topluluğudur. *Kuzey Doğu Bulgaristan* ve *Güney Dobruca*'da yaşarlar. Gagavuzlarla önemli yakınlıkları tespit edilmiştir. Ancak Gacallar hakkında da bir takım farklı görüşler vardır.

---

83 Gündem Peker, "*Gagauz Özerklik Süreci: Dün ve Bugün*", **Avrasya Etüdleri,** S.2 yaz, 1995, s.36-45

84 Hasan Eren, "*Gagauzlar*", **Türk Ansiklopedisi c.XVI**, s.110

85 "Rus *İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL. cilt*", s.221

86 A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*. TDK yay., Ankara, 1964, s.124
Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, İstanbul, 1992, s.197

Paul Wittek, Gacallar'ın Gagavuzlarla aynı soydan geldiğini düşünmektedir. Wittek'e göre, Gacallar muhtemelen *Şeyh Bedreddin*'in çıkardığı *Deliorman isyanı*'nda Hıristiyan Gagavuzlar arasından yeniden Müslüman olan gruptur. *Gacallar*'ın konuştuğu Türkçe, dinî yakınlık sebebiyle, Osmanlı Türkçesi'ne Gagavuz Türkçesi'nden daha yakındır.[87]

Balkan Türk ağızları üzerinde mukayeseli araştırmalar yapan **Tadeusz Kowalski**, Deliorman Türkçesi dediği Gacal ağzıyla Basarabya Gagavuzları'nın ağız özelliklerinin tek bir diyalektolojik grup telakki edilecek kadar birbirine yakın olduğu sonucuna varır.[88]

Arkeolog **Şkorpil** Gagavuzlar gibi Gacallar'ın da *Asparuh Bulgarları*'ndan geldiği iddiasındadır.[89]

Atanas Manof ve **Müstecip Ülküsal**, Şkorpil'in görüşünü reddederek *Gacallar*'ın Müslüman Peçenekler olduğunu düşünmektedirler.[90]

Evliya Çelebi, Çıtaklar dediği Gacallar hakkında şunları söylemektedir: *"Tatar, Bulgar, Eflak ve Boğdanlılardan doğmuş Dobruca'da yaşayan bir topluluktur. Bunlar ilk olarak Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın askerlerinin soyundan gelmişler, daha sonra buralara Yıldırım Bayezid Tatarları yerleştirmiş, bunlarla Bulgar, Eflak, Boğdan kızlarının evlenmesinden Çıtak adı verilen topluluk doğmuştur. Kadınları yassı başlı olup renkli çuha ve kirliva abası ferace giyerler. Gayet dindar, örtülü, terbiyeli kadınlardır. Bütün halkı Hanefi mezhebinden olup namazı devamlı kılarlar. Bolluk memleket olduğundan her yolcuya ilgi gösterir, ikram ederler. Yumuşak huylu, halim selim tabiat sahibi insanlardır."*

Evliya Çelebi bu topluluğun etnik yapısı gibi dillerinin de karışık olduğunu Anadolu Türkleri'nin bunları kolay anlayamayacağını söyler.[91]

Balkanlardaki diğer Müslüman Türk topluluklarından *Gerlov* ve *Deliorman Kızılbaşları* Osmanlı Türkçesi'ne ve kültürüne bağlıdırlar. Türk-Bulgar karması olan *Tozluklar* da *Gerlova* dolaylarında otururlar. *Yörükler,* Osmanlı Türkçesi'ne bağlı Balkan ağızlarından birini konuşurlar. XIV. yüzyılın sonunda Yıldırım Bayezid zamanında Anadolu'dan Balkanlara göç etmişlerdir.

Gagavuzlar'ın dışında kalan Balkanlar'daki Hıristiyan Türkler'den *Makedonya Gagavuzları,* Makedonya'nın güneyinde yaşayan *4 bin* kişilik bir topluluktur. Karamanlılar, 1927'deki nüfus değişimiyle Balkanlar'a göçen ve çoğu Yunanistan'da yaşayan bugün de Anadolu Türkçesi kullanan insanlardır. *Surguçlar,* Edirne dolayında yaşayan *7 bin* kişilik bir topluluktur. Peçeneklerin torunlarıdır. *Sur* bir Peçenek oymağıdır, bu ad *guç* < *gutş* < *guz* < *Oğuz* şeklinde yani *Sur Oğuzları* olarak açıklanmaktadır.[92]

---

87 Paul Wittek, agm., s.23-24

88 Tadeusz Kowalski, agm., s.492

89 K. Şkorpil, *Byzantinoslavica,* Prag,1933, s.180'den naklen, A. Manof, age., s.14
Müstecip Ülküsal, age., s.13

90 A. Manof, age., s.30,
M. Ülküsal, age., s.30

91 Evliya Çelebi, age., s.53,70

92 A. Dilaçar, age., s.124-125
Fuat Bozkurt, age., s.197

Gagavuzlar, yaşadıkları bölge ve zaman içinde kurdukları bazı ilişkiler sebebiyle *Tatar Türkleri* ile de yakınlaşmışlardır. Gagavuzlar arasında, içkili, mezeli şarap yerine kımız içmeyi telkin eden bir Tatar oyunu oynanır. Ayrıca *"Ne alatlıyorsun? Tatarlar mı kovalıyor?"* sözü Tatar akınlarıyla ilgili hatıraları yansıtır.[93]

Mihail Çakır, 1907'de Moskova'dan Kişinev'e gelen metropolit *Makari*'nin *Uygur Türkçesi* ile Gagavuz Türkçesi arasında ilgi kurduğunu anlatmaktadır.[94]

GAGAVUZ TÜRKLERİ'NIN YAŞADIĞI YERLER

18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Kuzey-Doğu Bulgaristan'da yaşayan Gagavuzlar, bugün *Moldavya*'nın güneyinde *Basarabya*'da *Komrat, Çadır, Kangaz, Tarakliya* bölgelerinde; *1908-1914* yıllarında küçük bir Gagavuz topluluğunun göçtüğü *Doğu Kazakistan, Frunze* (Kırgızistan) ve *Taşkent* (Özbekistan)'te, *Bulgaristan*'ın *Varna, Dobruca, Vombol* ve *Topolovgrad, Romanya*'nın *Dobruca* yakınlarında bir kaç yerleşim merkezinde, *Yunanistan*'ın *Kesarya* adlı şehrinde, *Makedonya*'nın güney-doğusunda, *Ukrayna*'nın güneyinde *Zarporoje* ve *Odesa (İsmail)* çevresinde yaşamaktadırlar.[95] *Türkiye*'de *Edirne*'ye bağlı bazı köylerde Gagavuzlar'ın yaşadığı söylenmekte ise de bunu ispatlayacak bir bilgiye veya "biz Gagavuzuz" diyen bir topluluğa rastlanmadı.

GAGAVUZ TÜRKLERİ'NİN NÜFUSU

1930'lu yıllarda Balkanları gezen ve intibalarını **Balkanlar ve Türklük** adlı eserinde anlatan **Yaşar Nabi Nayır**, *1936* rakamlarıyla *Bulgaristan*'da *50 bin, Basarabya*'da *300 bin* Gagavuz'un Türklüklerini sapasağlam koruduklarını söylüyor.[96] Bu günkü BDT ülkelerinde, eski Sovyetler Birliği'nde *1989*'da yapılan son nüfus sayımına göre *197.164* Gagavuz Türkü yaşamaktadır.[97]

G. Nikolayeviç Topuzlu'nun *19 Mayıs* 1990 tarihli Ana sözü gazetesi'nde yayınlanan yazısında Gagavuzların BDT ülkelerindeki dağılımı şöyle gösterilmektedir.

	1979		1989	
Moldavya	*138.000*	%79.6	153.458	% 78
Ukrayna	29.398		32.017	%16.23
Rusya	4.176		10.057	
Kazakistan	752		978	
Beyaz Rusya	152		188	
Özbekistan	111		240	
Gürcistan	119		206	
Azerbaycan	137		105	
Türkmenistan	187		280	
Litvanya	44		40	

---

93 Atanas Manof, age., s.31

94 Mihail Ciachir, *Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ*, s.27

95 Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, s.971
Enver Mahmut, *"Gagauz Türkleri"*, **Türk Kültürü**, S.335, yıl: XXIX, Mart, 1991, s.147(19)
"Rus imparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL. cilt", s.221,222

96 Yaşar Nabi Nayır, age. s.61

97 *"Sovyetler Birliği'nde 1989 nüfus sayımı sonuçları "*, **Yeni Düşünce**, S.433, s.7

Estonya	41	69
Toplam	*173.117*	*197.738*

Topuzlu'nun bu yayınına bazı Gagavuzlar'ın, nüfuslarının bu rakamların üstünde olduğu yolundaki itirazları üzerine yazar, bu düşünceye hak verir ve pek çok Gagavuz Türkü gibi ana-babasının Rus kendisinin de Bulgar olarak nüfus kayıtlarına geçtiğini söyler.

Yaşar Nabi Nayır'ın yaşadıkları yerleri tek tek sayarak sadece Basarabya'da *300 bin* Gagavuz'un yaşadığını söylediği dikkate alınırsa 1990'lı yıllarda bu sayının *200 bin*lerde olmaması gerektiği gayet açık bir şekilde görülür.

Gagavuz Türkleri'nin *%78*'ini barındıran *Moldavya*'da yaşayan milletlerin nüfus durumları ve oranları yine 1990 sayımına göre şöyledir.[98]

Moldavya	4.335.360	%	100
Moldovan	2.794.749	%	64.5
Ukraynlar	598.280	%	13.8
Ruslar	562. 069	%	13
Gagavuzlar	153.458	%	3.5
Bulgarlar	*88.419*	%	2
Museviler	67.799	%	1. 5
Diğerleri	70.500	%	1. 6

Gagavuzlar'ın nüfusları hakkında diğer yazılanlar da birbirini tutmamaktadır. **D. N. Tanasoğlu**, *Moldavya*'da *200 bin, Bulgaristan*'da 60 *bin* civarında, *Romanya*'nın *Dobruca* bölgesinde 5-6 *bin* Gagavuz Türkü'nün yaşadığını söylerken,[99] **Ahmet Bican Ercilasun,** *Romanya* ve *Bulgaristan*'dakilerle beraber toplam Gagavuz nüfusunun *200-500 bin* kadar olduğu düşüncesindedir.[100] *Moldavya* ve diğer *BDT* ülkelerinde yaşayan Gagavuz Türkleri hakkında güvenilirliği tartışılsa bile elimizde bazı rakamlar bulunmaktadır. Halbuki önemli bir Gagavuz nüfusunun yaşadığını bildiğimiz ancak bir- birinden oldukça farklı rakamlardan başka elimizde bir bilginin bulunmadığı Bulgaristan'daki Gagavuzlar'ın durumu daha karanlık ve karışık görünmektedir.

Atanas Manof, 1930'lu yılların Bulgaristanı'nın Gagavuz Türkleri'ne bakışını; *"Bu gün belediye istatistiklerinin millliyet sütunlarında Gagavuzlar için yer ayrılmamaktadır. Onları Bulgar hanesine kaydederler"* şeklinde açıklar.[101]

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçmüş **Mehmet Çavuş**, *340 bin*[102] **Ahmet Tacemen** *250-300 bin*[103] Gagavuz Türkü yaşadığını, ancak bunların din yakınlığı sebe-

---

98 Angelçev Stepan Petroviç, **Ana sözü**, 21 Nisan 1990

99 Türker Eroğlu, *"Gagauz Türkleri Hakkında Deniz Tanasoğlu ile Röportaj"*, **Milli Folklor**, Eylül, 1991, s.41

100 Ahmet Bican Ercilasun, *Gagauzlardan Yeni Haberler*, s.29

101 Atanas Manof, age., s.39

102 Mehmet Çavuş, *"Bulgarisan'daki Milli Azınlıklar"*, **Türk Kültürü**, yıl: XXV, S. 290, Haziran, 1987 s.343

103 Ahmet Tacemen, *Bulgaristan Türkleri 1878-1990*, Adana, 1991, s.14

biyle büyük ölçüde Bulgarlaştırma politikalarının etkisi altında kaldıklarını söylemektedirler.

Bu açıklamalardan genel bir sonuca varmak gerekirse, Bu gün Gagavuz Türkleri'nin nüfusunun *500* binin üzerinde olduğu söylenebilir. *Moldavya*'da yaşayan Gagavuz Türkleri'nin bu gün daha demokratik bir görüntüye kavuşan Bulgaristan Türkleriyle özellikle de Gagavuz Türkleriyle dil ve kültür bağlarını artırmaları gerekmektedir. Diğer Türkler'e sağlanılmaya çalışılan eğitim ve kültür haklarından Gagavuz Türkleri de faydalanabilmelidir. Bu sadece Bulgaristan'daki demokratikleşme açısından değil, hakkı ve hukuku gaspedilen diğer millî azınlıklar gibi Gagavuz Türkleri'nin de millî kimliklerini bulmaları bakımından da oldukça önemlidir.

GAGAVUZ TÜRKLERİ'NDE SOSYAL HAYAT

Gagavuzlar arasında eskiden beri yaygın olan iş ve uğraşma alanları; çiftçilik, balıkçılık, ipek böcekçiliği ve bağcılıktır. Mazbut ve ata erkil bir aile hayatı hâkimdir. Kavgacı oldukları halde intikamcı değildirler. **Mihail Çakır** Gagavuzlar'ın dindar olduğunu ancak ateizmin ve geleneklerden kaçışın, komünistlerin etkisiyle özellikle gençler arasında yayıldığını söylemektedir.[104] **Mihail Çakır**'ın anlattığı *1930*'lu yıllarda Bulgaristan'da Gagavuzlar zengin bir sosyal hareketlilik içindedirler. Hatta bazı Bulgar aileler Gagavuz Türkleri'nin âdet ve geleneklerine yönelmişlerdir.[105] *Hamdullah Suphi*'nin uyandırdığı Türklük ve Türkiye sevgisi bu dönemde Romanya'ya bağlı olarak yaşayan Gagavuzlar arasında bir millî heyecan haline gelmiştir. Giyimleri gelenekleri, dış görünüş ve karakter özellikleri bakımından Osmanlı Türkleri'nin izlerini taşımaktadırlar.[106]

Bu günkü Gagavuzlar, geçmişte defalarca olduğu gibi, yeniden toparlanma ve millî kimliklerini bulma çabası içine girmişlerdir. Türkiye ile hem siyasî hem sosyal alanda iş birliği yapmak istemektedirler. *Atatürk* döneminde olduğu gibi, Gagavuz gençleri, diğer Türk ülkelerinden gelen öğrencilerle birlikte başta *Ankara* ve *İstanbul*'daki üniversiteler olmak üzere pek çok yüksek öğrenim merkezinde eğitim görmektedirler. TRT yayınları *Moldavya*'ya kadar uzanmakta ve ilgi görmektedir. *Lâtin alfabesi*ne geçilmiştir. Gagavuz bayrağındaki *bozkurt*, Gagavuz Türkleri arasındaki köklü geleneklerin, *Canavar yortusu* adıyla kutlanan bayramların bir uzantısıdır.[107] Türkler'de, folklor etkinliklerinde görülen *al giymek, kara giymek, dokuz yıl, dokuz dere* gibi motifler müşterek *Oğuz* kültürünün miraslarıdır.[108] *Köroğlu, Âşık Kerem, Şah İsmail, Nasrettin Hoca* Gagavuz Türkleri'nin bu günkü sosyal yapılarını yeniden kurma konusunda rehberleri ve yeniden doğuşlarının timsalleri olacaktır.

Gagavuz Türkleri, Türkçe eğitim yapan millî Gagavuz okulları açarak, radyo-televizyon programları yaparak, tiyatro, folklor ekipleri, müzik orkestraları kurarak, *Hıdır İlyas festivalleri*, tombarlak masa toplantıları düzenleyerek yeni bir geleceğe hazırlanmakta ve sosyal dengelerini yeniden kurmaktadırlar.

---

[104] Mihail Ciachir, *Besarabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ*, s.19, 27, 38

[105] Anton Straşimirof, *"Gagauz Hayatı"*, (çev. Türker Acaroğlu), **Varlık**, S.117, 15 Mayıs 1938, s.715

[106] Yaşar Nabi Nayır, age., s.71,75

[107] Stepan Bulgar, *Canavar Yortuları*, Kişinev, 1990, s.312

[108] Todur Zanet, *"Gagauz Halk Türkülerinde Oğuzluk Ruhu"*, 23-25 Ekim 1991, **Kayseri Türk Dünyası Kurultayı**

GAGAVUZ TÜRKLERİ'NİN GELENEKLERİ VE FOLKLORU

Gagavuz Türkleri, Hıristiyan olmalarına rağmen âdet ve gelenekleri bakımından başta *Anadolu Türklüğü* olmak üzere *Türk dünyası* ile çok önemli bir müşterek kültür zenginliğini paylaşmaktadır. Gagavuzlar; hayvanlarını Anadolu, Azerbaycan ve Türkistan Türkleri gibi *dağlamak* veya kulaklarına *en açmak* suretiyle işaretlerler.

Ziraatçi bir toplum olan Gagavuzlar'ın *harman şekilleri* de Anadolu Türkleri'nden kalmadır

Gagavuzlar'da Hıristiyanlığa bağlı olarak bir çok dinî deyim Yunanca ve Rusça'dan geçmiştir. Buna rağmen Müslümanlıktan alınan *Allah, cennet, cendem (<cehennem), oruç, günää* gibi dinî terimler; Kudüs'e gidip mukaddes yerleri gören erkeklere *hacı,* kadınlara *hacıka* denmesi Anadolu Türklüğünün ve geçmişte yaşanmış olan *Müslümanlık devri*nin izleridir.

Müslüman Türkler gibi, Gagavuz Türkleri'nde de *muska takma âdeti* yaygındır. Fakat Gagavuzlar muskayı daha çok haçla beraber taşır. Ayrıca gömleğe veya şapkaya dikildiği de olur.

Gagavuz düğünlerinde Anadolu'daki düğünlerde olduğu gibi *sağdıç* çok önemlidir. Düğünleri sağdıçlar idare eder. Evlilik öncesinde aileler arasında anlaşma sağlanamazsa, oğlan kızı kaçırır. Buna *kaçkın* denir. Düğünlerde at *yarışı* yapılır. Birinci gelene sağdıç şarap hediye eder. Yarış bitmeden düğün başlamaz. Ayrıca düğünlerde *güreş* yapılır.

Çocuğun ilk dişini gören, çocuğa hediye verir. Hediye alan çocuğun dişlerinin iğne gibi sivri olacağına inanılır.

Gagavuzlar gelenekleri itibariyle *Orta Asya, Anadolu, Güney Sibirya Türkleri* ile hatta *Moğollar*la büyük benzerlikler gösterirler. Baba evinde en son en küçük kardeş kalır. Büyükler evlenip evi terk ederler ve yeni evler yaparlar.

Diğer Türk boyları gibi Gagavuzlar da misafirperverdirler. Evin en güzel yeri misafire ayrılır. Ölü evinde ziyaretçilere *can pidesi* dağıtılır.

Allahlık adıyla bir kurban kesilir. Bu kurbanlar ayrı otlar, kimse onlara dokunmaz, hatta kurtların bile onları yemediğine inanılır. Bir köyde 6-7 Allahlık bir araya gelince masrafı köy tarafından karşılanan bir özel bakıcı tutulur. Kurbanlar sahibi tarafından kesilir. Sağ budu rahibe, geri kalanı misafirlere ikram edilir. Bir de yaz *oruçları* sonunda kesilen kurban vardır.[109]

Eski Türk dininden ve geleneklerinden kuvvetli izler taşıyan, *Hakaslar*'ın folklor, zenginlikleriyle Gagavuz kültürü arasında benzerlikler tespit edilmiştir. Mesela Hakaslardaki *"Han kızı mahtança" (Han kızı öğünüyor), "oolan kıstın ırı (oğlan kızın türküsü)* gibi türkülere benzeyen Gagavuz folklorundaki *"Çıksana Mari Länka"* türküsü, Hakas folklorundaki *"Abahulah"* masalı ve Gagavuzlar'daki *"Ayı kulaklı çocuk"* masalı, her iki toplumda da kahramanlar için hikâyeler anlatılması bazı önemli müşterekler-dir.[110]

---

[109] Wlodzımierz Zajaczkowski, *"Pryczynki do etnografii Gagauzkow"*, **Rocznık Orientalistyczny**, Tom XX, Warszawa, 1956, s.354-360

[110] Güllü Yoloğlu, *"Gagauz - Hakas Folklor Baalantıları"*, **Ana sözü**, 27 Nisan 1991, s.4

Gagavuz Türkleri'nde zamanla ilgili kabul ve inançlar Anadolu halk kültürüyle benzerlikler gösterir.

Yılın ayları; ocak-büük ai, şubat-gücük ai, mart-babu, nisan-çiçek ai, mayısmaiz ai-kelebek, haziran-Ay petro ai, temmuz-Ay ilia-orak ai, ağustos panayâ orucu-lobut ai-harman ai, eylül-istavroz ai, ekim-ekim, kasım-canavar yortuları, aralık-hristos orucu-kırım

Haftanın günleri ile ilgili sözler;

Pazar : *Papazlar yazı* yazar.
Pazartesi : *Piinir haftası veya hafta başlar.*
Salı : *Sallanır, yani çalışılmaz.*
Çarşamba : *Çarşaf dokur.*
Perşembe : *Peşkir dokur.*
Cumaa : *Cum cum eder yani eğlenir.*
Cumaertesi : *Hafta biter.*

Önemli zaman adları

Seksen (Afanos günü): *Kasımın sekseninci günü.* Bu gün için *" seksen tarlaya tohumu at sen"* denir.

Doksan: *Kasımın doksanıncı günü.* Yaz başlangıcıdır. Bu gün *"Doksan yaza konsan"* denir.

Yüz: *Yüze basınca herşey düz olur.* Bu gün için *"Yüze bastık düze bastık"* denir.

Yüz on: *Kasımın yüz onuncu günü tarlaya git ve sabanın yanındaki yerini al.* Bugün için *"Yüz on tarlanın başına kon"* denir.[111]

DİN

Gagavuzlar Ortodoks Hıristiyan'dır. Gagavuzlar'ın ne zaman Hıristiyan olduğu konusunda kesin bir tarih söylemek zordur. Ancak Kuzeyden gelen *Peçenek, Kuman, Uz Türkleri*'nin 11. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans din ve devlet adamları marifetiyle Hıristiyanlaştırılarak Anadolu ve Balkanlar'da iskan edilmiş olduklarını biliyoruz. Bu Hıristiyanlaşmış Türk toplulukları, daha sonra Hıristiyanlaşan diğer Türklerle bütünleşmiştir. II. *İzzeddin Keyka*vus'un beraberinde Balkanlar'a gelip yerleşen ve daha sonra Hıristiyanlaşan Türkler de bunlardandır.

Mihail Çakır[112] ve Atanas Manof[113] 1930'ların Gagavuzları'nın iyi Hıristiyan olduğunu söylemektedir. Ancak başta II. *İzzeddin Keykavus*'un adamlarından Hıristiyan olanlar ve *Sarı Saltuk* öldükten sonra Hıristiyanlaşanlar kuvvetli bir *İslâmî kültürü*, daha sonra Gagavuz olarak anılan Hıristiyan Türklere taşımışlardır.[114] Gagavuz Türkleri'nde Hıristiyanlıkta olmadığı halde kurban kesilmesi, fakirlere yardım edilmesi ve bunun Müslümanlardaki *zekât* gibi sevap kabul edilmesi, domuzun pis sayıldığı *"domuz*

---

111 Atanas Manof, age., s. 82-86

112 Mihail Ciachir, *Besarabieadâ Gagauzlarân Istorieasâ*, s.3-19

113 Atanas Manof age., s.31

114 Harun Güngör, *"Gagauzlar'ın Hıristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslamî Unsurlar Meselesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Aralık, 1983, s.254

düünü" adıyla oyunların oynanması, yol, köprü, çeşme yaptırmanın yaygın bir âdet olması, *ölülerin yıkanması* Müslüman Türklerle ortak âdetlerdir.[115] Gagavuzlar arasında yaygın olan; bir çingenenin, bir at hırsızının ve bir papazın öldürülmesinin günah sayılmaması, cehenneme ilkin papazların gireceği inancı, sabahleyin bir papazla karşılaşılaşmanın uğursuzluk getireceği düşüncesi papazlara duyulan tepkiyi ifade etmektedir. Papazlara duyulan husumet masallara, fıkralara aks etmiştir.[116] Bu durum Gagavuzların atalarının Hıristiyan olmadan önce Hıristiyanlar'a karşı uzun süre mücadele ettiklerini, hatta Hıristiyanlığın karşısında olan bir dine, Müslümanlığa bağlı olduklarını ortaya koymaktadır.

Gagavuzlar'ın beraber yaşadıkları *Slavlar, Rumlar, Romenler; Allah* kelimesi yerine istisnasız *Boje, Theos* ve *Romn, Romnezeu* tâbirlerini kullandıkları hâlde Gagavuzlar *Allah* sözünü kullanırlar. Allah inancı konusunda da Müslümanlık'tan izler taşımakla birlikte *trinity,* yani Ortodoks Hıristiyanlığın *üçleme*sini, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu görüşünü kabul ederler. Gagavuzlar'ın dinî terminolojide ve 19. yüzyılın II. yarısına kadar âyinlerde Rumca'yı kullanmalarına ve Ortodoks-Rum kilisesine bağlı olmalarına rağmen, eğitim dilleri Bulgarca'dır. Bunun sebebi; Gagavuzlar'ı Bulgarlar'ın eğitim, Rumlar'ın din yoluyla asimile etme gayretleridir.[117] *1054* yılında Hıristiyan kiliseleri *Ortodoks ve Katolik* olmak üzere iki ana mezhebe ayrılınca o zaman Dobruca bölgesinde bulunan Gagavuzlar, Ortodoks Bizans kilisesinin etki sahasında kaldıklarından Ortodoks oldular.[118] Bizans kilisesinin papaz sınıfının Rumlar'dan kurulu olması, İstanbul'un fethinden sonra Fener Rum Patrikhanesi'nin bütün Hıristiyanlar'ın temsilcisi olarak kabul edilmesi, Gagavuzlar'ı Rumlar'ın helenistik emeller doğrultusunda yaptıkları propagandalara maruz bırakmıştır. Böylece Rumca âyin dili olmuş, dinî eğitim Rumca yapılmıştır. *1870*'te Bulgar kilisesinin kurulması *Dobruca*'da kalan Gagavuzları bu tarihten itibaren Bulgar kilisesinin etki alanına itmiştir.[119]

Rum kilisesine bağlı olmaları sebebiyle Gagavuzlar mânen Rum idaresine kabul edilmişler, bu sebeple de Rum okullarına ve Rum kiliselerine devam etmişlerdir. *III. Yoahim* ünvanıyla Fener patriği olan, Varna Rum metropolitinin *1867* yılında patrikliğe verdiği bir rapordan anlaşıldığına göre *"Türkçe konuşan Elenler"* diye bahsedilen Gagavuzlar Varna'da papaz *Konstantin*'in yönlendirmesiyle ilk defa Bulgar okuluna gitmeye başlarlar.[120]

Gagavuzlar'da dinî edebiyat gelişmemiştir. Dinî kitapların basımına *Sen Sinod (synode)*'un müsade etmesiyle birlikte kitap basma izni ilk olarak *1907*'de verilmiş, ilk basılan kitap da *1908*'de yayımlanan *Psaltır* olmuştur.[121]

---

115 Yaşar Nabi Nayır. age., s.78-79
Stefan Bulgar, *"Kırk gün"*, **Canavar Yortuları**, Kişinev, 1990, s.219

116 Atanas Manof, age., s.60-61

117 Kemal H. Karpat, agm.,s.173-174

118 Harun Güngör, *"Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleleri ve Gagauzlar "*, **Türk Kültürü**, S.344, yıl: XXIX, Aralık, 1991, s.732 (22)

119 Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul, 1952, s.205

120 Atanas Manof, age., s.28

121 Mefkâre Mollova, *"Sur le terme* " Karaman" *et les recherches sur les* "Karamans", **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 8-9 (1978-1980), İstanbul, 1980

1935'te *Dua Chıtabâ* yayınlanır. Bu eserde, duanın yapıldığı yere ve zamana göre dualar ve kilise şarkıları tasnif edilmiştir.[122]

1927'de *İvan Todorov St. Tomova* kril harfleriyle *Yuhanna İncilini, 1934*'te *Mihail Çakır* Romen harfleriyle *Matta İncili*'ni Gagavuz Türkçesi'ne çevirmişlerdir. Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yayınlanan *Karamanlıca* kitaplar Gagavuzlar'ın dinî eğitimini tamamlayan eserler olmuştur.[123] Karamanlıca kitaplar sadece dinî bilgileri değil beraberinde zengin bir dinî-millî halk kültürünü de Gagavuz Türkleri'ne taşımıştır. Lazar üstüne türkü gibi epik-dinî türküler, *İbrahim tarafından kurban edilen İshak, Meryem ana ve azizler, vaftiz* konulu türküler hep Karamanlıca kitaplarla Gagavuzlar arasında yayılmıştır.[124]

ALFABE

Gagavuz Türkleri, uzun bir süre yazılı bir edebiyata sahip olamamışlardır. Ancak Yunanistan, Bulgaristan, Rusya ve Romanya'da yaşayan Gagavuzlar yaşadıkları ülkelerin alfabesiyle Türkçe kitaplar yayınlamışlardır. Eğitimlerini de bu ülkelerin dilleri ile yapmışlardır.

Gagavuz Türkleri, Osmanlı Devleti'nin tebâsı oldukları zamanlarda Anadolu'daki Hıristiyan Türkler'in ve Türkçe konuşan diğer Hıristiyanların *Karamanlıca* (Grek hafleriyle yazılmış Türkçe kitapları) kullandıkları bilinmektedir.[125] Bu kitapların muhtevası çoğu zaman azizlerin hayatı, dualar, Büyük İskender gibi tanınmış kişilerin efsanevî hikâyeleri ve Anadolu halk hikâyeleridir.[126]

1918 yılına kadar Basarabya'da yaşayan Gagavuzlar Rusça kitapları okuyup, Rusça öğrenmişlerdir. 1907 yılına kadar *Rusya*'da ve Basarabya'da Gagavuz Türkçesi ile tek kitap yayınlanmadı. *1904* yılında *Profesör Protoirei Mihail Çakır* duaları ve Evanghelia'yı Gagavuz Türkçesi'ne aktardı. Ayrıca faydalı kitapların Gagavuz Türkçesi'nde yayınlanması için gayret sarf etti. 1907 yılında gerekli izni alarak Kişinev'de Slav harfleriyle bastırdı. 1909 ve 1910'da *Ai Evangheliea* Slav harfleriyle yayınlandı.

1919'dan sonra Gagavuz çocukları Romen okullarında *Latin Romen harfleri* ile eğitim görmüşlerdir.[127] 30 *Temmmuz 1957*'de *SSCB* Moldavya SSC Yüksek Sovyeti'nin kararıyla *D. N. Tanasoğlu* ve *L. A. Pokrovskaya* tarafından Rus alfabesine bir kaç harf ilave edilerek kril esaslı Gagavuz alfabesi hazırlandı.[128] Bu gün Gagavuzlar

---

122 Mihail Ciachir, *Dua Chıtabâ. Gagauzlar için*, Chişinau, 1935

123 Harun Güngör, *"Yunan-Bulgar Kilise Mücadelesi ve Gagauzlar"*, s.733 (23)

124 Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagavuz Folkloru"*, s.237

125 Mefkûre Mollova, agm., s.220
Mehmet Eröz, age.,s.41

126 Atanas Manof, age.,s.106

127 Mihail Ciachir,*"Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ"*, s.35-36
D.N. Tanasoğlu, *"Gagauzların İstoriyası "*, s.10

128 Hasan Eren, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Ansiklopedisi c.XVI**, MEB yay., İstanbul, 1968, s.110
Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, s.972
L.A. Pokrovskaya, *"Kartkiy Oçerk Grammatika Gagauzkogo Yazıka"*,**Gagauzkogo-Russko-Moldavskiy Slovar**, Moskva, 1973, s.613

Türk Dünyası için hazırlanan Latin esaslı ortak alfabeyi kabul etmişlerdir. Ana sözü gazetesi bu alfabeyle yayınlanmaktadır.

EDEBİYAT

Gagavuz Türkleri'nin zengin bir halk edebiyatı vardır: türküler, maniler, masallar, sayılmaklar, söyleyişler, bilmeceler, atasözleri v.b.

Gagavuz halk edebiyatında manzum eserlerde vezin ve kafiye mukayyettir, yani oturmuş ve düzenli değildir. Bazı bölümlerde belli bir düzen içinde giden şekil özelliklerinin bazen devre dışı kaldığı görülür.

Gagavuz anonim halk edebiyatında *Âşık Garip, Köroğlu, Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Türkmen kızı* adlı halk hikâyelerine bütün veya parçalar halinde rastlamak mümkündür. Fıkra tipi olarak *Nastradin (Nasrettin Hoca) ve* benzer bir tip olarak *Kurnaz Köse* fıkralarına rastlamak mümkündür. Bu edebiyat mahsulleri Gagavuz Türkleri'ni Türk dünyasına bağlayan köprülerdir. Gagavuz Türkleri, tarih, dil ve kültür bakımından bir parçası durumunda bulundukları Anadolu Türklüğü'nün sevinç ve felaketlerine ilgi duymuşlar; özellikle büyük mücadelelerin yaşandığı devrelerde Anadolu Türklügü ile aynı havayı teneffüs etmişlerdir.

Türklük şuuru:
Her Gagauz evladı,
Düşmana göğüs gerdi,
Tabancalar patladı.
Düşman çabuk yenildi.
Hey düşman kara düşman,
Türktür soyumuz temizdir kanımız,
Düşman karşısında.

Ben kimsesiz kaldım.
İsmimi bilirler,
Ne olduğumu bilmezler.
Ben Türk evladı vatansız kaldım.

Bana Urum, Bulgar derler,
Türklüğümü hep çekerler, (gizlerler)
Vatanım da vardır.
Soyum kanım Türktür.
Ama bilmezler.

Plevne için:
Karadeniz akmam dedi,
Türk Tuna'yı vermem dedi,
Karadeniz bulanır,
Türk Tunayı geçer.
Çıktım baktım kim gelir,
Osman Paşa bize gelir,

Yaşasın Osman Paşa !
Düşmannarı dağıtsın dağa taşa,
Kılıcını vurdu taşa,
Taş çatladı baştan başa.

Çanakkale için:
Çanakkale içinde vurdular beni,
Ah gençliğim yazık ince belime,
Ölmeden mezara koydular beni,
Ah gençliğim ince belime,
Etme, Bulgarım etme pişman olursun.
Ah gençliğim yazık güzel belime!

Bulgar nefreti:
Arpa ektim biçerim,
Yolum diye geçerim,
Ben Bulgarı sevmem
Cezam neyse çekerim[129]

Sultan Aziz türküsü, Yemen türküsü, Alişimin kaşları, Aman doktor, Başım ağrıyor gibi türküler Türkiye ve Gagavuz Türkleri'nin ortak söylediği türkülerdir. Son zamanlarda da düşüncesi ve şiirleri ile Yunus Emre'nin Gagavuz Türkleri'nin ilgi merkezi hâline geldiğini görüyoruz.

Yazılı edebiyatın ve fikrî silkinmenin öncüsü Gagavuzlar'ı irşad eden Mihail Çakır şu eserleri kaleme almıştır.

Aya (Ayozlu) Evanghelea / İncil
Dua Chıtabâ Gagauzlar için
Psaltir (Dinî türküler) Gagauzca-Türkçe Gagauzlar için hem Tiurclear için
Chilisea Evangheleasâ
Chilisea İstorieasâ
Liturgya (Kilise duası)
Laslov (Kilise kitabı)
Molebin (Af duası)
Mohitrennik
Ahatist (Aya Marya duası Türküsü)
Besarabiealâ Gagauzlarân İstorieasâ
Dictionar Gagauzo (tiurco)-roman[130]
Kril kökenli Gagauz alfabesiyle çoğu ağızdan derlenen,
Dimitri Karaçoban, *İki Laf* (şiir), 1963, *Yanıklık,* 1968, *Bayıltmak*, 1969, v.b.

---

[129] Yaşar Nabi Nayır, age., s.85,103-104

[130] Mihail Guboğlu, *"Gagauzların Türkçe Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırma*lar", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 13-28 Eylül 1985, Tebliğler, **Türk Dili c.II,** İstanbul,1987, s.65

Dionis Tanasoğlu, *Bucaktan Sesler*, Kişinev, 1959, *Çal Türküm*, 1966, *Uzun Kervan* (Roman), 1985 v.b. eserler Çağdaş Gagavuz Türkçesi edebiyatına öncülük etmiştir.

Ağustos 1988'den beri yayınlanan *Ana sözü* gazetesi fikir ve edebiyatta pek çok gelişmenin sözcüsü durumuna gelmiştir.

Gagavuz Türkçesi edebiyatında kaynağı millî olmayan, fakat oldukça yaygın görünen Balkan milletlerinin ortak edebiyatından, özellikle Bulgar folklorundan aktarılan bazıları Türk düşmanlığı saçan türküler de mevcuttur.

GAGAVUZ TÜRKÇESİ'NİN TÜRK DİLİ İÇİNDEKİ YERİ

Gagavuz Türkçesi, Türkçe'nin şivelerini yönlere göre gruplandırdığımızda *Güney, Güney-Batı grubu*na, tarihî Türk kavimlerine göre gruplandırdığımızda ise *Oğuz grubu*na dahil edilebilir.[131]

Gagavuz Türkçesi kendi içinde iki ağıza ayrılır:

a) Merkez ağzı: Çadır-Lunga ve Komrat bölgelerinde konuşulur. Yazı dili, merkez ağzına dayanır. Gagavuz Türkçesi'nde görülen arka damak ünlüsü *"açık e(ä)"* merkez ağzının bir özelliğidir: *gecä, evä, bän, sän* v.b. Aynı şekilde arka damak ünlüsü *"á"* da merkez ağzına hastır. Bu ağızda *"h-"* ve *"-v-"* ünsüzü korunur.

b) Güney ağzı: Valkaneş bölgesinde konuşulur. Yazı dilinin büyük ölçüde merkez ağzına dayandırılmasına rağmen Güney ağzının bazı ses özellikleri de göz önüne alınmıştır. Bu ses özelliklerinden bazıları şunlardır:

Güney ağzında iki ünlü arasında ünsüz düşmesi görülür: *burdeim, ziet, koeyim, aul.*

Ünlü yanında *"y-"* ünsüzü düşer ve uzun ünlüler ortaya çıkar: *böyle* > *büüle, söyle* > *sööle~süüle, iyi* > *ii* v.b.

"-v-" ünsüzü düşer veya ünlüleşir: avcı > *aucı*, duvar > *duar*, suvan > *suan*.

"h-" ünsüzü düşer: hava > *ava*, hakkına > *akına*, harman > *arman*, höyük > *üük* v.b.

Merkez ağzında, yazı dilinde olduğu gibi, şimdiki zaman eki *-ár,-er*'dir. Güney ağzında ise *-ıy, -iy* eki kullanılır.[132]

Türk şivelerini gruplandıran dilciler, Gagavuz Türkçesi'nin diğer şiveler içindeki yerini ve diğer şivelerle olan yakınlığını şöyle değerlendirmektedir:

Martti Räsänen Türk şivelerini yedi grup içinde değerlendirir:

I. Çuvaş Dili
II. Yakut Dili
III. Kuzey-Doğu grubu
IV. Kuzey-Batı grubu
V. Güney-Doğu grubu
VI. Güney-Batı grubu
VII. Orta veya Türkmen -Kıpçak grubu

---

[131] Reşit Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", **Makaleler I**, TKAE yay., Ankara, 1987

[132] L. A. Pokrovskaya, *"Gagauzkiy Yazık"*, Yazıki Naradov SSSR II. **Tyurskie Yazıki**, Moskva, 1966, s.136
L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Oçerk Grammatika Gagauzkogo Yazıka"*, s.612-613
F. R. Zeynalov, *Türkologiyanın Esasları*, Bakü,1980, s.165

Räsänen, Gagavuz Türkçesi'ni, bu gruplardan Güney-Batı grubuna sokar. Bu şive grubunun fonetik özellikleri; *ol* < *bol, dağlı* < *taglıg* kelimelerinde görülen değişmeler, *k., k, p, ç, t* ünsüzlerinin aslî kısa ünlülerden sonra birinci ve ikinci hecelerde korunması; aslî uzun ünlülerden sonra aynı durumda ve sözlerde son hece de dahil olmak üzere bu ünsüzlerin yumuşamasıdır.

Bu gruba şu şiveler dahil edilmiştir:

1- Türkmen: Hazar denizinin doğu ve güneyi

2- Azeri: Kafkasya ve İran

3- Osmanlı: Anadolu, Balkanlar, Kırım'ın güneyi

4- Gagavuz: Kuzey Doğu Bulgaristan, Moldavya.[133]

Baskakov, Türkçe'yi *Batı Hun* grubu *ve Doğu Hun* grubu olmak üzere iki ana dala ayırır. Bu dalları da kendi içinde tarihî Türk boylarının adlarına göre gruplandırır.

Batı Hun grubunu *Bulgar* ve *Oğuz* kollarına ayırır. Gagavuz Türkçesi'ni *Oğuz* kolu içinde bir alt bölüm olarak aldığı *Oğuz- Bulgar* bölümü içinde gösterir.

Oğuz-Bulgar bölümü

a. Tarihî şiveler:

1- Peçenek

2- Uz

b. Günümüz şiveleri

İ- Gagavuz

2- Balkan Türkleri.[134]

Baskakov, türlü siyasî bölünmelere tâbi olan Gagavuz Türkleri'nin konuştuğu ağızların hepsinde Oğuz Türkçesi'nin özelliklerini tespit etmekle beraber, Yaşadıkları ülkeye göre Gagavuz Türkçesi ağızlarında bulunan *İslav (Rus, Bulgar, Ukrayn) Romen ve Yunan* dillerinden alınan unsurlara da dikkat çeker.

Gagavuz Türkçesi'nin alt tabakalarında *Eski Bulgar, Uz, Kovu, Berendey, Turpey, Boyut, Kaspıt* veya *Kara klobuk ve Peçenek Türkleri*'nin şive ve ağızlarından yadigarlar bulunmaktadır. Bu unsurlara *Kuman Türkçesi ve Osmanlı Türkleri*'nin dil özellikleri karışmıştır.

Baskakov, *Selçuklu-Osmanlı Türkçesi*'nin Anadolu'ya girişi gibi Gagavuz Türkçesi'nin de Oğuz Türkçesi'nin ayrı bir kolu olarak Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzey kıyılarını aşarak *Güney Rusya* bozkırları boyunca batıya göç etmiş ve *Tuna*'nın aşağı bölgelerinde yerleşmiş, hatta *Makedonya*'ya kadar uzanmış olduğunu belirtir. Gagavuz Türkçesi, Hazar denizinin kuzeyinde Oğuz kitlesinden ayrılan Türk boylarının ilerleme alanları boyunca *Bulgar* ve *Kıpçak* unsurları ile karışmıştır. *Dobruca*'ya ve diğer *Balkan* topraklarına yerleştikten sonra, bu bölgeleri yurt tutan *Selçuklular ve Osmanlılar* vasıtasıyla da Anadolu unsurları *ve Arap-Fars Dilleri*'nden geçen kelimelerle yeni bir çehre kazanmıştır. Bu sebeplerle bu gün Gagavuz Türkçesi, bir taraftan *Tarihî Türkiye Türkçesi*' ne, diğer taraftan *Bulgar, Kıpçak, Karaim, Kırım Türkçeleri*'ne yakınlık gösterir.

---

[133] Martti Räsänen, *"Materialien Zur Lautgeschicte der Türkischen Sprachen"*. **Studia Orientalia**, edidit Societas Orientalis *Fennica*, XV., Helsinki, 1949, s.26 - 31

[134] N. A. Baskakov, *"K voprosu o klassifi akatsii tyurkskih yazıkov"*. Akademiya Nauk SSSR Otd. Literaturu Yazıka, 1952, xi, 2, s.121-134

Romen, Rus, Bulgar, Yunan Dilleri'nin bağlantıları sonradandır ve *Oğuz Türkçesi* bakımından Gagavuz Türkçesi'nin ses düzenini ve söz dizimini bozmuştur.

Baskakov, *Oğuz Türkçesi*'ne dayandırdığı *Balkan Türkçesi*'ni, Osmanlı Türkçesi'ne dayandırdığı Rumeli Türkçesi'nden ayırır. *Balkan Türkçesi, Osmanlı Türkçesi*'nden öncedir. Oğuz Türkçesi'nin bir kolu; Hazar, Kırım, Tuna yoluyla Balkanlar'a girmiş, orada *Peçenek-Uz* unsurlarıyla karışmış, sonra XIV. yüzyılda Güney-Doğu'dan gelen *Osmanlı Türkçesi* ile temas etmiş ve böylece ikinci bir karışma meydana gelmiştir.[135]

Gerhard Doerfer, Balkanlar'da yaşayan Türkçe'yi iki ana gruba ayırır ve *Gagavuz Türkçesi* ile *Bulgaristan Türk ağızlarını Tuna Türkçesi* olarak adlandırır. *Balkan Türkçesi* adını verdiği gruba ise *Dobruca Tatarları*'nın *Nogaylar*'ın ve Bosna'da yaşayan Türk topluluklarının ağızlarını dahil eder. Gagavuz Türkçesi'ni, bazı Bulgaristan Türk ağızları ile Kuzey Anadolu'daki *Trabzon, Rize, Kars, Çoruh* ağızlarının aynısı olarak kabul eder.[136]

Atanas Manof, Gagavuz Türkçesi'ni tarihî Türk şivelerinden *ilk Bulgar ve Kuman Türkçesi* ile, yaşayan Türk şivelerinden *Gacal ve Türkiye Türkçesi* ile mukayese eder. Ayrıca ilk Bulgar Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi arasmda $d > \varnothing$ ses denkliğini gösterebilecek; *dilan* > *ilan, digetik* > *iitlik* gibi örnekler verir. *Kuman Türkçesi*'nden verilen örneklerden en çarpıcı olanı *katsan* kelimesidir. Bu kelime tarihî Türk şivelerinde ve Karadeniz ağızlarında *kaçan* ~ *haçan*~ *açan* şekillerinde görülür. Gagavuz Türkçesi'nde *açan* şekliyle cümle başı bağlacı olarak kullanılmaktadır.

Tadeusz Kowalski, *Gacal (Deliorman) Türkçesi*'nin *Gagavuz Türkçesi*'ne göre *Osmanlı (Türkiye) Türkçesi*'ne daha yakın olduğunu söylemektedir. Bunu, *Gacal Türkleri* 'nin dinî ortaklık sebebiyle Osmanlı Türkçesi'nin daha fazla tesirinde kalmasına, bu yolla Gagavuz Türkçesi'ne göre iptidaî vasıflarından uzaklaşmasına ve Gagavuz Türkçesi üzerindeki aşırı Slav dilleri etkisine bağlar. Bazı farklarına rağmen *Gacal* ve *Gagavuz Türkçeleri*'ni *Tuna Türkçesi* ortak adıyla anar. *Gagavuz* ve *Gacal* Türkçeleri'ni fonetik ve morfolojik olarak değerlendirdikten sonra bunların *Osmanlı (Türkiye) Türkçesi'nin bir ağzı* olduğu sonucuna varır.

Tuna Türkçesi adını verdiği bu iki şivenin Karadeniz'in kuzeyindeki Türk şiveleriyle, ilgisine işaret eder. Aynı tesirlerin Kuzey Doğu Anadolu ağızlarında da mevcut olması, **Kowalski**'yi Batı Karadeniz bölgesi gibi Doğu Karadeniz bölgesinin de Kuzey ve Güney Türk unsurlarının bir kavşak sahası olduğu sonucuna götürür.[137]

Sonuç olarak; *Gagavuz Türkçesi, Oğuz grubu Türk şivelerindendir. Türkmen, Azeri, Türkiye Türkçeleri* gibi Türk dünyasının Güney-Batısında yer alır. Gagavuz Türkleri'nin etnik yapısı gibi konuştukları şive de *Peçenek, Kuman, İlk Bulgar Uz Türkleri*'ne has özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Selçuklu Türkleri'nden bir grubun Dobruca'ya yerleşmesi ile başlayan güneyden gelen Türk tesirleri *Yıldırım Bayezid*'in *Gagavuz Devleti*'ni *(Uzi eyalet)* ele geçirmesiyle devam etmiş, *Fatih*'in Balkanlar'da kurduğu kesin Osmanlı hâkimiyetiyle yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Gagavuz Türkçesi;

---

[135] A.Dilaçar, age., s. 120-125

[136] Gerhard Doerfer, *"Das Gagausische"*. **Philologiae Turcicae Fundamenta**, Wiesbaden, 1959, s.262

[137] Tadeusz Kowalski, agm., s.494-495, 498-500

Hıristiyanlaştırılan Müslüman topluluklar, Osmanlı kültür dili ve bu kültür çevresi içinde gelişen *Karamanlıca* eserler vasıtasıyla *Arapça, Farsça* kelimeler almıştır.

Ortodoks Bizans kilisesine hakim alan Rum papazlar, Osmanlı idaresinde de ağırlıklarını sürdürmüşler Ortodoks Hıristiyan olan Gagavuzları Helenistik faaliyetleri doğrultusunda Rumca öğrenmeye ve ibadet etmeye yöneltmişlerdir. Gagavuz Türkleri'nin yaşadığı bölgede yönetimin el değiştirmesi ve 19. yüzyılda yoğunlaşan göçlerden sonra *Rus, Bulgar, Romen dilleri* ve kültürleri etkisini gittikçe artırmış, âdeta Gagavuz Türkçesi'ni asimile etme konusunda bir yarışa girmiştir. Yaşadıkları bölgeye göre bir, bazen iki dil öğrenmek zorunda kalan Gagavuz Türkleri, bu dillerin ifâde mantığı ve cümle düzeniyle Türkçe'nin cümle düzenini ve ifâde mantığını birbirine karıştırmışlar, böylece Slav etkisi, *ödünç kelimeler*le sınırlı kalmamış, *sentaks*a da nüfuz etmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısında başlayan Gagavuz Türkçesi'ni bir yazı dili haline getirme çabaları bu yüz yılın ortalarında kesin bir sonuca ulaşmıştır. Yüz yıllarca bir konuşma ve sözlü edebiyat dili olarak kullanılan Gagavuz Türkçesi, 20. yüzyıl gibi kavramların çeşitlendiği ve karmaşıklaştığı bir zamanda birden bire yazı dili haline getirilince, yeni kavramların karşılanması için *demir perdenin hakim dili Rusça*'ya baş vurulmuş, bu dilden Rusça asıllı ve bu dile batı dillerinden giren çok sayıda kelime alınmıştır. Bu günkü Gagavuz Türkçesi, bir yönüyle tarihî Türk şivelerine has pek çok arkaik özelliğin ve kelimenin kullanıldığı, bir başka yönüyle de tarihî ve sosyal şartların getirdiği bazı zorlamalarla *fonetik, morfoloji* ve *sentaks* bakımından *Slav dilleri*nin ve bu dillerle gelen *Batı dilleri* kaynaklı kelimelerin ağır baskısı altında varlığını sürdürmeye çalışan bir Türk şivesidir.

Türkiye ve Gagavuz Türkleri'ni meydana getiren Türk boylarının ortaklık göstermesi, aynı devletin sınırları içinde birlikte yaşamaları ve Gagavuzlar'ın Anadolu Türklüğü'nün bir devamı olan Balkanlar Türklüğü ile yakın ilişkilerini her dönemde sürdürmeleri gibi sebeplerin yanında, Gagavuz Türkçesi'nin ve Türkiye Türkçesi'nin Oğuz Grubu Türk şivelerinden olmaları sebebiyle de Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi'ne oldukça yakındır; hatta *Türkiye Türkçesi'nin bir ağzı* gibidir.

Uzun bir aradan sonra Türkiye ile Türk Dünyası arasında yeniden başlayan ilişkiler, pek çok alanda olduğu gibi Türkçe bakımından da önemli sonuçlar doğuracaktır. Türk Dünyası ortak Türkçe'nin temel alındığı bir kültür hamlesiyle hem yabancı tesirleri ayıklayacak, hem de siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha sağlam bir temele oturtacaktır. Bu ilişkiler ve yakınlık çerçevesinde Gagavuz Türkçesi'nde iğreti duran bir takım yabancı tesirlerin de zamanla kaybolacağını umuyoruz.

SES BİLGİSİ (FONETİK)

ÜNLÜLER (VOKALLER)

Gagavuz Türkçesi'nin fonetiğiyle ilgili olarak yapılan araştırmalarda ünlülerin sayısı ve niteliği konusunda birbirinden farklı bazı görüş ve değerlendirmelere rastlamaktayız. Önce bunların ele alınması faydalı olacaktır.

L. A. Pokrovskaya 1964 yılında yayınladığı gramerinde, 9 normal *a, ı, o, u, e, i, ö, ü, ä,* 9 uzun *aa, ıı, oo, uu, ee, ii, öö, üü,ää,* 18 ünlüden[1], 1979'da yayınladığı gramer özetinde bunlara *á* kısa ve *áá* uzun ünlülerini ekleyerek, 10'u normal, 10'u uzun 20 ünlüden söz etmektedir.[2] **Gerhard Doerfer**; 4'ü kalın *u, o, ı, a,* 4'ü ara *ú, ó, !, á,* 5'i ince *ü, ö, i, ä-e* 13 ünlüden bahsetmektedir.[3] Azerbaycan Türkü **F. R. Zeynalov**, Gagavuz Türkçesi'nde 9 normal, 9 uzun 18 ünlü bulunduğunu ve bunlardan *ä* dışında bütün ünlülerin Türkiye Türkçesi'ndeki ünlülere benzediğini söylemektedir.[4] **Kotenko Valentina** Gagavuz Türkçesi'nde, 8'i normal *a, ı, o, u, e, i, ö, ü,* 8'i uzun *aa, ıı, oo, uu, ee, ii, öö, üü* 16 ünlünün bulunduğunu ifade etmektedir.[5] Gagavuz okullarında okutulmak üzere hazırlanan "*Gagavuz Dili 4.-5.ci klasslar için*" adlı ders kitabında 10'u normal *a, ı, o, u, á, ä, e, i, ö, ü,* 9'u uzun *aa, ıı, oo, uu, ää, ee, ii, öö, üü* 19 ünlü olduğu belirtilmektedir.[6] Bulgaristan'daki Gagavuzlar'dan derlediği folklor metinleri üzerinde incelemeler yapan **Wlodzımıerz Zajaczkowski**, 8'i normal *a, ı, o, u, e, i, ö, ü,* 8'i uzun *a, ı, o, u, e, i, ö, ü* olmak üzere 16 ünlü tespit etmiştir.[7] Türkiye Türkologlarından **Fuat Bozkurt**, Gagavuz Türkçesi'nde 9 ünlünün bulunduğunu belirtmekte, uzun ünlülerin aslî olmadığını, bu günün Gagavuz Türkçesi'nde, *-ğ-, -g-* ve *-y-* ünsüzlerinin düşmesi sonucu ortaya çıktığını söylemektedir.[8] **Hasan Eren**[9] ve **Türker Acaroğlu**[10] Gagavuz Türkçesi'nin 8 ünlüsünün *a, ı, o, u, e, i, ö, ü* bulunduğunu söylemekte ve uzun ünlüleri

---

1 L.A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetika i Morfologiya*, Moskva, 1964, s.23-25

2 L.A. Pokrovskaya, "*Kratkiy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka*", **Gagauzkogo-Russko-Moldavskiy Slovar**, Moskva, 1973, s.613.

3 Gerhard Doerfer, "*Das Gagausısche*", **Philologiae Turcicae Fundamenta**, Wiesbaden, 1959, s.264

4 F. R. Zeynalov, *Türkologiyanın Esasları*, Bakü, 1980, s.156

5 Kotenko Valentina, *"Gagauz Fonetiğinin Bazı Problemleri"*, 23-25 Ekim 1991, Kayseri, **Türk Dünyası Kurultayı**'nda okunan bildiri.

6 N. P. Arabaci, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagauz Dili 4.-5. ci klasslar için*, Kişinev, 1959, s.29

7 Wlodzımıerz Zajaczkowski, *Jezyk ı Folklor Gagauzow z Bulgarıı*, Krakow, s.8

8 Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, İstanbul, 1992, s.194

9 Hasan Eren, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Ansiklopedisi c.XVI**, MEB. yay., İstanbul, 1968, s.109

10 Türker Acaroğlu, *"Gagauzca'da Takma Adlar Soyadları Yer Adları"*, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı**, Ayrı Basım, Ankara, 1992, s.3

bu şivenin bir özelliği saymaktadırlar. Aslî uzun ünlüyü kabul eden araştırmacılar, aslî uzun ünlülerin yanında ünsüz düşmelerinin sebep olduğu uzunlukların; Arapça, Farsça ödünç kelimelerdeki uzunlukların korunmasının Gagavuz Türkçesi'nde görülen uzun ünlülerin diğer iki önemli kaynağını teşkil ettiğini belirtmektedirler.

Gagavuz Türkçesi'ndeki ünlüler konusunda öne sürülen bu görüş ve değerlendirmelerin böylesine farklılıklar göstermesinin en önemli sebepleri, 30 Temmuz 1957'de belirlenen alfabeye zaman içinde yeni harflerin ilâve edilmesi ve bazı ünlü özelliklerinin ayrı bir harfle gösterilip gösterilmemesi konusunda farklı görüşlerin bulunmasıdır. Ağız araştırmaları yapan araştırmacıların tespitleri ise tamamen derleme yaptıkları bölgenin ağız özellikleriyle ilgilidir.

Gagavuz edebiyatı metinlerinden hareketle yaptığımız tespitlere göre Gagavuz alfabesinde 10 ünlü (vokal) vardır. Bunlar; *a, e, i, o, u, ı, á, ä, ö, ü* ünlüleridir. Bu ünlülerin uzunları da; *aa, ee, ii, oo, uu, ıı, áá,ää, öö, üü* ünlüleridir.

Ünlüleri Gagavuz alfabesindeki sırasıyla tanıyalım:

Normal ünlüler:

a, e, i, o, u, ı, á, ü, ö, ü.

a ünlüsü

Türkiye Türkçesi'ndeki *a* gibidir. Kalın, düz, geniş bir ünlüdür.

e ünlüsü

Anadolu ağızlarında ve tarihî Türk şivelerinde yaygın olarak görülen *é* gibidir. *ä* ünlüsünden iki derece daha dardır. Başta bir *y-* ulamasıyla söylenir. Yazı dilinde bu özellik gösterilmez. Bunu delillendirmek için Gagavuz Türkçesi sözlüğünde *ye-* sesiyle başlayan kelimeye yer verilmediğini söyleyebiliriz.[11] Türkçe'nin diğer tarihî ve yaşayan şivelerinde olduğu gibi ön ve iç seste, kelime kökünde bulunur.

Boğumlanma noktası, *i ~ ä* ünlüleri arasındadır, dilin ön dişlere temasıyla söylenir.

en (İ.T.128) okunuşu yen, *ek* (T.13) okunuşu yek, *erä* (T.22) okunuşu yerä, *eşi* (İ.T.31) okunuşu yeşi.

i ünlüsü

Türkiye Türkçesi'ndeki *i* gibidir. İnce, düz, dar bir ünlüdür.

o ünlüsü

Kalın, yarı geniş, yuvarlak bir dudak ünlüsüdür. Bu ünlü söylenirken dudaklar tam açılmaz. Türkçe kelimelerde ilk hecenin dışında kullanılmaz. Kelime başında *u* ünlüsüyle birlikte *"o* şeklinde söylenir.

"on, "orada gibi.[12]

---

[11] G. A. Gaydarci, E. K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan, Redaktör, N. A. Baskakov, *Gagauzkogo-Russko-Moldavskiy Slovar*, Moskva, 1973
Türkçesi, İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru,*Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, K. B. yay. 1, Ankara, 1991
e ünlüsünün *ä* ünlüsünden iki derece daha dar olduğu konusunda bk. **KBTT,** s.493

[12] L. A. Pokrovskaya, "*Kratkiy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka*", s.616

oynáár (D.Ö.44), *Da olár orda laflar* (D.Ö.70), *yorulmuşun, bozmasın* (K.219).

u ünlüsü

Türkiye Türkçesi'ndeki *u* gibidir. Kalın, dar, yuvarlak bir dudak ünlüsüdür.

ı ünlüsü

Türkiye Türkçesi'ndeki *ı* gibidir. Kalın, dar, düz bir diş ünlüsüdür. Kelime başında genellikle *y-* türemesiyle birlikte söylenir:

ısláárım (P.220), *yınadına* (İ.T. 92), *yısıttı* (İ.T. 200).

á ünlüsü

Kalın, dar, düz bir diş eti ünlüsüdür. *a~ı* arası söylenir. Türkiye Türk-çesi'nde karşılığı yoktur. Bulgarca'daki b ve Moldovanca'daki ə ünlüsüne benzer.[13] Merkez ağzında ve yazı dilinde görülür. Gagavuz Türkçesi'ne 14 -17. yüzyıllarda Bulgaristan'da Bulgarca'nın etkisiyle girmiştir.[14] Türkçe kelimelerde fiil çekim eklerinde kullanılır:

sırıdár (T.95), *konacák* (D.Ö.107), *duyárım* (D.Ö.10).

Şimdiki zaman çekiminde *-ıyor* eki *y* düşmesiyle *-ıor* şekline girmiş; arkasından geniş zaman ekiyle benzeşerek *-ıar* olmuş ve nihayet *-ár* şeklini almış olmalıdır.

Ek-kök benzeşmesiyle kelime kök ve gövdesinde orta hece ünlüsü olarak da kullanılır:

sızlá-ár (T.92), *yollá-ársın* (T.86) *oyná-árız* (K.26).

Rusça ödünç kelimelerde başta ve ortada kullalınır:

ákzamen(M.26)"imtihan", *áksponat* (P.169)"numune eşya", *áksfoz* (İ.T.150) "kendi kendine".

Fransızca'dan Rusça'ya geçen kelimelerde görülen *é* ünlüsü Rusça'da genellikle *á* ünlüsüyle karşılanmış, Rusça'dan alınan bu tür kelimeler Gagavuz Türkçesi'nde de Rusça'daki imlâya uygun olarak *á* ünlüsüyle yazılmıştır.

Fransızca *économique* > Rusça *ákonomika* > Gagavuz Türkçesi *ákonomika* (İ.T.290) "ekonomi".

Fransızca *poésie* > Rusça *poáziya* > Gagavuz Türkçesi *poáziya* (İ.T.216) "edebiyat, şiir".

Fransızca *poétique* > Rusça *poátik* > Gagavuz Türkçesi *poátik* (İ.T.211) "şiirle ilgili".

Fransızca *épitophe* > Rusça *ápitafya* > Gagavuz Türkçesi *ápitafiya* (D.Ö. 88) "mezar kitabesi".

Fransızca *éthique* > Rusça *átika* > Gagavuz Türkçesi *átika* (P.145) "ahlak".

Fransızca *étiquette* > Rusça *átiketka* > Gagavuz Türkçesi *átiketka* (P.299) "etiket".

á ünlüsünü Lâtin kökenli alfabelere ve özellikle Türkiye Türkçesi alfabesine aktaran araştırmacıların birbirinden farklı işaretler kullandıkları görülmektedir. Bu ünlü

---

13 L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka"*, s.615

14 Kotenko Valentina, agm.

e[15], a[16], $ıe$[17], $à$[18], $ıe$, e[19] harfleriyle gösterilmiştir. Kalın bir ünlü olması ve *ı*'dan çok *a*'ya yakın olması sebebiyle biz bu harfi *á* ile göstermeyi tercih ettik.

á ünlüsü, **Mihail Çakır**'ın Romen harfleriyle yayınladığı metinlerde *âe* (*ıe*) harfleriyle gösterilmiştir: *mândarlâerlar* (D.C.11) "mundarlıyorlar".

ä ünlüsü

İnce, düz, geniş bir dil-damak ünlüsüdür.Bu ünlü Azarbaycan, Başkurt, Kazak, Tatar, Türkmen, Uygur Türkçelerinde kullanılan ə veya Türkiye Türkçesi'nde kullanılan *e* gibidir.[20] Karaimce ve Çuvaşça'da da görülen ünlü damaksılaşması Bulgar-Kıpçak etkisine bağlanmaktadır.[21]

ä ünlüsü kelime başında kullanılmaz. Kelime kök ve gövdelerinin orta ve son hecelerinde bulunur. Kelime çekim eki aldığında yerini *e* ünlüsüne bırakır.

gecä (İ.T 36), *geceyä* (İ.T.36), *nä, nedän* (İ.T.36).

Romen harfleriyle yazılan eserlerde *ä* ünlüsü, *ea* ünlüsüyle gösterilmiştir:

bän (T.122) *bean* (D.C.21), *zerä* (C.236), *zerea* (D.C.2O), *sevän* (D.Ö.13), *sevean* (D.C.20) *sendän* (M.104), sendean (D.C.20).

Çeviri yazı ve yazı dili alfabesine yapılan aktarmalarda *ä* için, *e, a, â* [22], e[23], *'a*[24], *ê* ve *ä*[25] harfleri kullanılmıştır. Bu ünlüyü, Anadolu ve Rumeli Ağızlarında **A. Caferoğlu**'nun yazı dilindeki *e* için kullandığı ve ayrıca Gagavuz Türkçesi'nde de kullanıldığı şekliyle *ä* ile göstereceğiz.

ö ünlüsü

Yarı geniş, yuvarlak, ince bir dudak ünlüsüdür. Genellikle ilk hecede bulunur. Kelime başında *ü* veya *i~y* arası bir sesle birlikte söylenir.

ⁱöküz ~ ʷöküz, ʷölmää, ⁱöbür[26], *yöldü* (C.237).

---

15 Ahmet Bican Ercilasun, *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, K. B. yay. 281, yeniden düzenlenmiş II. bs., Ankara, 1989, s.11, 122

16 Tuncer Gülensoy, *"Gagauzlar"*, **Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi c.III**, İstanbul, 1979, s.270

17 Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak, age., a maddesi v.d.

18 Enver Mahmut, *"Gagauz Türkçesi"* , **Türk Kültürü**, S.335 yıl: XXIX, Mart 1991, s.150

19 Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri Tarihi, Folkloru, Halk Edebiyatı*, K.B. yay., Ankara, 1990

20 Wlodzımıerz Zajaczkovski, age., s.8

21 L. A. Pokrovskaya,*"Grammatika Gagauzkogo..."*, s.26

22 A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK yay., Ankara, 1964, s.121

23 Ahmet Bican Ercilasun, age., s.11-122

24 Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak, age., e maddesi.

`*a* ile gösterildiği yerler için bk. Tuncer Gülensoy, agm., s.269
Enver Mahmut, agm., s.150 (22)
Wlodzımıerz Zajaczkowski, age. Metin kısmı.

25 *ê* ile gösterildiği yerler için bk. Harun Güngör-Mustafa Argunşah, age, s.VIII
Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki ä için bk. Ahmet Caferoğlu, *Anadolu ve Rumeli ağızlarında Ünlü Değişmeleri*, **TDAY Belleten 1964** TDK yay. 240, Ankara, 1964, s.8

26 L. A. Pokrovskaya, " *Grammatika Gagauzkogo...*", s.28

ü ünlüsü

Dar, yuvarlak, ince bir dudak ünlüsüdür. Yazıda gösterilmemesine rağmen genellikle kelime başında y ulamasıyla söylenir.[27]

yüzüm ~ üzüm (T.24), *yük ~ ük* (K.15), *yüstünä ~ üstünä* (K.15).

UZUN ÜNLÜLER (Uzun Vokaller)

aa, ee, ii, oo, uu, ıı, áá,ää, öö, üü

Boğumlanma süresi normal ünlülerden daha uzun olan ünlülerdir.

Gagavuz Türkçesi fonetiğinin en önemli özelliklerinden biri uzun ünlülerin yaygın olarak bulunmasıdır. Uzun ünlüler üç ayrı sebebe bağlı olarak açıklanmaktadır.

a) Aslî olduğu düşünülen uzun ünlüler.

b) Ödünç kelimelerde bulunan uzunlukların korunması.

c) *f, ğ, h, k, y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelen uzun ünlüler.

aa ünlüsü

Gagavuz Türkçesi'nde Eski Türkçe'den geldiği ifade edilen uzun ünlüler korunmaktadır. Aynı şekilde Azeri, Türkmen, Özbek Türkçeleri'nde ve Yakut lehçesinde de uzun ünlüler görülür. Bu tür uzun ünlüler genellikle ilk hecede bulunur.[28]

Gagavuz Türkçesi'nin aslî *aa* ünlüleri şu örneklerde görülmektedir.

aaramaa (C.40), *aad* (C.311), *kaar* (C.Y.59), *aara* (C.Y.*27), aaç karına* (C.292) *yaarın* (C.Y.82), *aardına* (İ.T.33), *baarışlık* (H.O.5), *aaz* (D.Ö.62), *saarardı* (C.32), *yaalasın* (İ.T.165), *aaçtım* (İ.T.124), *gaargalar* (M.48), *kaaz* (İ.T.263).

Arapça ve Farça ödünç kelimelerdeki uzunluklar da korunur:

amaanet (G.F.36) < Ar. emânet, *zaabitleri* (İ.T.153) < Ar. ẓâbiṭ, *saat* (İ.T.126) Ar. saat, *aalem* (T.32) < Ar. âlem, *taazä* (D.Ö.116) < Far. tâze, *maavi* (T.101) < Ar. mâvi.

Ünsüz düşmesi ve ses grubu değişmesiyle ortaya çıkan aa ünlüsü:

f düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri:

af > aa değişmesi

vaatiz (C.37) < Yun. vaftiz.

ğ düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri:

ağ > aa değişmesi

baa (S.G.29) < bağ, *daa* (S.G.29) < dağ, *saadıç* (İ.T.236) < sağdıç, *baacaazımıza* (İ.T.228) < bağcağızımıza, *baalı* (S.G.13) < bağlı, *aalaycaa* (İ.T.245) <

---

[27] **KBTT**, s.492

[28] Talat Tekin, *Ana Türkçede Asli Uzun Ünlüler*, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara 1975, s.79-80
Wlodzımıerz Zajaczkowskı, age. s.8
Osman Nedim Tuna, *"Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurca'da Uzun Vokaller"*, **TDAY Belleten 1960** II. bs., Ankara, 1988, s.213-282
Türkmen Türkçesi'nde uzun ünlü için bk. Arçın Tekin, *Türkmence Dil Bilgi*, Türkmen DEB, 1988, s.23
Gagavuz Türkçesi'nde uzun ünlü bulunmadığı görüşü için bk. Fuat Bozkurt, age., s.194
Türkçe'de aslî uzun ünlünün bulunmadığı görüşü için bk. Tahsin Banguoğlu, *Türkçe'nin Grameri*, İstanbul, 1974, s.39
Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1980, s. 42-43, 55

ağlayacağı, *yaamur* (İ.T.134) < yağmur, *saalık* (İ.T. 164) < sağlık, *saamal* (İ.T.168) < sağmal, *yaayardı* (İ.T.134) < yağardı.

ağa > aa değişmesi

kurbaadan (İ.T.155) < kurbağadan, *aacın* (İ.T.196) < ağacın, *kaçmaa* (İ.T.152) < kaçmağ(< k)a.

ağı ~ ağ (<k) ı > aa değişmesi

çatlaandan(C.147) < çatlağından, *kulaam* (İ.T.125) < kulağım, *çaar* (İ.T.27) < çağır, *daanık* (İ.T.276) < dağınık, *dalcaaz* (İ.T.284) < dalcağız, *baaşlamaa* (İ.T.292) < bağışlamağ (<k)a, *gursaan* (P.113) < gursağ (<k)ın, *kedi kaymaa yaladı* (K.12) < kaymağ (<k)ı, *sever tırmanmaa* (H.0.33) < tırmanmağ(<k)ı, *aşaaları* (P.152) < aşağıları, *aazıma* (İ.T.129) < ağzıma, *aar* (İ.T.152) < ağır, *yapaa* (İ.T.165) < yapağı.

ağu > aa değişmesi

aalı (M.56) < ağulu.

-*ğ*- ünsüzü düşmeye çok müsait bir ünsüzdür. Yukarıda görülen *aa* ünlüleri bu art damak ünsüzünün erimesiyle ortaya çıkmaktadır.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında da çok fazla görülen -*ğ*- ünsüz düşmesi ünlü uzamasına yol açar.

ārı, yāmır, āzına[29], *aalar, annadacaam, bālardı* [30], *dodānı, yatā.*[31]

ığ(< k)a > aa değişmesi

çaraa (İ.T.152) < çarığ(<k)a, *yamaççaa* (C.198) < yamaççığ(<k)a, *varlaa* (İ.T.201) < varlığ(<k)a.

uğ (< k)a > aa değişmesi

çotaa (H.D.34) < çotuğ(<k)a, *boncaa* (H.O.45) < boncuğ(<k)a, *dostlaa* (D.Ö.41) < dostluğ(<k)a, *pulaa* (B.T.79) < pulluğ(<k)a.

h düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri:

ah > aa değişmesi

padişaa (D.A.O.21) < Far.pâdişâh, *sabaa* (İ.T.68) < Ar. ṣabâḥ, *eyvallaa* (M.58) < eyvallah (<Türk. iyi + Ar. vallahi), *yaanı* (İ.T.165) < Far. yaḥni, *maasul* (İ.T.202) < Ar. maḥṣûl, *baasa konduk* (P.195) < Ar.baḥṣ, *raamet* (D.Ö.13) < Ar. raḥmet.

aha > aa değişmesi

laana (B.18) < Yun. lahana, *taa* (D.Ö.111) < daha, *raada* (İ.T.145) < Ar. râḥat, *paalı* (İ.T.158) < Far. bahâ+lı, *kabaatlıları* (İ.T.181) < Ar. ḳabâḥat+lı.

---

29 **NYA**, s.107

30 **KİA**, s.136

31 Ahmet Caferoğlu, *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1951, s.147

ahi > aa değişmesi
saabi (C.137) < Ar. ṣâḥib, *aaret* (B.T.29) < Ar. âhiret.

iha > aa değişmesi
nasaat (D.Ö.132) < Ar. naṣîḥat.

İki ünlü arasında ve sonda erimeye çok müsait olan *-h-* ünsüzü düşerek *a* ünlüsünü uzatmaktadır. Anadolu ve Rumeli ağızlarında da çok fazla görülen bir ses olayıdır.

tāta, anātar, āmet, gāfe[32], *gāvä, tāsıldar*[33], *nasāt, kabāt, lāna, dā.*[34]

ḳ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri:
aḳ > aa değişmesi
braa beni (C.168) < bırak, *braadılar* (C.78) < bıraktılar.

ḳ ünsüzünün ünlüleşerek komşu ünlüyü uzatması ve hece kaynaşması Anadolu ve Rumeli ağızlarında da az görülür.

āşam, kakacāsın, bırāp (<bırakıp).[35]

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen aa ünlüleri:
ay > aa değişmesi
kaari (C.Y 89) < Ar. ġayri.

ıya > aa değişmesi
acaardı (P.39) < acıyardı.

uya > aa değişmesi:
koraalım (H.O.17) < koruyalım.

f ve *y* ünsüzlerinin düşmesiyle *af, ay, uya, ıya* ses gruplarından *aa* uzun ünlüsünün meydana gelmesi her zaman görülen ses olayları değildir. Bu örneklerin *vatiz, koruyalım, acıyardı* şekilleri daha yaygındır.

ee ünlüsü

Bu ünlü daha çok ünsüz düşmesi ve ses grubu değişmesiyle ortaya çıkar. Arapça ve Farsça ödünç kelimelerde uzun *e* ünlüsü bulunmamaktadır. Bu sebeple korunan *ee* ünlüsü yoktur.

Türkçe kelimelerde *ee* ünlüsü bulunan sadece iki örneğe rastladık. *geerili* (İ.T.12), *geeri* (C.20) bu iki örneğin de normal ünlü ile kullanışları vardır; *geri* (T.67), *gerili* (C.135).

ee ünlüsünü ortaya çıkaran ses olayları şunlardır;

---

[32] **KYA**, s.65
[33] **GBAA**, s.81
[34] **DTA**, s.197
[35] **GBAA**, s.81

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri:
ağı > ee değişmesi
başçeezim (B.T. 85) < başçağızım.

eğe > ee değişmesi
leen (A.56) < Far. leğen, *beenersin mi* (İ.T.91).

eğ(<k)i > ee değişmesi
elceezim (D.Ö.120), *üreendä* (İ.T.23) < yüreğinde, *döşeendä* (İ.T.148) < döşeğinde, *tüfeeni* (İ.T.192) < tüfeğini, *gerçeeni* (İ.T.238) < gerçeğini, *dirseeni* (İ.250) < dirseğini, *direenä* (M.65) < direğinä, *eteendä* (C.128) < eteğinde, *ödeendän* (P.18) < ödeğinden, *edeendä* (M.43) < yedeğinde.

eği ses grubu normalde *ää* ünlüsüne dönüşmektedir; *evcääz* (C.149) < evceğiz, *inää* (H.0.26) < ineği, *çiçää* (H.O.33) < çiçeği gibi. Kelimenin sonuna bir ek geldiğinde ise; *ää* > *ee* olmaktadır: *evcääz, evceez-dä* (C.149) örneğinde olduğu gibi.

iğe > ee değişmesi
ceer (D.Ö.76) < Far. cîğer.

h ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri:
ahi > ee değişmesi
zeer (C.193) < Ar. ẓâhir.

k ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri:
ek > ee değişmesi
imeeler (C.115) < yemekler.

eki > ee değişmesi
öteeyıl (P.144) < öteki yıl.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ee ünlüleri:
ey > ee değişmesi
peeda (İ.T.64) < Far. peydâ, *beegir* (İ.T.186) < Far. beygir < bârgîr.

iya > ee değişmesi
zeedä (H.O.56) < Ar. ziyâde, *tabeet* (C.Y 116) < tabiyat < Ar. tabîᶜat.

iye > ee değişmesi
needini (D.Ö.130) < Ar. niyet, *zeet* (D.Ö.103) < Ar. eẓiyet, *terbeeleri* (İ.T.190) < Ar. terbiye.

-y yarı ünlüsü, ünlüleşmeye çok müsait bir ünsüzdür. Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında, *güvẽ, nerä* [36] gibi örnekleri vardır.

---

[36] **KDBTA**, s.61

ii ünlüsü

Gagavuz Türkçesi'nde *ii* ünlüsü; *ğ, h, k, y* ünsüzleriyle oluşmuş hece ve komşu ünlülerle meydana gelen ses gruplarının değişmesiyle ortaya çıkmaktadır. *ii* ünlüsünün ortaya çıkışını sağlayan ses değişiklikleri Anadolu ağızlarında fazla görülmez; *i* ünlüsünün bulunduğu hece ve ses grupları *ii* ünlüsüne dönüşür; *e* ünlüsünün bulunduğu hece ve ses grupları ise *ee* ünlüsüne dönüşür.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen *e* ünlüsünün bulunduğu hece ve ses gruplarının *ii* ünlüsüne dönüşmesi Kuzey Türkçesi kökenlidir. *beg~beğ~bey* Kazan Tatar ve Kırgız Türkçeleri'nde *pi*, Altay, Teleüt ve Lebed Türkçeleri'nde *bi* şeklinde kullanılır. Kırım Türkçesi'nde de *şi* (<şey), *alikim* (<aleyküm), *kidi* (<keydi), *timä maga* (teyme maña) örnekleri görülmektedir.[37]

Aslî ii ünlüsüne rastlanılmadı. Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında da görülen[38] *diiren* (C.Y.77) < Yun. trigen'den geliyor olmalıdır.

Ses değişmeleriyle ortaya çıkan ii ünlüleri:
ğ düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri:
ağı > ii değişmesi
çiirmışlar (B.T.45) < çağırmışlar.

eği > ii değişmesi
diiştirmişim (İ.T.164) < değiştirmişim, *iildi* (İ.T.202) < eğildi, *kesiciiz* (B.120) < keseceğiz, *diil* (T.70) < değil.

eğ > ii değişmesi
diidi (C.99) < değdi, *iiri* (İ.T.164) < eğri.

iğ > ii değişmesi
çiineerlär (P.229) < çiğnerler, *iinä* (P.105) < iğne, *iirener* (P.113) < iğrenir, *çii* (İ.T.22) < çiğ.

ğ ünsüzünün ünlüleşmesiyle ilgili örnekler, Balkanlar Türk ağızlarında da yaygın olarak görülür. *ilenmek, il, ine, iri, çidem, dil, bildi* v.b.[39]

iğ (<k) i > ii değişmesi
gözellii (H.0.44) < gözelliği, *kemii* (İ.T.149) < kemiği, *piliçiim* (K.21) < piliççiğim, *keçiciim* (G. F.60) < keçiciğim.

h ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri:
eh > ii değişmesi
kiile (P.219) < Ar. kehle, *piiriz* (P.222) < pehriz < Far. perhîz.

---

[37] **KBTT**, s.496, 497
[38] **KDBTA**, s.16
[39] **RAÜ**, s.94
KDBTA, s.62
DTA, s.197

k ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri:
ek > ii değişmesi
iişi (C.Y.70) < ekşi[40], *iisiler* (H.O.107) < eksilir.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ii ünlüleri:
ey > ii değişmesi
hiibä (P.152) < Ar. heybe, *çiiz* (İ.T.261) < çeyiz < Ar. cihâz, *siirelmää* (P.98) < seyrelmek, *piinir* (İ.T.61) < Far. peynir < Far. paynır

Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında da oldukça yaygındır: *çîrek, pînir, üsîn, îbe, mîdan, sîrek, mîrem, şîtan.*[41]

iy > ii değişmesi
giidi (H.D.45) < giydi, *giimni* (İ.T.152) < giyimli.

iyi > ii değişmesi
iitli uşak (K.18) < yiğit uşak, *iilik* (G.F.156) < iyilik.

oo ünlüsü

Bu ünlü de, *o* ünlüsü gibi ilk hecede bulunur. Aslî *oo* uzun ünlüsü ve Farsça ödünç kelimelerde görülen *oo* ünlüsü yanında *ğ, h, v, y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelen *oo* ünlüsü de vardır.

Aslîoo ünlüsü

tooz (D.Ö.128), *toomruk* (D.Ö.26), *moor* (C.135), *booz* (P.39), *ateş kooru* (İ.T.76), *koorunsun* (C.Y 94), *boorcu* (İ.T.186).

Farsça *zûr*, Gagavuz Türkçesi'nde *zoor* (C.147) olarak kullanılmaktadır.

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri:
oğ > oo değişmesi
dooradım (B.T.112) < doğradım, *doorudan* (İ.T.152) < doğrudan, *oolum* (H.O.35) < oğlum, *oglan* (İ.T.168) şekli de kullanılıyor.

oğu > oo değişmesi
ool (İ.T. 173) < oğul.

uğ > oo değişmesi
booday (G.F.64) < buğday.

---

40 Aynı örnek için bk.**DTA**, s.197

41 Bu örnekler için bk.**KBTT**, s.490
KDBTA, s.22
DTA, s.198
RAÜ, s.94

h ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri:
ohu >oo değişmesi
toom (D.Ö.9) < Far. toḫum.

ova > oo değişmesi
koolaycak (C.Y.81) < kovalayacak.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen oo ünlüleri:
oyu > oo değişmesi
koolaşár (İ.T.12) < koyulaşıyor.

Anadolu ağızlarında ğ ünsüzünün erimesiyle ortaya çıkan oo ünlüsü vardır: *ōlum, dōru, ōlak.*[42]

uu ünlüsü

uu ünlüsünün aslî olarak görüldüğü bir tek örneğe rastlayabildik; *uulumasınnan* (İ.T.194) < uluması + ile + n

oo ünlüsüne dönüşen bütün hece ve ses grupları hatta bazen *oo* ünlüsüyle örneği bulunan kelimelerdeki hece ve ses gurupları *uu* ünlüsüne de dönüşebilmektedir.

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen uu ünlüleri:
oğ > uu değişmesi
duuradı (B.T.145) < doğradı, *duudurár* (İ.T. 193) < doğdurár, *uusun* (İ.T.173) < oğsun.

oğu > uu değişmesi
suuklamıştı (C.125) < soğuklamıştı, *yuurmaa* (D.Ö.59) < yoğurmak, *duusu* (S.G.7) < doğusu, *buuşársın* (C.111) < boğuşársın, *uuşturdular* (C.127) < oğuşturdular, *suulmak* (P.76) < soğulmak, *buulan adam* (İ.T.123), *yuurt* (P.111) < yoğurt.

uğ > uu değişmesi
uurayıp (C.105) < uğrayıp, *buura* (C.129) < buğra, *tuula* (C.26) < tuğla.

uğu > uu değişmesi
yolladı uzun uuruna (İ.T.202) < uğuruna, *uultudan* (İ.T.247) < uğultudan, *kuuyruum* (İ.T.169) < kuyruğum, *boncuu* (S.G.5) < boncuğu, *duuduuna* (C.Y.52) < doğduğuna, *buulanıp* (İ.T.89) < buğulanıp, *uunmaa* (P.53) < uğunmak.

v ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen uu ünlüleri:
ov > uu değişmesi
kuudum (B.106) < kovdum.

uu; Balkanlar Türk ağızlarında da çok rastlanan bir ünlüdür: *ūr, būl-, yūrt dūr-, tūm* (< Far. toḫum) *sūk, dūru, uul* (< oğul).[43]

---

[42] **KİA**, s.56, **GBAA**, s.13, **KYA**, s.24-43, **DTA**, s.191, **RAÜ**, s.94
[43] **DTA**, s.191, **RAÜ**, s.94

ıı ünlüsü

ğ, v, y ünsüzlerinin ünlüleşmesi veya düşmesiyle ortaya çıkar. Aslî *ıı* ünlüsü bulunmamaktadır.

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri:

ağı > ıı değişmesi

çıırardı (C.59) < çağırırdı, *basıcıız* (B.T.120) < basacağız, *alıcıız* (B.T.120) < alacağız, *yapacıı'dın* (G.F.215) < yapacaktın.

ığ > ıı değişmesi

sıımáár (G.F.244) < sığmıyor. *ğ* ünsüzünün ünlüleşmesi Kuzey Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında da rastlanan bir ses olayıdır: *sır, çir, sirtmaç*[44].

ığ (<k) ı > ıı değişmesi

sıçancıım (G.F.37) sıçancığ (<k)ım, *uşacıım* (G.F.56), *kafaçından* (G.F.60) < kafacığ (<k)ından, *saalıı* (İ.T.258) < sağlığ (<k)ı, *anacımın* (G.F.62) < anacığımın (G.F.62), *sır* (İ.T.154) < sığır.

v ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri

ıvı > ıı değişmesi

kıırma (C.12) < kıvırma "bir çeşit tatlı".

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ıı ünlüleri

ayı > ıı değişmesi

Alın altınnarı ***kıymın*** *beni* (B.T. 85) < kıymayın.

áá ünlüsü

Şimdiki zaman *á* ünlüsünün fiil kökündeki ünlüyle benzeşmesi sonucu ortaya çıkar. Gagavuz Türkçesi'ne has bir uzun ünlüdür.

aá > áá değişmesi

başláár (İ.T.75) < başla + ár, *aaráár* (K.10) < ara + ár, *dooráár* (İ.T.181) < doora + ár.

ıá > áá değişmesi

acáár (İ.T.170) < acı + ár, *tanáár* (İ.T.251) < tanı + ár.

Şimdiki zamanın birleşik çekiminde *áá > aa* olur: *yaşaarsam* (C.Y.73), *tanımaardın* (C.Y.97), *yalabaardı* (P.41).

ää ünlüsü

Genel Türkçedeki *ee* uzun ünlüsüne denktir. Aslî *ää* ünlüsü, *tää* (C.228) ünleminde görülür. Bu ünlü *ğ, h, y* ünsüzlerinin erimesi sonucu diftonglaşan ünlülerin ben-

---

[44] **KDBTA**, s.20
RAÜ, s.93

zeşmesiyle, Arapça kelimelerde ise *â* > *ää* ünlü değişmesiyle ortaya çıkar: *lääzım* (C.151) < lâzım, *käämil* (G.F.22) < kâmil.

İnce sıradan fiillerde mastar eki *-mää* olur. *Kim isteer* ***düşmää*** *banditlerin bolşeviklerin eline* (C.228).

Şimdiki zamanın birleşik çekiminde *ee* > *ää* olur: *öläärsäm* (P.198), *istäärsän* (P.173), *istäärdim* (C.Y. 60).

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri
(e)äğ(<k)ä> ää değişmesi
çiçää (S.G.18) < çiçäğ (<k)ä, *dernää* (İ.T.262) < dernäğä.

(e)äğ(<k)i > ää değişmesi
ercääz (D.Ö.29) < yerceğiz, *tekerlää* (İ.T.166) < tekerläği, *verdicäänän* (G.F.226) < verdicäği+ile+n, *küräääm* (İ.T.296) < küräğim, *böcää* (K.41) < böcäği, *evceezdä* (C.149), *dirään* (D.A.O.18) < diräğin, *evcääz* (C.149) < evcäğiz, *evceezdä* (C.149), *dirää* (D.A.O.18) < diräği.

iğ (<k)ä > ää değişmesi
tetää (C.303) < tetiğä, *ibää* (S.G.5) < ibiğä.

üğ(<k)ä > ää değişmesi
körlää (D.Ö.138) < körlüğ(<k)ä, *kütää* (K.38) < kütüğä, *üçüncülää* (H.O.18) < üçüncülüğä.

h ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri
ah > ää değişmesi-
günää (İ.T.164) < Far. günah, güneh, *islää* (C.148) < Ar. ışlâḥ.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen ää ünlüleri
äyä > ää değişmesi
bu gündän ***ötää*** *dooru* (İ.T.158) kaynaştırma *y* ünsüzü kullanılmamış.

iya > ää değişmesi
ihtäär (C.176) < Ar. iḫtiyâr, *ihtaarlaycäz* (C.177) *zäännık* (İ.T.241) < Far. ziyân + LIk.

öö ünlüsü
İstikrarlı bir uzun ünlü değildir. Aslî olarak *köör* (C.Y.39), *kööselerin* (G.F.5) kelimelerinde görülüyor. Bu kelimelerin *kör* (G.F.226) ve *köse* şekilleri de vardır.
k ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen öö ünlüleri
eki > öö değişmesi
ötöögünkü (P.247) < öteki günkü.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen öö ünlüleri
öy > öö ~ üü ~ ö ~ ü değişmesi [45]
söylä > *sööläü ~ süülä ~ sölä ~ sülä,*
böylä > *bööläü ~ büülä ~ bölä ~ bülä,*
öylä > *ööläü ~ üülä ~ ölä ~ ülä.*

üü ünlüsü

Gagavuz Türkçesi'nde ilk hecede çok rastlanan bir ünlüdür. İlk hece ünsüzleri kolayca eriyip ünlüleştiği için uzun ünlüler genellikle başta olmaktadır. Aslî olarak *süütlen* (İ.T.167)"bir bitki adı" örneğinde görülür. *ö* geniş ünlüsü ve bu ünlünün içinde bulunduğu heceler daralarak uzunlaşmaktadır. *üü* ünlüsü *ğ, k, v, y,* ünsüzlerinin erimesi ve ünlü benzeşmesi yoluyla ortaya çıkmaktadır.

ö > üü değişmesi
süünä (D.Ö.35), *süündürsünnär* (İ.T.224) < sön-.

ğ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri
öğ > üü değişmesi
üürendim (İ.T.145) < öğrendim, *düümäzdi* (İ.T.161) < döğmäzdi > dövmäzdi, *üülen* (S.G.14) < öğlen, *üüretti* (C.Y.6) < öğretti.

öğü > üü değişmesi
düülär (A.18) < döğülär > dövülär, *üüt* (D.A.O.2) < öğüt, *süüş* (P.177) < söğüş, *süüt* (İ.T.137) < söğüt, *üünerdi* (İ.T.156) < öğünerdi, *güüs* (H.0.58) < göğüs, *üüttüm* (P.258) < öğüttüm, *düüş* (İ.T.288) < döğüş > dövüş.

Bu ses değişmesinde, *ğ* ünsüzü erimekte, komşu iki ünlü arasında gerileyici ünlü benzeşmesi ortaya çıkmaktadır.

üğe > üü değişmesi
büürek (İ.T.146) < büğelek.

üğü > üü değişmesi
bölüünü (İ.T.223) < bölüğünü, *düün* (İ.T.64) < düğün, *küçücüüm* (K.21) < küçücüğüm.

k ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri
ök > üü değişmesi
üüsürärdi (C.125) < öksürärdi, *üüsüz* (C.Y.11) < öksüz.

yük > üü değişmesi
üüsetti (P.117) < yükseltti, *üüsek* (İ.T.156) < yüksek.

---

[45] L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo...*, s.36

v ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri
öv > üü değişmesi
güüde (İ.T.153) < gövde.

y ünsüzünün düşmesiyle meydana gelen üü ünlüleri
öy > üü değişmesi
küülerdä (H.O.55) < köylerdä.

öyü > üü değişmesi
üük (B.65) < höyük.

üyü > üü değişmesi
büülü (İ.T.B2) < büyülü, *büülemää* (D.Ö.65) büyülemää, *büünä* (M.24) < büyüğünä. Bulgaristan'daki e- ağızları, gakçı ağızları ve Yugoslavya'daki Türk ağızlarında aynı ve benzer ses değişmelerinde *ü* normal ünlü olarak kalır; *kü, süle, üren, dü, üsüzls, büle, üsür*[46] Dinler (Makedonya) ağızında *ü* ünlüsü uzundur: *düüş,güüs, süüt*.[47] Kuzey-Doğu Bulgaristan Türk ağızlarında da şu örnekleri vardır:
sũt,dũn, ũn, sũmek v.b.[48]

Gagavuz Türkçesi'nde uzun ünlüler eş sesli kelimelerdeki anlam ayrılığını göstermek gibi bir görev de üstlenirler:

aaç, aç- (doymamış, aç-),
kaar, kar- (kar, kar-),
aart, art- (sırt, arka; fazlalaş-),
aaz, az (organ, miktar),
baaşla-, başla- (affet-, başla-),
buul-, bul- (boğul-, bul-),
sıır, sır (sığır, sır),
uur, ur- (uğur, vur-),
iilik-, ilik (iyilik, ilik),
been-, ben (beğen-, ben),
düün,dün (düğün, zaman zarfı),
süüt, süt (söğüt, süt).[49]

Uzun ünlülerin, her zaman eş veya yakın okunuşlu kelimeleri birbirinden ayırdığı söylenemez.

aaç, aaç- (ağaç, aç),
aarı, aarı (arı,ağrı),
dooru, dooru (at rengi, doğru).[50]

---

46 **RAÜ**, s.92
47 **DTA**, s.191
48 **KDBTA**, s.59; Bulgaristan Gagavuz Türkçesi uzun ünlüler bakımından, Moldovya Gagavuz Türkçesi ile tam anlamıyla uyuşmaktadır. Krş. için bk. W. Zajaczkowski, age., s.14-17
49 N. D. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, age., s.53
50 Gerhard Doerfer, age., s.264

ÜNLÜ (VOKAL) TABLOSU

Çıkaklarına göre	Dile göre / Alt çeneye göre	Boğumlanma süresine göre: Normal Ünlüler – Kalın ön sıra	Normal Ünlüler – İnce arka sıra	Uzun Ünlüler – Kalın ön sıra	Uzun Ünlüler – İnce arka sıra
	Geniş	a	ä	aa	ää
Diş	Yarı Geniş	á	e	áá	ee
	Dar	ı	i	ıı	ii
Dudak	Yarı Geniş	o	ö	oo	öö
	Dar Yuvarlak	u	ü	uu	üü

İKİZ ÜNLÜLER (DİFTONG)

Aynı nefes baskısıyla boğumlanan ünlülerdir. Türkçe'de aslî ikiz ünlü yoktur. Ancak ses düşmeleri ve ses değişmeleri ile ortaya çıkar. Bu tür ses olayları dışında rastlanan ikiz ünlüler, Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerde görülür: *muamele, tabiat, faiz* v.b.

Azerî, Özbek,Türkmen,Yakut, Karagas Türkçeleri'nde bulunan ikiz ünlüler, Ana Türkçe'deki aslî uzun ünlülerin zamanla ses değişmelerine uğramasıyla ortaya çıkmıştır: Yenisey yazıtlarında *üöz* < *ōz* "kendi", Yakut *suok* < *yōk*, Türkmen *duyz* < *tuz,* Karagas *eyş* < *ēş*, Özbek *diy-*< *tī-* v.b. örnekleri görülür.[51]

Kelimelerin söyleyiş değeri bakımından Türkçede üç türlü ikiz ünlü vardır:

Alçalan ikiz ünlü; ikiz ünlünün birinci ögesi, ikinci ögesine göre daha baskılı, daha geniş ve sürekliyse bunlara alçalan ikiz ünlü denir.

Yükselen ikiz ünlü; ikiz ünlünün ikinci ögesi,birinci ögesinden daha baskılı,daha geniş ve sürekli söylenirse bunlara yükselen ikiz ünlü denir.

Eşit ikiz ünlü; ikiz ünlünün iki ögesi de aynı baskıyla,aynı genişlik ve süreklilik içinde boğumlanırsa bunlara eşit ikiz ünlü denir.

---

[51] Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay. 575, Ankara, 1992, s.85

Gagavuz Türkçesi'nde alçalan ve yükselen ikiz ünlüler; *ğ, v, y* ünsüzlerinin düşmesi veya ünlüleşmesiyle ortaya çıkar: *kaet* (G.F.131) < Ar.ġâyet, *yauz* (G.F.72) < yavuz.

Alçalan ikiz ünlülerin birinci ögesi bazen bir uzun ünlüyle gösterilir: *duuarkan* (D.Ö.80) < doğarken, *duuan uşaan* (İ.T.142) < doğan uşağın, *kuuardı* (P.127) < kovardı, *saurárlar* (İ.T.143) < savurárlar, *buuaymış* (P.218) < boğaymış, *göreim* (G.F.215) < göreyim.

Yükselen ikiz ünlülerin de bazı hallerde ikinci ögesi bir ikiz ünlüyle göste rilmektedir:

kıeemet (G.F.32) Ar. ḳıyâmet.

Gagavuz Türkçesi'ndeki bazı ikiz ünlüler, Kıpçak Türkçesi'nin etkisiyle meydana geldiği belirtilmek üzere *Kıpçak tipi ikiz ünlü* olarak ifâde edilmektedir.[52]

Türkiye Türkçesi yazı dilindeki Türkçe kelimelerde ikiz ünlü kullanılmamaktadır. Ancak Anadolu ve Rumeli ağızlarında ünsüz değişmelerine bağlı olarak pek çok alçalan ve yükselen ikiz ünlü ortaya çıkmaktadır: *köün, yourd, niayet, ciara, cierimiz, tuaf, buria.*[53]

ÜNLÜ UYUMU

Türkçe kelimelerde, kelimenin ilk hecesinde kalın bir ünlü varsa, takip eden hecelerde de kalın ünlü; ilk hecede ince bir ünlü varsa sonraki hecelerde de ince ünlü bulunmasına *büyük ünlü uyumu* denir. Buna göre Türkçe kelimeler kalınlık-incelik bakımından *kalın sıralı kelimeler* ve *ince sıralı kelimeler* olarak iki grupta toplanır.

Türkçe kelimelerde kelimenin ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü bulunursa sonraki hecelerde de düz-geniş veya yuvarlak-dar ünlü bulunur. İlk hecede düz bir ünlü bulunursa sonraki hecelerde de düz ünlü bulunur. Bu uyuma da *yuvarlaklık-düzlük* veya *küçük ünlü uyumu* denir. Buna göre de Türkçe kelimelerde ilk hecenin dışında geniş-yuvarlak ünlü bulunmaz.

Türkçe'nin en önemli ses kanunu olan bu iki ünlü uyumu, Gagavuz Türkçesi'nin ünlülerine göre şöyledir:

İlk hece	**sonraki heceler**	
a	**a, á, ı**	
e	**e, ä, i**	
i	**e, ä, i**	
o	**a, á, u**	İkinci heceden sonra **ı**
u	**a, á, u**	İkinci heceden sonra **ı**

á (Gagavuz Türkçesi'ne has olan bu ünlü Türkçe kelimelerde başta bulunmaz. Rusça'dan alınma veya Fransızca'dan bu iki dile geçmiş kelimelerdeki **é-** yerine kullanılır.)

---

52 L. A. Pokrovskaya, *"Gagauzca ve Tarihi Gelişimi"*, (çev. Nikolay Vasilyev), **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi**, S.1, Haziran 1995, s.37

53 **KYA**, s.29-30
NYA, s.43

ä (Bu ünlü de başta bulunmaz, nadiren orta hecede genellikle son hecede bulunur.)

ö **e,ä, ü** İkinci heceden sonra **i**

ü **e, ä, ü** İkinci heceden sonra **i**

Uzun ünlüler de benzedikleri normal ünlünün tâbi olduğu kurallara uyar.

Gagavuz Türkçesi'nde Türkçe kelimelerin büyük ve küçük ünlü uyumuna büyük ölçüde uydukları görülür. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ses değişikliğine uğrayarak ünlü uyumu dışında kalan *alma* (K.16), *kardaş* (M.68) gibi kelimeler, Gagavuz Türkçesi'nde aslî ses özelliklerini korurlar.

Eski Türkçe'deki *-g* ünsüzleri düşerken,Tarihî Türkiye Türkçesi'nde bu ünsüzlerin düştüğü hecelerin ünlülerinin yuvarlaklaştığı görülür: *kapu* (D.Ö.74) kelimesi böyle bir ses özelliği taşır ve küçük ünlü uyumuna uymaz: *karpuz* (P.194) kelimesi ikinci hecedeki yuvarlak ünlüyü korurken, Ar. bârûd > *barıt* (C.270) şeklini alarak küçük ünlü uyumuna uyar.

ö ünlüsünün etkisiyle, *k* ünsüzünün erimesi sonucu komşu olan *ei* ünlüleri yuvarlaklaşır ve öteki kelimesi, *ötöö* (C.106) şeklini alır; böylece ünlü uyumu bozulur. *bütürlü* (P.208) < bu türlü birleşik kelimesinde ise ikinci unsurun ünlüleri birinci unsurun ünlüsünü kendilerine benzeterek ünlü uyumunu sağlar.

da bağlacı genellikle kalın ünlülüdür ve ünlü uyumunun dışında kalır. *Sän da mı gülersin beni be*? (P.214).

+kI eki ise kalın sıralı kelimelere kalın ünlülü olarak gelir: *yukardakı* (C.Y. 90), *çoktankı* (A.6).

Arapça ve Farsça'dan alınan bazı ödünç kelimeler, ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeşmesiyle ünlü uyumuna uyar:

nışan (İ.T.160) < Far.nişân, *barabar* (İ.T.265) < Far. berâber, *teneleri* (P.22) < Far. dâne, *duşman* (İ.T.18) < Far. düşmân, düşmen, *kazal* (P.191) < Ar. ğazel, *ıcıranmış* (İ.T.106) < Ar. hicrân + lan-.

Türkçe kelimelerde meydana gelen bazı ünlü değişmeleri de ünlü uyumunu bozar: *çiirmışlar* (B.T.45) < çağırmışlar, *çikardım* (B.T.97) < çıkardım, *irak* (D.Ö.9) < ırak.

Türkçe kelimelerde ünlü uyumunu bozan en önemli sebep; ince sıradan kelimelere kalın ünlülü, kalın sıradan kelimelere ince ünlülü eklerin gelmesi, yani ek-kök ünlü uyuşmazlığıdır:

Şenim bän ozman ***Şenkana*** (D.Ö.16), *bayläre* (B.T.29), *dizedan*[54], *gezärkan* (B.T.128), *sayerız* (C.277), *püflamış* (İ.T.104), *dayläre* (P.152), *ürtlukta* (D.A.O.5) < yurtlukta, *sevmezkan* (D.Ö.77), *geliciykan evä, denizä gideciyiz* (B.T.110), *Kişinevdakı* (İ.T.73), *yarceezim* (P.37), *aarıyer* (B.T.83), *dünnäyım* (C.179).

-kan zarf fiili, *+LAr* çokluk eki,*+In* ilgi eki, *+dan* (<değin) edatı, *-Ar* geniş zaman eki, *+LA* isimden fiil yapma eki, *+LIk* isimden isim yapma eki, *+cAAz* (<ceğiz) küçültme eki, *+DA* bulunma hâli eki, *+kI* aitlik eki, *+I* üçüncü teklik şahıs eki ünlü uyumunu bozabilen başlıca eklerdir. Bu ekler Türkçe kelimelerde uyumu bozdukları gibi, alınma kelimelere de kalınlık, incelik uyumunu bozacak şekilde gelebilir.

---

[54] *değin* edatı ekleşir ve bütün kelimelere *-dan* şekliyle eklenerek ünlü uyumunu bozar.

ritmını (P.205) < Yun.ritm, *ihtäärlamışlar* (İ.T.122) < Ar. ihtiyâr, *canabine* (D.Ö.22) < Ar.cenâb, *cestları* (İ.T.223) < Fr. jest, *günählardan* (D.Ö.22) < Far. günah, güneh.[55]

Genel Türkçe'de ekler, duruma göre iki şekilliden sekiz ayrı şekilliye kadardır. Bunun sebebi ünlü ve ünsüz uyumlarıdır. Bazı şivelerde bir takım ekler uyum dışı kalabilir. Gagavuz Türkçesi'nde ünlü uyumunun bu bakımdan zaafa uğradığı görülür.

Eklerin kelime kök ve gövdelerine getirilişinde kalınlık incelik uyumuyla ilgili imlânın yeterince oturmamış olduğu dikkati çeker. Daha önemlisi pek çok kelime ünlü uyumuna uyan ve uymayan farklı şekillerde kullanılır:

sevdä (D.Ö.38) ~ *sevda* (D.Ö.34), *turnelär* (C.82) ~ *turnam* (C.82),*sölämeycam* (C.83) ~ *sölämeycän* (C.83), *çaarár* (T.14) ~ *çiirmışlar* (B.T.45), *irak* (D.Ö.9) ~ *yırak* (T.20) *däärdilär* (C.40) ~ *däärdilar* (C.74), *yınanamadım* (İ.T.106) ~ *inansan* (G.F. 86).

Türkçe kelimelerdeki ünlü değişmeleri yuvarlaklık-düzlük uyumunu bozabilmektedir:

babo (G.F.122) ~ *babu* (T.22)[56], *dädu* (G.F.122).

Ödünç kelimelerde kelimenin ikinci hecesindeki yuvarlak ünlünün korunduğu görülür:

balkon (C.65) < Fr. balkon, *vagon* (C.66) < İng. vagon, *saburlar* (G.F.89) < Ar. ṣabûr (Gagavuz Türkçesi'ne, Arapça'daki sabr anlamıyla geçmiştir.), *sabun* (T32) < Ar. ṣâbûn.

Gagavuz Türkçesi'nde; bir kısmı belli bir kurala bağlı olmayan ses olayları sebebiyle, ünlü uyumları zaman zaman ihlal edilse de, genellikle kalınlık-incelik ve yuvarlaklık-düzlük uyumlarının devam ettiği görülmektedir.

ÜNLÜ SIRASININ DEĞİŞMESİ

Ünlü sırası bakımından, Türkçe kelimelerin ince ve kalın sıralılar olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemiştik. Bazı kelimelerde kalın sıradan ünlüler, ince sıraya; ince sıradan kalın sıraya geçebilir.

Kalın sıradan ince sıraya geçiş

ı.....ı... > i.....i..... *gicik* (İ.T.177) < gıcık, *cimbiz* (K.41) < cımbız.
u....u...u > ü.....ü....ü.... *büründük* (İ.T.109) < buruncuk "ipekli".
ı...ı...a > i...i...ä... *pihtilänmeydi* (Z.E.102) < pıhtılanmayaydı.

İnce sıradan kalın sıraya geçiş

e...e... > a...a... *pança pança* (P.220) < pençe pençe.
ö...ü... > o...u... *çolluk* (Z.E.121) < çöllük.

---

[55] Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde de ek-kök ünlülerinin uyuşmazlığı yaygındır. Bk. W. Zajaczkowski, age., s.10-11; *giderlar,daylerde,gelmişkan, gezerkan,kane, kize, istersan, boşarsen, elnan, seninan, de* bağlacı da uyuşmazlık gösterir. *bir da, bir şey da* v.b.

[56] İkinci hecedeki yuvarlaklaşma *b* dudak ünsüzünün etkisiyle gerçekleşir. Birinci hecedeki *b* dudak ünsüzünün etkisiyle bu kelime *boba* (C.277) şeklini de alabilir.

ü...e...i... > u...a...ı... *gurladı* (P.210) < gürledi.
i...i... > ı...ı.... *cırıt* (B.60) < cirit.

Sıra değişikliği ünlüler kadar ünsüzlerle de ilgili bir olaydır. Örneklerde de görüldüğü gibi ünsüzlerin art damak ünsüzü hâline gelmesi ünlüleri de art ünlüsü, yani kalın ünlü hâline getirmekte, ünsüzlerin ön damaksılaşması da ünlüleri ön ünlü yani ince ünlü hâline getirmektedir. Bu ses olayında *ḳ, k, ġ, g, y, b, p, c, ç* ünsüzlerinin birbirinin yerini alması veya boğumlanma noktasını değiştirmesinin büyük etkisi vardır.

ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

Gagavuz Türkçesi, ünlü değişmeleri bakımından oldukça renkli bir görüntü arz etmektedir. Ünlü değişmeleri iki sebebe bağlı olarak ortaya çıkar. Birincisi ünlülerin ünlülere etkisi, ikincisi ünsüzlerin ünlülere etkisidir.[57]

KALIN ÜNLÜLERİN İNCELMESİ

a > e:

Bu ünlü değişmesi komşu hecedeki ince ünlünün etkisiyle ortaya çıkmaktadır. *kirez* (K.14) < Yun. kiraz *tabiet* (D.Ö.123) < Ar. tabîʿat, *eki* (C.Y77) < yaki, *tezge* (İ.T.223) < T.T. tezgâh < Far. dest-gâh, *Şefteli* (İ.T.109) < T.T. şeftali < Far. şeft-âlû, *tenä* (D.Ö.72) < Far. dâne.

a > ä:

Genellikle alınma kelimelerde görülür:

seftä (İ.T.35) < T.T.siftah < Ar. istiftâh, *zänetmişlär* (İ.T.243) < Ar. ziyân + et-, *yär* (İ.T.277) < Far. yâr.[58]

a > i :

Örneği azdır: *aşiş* (P.289) < Ar. ḫâşḫâş.

ı > i:

Pek fazla yaygın değildir.
çikarmaa (B.T.150), *irak* (D.Ö.9).[59]

u > ü:

Yaygın değildir.
ürtlukta (D.A.O.5) < yurtlukta, *münüs* (T. 95) < Ar. mûnis.

---

[57] Türkçe'nin diğer kolları ile olan benzerliklerini göstermek için, Gagavuz Türkçesi'nde görülen ünlü değişmelerini Balkanlar, Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla ve diğer bazı şivelerle karşılaştırmayı gerekli görüyoruz.

[58] **ARA**, s.6, *gardeş* (umumi), *eşnä* (Afşar), *çentä* (Ankara) v.b.

[59] **ARA**, s.13, Karadeniz bölgesinde oldukça yaygındır: *piçaklär, kari, boyali, dışarı* (Trabzon).
RİA, s.57-58-108-112-113; *cazi, dayi, nasi, akıllı, koyli, pirak, cani, çobani, doğrusi, kamış, karşi* v.b.
RAÜ, s.101; *acı, tatlı, altı, yazı.*
GKAYA, s.128, *acı, baci, ilica* (<ılıca), *ilıḫ, ışıḫ*

İNCE ÜNLÜLERİN KALINLAŞMASI

e > a:

Ödünç kelimelerde ve birleşik kelimelerde görülür. *canâbet* (M.34) < Ar.cenâbet, *canabina* (İ.T.75) < Ar. cenâb, *barabar* (İ.T42) < Far.berâber, *kazal* (P.96) < Ar.ġazel, *alvacı* (C.134) < Ar. ḥelvâ + cı, *naşey* (M.43) < ne + şey.

e > u:

İki örnekte var: *cuvap* (C.Y.7) < Ar. cevâb, *dädu* (C.176) < Türk. dede > Rom. dedu, Bul. dedo, Rus. ded.

i > a:

Arapçadan ödünç alınan bir kelimede görülür.
daarä (Z.E.76) < Ar. dâᶜire.

i > ı :

Benzeşmeyle ortaya çıkmış bir örneği var.
yabanı (G.F.162) < yabânî.

i > u :

Az rastlanır.Arapça ödünç bir kelimede tespit edildi.
musaafir (İ.T. 41) < Ar. misâfir.[60]

ö > o:

Farsçadan ödünç alınan bir kelimede var.
çolda (Z.E.76) < Far. çöl + de.

GENİŞ ÜNLÜLERİN DARALMASI

a > ı:

y ünlüsünün bulunduğu veya komşu olduğu hecelerdeki *a* ünlüleri ve *ı* ünlüsüne yakın olup benzeşmeye uğrayan *a* ünlülerinde görülür.

arabıyı (B.T.143) *kaygın bakış* (P.98), *parıyı* (B.T.99), *portıyı bana açasın* (B.T.80) < Rus. porta, "kapı", *çatıllı* (K.17), *yarısa kuşu* (B.16), *orıyı* (B.T.152), *kantırma* (P.243) < kantarma, "bir çeşit at gemi".[61]

e > i:

Bu ünlü değişmesinde de yünsüzünün ve ünlü benzeşmesinin çok açık etki leri vardır.

biäz (İ.T.17) < Ar. beyaz, *kirpiç* (D.Ö.101) < kerpiç, *süpürgiyi* (B.T.61) < süpürgeyi, *şirit* (K.44) < şerit, *alif* (İ.T.64), alev, *tenekiylän sarılı* (D.Ö.103), *çekmeci*

---

60 **ARA**, s.3; *Musafir* (Trabzon).

61 **ARA**, s.7; *almıya, yapıcam* (Giresun), *sacıyak* (Bafra, Razgırat).

(C.156), *meci* (P.240) < imece, *iye* (P.172) < eğe, *diydim* (İ.T.44) < değdim, *karanani* (P.82), *siyrek* (M.45),*mindir* (D.A.O.16) < minder.[62]

o > u:

İlk hece ünlüsü o; *ğ, v, r* ünsüzleri yanında darlaşır. Komşu *ğ, v* ünsüzleri de bazı hâllerde düşer veya değişir: *bugacık* (C.231), *buva* (H.O.25), *buvazında* (C.65), *kuvaladı* (C.119), *suvan* (P.163), *kuvancık* (K.13), *uasında* (İ.T.241), *kara urman* (B.T.126), *buynuz* (T.30).[63]

o > u ve *o > ü* değişmesinin Rumeli ağızlarında yaygın olması üzerinde Bulgarcada'ki *o > u* değişmesinin bir etkisi olup olmadığı araştırılmaktadır.[64]

ö > ü:

İlk hece ünlüsü *ö; f, t, y, l, n* ünsüzleri yanında darlaşır: *dä bülä* (M.90) *düymüştülär* (C.293), *sündürmüşlär* (M.10), *küysünä* (M.107), *üfke*sindä (D.Ö.104).[65]

DAR ÜNLÜLERİN GENİŞLEMESİ

ı > a:

Fazla yaygın değildir.

kırlangaçlar (İ.T.292) < E.T. karlıgaç, *tamazlınız* (P.176) < tamızlığınız, *patlacan* (İ.T.206) < Ar. bâdincân, Far. bâdingân, *fışkan* (M.81) < fışkın.[66]

i > e:

Komşu hecedeki ünlünün genişletici etkisiyle ortaya çıkar. *seftä* (İ.T. 35) < T.T.siftah < Ar. istiftâh, *tabeet* (İ.T.95) < Ar.tabîʿat, *kenever* (P.152) Yun. kenevir, *baane* (C.Y.59) Far. bâri, *zeftlenmää* (C.25) < Ar. zift+le+n-, *Vedin* (B.T.126) < Vidin[67], *kelemeyi* (C.56) < Ar. kelime + yi, *giceyez* (B.T.152) < gideceğiz.

u > o:

Yaygın değildir:

kolaç olmuş (B.T.28) < kulaç "sarılmış", *bostan* (H.O.85) < Far. bûstân, *hazıroncular* (İ.T.239) < Ar. ḥâzirûn + cular " hazır yiyiciler".

---

62 **ARA**,s.10; genellikle ilk hecede görülür:*yingä* (Giresun), *yirli* (Balıkesir), *yidi, yirindän, yitmiş* (Güney Batı Anadolu).
DTA, s.191; *piynir, inge, diynek*..

63 **ARA**, s.14-15; *uva* (Çankırı), *buğaz* (Çoruh), *guvala* (Ankara), *suvan* (Uzunköprü).
Rumeli Ağızlarındaki örnekleri için bk. **RAÜ**, s.111; *uva, buva, kuvalamak, buas, buynus, kuva, çinku, ulak* (< oğlak), **DTA**, s.191; *buv, duv, kuv , suvan, suuk*.

64 G. Hazai, "*Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine*", **TDAY Belleten 1960**, II. bs.TDK yay. 183, Ankara, 1988, s. 207-210

65 **ARA**, s.15 Anadolu Ağızlarında seyrek görülmesine rağmen Rumeli ağızlarında yaygındır.
KDBTA, s.79; *kül, süt, ülen*. **RAÜ**, s.92; *büle, üsüz, üsür, kü, süle-, üren-, dü-*.

66 Anadolu ağızlarında seyrektir. **ARA**, s.12; *garlangus* (Bafra) < *kırlangıç, ahar* (Denizli) < ahır.

67 Rumeli ağızlarında yaygındır. **RAÜ**, s.112, *sefte* (<siftah), *eşemek* (<işe-), *şemşek* (<şimşek), *barem* (<bari), *en* -(<in-).

DÜZ ÜNLÜLERİN YUVARLAKLAŞMASI:

a > o:

Biri *b-* dudak ünsüzünün öbürü yardımcı fiildeki yuvarlak *o* ünlüsünün etkisiyle ortaya çıkmış iki örneği vardır:

boba (C.227), *Allaa roz olsun* (B.T.43) < Ar. râżî.

e > ö:

Bir örneği vardır:

çöşmelär (D.Ö.14).

ı > u:

b, m, p, v dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ortaya çıkmış örnekleri vardır:

suvazladım (İ.T.92), *buçayım* (B.T.54) < bıçak + ım, *kumıs* (C.Y.12) < kımız, *suva* (İ.T.126), *punar* (Z.E.123).[68]

i > ü:

b ve *m* dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ve gerileyici benzeşmeyle *bülür* (C.209) < Ar.billûr, ilerleyici benzeşmeyle *münüs* (T.95) < Ar. mûnis örneklerinde görülür.

YUVARLAK ÜNLÜLERİN DÜZLEŞMESİ:

o > a:

Bir örneği vardır:

kila (P.220) < Yun. kilo.

o > e:

Kaybetmek birleşik fiiline benzeyerek ortaya çıkan bir örneği var: *kaybelmeyincä* (C.20) < kaybolmayınca.

u > ı:

Dudak ünsüzleri yanında ünlü-ünsüz uyuşmazlığıyla oluşur:

bizaaya (K.18) < buzağıya, *bırda* (C.137), *mındar* (D.Ö.100) < Far. murdâr, *Mısa* (C.18) < Ar. Mûsâ.

u > i:

Bir örnekte görülür: *maamile* (P.296) < Ar. maᶜmûl.

u > á:

y etkisiyle oluşmuş tek örneği vardır.

uyáyor (B.T.84).

---

[68] **ARA**, s.13-14; Karadeniz ağızlarında yaygındır: *baluk, yazık* (Trabzon), *kaşık, fundugum, fursät, aklum, atumi, kucaguma* (Rize), *yarulur, punar* (Bafra). **YTS**, s. 40; *buñar, bıñar.*

ü > e:

komşu hecedeki ünlünün etkisiyle ortaya çıkmış bir örneği vardır. *enez* (İ.T. 108) < Far. henüz.

Ünlü değişmelerini toplu olarak değerlendirdiğimizde Gagavuz Türkçesi'nin ünlü değişim tablosu şöyledir:

a > *e, ä, ı, ı, o*
á > *a*
e > *a, i, u, ö*
ä > *e*
ı > *a, i, u*
i > *a, e, ı, u*
o > *a, e, u*
ö > *o, ü*
u > *á, ı, ü, o*
ü > *e* [69]

ÜNLÜ DÜŞMESİ

Gagavuz Türkçesi'nde ünlü düşmeleri ilk, orta ve son hecede görülmektedir. Söyleyiş kolaylığı sağlama yanında, hece tekrarlarından kaçınma, ünsüzlerin ünlüler üzerindeki etkisi ünlülerin başlıca düşme sebepleridir. Genel Türkçe'ye göre ünlü düşmelerinde görülen en orjinal durum, ünsüzle başlayan kelimelerde ilk hece ünlüsünün düşerek kelimenin çift ünsüzle başlamasıdır:

braayıp (İ.T.11) < bırakıp, *kraa* (D.Ö.65) < kırağı, *blezik* (P.213) < bilezik.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen başlıca ünlü düşmeleri şunlardır:

---

[69] W.Zajaczkowski'nin (age.,s.8-10) Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde tespit ettiği ünlü değişmeleri şunlardır:

a > *e: ayne, ane, başe, burme, hurme, yare, yuve, yumurte, kare, orte, parçe.*
e > *ı : dimış, gitirıyor, ihali, iş* < eş, *biyenmiş, biyaz, diyil, piynir, yimez, yidı.*
o > u. *buaz, buynuz, duvar* < doğar, *suvan, ülak, uva, tumuk* < donuk, *huvarda, sufra.*
ö > *ü: dümē* < dövmek, *gülge* < gölge, *gürümce, küve* < köye, *sün-* < sön, *süyle* v.b.
ı, u > *e: nalleyor, kokeyor, yoneyor* (<yonuyor).
ı > *u : babamuz, bubamuz, buçak, camu* < camı, cami.
ı, i > *u : fustan* < fistan, *punar.*
a > *u : buba ~ bab.,*
u > *ı, i : çıbuk ~ çibik, doldurmuş ~ doldurmiş, koymuş ~ koymiş, oturmuş ~ oturmiş, kapı ~ kapu, yumırta ~ yumürta.*
ı > *i : ç, ş, y* ünsüzleri yanında *arapçik, çikar, karşi, başım, alayim, yil* < yıl, *yilan, yildız* v.b.

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi ünlü değişim tablosu da şöyledir:
a > *e, u* **o** > *u*
e > *i* **ö** > *ü*
ı > *e, u, i* **u** > *ı, i*
i > *u*

a ünlüsü

Ortada ve sonda düşmektedir. Orta hece ünlüsünün düşmesi *r* etkisiyle ve sık ünlü tekrarını önlemek içindir:

inancaam (İ.T.252), *ordan, burdan* (K.36), *nezman* (D.Ö.78).

e ünlüsü

Ortada ve başta düşmektedir. *e* ünlüsü de başta, ünlü tekrarından ve *y* ünsüzünün etkisinden dolayı düşmektedir:

meklermiş erdä (D.A.O.11) < emeklermiş yerde, *zeetlenmeklärlän* (İ.T.92) < eziyetlenmelerle.

Ortada *e* ünlüsü *r* ünsüzü etkisiyle düşer:

nerdä (C.Y.45), *nerdän* (C.Y.102).

ı ünlüsü

Başta,ortada ve sonda düşebilmektedir. Başta *s* ve *ş* diş ünsüzlerinin etki siyle düşmektedir:

şılı (K.43) < ışıklı, *şılak* (İ.T.82) < ışılak, *sırgaannık* (C.280) < ısırganlık.

Çokluk ekinden sonra 3.t.ş.+ *l* eki erimektedir:

insannarna (İ.T.269) < insanlarına, *yukarsına* (İ.T.126).

Orta hecede *ı* düşmesi örnekleri şunlardır:

ardırmış (M.52) < ağrıdırmış, *aykırladık* (İ.T.251) < aykırıladık, "kestirmeden gittik", *sayleer* (P.173) < sayılıyor, *kıvrak* (İ.T.266) < kıvır + ak.

Sonda *r, y* ve *z* ünsüzü yanında düşer:

Alla raz olsun (G.F.44), *dışar kapusu* (P.249),

Kalınar bir tekerlek

Oráy buráy gezer tek (B.40).

b ve *r* ünsüzleri yanında düşer ve kelime çift ünsüzle başlar.

braadılar (C.114) < bıraktılar.

i ünlüsü

Başta,ortada ve sonda düşer. Başta *m* ve *s* ünsüzleri yanında düşmektedir:

i- yardımcı fiiliyle yapılan şart çekiminde düşer:

tabannar sa kalsın pak (K.25).

Yabancı söyleyişlerin etkisiyle düşer:

Stanbol (B.T 47) < İstanbul.

m ünsüzü yanında düşer:

meci (P.240) < imece.

Kelime kaynaşmalarında düşer:

ne iş'çin laf olmaz(M.54).

Ortada, orta hece ünlüsü olarak düşer:

besli (M.5) < besili, *naafle* (C.174) < Ar. nâfile, *benzin* (D.Ö.99) < beniz+in.

İlk hecedeki *i* düşmeleri sebebiyle, çift ünsüzle başlayan kelimeler vardır.

blezik (P.213), *Bän da braz düzeneyim* (İ.T.210) "ben de biraz süsleneyim".

Sonda y etkisiyle düşer:

nerey (C.Y 83) < nereyi.

u ünlüsü

Başta ve ortada düşer. Başta tek örneği var:

fala (D.Ö.108), *faladık* (İ.T.248) < ufala-.

Ortada orta hece ünlüsü olarak düşer:

Avuçlayıp (A.18), *ustraylan* (C.182) < Far.usture, *kobza* (İ.T.85) < kopuz, *boyndruk* (C.86) < boyunduruk, *uyyarım* (C.86), *burnum* (K.18), *yavklum* (D.Ö.50) < yavuklum, *koynum* (İ.T.125) < koyun + um.

ÜNLÜ TÜREMESİ

Gagavuz Türkçesi'nde ünlü türemelerinin ön türeme, iç türeme ve son türeme örnekleri vardır.

Ön türeme

Türkçe'de *r, l* gibi ünsüzler kelime başında bulunmamaktadır. Başka dillerden ödünç alınan kelimelerde görülen bu tür kelime başı ünsüzlerinin yanında ünlü sırasına uygun düşecek bir ünlü türemektedir.

i türemesi

ilaicsâz (D.C.21) < Ar. lâ^{c} iḳ + siz.

u türemesi

Urum (İ.T.135).[70]

İç türeme

Gagavuz Türkçesi'nde içtüreme örnekleri fazladır. Türeyen ünlüler komşu hece ünlüleriyle aynı cinstendir. Türeme iki heceli kelime köklerinde orta hece teşekkül edecek şekilde ortaya çıkmaktadır.

a türemesi :

Tatari'nin kadınası (B.T.94) < kadın.

e türemesi :

şerebet (G.F.38) < Ar. şerbet.

ı türemesi :

kısırak (İ.T.189) < kısrak.

i türemesi :

hasiret (P.21) < Ar. ḥasret.

---

[70] Kuzey-Doğu Bulgaristan Milino ağzında başta *ı.i.u.ü* türemelerinin örneği oldukça fazladır. Krş. için bk. **KDBTA**., s.86; *ılazım, ilen, ilimon, irecep, ıramazan, ırakı, urus, urum, üluzgar.*
Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde başta *e* ve *i* türemesi görülür: W. Zajaczkowski, age., s.12; *erendelenmiş, ileyik* <Ar. lâ^{c}iḳ.

u türemesi:

komuşusunu (C.24) < komşusunu, *kulubunu* (İ.T.198) < kulpunu, *amuca* (D.Ö. 52) Ar. ᶜamm + ca.

Ar. *sâhib* kelimesi, iyelik ifadesi taşımadığı ve *+sIz* olumsuzluk eki aldığı durumlarda da 3.t.ş. iyelik ekini korumaktadır. Kelime bu hâliyle bir iç türeme görüntüsü kazanmaktadır.

saabisizliktän (P.118), *saabi* (C.137).

Son türeme

-kan zarf-fiilinden sonra ve isim tamlamalarına benzetilen sıfat tamlamalarının sonunda görülür. Bunun dışında da son türeme örnekleri vardır.

a türemesi

kobza (İ.T.B5) < kopuz, *şenkana* (D.Ö.16), *yurta* (U.K.22) < yurt "otağ, yurt".

e, ä türemesi:

maamile (P.269) < Ar. mâ'mûl, *düşünürkenä* (C.80).[71]

ı türemesi :

dev adamı (D.A.O.43).

ü türemesi

ı türemesinde olduğu gibi sıfat tamlaması isim tamlamasıyla karışır; *üçüncü günü* (B.T.144).

ÜNSÜZLER (KONSONANTLAR)

Ünsüzler soluğun ses yolunda bir engelle karşılaşmasıyla çıkan seslerdir. Akciğerlerden gelen soluk, ses yolunun daralması, kapanması veya açılmasıyla bir ünsüz sese dönüşür.

Gagavuz Türkçesi'nde 21 ünsüz vardır: *b, v, d, g, j, c, z, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş.*

Ayrıca ünsüz kabul edilen ve Rusça'dan alınan kelimelerde aynen korunan ünsüz+ünlü harfler de şunlardır: *ё* (yo), *Ю* (yu), *Я* (ya).

Bu harfler Türkçe kelimelerde *yo, yu, ya* yazılır.

Çift ünsüz *Щ* (şç) de Rusça kelimelerde korunur. Türkçe kelimelerde *şç* şeklinde iki ünsüzle gösterilir.

Sertlik bildiren *ъ* ve yumuşaklık bildiren *ь* işaretleri de sadece Rusça'dan alınma kelimelerde kullanılır. Daha doğrusu kelimenin Rusça'daki imlâsı korunur. Bu ünsüzler, Türkçe kelimelerde kullanılmaz.[72]

---

[71] **GBAA**, s.51; *varıkana, gidäkänä, yıkakana.* **KYA**, s.45; *endirirkene, biyandana, yeñidene.*

[72] N. D. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, age. s.25-35-54-55
L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagavuzkogo Yazıka...*, s.23
L. A. Pokrovskaya,*"Kratkiy Oçerk Grammatıkı..."*, s.615

Ünsüzler Gagavuz Türkçesi alfabesindeki sırayla şunlardır:

b ünsüzü

Tonlu, patlamalı bir dudak-çift dudak ünsüzüdür. Başta ve ortada bulunur. Sonda bulunmaz: *-b* >*-p* olur:

cuvap (G. F.174) < Ar. cevâb, *hesap* (C.106) < Ar. ḥesâb.

v ünsüzü

Tonlu, patlamalı bir diş-dudak ünsüzüdür. Türkçedeki *v* ünsüzlerinin tamamına yakını türeme veya *ğ, g, b* ünsüzlerinden gelen ünsüzlerdir.[73] Türkiye Türkçesi'nde *vurmak* fiilinin ilk hecesinde türeyen *v* ünsüzü kullanılmaz. Bu fiil Tarihî Türkiye Türkçesi'ndeki şekliyle *ur* (S.G.12) olarak kullanılır.

d ünsüzü

Tonlu, patlamalı bir diş ünsüzüdür. Başta ve ortada bulunur. Sonda bulunmaz: *-d* > *-t* olur.

imdat (C.Y59) < Ar. imdâd, *mabet* (P.164) < Ar. maᶜbed.

g ünsüzü

Tonlu, patlamalı bir damak ünsüzüdür. İki ayrı şekilde boğumlanır. Kalın ünlü yanında, *aga* (D.A.O.40), *gaarga* (C.169), *damga* (D.A.O.40) örneklerinde olduğu gibi art damakta; ince ünlü yanında *gecä* (İ.T.36), *gii* (P.36), *gürgenci* (G.F.146) örneklerinde olduğu gibi ön damakta boğumlanmaktadır.

Batı Türkçesi'nde en eski zamanlardan beri iç ve orta seste ön ve art damak ünsüzleri yavaş yavaş düşmüş ve tasfiye edilmiştir; *kurug* > *kuru, sarıg* > *sarı, çerig* > *çeri, emgek* > *emek, ilgerü* > *ileri, tarıglag* > *tarla, yazıglıg* > *yazılı, yatgurmak* > *yatırmak* v.b.

g ünsüzü iki ünlü arasında ise bunların çatışması ve büzülmesi ile hece düşmesi meydana gelebilir;*yegirmi* > *yirmi, sögünmek* > *sönmek, bagırsak* > *barsak*[74],

Türkiye Türkçesi'nde yazıda korunan fakat söyleyişte büyük ölçüde yutulan tonlu, sürekli, damak ünsüzü *ğ;* Gagavuz Türkçesi'nde kaybolmuştur. Bu ünsüz, söyleyişe uyularak yazı dilinden tasfiye edilmiştir:

düün (C.156), *cerlerim* (P.228) < Far. ciğer, *aacından* (G.F.105) < ağacından

Kelime ortasında bazen *ğ* > *y* olur; *diydim* (İ.T.44), *iye* (P.172) < eğe.

j ünsüzü

Tonlu, sızıcı bir diş damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesi gibi Gagavuz Türkçesi'nde de *j* ünsüzü yoktur. Ödünç kelimelerde kullanılır:

Jena (C.58) "Özel isim", *Jandarlar* (D.Ö.20) < Rus. jandar "jandarma", *slujba* (C.58) < Rus. slujba "memuriyet", *dejurnıy* (C.173) < Rus. dejurney "eczane".

---

[73] Ahmet Caferoğlu, "*Türkçede "v" morfemi*", **Türkiyat Mecmuası**, c.XVI, 1971, s.27-38

[74] Tahsin Banguoğlu, age., s.58-59

c ünsüzü

Tonlu, kapanmalı bir diş-damak ünsüzüdür. 30 Temmuz 1957'de kril kökenli Gagavuz Türkçesi alfabesi tespit edildiğinde bu ünsüz dj(Џ) ünsüzüyle gösterilmişti,[75] *Arabadji* gibi. Daha sonra Moldovan alfabesindeki *c* (Ҫ) harfi alınarak bu ünsüz tek bir işaretle gösterilmeye başlanmıştır.[76]

z ünsüzü

Tonlu, sızıcı bir diş ünsüzüdür. Bazı hallerde z > s olur:
kumıs (C.Y.12) < kımız, *sincir* (D.Ö.62).

y ünsüzü

Tonlu, sızıcı bir dil ortası-damak ünsüzüdür. Konuşmada *e-* ünlüsünden önce yarı ünlü olarak söylenir; fakat kril kökenli Gagavuz Türkçesi yazısında gösterilmez geniş ünlüler yanında daraltıcı bir etkisi vardır:

oryı (B.T.152) < orayı, *arabıyı* (B.T.143) < arabayı, *siyrek* (M.45) < seyrek.

k ünsüzü

Tonsuz patlamalı bir dil arkası-damak ünsüzüdür. Sonda, ünsüzle başlayan bazı eklerin yanında düşer:

küçücük (C.294), *ufacık* (C.175), *çocuum* (C.175).

Kalın ve ince ünlüler yanında boğumlanma noktası değişir:*Kırlara, orak, bakarak* (T.35) örneklerinde art-damakta; *düşkün, kim çemrek* (C.175) örneklerinde ön-damakta boğumlanır.

l ünsüzü

Tonlu, akıcı, bir avurt-diş eti ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde başta bulunmaz. Ancak yansımalarda ve ödünç kelimelerde başta bulunur:

leş (İ.T.233) < Far.lâşe, *laf* (İ.T.98) < Far. lâf, *leh* (C.218) < Rom. left "altın veya gümüş para", *lampa* (C.218) < Yun. lampas.

l ünsüzü de kalın ve ince ünlüler yanında iki ayrı noktada boğumlanır: *nasıl, ayrılmış* (G.F.125), *lobut* (T.32) gibi kalın ünlülü kelimelerde dilin art-damakta çukurlaşmasıyla; *leen* (A.56) < Far.leğen, *işlek* (G.F.125), *gözäl* (C.156) gibi ince ünlülü kelimelerde dilin ön-damakta çukurlaşmasıyla boğumlanır.

l ünsüzü; ister ön, ister art damakta boğumlansın akciğerlerden gelen hava avurtlara çarpar. Bu sebeple bu ünsüze *avurt* veya *yan* ünsüzü de denir.

l ünsüzü; iç seste genizsi-dişeti *n* ünsüzü önünde gerileyici benzeşmeye uğrar

samannıklar (D.Ö.68), *annamäärım* (K.16), *diyşilsinnär* (G.F.160), *onnarı* (G. F.164).

İç seste genizsi-dudak ünsüzü *m* önünde gerileyici yarı benzeşmeye uğrar:

gamnı (C.Y 56), *ölümnük* (İ.T.166), *kumnukta* (C.Y 72).

---

[75] N. D. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, age., s.26

[76] L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Oçerk Grammatiki..."* , s.613

m ünsüzü

Tonlu, akıcı, genizsi bir çift dudak ünsüzüdür. Türkçe'de kelime başında bulunmaz. İç ve son seste bulunur:

meyva (İ.T.90) < Far. mîve, *mındar* (D.Ö.100) < Far.murdâr, *moçuga* (M.90) < Rom. moçuga "sopa" , *manca* (C.Y34) < İt. mangina "yiyecek" v.b.

n ünsüzü

Tonlu, akıcı, genizsi bir diş-dişeti ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde *ne* soru zamiri ve ondan türemiş *nasıl, nice, nerede, niçin* gibi kelimelerin dışında kelime başında bulunmaz. Bazı Anadolu ve Rumeli ağızlarında olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de yer değiştirme yoluyla *n* ünsüzü ön sese geçebilir:

naalet köpek (P.172) < Ar. lânet.

Bunun dışındaki *n-* ünsüzleri ödünç kelimelerde görülür:

neytron (Z.E.102) < Rus. neytron, İng. neutron "nötron", *nol'* (B.80) < Rus. nol' "sıfır", *nafile* (İ.T.130) < Ar. nâfile.

p ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı bir çift dudak ünsüzüdür. Başta, ortada ve sonda bulunur. Sonda, ünlüyle başlayan bir ek gelirse *p* > *b* olur: İng. klup > *klubun* (C.190), yalap > *yalabık* (G.F.136).

r ünsüzü

Akıcı, titremeli, bir diş-damak ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde ortada ve sonda kullanılır. Ödünç kelimelerde *r* ünsüzü önünde ünlü türeyebilir: *Urum* (İ.T.135).

Dudak ünsüzleri yanında düşebilir, fakat komşu ünlü uzamaz:

debeştirerek (P.157) < depreştirerek, *göz kıpar* (D.Ö.112) < göz kırpar.

s ünsüzü

Tonsuz, sızıcı bir diş ünsüzüdür. Başta, ortada ve sonda bulunur. Sonda bazen *s* > *z* olur: Ar. mikass > T.T. makas > *makaz* (İ.T.225), herkes > *herkez* (İ.T.163).

t ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı, bir diş, diş-eti ünsüzüdür. Başta, ortada ve sonda bulunur. Son seste *-t*, ünlüyle başlayan bir ek gelince genellikle tonlulaşarak *-d* olur: kiyat (<kağıt) > *kiyadı* (P.143), büüt (<büyüt) > *büüde* (P.67), aart > *aardına* (D.Ö.70).

f ünsüzü

Tonsuz, patlayıcı bir diş-dudak ünsüzüdür. Başta, ortada ve sonda bulunur. Bazı hâllerde *f-* > *p-* olur: *pırıldak* (B.56), *pındık* (B.56).

h ünsüzü

Tonsuz, sızıcı, bir gırtlak ünsüzüdür. Gagavuz Türkçesi'nde iki türlü *h* ünsüzü vardır. İkisi de gırtlaktan gelir, fakat birinde *"h"* dil arkası art-damağa yaklaşır veya sürtünür. Bu ünsüz Arap alfabesindeki (ح) ünsüzü gibidir.

Diğerinde ise akciğerlerden gelen soluk ağızda hiç bir yere çarpmadan ve ağız içi ses organları bu sesin boğumlanmasına hiç bir katkıda bulunmadan çıkar. Ses dilinde buna *ah* sesi denmektedir.[77] Gagavuz Türkçesi alfabesinde bu iki ses birbirinden ayırt edilmez.

h ünsüzü ünlüleşmeye çok uygun bir ünsüzdür. Bu sebeple başta, ortada ve sonda düşer; çoğunlukla komşu ünlüyü uzatır. Bazen de *h* > *y*, *h* > *f* olur.

höyük > *üük* (B.65), Far. toḫum > *toom* (D.Ö.9), Ar. kehle (bit) > *kiile* (P.219) Ar.ṣabâḥ > *sabaylen* (C.12) Ar. zeytin > *zihtin* (C.15), *yısım* (İ.T.195) < hısım, Ar. rûḥ > *ruf* (C.227), Far. serḫoş > *sarfoş* (C.Y.70).

h ünsüzünün korunduğu örnekler:

hayli (C.13), *hızlı* (K.11), *horoz* (K.10)~*foroz* (D.A.O.23), *herkezi* (İ.T.163).

ts ünsüzü (ц)

Tonsuz, kapanmalı bir diş ünsüzüdür. Genel Türkçede bu ünsüz iki ayrı ünsüzle, *ts* şeklinde gösterilir. Gagavuz Türkçesi'ne Rus asıllı kelimeler yoluyla girmiş, yansıma kelimelerde ve Rusça'dan alınma kelimelerde kullanılmıştır.

gı-ı-ı ırts(M.43), *kıtsırdarak* (C.130), *tsink* (C.135) < Rus.tsink "çinko", *tsigara*(C95) < Rus tsigara "sigara", *tsement* (D.Ö.101) < Rus tsement, "çimento", *mototsikla* (D.Ö. 88) < Rus mototsikla "motosiklet".

ç ünsüzü

Tonsuz, kapanmalı, diş-damak ünsüzüdür. Başta ortada ve sonda bulunur. Sonda, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde tonlulaşır.

oruç > *orucuna* (C.94), uç > *ucuna* (C.95).

ş ünsüzü

Tonsuz, sızıcı bir diş-damak ünsüzüdür. Başta, ortada ve sonda bulunur.

Gagavuz Türkçesi'ndeki 21 ünsüz gösterdikleri çeşitli özelliklere göre şöyle gruplandırılabilir:

I) Boğumlanma noktalarına göre:

1) Dudak ünsüzleri

a) *Çift dudak ünsüzleri:* b, m, p

b) *Diş-dudak ünsüzleri:* v,f

2) Diş ünsüzleri

a) *Diş:* d, z, l, n, s, t, ts

b) *Diş-damak:* j, c, r, ç, ş

3) Damak

a) *Dil ortası:* y, h

b) *Dil arkası:* g, k,

4) Gırtlak: h

5) Geniz: Çift dudak ünsüzü m; diş ünsüzü n aynı zamanda genizde boğumlanır.

---

77 Nevin Selen, *Söyleyiş Ses bilimi Akustik Ses bilim ve Türkiye Türkçesi*, TDK yay., Ankara, 1979, s.104

6) Avurt: Diş ünsüzü olan l; aynı zamanda avurtta boğumlanır.

II) Ses yolunun durumuna göre:

A) Ses tellerinin durumuna göre:

1) Tonlu ünsüzler: b, v, d, g, j, c, z, y, l, m, n, r;

b, d, g, c ünsüzlerinin tonsuz karşılıkları vardır: p,t,k,ç

2) Tonsuz ünsüzler: k, p, s, t, f, h, ts, ç, ş

B) Ses yolundan havanın çıkışına göre

1) *Patlayıcı ünsüzler:* b, d, g, k, p, t

2) *Kapanmalı ünsüzler:* c, ts, ç

3) *Akıcı ünsüzler:* y, l, m, n, r

4) *Sızıcı ünsüzler:* v, j, z, s, f, h, ş

III) Temas derecesine göre;

1) Sürekli ünsüzler: v, j, z, y, l, m, n, r, s, f, h, ş

2) Süreksiz ünsüzler: b, d, g, c, k, p, t, ts, ç

ÜNSÜZ (KONSONANT) TABLOSU

Temas derecelerine göre	Ses yolunun durumuna göre: Havanın çıkışına göre	Ses yolunun durumuna göre: Ses tellerine göre	Boğumlanma noktalarına göre: Dudak – Çift dudak	Dudak – Diş-dudak	Diş – Diş	Diş – Diş-damak	Damak – Dil ortası	Damak – Dil arkası	Gırtlak
Süreksiz	Patlayıcı	Tonsuzu olan tonlu	b		d			g	
		Tonsuz	p		t			k	
	Kapanmalı	Tonsuzu olan Tonlu				c			
		Tonsuz			ts	ç			
	Sızıcı	Tonlu		v	z	j			
		Tonsuz		f	s	ş	h		h
Sürekli	Akıcı	Tonlu					y		
		Tonlu geniz	m		n				
		Tonlu avurt			l				
		Tonlu				r			

ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ: [78]

TONLULAŞMA

Tonlulaşma, tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlular haline gelmesidir.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen tonsuzlaşma olaylarının başlıcaları şunlardır: *p > b, k > g, ç > c, h > y, t > d, f > v, k > v, s > z.*

p > b değişmesi

Bir hece birleşmesinde görülür: *näbacam* (İ.T.80) < ne+ yapacağım.

k > g değişmesi

Eski Türkçe'den beri tarihî bir gelişme içinde süregelen bir ses olayıdır.[79] Gagavuz Türkçesi'nde kelime başında ve ortasında ön-damak ünsüzleri arasında görülür:

genger (P.205) < kenger, *güme* (P.183) < küme, *çegirge* (İ.T.259) < çekirge.[80]

ç > c değişmesi

Başta bir örneği var: *canta* (İ.T.197) < çanta.

h > y değişmesi

Başta düşmeye uygun *h-* ünsüzü yerine *y* ünsüzü türer. İlk hecesinde *e* bulunan kelimelerde *y* değişmesi veya türemesi yazıda gösterilmez. Gagavuz Türkçesi'n-deki bu *y*'leşme Slav etkisine bağlanmaktadır.

yısım (İ.T.195) < hısım *cayıl* (K.41) Ar. câḥil.

t > d değişmesi

Başta görülür. Örneği fazladır. Tarihî Türkiye Türkçesi'nde görülen *d-* pek çok kelimede korunmuştur. Türkiye Türkçesi yazı dilinde tonlulaşan bazı *d-* ünsüzleri Anadolu ve Rumeli ağızlarında devam etmektedir. Farsça'dan ödünç bir kelimede *t-* ünsüzü tonlulaşarak *d-* olmuştur.

dad (İ.T.24), *dadasın* (M.61), *dakmış* (H.O.54), *dembel* (P.199) < Far tenbel, *dan* (B.18), *dansız* (B.18) "ışıksız".[81]

f > v değişmesi

Kelime ortasında görülen bir ünsüz değişmesidir:

---

[78] Gagavuz Türkçesi'nde görülen ünsüz değişmelerini Anadolu ve Rumeli Ağızları ve Balkan Türk Ağızları ile karşılaştırmayı bazı ses denkliklerinin tespiti ve Gagavuz Türkçesi'nin diğer Türk şive ve ağızlarıyla ilgisini ortaya koymak bakımından faydalı buluyoruz.

[79] Muharrem Ergin, age., s.95

[80] **AAKD**, s.13; *göşä* (Aydın), *götü* (Ödemiş), *gişi* (Ordu, Giresun, Trabzon), *geçi* (Maraş, Elazığ), **RİA**, s.84; *gendi, gişi, galabalık, garşılama, gemık* < kemik, *goyun* < koyun (Rize), **GKAYA**, s.143; *gendi, gemik* (Gümüşhane).

[81] Krş. **AAKD**, s.8; *datlı* (Bor, Amasya), *dutmalı* (Kastamonu, Çorum, Amasya), **RAÜ**, s.117; *dara* (Bezanova, Barima), *datlıdan* (Rozino).

Kavkaz (İ.T.269) < Kafkas, *kava* (B.T.84) < Ar. ḳafâ.[82]

k > v değişmesi

Kelime ortasında görülen bir örneği vardır: *avşamnein* (G.F.219) < akşamleyin.

s > z değişmesi

Başta ve sonda görülen bir ünsüz değişmesidir. Kelime başında, Far. sunbul > TT. sünbül > *zünbül* (D.A.O.42) örneğinde görülür.

Kelime sonunda *-t* ünsüzü düşünce, kelime sonu ünsüzü olan *-s* tonlulaşır: *serbez* (M.22) < Far. serbest, raz *geldi* (İ.T. 200) < Far. + Türk. birleşik fiil râst gel-

Kelime sonunda görülen diğer *-s* > *-z* örnekleri de şunlardır: *makaz* (İ.T.225), *herkezi* (İ.T. 163) < Far. herkes, *kavkaz* (İ.T.269) < Kafkas, *haliz* (C.Y.76) < Ar. ḫâliṣ.[83]

TONSUZLAŞMA

Tonsuzlaşma, tonlu ünsüzlerin tonsuz karşılıkları ile değişmesidir. Gagavuz Türkçesi'nde görülen başlıca tonsuzlaşma olayları şunlardır: *ġ > ḳ, g > k, ğ > h, c > ç, d > t, v > f, z > s, b > p, y > h.*

ġ > ḳ değişmesi

Arapça'dan ödünç alınan kelimelerde bulunan tonlu art-damak ünsüzü gayın (*ġ*), tonsuz art damak ünsüzü *ḳ*'ya çevrilir. Bu ses olayı kelime başında görülür.

karez (M.24) < Ar. ġareż, *kayät* (C.259) < Ar. ġâyet, *kaarä* (İ.T.105) < Ar.ġayri, *kurbet* (C.Y.8) < Ar. ġurbet, *kazal* (P.96) > Ar. ġazel.[84]

g > k değişmesi

g > k kadar yaygın değildir.

kez (Z.E.104) < gez, *kedik* (M.71) < gedik.

ğ > h değişmesi

Ortada bir örneği vardır.

kihad (B.T.106) T.T. < kağıd < Far. kâġiz.

c > ç değişmesi

Başta ve ortada örneği vardır. Fazla yaygın değildir. *Pençere* (İ.T.103), *çezaláársınız* (P.183), *oçağımızı* (P.244).[85]

---

82 Krş. **AAKD**, s.19; örneği azdır: *vagat* (Balıkesir, Tokat) Ortada daha yaygındır: *çivtä* (Muğla), *havta, navaka* (Balıkesir), *şavak* (Giresun), *şevtäli* (Afyon) v.b. Rumeli'deki G ağzında kelime başında yaygındır: **RAÜ**, s.118; *vızlı* < hızlı, *ves* > fes, *vırsız* < hırsız, *vayda* < fayda, *vılcan* < fılcan, *vatma* < Fatma, *vare* < fare v.b.

83 Krş. **AAKD**, s.20-21; kelime başında yaygındır. *zälvi* < selvi, *zäbäh* < sabah, *zäbäb* < *sebeb* (Edirne), *zopa* < sopa (Gaziantep, İstanbul), *zäkzän* < seksen (Çorum) v.b.

84 Krş. **RİA**, s.87; *kayret, kurbet, karanti, karson, kaliba* Balkan Türk ağızlarında ise bir kaç kelimenin dışında görülmez: **RAÜ**, s.117, *kazel* < gazel.

85 Rumeli ağızlarında çok azdır; bk. **RAÜ**, s.120; *pençira* Anadolu Ağızlarında daha yaygındır. Bk. **GKAYA**, s.148; *yalançi, boyaçi, yolçi* v.b. **UA**, s.21; *deveçi, gülçi, koyunçı* v.b.

d > t değişmesi

Başta ve sonda örneği vardır: *ret eder* (C.192) örneğinde, Arapça *redd* kelimesindeki çift ünsüz tekleşerek tonsuzlaşır. Türkiye Türkçesi'nde özellikle birleşik fiillerde ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi bu örnekte görülmemektedir. Ayrıca ünlü ünsüz benzeşmesine göre iki ünlü arasında tonlulaşması gereken *t* ünsüzü de bu kurala uymamaktadır.

Başta görülen örnekleri; *testä* (K.19) < Far. deste, *tikennemiş* (B.T.46) kelimeleridir.[86]

v > f değişmesi

Ortada ve sonda görülür. *f* > *v* değişmesinden daha yaygındır. Ortada, *şefkä* (İ.T.144) < Ar. şevḳ, *kofa* (P.21), *aliflener* (İ.T.31), *alifsiz* (C.Y.21), *cafayur* (G.F.92) < Ar. cevâhir örneklerinde görülür. Sonda daha az rastlanır: *pilaf* (P.177), *alif* (C.117).[87]

z > s değişmesi

Kelime sonunda görülür. Örneği azdır.

gezeris (D.Ö.117), *kumıs* (C.Y.12) < kımız.

b > p değişmesi

Başta ve ortada görülür. Sonda *b* > *p* değişikliği Türkçe'nin ayrı bir ses özelliği olduğu için ayrıca değerlendirilecektir. Gagavuz Türkçesi sonda tonsuz patlayıcı ünsüzlerin bulunması kuralına da büyük ölçüde uymaktadır. Başta *b* > *p* Türkçe kelimelerde görülen bir ünsüz değişmesidir:

pud yaa (D.A.O.30) < but yağı, *pazlama* (İ.T.178), *pinmiş* (M.8), *debeştirer* (P.93), *çepiç* (İ.T.131) < çebiç "keçi yavrusu", *pel* (U.K.41) < bel.[88]

y > h değişmesi

zihtin (C.15) < Ar. zeytin.

SIZICILAŞMA

Patlayıcı ve akıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüz haline gelmesine sızıcılaşma denir. Örnekleri şunlardır:

ḳ, k >*ğ* >∅, *k* > *f, ç* > *ş*.

Gagavuz Türkçesi'nde sızıcılaşma olayı çok az rastlanan bir ünsüz değişmesidir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında çok rastlanan *k* > *h* sızıcılaşması görülmez. Yine yaygın bir sızıcılaşma örneği olan *ḳ, k* >*ğ* değişmesi ise *ğ* ünsüzünün ünlüleşerek kaybolması sebebiyle devrini tamamlamış görünmektedir. Özellikle mastar eki *-mAk* yönelme eki *-A* alınca *-mAA* şekillerini alır.

---

86 Krş. için bk. **UA**, s.23; *tiken, tik-, tök-*. **GKAYA**, s.148; *tiken, tüken* < dükkan v.b.

87 Krş. **AAKD**, s.18; ortada yaygındır: *hälfät* (Kilis) < halvet; *cäfair* (Niğde), < cevahir *gufa* > kova (Giresun). Sonda seyrektir. *aläf* < alev (Karaman), *maf* (Terekeme), **RAÜ**, s.118, başta bir kaç örnekte görülür. G ağzında *fatan, fasiyet*.

88 Karadeniz ağızlarının bir ses özelliğidir. bk. **RİA**, s.86; *parhaç* < bakraç, < *bıçak, pirak* < bırak, *paçi* < bacı, *peşuk* < beşik, *poncuk* < boncuk v.b. **UA**, s.22; *pozmah*, < bozmak, *perkitmah* < berkitmek (Urfa).

Zor seni ***durgutmaa***
İnsannaa deyni ***çekmää*** (D.Ö.89),
Onu savaşardılar ***oturtmaa*** *erine* (C.178).

İki ünlü arasında sızıcılaşarak *ğ* ünsüzüne dönüşen *ķ, k* ünsüzü Gagavuz Türkçesinde ünlüleşerek kaybolur. Bu ses olayı kurallaşmıştır.

parmak + ım > parmağım > *parmaam* (G.F.69),
ayak + ım > ayağım > *ayaam* (G.F.69),
hatır ekmäk + i > hatır ekmäği > *hatır ekmää* (D.Ö.72),
Bucak + ın > Bucağın > *Bucaan* (D.Ö.68),
çölmäk + e > çölmäğä > *çölmää* (K.12),
kaymak + ı > kaymağı > *kaymaa* (K.12),
mamucuk + um > mamucuğum > *mamucuum* (C.101),
yatacak + ı zaman > yatacağı zaman > *yatacaa zaman* (C.217),
ürek + imi > üreğimi > *üreemi* (C.100),
ödeyecek + im > ödeyeceğim > *ödeycäm* (C.5).

Gagavuz Türkçesi'nde görülen az sayıdaki sızıcılaşma örnekleri şunlardır:

k > f değişmesi
doftorlara (C.41) < Fr. doktor.

ç > ş değişmesi
geşti (B.T.110) < geçti.

AKICILAŞMA

Patlayıcı ünsüzlerin akıcı ünsüzlere dönüşmesine akıcılaşma denir. Gagavuz Türkçesi akıcılaşma bakımından da fazla bir çeşitlilik göstermez. En yaygın olanı kaybolmaya yüz tutan *ğ* ünsüzünün yerini *y* akıcı ünsüzüne bırakmasıdır. Özellikle dikkat çeken husus *k* > *ğ* değişmesi yerine *k* > *y* değişmesinin olmasıdır. Örnekleri şunlardır: *b* >*m, k* > *y, ğ* > *y, h* > *l, k* > *n.*

b > m değişmesi
bana ***maana*** *bulan* (D.Ö.15) < Far. bahâne.

k > y değişmesi

Değişme aslında; *k* > *ğ* > *y* şeklindedir. İç seste görülür. Bu ünsüz değişmesi, uzun ünlüler konusundaki pek çok örnekte görüldüğü gibi, daha ileri bir aşamada *y* yarı ünlüsünün komşu ünlüyü uzunlaştırmasıyla ikiz ünlülerin ortaya çıkmasına yol açar:

iysilärdi (C.61) < eksilirdi, *alacáydım* (İ.T.157) < alacáktım, *kemiciynän* (C.121) < kemicik+i + ile+n, *brayıp* (C.68) < bırakıp, *pineceyz* (İ.T. 249) < bineceğiz.[89]

---

[89] Anadolu ağızlarında ömeği fazladır. Krş. **AAKD**, s.13,*äysik* (Afyon), *äyşi* (Ordu-Kastamonu), *öysür-* (Bolu). **KİA**, s.116; *seysen, göy, götüreceyseniz (Kars).* Rumeli ağızlarında az rastlanır: **DTA**, s.195; *eysik, eyşi* (Makedonya). **RAÜ**, s.119; *ayşam* (Lomec, Plevne, Beglez).

ğ > y değişmesi

k > ğ > y ünsüz değişmesinde de anlatıldığı gibi, Gagavuz Türkçesi'nde *ğ* ünsüzü ya ünlüleşmiş veya *y* ünsüzüne dönüşmüştür. İlk hece ünsüzü yumuşama eğilimindedir. Özellikle *ğ* ünsüzü büyük ölçüde komşu ünlüyü uzatmaktadır. Uzunluğun ortaya çıkmadığı durumlarda ise yerini yarı ünlü *y* ünsüzüne bırakır. Bu ünsüz değişikliğinde hece içinde bulunan *ı,i* ünlüsünün de etkisi vardır:

sıymazdı (P.208) < sığmazdı, *iyrenerdi* (C.118) < iğrenirdi, *çiydem* (S.G.8) < çiğdem, *sıydıramadım*, *iyri* (C.39) < eğri, *ayleyräk* (G.F.23) < ağlayarak.[90]

h > l değişmesi

sölpet (İ.T. 23) < Ar. suḥbet.

k > n değişmesi

ansırdım (İ.T.193) < aksırdım.

SÜREKSİZLEŞME

Akıcı veya sızıcı olarak çıkan, yani sürekli söylenebilen bir ünsüzün, patlayıcı ve kapanmalı, yani süreksiz söylenen bir ünsüze dönüşmesidir. Örnekleri şunlardır: *f > p, j > c, ş > ç.*

f > p değişmesi

Başta görülür: *pındık* (B.56) < fındık, *pırıldak* (B.56) < fırıldak.[91]

j > c değişmesi

candarlar (İ.T.186) < Rus. jandar.

ş > ç değişmesi

Mukdem kilisesi çimçir direkli (B.T.131) < şimşir.

GENZELLEŞME

Ağız akıcısı *r* ve *l* ünsüzlerinin genizde boğumlanan *m* veya *n* ünsüzüne dönüşmesidir. Örnekleri şunlardır: *r > n, l > n.*

r > n değişmesi

mındarladık (D.Ö.101) < Far. murdar + ladık.

l > n değişmesi

sensele (D.Ö.9) < Ar. silsile, *nezetli* (İ.T. 207) < Ar. lez̲zet + li.

---

90 **AAKD**, s.12; *ayäç* (Bolu) < ağaç, *kayıt* (Edime), *kıyat* (Antalya) < kağıt, *aylä* (Amasya, Eskişehir) < ağla, **RİA**, s.90; *aylenceler* < eğlenceler, *iyne, deyiş* (Rize) Balkan Türkçesi'nde *ğ* ünsüzü ünlüleşmektedir. **KDBT**, s.88; *sır, diil* < değil, *maza, süüt* < söğüt, *düüme* v.b.
Kırım Türkçesi'ndeki örnekleri için bk. **PKT**, s.39; *şaynar* "çiğner", *baylay* " bağlıyor", *sıyır* "sığır", *tiyecek* "değecek", *iynemen* "iğneyle", *tuymenni* " düğmeni", *uyretler* "öğreteler".

91 Uygur Türkçesi'nde ve ağızlarında yaygındır. Krş. için bk. **YA**, s.47; *peket* < fakat, *pızik* < fizik, *pilek* < felek, *pikr* < fikr, *pırsat* < fırsat, *parabi* < Farabi, *payda* < fayda, *pener* < fener.

DUDAKSILAŞMA

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin dudak ünsüzlerine dönüşmesidir. Örnekleri şunlardır: *h* > *f, ğ* > *v, y* > *v, n* > *m.*

h > f değişmesi

Başta,ortada ve sonda görülür. Yaygındır. Bu ünsüz değişikliğinde komşu *o, u, ü,* yuvarlak ünlülerinin gırtlak ünsüzünü diş-dudak ünsüzüne çevirme etkisi açıktır:

forozlardan (D.A.O.23) < horoz, *çufa* (P.83) < Far. çûhâ, *foru* (C.43) < Yun. horu, *sarfoş* (İ.T.77) < Far. sarhoş, *ruf* (C.227) < Ar. rûḥ, *küläf* (Z.E.126) < Far. kulâh, *tafta* (İ.T 126) < tahta.[92]

ğ > v değişmesi

İç seste az sayıda örneği vardır: *yıvmış* (C.Y.91) < yığmış, *yıvılıydı* (C.31) < yığılıydı.

y > v değişmesi.

büver (B.76) < büyer.

n > m değişmesi

Orta ve son seste görülür. Örneği fazladır: *kalım* (C.173) < kalın, karımca (K.29) < karınca, *kurşum* (İ.T.187) < kurşun, *tavşam* (D.Ö.80) < tavşan, *turumcu* (C.150) < turuncu, *saksaam* (G.F.112) < saksağan.

GIRTLAKSILAŞMA

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin gırtlak ünsüzü *h*'ye dönüşmesidir. Örneği *f* > *h*'dir.

f > h değişmesi

Başta görülen bir ses değişmesidir: *holluk* (P.258) < Bul. polog[93] ~ Yun. fol + luk, *holluklanmak* "başı boş gezmek".

DİŞSİLEŞME

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin diş ünsüzüne dönüşmesidir. Örneği *m* > *n* 'dir.

m > n değişmesi

Ortada ve son seste görülür. Yeterince örneği vardır.

yalın (Z.E.113) < yalım, *balgan* (D.Ö.104) < balgam, *kıvılcın* (C.143) < kıvılcım, *büründük* (P.156) < bürümcük, "ipek kumaş", *şindi* (İ.T.75) < şimdi.

---

92 **AAKD**, s.15; foruz ~ forus (Bolu), *çufa* (Ordu), *sârfuş* (Giresun) Balkan Türk ağızlarında fazla görülmez. **RAÜ**, 120, *müfür* (G ağzı), *müftaç* (Prizren).

93 Hasan Eren,*"Türkçe Folluk Kelimesi Üzerine"*, **TDAY Belleten 1958**, II. bs., Ankara, 1988, s.13- 15

AVURTSULAŞMA

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin avurtlardaki soluk temasıyla *l* ünsüzüne dönüşmesidir. Örnekleri; *r* > *l*, *n* > *l* değişmesidir.

r > l değişmesi

Ön seste görülür. *lüzgâr* (H.O.108) < Far. rüzgâr.

n > l değişmesi

Orta ve son seste görülen bir ünsüz değişmesidir:

sansı (C.45) < sansın < sanırsın, *şamdal* (P.216) Ar. şem' + Far. dan > T.T. şamdan, *filcan* (C.67) < Ar. fıncan.

Gagavuz Türkçesi ünsüz değişim tablosu:[94]

b > *p, m*
c > *ç*
ç > *c, ş*
d > *t*
f > *h, p, v*
g > *k*
ğ > *h, v, y*
h > *y, l, f*
j > *c*
k > *f, g, n, y, v*
l > *n*
m > *n*
n > *l, m*
p > *b*
r > *l, n,* s
s > *z*
ş > *ç*
t > *d*
v > *f*
y > *h, v*
z > *s*

ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

Boğumlanma noktaları birbirinden farklı veya yan yana söylenmesi zorluk yaratan sesler kelimenin söylenişini kolaylaştırmak için, bazen yazı dilinde de, fakat özellikle ağızlarda birbirine yaklaştırılır veya benzeştirilir.

---

[94] Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'ndeki ünsüz değişmeleri için bk. W. Zajaczkowski, age., s.14-17; **b > p**: *pin*; **d > t**: *tā, tefa, tefter, teste, tükän*; **c > ç**: *pençera*; **p > b**: *ne yabacan*; **f > v**: *kavasında*; **m > n**: *kıvılcın* < kıvılcım; **n > l**: *yosul*; **n > m**: *karımca, kurşum*; **k > h**: *tohtur, mehtebe*.

Gagavuz Türkçesi ünsüz benzeşmesi bakımından oldukça zengindir. Bazı ünsüz benzeşmeleri kurallaşmıştır.

Ünsüz benzeşmesini tam benzeşme ve yakın benzeşme olarak iki grupta incelemek mümkündür.

Tam Benzeşme

Benzeşen ünsüzlerden daha ilerde olan, geride olan ünsüze benzerse *ilerleyici tam benzeşme*, geride olan ünsüz ileride olan ünsüze benzerse buna da *gerileyici tam benzeşme* denir.

İlerleyici benzeşme

-nl- > -nn- benzeşmesi:

Gagavuz Türkçesi'nde kurallaşmış bir ünsüz benzeşmesidir. *-n* ünsüzüyle biten kelime kök ve gövdesine gelen *+lAr* çokluk; *+llk, +ll* isimden isim; *-lA* isimden fiil yapma ekleri kelime kök ve gövdesinde bulunan *-n* ünsüzüyle benzeşir: *karannaa* (H.O.14), *dannar* (İ.T.3), *aydınnık* (K.33), *kannı* (M.33), *annadılmaz* (C.Y.72), *innemää* (İ.T.126), *ekinnää* (S.G.17), *annadıydı* (İ.T.156), *aarasınnar* (İ.T.153), *keskinniinä, derinniinä* (S.G.9) *yannattı* (C.185), *yannış* (D.Ö.75), *bunnar* (M.66), *onnardan* (P.244), *seninnen* (C.Y.88), *sizinnen bile* (P.234).[95]

-ny- > -nn- benzeşmesi:

dünnä (D.Ö.36) < Ar. dünyâ.

-kl- > -ll- benzeşmesi:

şıllı (P.216) < ışıklı.

Gerileyici benzeşme

-ln- >- nn - benzeşmesi:

Örneği azdır: *annısında* (C.Y.10) < alnında.

-yl- > -yn- > -nn- benzeşmesi:

Vasıta bildiren *ile* + *n* ünlü ile biten bir kelimeye geldiğinde, *i-* ünlüsü *y* yarı ünlüsüne dönüşerek, *-yle* şeklini alır. *-nl- > -nn-* benzeşmesinin etkisiye de *yl- > -yn- > -nn-* benzeşmesi ortaya çıkar:

---

95 Bulgaristan Türk ağızları için bk. Emil Boev, *Bulgaristan Türk Ağızlarında İçses Konson Benzeşmesi*, **Bilimsel Bildiriler 1972**, TDK yay., Ankara, 1975, s.215-228; *verannık, unnarı* < onları, *yannış, kaçannar, deliganni, sogannar, annamak* v.b. Bulgaristan Gagavuz Türkçesi için bk. W. Zajaczkowski, age., s.16, *annamaz, donnu, yansınnar, kannar, samannık, toplasınnar, unnan, gelinnen*; Anadolu Ağızlarında da yaygındır. Örnekler için bk. Ahmet Caferoğlu, "*Anadolu Ağızlarında İç ses Ünsüz Benzeşmesi*", **TDAY Belleten 1958**, II. bs., Ankara, 1988, s.5; *dumannarda* (Sivas), *ganna* (Divriği), *yorgunnuktan* (Uzun köprü), *ikindinne* (Denizli) < ikindinle, *serinnet* (Karamanlı). Diğer Türk şive ve ağızları için bk. **PKT**, s.41; *onnan, bunnar, añnadıñ mı edi*; (Polatlı Kırım Türkçesi). **DTA**, s.95; *bunnar, onnar, delikanni, anna* (Dinler ağzı). **RAÜ**, s.130; *gannı, günnük, onnar, koyunnu, ormannık, uygunnuk, virannık* (Gakçı ağzı).

O sevindirdi bizi käämil ***peetlerinnen*** *hem* ***türkülerinnen*** (İ.T.163), *iki* ***elinnen*** *tutarak* (C.183), *Dädu çizdi erdä kamçı* ***sapınnan*** *tombarlak bir çizi* (İ.T.190).

-zs- > -ss- benzeşmesi:

kassın < kazsın, *gessin* < gezsin, *tussuz* < tuzsuz, *denissiz* < denizsiz, *Gagaussun* < Gagauzsun. (Bu tür benzeşme örnekleri bizim tespitlerimiz arasında yok, örnekler L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka*...s.73'ten alındı.)

Yarı Benzeşme

Bir kelimede yanyana ve aralıklı olarak bulunan seslerden birinin ötekini boğumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından, yani kısmen kendisine benzetmesi olayıdır.

-ml- > -mn- benzeşmesi:

m ünsüzü kendisinden sonra gelen *l* ünsüzünü kendisi gibi bir geniz ünsüzü olan *n* ünsüzüne dönüştürmektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde örneği çok görülen bir yarı benzeşme türüdür. *m* ünzüzüyle biten kelime kök ve gövdelerine *l* ünsüzüyle başlayan bir ek geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu ekler *-nl-> -nn-* benzeşmesinde bahsi geçen eklerdir. Bu benzeşme türü de neredeyse kurallaşmış görünmektedir: *emneycäm* (B.T.129) < yemleyeceğim, *kimnär gezdi* (H.O.55), *dilimnerni* (H.O.75), *damna* (İ.T.16), *giimni* (M.26), *kumnukta* (C.Y.72), *selämnemesi* (İ.T.223), *ölümnük ruba* (İ.T.166), *läzımnı* (D.Ö.122) < Ar. lâzım+lı, *gamnı* (C.Y.56) < Ar. gam+lı, *kurşumnar* (C.260), *benimnän* (C.65) < benim+ile+n.[96]

-md- >-nd- benzeşmesi:

Diş ünsüzü *d*, dudak ünsüzü *m*'yi kendi gibi diş ünsüzü olan *n*'ye benzetmektedir. Örneği tektir: *şinden sora* (İ.T.141) < şimdiden sonra.

-nb- > -mb- benzeşmesi

Dudak ünsüzü *b*, diş ünsüzü *n*'yi kendi gibi dudak ünsüzü *m*'ye benzetmektedir: *Stambol* (B.T.47) < İstanbul, *cambaz* (K.41) < Far. can + baz, *bombonilerä* (P.237) < bonboni "şeker", *hambarlar* (H.O.27).

-ğş- > -sç- benzeşmesi:

Diş ünsüzü *ç*, damak ünsüzü *ğ*'yi diş ünsüzü *ş*'ye benzetmektedir: *başçalar* (İ.T. 292) < Far. bağ+çe.

---

[96] Anadolu ve Rumeli ağızlarında örnekleri çok fazladır. Krş. için bk. Ahmet Caferoğlu, "*Anadolu Ağızlarında* içses *Ünsüz Benzeşmesi*", s.7; *namnu* (Ordu), *cümne*, *memneket* (Karamanlı), *damna* (Balıkesir).
KDBT, s.81; *awşamnayın* < akşamleyin, *damna*. Emil Boev, agm., s.217; *kumnuk, karımna, Ayşamnan* < Ayşemle+n, Bulgaristan Gagavuz Türkçesi için bk. W.Zajaczkowski, age., s.6; *skemne* < (i)skemle, *adamnar, memneket.*

-hç- > -şç- benzeşmesi:

Diş ünsüzü *ç*, gırtlak ünsüzü *h*'yi kendi gibi diş ünsüzü olan *ş*'ye benzetmektedir.

Allaşçım (P.90) < Allah + çığım, *boşça* (P.52) < bohça.

Kelime sonundaki patlayıcı tonsuzlarla ilgili uyumlar:

A- Kelime Sonunda Tonsuzların Tonlulaşması

Türkiye Türkçesi gibi, Gagavuz Türkçesi'nde de kelime sonundaki tonsuz ünsüzler, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde tonlulaşırlar.[97]

p > b tonlulaşması:

kap > *kab-ı*, dip > *dib-i*,esap > *esab-ı*, kulp > *kulb-u*, dolap > *dolab-a*, cep > *ceb-i*.

t > d tonlulaşması:

git > *gid-er*, dat > *dad-ar*, şirit > *şirid-i*, süt > *süd-ü*, dört > *dörd-ü*, kiat > *kiad-ı*, et > *ed-er*.

ç > c tonlulaşması:

genç > *genc-i*, aaç > *aac-a*, kılıç > *kılıc-ı*, aç > *ac-ıkmaa*.

k patlayıcı tonsuzu ile ilgili durumlar:

k patlayıcı tonsuzları ünlüyle başlayan ek aldıklarında üç durum söz konusudur:

1- k patlayıcı tonsuzunun korunması:

Tek heceli kelimelerde korunur. ek > *ek-i*, gök > *gök-ä*, tank > *tank-ı*, bank > *bank-a*, ük > *ük-ä*, tek > *tek -i* v.b.

2- k ünsüzünün erimesi:

Bu ünsüzle biten birden çok heceli kelimelerde *k* patlayıcı tonsuzları erir ve komşu ünlüyü uzatır : uşak > *uşa-am*, karık > *karı-ı*, sülük > *sülü-ü*, ürek > *ürä-äm*, v.b.

3- çok kelimesi:

Bu kelime 3.t.ş. iyelik eki aldığında *k* > *y* olur: çok > *çoy-u* (D.Ö.60).

B- Kelime Sonunda Tonlu Tonsuz Uyumu

Patlayıcı tonsuzla biten bir kelimeye ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde, ekin tonlu-tonsuz iki ayrı şekli varsa, tonsuzla başlayan şekli getirilir. Ekin ilk ünsüzü tonsuz karşılığı olmayan bir tonluysa, ünsüzlerde bir değişiklik olmaz.

-p patlayıcı tonsuz ünsüzüyle biten; dip, esap, dolap kelimeleri tonsuz karşılığı olmayan *-l-* ile başlayan *+lAr* çokluk eki aldığında *esaplar, dipler, dolaplar*

---

[97] Mecdut Mansuroğlu, "*Türkiye Türkçesi'nde Ses Uyumu*", **TDAY Belleten 1957**, II.bs., Ankara, 1988, s.85

şeklinde; tonsuz ünsüz *s* ile başlayan *+sIz* olumsuzluk eki aldığında *esapsız, dipsiz* şeklinde getirilir ve ek-kök ünsüzlerinde bir değişiklik olmaz.

Aynı kelimelere bulunma hali *+DA* gibi tonlu-tonsuz şekilleri olan bir ek getirildiğinde, ekin patlayıcı tonsuzla başlayanı tercih edilir: *esap+ta, dolap+ta* gibi.

Aynı durum *ç, t, k* patlayıcı tonsuz ünsüzleriyle biten kelimeler için de söz konusudur.

ç patlayıcı tonsuz ünsüzü ile biten kelimelere gelen ekler:

genç > *genç+lik, genç+ten,* aaç > *aaç+lar, aaç+ta,* boduç > *boduç+suz, boduç+ta.*

t patlayıcı tonsuz ünsüzü ile biten kelimelere gelen ekler:

git > *git-sin, git-ti,*

dat > *dat+sız, dat-tık,*

armut > *armut+lar, armut+çu.*

k patlayıcı tonsuz ünsüzüyle biten kelimelere gelen ekler:

bank > *bank+lar, bank+ta,* renk > *renk+li, renk+ten,* tank > *tank+lar, tank+tan.*[98]

Tonlu ünsüzle biten kelimelere de bu çok şekilli eklerin tonlu ünsüzle başlayanı gelir: *bil-di* (D.Ö.88), *geçir-dik* (T.53), *bir+dän* (T.56), *av+cı, yon+ga* (G.F.221).

Ünsüz benzeşmesi kuralının dışında kalan örnekler de vardır: *göz+çeezlen* (C.Y.70), *zavod+ta* (H.Ö.106), *kılıksız+çaydı* (P.204), *sekund+ta* (C.119) v.b.

AYKIRILAŞMA

Benzeşmenin tam zıttı bir ses olayıdır. Boğumlanma noktaları birbirine yakın veya aynı olan iki ünsüzden birinin boğumlanma noktasını değiştirerek diğerine göre farklılaşmasıdır. Farklılaşan ünsüzler yan yana olabileceği gibi aralıklı da olabilir;

-nn- >- nd- aykırılaşması:

cendem (H.O.62) < Ar. cehennem.

-ss- > -st- aykırılaşması:

*baktı **yastıcak** bombonilere* (P.237) < T.T. yassı, Tarihî Türkiye Türkçesi, yası.

-dd- > t-d aykırılaşması:

Nastradin (G. F.245) < Nasreddin.

ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ:

İki ünlü arasında kalan orta hece ünsüzleri *l, m, n* bazen kuvvetli vurgulara, bazen de sebebi anlaşılamayan eğilimlere bağlı olarak ikizleşmektedir.

yannaşâr (M.81), *yannaşasın* (İ.T.193) < yanaş- fiili kesin olarak ikizleşmiştir. *seçämmerim* (D.Ö.132) < seçemem, *gömmerlär* (İ.T.142) < gömerlär, *sepellâysin* (İ.T.286) < serpelesin örneklerinde ikizleşme geçicidir. Ödünç kelimelerden *simmetrik*

---

[98] Örnekler için bk. N. P. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagauz Dili, Gagauz Şkolasının 4-5.ci klassları için*, s.37-38, 43

(İ.T.223) < Yun. simetri > Fr. simetrique > Rus. simetrik kelimesinde de ünsüz ikizleşmesi olayı vardır.[99]

İkizleşme Eski Türkçe'den beri hemen her şive ve ağızda örneklerine rastlanan bir ünsüz türeme şeklidir. Araştırmacılar Brahmi metinlerinde, Codex Comenicus'ta, Harezm ve Tarihî Türkiye Türkçeleri'nde *k, l, n, r, ş, t* ünsüzlerinin ikizleştiğine dair örnekler sunmaktadır. Gagavuz Türkçesi gibi yeni şivelerde görülen *m, y,* ünsüzleri de bunlara katılabilir.[100]

ÜNSÜZ TEKLEŞMESİ

Arapça'dan ödünç alınan şeddeli kelimelerin, aslî ikiz ünsüzlerinin tekleşmesi olayıdır. Gagavuz Türkçesi ünsüz ikizleşmesinden çok, ünsüz tekleşmesine eğilimli görülmektedir.

-ff- > -f- tekleşmesi:
afet (İ.T.14) < T.T. affet < Ar. ᶜafv+et-.

-kk- > -k- tekleşmesi:
oka (İ.T.248) < Ar. ᶜukka, *hakından* (M.61) < Ar. hakk+ından, *akınada ba ey görer* (C.45) "gerçekten" Türkiye Türkçesi'nde ikizleşen *takke* kelimesi, Gagavuz Türkçesi'nde Arapça aslındaki gibi tek ünsüzlüdür: *take* (P.230) < Ar. ṭâḳiye.

-ll- > l tekleşmesi:
bülür (B.65) < Ar.billûr, *maalä* (H.O.7) < Ar. maḥalle, *hederlez* (İ.T.162) < T.T. hıdırellez. Almanca pflug kelimesi, Türkiye Türkçesi'ndeki gibi pulluk şeklinde çift ünsüzlü olarak değil, tek ünsüzle *puluk* (H.O.14) şeklinde kullanılır.

-mm- > -m- tekleşmesi:
muşama (C.Y 88) < Ar. muşamma, *amazlamıştı* (C.218) < Ar. ġammâz+la-.

-rr- > -r- tekleşmesi:
şiret (K.44) < şirret, *keret* (İ.T.22) < Ar. kerrât.

-ss- > -s- tekleşmesi:
Türkiye Türkçesi'nde ikizleşerek *yassı* şekline giren *yası* sözü, Gagavuz Türkçesi'nde isim ve fiil olarak Tarihî Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi tek ünsüzlüdür.
yası (P.253), *yasılıydır* (P.213), *yasılattırıp* (İ.T.173).

-tt- >-t- tekleşmesi:
batal (İ.T.238) < Ar. baṭṭâl.

---

[99] Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki örnekleri için bk. **GBAA**. 230 numaralı dipnot. *yoḫḫarı, aşşagı, dışşarı, gömmerler, yannıga, aşşık, döşşek, yeddi, sekkiz, gazzah, pekki, sabbanan* v.b.

[100] Ayrıntılı bilgi için bk. **NYA**. s.102-104

-vv- >-v- tekleşmesi:
evel (İ.T. 68) < Ar. evvel.

-zz- > -z- tekleşmesi:
azetmäzmiş (İ.T.121) < Ar. ḥazz + etmezmiş, *nezeetli* (İ.T.207) < Ar. *lezzetli.*[101]

ÜNLÜLEŞME VE ÜNSÜZLEŞME

Yarı ünlü *y* ünsüzünün komşu *i* ünlüsünü uzatması, dudak ünsüzü *v*'nin dudak ünlüsü *u*'ya dönüşmesi ve damak ünsüzü *ğ*'nin eriyerek komşu ünlüyü uzatması ünlüleşme olaylarını meydana getirir.

gii (P.36) < giy, *taulu* (C.129) < tavlı, *yaamur* (D.Ö.61) < yağmur.

Ünsüzleşme ise *i* ünlüsünün yarı ünlü *y* ünsüzüne dönüşmesidir: *neyçin* (İ.T.37) < ne + için, *aylan* (İ.T.72) < Ar. aile, *dayma* (İ.T. 244) < Ar. dâ'ima, *ayın* (D.Ö.121) < Ar. ḥâ'in.

KORUNAN ÜNSÜZ

Oğuz grubu şivelerde kaybolan *b-*, bir Doğu Türkçesi unsuru olarak korunmaktadır. *ol-* fiili normal olarak kullanılmasına rağmen *bolay* (P.188) bağlaç olarak korunmaktadır. Aynı şekilde *bolmasa* kelimesi de Doğu Türkçesi'nde edat olarak kullanılmaktadır.[102]

ÜNSÜZ DÜŞMESİ

Bazı ünsüzlerin belli durumlarda eriyip kaybolması veya söyleniş zorluğundan dolayı doğrudan doğruya düşmesidir.

Anadolu ve Rumeli ağızlarında, diğer Türk şivelerinde ve standart günlük konuşma dilinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de daha rahat söyleme eğilimine bağlı olarak ünsüz düşme olayları görülmektedir. Ön, iç ve son seste düşen belli başlı ünsüzler şunlardır: *ğ, h, k, l, n, r, t, v, y.*

Uzun ünlüleri incelerken ünsüz düşmesinin yol açtığı uzunlukları örnekleriyle gösterdiğimiz için bu bölümde sadece komşu ünlüler üzerinde uzatma etkisi göstermeyen ünsüz düşmelerini inceleyeceğiz.

ğ düşmesi

Gagavuz Türkçesi'nde kaybolmaya yüz tutan *ğ* ünsüzü *d, n, r* ünsüzleri yanında ve iki ünlü arasında düşer. İki ünlü arasında düşünce ikiz ünlü ortaya çıkar :

---

[101] Ünsüz tekleşmesinin Anadolu Ağızlarında ve Balkan Türkçesi'ndeki örnekleri için bk. **RİA**, s.95; *batal, oka, taka,* (< takke) ,sunet (< sünnet) v.b.
RAÜ, s.126; *mäbet* < muhabbet, *dük'an, mälim* < muallim, *mäle* < mahalle, *(h)amal, temus/z, anaş* (<annaş-) < anlaş-, *kerat* < kerrat, *evel, eyam* < eyyam (-e ağızları), *mäbet, bedredin* < Bedrettin *dük'an, sünetçi, keret, guvet, evel,* (G ağızları), *mabet, afet, hıdırles* < Hıdırellez, *malim, dikat, zekum* < zakkum, *hüriyet, münever, müezin* (Pirizren ve Piriştine ağızları).

[102] Janos Eckmann, *"Bolmasa Kelimesine Dair,"* **TDAY Belleten 1954**, II.bs., Ankara, 1988, s.32-38

ürensinnär (M.49), *olak* (H.O.90) *yalamış* (M.40) < yağlamış, *badaşár* (İ.T.3) < bağdaşıyor, *çinesinnär* (C.175), *dorusunu* (M.61), *buaz* (P.73), *oul* (M.3), *Badat* (G.F.84).[103]

h düşmesi

En yaygın ünsüz düşmelerinden biridir. *h* ön, iç ve son seste düşer. Önses *h*-düşmesi *e* ünlüsü yanında olursa başta *i* ~ *y* arası bir ses türer. Fakat bu yazıda gösterilmez, sadece konuşmada görülür. *h* ünsüz düşmesi ön seste uzamaya yol açmaz.

Ancak iç ve son seste *h* ünlüleşmesi komşu ünlüyü ikizleştirebilir. Ön seste *h* düşmesi: *a,e,i,o* ve *ö* ünlüleri yanında görülür:

a ünlüsü yanında: *alkayı* (M.81), *aşiş* (P.289) < Ar. ḫâşḫâş, *angısı* (D.Ö.73), *azırlamış* (İ.T.141) < Ar. ḥâżir+la, *aydadı* (İ.T.162), *arman* (İ.T.228), *amurlu* (İ.T.255) < Ar. ḫamîr+li, *arcáárım* (M.58), *aykırsın* (C.240), *aşlak* (C.Y.16), *afta* (İ.T.21), < Far. hefte, T.T. hafta, *asırlan* (İ.T.104), *aklıycasına* (P.55) < Ar. ḥakḳ+lı, *aber* (B.T.149) < Ar. haber, *ardal* (P.181), *amutlu* (B.T.148), *aset* (M.74) < Ar. ḥased, *ayın* (D.Ö.121) < Ar. ḫâᶜin, *taa* (G. F. 231) < taha "daha".

e ünlüsü yanında: *erif* (İ.T.144) < Ar. ḥarîf, T.T. herif, *eniz* (İ.T.108) < Far. henüz, *ergele* (C.Y.84) < Far. hergele, *esap* (D.Ö.831) < Ar. ḥesâb.

Diğer ünlüler yanında: *izmet* (İ.T.90) < Ar. ḫizmet, *üük* (İ.T.86) < Türk. höyük, *oşaf* (C.Y.90) < Far. ḫoşâb (>T.T. hoşaf).

Ünsüz yanında: *ristoz* (C.42) < Yun. hristos.

İç seste -h- düşmesi

pelivan (İ.T.194) < Far. pehlivan, *masuz* (M.34) < Ar. maḫṣuṣ, *anatar* (P.57) < T.T. anahtar < Yun. anoikter, *sabaalän* (İ.T. 22) < Ar. ṣabâḥ+leyin.

Son seste -h düşmesi

metet (İ.T.28) < Ar. medḥ+et- *seftä* (İ.T. 20) < T.T. siftah < Ar. istiftâḥ, *evalla* (C.Y.90) < Türk . iyi + Ar. vallahi.[104]

---

[103] Anadolu ve Rumeli Ağızlarında da yaygındır. Krş. için bk. **KİA**, s.136; ocaı, *iirmi, souk, bālardı, mādur.* **RİA**, s.93; *bair, gelec'eim, kabaı, erkei.* **NYA**,s.107; *yāmır, ōlaḫ, ōret, āzına, būda.* **GBAA**, s.80; *sādeş, ūra, ōret-, tū-.* Rumeli ağızlarında *ğ* düşmesi her zaman ünlü uzamasına yol açar. **KDBTA**, s.83; *dūn, bayā, yapā* v.b. **PKT**, s.42; *buday, doorı, ulu* < oğlu.

[104] Krş. için bk. Bulgaristan Gagavuz Türkçesi, W. Zajaczkowski, age., s.15; *afta, amam, amur, izmetçi, ısım, ava, asır, elal, isla, erkes.*
PKT, s.41-42; *epzini, oca, azır, erkez, asretler, ısım, astāne, ava, elal, em, pelvanlarga.*
RİA, s.92-93; *açan* < haçan, *Asan, espial* < haspihal, *daa, muacir, raatsız, nĕaber.*
KİA, s.136-137; *emen, erif, eş* < hiç, *angi, avuzlu, uzur, cepe* < cephe, *Alla, daa, yau.*
NYA, s.108; *māsıl* < mahsul, *mākeme* < muhakeme, *heç aberim yoh, cepe, velasıl, zāmet.*
GBAA, s.81; *gāvä, Amät, mapıs* < mahpus, *sāroş, bir afta, kırk ırsız, här alda.*
KDBTA, s.83; *bāşiş, kadē, sabā, şüpeli, malè, kavè.*
KYA, s.65; *cepe, direm, gareser* < Karahisar, *haşeş, mapis, meşur, maşalla.*
GKAYA, s.161; *aḫaret, okga, İseyin, İcabi, direm, Etem, Feti, mapus, cepe, mesep, Musin.*
Mecdut Mansuroğlu, "*Edirne Ağzında Yapı Özellikleri*", **TDAY Belleten 1960**, II. bs., Ankara, 1988, s.187; *Āmet, aykır, silālan.*
DTA, s.195, *yau, enüs, pelivan, mutaç, antal, isla, afta, tespi, kada.*
RAÜ, s.122; *açan, ergele, afta, aber, ayır, İbe* < heybe, *ük* < *höyük, mazum,itiyar, Alla, aır* < ahır, *kada.*

k düşmesi

İç ve son seste görülen bir ünsüz düşmesidir. *+CA* eşitlik ve *+CİK* küçültme ekleri *-k* ünsüzüyle biten kelimelere geldiğinde kelime kökündeki bu ünsüz mutlaka düşer.

İç seste - k- düşmesi

saalıcaklan (M.18), *bir komka kaşıcaa* (P.295), *padişaan laabı* (P.172), *yapracı* (İ.T.100), *alçacık* (C.Y.27), *uşacık* (İ.T.76), *çocucak* (C.Y.77).

Son seste -k düşmesi

kır beş (D.Ö.109), *zempere* (İ.T.239) < T.T. zemberek < Far. zembûrek "kapı mandalının rezesi".[105]

l düşmesi

Örneği azdır. Sonda ve ortada görülür. *l* ünsüz düşmesi komşu ünlüyü uzatmaz. *Beki yoktu bir er* (Z.E.91), *bekim* (İ.T.23), *nası* (M.45).

n düşmesi

İç seste görülür. *-n-* ünsüz düşmesi de komşu ünlüyü uzatmaz ve kapalı hecelerde ortaya çıkar: *tuç* (Z.E.80), *çelek* (D.A.O.42) < Far. çelenk, *sora* (İ.T.101)[106]

r düşmesi

r akıcı ünsüzü düşmeye uygun bir ünsüzdür. Kapalı hecelerde ve genellikle kapalı hecenin son ünsüzü olarak düşer. *r* ünsüzü iç ve son seste düşmekte ve komşu ünlüyü uzatmamaktadır. **Pokrovskaya**[107] *sorumuşlar* örneğinde olduğu gibi bir hecede iki *r* ünsüzü bulununca ikincisinin düşeceğini söyleyerek şu örnekleri veriyor; *veri(r)di, soru(r)sa, baarı(r)mış* v.b., son seste *-r* için çokluk ekinde *kızla(r) hem çocukla(r), verdilä(r); -yor* şimdiki zaman ekinin ise *-yor, -yer* şekillerinin *r* düşmesiyle *-ıy, -iy* şeklini alabileceğini *alıye ~ alıyo(r) > alıy, dikiye ~ dikiyor > dikiy* örneklerinde gösteriyor.

---

105 Krş. için bk.
RAÜ, s.123; *bra* < bırak, *ürümce* < örümcek, *üsür* < öksür-, *gılā tözü* (Rumeli ağızları).
DTA,s.197; *üsür, üsüs* < öksüz, *yüsek, āsır, üşa-* < okşa, *āşam* (Makedonya).
KDBTA, s.83; *çāşır, İşı* < ekşi, *üsüs* < öksüz (Bulgaristan Türk ağızları).
GKAYA, s.163; *anca, ēsik, sēsen* (Gümüşhane).
RİA, s.93; *sataca'sın, alaca'sen, gıdece'sun.* (Rize).
GBAA,s.81; *āşam, yūsāk, yōsam, kakacāsın, ōsüz, yapcāsın, işcādin, salcāna* (GB Anadolu).
KYA, s.66; *vāmecedim* < varmayacaktım, *ArnavuTluda, anca, düzere* (Kütahya).
NYA, s.108; *yūsük, yūsel, yūsek, sēsen, ōsür, ēsikli, yō, ēsik* (Nevşehir).
KİA, s.139; *böcülü.neçeli* < neçelik, *galdı* < kalktı (Kars).

106 Krş için bk. W. Zajaczkowski, age., s.15; *sora, karafıl,* (Bulgaristan Gagavuz Türkçesi).
KDBTA, s.83; *İsan, sōra.*
RAÜ, s.124; *sōra, İsan, bütüngü, neçi, konuşurka, gelirke.*
KİA, s .137-138; *zate, piriç~piriş, bular.olar, dalıça, arhasıça.*
EA, s.30 *reşber, piriş, geç* < genç.
RİA, s.93, *bula* < bunlar, *olar, sona.*
GBAA, s.78; *sōra, İsan, leşber* < rençber, *bä* < ben, *gōşu, bēzer, bunūla.*

107 L. A. Pokrovskaya, Grammatika *Gagavuzkogo* Yazıka..., s.71

İç seste -r- düşmesi

kıpıttı (İ.T.235) < kırpıttı "kırpıştırdı", *debeştireräk* (P.157), *sorumuş* (T.242), *göz kıpar* (D.Ö.112).

Son seste -r düşmesi

Dalgıçlara bölä dee (B.T.130), *naasla* (B.T. 124) < Ar. nasihat+lar.[108]

t düşmesi

İç ve son seste görülür. Hece sonunda çift ünsüzlerin söyleme zorluğu sebebiyle ve iki ünsüz arasında bulunduğu zamanlarda düşer.

İç seste -t- düşmesi

zap etmeyin (İ.T.5), *zaplayrak onu* (P.66), *zapsız* (P.23) < Ar. zabt, *izmeker* (P.147) Ar. ḫıdmet + Far. + kâr.

Son seste -t düşmesi

raz gelä (D.Ö.117) < Far. râst+Türk. gele, *serbez* (M.22) < Far. serbest.[109]

v düşmesi

v sızıcı ünsüzü genellikle *u* dar yuvarlak ünlüsü yanında düşerek *au* ve *ua* alçalan ve yükselen ikiz ünlüleri (diphtonge) ortaya çıkarır. *v* düşmesi sadece iç seste görülür, ön ve son seste yoktur. Ünlü uzamasına yol açmaz. *v* diş-dudak ünsüzü *u* dar-yuvarlak ünlüsü yanında eriyerek kaybolmaktadır: *sauracáklar* (B.T.122), *sauş* (İ.T.271), *kauk* (H.O.45) *kuan* (P.136), *mäuladı* (K.12), *kauşan* (İ.T.106), *auçlarna* (C.Y.17), *tauk* (C.39), *kaunlar* (İ.T.20), *audamadılar* (C.67), *saurtma sevgini* (D.Ö.26), *kaurmuşlar* (M.61), *daul* (İ.T.193), *kaurma* (İ.T.170), *aurduna* (İ.T.159).

kırma (P.260), *güdä* (D.Ö.80) örnekleri ise farklı şartlarda *v* düşmesinin gerçekleştiği örneklerdir.[110]

---

[108] **KİA**, s.134; *nedi* < nedir, *yucadı, buradı, otudum, gelïle, gutadın, bi, haşlığım* (Kars).
KYA, s.65; *biçok, çeviddiryo, çıkın, döt, remuk* < römork, *oturu, bışırı, daşırı* (Kütahya).
GBAA, s.79-80; *gämındı, vädım, göceksiñ, çäşaf, gëgef, yetä, gıdälä, bulusak* (G.B.Anadolu).
RİA, s.93; *akasına, akadaşlalan* < arkadaşlarla, *bil'usen, eldumış* < öldürmüş, *otumış* (Rize).
RAÜ, s.125; *duru, oturu, getiri, äpa, çöba, kızannä, kutlan-, öda, tälа, vä, bi şe* (Rumeli Ağızları).
KDBTA, s.83; *topälak, vä, tälа, vädık, väkan* < varken (Bulgaristan Türk Ağızları).
KYA, s.162-163; *sepintı, haşlıḫ, gıḫ bèş* < kırkbeş, *Bayḫut, bişe* (Gümüşhane).
Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'ndeki örnekler için bk., W. Zajaczkowski, age. s.15; *bi, onna.*

[109] **RAÜ**, s.127; *dos, pos, serbes, turıslz, apteslz, türüs* < dürüst, *hüzmeçar* < hizmetkâr, *çifçi*. **PKT**, s.42; serbessiñiz, *sıpsilikte* < çiftçilikte, *doslarıñ, assubay*. **KİA**, s.139; *çıfçi ,doslar, desmal*. **RİA**, s.94; *çif, mesler, us* < üst. **GKAYA**, s.163; *üsbaş, mes, dos, çif, yon-*. **KYA**,s.66; *çifçi, raslamış, üslerime, aptes, üs kısmı*. **NYA**, s.108; *üs gat, çifçi, hizmekär*. **YA**, s.59; *deş* < deşt, *mes, ras, vaḫ* < vakit, *deraḫ* < diraht, *çup* < çift.

[110] W. Zajaczkowski, age., s.15; *auç, çual, daul, cuap, yua, ka un, tauk*. **RAÜ**, s.125; *tübe,Tefik, yauklu, aut* < avurt. **DTA**, s.198; *auç* < havuç, *baul, bauşla-* < bağışla- *güde* < gövde, *üdı* < övdü. **KİA**, s.139; *eel, goar* < kovar, *töbe*. **GKAYA**, s.162; *döşür* < devşir, *töbe*. **KYA**, s.66; *töb olsun, mezu*. **NYA**, s.108; *deşir* < devşir, *ücut*. **YA**, s.59; *çöve* < çevre, *dölet, öga* < avga.

y düşmesi

Ön seste *y* düşmesi ve türemesi Gagavuz Türkçesi'nin karakteristik özelliklerindendir.Yazı dilinde *e* sesi önünde *y* ünsüzü yazılmamaktadır. Söyleyişte ise hissedilir şekilde *i ~ y* arası bir ses işitilmektedir.

y yarı ünlüsü komşusu *e, i, ü,* ünlüleriyle birlikte büzüşerek *ii* uzun ünlüsü ortaya çıkarır.[111] *ey* ses grubunda *y* yarı ünlüsünün ünlüleşmesinin *ee* uzun ünlüsü yerine *ii* uzun ünlüsüne dönüşmesi Gagavuz Türkçesi ile ilgilenenlerin dikkatini çekmiş ve ünlüleşmeyi, Gagavuz Türkçesi'nin diğer Türk şivelerinden özellikle Türkiye Türkçesi'nden ayrılan bir özelliği olarak kaydetmişlerdir.[112] Kuzey Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türkçesi hakkında en önemli araştırmalardan birini yapan **Tadeusz Kowalski** ön seste *y* türemesi ve düşmesini Slav dillerinin Gagavuz Türkçesi üzerindeki bir etkisi olarak değerlendirmektedir.[113] Ancak ön ve iç ses *y* düşmesi diğer Türk şivelerinde de yaygındır.[114]

Ön seste *y-* düşmesinin çok sayıda örneği vardır: *ürük beygirlär* (M.19) < yüğrük, *elelerinä* (M.18), *irmi* (M.76), *üzüümü* (D.A.O.14) < yüzüğümü, *ük* (C.99), *örüyärdi* (P.47), *imeliini* (D.Ö.115), *ükledärdi* (İ.T.132), *üzümüzä, üreemizä* (S.G.9), *iyärdim imeyi* (İ.T.124), *üz yıl* (C.Y32), *erä* (İ.T.30) ~ *yäri* (İ.T.64), *emin* (İ.T.48), *üzärkän* (İ.T.44), *emiş* (İ.T.50) ~ *imiş* (İ.T.96), *eşil* (İ.T.67).

İç seste *-y-* düşmesi, iki ünlü arasında ortaya çıktığında ikiz ünlülere yol açmaktadır. Kapalı hecelerde görülen *-y* düşmesi ise her zaman komşu ünlüyü uzatmamaktadır:

lelek (Z.E.122) < Far. leylek, *evallaa* (İ.T.60), *büüyärdi* (İ.T.126), *sölenärdi* (C.Y.102), *bülä* (M.64) ~ *bölä* (İ.T.61), kefli (İ.T.68) < Ar. keyf+li, *üük* (İ.T.86) < höyük, *niedi* (S.G.28) < Ar. niyet, *ierdilär* (C.262) < yerdiler, *i bukanı* (İ.T.143), *ürtlukta* (D.A.O.5) < yurtlukta.

Son seste *-y* düşmesinin tek örneğine, *naşi* (D.Ö.23) < ne+şey kelime bir leşmesinde rastladık.[115]

---

[111] Gerhard Doerfer, agm., s.261, aynı bilgi için bk. **KBTT**, s.490

[112] Moşkof'tan naklen,Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara, 1936, s.98

[113] **KBTT**, s.495

[114] Vervand V. Sevortyan, *"Türk Dillerinde Kelime Başındaki Ünsüzlerin Düşmesi"*, **Bilimsel Bildiriler 1972**, TDK yay. 413, Ankara, 1975, s.546; *ılan, il, ulduz, uharı ,bığ* < bıyık (Azeri T.); *sidir* < sıydır, *ēren* < ayran, *şētan, mēdan, barmicak, başlicak, et* < ayt (Özbek T.); *kāda* < kayda, *kīn* < kıyın, *gīna* < gıyna, *gīşık* < gıyışık, *ūkı* < uykı (Türkmen T.).

[115] Krş. için bk.
RAÜ, s.123; *inge* < yenge, *kü, böük~büük, pinir, şülä, şitan, lilek, pida ol-, şeh, süle-, kimetli, iznilen* < izniyle+n, *çirek* < çeyrek, v.b. (Rumeli ağızları).
KDBTA, s.83; *güve, hadi, buraa, oraa* (Bulgaristan Türk ağızları).
DTA, s.198; *kef, lelek, bole* < bolay, *teze, kü, tü, oraa, neree* (Dinler ağzı).
YA, s.59; *ārıl* < ayrıl, *çērek, aşē* < aşu yer (Yarkend ağzı).
KİA, s.135; *üz, uca* < yüce, *bele* < böyle, *kef, elen* < eyleyin, *üreğim*, v.b. (Kars).
RİA, s.92-94; *ika-, ilan, irmi, ipran-, bāram, bōle, fasul'a, boğda* (Rize).
GBAA, s.80; *gāri, bōlä, sōlä, şe, deärāk, hebä, begir, iradō* < radyo (Güney Batı Anadolu).
NYA, s.107; *Zēneb, bişiler, ēlen, dēzeñ, gēdir, go-* < koy-, *kōler* < köyler (Nevşehir).
KYA, s.66; *baktıdım* < baktıydım, *böle, öle, fasula, şeh efendi, kumam* < koymam, *ābe* (Kütahya).
GKAYA, s.161-163; *üsgeg* < yüksek, *üsgel, üz, igit, igirmi, tireki, peke, boğda* (Gümüşhane).

Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, ön, iç ve son seslerde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır.

Ekleme ve kaynaşma sırasında ünlü çatışmasını önlemek için Genel Türkçe'de araya kaynaştırma ünsüzleri getirilir. Bunlar *n, y* ünsüzleridir. Söz konusu durumun dışında da bazen ünsüz türemeleri ortaya çıkmaktadır.

Daha önce yapılan açıklamalarda konuşmada görülen bütün ünsüz türemelerinin yazıya yansıtılmadığı, Gagavuz Türkçesi'nin bu konuda bazı farklı özelliklerinin bulunduğu ifâde edilmişti.

Bu bölümde yazıya yansıyan ünsüz türemeleri üzerinde durulacaktır.

Ön seste y-

Eski Türkçe'de ve Tarihî Türkiye Türkçesi'nde bazı kelimeler ön seste *y-* ve *y*>Ø olmak üzere iki şekillidir.

Eski Türkçe'de y-

amrak ~*y(ı)mrak* "sevgili",
ăm ~*yăm* "ilaç",
ıgla- ~*yıgla-* "ağla",
ır- ~*yıra-* "ıraklaş-, kaç-",
ır ~*yır* "müzik, şarkı",
idiz ~*yitiz* "yüksek",
il- ~*yil-* "iliştir-,as-",
irin ~*yirin* "irin",
inçgă ~*yinçgă,* "ince".[116]

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde y-

epri- ~*yepri* "yıpran-",
esir ~*yesir* "tutsak",
inak ~*yınak* "güven gösterme",
ırak ~*yırak* "uzak",
iğren- ~*yiğren-* "iğren-",
ilenç ~*yilenç* "beddua",
iti ~*yiti* "sert,keskin",
it- ~*yit-* "it-, uzaklaştır-".[117]

Gagavuz Türkçesi'nde ön seste y- örnekleri şunlardır:

yıslaarım (P.230), *yıslanmaa* (İ.T.90), *yırakta* (D.A.O.18), *yınadına* (İ.T.92) ~ *inatlık* (M.49) < Ar. ᶜinâd, *yınanmadım* (İ.T.106), *yısıdar* (H.O.147), *yılaççı* (B.106) ~ *ilaççı* (İ.T.165) < Ar. ᶜilâc + cı, *yıkramından* (P.145) < Ar. ikrâm, *yımdat* (G.F.21) < Ar. imdâd, *yalaz* (C.Y.30), *yöldü* (C.23).

---

[116] A.von Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK yay. 532, Ankara, 1988, s.39 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK yay. 529, Ankara, 1987, s.892

[117] Düz. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yay., Ankara, 1983, s.229- 256 (y maddesi ve atıflar)

İç seste - y- türemesi

Gagavuz Türkçesi'nde Genel Türkçe'nin aksine iki ünlü arasında söyleyiş zorluğunu ortadan kaldırmak için türeyen koruyucu *-y-* ünsüzünden çok, ünlüyle ünsüz arasında ünlüyü uzatır gibi görünen *-y-* ünsüzüne rastlanır. İkiz ünlüler bahsinde de görüldüğü gibi *k* > *ğ* > *y* ve *ğ* > *y* ünsüz değişmeleriyle ortaya çıkan pek çok iç ses *-y-* yarı ünlüsü eriyerek ikiz ünlüler ortaya çıkarır. Bu sebeple iç seste görülen *-y-* yarı ünlüsü ünlüler arası bağlama görevinden çok, yanında türediği ünlünün söylenişi ile ilgilidir:

dinyer (H.O.76) "yorulur", *dooruysun* (İ.T.45), *efendiycä* (P.215), *kimseycää* (İ.T.129), *neydir* (P.296), *haseeyttir* (B.146) < Ar. hased, *deliysin* (İ.T.255), *buydur* (M.49), *yıldızlıydır* (İ.T.75), *sıkıyda* (H.O.10), *giciyk* (C.257), *bilermiysin* (H.O.14), *aslıydır* (İ.T. 81).[118]

İkiz ünlülü Arapça ödünç kelimelerde Türkçe'nin tabii yapısına uygun olarak iç ses *-y-* türemesi ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi bu yaygın bir iç türemedir ve yazıya yansıtılmasa bile söyleyişte kurallaşmıştır:

mayıl (İ.T.11) < Ar. mâ'il, *kayıl* (İ.T.49) < kâ'il.

son seste -y türemesi

kimsey (İ.T. 24) örneğinde tesbit edildi.

h türemesi

Hafif boğumlanmalı gırtlak ünsüzü *h-*, Gagavuz Türkçesi'nde özellikle ön seste görülmektedir. Bir kaç ödünç kelimede ise iç ses *h-* türemesi vardır.

Ön seste h-

N. Poppe, Altay dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisinde Ana Altayca'da kelime başında *p-* düşünmektedir. N. Poppe'ye göre, bu ünsüz Orta Moğulca'da *h-* yeni Moğol dillerinden Mongour'da *f-*, *x-* Mançuca'da *f-*, Nanayca'da (Goldi dili) *p-*, Evenki'de *h-*, Korece'de *p-* ve *ph-* ile temsil edilmektedir. Bu ünsüz, Ön Türkçe ve Ana Türkçede *h-*'dir. Bu günkü Türk şivelerinde Güney-Doğu (Çağatay) grubu ile Güney-Batı (Oğuz) grubunda yine *h-* olarak devam etmektedir. Bu görüşe bir ölçüde **Talat Tekin** de katılmaktadır.[119]

---

[118] Krş. için bk.
KBTT, s.497; Kırım Türkçesi'nde kelime başı *y* iyodizasyonuna dikkat çekilmesine rağmen, Slav tesirinden de söz edilir: *yektim, yüzüm, yımam.*
W. Zajaczkowski, age., s.15; *çayre bilmeye, keynar.* G. Doerfer, agm., s.267; *yer, yiçmek, yölmek, yemir, yüzüm.*
Anadolu ağızlarındaki *y* türemesi için bk. **KİA**, s.140; ön seste *yeriş-, yit-, yen* < in-, *yesir.*
EA, s.24-31; *yesir, yaldat, yendir.*
RİA, s.95; *yiri,yeriş, yen-, yesir, yoksuz* < öksüz, *yırak, yiğne.*
NYA, s.83; *yaldanmak, yırah,* yesir, *yir* < er-
Diğer Türk Şiveleri için bk. Arçın Tekin, age.,s.1-5-25 v.d.; *ulıysı, yalnıyz, yööne, uzıyn, gıysga, iynce, yokıyn* (Türkmen) **PKT**, s.43; *abiy, daday, ablay, babay, abay,* "anne" (Kırım T.)

[119] Nicholas Poppe, *Vergleichende Grammatik der altaichen sprachen*, teil:I, Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden, 1960, s.10
Talat Tekin, *Ana Türkçe'de Aslî uzun ünlüler*, Hacettepe Ün. Yay. B15, Ankara, 1975, s.214

Taradığımız metinlerden, bir folklor derlemesi olan Ballada Türküleri'nde konuşma dilinde bulunan fakat yazı diline fazlaca yansıtılmayan bir ses özelliği olarak ön seste *h-*'nin toplu olarak şu örnekleri verilmektedir:

(h)alaf, (h)aaz, (h)arpa, (h)ayı, (h)imelii (B.T.49), *(h)alıcam* (B.T.50), *(h)adamış* (B.T.56), *(h)annadım* (B.T.57), *(h)ardına, (h)anasınnan, (h)armut, (h)ana*(B.T.58), *(h)angı, (h)aman, (h)alıp* (B.T.58), *(h)acılamayasın* (B.T.66), *(h)aslı, (h)engeç, (h)olay, (h)otul, (h)esap* (B.T.161), *(h)en* (B.T.130).[120]

Yazı dilinde gösterilen ön seste *h-* için tespit edilen örnekler de şunlardır: *haylaklıkta* (M.59), *haşhana* (C.202), *hayar* (*P*.235), *haslı* (İ.T.38), *hobur* (B.73), *hadet* (G.İ.11) < Ar.ᶜaded, *hen eschi instrumant* (G.İ.39), *horospu* (G.F.37), *haman* (G.F.55).

İç seste -h- türemesi

Arapça ödünç kelimelerin aslında bulunan fakat Türkçe'de büyük ölçüde kaybolan ayın sesi yerine iç seste *-h-* türemektedir.

ihtibar (İ.T.126) > Ar. iᶜtibâr, *mahkulluktan* (M.32) Ar. mâᶜkûl + luktan.[121]

Ön seste v-

Yazı diline yansımayan fakat bazı Gagavuz ağızlarından derlenen metinlerde yer alan bir kelime başı *v-* görülmektedir.[122] Ön seste *v-* yanında bulunduğu, *o* ve *u* ünlülerinin dudak ünlüsü olmasından ve ön damakta boğumlanmasından kaynaklanabileceği gibi Ana Altayca'ya kadar gittiği belirtilen ön seste *h-*'nin veya kelime başında görülen *b*'nin kalıntısı olabilir.

Bir vakit kıtlık (v)oldu (B.T42), *Petrile (v)oolum Petrile*(B.T.42), *(v)un, (v)uyku, (v)osa, (v)onnar, (v)orda* (B.T.163), *(v)oyanısı* (B.T.147)

İç seste -v- türemesi

uyvaşmak (C.Y.75) örneği yanında, birleşik kelime arasında bir örneği vardır: *suvacıyı* (P.21) < su ağacı.[123]

m türemesi

Cümle başı edatlarının son sesinde görülür. Kurallaşmamış bir ünsüz türemesidir.

---

[120] Bu kelimelerin bulunduğu metinler Çadır-Lunga'ya bağlı köyler ve Valkaneş'te derlenmiştir (B.T.171)

[121] Krş. için bk. Bulgaristan Gagavuz Türkçesi, W. Zajaczkowski, age., s.15; *hacale, hayi, hambar, Harap, hat, hateş, havci, helbet*, **DTA**, s.195-196; *hambar, harın* < arın, *haman, honi, haradım* (yaygın değil), *helbet*, **RİA**, s.94-95; *hanc'ak, hanc'aka, Hârif, hebi* < öbür, *heger, helbete, ehtibar* < *iᶜtibâr*, **KİA**, s.140; *helbet, holuḫlu, hağıl, harava* < araba, **EA**, s.31; *hayva, helbet*, **GKAYA**, s.164; *ho* < o, *horada, havli* < avlu, *hayva, helbet, his* < is, *harḫ* < ark, *sahat, ehdibar, burhunti,* < buruntu; **NYA**, s.55; *haba, hafiyon, hataş, helan* < el'an, *hindi* < indi, *horaya, höle, hurdan* < ordan. **YA**, s.54; *heşk Allah kiliş* < Aşk Allah, *hecep* < acaip, *hoylu* < avlu (Yarkend ağzı).

[122] Çadır'ın Haltay, Kiriet, Dimitrovka, Tomay, Beşgöz, Başküü (köy), Beşalma, Aleksandrovka, Aydar, Avdarma, Kıpçak, Baurçu, Kazayak ve Valkaneş'te yapılan derlemelerden (B.T.163).

[123] Diğer Anadolu ve Rumeli ağızlarında özellikle ön seste *v-* türemesine rastlanmamaktadır. Bu ünsüz türemesi W. Zajaczkowski'nin Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nden yaptığı tespitlerde de görülmemektedir. Ancak Rize ağızlarında birleşik kelimelerde bir kaynaştırma ünsüzü olarak karşımıza çıkmaktadır. **RİA**, s.96; *havole* < ha öyle, *havu* < ha o, *havurda* < ha orda, *havuriya* < ha oraya, *dova* < dua, *bedova*.

zerâm (B.T.96) < Far. zirâ, *şansoram* (B.133) < şu andan sonra, *bekim* (M.5), *barim* (B.T.93) < Far. bârî, *sadecâm* (C.Y.80).[124]

n türemesi

İç ve son seste birer örneğini tespit ettik. Yaygın ve kurallaşmış bir ünsüz türemesi değildir.

eznik (B.85), *Da bir taan onu içeri da hiç kol vermemiş* (G.F.124).

W. Zajaczkowski'nin Bulgaristan Gagavuz Türkçesinden yaptığı derlemelerde *menclis* (s.15) örneğine rastlıyoruz.

Gagavuz Türkçesi'nde fazla örneği bulunmayan *n* ve *t* ünsüz türemelerinin tarihî ve yaşayan Türk şivelerinde çok sayıda örneği vardır.[125]

t türemesi

nestä (P.162) < neyse, **W. Zajaczkowski**'nin Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nden tespit ettiği örnekler: *Nastredin, kıstrak, maştrapa, peşint* (s.15).

s türemesi

2. teklik şahıs iyelik ekiyle şahıs ekinin karıştırılmasından kaynaklandığını sandığımız bir örneğine rastladık:

üürenmää havezsin yok (H.O.11).

YER DEĞİŞTİRME (GÖÇÜŞME / METATHÉSÉ)

Kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayıdır. Ses çıkışında boğumlanma noktaları zordan kolaya doğru yönelir. Yer değiştirme olayı da söyleyiş kolaylığı sağlayan ses olaylarındandır. Bir ünsüzle bir ünsüz, bir ünlüyle bir ünsüz ve bir ünlüyle bir başka ünlü yerini değiştirebilir. Bu ses olayı birbirine komşu sesler arasında olabileceği gibi uzak sesler arasında da olabilir. Komşu sesler arasında olan yer değiştirmeye yakın yer değiştirme, uzak sesler arasında olan yer değiştirmeye uzak yer değiştirme denir. Gagavuz Türkçesi'nde bu yer değiştirme olaylarının hepsine rastlamak mümkündür.

Yakın Yer Değiştirme

Ünsüzle ünsüz arasında

ml > lm yer değiştirmesi

çölmek (A.23), *gölmek* (İ.T.202).

---

[124] Krş. için bk.
KİA, s.141; *çünküm, gonum gomşu, belkem.*
EA, s.30-31; *defem, yohsam, sankim, belkim, megerim* v. b.
RİA, s.96, *egerim, heralim* < herhalde, *keşkim, çünkim, bekim, barem, megersem.*
GKAYA, s.165; *megersem, oysam, yohsam, sankim, keşgem, çünküm, parlım* < bari.
RAÜ, s.129; *baräm, bekim, çünküm, yoksam, çelembek* < kelebek.
GBAA, s.93; *käşgäm, usulcam, pampur* < vapur.

[125] Janos Eckmann, *"Türkçe'de D, T* ve N *Seslerinin Türemesi"*, **TDAY Belleten 1955**, II. bs. Ankara 1988, s.11-12

(r >) lh >hl yer değiştirmesi
mehlem (İ.T. 24) < melhem < Ar. merhem, *ihlam* (Z.E.119) < Ar. ilhâm.

vr > rv yer değiştirmesi
arvad (U.K.25) < Ar.ᶜavred.

nh > hn yer değiştirmesi
tehna (P.288) < Far. tenhâ.

Ünlüyle ünsüz arasında

ıs > sı yer değiştirmesi
sıınmaarsın (M.97) "ısınmıyorsun", *sımarladı* (M.42) "ısmarladı", *Sımayılın topları* (G.F.21) < Ismayıl < Ar. İsmail.

ye (<a) > ey yer değiştirmesi
düneeydä (İ.T.7) < Ar. dünyâ.

ur > ru yer değiştirmesi
trup (M.148) < Far. turp.

ım > mı yer değiştirmesi
yarmışar kazan (P.22) < yarımşar.

Uzak yer değiştirme

Ünsüzle ünsüz arasında

r-t >tr yer değiştirmesi
Nastradinin türküsü (C.Y.44) < Nasratdin < Nasreddin.

l-n > n-l yer değiştirmesi
naalet (P.172) < Ar. lânet.

Ünlüler arasında yer değiştirme

a-(ı >) i > i - a yer değiştirmesi
kihad (B.T. 106) < T.T. *kâğıt* < Far. kâğiz

Ünlü - ünsüz ve ünsüz - ünsüz yer değiştirmesi
çalma babacım sıklıcaanı (B.T.79) örneğinde görülen yer değiştirme olayları kelimeyi tanınmayacak hâle getirmiştir.
Bu yer değiştirmenin seyri şöyle olmalıdır:

ıslıkcak > *sılıkcak* > *sıklıcak* > *sıklıcak+ını* > *sıklıcaanı.*[126]

HECE KAYNAŞMASI

Bir kelimede yan yana bulunan iki veya daha çok hecedeki seslerin, yahut da yan yana bulunan iki kelimeden birincisinin son sesi ile ikincisinin ön sesinin birleşip kaynaşması ve dolayısıyla hece sayısının azalması olayıdır.

Eski Türkçe'den beri pek çok Türkçe kelime ile Arapça ve Farsça'dan alınan ödünç kelime hece kaynaşmasına uğramıştır.

Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağızlarından bazı örnekler şunlardır: yigirmi > *yirmi,* bâd-ı hevâ > *bedava,* kahve altı > *kahvaltı,* çehâr şenbe > *çarşamba,* penç şenbe > *perşembe,* yaza umadım > *yazamadım,* ne için > *niçin,* ne asıl > *nasıl,* sütlüaş > *sütlaç,* geliyorum > *geliyom* v.b.

Gagavuz Türkçesi'nde hece kaynaşmasının Türkçe, ödünç kelimeler ve birleşik kelimelerde görülen çok sayıda örneği vardır. Uzun ünlüler hakkında bilgi verilirken bu konuda yapılan açıklamalar ve verilen örneklerin dışında kalan diğer bazı örnekler şunlardır: *ne* soru zamiriyle fiil ve isimlerin kaynaşması sonucu, fiil veya ismin ilk hecesi kaybolmuştur:

näptın (C.Y.66) < ne yaptın, *näpmaa* (P.42) < ne yapmaya, *näpsin* (İ.T. 231) örneklerinde *yapmak* fiilinde hece kaynaşmasının dışında bir ses olayı ortaya çıkmamıştır. Ancak, *näbacam bölä yalnız* (İ.T.80), *näbar* (H.O.30) < ne yapar, *näbarsa* (M.8) < ne yapar ise örneklerinde iki ünlü arasında kalan *p* tonsuzu tonlulaşarak *b* ünsüzüne dönüşmüştür.

nänısa gidermış (M.42) < ne yana ise, *nänısa konacak* (H.O.95) < ne yana olsa konacak örneklerin de *nereye* zamiri yerine kullanılan *nänı* kelimesi ne+yan kelimelerinin kaynaşmasıyla ortaya çıkar.

kahve + hane birleşmesi de hece kaynaşması yoluyla *kafene* (C.162) şeklini almıştır.

Ödünç kelimelerde görülen hece kaynaşmaları oldukça yaygındır: *cendem* (M.12) < Ar. cehennem, *valla* (C.Y 89) < Ar. vallâhi, *terbelär* (B.T 116) < Ar. terbiye+lär, *zän eder* (P.220) < Ar. ziyan + eder, *zer* (M.45) < Ar. zâhir "tabii, öyle", *ihtärlar* (D.Ö.38) < Ar. ihtiyâr + lar, *bitki da serä biz da görüşelim* (B.T. 97) < Ar.sefer + ä, *feslän* (D.Ö.135) Yun. fesleğen, *cerlerim* (P.228) < Far. ciğer + lerim.

---

[126] Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'ndeki örnekleri için bk. W. Zajackovkski, age., s.16-17; *baryak, kirbit, kormal (gözlü), mehlem, sorna.*
Anadolu ağızlarında görülen benzer yer değiştirme olayları için bk. Ahmet Caferoğlu, *"Anadolu ağızlarındaki metathésé gelişmesi",* **TDAY Belleten 1955,** II. bs., Ankara, 1988, s.1-7; *mehlem* (Giresun, Ordu, Konya, Karaman) *melmeket, çölmek* (Bursa), *tahne* (Karaman), *sorna* (Eskişehir), *na'let* (Vakfikebir), *nağlet* (Terekeme ağzı).
KDBTA, s.83; *çölmek* (Milino ağzı).
KİA, s.142; *melmeket* (Kars).
NYA; s. 97, *çölmek.*
RİA, s.98; *allasimarladık, ayir*(<ayri) (Rize).
RAÜ, s.131-132, *çölmek, gölmek, sorna, teyna* < tehna < tenha, *kırımzi* < kırmızı (e, Gakçı ve Priştine ağzı).

Türkçe kelimelerde görülen hece kaynaşmalarında; çok kolay ünlüleşebilen *ğ* ve *y* ünsüzleri ile akıcı *r* ünsüzünün yakın hecede tekrar edilmesinden dolayı yutulmalarının veya bu ünsüzlerin yakın hece ünlüsüyle boğumlanma noktası ortak yahut benzer olan komşu ünlüyle birlikte düşmelerinin etkisi görülür.

Yıldız duudu zamannarda, Tatari tutuldu (B.T.93), *buzaya* (C.313) < buzağıya, *yurasın* (D.A.O.15) < yoğurasın, *sırtmaçlar* (C.96) < sığırtmaçlar, *çırtmakaval* (S.G.21) < çığırtma, *dermen* (İ.T.50) < değirmen, *däsiniz* (B.T.152) < deyesiniz, *güvemiz* (C.Y.85) < güveyimiz.

Söyleyiş kolaylığı sağlama çabasından veya hızlı söyleyişten kaynaklanan ve daha sonra kalıplaşan hece kaynaşmaları da yaygındır: *düşüner ozan uşak* (A.33) < O + Ar. zamân, *Osmannar* (C.305) < Osmanlılar, *delikannarı* (C.116) < delikanlıları, *oynalım* (B.T.158) < oynayalım.

Küçültme eklerinde, uzun ünlüler konusunda gördüğümüz gibi, *ğ* ünsüzünün ünlüleşmesi veya düşmesi sonucu komşu olan ünlülerin benzeşmesiyle uzun ünlüler ortaya çıkmaktadır. Bu ses olayının dışında yine aynı eklerde *ğ* ünsüzü ve komşu ünlünün düşmesiyle hece kaynaşması ortaya çıkar:

akıllıcım, gözelcim (P.59), *güncezlerimizi* (P.274), *ercäz* (M.52), *necäz, getirmişlär* (M.61), *çancaz* (S.G.8), *otçaz* (S.G.91), *sucaz, küpçezlerimiz* (P.82).[127]

BİRLEŞİK KELİMELERDE GÖRÜLEN SES OLAYLARI

Ayrı başlıklar altında incelenen ünlü ve ünsüz değişmeleri, benzeşmeler, hece kaynaşması gibi konuların dışında ayrıca değerlendirilmesinin faydalı olacağını düşündüğümüz birleşik kelimelerde görülen benzeşmeler, ses düşmeleri ve türemeleri birleşik kelimeyi tamamlayan ve belirleyen ses olaylarıdır. Bu ses olayları bazen birleşik kelimeyi meydana getiren unsurları tanınmayacak kadar aslından uzaklaştırırken bazen da söyleyişle ilgili genel ses kuralları devreye girerek, birleşik kelimeyi oluşturan unsurlardan birinde veya ikisinde bir ses değişikliğine yol açar.

Bu ses olaylarını şöyle gruplandırabiliriz:

1. Birleşik kelimelerde ünlü düşmesi

yalnayak (İ.T.62) < yalın + ayak *ı* düşmesi, *kayınnasına* (B.T.123) < T.T. kayın + ana + sına *a* düşmesi.

---

[127] Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki hece kaynaşması örnekleri için bk. **RAÜ**, s.128; *icenä* < iyicenä, *Sülman* < Süleyman, *ali* < alıyor, *veri* < veriyor, *bük* < büyük, *palı* < pahalı, *sırtmaç* < sığırtmaç, *cennem* < cehennem, *da* < daha (Gakçı ve e ağızları).
KDBTA, s.149; *orā* < orağa, *yıvela* < yığıveriyorlar, *aktarēlā* < aktarıyorlar.
DTA, s.198; *istemejek* < istemeyecek, *sacāk* < sacayak, *okūjak* < okuyacak.
KİA, s.142-143; *etdimiz* < ettiğimiz, *hekat* < hakikat, *bonduruḫ* < boyunduruk, *eşden* < eşikten vb.
EA, s. 47, 55; *aldız* < aldınız, *yolduz* < yoldunuz, < *işdiz* < içtiniz, *alim* < alayım, *verim, başlim* v.b.
Ömer Asım Aksoy, *Gaziantep Ağzı*, İstanbul, 1945, s.106; *gelicim* < geleceğim, *geliciñ* < geleceksin v.b.
RİA, s. 99-100; *mäle* < mahalle, *müdäle* < müdahale, *pāli* < pahalı, *kāti* < kağıdı, *aşā* < aşağı v.b.
GBAA s.81; *bişirām* < pişirelim, *vurīlar* < vuruyorlar, *iñdā* < elindeki, *diyäkdän* < diyerekten v.b.

2. Birleşik kelimelerde ünlü değişmesi

canziber (K.42) < Ar. cins + i + bir,*a* >*i, e* >*i* ünlü değişmeleri, ayrıca *s* > *z* ünsüz değişmesi. *kaybelersin* (İ.T. 43) < Ar. ġâ'ib, T.T. kayıp + edersin, *o* > *u, u* > *e* ünlü değişmeleri.

3. Birleşik kelimelerde ünlü benzeşmesi

ötäända (İ.T.242) < ötä+yan, *beräändä* (P.81) < beri + yan örneklerinde *y* ünsüzünün düşmesiyle komşu olan *äa* ve *ia* ünlülerinin benzeşmesi *ää* uzun ünlüsünü ortaya çıkarır.

töö (D.A.O.37) < te + o örneğinde *e* ünlüsü o ünlüsünü inceltirken, *o* ünlüsü de *e* ünlüsünü yuvarlaklaştırmış ve iki ünlüye de tam benzemeyen *öö* uzun ünlüsü ortaya çıkmıştır.

büün, (H.O.81) < bu + gün örneğinde Anadolu ve Rumeli ağızlarında da görüldüğü gibi *g* ünsüzü düşmüş, ikinci unsuru ince *ü* ünlüsü, birinci unsurdaki kalın *u* ünlüsünü kendine benzetmiştir.

4. Birleşik kelimelerde ünsüz değişmesi

Ötäända, beräändä; büün örneklerinin dışında; *bişey* (İ.T.101) örneğinde *r* düşmesi, *herersi* (C.Y.94) < her + yer + i + si (ek yığılması); *kapunun dışanında* (P.163) > dış + yan + ında, *dolayanında* (D.A.O.18) < dolay + yan + ında, *içandan* (P.294) < iç + yan + dan örneklerinde *y* düşmesi görülür.

5. Birleşik kelimelerde ünsüz türemesi

suvaacı (M.56) < su + v + ağacı örneğinde *v* türemesi, *ötäyetti* (İ.T.112) < ötä + y + etti örneğinde *y* türemesi görülür.

HECE YUTUMU

Bir kelimede yan yana bulunan ve sesleri boğumlanma nitelikleri bakımından birbirine eşit, benzer veya aynı olan iki heceden birinin eriyip kaybolması ve böylece söyleyişte tek hece görünümü almasıdır.

Söyleyiş kolaylığı sağlayan hece yutumu Eski Türkçe'den beri görülen bir ses olayıdır.

Ota-daçı > otaçı "hekim", bar-ır > bar "var", är-ür-kän > ärkän "iken" v.b. [128]

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde *-durur* ek fiiili hece yutumuyla *-dur* şeklini alır: *mazurdur, senüñdür, müraidür, dervişdür* v. b. [129]

Gagavuz Türkçesi'nde *y, d* ve *l* ünsüzleriyle kurulan hecelerin hece yutumuna uğradığı görülmektedir.

-yi, -yu,-yü hece yutumu

uyamarsa (İ.T.111) < uyuyamarsa, *büyecek* (D.Ö.7) < büyüyecek, *büünä* (M.24) < büyüğünä, *yecek onnarı* (D.A.O.29) < yiyecek, *kuya* (B.T.150) < kuyuya.

---

[128] A. von Gabain, age. s.41

[129] Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi, XV. yüzyıl,* İ.Ü. E. F. yay. 2157, İstanbul, 1977, s.63

- di- hece yutumu

şindään sora (İ.T.111) örneğinde *-di* hece yutumu *-dän* hecesini uzatır.

- el- hece yutumu

hederlez (İ.T.162).[130]

VURGU

Kelime Vurgusu

Birden çok heceden kurulu kelimelerde hecelerden birinin diğerlerine göre daha baskılı bir şekilde söylenmesidir.

Gagavuz Türkçesi hakkında yapılan geniş çaplı araştırmalarda kelime vurgusu konusunda araştırmacıların birbirinden farklı görüşlerde olduklarını, aynı araştırmacıların belli aralıklarla ortaya koydukları eserlerde farklı görüşler sergilediklerini görüyoruz. Konuyu daha açık bir şekilde ortaya koymak bakımından Öncelikle bu görüşleri değerlendirmek faydalı olacaktır.

Gagauz Dili 4.-5.ci sınıflar ders kitabı s.59'da, "*Gagauz laflarında urgu daa çok bitti kısma düşer.*" Yani Türkçe kelimelerde vurgu son hecededir deniliyor. ***ka-pu, ek-mek, çar-şam-ba, ar-mut*** örneklerinde kelimeler Türkçe veya Türkçeleşmiş oldukları için de vurgu son hecede gösteriliyor.

-ma olumsuzluk ekinin *ve -dı, -di* görülen geçmiş zaman ekinin vurguyu çekmediğini göstermek için de şu örnekler verilmiştir:

al-ma, dur-ma, ver-mä, al-dıy-dı, ver-diy-di.

Ödünç kelimelerde ise kelimelerin, aslî vurgusunun korunduğu söylenmektedir. Örnekleri, ***şko-la, áks-kurs-si ya, a-rit-me-ti-ka.***[131]

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi ve folkloru hakkında **W. Zajaczkowski**'nin[132] yazdığı eserde Bulgarca ile Gagavuz Türkçesi arasında müşterek olan kelimeler vurgu bakımından karşılaştırılıyor.

Gagavuz Türkçesi	**Bulgarca**
***ba**bu*	***ba**ba*
***çan**ta*	***çan**ta*

---

[130] Anadolu ve Rumeli ağızları ve diğer şivelerdeki bazı hece yutumu örnekleri için bk.
KDBTA, s.82; *haştöle* < ha işte öyle, *altay* < altı ay, *nãbẽn* < ne yapayım, *teböle* < te böyle, *töle* < te öyle.
RAÜ,s.128; *bün* < bugün, *ötögün* < öteki gün, *to* < te o, *naptın* < neyaptın, *kütüpãne* < kütüphane.
RİA, s.99-100; *şẽttım* < şey ettim, *nẽdeyim.* < ne edeyim, *alışturcık.* < alıştırırız, ellira. < elli lira, muesse. < müessese, deke < dakika v.b.
GBAA, s. 81-82; *bön* < bugün.
YA, s.63,106, *eçik* < alıp çık, *ekil* < alıp kel *aberge* < alıp ver gel, *kititti* < kite turur erdi, *çıkıtkan* < çıka turur erken.
RAÜ, s.128; *kayna* < kaynana, *tzin* < izinin, *acık* < azıcık v.b.
DTA, s.198; *uyajak* < uyuyacak, *büyen* < büyüyen v.b.
KİA, s.144; *yayor* < yayıyor, *dünyẽ* < dünyaya.
NYA, s.100; *patez* < patetes, *õyor* < uyuyor, *duyoñ ñu* < duyuyor musun.
KYA, s.68; *gõveriz* < koyuveririz, *otürum* < otururum v.b.
PK, s.43; *ekeviñi* - ikisinin, *canın* < yanının v.b.

[131] N. P. Arabaci, L. A. Pokrowskaya, D. N. Tanasoğlu, age., s.58-59

[132] W. Zajaczkowski, age., s.17.

çotra	*çetra* (ağaçtan yapılmış su kabı)
dadu	*dado*
garga	*garga*
kartal	*kartal*
kavak	*kavak*
kofa	*kofa*
kopça	*kopçe*
tencere	*tencere*
masa	*masa*
maşa	*maşa*
pita	*pita*

kartal kavak ve *maşa* kelimeleri dışında Bulgarcayla Gagavuz Türkçesi'nin vurgu bakımından birbirine benzediği ifâde ediliyor. Daha önemlisi Gagavuz Türkçesi'nde vurgunun tamamen ilk hecede olduğu söyleniyor.

çotrayı, kopçalar, pencerede örneklerinde vurgunun eklere kaymadığı, *kaynata, kaynana, neçin* birleşik kelimelerinde vurgunun ilk kelimenin ilk hecesinde kaldığı ifade ediliyor.

Pokrovskaya[133] 1964 yılında yayınladığı *Gagavuz Dili Grameri Fonnetik ve Morfoloji* adlı eserinin vurgu bölümünde verdiği listede Gagavuz Türkçesi, Bulgarca ve Türkiye Türkçesi'ni ortak kelimelerdeki vurgular bakımından karşılaştırır. Çok uzun olan bu karşılaştırmadan bazı örnekler sunalım:

Gagavuz Türkçesi	**Bulgarca**	**Türkiye Türkçesi**
baca	*baca*	*baca*
bayrak	*bayrak*	*bayrak*
boru	-	*boru*
gaarga	*garga*	*karga*
dolma	*dolma*	*dolma*
zavalı ~ zavlu	*zavaliya*	*zavallı*
enişte	-	*enişte*
kavak	*kavak*	*kavak*
kalfa	*kalfa*	*kalfa*
pençerä	*pencur*	*pencere*
tencerä	*tencera*	*tencere*
şeker	*şeker*	*şeker*

Pokrovskaya'nın bu örneklerine göre Gagavuz Türkçesi'nde vurgu bir örnek dışında ilk hecededir. Ortak kelimelerde vurgu, Türkiye Türkçesi'nde her zaman sonda, Bulgarca'da bazan ilk hecede bazan son hecededir. Gagavuz Türkçesi söz konusu iki dile de tam uygunluk göstermekte, kendine has bir ilk hece vurgusunu sürdürmektedir. İlk hece vurgusu eklerle de değişmemektedir: *pençeredä, şkolaya, çotrai, kopçalar, kakusunu.*

---

[133] L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazika Fonetika i Morfologiya*, s.78-79

1973 yılında yayınlanan *Gagauzca-Rusça-Moldovanca sözlüğün* sonuna **Pokrovskaya**'nın eklediği gramer özetinde[134] vurgu konusu bir az daha farklı değerlendirilmektedir: *aldılar, okumaa, kalabalık, ikinci* örneklerinde *+lAr* çokluk, *-mAA* mastar, *+lIk ve +lncI* isimden isim yapma ekleri vurguyu çekmektedirler: *yazma, gagauzça, balıkçıyım, gidärdi,* örneklerinde ise *-ma* olumsuzluk, *+CA* isimden isim yapma, *-(y)-Im* l.teklik şahıs, *- DI* görülen geçmiş zaman ekleri vurguyu çekmemektedir:

baca, gaarga, gene, kavak, kopça, kösä, pençerä, soba, turna, terzi, çanta kelimelerinde Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak vurgu baştadır.

Bulgaristan Gagavuzları ile ilgili en önemli çalışmalardan birini yapan **Tadeusz Kowalski** [135] Gagavuz Türkçesi'ndeki yabancı tesirler başlığı altında vurguyu da değerlendirerek, vurgunun son hecenin dışında, özellikle sondan bir önceki hecede veya son heceye daha uzak hecelerde bulunduğunu söyler. Son heceden uzaktaki vurguyla söylenen yabancı kelimelerin bu özellikleri Türkçe kelimelere de yansımıştır.

A. Dilaçar[136] ve **Fuat Bozkurt**[137] Gagavuz Türkçesi üzerindeki yabancı tesirlerden söz ederken söz dizimi ve ses düzeni bakımından *Romen, Rus, Bulgar* ve *Yunan dillerin*in etkisi altında kaldığını belirtirler. Ses düzeninden sadece ses değişmeleri mi, yoksa aynı zamanda vurguda mı kastedilmektedir, açık bir şekilde belirtilmemektedir.

Bu açıklamalardan hareketle, Gagavuz Türkçesi'nde vurgunun Oğuz grubu Türk şiveleri ve özellikle Türkiye Türkçesi ile Slav dilleri arasında kaldığı söylenebilir. Türkçe'de, asıl vurgusu sonda olan kelimelerin, başta da ikinci derecede bir vurgu taşıdıkları bilinmektedir. Sayısı giderek artan Rusça kelimelerdeki vurgu düzeni, Türkçe kelimelerde bulunan ikinci derecedeki, ilk hece vurgusunu son heceye göre bir az daha güçlendirmiş olabilir.

Cümle Vurgusu

Cümle içinde kelimelerden birinin diğerine göre daha farklı bir tonda ve baskıyla söylenmesidir.

Türkçe'de cümle vurgusu yüklemde toplanmaktadır. Yüklemden sonra vurgulanmak istenen kelime yükleme yaklaştırılır. Gagavuz Türkçesi'ni de bu genel değerlendirme içine alabiliriz. Ancak cümle düzeninin farklılaşması yüklemden sonra vurgulanan unsuru yüklemden önceye değil, yüklemden sonraya getirmiştir.

Açan işitmiş bunu derlär, bakınırmışlar, ***urulmuş gibi*** (G. F.129),

Kışın Pavli girişti ***gelmää siiirek*** (C.123),

Açan bakärım ***kilimnerä,***

Hoşluk girerdir ***içimä,***(D.Ö.137) cümlesinde yüklemden sonra vurgulanan unsurlar *"urulmuş gibi"; "gelmää siirek"*; *"kilimnerä"*; *"içimä"* kelimeleridir.

---

[134] L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka"*, s.620

[135] **KBTT**, s.495

[136] A. Dilaçar, age., s.124

[137] Fuat Bozkurt, age., s.192

HECE

Genel Türkçe'de olduğu gibi, Gagavuz Türkçesi'nde altı türlü hece vardır. Ancak bunlara ilaveten ilk hecede ünlü düşmesi sebebiyle çift ünsüzle başlayan hece teşekkül etmiştir.

1) Bir ünlüden meydana gelen heceler: *o, a-lár* v.b.
2) Bir ünlü bir ünsüzden meydana gelen heceler: ***an**-naşmak, **us**-landırmış* v.b.
3) Bir ünsüz bir ünlüden meydana gelen heceler: ***bi-lä, bu, bi-zim*** v.b.
4) Bir ünsüz bir ünlüden meydana gelen heceler: ***hep, bän, bir*** v.b.
5) Bir ünlü çift ünsüzden meydana gelen heceler: ***üst, alt*** v.b.
6) Bir ünsüz bir ünlü çift ünsüzden meydana gelen heceler: ***Türk, kart*** v. b.
7) Çift ünsüz bir ünlüden meydana gelen heceler: ***bra**- ap, **ble**-zik v.b.*

ŞEKİL BİLGİSİ (MORFOLOJİ)

KELİME YAPIMI

Türkçe sondan eklemeli dillerdendir. Kelimeler, isim ve fiil köklerine yapım ekleri getirilerek türetilir. Kelimenin yapım eki almamış anlamlı en küçük haline **kök,** kelime köklerinden yeni kelimeler türetmeye yarayan eklere de **yapım eki** denir. Kelime kökünün yapım eki alarak genişletilmiş haline ise **gövde** adı verilir.

Türkçe'de iki kelime kökü vardır: **İsim kökü, fiil kökü.** Bu köklere yapım eki getirelerek yeni kelimeler türetilir. Yapım ekleri geldikleri kelime köküne ve türettikleri yeni kelimeye göre dört grupta toplanır:

İsimden isim yapma ekleri:
İsim kök ve gövdelerine gelerek isim türeten eklerdir.
İsimden fiil yapma ekleri:
İsim kök ve gövdelerine gelerek fiil türeten eklerdir.
Fiilden isim yapma ekleri:
Fiil kök ve gövdelerine gelerek isim türeten eklerdir.
Fiilden fiil yapma ekleri:
Fiil kök ve gövdelerine gelerek fiil türeten eklerdir.

İsimden İsim Yapma Ekleri:

İsimden isim türetme eklerinin geldiği isme ve üstlendiği fonksiyona göre farklı özellikleri vardır. Bu husus her ek için ayrıca açıklanacaktır.

+aç
Fazla işlek olmayan bir **kuvvetlendirme** ekidir.
Topacı (K.18).

+ak
Benzerlik ifade eden ve fazla işlek olmayan bir ektir.
Başaksız (İ.T.67).

+Ar, +şAr

Bu ek de sayılardan ve miktar isimlerinden **üleştirme** sayı ismi yapar, çok işlektir.

Ani *sevda azar azar / Hep donattı uygun topraa* (Z.E.93); *Şindiyädän birär iyirdim* (M.73), *birär, ya ikişär, adamları* (U.45), *ani gürgen aaçları dördär-beşär kıvraşık dururmuşlar* (M.59); *yarmışar kazan* (P.22).

+(a)rAk

Benzerlik, gibilik, çokluk ve **karşılaştırma** fonksiyonları bulunan bir ektir. *birazarak ver hepsine* (C.Y.122); *küçürekmişlär* (M.4) "biraz küçük".

+CA

Millet isimlerine gelerek **dil isimleri** yapar. Eşitlik ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır.

Romınca (İ.T.166), *Gagauzça* (İ.T.166), *Türkçe* (U.K.29).

+CI

Türkçe'nin çok geniş bir sahada işlek olarak kullanılan yapım eklerindendir. İş ve uğraşma isimleri yapar:

avcı (K.32), *çalgıcılar* (İ.T.133), *kırcı* (U.47) "kırda yaşayan", *yalancı* (İ.T.71), *yazıcı* (C.Y.3), *yımırtacı* (M.100); *gemici* (İ.T.104), *gezintici* (P.259), *habercilär* (M.12), *resimci* (İ.T.223); *yolcu* (H.O.57); *düünürcü* (C.Y.113) "dünür", *öncü* (C.Y.113), *türkücü* (C.83); *aylıkçıları* (P.47), *kırıkçı* (İ.T.235), *lafçı* (İ.T.57); *çiftçi* (D.Ö.80), *edekçi,* (M.110), *işçi* (İ.T.104), *şennikçi* (H.O.106).

Kasap, usta gibi iş ve uğraşma adı olan kelimelere de bu ekin getirildiği görülmektedir: *Ustacılara* (İ.T.200), *kasapçı* (B.T. 52). Farsça **bahçıvan** kelimesi bahçe işiyle uğraşan anlamına gelmesine rağmen, *bahçıvancıydı* (İ.T.206) örneğinde, bu kelimenin sonuna Türkçe **+cı** eki getirilmektedir. *Sora askercilii yaptı, Avgantsiyada* (İ.T.227) örneğinde yine aynı durum görülmektedir. *çiftçici ürää duyär* (A.31) örneğinde ise **+çi, +ci** ekleri üst üste yığılmıştır.

Bu ek ödünç kelimelere de gelebilmektedir. *Deverçu* (B.T.46) "dünürcü" kelimesinde Bulgarca dever kelimesine **+çu** Türkçe ek getirilmektedir. Aynı durum Fransızca diete kelimesinin Rusça'ya geçmiş **dieta** şekline **+cı** eki getirilen *dietacı* (P.230) örneğinde görülmektedir.

+CIk, + CAk, + CA(A)z

Batı Türkçesi'nin bütün şivelerinde görülen ve son zamanlarda giderek yaygınlaşan eklerdir. Özellikle Gagavuz Türkçesi'nde çok işlektir. Başlıca fonksiyonları isimden **küçültme ve sevgi ifade eden isimler** yapmaktır.

+CIk ekleri asıl küçültme ekleridir; **+CAk** ekleri **+CA** eklerinin **ok** kuvvetlendirme edatıyla kaynaşması ve asıl küçültme eklerine benzetilmesiyle ortaya çıkmıştır.[1] **+CA(A)z** ekleri ise **+cAk** eklerine kuvvetlendirme eki **+(I)z** getirilerek meydana getirilmiş olmalıdır.[2]

Küçültme ekleri **-k** ünsüzüyle biten bir kelimeye getirildiğinde söz konusu ünsüzün düştüğü görülür:

bacacık (İ.T.151), *yapracık,* (İ.T.151) < bacak+cık, yaprak+cık, *küçücük* (İ.T.137) v.b.

---

[1] Zeynep Korkmaz, *"Türk dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerinde bir deneme"*, **TDAY Belleten 1958**, II.bs., Ankara, 1988, s.59-60

[2] Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1977, s.166

almacık (P.153), *gelincik* (İ.T.259) örneklerinde bir kemik ve bitki adı türetilmiştir. Bu iki örnekte ve bunun gibi kelimelerde küçültme ekinin asıl fonksiyonu dışında yeni görevler üstlendiği görülmektedir.

hepsiciy (M.102), *odacıyma* (İ.T.99) örneklerinde **-k-** ünsüzü yumuşamıştır. Küçültme ekinin sonuna, bir başka ekin ünlüsü geldiğinde genellikle **-k-** ünsüzü önce yumuşamakta, sonra da erimektedir: *topracıı* (İ.T.269) < toprak+cık+ı; *ördecii* (S.G.12) < ördek+cik+i, küçücüüm (K.21) < küçük+cük+üm.

Ekin ve kelime kökünün hiç bir değişikliğe uğramadığı örnekler de vardır: *hayvancık* (C.231), *oracık* (M.52), *parçacık* (H.O.35); *bir şeycik* (M.10), *derecik, incecik* (İ.T.82), *mavicik* (H.O.87); *gölcük* (C.Y.18), *kürtüncük* (H.O.87); *tarafçık* (İ.T.269); *şiritçik* (H.O.87); *yavrucuk* (H.O.87).

Tezicik (M.54) < tez+i+cik, *yavaşıcık* (C.66) < yavaş+ı+cık, *yavaşacık* (M.67) yavaş+a+cık, *gencecik* (C.Y.7) < genç+e+cik örneklerinde görüldüğü gibi kelime ile ek arasında **i, ı, a, e,** ünlüleri türemektedir. Bu ünlülerin pekiştirme ve anlamı kuvvetlendirme fonksiyonu üstlendiği söylenebilir.

Geçti tä bu+n+cak yıl (İ.T. 92) örneğinde *"buncak"* kelimesi eşitlik fonksiyonunu sürdürmektedir. **+CAk** eki görevi ve kullanışı bakımından **+CIk** eki gibidir; *aşıcak* (D.A.O.32) < aşık+cak, *terliceklerim* (K.8) < terlik+cek+ler+im *kaşıcaklan* (C.65) < kaşık+cak+ile-n, *çocucak* (C.198) < çocuk+cak, *balıcak* (P.101) < balık+cak.

+CAk ekinin önüne ünlüyle başlayan bir başka ek geldiğinde iki ünlü arasında kalan **-k-** ünsüzü erimektedir: *buracaa* (M.52) < bura+cık+a, *yaamurlucaanı* (M.90) < yağmur+luk+cak+ı+n+ı, *çocucaa* (S.64) < çocuk+cak+ı, *Büücenäk* (P.131) < büyük+cenäk örneğinde **+cek** eki arasında bir **-n-** türemesi görülmektedir. Bu örnekte ek, eşitlik fonksiyonunu hissettirmektedir.

Haydutlar benim bildicääm,

Bän da haydutların sevdicää (B.181) örneklerinde küçültme eki **-DIk** sıfat fiil ekine getirilmekte, **-k-** ünsüzü ise düşmektedir.

+CAğlz, **-ğ-** erimesi ve ünlü benzeşmesi ile **+CAAz** şeklini almakta, hatta bazen hece yutumu ile **+CAz** haline gelebilmektedir; *doncaaz* (C.101), *paycaazım* (İ.T.195), *sucaaz* (H.O.41); *yolcaazlarını* (İ.T.230), *erceezlär* (İ.T.173); *kızçaaz* (H.O.41); *fesçääz* (C.116); *yolcaz* (B.105); *gölcäz* (B.105); *şafkçäz* (M.102), *kuş sesçezi* (Ü.D.199).

+daş

Eşitlik, ortaklık, mensubiyet ve **bağlılık** ifade eden isimler yapar.
Vatandaş (S.G.22), *kardaş* (S.G.22) < karındaş.

+en

Fonsiyonu tartışılan bir ektir. Fazla işlek değildir.
köken (H.O.36) "filiz".

+GA

Fazla işlek değildir. Çok az örnekte kalıplaşmış olarak görülür.

fıska (P.146) "sivilce"[3], *bir özgä iş* (İ.T.238).

+kI

İşlek bir ektir. İsimden **sıfat** yapar. Aitlik bildirir. Ünlü uyumuna uyar.

avşamkı av (M.61), *bıldırkı er* (İ.T.130), *çoktankı duygular* (C.132), *şu yaarınkı o günümüz* (D.Ö.94).

Aynı ek; *Taa çirkin dünküsündän* (C.Y.82) *şennendirer büünküleri* (D.Ö. 21) örneklerinde de isim unsurunun yerini tutmaktadır.

+LA(yI, e)n, +(y)Le(i)n, +cilä(ä)n

Birleşik bir ektir. İsimden fiil yapma eki **+lA** eki üzerine **-I** zarf-fiil ve **-n** vâsıta eki getirilerek yapılır; **-y-** kaynaştırma ünsüzüdür.

Bu ek, Tarihî Türkiye Türkçesi'nde benzerlik fonksiyonu ile çekim eki olarak kullanılmıştır: *pervaneleyin, uğurlayın, sencileyin.*[4] Gagavuz Türkçesi'nde bu fonksiyonu da devam etmekle beraber Türkiye Türkçesi'ndeki gibi zaman adı yapmaktadır. Başlıkta gösterildiği gibi ek bir takım ses değişmelerine uğramıştır. Örnekleri şunlardır:

uurlayın (M.12) < uuru+la+y+ı+n "uğru gibi", ***avşamneyin*** (M.10) < akşam+le-y-i-n "akşam üzeri", *-yi-* hece yutumuyla; ***avşamnen*** (C.Y.84); ***sabaalen*** (C.Y.8), *ey-* hece yutumuyla; ***sabaalin*** (B.T.91), ***Sabiylin***, (B.T.87); ***benimcilään*** (C.214) < ben+im+ci+lä+y+i+n "benim gibi", ***senincilään*** (C.45) "senin gibi".

+lI

Türkçe'nin en işlek eklerindendir. Sıfat olarak kullanılan **nitelik isimleri** yapar. Bir nesnenin, bir nesnede bulunduğunu anlatır.

atlılar (M.12), ***dalgalı*** (İ.T.66), ***kanatlı*** (İ.T.66), ***kılıçlı*** (M.12), ***yaalı*** (C.166), ***yaldızlı*** (İ.T.66); ***dişli*** (İ.T.57), ***sersemeli*** (İ.T.35) "sersemleştirmek"; ***buynuzlu*** (C.Y.42), ***toplu***(İ.T.162); ***büülü***(M.20), ***görüşüklüydü***(İ.T.134), ***küsülü*** (B.20), ***süngülü*** (M.12), ***üzlü*** (İ.T.66).

Bu ekin bir diğer fonksiyonu **mensubiyet** ifade etmesidir.

Bucaklıyız (D.Ö.3), *buralımıysın* (U.51), ***küylü*** (D.Ö.81).

Türkçe kelimelere geldiği gibi, Fransızca'dan Rusça'ya oradan da Gagavuz Türkçesi'ne giren *perpesktiva+lı yaradıcı* (P.245) "ufku geniş sanatçı", *grotesk+li portret* (P.235), "mübalağalı tasvir"; *izver+li* (B.T.47) < Rus. zverin, zverinıy "vahşi hayvan" kelimesine **+lI** eki getirilerek, "vahşiliği bulunan" anlamı kazandırılmıştır.

+lI eki bulunma **+sIz** eki bulunmama anlamı katan, yani zıt fonksiyonlar taşıyan ekler olmasına rağmen aynı kelime köküne getirildikleri görülmektedir.

Sak+lı+lık+sız adam (D.Ö.96), *bel+li+siz* (M.34), *geçsin bu yıl düşman+sız+lı* (Ü.D. 151), *Çalın onu bık+maz+lı* (U.38).

Türlülü (D.227) örneğinde aynı cins ek yığılması görülmektedir.

olun kuşku (C.280), *soldatlar kuşku bakardılar* (C.281) örneklerinde *kuşku* kelimesinden **+lu** ekinin düşmesine rağmen fonksiyonu devam etmektedir.

---

[3] T.T. yazı dilinde görülmeyen bu kelime Anadolu ağızlarında kullanılır. **DS V**, s.1859; *fıska:* sivilce. Dinar- Afyon, Burdur, Samsun, Mersin.

[4] Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi, XV. yy.*, İstanbul, 1977

+LIK

Türkçe'nin en çok kullanılan yapım eklerindendir. Ekin asıl fonksiyonu **sıfatlardan isim** yapmaktır. Zaman içinde yeni görevler de üstlenmiştir. Ekin sıfattan isim yapmasıyla ilgili çok sayıda örnek vardır:

darsıklık (C.68) "keder, üzüntü", *fenalık* (İ.T.177), *hastalık* (C.61), *kıtlık* (Z.E.121), *maskaralık* (İ.T.177), *vatandaşlık* (İ.T.221); *dirlik* (İ.T.273), *gözellik* (İ.T.53), *iilik* (P.78) "iyilik"; *domuzluk* (İ.T. 177), *zorluk* (D.Ö.20); *büüklük* (P.78), *köörlük* (P.78), *ikiyüzlülük* (İ.T.177).

kızgınnık (İ.T.187); *girginnik* (İ.T.186) "samimilik", *zenginnik* (M.109); *düzgünnük* (İ.T.253).

iilää (P.40) < iyiliğ(<k)+ä, *kıskançlından* (M.109) < kıskançlığ(<k)+ın+ dan, *erkennää* (S.G.5) < erkenliğ(<k)+ä, *uzunnuundan* (C.219) (<uzunluğ(<k)+u+n +dan.

Meslek ve uğraşma alan ismi yapar: *çiftçilik* (P.155), *padişaalık* (D.A.O.28), **Eşya** ismi yapar: *gözlük* (B.67).

Zaman ve dönem ismi yapar: *aylımı* (P.49) < aylığ (<k)ımı, *gençlik* (İ.T.8), *ihtärlık* (D.Ö. 123) *iki günnük evli* (P.59).

Yer ismi yapar: *aaçlık* (D.Ö.71), *daalık* (H.O.79), *ekinnik* (P.42), *kamışlık* (İ.T.173), *meyvalık*, *otluk* (C.296).

Bir örnekte kalıplaşmış olarak çekim ekinden sonra geldiği görülüyor: *tersinälik* (P.269) < ters+i+n+ä+lik.

Örneklerden de anlaşılabileceği gibi bu ek ödünç kelimelerden de isim türetmektedir. Türkiye Türkçesi ve diğer şive ve lehçelerde de görülen; *aaretlik* (M.102) < Ar. ahret+lik, *hasetlik* (Ü.D.149) < Ar. hased+lik v.b. yaygınlık kazanmış örneklerdendir.

Gagavuz Türkçesi'nde yaygın olarak görülen Rusça ve Romence'den ödünç kelimeler de bu eki alabilmektedir:

deklarativliksiz (İ.T.218) < Rus. deklarativ+lik+siz "resmiyetsiz", *papşoylaa* (C.203) < Rom. pápşoy+luk+a, "mısırlığa, mısır tarlasına", *pustiyalaa* (B.110) < Rus. pustiya+lık+a "boşluğa, boşyere".

Bu ek sıfat-fiil ve isim-fiillere getirilmektedir.

kapışmalık (C.277) < kapış-ma+lık, *şaşılacáklık* (P.148) < şaşıl-acák+lık, *uymamazlık* (P.237) < uy-ma-maz+lık; *dediklii* (D.Ö.55) < de-dik+lik+i; *gündöndülük* (C.Y.69) < gün+dön-dü+lük; *görmüşlüün* (P.164) < gör-müş+lük+ün; *içmemezlik* (P.216) < içme-mäz+lik, *örümelik* (P.231) < örü-mä+lik "yürüyüş".

Bazı örneklerde ekin düştüğü, fakat fonksiyonun devam ettiği görülmektedir.

Üç ay üürettilär onnarı topçu (C.294) örneğinde öğretilen *topçu* değil, "*topçuluk*" tur.

Ne çok pişmannan kalacan (D.Ö.49) örneğinde *pişmannan* kelimesi "*pişmannıknan*" olmalıdır.

iiliklää (İ.T.218) örneğinde birinci ekin fonksiyonu unutulurak aynı cinsten bir ek daha getirilmiştir. *iyi+lik+lik+ä* > *iiliklää* şeklinde açıklayabileceğimiz bu ek yığılmasında yönelme hâl ekiyle birleşmiş ikinci ekin ses değişikliğine uğramasında aynı cinsten iki ekin üst üste gelmesinin etkisi olmuştur. Bu türden diğer ek yığılması örnekleri şunlardır:

*buzlukluu**ndan*** (Ü.D.146) < buzluk+luk+u+n+dan, *dooru**lukluk***, (U.4) < dooruluk+luk, *kör**lüklüü*** (D.Ö.79) < körlük+lük+ü, *üce**liklää*** (Z.E.110) < ücelik+lik+ä, *yannış-**lıklı*** (İ.T.161) yannışlık+lık+ı.

Rusça ***plen*** kelimesi esirlik, esaret anlamına geldiği halde, kelimenin bu anlamı unutularak **+nik** eki getirilmiştir: *plen**nik*** (P.50).

+m

Eşitlik ifade eden bir ektir.
Bir ürek bizä verilmiş,
*sade**m** bir* (D.Ö.122) "sadece".

+man

İlgi bildiren bir örneği vardır:
*Evci**man*** (İ.T.208).

+mı

Benzerlik ve **gibilik** ifade eder.
*Tatlı**mı*** (C.Y.74).

+nca

Orta kelimesine gelerek ikinci sırada olanı ifâde eder: *Ortan**cası** dărmiş* (M.42).

+ncI

Çok işlektir. Sayı isminden ve *bitki* gibi kelimelerden **sıra sayı ismi** yapar. *beş**inci*** klas (İ.T.196), *bitki**nci*** sayfada (P.185) "son sayfada", *iki**nci*** (C.Y.77); *dokuz**uncu*** ay (C.146); *dörd**üncü*** (C.128), *Üç**üncü** günü* (M.72), *üç**üncü** dua vahıdı* (B.T.174) "ikindi namazı vakti".

Sayıların rakam olarak yazıldığı örneklerde ekin değiştiği görülmektedir:

*Bu iş olduydu 1937**ci** yılda* (C.257), *1919**cu*** yılıydı (C.266), *80**ninci** yıllarda* (İ.T.244), *8**nci** yıllar* (İ.T.23).

+sI

Benzerlik, gibilik ifâde eden bir ektir.
*onun gözleri biraz ahmak**sıydı*** (C.141), *garip**si*** (C.291).

+sIz

İsimden **olumsuz** isim yapar. **+lI** eki bir nesnede bir başka nesnenin bulunduğunu **sIz** eki ise bir nesnede bir başka nesnenin bulunmadığını ifâde eder. Bu ekle yapılan isimler sıfat olarak da kullanılır:

*adam**sız*** (İ.T.67), *başak**sız*** (İ.T.67), *Toprak**sız** çiftçilär* (İ.T.218), *yastık**sız*** (S.G.30); *bellisizlää* (İ.T.221) "belirsizliğe", *benizsiz* (İ.T.67), *dilsiz* (D.Ö.12), *sessiz* (S.G.30); *dostsuz, uykusuz* (İ.T.68); *köksüz* (D.Ö.54).

+sul
İşlek olmayan bir **benzerlik, gibilik** ekidir.
*yok**sul*** (U.43).

+tI
Yansımalara gelen işlek bir ektir.
çıtırtı (S.G.32), *fısırtı* (İ.T.122), *kıpırtı* (S.G.32), *patırtı* (İ.T.238), *şıpırtı* (İ.T.238); *lumburtu* (İ.T.238), *ultu* (İ.T.127); *gürültü* (İ.T.193).

+z
Sayı isimlerine geldiğinde **yakınlık** ve **eşitlik** bildiren **topluluk** ismi yapar: *İki**z*** (D.Ö.106) gibi.
Normal isimlere geldiğinde ise **ilgi** ve **benzerlik** ifade eder: *topu**z*** (M.58).

Yabancı kaynaklı isimden isim yapma ekleri:
+dar
Farsça **+dar** eki Arapça ödünç bir kelimeyle kaynaşmıştır.
*kafa**dar*** (İ.T.105) "kafaları uyan".

+istan
Farsça yer ismi yapan bir ektir.
*Gagauzi**stan*** (U.K.361).

+ru
Romence iş ve uğraşma adı yapan **+ru** eki bir kelimede kalıplaşmış olarak görülür.
*çizmä**ru*** (B.T.137) "çizmeci".

+(y)ka
Slav dillerinden, muhtemelen Bulgarca'dan alınmıştır. Kadınlarla ilgili meslek, milliyet, doğum, yetişkinlik gibi nitelikleri bildirir.
Büyük ünlü uyumuna uymaz ve vurgusuzdur. Gagavuz Türkçesi'ni diğer Türk şivelerinden ayırır.[5] Türkçe'de cinsiyet ifade eden ek yoktur.
+yka eki cinsiyet ifâde etmektedir. Bu ekin fonksiyonu Türkçe'de sıfatlarla karşılanır. Zaten ek çoğu yerde cinsiyet ifâde eden bir sıfatla birlikte kullanılmaktadır. Bu durum ekin fonksiyonunun yeterince oturmadığını, şeklî kaldığını gösterir.

---

[5] L.A. Pokrovskaya, *"Kratkıy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka"*, **Gagauzko - Russko - Moldavskiy Slovar**, Moskva, 1973, s.622
Tadeusz Kowalski, *"Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili"*, (Çev. Ö. F. Akün), **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. III**, S. 3-4, 31 Mart 1949, s.495
Wlodzimierz Zajaczkowski, *"Gagauz"*, **Encyclopedie İslam c.II,** Leiden, 1965, s.972
Hasan Eren, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Ansiklopedisi c. XVI,** s.110
Gerhard Doerfer, *"Das Gagausische"*, **Philologiae Turcicae Fundamenta**, Wiesbaden, 1959, s.261
A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK yay., Ankara, 1964, s.121

aaretka (B.T.92) "ahretlik kızkardeş", *acıyka-malim* (B.T.39) "hacı annem", *Beşalmalıyka evlenmiş* (P.229)"Beşalmalı kadın", *Gagauzka* (P.217) "Gagavuz kadın", *Güngörmäzka çiçää* (C.Y.104), *ihtiärka* (P.223) "ihtiyar kadın", *izmetçiyka* (P.244) "kadın hizmetçi", *kafadarka* (C.161) "kız arkadaş", *karı çorbacıyka* (İ.T.111) "kadın patron, *Kız solistka* (C.128), *konuşka* (M.32) "gezginti, eğlence", (cinsiyetle ilgisi belirsiz), *kurtka* (C.136) "dişi kurt", *saabiyka* (İ.T.207) "kadın patron", *tayka* (İ.T.246) "dayı, anne akrabası", *üredíciyka* (D.73) "bayan öğretmen".

+zän

Farsça'ya ait bu ek bir Türkçe kelimeyle kalıplaşmış görünmektedir.

Kıranzännık (İ.T.203) "salgına uğrama".

İsimden Fiil Yapma Ekleri:

Bu eklerin isim kök ve gövdelerine gelerek fiil türettiklerini belirtmiştik. Fiiller olma veya yapma ifâde eden kelimelerdir. İsimden fiil yapma ekleri de türettikleri fiilin dayandığı isimle ilgili olma veya yapma ifâde eden hareketleri karşılarlar. İsimden türeyen fiillerin karşıladıkları hareket, türedikleri ismin anlamıyla ilgilidir. İsmi fiil yapan ekler, ismi fiil hâline getirme görevi üstlenirler, bunun dışında bir fonksiyonları yoktur. İsimden isim yapma ekleri gibi, anlamla ilgili birbirlerinden farklı bir görevleri bulunmaz. Hepsinin ortak ve tek fonksiyonu isimle ilgili bir hareketi karşılayan fiiller yapmaktır.

+A-

Eski Türkçe'de daha işlek olan bu ek bugün birkaç kelimede devam etmektedir.

boşa- (İ.T.51), *oyna-* (D.Ö.36) < oyun+a- , *yaşa-* (P.250).

Gagavuz Türkçesi'nde **yavaş** isim kökûne de +A eki getirilmiştir: *yavaşa-* (C.304), aynı kelime +ı- ekiyle *yavaşı-* (C.Y.104) şeklinde de kullanılmaktadır. Bu durumda iki örnekten birinde ünlü değişikliği olmalıdır.

+(A)l-

Sıfatlardan olma ifâde eden fiiller yapar. Pek fazla yaygın değildir.

boşal- (P.286), *azal-* (İ.T.90), *daral-* (D.Ö.79), *kıral-* (P.159) "kırlaşmak"

diril- (İ.T.69), *doorul-* (C.Y.84), *kısal-* (H.O.107).

Eksik, seyrek, küçük gibi **-k** ünsüzüyle biten kelimelere **+(A)l-** eki geldiğinde, kelime kökündeki **-k** düşer:

iisil- (C.Y.29) < eksil-, *küçül-* (S.G.32), *siirel-* (C.Y.21) < seyrel-.

+(A)r-

Daha çok renk isimlerinden fiil yapan bir ektir. Fazla işlek değildir. **-ı** ünlüsüyle biten kelimelere geldiğinde kök ünlüsü düşer.

kabar- (H.O.80), *karar-* (İ.T.260), *sarar-* (P.159); *ever-* (C.307) "evlendirmek".

+dA-

Yansıma kelimelerden fiil yapan bir ektir.

cıngırda- (İ.T.191), *gıcarda-* (İ.T.141), *hayda-* (İ.T.99) "sürmek", *kımılda-* (C.31), *kıtırda-* (K.40), *lumburda-* (İ.T.135), *tangırda-* (İ.T.136); *cingilde-* (H.O.10) "takla atmak".

+ı-

Birkaç kelimede görülen işleklik alanı dar bir ektir.

biyazı- (A.15) "beyazlamak", *yalabı-* (İ.T.14) "parlamak".

+irgen-

Birleşik bir ektir: **+ir-ge-n-** şeklinde açmak mümkündür[6] Eski Türkçe'de **alpırkan-** "yiğitlenmek" örneğiyle karşılaştırılabilir.[7] Gagavuz Türkçesi'nde *sesirgen-* (M.46) "ses dinlemek" örneğinde görüyoruz. Aynı kelime, *sesirgen* "ses dinleyen" şeklinde sıfat fiil olarak kullanılmaktadır.

+k-

İşleklik sahası dar olan bir ektir;

gözük- (P.193).

+kır-

Yansıma isimlerinden fiil yapar. Örnekleri azdır.

aykır- (G.F.165) "haykırmak".

+LA-

Bu ek en çok kullanılan isimden fiil yapma eklerinden biridir. Hemen hemen bütün isimlere gelir. Eski Türkçe'den beri işlekliğinden bir şey kaybetmemiş, aksine gittikçe yaygınlaşmıştır.

alatla- (M.87) "acele et-"[8], *darsıkla-* (H.O.65) "üzülmek", *dolayla-* (P.183) "dolaşmak, kuşatmak", *durukla-* (İ.T.111) "duraklamak", *kaltakla-* (M.19) "ata binerken eğerin tahta kısmına basmak", *kaşıkla-* (M.61), *suvazla-* (C.66) "sıvazlamak", *özle-* (C.Y.33), *sözle-* (P.12) "söylemek".

-n ve **-m** ünsüzleriyle biten kelimelerin yanında ekin ünsüzünün benzeşmeyle **n**'ye dönüştüğü görülmektedir.

ikramna- (A.31); *sabunna-* (H.O.61), *çetinne-* (P.177) "zorlaşmak".

Türkiye Türkçesi'nde isme, yapmak, etmek gibi yardımcı fiil getirilerek karşılanan bir takım iş ve hareketler Gagavuz Türkçesi'nde isme **+LA** eki getirilerek ifâde edilmektedir.

---

[6] Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. K.B. yay. 1348, İstanbul, 1991, s.214-215

[7] A. von Gabain, *Eski Türkçe'nin Grameri*. (çev. Mehmet Akalın), TDK yay. 532, Ankara, 1988, s.50

[8] T.T. yazı dilinde bulunmayan bu kelime Anadolu ağızlarında yaygındır. Krş. için bk. **DS I**, s.181; *alatla-:* acele etmek; Denizli, Afyon, Isparta, Aydın, İzmir, Uşak, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Kütahya, Eskişehir, Bolu, İstanbul, Samsun, Elazığ, Ankara, Konya, Kırıkkale, Tokat illerine bağlı yerleşim merkezleri.

cezala- (M.76) "ceza vermek", *haberle-* (P.292) "haber vermek", *ikramna-* (A.31) "ikram etmek", *imdatla-* (P.292) "imdat etmek, yardım etmek", *izmetle-* (D.Ö.120) "hizmet etmek".

Yukarıdaki Arapça ödünç kelimelere gelen bu ek Rusça ve batı dillerinden alınan ödünç kelimelere de gelebilmektedir.

ispiädala- (P.301) < Rus. ispoved "günah çıkarmak", ispiäda+la- "günah çıkarmak", *kollektsiyala-* (P.175) Rus. kollektsiya < Fr. collection "kolleksiyon" kollektsiya+la- "kolleksiyon yapmak", *kompasla-* (P.233) < Rus. kompas < Fr. compas "kumpas", kompas+la- "ayarlamak", *konfuzla-* (P.231) < Rus. konfuz "utanma, sıkılma", konfuz+la- "utanmak, mahçup olmak", *rifmala-* (İ.T.224) < Rus. rif, "camekan" rifma +la- "camekan yaptırmak", *simbolla-* (P.299) < Rus. simbol < Yun. symbole, "sembol, timsal", simbol+la- "sembol yapmak", *sudla-* (P.210) < Rus. sud "mahkeme", sud+la- "mahkeme etmek".

Bu ek yansımalara gelerek yansımayla ilgili işi veya hareketi ifâde eden fiil yapar:

brınna- (C.32) "vızıldamak", *cıvla-* (P.204) "cıvıldamak".

Ekin bazı örneklerde Türkiye Türkçesi'nden farklı bir şekilde kullanıldığı görülür. Mesela *başar-* fiiline getirilerek *başarla-* (P.240) fiili yapılmıştır. Bu durumu iki şekilde açıklamak mümkündür. Birincisi, *başar-* fiili **-I** fiilden isim yapma ekiyle isimleştirildikten sonra sonuna **+LA** eki getirilmiş daha sonra da orta hece ünlüsü düşmüş olabilir. İkinci ihtimalse kelime kökünün ve ekin fonksiyonunun göz önünde bulundurulmamasıdır.

Her dil en kolay ve rahat ifâde biçimini hedeflediği halde; Gagavuz Türkçesi'nde türetilen bazı kelimelerde fonksiyonu olmayan ekler kullanılır: *kıskançla-* (C.62), *çemreklen-* (İ.T.146) örneklerinde *kıskan-* ve *çemre-* fiilleri önce isimleştirilmekte, sonra yeniden aynı anlamı karşılamak üzere fiilleştirilmektedir. Fiillerin bu yapısı Gagavuz Türkçesi'ne has kullanışlardır.

+LA eki fiilden fiil yapan ekleri **-t-, -n-, -ş-** fiilden fiil yapma ekleri ile kaynaşarak **+LAD-, +LAn-, +LAŞ** birleşik eklerini meydana getirmektedir.

*yıfka+**la-d-ar***(C.61)"inceltmek"; *bol+**la-t-*** (C.80) "çoğaltmak"; *gözel+**le-d-er*** (İ.T.153) "güzelleştirmek", *genç+**le-d-er*** (D.Ö.42) "gençleştirmek"; *ük+**le-t-*** (P.91) "yükletmek".

*çok+**la-n-*** (C.Y.24) "çoğalmak", *duruk+**la-n-*** (İ.T.175) "oyalanmak", *hız+**la-n*** (İ.T.131), *kanat+**la-n-*** (D.Ö.20), *top+**la-n-*** (C.Y.15), *tukur+**la-n-*** (M.31) "yuvarlanmak"; *ben+**ne-n-*** (İ.T.288) "alacalanmak", *girgin+**ne-n-*** (İ.T.288) "yiğitlik gösterisi yapmak", *küf+**le-n-*** (İ.T.213), *tiken+**ne-n-*** (İ.T.131).

*dost+**la-ş-*** (B.64) "dostluk kurmak", *kart+**la-ş-*** (İ.T.168) "yaşlanmak", *kambur+**la-ş-*** (İ.T.122), *kiyat+**la-ş-*** (P.121) "mektuplaşmak", *pay+**la-ş-*** (P.275), *şaka+**la-ş-*** (P.275); *bir+**le-ş-*** (D.166), *düz+**le-ş-*** (C.115), *el+**le-ş-*** (C.297) "tokalaşmak".

Üstelä- (M.71) "yenmek" örneğinde üst+e (yönelme) +lä şeklinde; yönelme hâli ekinden sonra da **+LA** eki gelmiştir.

+sA-

İşleklik sahası fazla geniş değildir.

susa- (A.52), *kim toksamış varlaa çoktan* (U.77) "varlığa kim doymuş?", *yalapsa-* (C.Y.116) "parlamak"; *etse-* (M.87) "et arzu etmek".

+sı-

+sA- ekinin dar ünlülüsüdür. Bir örnekte rastladık:

darsıyarım (Z.E.87) "üzülüyorum". Aynı kelime isim olarak da kullanılmaktadır; *darsıları* (Z.E.93) "üzüntüleri".

Fiilden İsim Yapma Ekleri:

Fiil kök ve gövdelerine gelerek isim yapan bu ekler isimden fiil yapma ve fiilden fiil yapma eklerinden sonra gelebilirler. Fiilden isim yapma ekleri çok değişik fonksiyonlar üstlenebilen işleklik alanı oldukça geniş eklerdir.

-Ak

Bu ek, fiille ilgili her türlü nesne ve araç ismi yapar. Geniş bir işleklik alanı vardır.

çatırak (C.221) "kavşak", *kaçak* (İ.T.71), *kıvrak* (İ.T.112) "endamlı, yapılı", *konak* (B.T.36) "konuk evi", *tutak* (B.28) "sap", *uçak* (D.Ö.15), *uçurdak* (B.56) "uçurtma"; *çemrek* (C.Y.37) "çevik, atılgan", *dernek* (P.79) "toplantı, dernek", *dürtekli* (P.231) "itici".

-amak

İşlek değildir:

basamak (İ.T.175).

-baç, -mAç

İşlek değildir: **-me+eç > -meç** veya **-ma+aş** ve **-maca > -maç** şeklinde türediği düşünülüyor[9], **+baç** eki de bu ekin farklı bir şeklidir.

*saklan**baç*** (K.27); *aldamaç* (P.86) "ziyafet", *bulamaç* (U.K.24), *yanıltmaç* (P.203); *dönemeç* (C.Y.14), *örtmeçli* (P.203) "kapalı".

-ç

Genellikle dönüşlü fiillere gelen bu ek **aşırılık** ifâde eden isimler türetir.

gülünç (P.73), *inanç* (C.Y.18), *kazanç* (İ.T.205), *kıskanç* (M.14), *korkunç* (M.101), *sevinç* (İ.T.83), *tıkaçlı* (C.58).

-e

Zarf-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıkan bir örneği vardır:

çevre (İ.T.248) "kenarı işlenmiş mendil".

---

[9] Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul, 1974, s. 268
Ahmet Bican Ercilasun, *"-maç/-meç eki üzerine"*, **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c.XXI**, 31 Aralık 1973, s.83-88

-esi

İşleklik sahası dar bir ektir. Birkaç kelimede görülür.

güsi (İ.T.86) < giyesi, *veresi* (C.Y.34).

-gA

Bu ek de **-GI** eki gibi fiilin gösterdiği işten etkilenen nesneleri karşılayan isimler yapar.

dalga (İ.T.43), *yonga* (P.90); *süpürgä* (M.51).

-gaç

İşleklik sahası daralmış bir ektir. **-GIç** ekiyle aynı fonksiyonda kullanılır.

aldangaçlı (D.O.51) "aldatıcı", *atlangaç* (D.Ö.140) "atlama taşları"[10], *sallangaç* (K.9) "salıncak", *dayangaç* (B.T.113) "sopa", *patlangaç* (K.27) "silah".

-GAn

Bir kaç örneği bulunmaktadır

çalışkan (D.Ö.61), *yapışkan* (P.264); *sergen* (P.145) "raf".

-GI

Fiilin gösterdiği işlerle ilgili nesneleri ifade eden yaygın bir fiilden isim yapma ekidir. Oldukça işlektir.

çalgı (C.221), *sargı* (C.Y.111), *saygı* (P.19), *sızgı* (S.G.18) "çizgi", *yangı* (İ.T.296) "ateş", *yazgı* (B.T.30) "kader"; *bilgi* (İ.T.57), *sevgi* (İ.T.40), *vergi* (İ.T.88) "kabiliyet, hediye, sadık"; *burgu* (S.G.28), *duygu* (D.Ö.19), *bitki* (D.Ö.17) "son, sonunda"[11], *içki* (D.Ö.116); *düşünkü* (Z.E.108) "düşünce".[12]

-GIç

Yapan, olan veya yapılan nesneleri karşılayan isimler yapar.

dalgıç (B.T.130), *bilgiç* (C.Y.46), *kıskıç* (P.56) "kıskaç, mandal".

-GIn

Büyütme, aşırılık fonksiyonunda yaygın olarak kullanılan bir ektir.

baygın (C.Y.6), *dargın* (P.147), *kızgın* (H.O.65), *salgın* (D.Ö.22), *yangın* (İ.T.62); *ergin* (P.137), "olgun" *girgin* (K.18); *duygun* (İ.T.78) "duygulu", *olgun*

---

[10] Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaygın olmayan bu örneklerin Anadolu ağızlarındaki kullanışları için bk. **DS I**, s.370; *atlangaç:* çaydan geçmek için konulan taşlar; Şarkikaraağaç, Boyabat, Keşap, Gemerek, Bor, Ermenek v.b. **DS I**, s.209; *aldangaç:* aldatıcı; Fethiye, Saray-Tokat. **DS IV**, s.1383; *dayangaç:* destek; Malatya **DS X**, s.3412; *patlangaç:* tabanca gibi ses çıkaran bir çocuk oyuncağı; Çay-Denizli, **DS X**, s.3527; *sallangaç:* Denizli, Balıkesir, Tokat, Eskişehir, Hatay, Ayaş- Ankara, Bor, Adana, Lülebur-gaz.

[11] Kelimenin sonuç anlamında Anadolu ağızlarındaki kullanılışı için bk. **DS II**, s.710, *bitki:* son, uç (Gelendost-Isparta, Bornova, İzmir).

[12] Yazı dilinde kullanılmayan *düşünkü/düşüngü*, Anadolu ağızlarında yaygındır. Krş. **DS IV**, s.1640; *düşüngü, düşüñgü:* sıkıntı, üzüntü; Zile, Mersin, Hatay v.b. *düşüngülü:* sıkıntılı; Pazarören-Kayseri.

(P.206), *saurgun* (C.Y.50) "fırtına, *yorgun* (İ.T.64); *düzgün* (C.Y.16); *kaçkın* (A.23), *şaşkın* (D.Ö.56); *ciskin* (İ.T.200) "rutubet,"[13] *keskin* (İ.T.263); *düşkün* (C.175).

-I

Eski Türkçe'de bir kaç örneği görülen, fakat bugün Batı Türkçesi'nde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Eski Türkçe'de *öl -üg, sür-üg*[14] örneklerinde görülen **-Ig** ekleri Tarihî Türkiye Türkçesi'nde tamamı dar yuvarlak ünlülü olmak üzere *bilig > bilü, ölüg > ölü, ayrıg > ayru* şeklinde kullanılır.[15] Gagavuz Türkçesi'nde bu devrin bir hatırası olmak üzere *kapu* (G.T.108) kelimesi hâlâ dar yuvarlak ünlülüdür.

aşırı (M.4) "uzak", *ayırı* (İ.T.95), *çatı* (C.78) "kısa urgan", *çırpı* (H.O.28), *yapı* (C.43); *çeki* (İ.T.4) "ölçü birimi", *dizi* (C.281); *dolu* (İ.T.92), *koku* (İ.T. 92); *ölü* (D.Ö.52), *örtü* (İ.T.105), *sürü* (İ.T.1621).

Bu ekle türetilmiş, Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaygın olmayan, fakat Gagavuz Türkçesi'nde kullanıldığı gibi Anadolu ağızlarında da kullanılan veya arkaik özellikler gösteren kelimelerden bazıları şunlardır.

satı (B.T.101) "satış"; *çizi* (M.66) "sapan izi, evlek" *seçi* (M.20) "seçme", *veri* (M.20) "kazanç"[16]; *gömü* (H.O.16) "hazine", *küsü* (İ.T.56) "küsme".

Edilgen çatılı fiillere gelerek **-mIş** sıfat-fiili fonksiyonu katmaktadır.

asılı (C.300), *bakılı* (C.Y.16), *kırkılı* (C.106), *sarılı* (İ.T.112), *yayılı* (İ.T.157); *gerili* (İ.T.112); *kurulu* (İ.T.201), *sokulu* (İ.T.126); *örülü* (C.296).

-IcI

Çok işlektir. **Devamlılık, çokluk** fonksiyonları vardır.

bıktırıcı (İ.T.196), *inandırıcı* (P.110), *satıcı* (C.40), *otladıcı* (İ.T.242), *yakıcı* (C.Y.101), *yaradıcı* (İ.T.4) "sanatkâr"; *birleştirici* (P.166), *ilerledici* (İ.T.211), *üüredici* (İ.T.196) "öğretmen", *üürenici* (İ.T.182) "öğrenci", *göçücü* (U.K.22) "göçebe".

sesleyci (K.16), *koruycu* (İ.T.266) örneklerinde ise ünlü düşmesi vardır.

- (I)k

-Ak gibi bu ek de, fiilin gösterdiği işle ilgili her türlü nesne ve araç ismi yapar. Oldukça işlektir. Ünlü ile biten fiillere **-k**, ünsüzle biten fiillere **-Ik** şeklinde gelir.

açık (İ.T.76), *aşınık* (U.35) "aşınmış", *ayırık* (İ.T.52) "ayrılmış", *basınık* (P.67) "ezik", *çarpık* (K.20) "felçli, akıl hastası", *sarmaşık* (C.123) "sarmaş, dolaş", *tanışık* (C.Y.96) "tanışmış, tanışık", *yayınık* (İ.T.106) "yayılmış", *yırtık* (İ.T.96); *beceriksiz* (İ.T.142), *gücenik* (C.Y.49) "gücendirilmiş kişi", *kesik* (İ.T.164), *sivişik* (P.56) "kayıp", *üürenik* (İ.T.170) "bilim adamı"; *buruşuk* (D.Ö.17), *duruk* (H.O.105)

---

[13] Krş. için bk. **DS III**, s.1240; *çiskin:* sisli ve yağmurlu hava; Biga-Çanakkale, Silivri, İstanbul, Şebinkarahisar, Yusufeli, Ağrı, Bahçe-Adana.

[14] A.von Gabain, age., s. 51-290

[15] Faruk Kadri Timurtaş, age., s.80-81

[16] Krş.**YTS**, s.57; *çizi:*çizgi. **DS III**, s.1252; *çizi;* tohum ekmek için pullukla açılan yer, karık; Eğridir-Isparta, Acıpayam-Balıkesir, Kütahya, Sakarya v.b. **DS VI**, s.2150; *gömü:* hazine; Anadolu ağızlarında çok yaygın. **YTS**, s.151; *küsü:* küsme. **YTS**, s.181; *satı, satu:* satış, pazar yeri v.b. **DS X**, s.3550; *satı:* satılık mal; Isparta. **DS X**, s.3564; *seçi:* seçim; Bor, Kerkük.

"durgun", *oyuk* (İ.T.164), *yoluk* (İ.T.123) "yolunmuş, dağınık, perişan"; *bölük* (P.165), *bükük* (A.5) "bükülmüş", *süünük* (P.164) "sönmüş".

çatlak (İ.T.152), *çıngırdak* (K.42)" oyuncak", *çürük* (İ.T.158), *dayak* (D.Ö.92)" dayanak", *döşek* (C.Y.90), *elek* (D.Ö.83), *gevrek* (İ.T.137), *kahırsak* (İ.T.203) < Ar. kahr-sa-k "kahırlı", *kapak* (P.152), *pırıldak* (K.6) "fırıldak", *tarak* (S.G.4).

-(I)k ekiyle türetilmiş Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan; fakat Gagavuz Türkçesi'nde türetildiği şekliyle Anadolu ağızlarında da kullanılan pek çok kelime vardır:

darsık (D.Ö.82) "üzüntülü", *kanırık* (İ.T.66) "koparılmış, asık suratlı", *sınaşık* (İ.T.136) "alışkın"; *bertik* (C.257) "çıkık, burkulmuş", *çimçirik* (İ.T.105) "yıldırım, şimşek", *dinik* (P.252) "yorgun", *gösterikli* (P.71)" alımlı, gösterişli", *senik* (İ.T.93) "solmuş"; *duyuk* (Ü.D.140) "duygulu", *tutnuk* (D.Ö.115) < tutun-u-k"kekeme, peltek"; *dürük* (D.Ö.97) "asık yüz", *donak* (İ.T.82) "süs", *haşlak* (İ.T.70)" kaynar", *ödek* (P.261) "bedel, ücret", *tombarlak* (İ.T.124) "yuvarlak", *tukurlak* (P.275) "yuvarlak", *yıprak* (Z.E.102) "yıpranmış, eski".[17]

-(I)m

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili isimler yapan çok işlek bir ektir.

akım (U.44), göz *kırpımı* (C.100) "an, lahza"; *bilim* (P.167), *dilim* (İ.T.124), *geçim* (İ.T.20), *giyim* (M.22), *seçim* (İ.T.22); *yudum* (M.61); *bölüm* (İ.T.59), *döküm* (İ.T.276), *ölüm* (İ.T.123).

Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen fakat Gagavuz Türkçesi'nde bu ekle türetilen ve aynı şekilde Anadolu ağızlarında da kullanılan kelimeler vardır.[18]

ulam (M.21) "yük"; *kayırım* (İ.T.36) "tarlanın sürülmüş yeni, evleği", *salım* (M.82) "vurma, vuruş", *gösterimli* (C.104) "gösterişli"; *görüm* (İ.T.220) "manzara".

---

[17] Krş. **DS II**, 636; *bertik:* yara, bere; Burdur, Sarayköy, Denizli, Bozdoğan-Aydın, Tokat, Bolu, Muğla, Konya yöreleri. **DS III**, s.1086; *çatırık:* iki dere veya yolun birleştiği yer; Yeniköy, Balıkesir, Çögürler-Kütahya, Etimesgut-Ankara, Ermenek-Konya, Mut, Eskişehir, Kırklareli. **DS III**, s.1132; *çemreklik:* çeviklik, kuvvetlilik, Kayseri, Yerkesik-Muğla. **DS IV**, s.1372; *dars;* sıkıntı, üzüntü, eziyet, Köşker-Kırşehir; *darsımak:* üzülmek; Lüleburgaz. **DS IV**, s.1558; *donak:* süs, ziynet; Çorum, Yusufeli, Sivas, Edirne. **DS IV**, s.1636; *dürük*, asık, çatılmış, dargın (yüz), Şuhut-Afyon, Bozan-Tokat, Eskişehir, İzmir, Kocaeli, Çorum. **DS VII**, s.2304; *haşlak:* sıcak; Nazilli, Edremit. **DS VIII**, s. 2624; *kanırık:* inatçı, Yeniköy-Balıkesir, Merzifon, Edirne, Çavuşköy, Babaeski. **DS IX**, s. 3310; *ödek:* zarar ödentisi, Bergama-İzmir, Malatya, Kangal, Sivas, Köşker, Kırşehir, Niğde; borç senedi vize; Tokat. **DS X**, s. 3582; *senik:* havası inmiş, pörsümüş; Isparta, Burdur, Acıpayam. **DS X**, s.3609; *sınaşık:* alışkın; Yeniköy - Balıkesir, Mecidiye-İzmit, Kurşunlu-Bilecik, Edirne, Lüleburgaz. **DS X**, s.3955; *tombarlak:* yuvarlak, küre biçiminde; Isparta, Burdur, Denizli, Çanıllı- Ankara. **DS X**, s.3997; *tutak:* saban eyerinin sapı; Badırlı, Fili-Çanakkale, Tokat, Eskişehir, Samsun v.b. **DS XI**, s. 4023; *uçurak:* uçurtma, Ereğli, Zonguldak. **DS XI**, s.4273; *yıprak:* eskimiş, aşınmış; Gelendost, Çal, Eymir, Bozdoğan, Maçka, Muğla, Ermenek v.b.

[18] Krş. **DS VI**, s.2164; *gösterimlik:* örnek, göstermelik; Bor. **DS XI**, s.4032; *ulam:* yüklenti, angarya; Iğdır, Erciş-Van. **DS X**, s.3525; *salım:* nezle; tarlanın nadasa bırakılmış bölgesi; yan, bölge; tekeleri dişi keçilerle birleştirme zamanı gibi anlamları yanında ağızlardaki Gagavuz Türkçesi'ne en yakın kullanış sonbaharda sebzeleri yelin vurması (Urfa) anlamında olanıdır.

-In

İşleklik sahası fazla geniş olmamakla beraber yeterince örneği vardır.

akın (İ.T.49); *gelin* (K.9); *kürtün* (H.O.87) < kürütün, "toplanmış, yığılmış", *tütün* (P.154).

-mal

Bir örnekte görülür:

saamal (U.44) "sağılabilir".

-man

Yaygın değildir:

şişman (K.43).

-mIk

Kuvvetlendirme anlamı katar.

kıymık (B.60), *kesmik* (P.77) "saman kırıntısı".[19]

-tI

İşlek bir yapım ekidir. Daha çok edilgenlik, dönüşlülük bildiren **-n** ekinden sonra gelir. **Nesne, iş** ve **hâl** adı yapar.

akıntı (M.35), *baalantı* (İ.T.214), *sızıntı* (İ.T.163), *toplantı* (P.255); *gezinti* (İ.T.225), *serpinti* (M.5); *koruntu* (U.K.31) "koruyucu"; *görüntü* (İ.T.23).

Bu ekle türetilmiş, Türkiye Türkçesi yazı dilinde görülmeyen, fakat Anadolu ağızlarında, Gagavuz Türkçesiyle aynı veya yakın anlamda kullanılan kelimeler görülmektedir.

dalantı (İ.T.164)"ısırılmış", *kalkıntı* (İ.T.123) "yükseliş, isyan"; *biçinti* (P.3) "biçilmiş yer", *iyinti* (P.265) "yemek"; *koruntu* (P.226) "korunak".[20]

-y

Bir örnekte görülür: *dolay* (P.180) "çevre".[21]

Fiilden Fiil Yapma Ekleri:

Fiil kök ve gövdelerine gelerek fiil türeten eklerdir. Çekim eklerine yakın bir işleklikleri vardır. Sayıları fazla değildir. Her fiilden fiil yapma ekinin birbirinden farklı fonksiyonları bulunmaktadır. Belli başlıları şunlardır:

-AlA-

Sıklık bildiren bir fiilden fiil yapma ekidir.

sarsala (H.O.21), *ekelediydim* (M.100).

---

[19] Krş. **DS VIII**, s.2767; *kesmik*: dövülmüş ot, Bolu, Adana, Malatya, kesmük şekli çok yaygındır.

[20] Krş. **DS II**, s.683; *biçinti*: yar; Karacahisar-Aydın, topraktaki yarık; Milas-Muğla. **DS XI**, s.4285; *yiyinti*: yemekli şölen; Düzce, Ovacık, Silifke.**DS VIII**, s. 2929; *koruntu*: korunak; Edirne.

[21] **DS IV**, s.1545; *dolay*: çevre; Isparta, Manisa, Çanakkale, Tokat, Eskişehir, Düzce, Edirne, Lüleburgaz v.b.

-ar-

Öbür faktitif eklerine göre daha dar bir işlerlik alanı olan bir ektir.
çıkaracaklar (C.51), *kızardır* (D.Ö.54).

-ç-

Bir kelimede görülür:
sürçtü (C.Y.103).

-DIr-

Bu ek; **-r-** ve **-(I)D-** eki gibi oldurma, yaptırma fiilleri yapar. Aynı fonksiyonu üstlenen diğer eklerden daha yaygın bir işleklik sahası vardır. Bu ekten sonra **-(I)D-** eki gelebilir ve katmerli faktitif anlamı katar.

daldırar (H.O.68), *kaldır* (H.O.68), *yaydırmalarla* (P.76) "yaydırmak suretiyle"; *bildirerlär* (M.109), *dindirttim* (İ.T.295), *giydirmiş* (M.109), *sevindirici* (İ.T.215); *duudurtmuştu* (İ.T.96) "doğurtmuştu", *duydurar* (İ.T.23) "duyurur", *soyundurttu* (İ.T.139), *susturmaa* (D.Ö.37); *düzdürmüş* (M.109), *süündürdü* (C.187) "söndürdü"; *alıştırıcılardan* (M.102) "öğreticilerden", *battırar* (B.T.45), *şaştırmaa* (C.Y.60) "şaşırtmak"; *diktirdiydi* (C.115), *getirder* (C.Y.49), *içtirtti* (C.67) "içirtti".

-Gun-

Tarihî ve yaşayan şivelerde kullanıldığına dair bir örnek tespit edemediğimiz, **-gut-** faktitifine benzetilerek ortaya çıkarıldığını sandığımız ve bir örnekte görebildiğimiz bir ektir:

durgunmaz (H.O.43) "yorulmaz, durmaz", *durgunduynan* (D.Ö.47) "yorulduğunda," *bitki durguntu* (İ.T.130) "son durak;" *yutkuna* (H.O.68).

-gut-

Türkiye Türkçesi'nde kaybolmuş, Gagavuz Türkçesi'nde bir kelimede görülen bir oldurma ekidir. Eski Türkçe'de **körkütser**[22], **turgut-** < **tur-u-g-u-t**[23] örneklerinde olduğu gibi kullanılmıştır. Ekin Eski Türkçe'de, Karahanlı ve Harezm Türkçeleri'nde **-GIt-** şekilleri vardır.[24]

durgutmaa (İ.T. 24) "durdurmak".

-I-

Fazla işlek olmayan bir ektir:
kazıdı (C.58), *sürüdü* (P.288).

-(I)D-

Bu ek de **-r-** eki gibidir. Aralarındaki en önemli fark **-r-** ekinin tek heceli fiil köklerine, **-t-** ekinin ise genellikle birden çok heceli fiil kök ve gövdelerine gelmesidir.

---

[22] Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II. Maytrısimit*, Ankara, 1976 s.83, s.12
[23] A.von Gabain, age., s.59, 128
[24] Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, s.33

-t- eki; **-r-** ve **-DIr-** oldurma eklerinden sonra da gelebilmektedir. Tarihî Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi iki ünlü arasında tonsuzlaşabilmekte, ünsüzle biten fiillerden sonra geldiğinde yardımcı ünlü olarak araya **-a-** ünlüsü gelebilmektedir: *tozatma* (C.97).

gençleder (D.Ö.42), *gözelleder* (D.Ö.42), *patladıp* (H.O.109), *tozdarak* (İ.T.102); *kavilet* (U.41), *saurttu* (P.247) "savurttu", *sürtmeycäm* (İ.T.61), *uçurtmuş* (M.58); *kazıttırıp* (İ.T.172), *kıpıtmıştı* (İ.T.242) "kırpıştırmıştı".

-(I)l-

Bu ek öznesi bilinmeyen veya söylenmeyen fiiller yapar. **-l-** ekiyle yapılan fiiller olma ifâde ederler, bu tür fiillere **pasiflik, meçhullük** fiilleri veya **edilgen çatılı fiil** denir. Bu ek **-l** ünsüzü ve ünlüyle biten fiillere gelmez; böyle fiillere aynı fonksiyonu taşıyan **-n-** eki gelir.

sarılár (D.Ö.83), *satılırmış* (G.F.110); *işidiler* (İ.T.36), *iyilderim* (D.Ö.22) "eğiltirim", *kesilmez* (D.Ö.16); *büülder* (H.O.58) "büyütür".

Edilgenlik ifâdesi taşıyan fiillerde **-n-** ekinden sonra **-l-** eki gelebilmektedir: *beklenilmä vakıt* (P.75), aynı şekilde **-l** ekinden sonra **-n-** eki de gelebilmektedir: *ayırlınmak* (C.185).

-(I)n-

Bu ek, öznesi yaptığı işten etkilenen, yani yaptığı iş kendisine yönelen ve öznesi bilinmeyen yahut söylenmeyen fiiller yapar. Kısaca, **dönüşlü** ve **edilgen çatılı fiiller** türetir:

baarınardı (P.229) "kendine bağırırdı", *bakınacam* (M.105), *çıkınmış geri* (M.20), *sarınıp* (İ.T.29); *eşinmä* (C.31) "eşinmek", *sevindirsin* (D.Ö.35); *düzüneyor* (B.T.54) "kendini süslüyor"; *yıkan, giin , sora taran ayna karşısında* (C.Y.34).

İsimden fiil yapma eklerinden **-lA-** ekinden sonra gelen **-n-** eki bu ekle kalıplaşmış gibi görünmektedir: *haşlandırıp* (İ.T.67) "haşlatmak", *deliklendi* (İ.T.105).

-n- edilgenlik dönüşlülük eki, **işteşlik** fonksiyonunda kullanılabilmektedir.

gençlendi yaşlar (İ.T.81) "gençleşti yaşlar", *hey, dostum tutanalım biz dä horu oynamaa* (İ.T.85) "hey dostum biz de hora oynamaya tutuşalım", *düüşä tutunursan* (M.71) "döğüşe tutuşursan" *sertlendi, bırak işä mi dedi?!* (H.O.43) "sertleşti...", *Türklendi halklar* (U.K.45) "halklar Türkleşti".

-(I)r-

Bu ek; **oldurma, yaptırma** anlamı taşıyan fiiller yapan eklerden, yani faktitif eklerindendir. Türettiği fiillerin öznesi yaptığı işten etkilenmez, fiilin gösterdiği iş bir başka kişiye veya varlığa yönelir. Yani geçişli fiiler yapar. Geçişli fiillere geldiğinde ise başkasına yaptırma anlamı katar: *geçirerim* (C.Y.20); *doyurmuşlar, uçurdár* (P.217).

-(I)ş-

Bu ek, ortaklaşa iş yapma veya oluş hâli ifâde eden fiiller yapar. Ortaklaşa iş, karşılıklı veya toplu olarak yapılabilir. Oluş hâli ifâde eden fiillerde, tıpkı edilgen ve dönüşlü çatılı fiillerde olduğu gibi bir kendi kendine olma anlamı vardır.

daalışınız (P.273) "dağılınız"; *bitişmeer* (İ.T.53), *girişsin* (S.G.17); *buluşacız* (B.T.74) "buluşacağız", *tutuştur* (İ.T.82), *uçuşurdular* (C.169); *dolaşacak* (H.O.50), *şakalaş* (D.Ö.134).

-mA-

Fiilden olumsuz fiil yapan ektir. Bütün fiillere gelir. İşleklik sahası çok geniştir.

almaycaklar (İ.T.167), *doymarız* (H.O.6), *yazmadı* (İ.T.108); *beklämeycän* (İ.T.181), *gelmeerim* (C.Y.89), *sevinmäm* (İ.T.85).

Gagavuz Türkçesi'nde şimdiki zaman ve geniş zaman çekiminde olumsuzluk eki genellikle **-mAr** şeklini almaktadır.

almárlar (İ.T.144), *duymarız* (H.O.6), *korkmarız* (H.O.6), *unudulmár* (İ.T.129), *korumársın* (İ.T.144), *oynamár* (D.Ö.112); *etmer* (İ.T.115), *gelmersin* (İ.T.115), *istemerim* (İ.T.101).

Yaygın olmamakla beraber 3.t.ş. geniş zamanın olumsuzunun **-mAz** şekli de vardır: *unudulmaz* (İ.T.129), *küçültmezlär* (S.G.32).

Kalın sıradan fiillerin şimdiki zaman çekimlerinde olumsuzluk eki **-má** şeklini almaktadır: *buyurmáársınız* (M.92), *utanmáármısınız* (C.216), *yalabımáár* (İ.T.141).

-msä-

Gülümsä (C.Y.110) örneğinde görülmektedir.

-p-

Bir örnekte görülür: *serpti* (U.K. 25).

-re-

Bir örnekte görülmektedir:
teprenmiş (İ.T.238) "titremiş, oynamış".

-se-

+sA isimden fiil yapma ekine benzetilerek ortaya çıkmış olmalıdır.
ensemiş (P.108) "yenmiş".

-üz-

Fazla işlek olmayan bir faktitif ekidir:
tütüzdüreceem (P.191) "tütsüleyeceğim".

KELİME TÜRLERİ

İSİM

Varlıkları tek tek ve cins cins karşılayan kelimelerdir.

Karşıladığı varlığı tanımlamayan, yani söylendiğinde adı olduğu varlık zihinde canlanmayan dolayısıyla ancak ismin karşıladığı varlığı daha önceden bilenler için tanımlayıcı bir anlam taşıyan, tek bir varlığı karşılayan isimlere **özel isim** diyoruz.

İstanbul, Başköy, Oğuz Han, Türk özel isimlerdir. *İstanbul* ve *Başköy* yer adıdır ve yer yüzünde sadece bir yeri karşılarlar. *Oğuz Han* Türkler'in atasıdır ve tarihî bir kişidir. *Türk,* yeryüzünde değişik yerlerde yaşayan ve bazen Gagavuz, Kazak, Kırgız gibi farklı boy, kabile, kavim adları ile de anılabilen toplulukları karşılayan millet ismidir. Bir ölçüde tanımlayıcı özelliği bulunması ve çok geniş bir topluluğu karşılaması bakımından cins isim gibi de değerlendirilebilen Türk sözü, yeryüzündeki diğer millet isimleri gibi tek bir milletin adı olduğu için özel isimdir.

Cins isimler varlıkları cins cins karşılayan, yani birbirine benzeyen, varlıkların adı olan kelimelerdir. Karşıladıkları varlıkları tanımlarlar.

Taş, toprak, şehir, ülke kelimeleri bir tane olan varlıkların değil, birbirine benzeyen, insan zihninde aynı izlenimi bırakan varlıkların adı oldukları için cins isimdirler.

İsimleri yapılarına göre de farklı gruplar altında toplamak mümkündür:

1) **Basit (Yalın) İsim:** Yapım eki almamış kök hâlinde bulunan isimlerdir.
Kaar *yaayır* ***kepek*** *gibi*
Yapışır ***ipek*** *gibi*
Geç gelen ***çocukları***
Kuvarlar ***köpek*** *gibi* (G.F.89)
kaar, kepek, ipek, çocukları, köpek kelimeleri birer basit (yalın) isimdir.

2) **Türemiş İsim:** İsim veya fiil köklerine yapım eki getirilerek yapılan isimlerdir.

*at-**lı*** (M.12), *bert-**ik*** (C.257), *dola-**y*** (P.180), *göl-**cüklär*** (C.Y.18), *gün-**nük*** (P.59), *kılıç-**lı*** (M.12) v.b.

3) **Birleşik İsimler:** En az iki ismin, yeni bir varlığı karşılamak üzere bir araya gelmesiyle meydana gelen isimlerdir. Gagavuz Türkçesi'nde bazı birleşik isimler, birleşik ismi meydana getiren isimlerin ses değişikliğine uğramasıyla kaynaşırlar:

büün (H.O.81) < bu+gün, *dokuzüz* (C.85) < dokuz+yüz, *kayınna* (B.T.123) < Türk. kayın+ana, *üçkulak* (küüyü) (P.144) < Türk. üç+kulak.

Tamlama şeklinde devam eden kaynaşmamış yani birleşik kelime hâline gelmemiş isimler daha yaygındır:

baba evi (D.Ö.13), *Canavar yortuları* (C.305), *Kıpçak küysü* (G.F.7).

Beş duyuyla tespit edilme durumuna göre isimleri ikiye ayırabiliriz:

1) **Madde İsmi (Somut İsim):** Beş duyumuzun biri veya bir kaçıyla varlığını tespit edebildiğimiz varlıkların ismidir:

*Geçer **vakıt**, geçer...*
***İnsan** çok unıdár.*
*Uzun **yolları** geçtik*
***Cenklär**, aaçlık geçirdik.* (T.53).

Dörtlükte geçen *vakıt, insan, yolları, cenklär, aaçlık* kelimeleri beş duyumuzdan biri veya bir kaçıyla kavrayabildiğimiz varlıkların isimleridir.

2) **Mânâ İsmi (Soyut İsim):** Beş duyumuzla tespit edemediğimiz, ancak varlığını bildiğimiz kavramların ismidir.

Allah** versin **saburlar
*Güzdän **sevda** çekenä,*
Hay bayır sarı bayır,
Hay bayır hay ak bayır
Ayırırsan sän ayır..
Bän yandım cayır, cayır (G.F.97).

Türkü bendinde geçen *Allah, sabur, sevda* kelimeleri mânâ ismidir

Gagavuz Türkleri, varlıkları adlandırmada diğer Türkler'den sadece kişi adlarında ayrılırlar. Kişi adları dinî inançlarına bağlı olarak Hıristiyan adlarıdır. Fakat soyadları, yer-su adları genellikle Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerdir.[25]

İSME GELEN ÇEKİM EKLERİ

Fiil ve isim kök ve gövdelerinin sonuna getirilerek kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan eklere **çekim eki** denir. Çekim eklerinin isim kök ve gövdelerine getirilenleri şunlardır:

ÇOKLUK EKİ

Türkçe'de belirli çokluk yoktur. Belirsiz çokluk eki +**LAr** ekidir.[26]

*Çocuk**lar*** (G.F.80), ***havalar*** (İ.T.64); ***izlär*** (D.Ö.125), ***tepelär*** (G.F.80).

İnce sıradan kelime kök ve gövdelerine gelen +**lär** ekinden sonra bir ek gelirse çokluk eki +**ler**+ şeklini alır: *gök**lerdän*** (G.F.158) ***düşlerin*** (T.8), *gözleri* (C.224), *dede**lerdän*** (D.Ö.138).

---

[25] Türker Acaroğlu, *"Gagavuzcada Takma Adlar Soyadları Yer Adları"*, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, Halk Edebiyatı**, Ayrı Basım, Ankara, 1992
Nikolay Baboğlu, *"Moldavia'da - Bessarabiya'da Türkçe Ceografi Adları"*, 23-25 Ekim 1991, Kayseri, **Türk Dünyası Kurultayı'nda** okunan tebliğ.
G. A. Gaydarci, E. K Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan, Redaktör N.A. Baskakov, *"Geoğrafiçeskie Nazvaniya, Toponimika, Mikrotoponimika, Familii i Prozvişça"*, **Gagauzko-Russko-Moldavskiy Slovar**, Moskva, 1973, s.577-611

[26] Çokluk ekinin etimdojisi için bk. A. Cevat Emre, *"Türkçe'de çoğul belgesi -ler'in etimolojisi üzerine bir araştırma"*, **TD- Belleten 1940**, Ankara, 1941, s.37-44

Çokluk eki, **-m** ve **-n** ünsüzleri ile biten kelimelere gelince benzeşme yoluyla **+nAr** şeklini alır:

Kurşumnar (C.260), *tılsımnar* (İ.T.166).[27]

Bazı hâllerde de ince sıradan kelimelere gelen **+när** çokluk ekindeki *ä* ünlüsü, kendinden sonra gelen ekteki *ä* ünlüsüyle birlikte bazen aynen korunur: *binnärlän.* Diğer bazı eklerde olduğu gibi çokluk ekinde de birinci çokluk ekinin fonksiyonu unutularak araya giren bir başka ekten sonra kelimeye bir çokluk eki daha getirilebilmektedir:

delikannılardılar (P.60).

Aslında bir isim çekim eki olan **+LAr** çokluk eki şahıs bildirdiği için Genel Türkçe'de olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de fiillere gelebilmektedir:

dayanamáárlar (M.20), *doyurdular* (C.Y.120); *gelerlär* (P.78), *öldüreceklär* (C.30).

HÂL EKLERİ

İsimleri; kelime grupları ve cümle içinde diğer kelimelerle münasebete geçiren eklerdir.

Türkçe'de isimlerin, diğer kelimelerle girdikleri münasebetlere göre taşıdıkları hâller şunlardır:

Yalın Hâl (Nominatif Hâli)

İsmin, karşıladığı varlık ve kendine tâbi olan isim dışında hiç bir ilgi ifâde etmeyen hâlidir. İsmin başka bir kelimeye bağlı olmayan teklik, çokluk, iyelik şekilleri yalın hâlleridir. Yalın hâlin eki yoktur:

Çimçirik, / çimçirik / Dolaylar *taa* ***aydınnık*** (K.33),

Her bir ***arı bal*** *yapmaz* (G.F.106),

Yollarım çiçek *hiç açmáár* (T.76).

Çimçirik, dolaylar, aydınnık, arı, bal, yollarım, çiçek gibi kelimelerin hepsi yalın hâldedir.

İlgi Hâli (Genetif Hâli)

İsmin bir başka isimle ilgisini gösteren hâldir. İlgi hâlinde bulunan isim kendinden sonra gelen isme tâbi olur. İlgi hâli ekli olabileceği gibi eksiz de olabilir.

Tâbi olunan isim, yani ikinci unsur her zaman 3. teklik şahıs eki taşır.[28]

İlgi hâli ekleri ünsüzle biten kelimelerden sonra **+In** ünlüyle biten kelimelerden sonra **+nIn** ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi sonucu **+An**'dır.

---

[27] *+lAr*, çokluk eki Anadolu ve Rumeli ağızlarında da benzeşme yoluyla *+nAr* şeklini alabilmektedir. Krş. için bk. **KİA,** s.285; *gadınna toplanannar.* **KDBTA,** s.93; *adamna, potinnä* (sonda *-r* düşmesi). **NYA,** s. 94; *erenner, bunnar.* Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I,* İstanbul, 1940, s.11, 13; *günnäri* (Balıkesir), s.110, 113; *düşmannarım, harmannarı* (Burdur), s.135; *unnar, onnar* (Antalya). Ahmet Caferoğlu, *Anadolu illeri Ağızlarından Derlemeler,* İstanbul, 1951, s.79, 87; *hayinner, hannar* (Muş), s.12; *gunnerde, bunnar* (Zonguldak) s.5; *gadınnar, heyvannardan* (Van), s.60; *gelenner* (Bitlis). Bulgaristan Gagavuz Türkçesi için bk. W. Zajaczkowski, age., s.112-113; *takımnarı, bunnar, onnarı, koyunnardan* v.b.

[28] İlgi hâli hk. geniş bilgi için bk. Abdulkadir İnan, "*Türk Dilinde İzafet*" ("İzafet ve Turetskom Yazıka" adlı eserin tanıtma yazısı.) **TDAY Belleten, 1958,** II. bs. Ankara, 1988, s. 279-313

Ekli ilgi hâli örnekleri:
başka padişahlıkların politsiyası (C.270),
Çalışkan kuşun yuvası verilirmiş (G.F.106),
Tunanın kavakları
Titirär yaprakları
Çiy düşmüş gülä benzer
Yarimin yanakları (G.F.95),
Hep bu vakıt ölünün evindä toplandılar hısımnarı (C.217),
uşaan imesi (G.F.106), *bu dirään dolayınında* (D.A.O.18).[29]
Eksiz ilgi hâli örnekleri:
İçerdä sofra üstündä şıladı gaz lambası (C.270),
Gecä yarısı (C.259), *gündüz zamanında* (D.Ö.27),
Hatır ekmää (D.Ö.72).

Yükleme Hâli (Akkuzatif Hâli)

İsmin fiille ilgisini gösteren, ismi geçişli fiile bağlayan hâldir. Çoğu zaman ek alır, bazen eksizdir. Ekleri **+I'**dır. Bazı hâllerde ek ünlüsü düşer ve geriye kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır. Yükleme hâli taşıyan isim, fiilin etki alanını gösterir.

Ekli yükleme hâli örnekleri:
Sardılar insannarı maavi buulan (C.69),
Emişleri o toplamış aaçtan (D.Ö.75),
Yımırtanın kulbunu aarama (G.F.107),
Bana gözünü kıptı (K.12),
Kedi deliy tıkadı (B.47),
Sarmaşıpta öptü klanetçiy (C.130).

Yönelme Hâli (Datif Hâli)

İsmin, gösterdiği hareketin yönünün kendine doğru olduğunu bildiren fiillerle ilgi kurduğu hâldir. Bu hâl her zaman eklidir. Ekleri **+(y)A'**dır. Bazen sonda **+A** düşmesi sebebiyle sadece kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır.

Yönelme hâli örnekleri:
Ya bän pazara varayım (T.112),
Biz gittik suya (B.58),
Çürää köpük / köpürttük. Kütää kükürt/tükürttük (K.38),
Senin diyerdi teninä (C.Y.60),
Bir öküz gelmiş oray' ap-ak (D.Ö.82),
nerey şimdi çöktü duman (C.Y.10),
Git sor bir kimseyä (C.108).
birazdana döndü (İ.T.125), *Osa dursun mu heptänä* (C.Y.60), *Da yısıdayım heptänä* (C.Y.60) örneklerinde uzaklaşma hâlinden sonra gelen **+ä, +a** yönelme hâli ekiyle, **+dan, +tän** uzaklaşma hâli ekinin kalıplaşması ve birinci hâl ekinin fonksiyonunun unutulması sonucu iki hâl eki üst üste gelmiş olmalıdır.

[29] Benzer kullanışlar için bk. **GKAYA**, s. 183; *babaan kesesi, dedeen mali.*

Bulunma Hâli (Lokatif Hâli)

İsmin, kendinde bulunma ifâde eden fiillerle ilgi kurduğu hâldir. Bu hâl her zaman eklidir. Ekleri, **+DA**'dır. Yönelme hâli gibi bulunma hâli de ismi fiile bağlar. Bulunma hâlinde olan isim, fiilin bildirdiği hareketin yerini gösterir. Bazı durumlarda fiilin ifâde ettiği işin zamanını bildirir.

Bulunma hâli örnekleri:

Şaşmalı temizlik sabaada (T.45),
gölgelär yok olárlar erdä (T.45),
Braadılar hayatta abalarını (C.126),
çii boncuu yalabár yaprakta (T.45),
Bu şenniktä türkü öter (T.104).

Uzaklaşma Hâli (Ablatif Hâli)

İsmin, kendinden uzaklaşma ifade eden fiillerle ilgi kurduğu hâldir. İsmi fiile bağlama fonksiyonu yanında, bazen ismi isme de bağlar. Her zaman eklidir. Ekleri **+DAn**'dır.

Uzaklaşma hâli örnekleri:

Tavşan gelmiş yamaçtan
Tırnakları kamadan
Parmakları çividän
Kulakları deridän (G.F.94),
Dedelerdän bizä kalmış (D.Ö.138),
Çalar şenniktän (T.130).

Gagavuz Türkçesi'nde zaman zaman bir kısım eklerin fonksiyonu unutularak aynı veya benzer ekler üst üste getirilmekte, böylece ek yığılmasına yol açılmaktadır. Bu türden uzaklaşma hâlindeki bir örnek de şöyledir:

Ani pek hanidendän görüşmedik da duydun (İ.T.121).

Vâsıta Hâli (İnstrumental Hâli)

İsmin fiile bir vâsıta olduğunu gösteren hâlidir. Vâsıta hâli eki, ismi fiile bağlar. Gagavuz Türkçesi'nde vâsıta hâli; **ile** vâsıta edatıyla **+n** vasıta ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan ve bu ekin **-l** ünsüzünün **-m** ve **-n** ünsüzleriyle benzeşmesiyle oluşan **+(I)LAn** ekleridir. Eski Türkçe'den beri kullanılan **+n** vâsıta eki[30] Gagavuz Türkçesi'nde yerini **+DAn** uzaklaşma hâline bırakmak üzeredir.

*Ansız+**ın** girişti çıvdırmaa fontan* (C.57),
*Bu iş oldu ölä ansız+**ın+dan*** (H.O.43),
*Tez çekti bir tekme ansız+**dan** o bana* (H.O.43),
*Kürüyärmiş ilk+**in** damnarı* (C.Y.76),
*O deredän geçmiş ilk+**tän*** (M.16).
Yazın (H.O.13) gibi örneklerde ise **+n** eki kalıplaşmış olarak devam eder.

+n vâsıta hâli eki, *gücülä işidildi cuvap* (P.29), *Gücülä buldu o dal* (K.19) gibi örnekler dışında **ile** edatıyla tamamen kaynaşmış görünmektedir.

---

[30] Eski Türkçe'deki kullanılışı için bk. A.von Gabain, age. s.64; *yadag-ın* "yaya", *birgä-n, küri-n, arıg-ın* "temiz" v.b.

Zımba keskin bıçaklan ayırardı eti kemiklärdän (İ.T.171), *Kavallan o bizä geldi* (U.50), *Demir dişlän mi bozmuş* (U.51), *Te gücülän nuru belli, az yalabar taa tepesi* (D.Ö.84), *Al kannan hep bir aaladın* (D.Ö.20), *Ne çok pişmannan kalacan* (D.Ö.49), *Titsi elinnän o çizdi* (Z.E.112), *Hiç sünmeyecek o iy ateş, ani işinnän sän yaktın* (Z.E.110).[31]

-DIk+I sıfat-fiilinin sonuna getirilen **+ile+n** vasıta eki sıfat-fiilden zarf-fiil türetmektedir. Bu kullanış Gagavuz Türkçesi'nde çok yaygındır:

Zerä insan brakıldıynan saabidän günäya girer (C.112), *Babam iştän geldiinän evä, alár beni tez ellerinä* (H.O.42), *Biraz gittiynän o baktı geeri* (P.46).

İsimden isim yapan, **Li(e)n (<LAyIn), cilä(ä)n (<cılAyIn)** ekinin terkibinde bulunan **+n** de vâsıta hâli ekidir:

sabaalin (B.T.91), *sabiylin* (B.T.87), *avşamnen* (C.Y.84), *avşanneyin* (M.10), *benimcilän* (C.214), *senincilään* (C.45).

+n vâşıta hâli eki, üleştirme ismi yapan **+Ar, +şAr** ekinin fonksiyonuyla da kullanılabilmektedir:

Da birin-ikin, derlär çıkmışlar hayada (M.87).

Eşitlik Hâli (Ekvatif Hâli)

İsmin **benzerlik, eşitlik, gibilik** bildiren hâlidir. Eşitlik hâlinde isim isme bağlanır. Eşitlik hâli eki, **+CA**'dır. Bu eke iyelik, yönelme hâli gibi başka çekim eklerinin eklenmesiyle **+cA+sI+n+A, +cA+n+A** şekilleri de ortaya çıkmıştır.

+CA eşitlik eki çekim eki olmaktan çıkıp yapım eki olma yoluna girmiştir.[32] *alaca* (İ.T.17) gibi örneklerde bunu görmek mümkündür.

+CA eki örnekleri:

deerim aklımca (P.177), *aklınca* (İ.T.137), *ılıcacık* (İ.T.63), *kadınca* (İ.T.43), *yakınca* (C.Y.60), *yavaşca* (C.Y.17); *ayakça* (M.57); *eskiycä* (C.86), *esmercä topraam* (D.Ö.3), *haylicä* (M.33), *seninceydi ne* (M.56), *körcä usturaylan* (İ.T.108), *Şokotori musafircä koydu dirseeni masanın kenarına* (P.1681), *Doçu hep ölecä yatardı* (P.172); *geçirmiş adam adetçä yas* (C.Y.76), *pekçä delicäymiş bir vakit* (P.170).

---

[31] Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki benzer kullanışlar için bk. **RİA**, s.236-264; *senin ilen, kum ilan*, **KİA**, s.164; *bu adamnan vazgeçiller.*
A. Caferoğlu, *"Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme"*, s.4; *argadaşınnan buluşmuş* (Balıkesir), s.62; *bunarlarınnan su doldurmuş* (Isparta), s.81; *Hazrät Alinän goydular* (Aydın), s. 88; *ayneynän bakıyo* (İzmir).
KYA, s.84; *fenerlen arar gibi, bıçánan kesmiş* (Kütahya).
UA, s.29; *evnen, odanan//odaynan.*
Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'ndeki kullanışı için bk. W. Zajaczkowski, age., s.2; *+lan,+len: ayaklan, hızlan, körüklen, +nan, +nen; unnan, uşaknan gelinnen, +ylan; babaylan, sevdaylan, +ynan, +ynen: kediynen, kalabalıynan.*
Ünlü uyumunu bozan vâsıta hâli; *içmeklan, yellan, eleknan, seninnan, dillan, elnan.*

[32] Eşitlik ekinin tarihî ve yaşayan Türk şivelerindeki gelişimi için bk.
Zeynep Korkmaz ,*"Türk dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim şekilleri üzerine bir deneme"*, **TDAY Belleten 1958**, II. bs., Ankara, 1988, s. 41-68
Eşitlik ekini Muharrem Ergin çekim eki olarak almaktadır; *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1977, s.239-240
Aynı eki Tahsin Banguoğlu yapım eki olarak değerlendirmektedir: *Türkçenin Grameri*, İstanbul, 1974, s.158-159

+**çAnA** eki örnekleri:

Ama tezçenä, zerä alatlâârım (C.41), *Sizdä azçana bilmek* (P.148), *Zor, amadır lâzım kardaşçana yardım* (A.23).

+**CAsInA** eki örnekleri:

ulu daacasına (M.58), *pelivancasına* (M.65), *yolcasına* (C.96), *insancasına* (İ.T.3); *eskiycesinä* (P.36), *kendiycesinä* (M.64); *ahmakçasına* (İ.T. 226), *sarfoşçasına aalardı* (C.174), *arifçasına* (İ.T.226).

Yön Gösterme Hâli (Direktif Hâli)

İsmin, fiilin gösterdiği işin kendi yönüne doğru yapıldığını gösteren hâlidir. Yön gösterme hâli ismi fiile bağlar. Yön gösterme hâli ekleri **+rA, +Arİ** 'dir. Bu ekler artık çekim eki olmaktan çıkmış kesin olarak yapım eki olmuştur.

Eski Türkçe'de **tabgaç+garu** "Çine", **kün+gärü** "güneye", **san+garu** "sana", "**taş+ra**" "dışarı", **äbim+rü** "evime" gibi kelimelerde kullanılan **+GArU, +ra, +rü** ekleri çekim ekidir.[33] Tarihî Türkiye Türkçesi'nde görülen **içre, taşra, sonra, üzre, yokaru, ilerü** örneklerinde E.T.deki **+gArU** eklerinden gelişen **+ArU** ve **+rA** ekleri kalıplaşmaya yüz tutmuştur.[34]

Bu ekin Gagavuz Türkçesi'ndeki kullanılışı Türkiye Türkçesi'nden pek farklı değildir. Bugün artık yön ve zaman zarfı olarak kullanılan kelimelerde kaynaşmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

beeri (D.Ö.91), *dışarı* (D.Ö.63), *geeri* (İ.T.127), *içeri* (H.O.50), *ileri* (U.182), *sora* (İ.T.235), *yukarı* (İ.T.152).

HÂL EKLERİ ARASINDAKİ GÖREV DEĞİŞİKLİĞİ

Türkçe'nin bazı ağız ve şivelerinde, tarihî Türk şivelerinin bir hâtırası olarak devam eden veya ünlü değişmesi (daralma veya genişleme) ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkan bir gramer olayıdır.

Gagavuz Türkçesi'nde, hâl ekleri arasındaki görev değişikliğinin her çeşidini görmek mümkündür. Bunlardan en yaygını yapma hâliyle yönelme hâli arasındaki görev değişikliğidir. Bu görev değişikliklerini sırasıyla inceleyelim:

Yönelme hâli yerine yükleme hâli (Datif yerine akkuzatif)

Komşu dar ünlülerin ve yarı ünlü **y** ünsüzünün darlaştırma etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen bir görev değişikliğidir.[35]

---

[33] A.von Gabain, age., s.65

[34] Faruk Kadri Timurtaş, age. s.73-74

[35] Bu hususlaki bilgi ve açıklamalar için bk. Enver Mahmut, *"Gagauz Türkleri"*, **Türk Kültürü**, s.335, yıl: XXIX, Mart 1991, s.150 (22)
Yaşar Nabi Nayır, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara, 1936, s.98
A. Dilaçar, age., s.121

bak sän budalayı (İ.T.131), *inanma zenginneri* (C.227), *Bak sän işi* (İ.T.237) *Sändän kaari kim beni acıyacak* (M.104), *etiştilär onu* (C.282), *ver onu bırayı* (İ.T.153), *Giderlär bakmaa aullarını* (İ.T.139), *Bän hiç bir eri çıkmáárım* (P.106), *Acısa onu Alla* (İ.T.129), *Nereyi götürersin o danayı ba Delicä* (M.42), *nereyi gideyim etiş beni* (H.O.22), *O sade kendi kızlarını bakar* (İ.T.101), *Bunu mu sizi şkolada üürederlär* (İ.T.170), *Neçin sän az bakársın kendi üstünü* (P.267), *doftor bakár beni* (C.138), *Pin burayı* (C.31), *bizi bakan toprak* (H.O.37), *bir askeri göz kulak olsun* (C.296).[36]

Yükleme hâli yerine yönelme hâli (Akkuzatif yerine datif)

Yönelme hâlinin yükleme hâli yerine kullanılması kadar yaygın değilse de, yer yer karşılaşılan bir hâl eki görev değişikliğidir.

Bazı hâllerde;

çarşafları ur ütüye (C.Y.34), *Tez giydirerlär onu eni urbalara* (M.13) örneklerinde olduğu gibi aynı cümle içinde yapma ve yönelme hâli birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu cümleler Genel Türkçe'de; *çarşaflara vur ütüyü* veya *çarşaflara ütü vur. Tez giydirirler ona yeni urbaları* şeklinde söylenir.

Bırak düşünmä buna (P.265), *Biz sizä konak edecez* (B.T.118).[37]

Yönelme hâli yerine bulunma hâli (Datif yerine lokatif)

Örneği azdır: *Pamuk gibi / Karcaaz uçár, / Bizim eri / Suukta bular* (S.G.31).[38]

Uzaklaşma hâli yerine bulunma hâli (Ablatif yerine lokatif)

Varaklıya pindi yolda geçär bir maşinaya (P.99), *aaç sallanarmış kökündä nesä* (M.43).[39]

Uzaklaşma hâli yerine yönelme hâli (Ablatif yerine datif)

Sebep edatı **"için"** fonksiyonuyla kullanılan uzaklaşma hâli yerine yönelme hâli kullanılmazken, fiilin gösterdiği işin nereden başladığını gösteren uzaklaşma hâli

---

[36] Diğer şive ve ağızlardaki örnekleri için bk. Ahmet Caferoğlu, *"Muğla Ağzı"*, **TDAY Belleten 1962**, II.bs., Ankara, 1988, s.113; *Annesini peşgir tutsun / Babasını kak kak gülsün.* **KYA**, s.136, *o halkını göre şerbeT eze.* **GBAA**, s.73; *bu Mämetçik kazanmıya büyük şäri enmiş.* **YA**, s.75 *gepni başlayıtken* (söze başlarmış). Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde de yaygın bir hâl eki değişikliğidir. Bk. W. Zajaczkowski age., s.19; *O yanı bakıyor, bu yanı bakıyor, bu yollar nereyi gideyor, gel burayı* v.b.

[37] Anadolu ağızlarındaki örnekleri için bk. **RİA**, s.110; *enişteye dağvet eder, duman aldi dağlara* v.b. A. Caferoğlu, *"Muğla Ağzı"*, s.122; *Giymatlı mavzerime gözümden, ıramam / Yakarım canına git Memet Çavuş.* Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'ndeki örnekleri için bk. W. Zajaczkowski, age., s.20; *kapıya açmadı, karısına beklesinler, kızına ilaçlayım.*

[38] **YA**, s.76; *Bu balının keynide paylahçı koyutken* "Bu çocuğun arkasına takipçi koyarmış". **RİA**, s.110; *dayi bunda ne istiysun, onda eskiden tulum derduk.* W. Zajaczkowski s.20; *Geçirsin öte yanda. Tükürürmüş bunnar içinde.*

[39] Mecdut Mansuroğlu, *"Edirne Ağzında yapı özellikleri"*, **TDAY Belleten 1960**, II. bs. Ankara, 1988, s.185; *Tuna boyunda olmak* (Tuna boyundan olmak). **RİA**, s.111; *haşlukde darlanma, kak seni mahkemeda istarler.*

yerine yönelme hâli kullanılabilmektedir.[40] Uzaklaşma hâli; *"Başım ağrıdığından çalışamadım"* örneğinde sebep ifâde etmektedir. Bu cümle; *"Başım ağrıdığı için çalışamadım"* şeklinde de söylenebilir. Uzaklaşma hâlinin bu fonksiyonu dışında; *"Kayseri'den geldim"* cümlesinde olduğu gibi gelme işinin Kayseri'den başladığını, yani Kayseri'den uzaklaşılarak gelindiğini ifâde etmek gibi fonksiyonları da vardır.

Gagavuz Türkçesi'nde uzaklaşma hâlinin bu iki fonksiyonundan ikincisi yeri-ne yönelme hâli kullanılmaktadır:

Sarmaşıpta öptü klanetçiyi terli annısına (C.130), *Ama vazgeçmedi aalamaa* (C.131), *Bän bıktım ona* (M.101).

Bulunma hâli yerine ilgi hâli (Lokatif yerine genetif)

Yön zarflarına gelen âitlik eki **+ki** ile kurulan sıfat tamlamalarında görülmektedir:

titiredi altınkı dudaa (P.140), *önünkü kapudan* (İ.T.129), *önünkü dişlerim* (İ.T.123).

Bulunma hâli yerine uzaklaşma hâli (Lokatif yerine ablatif)

Fazla yaygın değildir.

Ev yanından bir kan izi kalmış (D.A.O.28).

Yalın hâl yerine uzaklaşma hâli (Nominal yerine ablatif)

Babu kaçtan duumanız (C.256), *Yarım saatten kadar sora onu etişti bir taliga* (C.96).

Yalın hâl yerine bulunma hâli (Nominal yerine lokatif)

Çobannar kavalda çalarak kaldırarlar yola sürüyü (Ü.D.166), *Yapı içindä serindi* (C.102), *Kırçma içindä sa serindi* (C.295).

Yalın hâl yerine yönelme hâli (Nominal yerine datif)

"**Kokmak**" fiiliyle kullanılan üç örneğini tespit ettik.

Ne o kadar burası insan etinä koktu (M.70), *Tütünä kokar içerdä* (P.154) *onuştan üstü kokardı südä* (C.167).

Vâsıta hâli yerine uzaklaşma hâli (İnstrumental yerine ablatif)

Üreciin dolu güldän (A.62) *Her erdän ilin geçerim, / Kuyruumdan da iz brakárım* (B.14), *çıbıktan örülü aul boyu* (C.296).

Vâsıta hâli yerine yönelme hâli (İnstrumental yerine datif)

"**Evlenmek**" fiiliyle kullanılan örnekleri ve vâsıtayı işin aracı olarak değil, işin yöneldiği taraf olarak gösteren örnekleri vardır.

---

[40] Mecdut Mansuroğlu, agm., s.184. *Bunu çog işittimize unutmayıs/z. Hava suug oldüna evde kaldım.* Yönelme halinin yerine uzaklaşma halinin kullanılmasına dair örnekler Gagavuz Türkçesi'ndeki fonksiyonu ile kullanılmış.

Evlenmiş bir sarfoşa (P.71), *O evlendi bir karıya iki uşaklan* (C.171), *İsteer evleniyim ona* (P.121), *kapamáár kapularını kilidä* (C.33), *o giimniydi örülü koftaya* (C.283), *Ani istemiş kaçmaa ordan da urmuşlar kurşuna* (C.289).

Yönelme hâli yerine vâsıta hâli (datif yerine instrumental)

Vâsıta hâlinin yönelme hâli yerine kullanılmasına göre daha seyrektir.

O saat tutulduydu jandarlarlan (C.294), *Ama bırda göl boyunda karşı geldilär Romın askerlerinnän* (C.211).

Yönelme hâli yerine yalın hâl (Datif yerine nominal)

Bu görev değişikliği iki ayrı bakımdan ele alınabilir. Birincisi eksiz yapma hâli gibi, Gagavuz Türkçesi'nde bir eksiz yönelme hâli olduğu, ikincisi de sondaki +a, +e ünlüsünün düşmüş olabileceği ihtimalidir. İkinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.

*Bän da -deer- onu / **Satılık** çikardım* (B.T.97), *Aláyım seni **kucak*** (C.Y.98), *şarap içti o yakın bir **oka*** (İ.T.100), *Bitmez **oyun** girişmiş* (S.G.9), *Nicä fasist **ömür** kıydı* (C.75).

İlgi hâli yerine yönelme hâli (Genetif yerine datif)

Fazla yaygın değildir.

kimä geleciydi aklısına (C.285), *Etmiş yaşa saabiysin* (İ.T.25).[41]

Vâsıta hâli yerine bulunma hâli (İnstrumental yerine lokatif)

Örneği azdır.

Kemençän garmonikan yok, baare suvan zarında çalmaa bilsän (P.216), *Nasti işlerdi ineklärdä* (C.167).[42]

Uzaklaşma hâli yerine yükleme hâli (Ablatif yerine akkuzatif)

Yaygın değildir.

Şüpelenmişlär ne olduunu (M.66).

Gagavuz Türkçesi, hâl eklerinin kullanılışı bakımından oldukça karışıktır. Bu karışıklığı tek sebeple açıklamak mümkün değildir. Bazı tarihî Türk şiveleri ile yaşayan bir kısım ağız ve şivede görülen hâl ekleri görev değişikliği benzer şekilde Gagavuz Türkçesi'nde de vardır. Bu benzerliğin kaynağı aynı tarihî ve kültürel köklere dayanmak ve karşılıklı etkileşimler olmalıdır. Ses değişmeleri ve ses düşmeleri yanında yabancı dillerin de bu durum üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gagavuzlar'ın bulundukları yere göre bir veya iki ayrı dil öğrenmek mecburiyetinde kalmaları, **Rusça, Romence, Yunanca, Bulgarca** gibi dillere has bazı özellikleri Gagavuz Türkçesi'ne aktarmalarına sebep teşkil edebilir.

---

[41] Krş. için bk. **KYA,** s.79; *bunlara adına sayman denir, yüksek bir direğe ucuna.*

[42] **YA,** s.76; *şu kızın işkıda jüruptu* "Bu kızın aşkıyla yürümüş".

Hâl ekleri arasındaki görev değişikliği tablosu:

(yalın) - : *+A, +DA, +DAn*
+I : *-, +A, +DA, +DAn*
+A : *+I*
+DA : *+(n)In, +DAn*
+DAn : *+I*
+(n)In : *+A*
+ilä+n : *+A, +DA, +DAn*

İYELİK ÇEKİMİ

İyelik ekleri, ismin karşıladığı varlığın kime veya neye ait olduğunu şahıslar hâlinde gösteren eklerdir.

İyelik ekleri şahıslara göre şöyledir:

I.Teklik Şahıs : *+(I,A)m*
II.Teklik Şahıs : *+(I,A)n*
III.Teklik Şahıs : *+I, +sI*
I.Çokluk Şahıs : *+mIz*
II.Çokluk Şahıs : *+nIz*
III.Çokluk Şahıs : *+lArI*

İyelik ekleri, ünsüzle biten bir isme geldiklerinde ekle ismin arasına kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumuna göre; **+I** yardımcı ünlüleri gelir. **-ak, -ek** ses grubuyla biten isimlere iyelik eki geldiğinde, sondaki ünsüz, **ğ** ünsüzüne dönüşerek erir ve kalın sıralı kelimelerde **-aa-,** ince sıralı kelimelerde **-ää-** uzun ünlüsü ortaya çıkar; böylece yardımcı ünlü ve **3. t.ş.** eki **a** veya **ä** ünlüsüne dönüşür.

topraaam (D.Ö.3)	*dernääm*	*sözüm*	*çorbam*
topraan	*dernään*	*sözün* (İ.T.75)	*çorban*(M.61)
topraa	*dernää* (P.80)	*sözü*	*çobası*
topraamız	*dernäämiz*	*sözümüz*	*çorbamız*
topraanız	*dernääniz*	*sözünüz*	*çorbanız*
toprakları	*dernekleri*	*sözleri*	*çorbaları*
canım	*evim*	*ölçüm*	*uşaklarım*
canın	*evin*	*ölçün*	*uşakların*
canı	*evi*	*ölçüsü* (İ.T.118)	*(onun)uşakları*
canımız	*evimiz*(İ.T.90)	*ölçümüz*	*uşaklarımız*
canınız (C.76)	*eviniz*	*ölçünüz*	*uşaklarınız*
canları	*evleri*	*ölçüleri*	*(onların) uşakları* (C.60)

İyelik çekim ekinden sonra, ünlüyle başlayan bir çekim eki geldiğinde orta hece ünlüsü haline gelen yardımcı ünlü düşmektedir:

*umutlar+**m**+ı* (D.Ö.5), *kızlar+**n**+ı* (İ.T.63).

3. şahıs ekinden sonra gelen ekler de ünlü düşmesine yol açabilmektedir. Bazı durumlarda da iyelik eki çokluk ekinden önce gelmektedir:

*çakıcılar+**n**+**ı***(M.94), *dudaklar+**ı**+**n**+**ı*** (M.96), *akl+**ı**+**lar**+**ı**+n+da* (İ.T.182), *saab+**i**+**lär** toplanmış sokakta* (İ.T. 262).

İyelik Eklerinde Yığılma

Her hangi bir ekin işlek olan vazifesinin aynı ek veya aynı nitelikte başka bir ek ile kuvvetlendirilmesi ve gerçekte veya dil hafızasında aşınmaya uğramış olan bir ekin vazifesinin tazelenmesi ihtiyaçlarından doğan bir gramer olayıdır.

Hangi tür eklerde hangi sebebe bağlı olarak ek yığılması olayının ortaya çıktığı bir kurala bağlanamamaktadır.[43]

Ek yığılması, Eski Türkçe'den beri görülen bir dil özelliğidir:

"tigitler, erenler" gibi kelimelerde **+t** eki ve **+ler** eki aynı fonksiyonda olan yani çokluk bildiren eklerdir.[44]

*Hep**isi**, bir**isi**, kim**isi*** gibi kelimelerde görülen 3. teklik şahıs iyelik eki yığılması Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarda yaygın olarak görülür.

Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de ünsüzle biten kelimelere gelen **+I** 3. teklik şahıs iyelik ekinden sonra bu ekin fonksiyonu unutularak ünlüyle biten kelimeye gelen **+sI** 3. teklik şahıs iyelik eki getirilmektedir.

*akl+**ı**-**sı**+n+da* (İ.T.40), *ann-**ı**+**sı**-n+a* (İ.T.106), *asl+**ı**+**sı*** (M.95), *saab+**i**+**si**-n+ä* (D.Ö.61), *yar+**i**+**si**+n+dän* (C.Y.101), *yar+**i**+**si**+nin beli* (C.241), *boyn+**u**+**su**+n+a* (H.O.42), *bir+**i**+**si*** (İ.T.55), *koyn+**u**+**su**+n+a* (İ.T.100).

Ünsüzle biten bazı kelimelere ilk olarak getirilen **+I** 3.teklik şahıs eki iyelik düşmekte geriye ünlüyle biten kelimelere gelen **+sI** eki kalmaktadır.

*oyan+**sı*** (P.225), *kısmet öpüş+**sü*** (D.Ö.19).

Hep kelimesine getirilen **+si** eki kalıplaşmış görünmektedir.

*hep+**si**+**ci**+**i*** (İ.T.75) örneğinde **+si** ekinden sonra **+ci(k)** yapım eki arkasından yeniden **+i** 3. teklik şahıs eki gelmektedir. *Hepsi* kelimesindeki 3. teklik şahıs iyelik çekiminin üzerine 1. ve 2. çokluk şahıs ekleri getirilebilmektedir.

*kär hep+**si**+**miz** şaştık* (P.66), *siz hep+**si**+**niz*** (P.212).

Aynı görevde olan eklerin yığılması sadece çekim eklerinde değil, yapım eklerinde de görülmektedir. Bu türden ek yığılmaları yapım ekleri bölümünde örneklendirilmişti.

SORU EKİ

Soru eki isme ve fiile gelen bir ektir. Başlangıçta edat olarak kullanılırken daha sonra ekleşmiştir. İsme gelen soru eki, ismi fiile bağlar ve soru şekline sokar. Soru eki, hâl eki, çokluk eki gibi isme gelen diğer çekim eklerinden sonra gelir. Soru ekleri; **mI**'dır.

---

[43] Zeynep Korkmaz, *"Türkçe'de ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine"*, **TDAY Belleten 1960**, II. bs., Ankara, 1988, s.173-180

[44] A.von Gabain, age., s.64

Soru ekinin isme gelişiyle ilgili örnekler:
*Aaz **mı** gitti.*
*Çok **mu** gitti.*
Todurçu etişti,
Çorbacısına (B.T.63),
*Hiç diilsin pişman **mı*** (C.73),
*Saasın **mı**?* (D.A.O.10);
*Nerediydim **mi*** (B.18),
*Bizdän kalan ölä **mi** taa* (D.Ö.138),
*Brak işä **mi** dedi* (H.O.43),
Keçiçiimin dericiindän
*Daul **mu** yapayım, male?* (G.F.60);
*O söz **mü** istedi desin* (D.Ö.46).

Gagavuz Türkçesi'nde soru eki, Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi eklendiği kelimeden ayrı yazılmaktadır. Türkiye Türkçesi'nde soru eki şahıs ekinden önce geldiği hâlde, Gagavuz Türkçesi'nde soru eki; *hastaysın **mı*** (İ.T.144), *deliyim **mi*** (M.43) örneklerinde olduğu gibi şahıs ekinden sonra gelebildiği gibi, *Aaç-kıran **mıyım*** (M.65) örneğinde olduğu gibi şahıs ekinden önce de gelebilir.

Fiile gelen soru eki, şahıs ekinden önce geldiğinde fiile bitişik, sonra geldiğinde ise ayrı yazılmaktadır.

*Aldatmáár**mıysın** beni* (G.F.168);
*Beenmersin **mi*** (İ.T.144),
*Beklemeyecäm **mi** boşuna* (G.F.168),
*Bilmä**misin** kim olacaktır Pıtıraş* (M.82),
*E sän seversin **mi** beni* (C.63),
*gitmeliyim **mi*** (D.A.O.20),
*Gör**ermiysin** ayda var bir kız hem bir çocuk* (G.F.170).

AİTLİK EKİ

Bir yapım eki karakteri taşıyan âitlik eki çekim eklerinden sonra gelmesi ve iyelik fonksiyonu üstlenmesi bakımından çekim ekleri arasında değerlendirilmektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde, aitlik ekinin kalın ve ince sıralı köklere göre kalın ve ince ünlülü farklı şekilleri bulunmaktadır.

*bıldırk**ı** er* (İ.T.130),
*çoktank**ı** geçmiş gün* (İ.T.121);
*başlamışlar görmää ilerk**i**sindan da taa islaa* (M.107);
*Şennendirer büünk**üleri*** (D.Ö.21),
*taa çirkin dünk**ü**sündän* (C.Y.82).

SIFATLAR

İsimlerin önüne gelerek onların niteliklerini, sayılarını bildiren yerlerine işaret eden, haklarında belirsiz bilgiler veren ve soru hâlinde belirten kelimelerdir. Sıfatlar tek başlarına kullanıldıklarında isimdirler. Bir ismin anlamını tamamladıklarında sıfat olurlar. *bir*, tek başına kullanıldığında sayı ismidir, *bir elma, bir çocuk* şeklinde

kullanıldığında elma ve çocuk isimlerinin sayısını bildirdiğinden sıfattır. Aynı şekilde *tuzlu* bir niteliğin ismidir; *tuzlu yemek* şeklinde kullanıldığında ise yemeğin bir niteliğini bildirdiğinden sıfattır.

Sıfatları, üstlendikleri görevlere göre iki grupta topluyoruz.

NİTELEME SIFATLARI

Varlıkların renk, boy, biçim, yapı, ağırlık gibi devamlılık arz eden, yani kolayca değişmeyen, varlığa bitişik olan özelliklerini bildiren sıfatlardır. Varlıkların hareket niteliğini bildiren sıfat-fiiller de niteleme sıfatları içinde değerlendirilmektedir.

eşil** filiz* (C.Y.118), ***çii duruk akan** derä* (İ.T.83) *pekçok* ***dilli ii** kardaşlar* (H.O.16), ***üklü** başçalar*, ***tatlı** üzümnär* (H.O.23), ***şen** tavşan*, ***uzun** kulak*, ***bölü** kulak* (H.O.51), *ne pek* ***gözäl** kuşak* (H.O.93), ***kırmızı** asker* (C.85), ***osoy** mavzoley* (İ.T.143), ***kuyruklu bet kara şeytannar (M.36), ***çirkin** kız* (C.Y.76), *uzun buruk* ***dizili** sofra* (İ.T.132), ***çirkin** yıllar*, ***kara** yıllar*, ***biyaz** güllär*, ***yanık** göllär* (İ.T.65), ***geçmiş** gün*, ***olmuş** işlär* (İ.T.121).

BELİRTME SIFATLARI

Varlığın sayısını bildiren, yerini işaret eden, hakkında belirsiz bilgiler veren veya varlığı soru hâlinde belirten sıfatlardır. Belirtme sıfatları nesnenin bünyesine ait bir özelliğini bildirmez, duruma göre değişen, yani devamlılık göstermeyen özelliklerini belirtir. Belirtme sıfatları belirttikleri özelliklere göre, **işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları, belirsizlik sıfatları,** olmak üzere dört grupta toplanır.

İşâret Sıfatları

Nesneleri, yerlerini işaret ederek belirten sıfatlardır. Tek başlarına kullanıldıklarında işaret zamiridirler. Bir ismin önüne gelerek yerini işaret ettiklerinde ise işaret sıfatı olurlar. Her hangi bir çekim eki almazlar, özellikle teklik şekilleri işaret sıfatı olarak kullanılır. İşaret sıfatlarının başlıcaları **bu, şu, o** kelimeleridir.

***bu** top* (B.102), ***bu** forma* (C.Y.7), ***bu** seslär* (H.O.26), ***bu** sevgi* (İ.T.152), ***bu** boş laflar* (D.Ö.59), ***bu** ev* (C.221).

***şu** soruş* (C.Y.7), ***şu** top* (B.102), *Tudorka Mari gitmä,* ***şu** haydutlara* (B.T.118), ***şu** askerlär* (C.211), ***şu** Bucaktan* (D.Ö.141), ***şu** hal* (M.83).

***o** günümüz* (D.Ö.94), ***o** kaza* (B.102), ***o** vakıtlar* (G.F.158), ***o** bolgarka* (Ü.D.137), ***o** avşam* (Ü.D.175), ***o** adam* (İ.T.101).

ozaman (G.F.158) sıfat tamlamasında *o* işaret sıfatı isimle kaynaşmıştır.

Sayı Sıfatları

Önüne geldikleri ismin sayısını belirten sıfatlardır. Tek başlarına kullanıldıklarında sayı ismidirler. Sıfat olarak kullanıldıklarında ise nesnenin sayısını adet olarak, dereceli olarak, parça hâlinde, gruplandırarak veya toplu bir biçimde bildirirler. Bu fonksiyonlarına göre sayı sıfatları, **asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları** olmak üzere beş grupta toplanırlar.

Asıl sayı sıfatları

Nesnenin sayısını gösteren sıfatlardır. Tek başlarına kullanıldıklarında sayı ismidirler. Türkçe'de sayılar, tek kelimelik sayılar, sıfat tamlaması şeklinde yapılan sayılar ve sayı topluluğu şeklinde yapılan sayılar olmak üzere üç türlüdür.

Tek kelimelik sayılar; *bir, iki, on, yüz, bin, milyon* gibi sayılardır. **Sayı topluluğundan meydana gelen sayılar;** *on bir, altmış yedi, kırk sekiz,* gibi sayılardır. **Sıfat tamlaması şeklinde olan sayıların** birinci kısmı, ikinci kısmın tamamlayıcısı durumundadır: *beş yüz, iki milyon, dört bin* v.b.

Sayı sıfatlarının önüne geldiği isimler her zaman teklik hâlde bulunurlar. Gagavuz Türkçesi'nde sayıların kullanılışı konusunda Genel Türkçe'den ayrılan bir husus görülmemektedir:

dört *yaş* (İ.T.80), ***üç*** *kız* (İ.T.101), ***üç*** *gün* (İ.T.102), ***bir*** *kızcaaz,* ***bin*** *kat* (İ.T.87).

bir *şey* sıfat tamlaması ***bişey*** (İ.T.224) şeklinde kalıplaşmıştır.

Sıra sayı sıfatları

Bunlar, nesnenin sayısını değil sırasını belirtirler. **-ncI** ekiyle türemiş sayılarla yapılır.

etmişinci *gözü* (İ.T.82), ***ikinci*** *kızını* (İ.T.101), *avtobusun* ***ikinci*** *basamaana* (C.175), ***ikinci*** *bakış* (P.238), ***ikinci*** *sayfasına* (İ.T.155), ***80-ci*** *yıllarda* (İ.T.103), ***üçüncü*** *günü sabaylan* (M.59).

Üleştirme sayı sıfatları

Bu sıfatlar bir paylaştırma, bir bölme, ifâde ederler, varlıkların sayısını grup grup belirtirler. **+Ar, +şAr** ekleriyle türemiş sayılarla yapılırlar.

onar *günä* (İ.T.108); ***birär*** *çuval altın* (M.94), ***birär*** *ilkyaz* (C.Y.3), ***birär*** *insan imeyincä,* ***birär*** *kürek* (M.38); ***ikişär*** *filcan şarap* (İ.T.116).

Yarım, az, kaç kelimeleri de üleştirme sayı sıfatı olarak kullanılabilmektedir: ***yarmışar*** *kazan* (P.22).

Topluluk sayı sıfatları

Benzer varlıkları toplu olarak ifâde eden sıfatlardır:

Sansın halizdik ***ikiz*** (D.Ö.106) örneğinde olduğu gibi isim olarak kullanılması daha yaygındır. Topluluk sayı sıfatı olarak ***ikiz*** *kardaş,* ***üçüz*** *oolan* şeklinde kullanılır.

Kesir sayı sıfatları

Varlıkların parçalarını belirten sayı sıfatlarıdır. Kesir sayı sıfatları bir kelime grubuyla ifâde edilmektedir. Gagavuz Türkçesi'nde kesir sayı sıfatlarının ifâde edilişi şöyledir:

½ bir ikinci, ¼ bir dördüncü şeklinde sıra sayı isimleriyle söylenmektedir. Tam sayılı kesir sayıları ise; *1½ bir bütün bir ikinci, 2 ¾ iki bütün üç dördüncü* şek-

lindedir. Yüzdeli rakamlar; 0,15 *nol' bütün onbeş üzüncü*, 7,75 *edi bütün etmiş beş üzüncü* şeklinde ifade edilmektedir.[45]

Soru Sıfatları

Nesneleri soru biçiminde belirten sıfatlardır. Gagavuz Türkçesinde kullanılan başlıca soru sıfatları, *angı, kaç, nası//nasıl, ne, ne soy, nicä//nicäl* kelimeleridir.

angı yol (M.94), ***kaç çiçäk*** (H.O.99), ***kaç sıra sabur, umut*** (İ.T.16), ***kaç uşaa var?*** (D.281), ***nası türkü*** (C.81), ***ne iş*** (D.A.O.10), ***ne gün*** (H.O.18), ***ne haram*** (D.O.22), ***ne soy adam*** (D.A.O.43), ***nicä fidan*** (Z.E.97) ***nicä insan*** (H.O.51), ***nicä üüsüz*** (H.O.15), ***nicäl konak*** (B.T.64).

Belirsizlik Sıfatları

Bu sıfatlar varlıkların bir takım özelliklerini belirsiz olarak bildirirler.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca belirsizlik sıfatları şunlardır: ***bir*** (her hangi bir anlamında), *nicä* (pek çok anlamında), *filan, çok, bütün, türlü* (pek çok anlamında), **bir kaç, hepsi** Gagavuz Türkçesi'nde **hep** kelimesiyle **+si** 3. t.ş. eki bütün anlamında kalıplaşmıştır. *az, başka, bölä, çok, filan, her, ne çok, kimi, öbür, üç-beş, beş-on* gibi sayılar v.b.

az iş (P.116); ***Bir günü bän kabul ettim bir yabancıdan kiyat*** (P.72), ***bir vakıt varmış bir vakıt yokmuş*** (İ.T.101); ***nicä teknä dolusu gevrek*** (P.65), ***nicä kalabalık*** (İ.T.122); ***filan yolda*** (D.Ö.117), ***filan saat*** (H.O.78), ***filan tükän*** (C.40); ***çok masal*** (İ.T.96), *lääzım* ***çok erlerä uuramaa*** (İ.T.236), ***çok kuşlar*** (K.17), ***çok ördek*** (K.30); ***bütün afta*** (İ.T.96), ***bütün dünnää*** (İ.T.220); ***türlü işlär*** (İ.T.1199); ***bir kaç minut*** (C.168), ***bir kaç insan*** (C.170), ***bir kaç gün*** (C.Y.85), ***bir kaç yumruk, bir kaç tepmä*** (M.27), ***bir kaç çiçäk*** (İ.T.133), ***bir kaç salkım*** (H.O.28), ***bir kaç adım*** (C.Y.40); *üülenä däk* ***hepsi askerlär oldular kefli, çırdı hepsi soldatları*** (C.298), *ama* ***hepsi savaşmaklar boşunaydılar*** (P.41), ***hepsi kızlar bir türlü*** (C.121), ***hepsi insannar çıkmıştılar aullara*** (C.134), *boya taftasında da* ***hepsi boyalar kurumuştular*** (P.76); ***başka sevgi*** (İ.T.40), ***başka yıllar (M.104), başka erlär*** (H.O.16); ***her gün*** (D.Ö.44), ***her ilkyaz*** (İ.T.218), ***her acı, her düş*** (D.O.16); ***ne çok laf*** (M.33); ***kimi sefer*** (P.110); ***öbür kardaş*** (M.5); ***bölä kulak*** (H.O.51); ***edi-sekiz kişi*** (İ.T.105), ***beş-on gün*** (M.38), ***iki-üç laf*** (İ.T.14), ***bir-iki afta*** (İ.T.202).

ZARFLAR

Fiilleri, sıfatları ve başka zarfları; yer, zaman, hâl ve miktar bakımından tamamlayan kelimelerdir. Sıfat nasıl ismin önünde kullanılan ve onun anlamını tamamlayan bir kelime türü ise, zarf da aynı şekilde sıfatların ve özellikle fiillerin önünde kullanılan ve onların anlamını tamamlayan bir kelime türüdür. Tek başına kullanıldığında sıfat gibi zarf da isimdir. Eşitlik, vâsıta ve yön ekleri dışında zarflar çekim eki almaz. Zarf-fiiller, hâl ve zaman bildiren zarf görevi üstlenir.

---

[45] N. P. Arabaci, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagavuz Dili, Gagavuz Şkolalarının 4.-5. ci Klassları için*, Kişinev, 1959, s.134

YER-YÖN ZARFLARI

Belirsiz bir yer-yön ifâdesi taşırlar. Fiilin yönünü bildirirler. Bu zarfların çoğu, zaten yön eklerinden yapılmış, fakat bugün kalıplaşmış kelimelerdir.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan belli başlı yer-yön zarfları şunlardır: *geeri, ileri, dışarı, aşaa, yukarı, oyanı, buyanı, beeri.*

ömür ***geeri*** *dönmäz* (D.Ö.124), *aklınca döndü* ***geeri*** (C.242), *hiç bakma* ***geeri*** (C.242), *Bu keret çocuu kimsey* ***geeri*** *savaşmamış çevirmää* (D.A.O.46); *da gittim* ***ileri*** (P.163), *zor* ***ileri*** *bakmaa* (D.Ö.101); *girdi yaprak* ***içeri*** (H.O.59), *çekiliverdim geeri* ***içeri*** (İ.T.126); *neçin sa bakarak* ***aşaa*** (C.117), *iilderim bän* ***aşaa*** *kafa* (D.Ö.137); *açan ellär kaldırdılar onu* ***yukarı*** (İ.T.152), *angımız onu taa* ***yukarı*** *atacak* (M.58), ***yukarı*** *çıkmaa* (İ.T.111); *ne gezersin* ***o yanı buyanı*** (İ.T.114); *Bän senin sesini özledim dündän* ***beeri*** (C.Y.41).

ZAMAN ZARFLARI

Bu zarflar, fiilin gösterdiği işin zamanını bildiren zaman isimleridir. Gagavuz Türkçesi'nde; *ileri, geeri* gibi yön zarfları; *önce* ve *sonra* zaman zarfları yerine kullanılır. Birleşik kelime kalıplaşmalarından doğmuş çok sayıda zaman zarfı vardır: *kim' kerä* < kimi+kera, *ötöögün* < öteki+gün, *şansora* < şu+andan+sonra, *oan* < o+an, *şindänkerä* < şimdiden+kerä, *büün* < bugün. Hâl eki almış; fakat ekin gerçek fonksiyonunu kaybettiği, *hanidän, ilkindän, çoktan, heptän* gibi kelimeler de zaman zarfı fonksiyonu kazanmıştır. Arapça ve Farsça'dan ödünç *dayma* < dâima, *bazen, emen* < hemen, *hep, enez* < henüz, *evel* < evvel gibi kelimeler yaygın olarak kullanılan zarflardır. *Sora, beeri geeri, evel* birlikte kullanıldıkları kelimelere zaman fonksiyonu katan edatlardır.

Anadolu ağızlarında çok yaygın olan *gücük* (İ.T.148), "şubat"[46], Türkiye Türkçesi yazı dilinde de görülen *güz* (İ.T.28), Gagavuz Türkçesi'nde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca *mart* (İ.T.169), *kasım* (İ.T.183) da Türkiye Türkçesiyle müşterektir. Fakat, *aprel* (H.O.8) "nisan", *may* (D.Ö.37) "mayıs", *iyul* (H.O.32) "temmuz", *sentyabir* (İ.T.196), "eylül" gibi ay adları batı dillerinden özellikle Rusça'dan alınmıştır.

Haftanın günleri Türkiye Türkçesi'ndeki gibidir:

Pazartesi (B.87), *sali* (P.282)~*salı* (B.87), *çarşamba* (P.282), *perşembä* (C.70), *cumaa* (B.87), *cumeertesi* (C.Y.34)~*cumaertesi* (C.104) *cumártesi* (B.87), *pazar* (İ.T.119). Vâsıta eki alan *sabaalän* (İ.T.111) < Ar. sabah+leyin, *avşamneyin* (M.10) < akşam+leyin ve *yaarın* (İ.T.111) çok kullanılan zaman zarflarındandır.

Türkiye Türkçesi'nde *oyala-* geciktirmek fiilinde görülen *oya* kelimesi geç anlamıyla Gagavuz Türkçesi'nde yaşamaktadır: *Oya sän uyandın oya* (D.Ö.105).[47]

Zaman zarflarının cümlede kullanılışıyla ilgili örnekler:

Bän burayı geldiydim, saadä iki kere o da ***dört yıl geeri*** (C.108), *Açan yapardılar* ***edi yıl geeri*** *oparatsiya* (C.110), ***Bir yıl geeri*** *Länka gömdü ilk uşaanı* (P.21);

---

[46] Krş. **DS VI**, s.2209: *gücük, gucuk, güçük, güdükay, güjüyh*: "şubat" Anadolu'nun pek çok yerinde kullanılmaktadır.

[47] Anadolu ağızlarındaki kullanımı için bk. **DS IX**, s.3300: *oya*: elinden iş çıkmayan adam (Navadalı-Mut), emeğe değmeyen iş (Bayramiç-Çanakkale, Lüleburgaz, Kırklareli).

Kimi-kerä *işlärkän* (İ.T.100), ***Kimi sıra*** *kıtlık imeesine geçerim, /* ***kimi kerä*** *ne yoktur sanki işkembemdä* (C.Y.44), ***Kim'kerä*** *sapárız* (C.Y.13); *Biz onu* ***hanidän*** *ezdik* (M.909, ***Hanidän*** *karşılaşmadık insannan* (P.127); *Neçin biz ikimiz* ***geç*** *seninnän buluştuk* (C.Y.41), *Küüdän gitmää oldu* ***geç*** (İ.T.224); *Sıcak ilkyaz günü Balcı Vasilçu geldi iştän evä* ***iki saat ileri*** (C.182); *Ani* ***şincik*** *duuacák* (D.Ö.47) *Dimitri Karaçoban literaturada işleer* ***şindänkerä*** *irmi beş yıl* (İ.T.218), *Babu* ***şimdi artık*** *görmüş* (M.53); *Kaynáár işlär* ***güzdä*** (H.O.56); ***Çoktan*** *olur ki, işledi* ***çoktan*** (H.O.73); *Gözümdä* ***heptän*** *kalár* (H.O.77); ***Tezdä*** *büüyecäm* (H.O.76); *oolcaazım* ***büün seftä*** (C.Y.37), ***Gecä*** *geldi* ***tez*** (İ.T.117), *O giderdi* ***tez*** (İ.T.122); *Eni yıl geldi* ***artık*** (İ.T.122), ***Temin*** *pindin vagona* (B.69); *Küpeli keçi çok zarar yaptı;* ***ilkindän*** *yapraa* (H.O.33); ***Sora*** *uz gideriz* (C.Y.13), ***Sora*** *da dooru evä geldik* (İ.T.235); *Hiç susmazdı* ***gecedä*** (D.Ö.93); ***Dayma*** *girer o düşümä* (C.Y.57); *Bän da* ***ötöögün*** *çıkarkana dedim ona* (İ.T.145), *Bırda sa kısmet kendi geldi* ***o an*** (C.60); *Varkan çok deer,* ***hep*** *yok* (D.Ö.118), ***Kuşlukta enez*** *iyip ekmek* (C.Y.77); ***Şansora,*** *läázım yatma, uyuma* (P.281); *O kösteklendi da* ***emen*** *düşmedi* (C.97); ***Erken*** *çii duruk / Diz çöküp iilmää* (İ.T.89); *Hem yapa* ***osaat*** (K.16); ***Tezleyä*** *dä gül açtı* (A.60) < tez+le-y-e zarf fiil kalıplaşması (?); *Sän* ***çabuk*** *annaycan* (D.Ö.140); ***şansoram*** *evä giderim* (B.T.110); ***Artık*** *sürärdir büük ateş* (U.93), *Bekim padişahım kızı* ***artık*** *evlendi* (M.5).

HÂL ZARFLARI

Fiilin gösterdiği işin nasıl veya nice olduğunu ifâde eden zarflardır. Asıl hâl zarfları yanında pek çok isim de eşitlik ve vâsıta eki alarak hâl zarfı durumuna gelir. Gagavuz Türkçesi'nda ; o+ile > *öyle* bu+ile > *böyle* hâl zarfları yaygın olarak kullanılmakta, ayrıca te + öyle kelime birleşmesiyle *töyle* şekli de görülmektedir. Arapça ve Farsça ödünç zarflar ise; *bitevi* "sürekli", *seftä* < siftah "ilk defa" *acaba,* "tereddüt", "soru", *sade* "yalnızca" fonksiyonuyla kullanılırlar. Türkçe zarflar; *uz* "doğru", *"salt"* "sadece" *ilin* "hafif, ferah" gibi kelimelerdir. Bunlardan bir kısmı Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaygın olmakla beraber bir kısmı ağızlarda kullanılmaktadır. Bunlara kaynağını tam tespit edemediğimiz *dapturu* "aniden" zarfını da ekleyebiliriz.[48] Ayrıca *enikunu, birdän, yalnız, ansızdan, tez* gibi kelimeler ve *gene* tekrar edatı hâl zarfı olarak kullanılır.

Dapturu *geldi* (İ.T.238), ***Dapturu*** *geldim* (İ.T.125); *Sän siiret bizi* ***yavaş*** (C.Y.83); *ateş ettim* ***genä*** (İ.T.126); *Sora* ***uz*** *gideriz* (C.Y.13); *Yaamur damnáár* ***enikunu*** (D.Ö.64); *Tä* ***ölä*** *şindi dört duvar arasında yalnız kaldım* (İ.T.130); *O olcaazım büün* ***seftä*** *gülümsedi* (C.Y.39); ***Birdän*** *çıksın gözläri* (D.Ö.129); *Ama orda buldu* ***saade*** *kurumuş kökeni* (D.Ö.264), ***Sade*** *kurtulalım bundan* (M.94); *Sän* ***ansızdan*** *gir içeri* (D.Ö.114), *Gecä yarısı Semizoğlu* ***ansızdan*** *uyandı* (C.239); *Ensesi* ***bitevi*** *döner* (P.186), *O durardı odanın ortasında* ***bitevi*** *da düşünärdi* ***saade*** *orayı* (P.56); *Çekedeceklär sän* ***töleysin,*** *sän tä* ***böleysin*** (P.183), ***Tölä*** *şindi körleşer gözlerim* (C.41); *o* ***birdän birä*** *olacák derä* (İ.T.78); *Ömür uçardı* ***tez ilin*** (İ.T.17); *Yılllardır alfabitlär*

---

[48] Krş. için bk. **DS XI,** s.4052; *uz:* doğru, temiz uslu dikkatli (Bayat- Emirdağ, İsparta, Süller-Çal, Yeniköy-Balıkesir, Emese-Biga, Eskişehir v.b.
dapturu için bk. **DS IV**, s.1364; *dapdiri olma:* birden doğrulup ayağa kalkmak (Niğde); *dopduru olmak* (Edirne), *dapdürü olmak* (Gelibolu), *daptur olmak* (Bor).

diyşilmiş, ama ana dilimiz kalmış ***ölä*** *(*B.3), ***ölä*** *kalmış,* ***ölä*** *gider* (D.Ö.141), *Sän ne* ***öle*** *gezinersin haylak* (M.92); ***Bölä*** *dizärdi yaşlan anası* (C.Y.101), *Seninnän* ***bülä genä*** *duuyacam* (A.41), ***Ölä*** *dä* ***bölä*** *dä bizi diri brakmaycaklar* (C.81), *Da deerim* ***sade bölä*** (H.O.47), *Bakmayrak* ***saade te bölä*** (C.Y.47); *Ne* ***acaba*** *bizi beklär?...* (D.Ö.102).

Diil (< değil) kelimesi de olumsuz hâl bildiren bir zarf olarak kullanılır.[49]

Diil *ani evä götürsün* (M.81), *Ani* ***diil*** *çoktan görmüş* (İ.T.223), *Bu iş olduydu* ***diil*** *çoktan* (C.32), ***Diil*** *çoktan öldü anam benim* (C.Y.77).

MİKTAR ZARFLARI

Sıfatın, bir başka zarfın ve fiillerin anlamını azlık-çokluk bakımından tamamlayan kelimelerdir. Miktar ve derece bildirirler. Miktar zarflarının kullanılışı ve çeşidi bakımından Gagavuz Türkçesi fazla bir farklılık göstermez. Sadece;

cat eni *bir pırıldak* (B.60) kelime grubundaki **cat** (< Ar.cedid) bu şekliyle Gagavuz Türkçesi'ne hastır.

Ne soru zamiri, ***ne pek*** gözäl kuşak (H.O.93), ***ne*** *terlemiş işçi* (H.O.56) örneklerinde miktar ifâdesi taşımaktadır.

Nicä soru kelimesi de; ***nicä*** *yaalanmadık dingil* (İ.T.116), örneğinde pek çok anlamında, yani miktar zarfı olarak kullanılmıştır.

Diğer miktar zarfları ve bunların kullanılışı da şöyledir:

Ama sevärdi ***pek*** (C.Y.102), ***Pek*** *ötär kırda kendi* (D.Ö.80), ***Pek*** *siyrek bir haber* (Z.E.91), ***pek*** *yası adamcık* (P.280), ***Pek*** *isterim* (İ.T.118); ***En*** *derin deniz* (İ.T.88), ***en*** *seçi padişah oolları* (M.20); *Kimi* ***en pek*** *istäärdi görmää* (P.276); *Hep* ***az*** *geler* (D.Ö.54), *O ödärmiş çobana* ***az*** (A.18); *o da* ***biraz*** *sevinsin* (C.Y.42), *onnar* ***biraz*** *sustular* (C.226), *Kal bizdä yaşa* ***biraz*** (C.Y.85); *O yattı taa* ***biraz*** *ölä* (C.243), ***Azıcık*** *sarmaştılar* (İ.T.112), ***Bir taan*** *içmeycek, bekledim* ***taa*** *biraz* (İ.T.126), *Onda işleerim* ***taa*** (D.Ö.15), *Yardım* ***hiç*** *beklämedim* (B.74); *Laf sofrada neçin sa* ***kıt*** *oldu* (C.67); *kırmızı asker* ***çok*** *yaşasın* (C.85).

ZAMİRLER

Temsil veya işâret yoluyla varlıkların adının yerini tutan kelimelerdir. Zamirler direk olarak hiç bir nesneyi karşılamazlar, fakat bütün varlıkların adının yerini tutabilirler. Diğer kelime türlerinden ayrılan bir önemli tarafları da zamirlerin kelime yapımına elverişli olmamasıdır. Bir kaç istisna dışında yapım eki almazlar.

Zamirlerin çeşitleri şunlardır:

ŞAHIS ZAMİRLERİ

Varlıkları şahıslar halinde karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar üçü teklik üçü çokluk altı şahıs zamiriyle karşılanır. Şahıs zamirleri hâl eki alınca kök ünlüsü değişebilen kelimelerdir.

[49] A. Dilaçar. age., s.122

Şahıs zamirlerinin hâl ekleriyle çekim tablosu:

	Yalın hâl (Nominal)	İlgi hâli (Genetif)	Yükleme hâli (Akkuzatif)	Yönelme hâli (Datif)	Bulunma hâli (Lokatif)	Uzaklaşma hâli (Ablatif)	Eşitlik hâli (Ekvatif)
I.t.ş.	*bän (K.16)*	*benim (C.Y.90)*	*beni (D.Ö.139)*	*bana (K.6)*	*bendä (P.123)*	*bendän (D.Ö.139)*	
II.t.ş.	*sän (H.O.81)*	*senin (D.Ö.128)*	*seni (P.44)*	*sana (L.T.192)*	*sendä (H.099)*	*sendän (D.Ö.76)*	*seninca (D.A.O.23)*
III.t.ş.	*o (D.Ö.50)*	*onun (C.60)*	*onu (D.Ö.53)*	*ona (C.Y.80)*	*onda (G.F.149)*	*ondan (D.Ö.40)*	
I.ç.ş.	*biz (K.6)*	*bizim (M.10)*	*bizi (D.Ö.51)*	*bizä (H.O.100)*	*bizdä (D.Ö.56)*	*bizdän (C.288)*	*bizimcä (P.267)*
II.ç.ş.	*siz (P.136)*	*sizin (P.142)*	*sizi (C.Y.97)*	*sizä (C.91)*	*sizdä (C.214)*	*sizdän (C.272)*	
III.ç.ş	*onnar (C.Y.8)*	*onnarın (C.Y.8)*	*onnarın (P.141)*	*onnarı (P.141) onları (C.30)*	*onnara (C.Y.10) onlara (C.30)*	*onnarda (M.33)*	*onnardan (C.Y.97)*

Şahıs Zamirlerinde Olumsuzluk ve Soru:

Şahıs zamirleri diğer isimler gibi **+sIz** ekiyle olumsuz yapılır: *bensiz* (C.Y. 115), *bizsiz* (P.236), *sizsiz* (C.Y.6) v.b. Şahıs zamirine soru ekinin gelişi de şöyledir: *sizsiniz mi* (P.241), *sänmiysin* (M.71).

Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması:

Şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması diğer kelime türlerinden farklıdır. Edatlar isme bağlanırken araya her hangi bir çekim eki girmez; şahıs zamirleri ile bağlanırken araya hâl ekleri girer:

Şahıs zamirlerinin *gibi* edatı ile kullanılması:

Bu edat ilgi hâlinde bulunan şahıs zamirleriyle birlikte kullanılır.

senin gibi (D.Ö.28), *onun gibi* (C.60), *bizim gibi* (M.4), *sizin gibiläriniz* (P.176), *onnar gibi* (M.24).

Şahıs zamirlerinin *-nen* (< ile+n) edatıyla kullanılması:

Bu edat tamamen ekleşmiştir. İsimlere ve zamirlere ekleşmiş olarak gelir.

benimnän (C.65), *seninnän* (C.Y.88), *seninlean* (D.C.21), *onunan* (D.Ö.79) ~ *onnan* (C.43), *bizimnän* (M.34), *sizinnän* (P.244), *onnarlan* (M. 34).

Şahıs zamirlerinin *için* edatıyla kullanılması:

Bu edat ilgi hâlinde bulunan şahıs zamiriyle kullanılır.

senin için (D.Ö.92), (D.Ö.106) ~ *onunçin* (B.T.37), *sizin için* (C.156), *bizim için* (M.10).

Şahıs zamirlerinin *kaari, görä, sora* edatlarıyla kullanılması:

Bu edatlar genellikle **yönelme, bulunma, uzaklaşma** hâl ekleriyle şahıs zamirine bağlanır:

sendän kaari (M.104), *ona görä* (M.3), *ondan sora* (P.270).

Şahıs zamirlerinin *kadar* ve *üzerä* edatlarıyla kullanılması:

Bu edatlar şahıs zamirine eksiz olarak da bağlanabilmektedir: *o üzerä* (P.254), *o kadar* (A.44).

Şahıs zamirlerinin *bilä* edatıyla kullanılması:

Gagavuz Türkçesi'nde beraberlik *bilä* edatıyla ifâde edilmektedir. Bu edat şahıs zamirine bağlanırken araya, ekleşmiş olan *-nän* (< ile+n) beraberlik edatı girmektedir: *sizinnän bilä* (P.234).

DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRİ

Asıl, öz manasına gelen ve iyelik ekleri yardımıyla bütün şahısları kaşılayan bir zamirdir. Şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifâde gücüne sahiptir.

Gagavuz Türkçesi'nde dönüşlülük zamirinin çekimi şöyledir:

kendim (C.Y.88), *kendin* (D.Ö.128), *kendi* (C.Y.102), *kendimiz* (P.235), *kendileri* (M.20).

Dönüşlülük zamirlerinin hâl eki alması, şahıs zamirlerininkinden farklı değildir. Dönüşlülük zamirine önce şahsı karşılayan iyelik eki, arkasından da hâl eki gelir:

kendimä (P.245), *kendinä* (D.Ö.128), *kendinizi* (C.284), *kendindän* (U.58).

Dönüşlülüğün kuvvetlendirildiği dönüşlülük zamiri tekrarlarında bazen şahsı ifâde eden iyelik eki iki unsura da gelmektedir:

Dedim kendim kendimä

-Girsäm onun gününä (U.55).

Bu tür tekrarlarda genellikle ikinci unsur iyelik eki almaktadır ve daha yaygın kullanılmaktadır.

Laf ederdim kendi kendimä (P.245).

Dönüşlülük, şahıs zamiriyle dönüşlülük zamirinin bir arada kullanılmasıyla da sağlanabilmektedir:

***Siz kendiniz** kabaatlıysınız* (P.235).

Dönüşlülük zamirinin edatlarla kullanılmasına dair örnekler:

kendi gibilerinän (P.127), *kendim için* (P.263) v.b.

Görüldüğü gibi dönüşlülük zamiri *kendi* bütün kullanılışlarında 3. teklik şahıs iyelik eki almamaktadır. Bunun sebebi *kendi* kelimesinin sonundaki **-i** ünlüsünün 3. t.ş. iyelik eki **-i** ile karıştırılması olmalıdır.

İŞÂRET ZAMİRLERİ

Nesneleri; işâret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. İşâret zamirleri nesnelerin yerini bildirir. Nesnelerin yerinin uzaklığına, yakınlığına, tek veya çok olmalarına göre altı işâret zamiri kullanılmaktadır.

Bu: Yakında olan nesneleri göstermek için kullanılır. İşâret ettiği nesnenin yakında olduğunu bildirir.

Şu: Biraz uzaktaki nesneleri göstermek için kullanılır. Sıfat olarak kullanıldığı kadar zamir olarak kullanılmamaktadır. Bunda bu zamirin yeni oluşunun[50] payı olabilir.

O: Çok uzakta bulunan nesneleri işâret etmekte kullanılır.

İşâret edilen nesne birden çok olunca *bu, şu, o* işâret zamirlerine çokluk eki getirilir: *Bunnar, şunnar, onna* şeklinde kullanılır.

İşâret zamirlerinin cümlede kullanılışlarıyla ilgili örnekler:

*Sän **bunu** unutma* (C.Y.41),
*Diyl o parmaama ölçün **buna*** (M.30),
*Masal gibi **şu** olsun* (H.O.91),
*Allem, dalmış **o** uykuya* (D.Ö.67),
*Kim **bunnarı** düşünän* (İ.T.79).

İşâret zamirlerinin hâl ekleriyle çekim tablosu:

	Yalın hal (Nominal)	İlgi hali (Genetif)	Yapma hali (Akkuzatif)	Yönelme hali (Datif)	Bulunma hali (Lokatif)	Uzaklaşma hali (Ablatif)	Eşitlik hali (Ekvatif
Yakın için	*bu* *(K.4)*	*bunun* *(P.234)*	*bunu* *(P.45)*	*buna* *(P.64)*	*bunda* *(P.125)*	*bundan* *(Ü.D.144)*	*buncak(P.12)* *bunca(B.111)*
Biraz Uzak için	*şu* *(H.O.91)*	*şunun* *(D.Ö.128)*	*şunu* *(P.44)*	*şuna*	*şunda*	*şundan*	
Uzak için	*o* *(D.Ö.67)*	*onun* *(Ç.64)*	*onu* *(K.26)*	*ona* *(P.34)*	*onda* *(Ü.12)*	*ondan* *(Ü.D.177)*	
Çokluk Şekilleri	*bunnar* *(M.18)*	*bunnarın*	*bunnarı* *(P.162)*	*bunnara* *(P.232)*	*bunnarda*	*bunnardan*	
	şunnar	*şunnarın*	*şunnarı*	*şunnara*	*şunnarda*	*şunnardan*	
	onnar *(P.244)*	*onnarın*	*onnarı* *(Z.E.87)*	*onnara* *(P.101)*	*onnarda* *(P.110)*	*onnardan* *(Z.E.74)*	

İşâret zamirlerinin edatlarla kullanılmaları şahıs zamirleriyle kullanılmalarından farklı değildir.

bundan sora (M.60), *bu üzere* (C.Y.77), *bu kadar* (M.64), *bundan beeri* (C.Y.94), *bundan başka* (M.3), *buna görä* (B.88), *bununnan* (P.268); *ondan kaari* (C.Y.89), *onun gibi* (C.69), *onun için* (C.230) ~ *onun çin* (B.T.98), *ondan sora* (C.284), *onunnan* (P.268), *o kadar* (P.194), *bunnarlan* (M.18), *onnarlan* (P.244).

bu ara , şu ara, o ara kalıplaşmasından doğan *bura, şura, ora* işâret kelimeleri Gagavuz Türkçesi'nde yaygındır, zaman zaman küçültme eki alır.

***Şuracıkta- buracıkta** o yok* (P.192),
*Ne soy **burayı** düşmüş yolu* (C.Y.85),
*Aráár kayını **oracık**, aráár **buracık*** (M.33),
*Ya gel **burayı*** (P.192),
*Naşey oldu **orada*** (P.193).

[50] Muharrem Ergin, age., s.272

SORU ZAMİRLERİ

Bunlar, nesneleri soru yoluyla karşılayan zamirlerdir. Soru zamirleri bir varlığı, bir işi sormak için kullanılır.

Türkçe'de insanın dışındaki varlıklar için *ne,* insan için *kim,* sayılar için *kaç* soru zamiri kullanılır.

Ne soru zamiri

Tek başına kullanıldığı gibi, birleşik kelime olarak da kullanılır.

Benim ***ne*** *işim?* (M.60), ***ne*** *var taa* (C.Y.41), *gündä sän* ***ne*** *yaptın* (H.O.66), *evdä* ***ne*** *sölesin* (H.O.68), ***ne*** *sana oldu dädu* (İ.T.191).

ne soru zamirinin soru fonksiyonunu yitirdiği kullanılışları da vardır:

Bir ***nedän*** *sora vardılar baaya* (İ.T.230) cümlesinde "epeyce zaman sonra" anlamında kullanılmıştır.

Ne soru zamiri *ara* kelimesiyle birleşerek yer soru zamiri *nere*'yi meydana getirir.

Şindi o Alla biler ***nerdä*** *kaldı* (C.241), ***neredän*** *aldın* (G.F.127).

Nicä, hâl ifâdesi taşıyan soru zamiridir ve *ne+ce* şeklinde *ne* soru zamirine **-ce** eşitlik eki getirilerek yapılır:

Nicä *deersin yaşamak* (D.Ö.140).

şey belirsizlik zamiriyle *ne* soru zamiri kaynaşarak soru fonksiyonu taşıyan *naşey, naşi* zamiri ortaya çıkar:

sän ***neşeysin*** *seläm?*(D.O.27), ***naşi*** ***-ne*** *o geçirdi?*(D.Ö.23), ***naşey*** *o dev eti?* (G.F.128).

ne soru zamiri *yapmak* fiiliyle kaynaşarak, *nääbım* (B.T.108) < ne yapıyım, *näbalım* (B.T.110) < ne yapalım örneklerinde görülen kelime birleşmelerini meydana getirir. Aynı şekilde *ne* soru zamiriyle *yan* kelimesi birleşerek; *näändan* (B.T.97), *nända* (U.17), *nänı sa* (U.17) örneklerinde görülen yön soru zamirlerini meydana getirir.

ne soru zamiri **için** edatıyla birleşerek; *neçin* (P.244), *soy* kelimesiyle birleşerek *nesoy* (P.268), *asıl* kelimesiyle birleşerek *nasıl* (B.T.85) soru kelimelerini meydana getirir.

ne soru zamiri edatlarla kullanırken ek almaz, bazılarıyla kaynaşmıştır.

ne kadar (P.244), *neylän* (P.279) < ne+ile+n, v.b.

Kim soru zamiri

kim yalın haldeyken başka kelimelerle kaynaşmaz. Genellikle tek kullanılır. Edatlarla kullanılışı, *ne* soru zamiri gibidir.

Kim *bu?* (B.14), ***kim*** *biler?* (C.Y.4), ***Kim*** *neredä* ***kim*** *ne oldu* (İ.T.220), *ayırar* ***kim*** *ne isteer* (İ.T.155), ***Kim*** *oduna gitmiş,* ***kim*** *ateşi başında divan durarmış,* ***kim*** *aulu süpürermiş?* (M.91), *ayırar* ***kim*** *ne isteer* (İ.T.155), ***kimä*** *sordun?* (G.F.123), ***kimsin*** *sän?*(G.F.141), ***kimsiniz*** *siz* (C.148).

kim soru zamiri ek fiilin şart çekimi **ise** ile kaynaşarak kişi anlamına gelen soru fonksiyonunu yitirmiş bir belirsizlik zamiri türetir: *kimse.* Bu kelime genellikle **-y** türemesiyle kullanılır: *Ama kolla* ***kimsey*** *görmesin* (G.F.230).

kim soru zamiri şart eki almadan da belirsizlik zamiri gibi kullanılır: *Çocuun anası işteydi, yoktu* ***kim*** *açsın kapuyu* (C.200).

kim soru zamirinin 3. teklik şahıs çekimi *bazı* anlamında belirsizlik zamiri olarak kullanılır: *Askerlär yanında laf edärdilär* ***kimi*** *kızlar için* ***kimi*** *ev için* (C.235).

***Kaç* soru zamiri**

Miktar ve zaman sormak için kullanılır

Şimdi sayın ***kaç*** *kaldık?(*B.70)

Kaçtan *duuman? -kırk dörttän* (C.142)

E karın ***kaçtan****? - otuz ediden* (C.142)

BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Belli bir kişi veya nesne karşılamadan isimlerin yerine kullanılan zamirlerdir.

Gagavuz Türkçesi'nde Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak *angı* (< hangi) soru zamiri *bazı, bazısı* anlamında teklik ve çokluk şekliyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır.

Bunun dışında Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi *biri // birisi, bir kaç, birazı, çoğu // çoku, başka // başkası, öleleri, öbürü, herkez,* v.b. kelimeler kullanılır.

Hepsi *yaşáár soluklan* (C.Y.29), ***öbürü*** *sa iyecek* (C.Y.88), ***Başka*** *gelmeer aklına* (İ.T.80), *Bacadan kalkar tütün /* ***Herersi*** *kaba kürtün* (K.5), ***öbürü*** *sol elimdä* (H.O.60), ***Angıları*** *oldular artık halk türküleri* (İ.T.73), ***Angılarını*** *o gördüydü düşündä* (İ.T.119), ***kimisi*** *ava,* ***kimisi*** *balık tutmaa* (M.91), ***çoku*** *bitti,* ***azı*** *kaldı* (C.88), *Gülü taa* ***bir kaçı*** *kavradı* (İ.T.202), ***Herkezin*** *var kolayı dinnenmäk vakıdında yaratsın* ***bişey*** (İ.T.224), ***Birisi*** *onnarın olmuş zengin,* ***öbürü*** *sa yanaşmış ona çoban* (P.18), *Hem ondan kaari* ***çoyu*** (C.Y.37), ***bir kaçı*** *hep uyuklar* (A.49), ***Birisi*** *onun odasındandı - urum,* ***öbürü başka*** *içerdän - Terzi* (C.239), ***Biri*** *satardı gözlemä sıcak ikincisi sa-dondurma* (C.Y.17), ***Biri*** *sıkı sıkı işleer* (C.Y.17),

Biri *- kafadarımız iştän,*
Biri *- komşumuz çoktan,*
Biri *- ki annamaz laftan,*
Biri *- çıkmış insanniktan,*
Biri *geler senselemiz*
Biri *da, ani...baş hırsız.* (D.Ö.100).

FİİLLER

İş, oluş ve hareket bildiren kelimelerdir. Fiiller varlıkların her türlü yapma, olma durumlarını karşılar. Bir fiil, herhangi bir varlığın yapma veya olma durumunu karşılarken bünyesinde üç unsur bulundurur. Birincisi **fiil kök** veya **gövdesi**dir: Fiilin gösterdiği hareketi bildirir. İkincisi **şekil** ve **zaman eki**dir: Hareketin ya sadece şeklini veya şekliyle birlikte zamanını bildirir. Üçüncü unsur ise **şahıs eki**dir: Fiilin bağlandığı şahsı, yapan veya olanı bildirir. Bu üç unsurun meydana getirdiği bir fiil çekimli bir fiildir.

Türkçe'de fiiller öznelerinin durumuna ve nesne alıp almamalarına göre farklı özellikler gösterirler. Fiilden fiil yapma eklerini anlatırken bu konudan kısa kısa bahsetmiştik.

Öznelerine Göre Fiil Çatıları

Etken çatılı fiiller: *al-,ver-, dur-, koş-, bak-* gibi fiillerin tamamı etken çatılıdır. Bu fiillerin öznesi, fiilin gösterdiği işi bizzat yapan, gerçekleştiren kişi veya varlıktır.

Edilgen çatılı fiiller: *veril-, alın-, bakıl-, vurul-* gibi fiiller edilgen çatılı fiillerdir. Fiil kök veya gövdelerine **-Il** veya **-(I)n** gibi ekler getirilerek yapılan fiillerdir. Asıl edilgenlik ekleri **-Il**'dır. **-I** ünsüzüyle veya ünlüyle biten fiillere **-(I)n** ekleri gelir. Edilgen çatılı fiiller pasif veya meçhul fiiller diye de adlandırılır. Bu fiillerin öznesi ya bilinmez veya söylenmez. Özne gibi görünen işi yapan değil, fiilin gösterdiği işten etkilenendir. **-(I)n** eki getirilen fiillerin dönüşlü çatılı fiillerle karışmaması için, bu eklerden sonra **-Il** eki getirdiği de olur: *yaşan-ıl, bilin-il* gibi.

Dönüşlü çatılı fiiller: *taran-, süslen-, boyan-* gibi fiiller dönüşlü çatılı fiillerdir. Dönüşlü çatı, fiil kök veya gövdesine **-(I)n** ekleri getirilerek yapılır. Bu fiillerde özne hem işi yapan, hem de işten etkilenendir. *Sevgi tarandı, süslendi, boyandı* cümlesinde tarama, süsleme, boyama işini yapan da bu yapılan işten etkilenen de *Sevgi*'dir.

İşteş çatılı fiiller: *görüş-, tanış-, bakış-* gibi fiiller işteş çatılıdır. Bu fiiller, **-(I)ş** ekleriyle yapılır ve bir işin yan yana veya karşılıklı olarak yapıldığını yahut da oluş hali bildirirler. *Görüşmek, tanışmak, bakışmak,* karşılıklı yapılan işlerdir. *Koşuşmak, baarışmak* (< bağırışmak), *aalaşmak* (< ağlaşmak) toplu olarak yapılan işlerdir. *Kızışmak, esmerleşmek* gibi fiiller de oluş hâli bildirir.

Nesne Alma Durumuna Göre Fiil Çatıları

Fiillerin karşıladığı iş ve hareketler iki türlüdür. Birincisi fiilin gösterdiği iş veya hareketin dışa yönelik olmasıdır. Yani iş veya hareketin öznenin, dışında bir varlığı etkilemesidir. "Deredä menevşä gördüm. (G.F.99)" cümlesinde görme işini yapan ***bän*** (I.t.ş.) bu işten etkilenen ise ***menevşä***'dir. Dolayısıyla ***gör-*** fiilinin bildirdiği iş dışa yönelmektedir. Bu tür fiillere **geçişli fiil** denir. Bu fiiller nesne alır. Örnek cümlenin nesnesi ***menevşä***'dir.

İkinci tür fiillerin ise gösterdiği iş veya hareket dışa değil içe yöneliktir. Yapılan işten öznenin dışında bir varlık etkilenmez. *"Bütün kasabanın kompozitorları toplanacaklar büün.* (C.126)*"* Toplanma işinden cümlenin öznesi olan *Bütün kasabanın kompozitorları* dışında etkilenen başka bir kişi veya varlık yoktur. Bu tür fiillere **geçişsiz fiiller** denir. Bunlar nesne almayan fiillerdir.

FİİL ÇEKİMİ

Fiili çekimli hale getiren unsurların şekil ve zaman ekleriyle şahıs ekleri olduğunu belirtmiştik. Bu eklerden şekil ve zaman ekleri önce, şahıs ekleri sonra gelir. Bazı özel kullanılışların dışında bu her zaman böyledir.

ŞAHIS EKLERİ

Şekil ve zaman eklerinin belli bir şekle koyduğu ve zamana soktuğu fiili şahsa bağlayan eklerdir.

Şahıs ekleri çekim tablosu:

	Şimdizi Z. Geniş Z.	Gelecek Z.	Öğrenilen Geçmiş Z.	Görülen G.Z. Şart Çekimi	İstek Çekimi	Emir Çekimi
I.t.ş.	-Im	-m, -n	-Im	-m	-m, -(y)im	-
II.t.ş.	-sIn	-n	-Im	-n	-sIn	eksiz
III.t.ş.	eksiz	bazen -Dır genellikle eksiz	eksiz	eksiz	-sIn[51] eksiz şekli de var	-sIn
I.ç.ş.	-Iz	-(I)z	-Ik	-k	-IIm, -(y)IIm	-
II.ç.ş.	-sInIz	-nIz	-InIz, -sInIz	-nIz	-sInIz	-In, -InIz
III.ç.ş.	-lar	-lAr	-lAr	-lAr	-lAr	-sInnAr

Türkçe'de esasen iki tip şahıs eki vardır:

I. tip şahıs ekleri; *-Im, -sIn, -DIr, -Iz, -sInIz, -lAr*

II. tip şahıs ekleri: *-m, -n, - , - k-, DIR* (genellikle eksiz), *-nIz, -lAr*

Gagavuz Türkçesi'ndeki ünlü ve ünsüz değişmeleri ve düşmeleri iyi değerlendirildiğinde diğer Oğuz grubu şivelerle özellikle Türkiye Türkçesiyle Gagavuz Türkçesi arasında şahıs ekleri bakımından müştereklik olduğu görülür.

ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

Bu ekler, fiil kök veya gövdelerinin ifâde ettiği hareketi sadece şekle veya hem şekle hem de zamana bağlayan eklerdir.

Eklerin bu fonksiyonlarına göre çekimli fiilleri iki kısımda inceleyebiliriz. Şekle ve zamana bağlanan fiiller, bir hareketin veya işin ortaya çıkışını veya çıkacağını bildirir; fiilin bu fonksiyonu icra etmek için girdiği durumlara haber kipleri denir. Tasarlanan bir işi veya hareketi ifâde etmek üzere fiilin aldığı şekillere de tasarlama kipleri denmektedir.

Haber kipleri; hareketi, işi bir şekle bağlamanın yanında zamanını da bildirir, yani zaman ifâdesi taşıyan eklerdir. Bu sebeple haber kipindeki fiil çekimleri belirttikleri zaman adıyla anılırlar. Buna göre haber kipindeki başlıca fiil çekimleri şunlardır:

Geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimleri.

---

[51] Şeklen emir çekimi 3. teklik şahıs ekidir. Fiilin başına *ko*, ön fiili getirilirse emir , bu ön fiil kullanılmazsa istek kipi 3. teklik şahıs çekimi olarak kullanılır. Ayrıntı ve örnekler için bk. Lyudmila A. Pokrovskaya, *"Gagavuz Dilinin ve Balkan Türk Ağızlarının Bazı Sentaks Özellikleri"*, **Bilimsel Bildiriler 1972,** Ankara, 1975, s.231

Tasarlama kipleri; hareketi veya işi sadece şekle bağlayan, yani zaman ifâdesi taşımayan kiplerdir. Tasarlanan iş veya hareketin bağlandığı şekle göre dört ayrı çekimi vardır:

Şart, istek, gereklik, emir çekimleri.

Çekimli bir fiil; fiil kök veya gövdesine, bu şekil ve zaman eklerinden birini ve şahıs eki almış fiildir.

Gagavuz Türkçesi'ndeki fiil çekimlerini yukarıdaki sıraya göre inceleyelim.

HABER KİPİ ÇEKİMLERİ

Geniş Zaman Çekimi

Geniş zaman çekimi; geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği içine alan üç boyutlu bir zaman ve hareketin şeklini bildirir. Gagavuz Türkçesi'nde geniş zaman için **"bellisiz gelecek zaman"**, tabirinin kullanılması gelecek zaman anlamının daha kuvvetli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum bazı araştırmacıları gelecek zaman ekinin **-AcAk** ekiyle birlikte **-(A,I)r** eki olduğu yargısına götürmüştür.[52] Aslında geniş zaman eki cümle içindeki zaman zarfına ve kullanış amacına göre çok farklı fonksiyonlar üstlenebilen bir fiil kipidir.

Yarın panayıra ***giderim.***

Toplâár Stefan voevada askerini de eniden ***gider*** *cenge Türkleri düümää*[53] örneklerinde gelecek zaman için kullanılmıştır.

Gemi suda üzmeer

Nändan ***geçer*** *düzelder* (ütü) (B.64).

Bu cümlede geniş zaman eki şart fonksiyonunda yani geçse anlamında kullanılmıştır.

Nereyi bu yol ***getirer?*** (D.A.O.42) cümlesinde ise aslî fonsiyonuyla kullanılmıştır. Burda *getirer; gider* anlamındadır.

Gagavuz Türkçesi'nde geniş zaman çekimi; **-(A,I)r** ekleriyle yapılmaktadır.[54]

Ünlüyle biten fiillerden sonra **-r**[55]

dä-r-im (< de -är-im)	*başla-r-ım*	*tanı-r-ım*
därsin	*başlarsın*	*tanırsın*
där	*başlar*	*tanır*

---

52 Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, İstanbul, 1992, s.196

53 Örnekler için bk. N. İ. Baboğlu, İ. İ. Baboğlu, *Gagavuz Dili Sintaksis, IX-X klasslar için*, Kişinev Lumina, 1988, s.32

54 Geniş zaman ekinin tarihî gelişmesi ve bugünkü durumu için bk. Ahmet Bican Ercilasun, *"Geniş zaman ekine dair bazı düşünceler"*, **TKA, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan**, yıl: XVII- XXI/ 1-2, 1979-1983, Ankara, 1983, s.115-121

55 Fiil çekimleri şu eserlerden derlenmiştir.

a) L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetika i Morfologiya*, Moskva, 1964

b) L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Oçerk Grammatiki Gagauzkogo Yazıka"*, **Gagauzkogo-Russko-Moldavskiy Slovar**, Moskva, 1973

c) N. P. Arabaci, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagauz Dili, Gagauz Şkolalarının 4.-5.ci klassları için*, Kişinev, 1959

ç) Wlodzimerz Zajaczkowski, *Jezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii*, Krakowie, 1964

d) N. İ. Baboğlu, İ. İ. Baboğlu, *Gagauz Dili, Sintaksis IX-X klasslar için*, Kişinev-Lumina, 1988.

däriz	*başlarız*	*tanırız*
därsiniz	*başlarsınız*	*tanırsınız*
därlär	*başlarlar*	*tanırlar*

Düz geniş ünlülerden sonra: ***-ar // -ır, -är // -ir***

al-ar-ım // al-ır-ım	*bil-är-im // bil-ir-im*
alarsın // alırsın	*bilärsin // bilirsin*
alar // alır	*bilär // bilir*
alarız // alırız	*biläriz // biliriz*
alarsınız // alırsınız	*bilärsiniz // bilirsiniz*
alarlar // alırlar	*bilärlär // bilirlär*

Yuvarlak ünlülerden sonra : ***-ar // -ur, -är // -ür***

ol-ar-ım // ol-ur-um	*gör-är-im // gör-ür-üm*
olarsın // olursun	*görärsin // görürsün*
olar // olur	*görär // görür*
olarız // oluruz	*göräriz // görürüz*
olarsınız // olursunuz	*görärsiniz // görürsünüz*
olarlar // olurlar	*görärlär // görürlär*

Olumsuzu[56]

al-ma-r-ım // al-ma-m	*ver-mä-r-im // ver-mä-m*
al-ma-r-sın // al-ma-z-sın	*ver-mä-r-sin // ver-mä-z-sin*
almar // almaz	*vermär // vermäz*
almarız // almazız	*vermäriz // vermäziz*
almarsınız // almazsınız	*vermärsiniz // vermäzsini*
almarlar // almazlar	*vermärlär // vermäzlär*

İncelediğimiz metinlerdeki geniş zaman çekimi:

I. teklik şahıs: *çaa**rarım*** (İ.T.64); *gö**rerim*** (M.38) *u**yerim*** (İ.T.144), *sev**dirim*** (D.Ö.5); *sarmaş**ırım*** (İ.T.78).

II. teklik şahıs: *düş**ünersin*** (S.G.9); *kıvra**dırsın*** (M.59), soru şekilleri; *an**nar-sın mı*** (İ.T.110); *sev**ersin mi*** (C.Y.102), *gö**rermisin*** (M.67), *sev**ermiysin*** (P.107).

III. teklik şahıs: *so**rar*** (İ.T.80); *bili**ner*** (İ.T.62), *u**yer*** (İ.T.101).

I. çokluk şahıs: *dayana**rız*** (D.Ö.3), *karşılaş**arız*** (İ.T.214); *gele**riz*** (İ.T.186), *gezeriz* (D.Ö.117).

II. çokluk şahıs: *bil**ersiniz*** (İ.T.153), *gel**ersiniz*** (M.83), *gid**ersiniz*** (C.76).

III. çokluk şahıs: *gel**erlär*** (P.78), *koy**erlar*** (İ.T.152), *ölç**erlär*** (C.Y.65).

Geniş zamanın olumsuz çekimi:

I. teklik şahıs: *kork**mam*** (K.18); *diiştir**mäm*** (İ.T.74); *iste**merim*** (İ.T.101), *iç**merim*** (İ.T.144).

---

[56] Geniş zamanın olumsuz çekiminde, geniş zaman eki *-r* korunur veya *-z*'ye çevrilir.

II. teklik şahıs: *gelmersin* (İ.T.115), olumsuz soru şekilleri: *olmamısın* (M.59) // *olmamıysın* (M.82); *vermemisin* (M.61).

III. teklik şahıs: *unudulmaz* (İ.T.62); *demir* (İ.T.115); *etmer* (İ.T.115).

I. çokluk şahıs: *doymarız, korkmarız* (H.O.6).

II. çokluk şahıs: *istämersiniz* (İ.T.158).

III. çokluk şahıs: *küçültmezlär* (S.G.32).

Şimdiki Zaman Çekimi

Şimdiki zaman eki; geldiği fiil kök veya gövdesine hem şekil, hem de zaman anlamı katar. Şekil bakımından bildirme, zaman bakımında içinde bulunulan zamanı ifâde eder.

Gagavuz Türkçesi şimdiki zaman eki bakımından oldukça renkli bir çeşitlilik arz etmektedir. Şimdiki zaman eklerinin başlıcaları **ár, -er, -ye, -yu, -yo, -yor, -mAktA**'dır.

Eski Türkçe'de şimdiki zaman, geniş zaman ekleri **-Ar, -Ir, -yUr** ile karşılanmaktaydı.[57] Tarihî Türkiye Türkçesi'nde de bugünkü manada şimdiki zaman eki tam olarak teşekkül etmemişti. Geniş zaman ekleri Eski Türkçe'deki şimdiki zaman fonksiyonlarını sürdürmekteydiler.[58] Bugün Oğuz grubu Türk şivelerinde farklı biçimlerde kullanılan **-yor** şimdiki zaman eki çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Bunlardan en fazla taraftar bulanı **-A, -I** zarf-fiil eki ve **-yorır > -yoru** > (yörü > yürü) fiilinin geniş zaman eki **-r** ile birleşmesiyle ortaya çıktığı görüşüdür.[59]

Gagavuz Türkçesi'nde görülen şimdiki zaman eklerini bu gelişmeler ışığında ele aldığımızda; Eski Türkçe'de görülen ve 14. yüzyıla kadar devam eden geniş zaman ekinin şimdiki zaman fonksiyonunu da üstlenmesi durumunun **-Ar** ekinde mevcut olduğunu görüyoruz. **-ár** ekinin ortaya çıkışı; **-ıyor** > **-ıor,** bu ekin **-Ar** ekine benzeşmesi sonucu ***-ıar*** şeklinde olmalıdır. Ünlüler bölümünde açıkladığımız gibi **-á, ı ~ a** arası bir ünlüdür. Bu sebeple "**ıa**" ikiz ünlüsü tek bir ünlüyle karşılanınca bu ek şeklinde yazılmıştır. Bu sebeple "**ıa**" ikiz ünlüsü tek bir ünlüyle karşılanınca bu ek **-ár** şeklinde yazılmıştır. **-yo, -ye** şekilleri Anadolu ağızlarında[60] ve Deliorman ağzında da görülür.[61]

-mAktA şekli, mastar ekine bulunma hali eki getirilerek yapılan bir şimdiki zaman ekidir.

Şimdiki zamanın olumsuz çekimi **-máár** (< má+ár), **-meer** (< me+er) ekleriyle yapılır.

Şimdiki zaman çekimi:

-ár, -er ekleriyle şimdiki zaman çekimi:

Ünsüzle biten fiillerde		*Ünlüyle biten fiillerde*	
al-ár-ım	*gel-er-im*	*oynáárım*	*kazı-ár-ım*
alársın	*gelersin*	*oynáársın*	*kazıársın*

---

57 A.von Gabain, age., s.80

58 Faruk Kadri Timurtaş, age. s.122, 126

59 Mecdut Mansuroğlu, *"Türkiye Türkçesi'nde ses uyumu"*, **TDAY Belleten 1959,** II.bs. Ankara, 1988, s.89

60 Tuncer Gülensoy, *"Anadolu Ağızlarında şimdiki zaman eki"*, **TKA Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan,** yıl: XXIII / 1-2, Ankara, 1983, s.286-287

61 Tadeusz Kowalski, agm., s.497

alár	*geler*	*oynáár*	*kazıár*
alárız	*geleriz*	*oynáárız*	*kazıárız*
alársınız	*gelersiniz*	*oynáársınız*	*kazıársınız*
alárlar	*gelerlär*	*oynáárlar*	*kazıárlar*

-ár, -er ekleriyle çekilen fiillerde şimdiki zamanın olumsuzu:

alma- ár-ım >	*almáárım*	*gelmä-er-im* >	*gelmeerim*
	almáársın		*gelmeersin*
	almáár		*gelmeer*
	almáárız		*gelmeeriz*
	almáársınız		*gelmeersiniz*
	almáárlar		*gelmeerlär*

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde şimdiki zaman çekimi:[62]

***Winica* (-yo, -yu)**		***Kumanowo* (-e,-ye)**	
alıyom	*biliyom*	*gidem*	*geliyem*
alıyosun	*biliyosun*	*gideye //*	geliyen
alıyo	*biliyo*	*(gideyesin)*	*geliye*
alıyuz	*biliyuz*	*gideye*	*geliyez*
alıyusunuz	*biliyusunuz*	*gideyez*	*geliyesiniz*
alıyo	*biliyo*	*gideyesiniz*	*geliye*
		gideye	

***Bälgarevo* (-yo)**

geliyom	*görüyom*
geliyon	*görüyosun*
geliyo	*görüyo*
geliyoz	*görüyoz*
geliyonuz	*görüyonuz*
geliyo	*görüyo*

***Brestak* (-ye, -yo)**

göriyem	*gidiyem*	*sorıyom*	*veriyom*
göriyesin	*gidiyesin*	*sorıyosun*	*veriyosun*
göriye	*gidiye*	*sorıyo*	*veriyo*
göriyez	*gidiyez*	*sorıyuz*	*veriyoz*
göriyesiniz	*gidiyesiniz*	*sorıyusunuz*	*veriyorsun*
göriyola	*gideyele*	*sorıyola*	*veriyola*

-mAktA ekiyle şimdiki zaman çekimi:

*git**mektä*** (P.295) örneğinde olduğu gibi 3. teklik şahıs çekiminde görülmektedir.

[62] W. Zajaczkowski, age., s.18-19

Metinlerden tespit ettiğimiz şimdiki zaman çekimi:

I. teklik şahıs: *sabaláárım* (D.Ö.38), *yaşáárım* (C.Y.7); *ekleerim* (C.Y.61), *isteerim* (İ.T.184); *gideyorum* (B.T.67).

II. teklik şahıs: *aaláársın* (İ.T.101), *acıláársın* (P.146), *yaşáársın* (İ.T.175); *ekleersin* (C.Y.61), *işleersin* (C.Y.23); *gezeyorsun* (B.T.49).

III. teklik şahıs: *başláár* (İ.T.75), *kapláár* (İ.T.221), *yımşáár* (İ.T.100); *vereyi* (B.T.52); *çıkayor* (B.T.76), *duurayor* (B.T.55), *düüneyor* (B.T.79).

I. çokluk şahıs: *alatláárız* (M.87), *deeriz* (C.Y.23), *isteeriz* (M.94), *evereeriz* (B.T.153).

II. çokluk şahıs: *yalabáársınız* (P.246); *isteersiniz* (İ.T.205), *işleersiniz* (P.73).

III. çokluk şahıs: *kışláárlar* (İ.T.183), *yaşáárlar* (İ.T.75); *bekleerlär* (C.Y.30), *deerlär* (İ.T.169), *söleerlär* (P.146).

Şimdiki zamanın olumsuz çekimi:

I. teklik şahıs: *kurtula**máárım*** (İ.T.74), *kork**máárım*** (K.18); *azet**meerim*** (İ.T.170), *etiştire**meerim*** (İ.T.229), *gel**meerim*** (C.Y.89); *tanı**mayorum*** (B.T.45).

II. teklik şahıs: *koy**máársın*** (M.30) *yırt**máársın*** (İ.T.169); *bil**meersin*** (C.Y.48), *gel**meersin*** (C.Y.89), *istä**meersin*** (İ.T.169).

III. teklik şahıs: *say**máár*** (C.Y.78), *yalabı**máár*** (İ.T.141); *gel**meer*** (İ.T.130).

I. çokluk şahıs: *dur**máárız*** (İ.T.168), *duy**máárız*** (C.Y.71); *et**meeriz*** (M.4).

II. çokluk şahıs: *buyur**máársınız*** (M.92), *bil**meersiniz*** (İ.T.168), *içmeersiniz* (C.109).

III. çokluk şahıs: *tanı**máárlar*** (İ.T.251); *göster**meerlär*** (İ.T.212), *kes**meerlär*** (C.Y.48).

Gelecek Zaman Çekimi

Gelecek zaman da şekil ve zaman ifâde eden bir çekimdir. Fiilin gösterdiği işin gelecek bir zaman içinde olacağını bildirir. Geniş zaman çekiminde geçmişten gelen ve şimdi de devam eden hareketin gelecekte de devam edeceği bildirilir. Aynı şekilde şimdiki zaman çekiminde şimdi olan hareketin geleceğe doğru devam edeceği, yani hareketin yönünün geleceğe yöneldiği ifâde edilir. Gelecek zaman çekiminde ise şimdiki zamandan sonraki bütün zamanı kaplayan kesin bir gelecek zaman kast edilir.

Gagavuz Türkçesi'nde gelcek zaman ekleri, **-(y)AcAk'tır.** Bu ekler şahıs çekimleri içinde **-ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cák, -cáy, -çá, -cáá, -ec, -ciy** şekillerini alabilmektedir.

Gelecek zaman çekiminde ünsüzle biten fiillerden sonra ***-AcA(k)*** ekleri gelir. Kalın ünlülü fiillerin 3. teklik ve çokluk şahıs çekimine ince ünlülü çekim ekleri gelebilir ve böylece ünlü uyumu bozulur.

al-aca-m	>	*alacam*	*bul-aca-m* >		*bulacam*
		alacan			*bulacan*
		alacek			*bulacek*

	alacez		*bulacez*
	alacenız		*bulacenız*
	alaceklär		*bulacekler*
koy-aca-m >	*koyacam*	*iste-y-(e)-cä-m* >	*istey(e)cäm*
	koyacan		*istey(e)cän*
	koyacek		*istey(e)cek*
	koyacez		*isteyecez*
	koyacenız		*isteyeceniz*
	koyaceklar		*isteyecekläг*

Ünlü uyumunun korunduğu çekimler de vardır:

al-aca-m >	*alacam*	*ver-ecä-m* >	*verecäm*
	alacan		*verecän*
	alacák		*verecek*
	alacáz		*verecez*
	alacánız		*vereceniz*
	alacáklar		*vereceklär*

Ünlüyle biten fiillerden sonra araya *-y-* koruyucu ünsüz gelir. İnce sıradan fiillere gelen gelecek zaman eki **-y(A)cA(k)** 'tır. Parantez içinde gösterilen ünlüler düşebilmektedir:

başla-y-(a)-ca-m >	*başlay(a)cam*	*ver-ece-m* >	*verecem*
	başlay(a)can		*verecen*
	başlay(a)cák		*verecek*
	başlay(a)cáz		*verecez*
	başlay(a)cánız		*vereceniz*
	başlay(a)cáklar		*verecekler*

Geleçek zamanın olumsuz çekimi:

al-ma-y-(a)-ca-m >	*almay(a)cam*	*ver-me-y(e)-cä-m* >	*vermey(e)cäm*
	almay(a)can		*vermey(e)cän*
	almay(a)cák		*vermey(e)cek*
	almay(a)cáz		*vermey(e)cez*
	almay(a)cánız		*vermey(e)ceniz*
	almay(a)cáklar		*vermey(e)cekläг*

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi gelecek zaman çekimi:

yap-aca-m >	*yapacam*	*ver-ece-m* >	*verecem*
	yapacan		*verecen*
	yapacak		*verecek*
	yapacız // yapacayiz		*verecez*
	yapacanız		*vereceniz*
	yapacaklar		*verecekler*

Metinlerden derlediğimiz gelecek zaman çekimi:

I. teklik şahıs: *dur'cam* (C.Y.95); *iliştirecäm* (İ.T.104); *ürkütçäm* (H.O.43); *bän gidecän* (C.Y.67), *söleycän te bän* (İ.T.78).

II. teklik şahıs: *olcan* (C.Y.123), *yaşaycan* (C.Y.109); *dilecän* (M.73) *gelecän* (C.Y.74), *isleycän* (İ.T.154), *seslecän* (C.126).

III. teklik şahıs: *annaycak* (İ.T.113), *duacák* (C.Y.63), *olacaktır* (M.82) *deyecek* (İ.T.106), *gelecektir* (İ.T.218)

I. çokluk şahıs: *atlaycáz* (İ.T.102); *buluşacız* (B.T.74), *uçacız* (İ.T.104); *buluşacayz* (C.Y.42), *sanacáyız* (İ.T.26); *buluşçáz* (C.Y.6); *deycez* (İ.T.225); *gideciz* (İ.T.107), *gideciyiz* (B.T.98).

II. çokluk şahıs: *alacanız* (M.5), *aldadacanız* (M.38); *bakacáánız* (P.82); *danışacaynız* (İ.T.95), *soracáynız* (C.284); *isteyceniz* (M.36), *söleyceniz* (İ.T.182).

III. çokluk şahıs: *çıkaracaklar* (C.51), *koolaycaklar* (İ.T.102); *edeyceklär* (M.106), *öldüreceklär* (C.30), *susacekler* (G.F.216).

Gelecek zaman olumsuz çekimiyle ilgili örnekler:

I. teklik şahıs: *doymaycam* (C.Y.32), *susmaycam* (İ.T.154); *gitmeycäm* (İ.T.129), *kabletmeycäm* (C.Y.94).

II. teklik şahıs: *brakmacan* (İ.T.190), *yaşamaycan* (C.Y.64); *beklemeycän* (İ.T.181), *ölmeycän* (C.39).

III. teklik şahıs: *aldatmaycak* (İ.T.184); *enseyämeycek* (C.Y.102), *kesemeycäk* (İ.T.102).

I. çokluk şahıs: *kurtulamaycáz* (M.94), *saklanmaycáz* (C.Y.64); *durmaycız* (C.81); *becerämeycez* (M.4), *gitmeycez* (İ.T.190).

II. çokluk şahıs: *koşamaycanız* (M.4), *kurtulmaycanız* (M.40); *bekleyämeyciyniz* (C.83), *gelmeyceniz mi* (C.161).

III. çokluk şahıs: *brakmaycaklar* (C.64), *olmaycaklar* (İ.T.167); *cıvıldamayaceklar* (G.F.216) *etişämeyceklär* (C.Y.81).

Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Bizzat görülmüş ve geçmişte olup bitmiş bir hareketi veya işi bildirir. Geçmişte olduğunu gördüğümüz bir hareketi anlatmak için görülen geçmiş zaman çekimini kullanırız.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman çekimi için **-DI** ekleri kullanılır. Bu eklerin fiil kök veya gövdesine gelişi, tıpkı Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi, büyük ünlü uyumu ve ünsüzler benzeşmesine göre olur.

Görülen geçmiş zaman çekimi:

büüt-tü-m >	*büüttüm*	al-dı-m >	*aldım*
	büüttün		*aldın*
	büüttü		*aldı*
	büüttük		*aldık*
	büüttünüz		*aldınız*
	büüttülär		*aldılar*

ver-di-m >	*verdim*	oku-du-m >	*okudum*
	verdin		*okudun*
	verdi		*okudu*
	verdik		*okuduk*
	verdiniz		*okudunuz*
	verdilär		*okudular*
sat-tı-m >	*sattım*	koş-tu-m >	*koştum*
	sattın		*koştun*
	sattı		*koştu*
	sattık		*koştuk*
	sattınız		*koştunuz*
	sattılar		*koştular*
kes-ti-m >	*kestim*	sesle-di-m >	*sesledim*
	kestin		*sesledin*
	kesti		*sesledi*
	kestik		*sesledik*
	kestiniz		*sesesledíniz*
	kestilär		*sesledilär*
gör-dü-m >	*gördüm*		
	gördün		
	gördü		
	gördük		
	gördünüz		
	gördülär		

Görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimi:

al-ma-dı-m >	*almadım*	ver-me-di-m >	*vermedim*
	almadın		*vermedin*
	almadı		*vermedi*
	almadık		*vermedik*
	almadınız		*vermediniz*
	almadılar		*vermedilär*

Metinlerden derlediğimiz görülen geçmiş zaman çekimi:

I. teklik şahıs: *annadım* (C.Y.39); *dedim* (M.77); *doydum* (C.Y.40); *gördüm* (İ.T.77); *işittim* (İ.T.80); *korkuttum* (C.65), *tuttum* (C.34).

II. teklik şahıs: *annadın mı* (İ.T.71); *çelindin* (M.6), *verdin* (M.43); *uyudun mu* (C.Y.93).

III. teklik şahıs: *aldı* (M.82); *oldu* (M.9); *yıstıtı* (İ.T.200); *kesti* (İ.T.77); *oturttu* (C.43); *düştü* (M.27).

I. çokluk şahıs: *baaşladık* (İ.T.75); *işledik* (İ.T.129); *bozduk* (M.82); *işittik* (M.12), *buluştuk* (C.Y.59); *köpürttük* (K.38).

II. çokluk şahıs: *atıldınız* (C.Y.119); *idiniz* (M.21); *kopuşturdunuz* (M.5); *gördünüz* (M.10); *tanıştınız* (İ.T.115); *etiştiniz* (P.63); *soktunuz* (İ.T.108).

III. çokluk şahıs: *kaldılar* (C.Y.9); *geldilär* (İ.T.193), *getirdilär* (İ.T.65), *doyurdular* (C.Y.120); *düşürdülär* (M.81).

Olumsuz çekim örnekleri:

I. teklik şahıs: *yalvarmadım* (İ.T.253); *bilmedim* (İ.T.115); *demedim mi* (M.65).

II. teklik şahıs: *acıtmadın mı* (C.Y.103); *bakmadın* (C.Y.64); *gelmedin* (M.26).

III. teklik şahıs: *uslulanmadı* (İ.T.253), *yazmadı* (İ.T.108), *işlämedi* (M.96).

I. çokluk şahıs: *duymadık* (İ.T.227), *uyanılmadık* (İ.T.193); *istemedik* (C.Y.119).

II. çokluk şahıs: *yapamadınız* (M.67); *görmediniz* (C.287).

III. çokluk şahıs: *audamadılar* (C.67); *vermedilär* (M.45).

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman çekimi örneklerinde farklı bir özellik görülmez.

bulamadım, görmedim, sevdim, durdum, sürdüm, attım, işittim, düşünmedin mi, üşümedin mi, oldu, urdu, pişti,. kırdılar, v.b.[63]

Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Bizzat görülmeyen, başkasından öğrenilen veya sonradan fark edilen; geçmişte olmuş bitmiş bir hareketi veya işi bildirir.

Öğrenilen geçmiş zaman ekleri, Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi **-mIş** 'tır.

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi:

al-mış-ım >	*almışım*	bul-muş-um >	*bulmuşum*
	almışın		*bulmuşun*
	almış		*bulmuş*
	almışık		*bulmuşuk*
	almışınız		*bulmuşunuz*
	almışlar		*bulmuşlar*
ver-miş-im >	*vermişim*	gör-müş-üm >	*görmüşüm*
	vermişin		*görmüşün*
	vermiş		*görmüş*
	vermişik		*görmüşük*
	vermişiniz		görmüşünüz
	vermişlär		*görmüşlär*

[63] W. Zajaczkowski, age., s.43-67

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi:

al-ma-mış-ım >	*almamışım*	gel-me-miş-im >	*gelmemişim*
	almamışın		*gelmemişin*
	almamış		*gelmemiş*
	almamışık		*gelmemişik*
	almamışınız		*gelmemişiniz*
	almamışlar		*gelmemişlär*

Metinlerden derlediğimiz öğrenilen geçmiş zaman çekimi:

I. teklik şahıs: *yazmışım* (C.131); *diiştirmişim* (İ.T.164), *gelmişim* (C.Y.60), *unut**muşum*** (C.108), *uyu**muşum*** (M.72).

II. teklik şahıs: *yaşa**mışın*** (C.Y.49); *diişil**mişin*** (İ.T.122), *gel**mişin*** (İ.T.80); *duu**muşun*** (C.Y.48); *düşün**müşün*** (C.274).

III. teklik şahıs: *kır**mış*** (İ.T.204), *seslen**miş*** (C.Y.78), *on**muş*** (İ.T.79), *öl**müş*** (C.110).

I. çokluk şahıs: *i**mişik*** (U.26).

II. çokluk şahıs: *toplan**mışınız*** (C.157); *etiş**mişiniz*** (M.102), *hoş gel**mişsiniz*** (İ.T.89); *koyul**muşunuz*** (P.260); *düzün**müşsünüz*** (İ.T.252).

III. çokluk şahıs: *kaç**mışlar*** (İ.T.302); *giriş**miş*** *onnar* (C.Y.82), *veril**mişlär*** (D.Ö.23); *doyur**muşlar*** (C.Y.85).

Öğrenilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi:

II. teklik şahıs: *örtün**memişin*** (C.137); *anna**mamışın*** (P.114).

III. teklik şahıs: *dat**mamış*** (S.G.10); *i**memiş*** (S.G.19).

III. çokluk şahıs: *çıkar**mamışlar*** (İ.T.233); *git**memişlär*** (İ.T.234).

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi öğrenilen geçmiş zaman çekiminde herhangi bir farklılık görülmez.

almış, yememiş, bulmuşunuz, düşünmüşler v.b.[64]

TASARLAMA KİPİ ÇEKİMLERİ

Bu kipte yapılan çekimler sâdece şekil ifâde eder, zaman bildirmez.Tasarlama kipi çekimlerini sırayla inceleyelim:

Emir Çekimi

Zamana bağlı olmayan bir işi veya hareketi emir şeklinde ifade eder. Emir çekiminin eki yoktur. Ancak Gagavuz Türkçesi'nde 3. teklik ve 3. çokluk şahıs çekimlerinin önüne **ko** fiili getirilmektedir.

Emir çekimi:

I. teklik şahıs ve I. çokluk şahıs emir çekimi yoktur.

--	--	--
al	*ver*	*başla*

[64] W. Zajaczkowski , age., s.117, 133

(ko)alsın	*(ko)versin*	*(ko)başlasın*
--	--	--
alın(ız)	*verin(iz)*	*başlayın(ız)*
(ko)alsınnar	*(ko)versinnar*	*(ko)başlasınnar*

Emir olumsuz çekimi örnekleri:

--	--	--
alma	*vermä*	*istämä*
(ko)almasın	*(ko)vermesin*	*ko)istämäsin*
--	--	--
almayın(ız)	*vermeyin(iz)*	*istämeyin(iz)*
(ko)almasınnar	*(ko)vermesinna*	*ko)istämäsinnär*

Metinlerden derlediğimiz emir çekimi:

II. teklik şahıs: *gel* (İ.T.979, *konuş* (İ.T.81), *oku* (P.65).

III. teklik şahıs: *sevinsin* (İ.T.76); ***ko olsun*** (İ.T.253); ***ko gülsün*** (İ.T.71), *öpsün* (C.Y.42).

II. çokluk şahıs: *bakınız* (H.O.5), *kaçınız* (İ.T.142); *tanışın* (İ.T.116); *getiriniz* (M.38).

III. çokluk şahıs: ***ko*** *annasınnar* (İ.T.286), *bıraksınnar* (İ.T.88), ***ko*** *kazsınnar* (C.Y.100); *versinnär* (İ.T.113).

Emir Olumsuz çekimi:

II. teklik şahıs: *korkma* (İ.T.102), *sakınma* (İ.T.110); *düşünmä* (C.Y.123).

III. teklik şahıs: *daadamasın* (İ.T.286);, *görmesin* (İ.T.233).

II. çokluk şahıs: *kaybetmeyin* (M.10), *öldürmeyin* (C.284).

III. çokluk şahıs: *almasınnar* (M.86), *götürmesinnär* (C.Y.100).

3. teklik şahıs emir çekimi, isim fiil **-mA** ve mastar eki **-mAk (> -mAA)** yerine kullanılır.

Babası üüredärmiş ***olsun*** *ii* (P.16),"Babası iyi olmayı öğretirmiş".

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi'nde de aynı özellikler görülür.

İsteyorlar çocuun ismini ***koysunnar***. "Çocuğun ismini koymak istiyorlar."

Gagavuz Türkçesi'nde ve diğer bazı Bulgaristan Türk ağızlarındaki istek -emir çekiminin bu tür kullanımları, Bulgarca'da hatta bütün Balkan dillerinde görülen fiil şekillerinin Türkçe'ye bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.[65]

İstek Çekimi

Zamana bağlı olmayan bir işi, hareketi istek veya dilek şeklinde ifade eder. Genel Türkçe'de olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de istek, emir çekimlerinin fonksiyonları birbirine karışmış durumdadır.

Gagavuz Türkçesi'nde istek ekleri: **-(y)A**'dır.

---

[65] L. A. Pokrovskaya, *"Gagauz Dilinin ve Balkan Türk Ağızlarının Bazı Sentaks Özellikleri"*, s.233

Ünlüyle biten fiillerden sonra istek çekimi örnekleri:

başla-(y-a)-y-ım >	*başla(ya)yım*	oku(>ı)-(y-a)-y-(ı)m >	*okıym*
	başlayasın		*okuyasın*
	başlaya //başlasın		*okuya // okusun*
	başlay(a)lım		*okuyalım*
	başlayasınız		*okuyasınız*
	başlayalar//başlasınnar		*okuyalar//okusunlar*

işle-(y-e)-y-im > *işle(ye)yim*
işleyäsin
işleyä//işlä
işley(e)lim
işleyäsiniz
işleyelär//işlesinnär

Ünsüzle biten fiillerden sonra

al-a-y-ım > *alayım*
alasın
ala //alsın
alalım
alasınız
alalar//alsınnar

İstek kipinin olumsuz çekimi:

al-ma-(y-a)-y-ım >	*alma(ya)yım*	*işle-me-(y-e)-y-im* >	*işleme(ye)yim*
	almayasın		*işlemeyäsin*
	almaya //almasın		*işlemeyä//işlemesin*
	alma(y)alım		*işleme(y)elim*
	almayasınız		*işlemeyäsiniz*
	almayalar//almasınnar		*işlemeyelär// işlemesinner*

Örneklerde de görüldüğü gibi istek 3. teklik ve 3. çokluk şahıs çekimi yerine emir 3. teklik ve 3. çokluk çekimi kullanılabilir.

Metinlerden tespit ettiğimiz istek çekimi:

I. teklik şahıs: *basayım* (C.Y.45), *emeyim* (İ.T.151), *gideym* (İ.T.123), *içem* (İ.T.269)[66], *görüm* (İ.T.66).

II. teklik şahıs: *bulasın* (İ.T.154), *çıkasın* (C.238), *kayasın* (İ.T.122), *etişäsin* (İ.T.169), *geläsin* (İ.T:62), *istäsin* (G.F.66).

III. teklik şahıs: *bulana* (D.Ö.70), *kala* (H.O.56), *yata* (H.O.40), *sevinsin* (İ.T.76).

I. çokluk şahıs: *alalım* (İ.T.62), *toplayalım* (İ.T.66), *annayabilelim, öpelim* (İ.T.82).

---

[66] *"İçem"* çekimi Tarihî Türkiye Türkçesi'nin şekil özelliklerini taşımaktadır. Bk. Faruk Kadri Timurtaş, age., s.127

II. çokluk şahıs: *açasınız* (C.78), *arayasınız* (M.5), *sorasınız* (İ.T.182); *çekäsiniz* (M.67), *diyäsiniz* (İ.T.182).

III. çokluk şahıs: *ölelär* (İ.T.246).

İstek kipinin olumsuz çekimi:

I. teklik şahıs: *bulamayım* (C.Y.77); *girmeyim* (İ.T.175), *görmeyim* (İ.T.154).

II. teklik şahıs: *yalamayasın* (M.35); *kesmäysin* (İ.T.272), *küsmeyäsin* (P.117).

III. teklik şahıs: *görmesin* (İ.T.233), *küstürmäsin* (H.O.61).

I. çokluk şahıs: *sündürmeylim* (İ.T.78).

II. çokluk şahıs: *sanmayasınız* (M.38), *uzanmayasınız* (M.5); *gitmeyäsiniz* (M.10).

III. çokluk şahıs: *almasınnar* (M.86), *götürmesinnär* (C.Y.102).

Şart Çekimi

Zamana bağlı olmayan bir hareketi veya işi şart şeklinde ifade eder. Şart çekimi bağımsız bir hüküm bildirmez; bu sebeple de bir cümlenin hüküm ögesi olarak cümle kuramaz; ancak bağımsız bir hüküm bildiren temel cümlenin yargı bildirmeyen yan cümlesi olan cümleler kurar.

Gagavuz Türkçesi'nde şart çekim ekleri; **-sA**'dır.

Şart çekimi:

al-sa-m >	*alsam*	ver-sä-m >	*versäm*
	alsan		*versän*
	alsa		*versä*
	alsak		*versäk*
	alsanız		*versäniz*
	alsalar		*verselär*

Şart kipinin olumsuz çekimi:

al-ma-sa-m >	*almasam*	ver-me-sä-m>	*vermesäm*
	almasan		*vermesän*
	almasa		*vermesä*
	almasak		*vermesäk*
	almasanız		*vermesäniz*
	almasalar		*vermeselär*

Metinlerden derlediğimiz şart çekimi :

I. tekil şahıs: *bulsam* (C.Y.95), *kalsam* (İ.T.278); *etiştirsäm* (D.Ö.40), *görsäm* (İ.T.82).

II. teklik şahıs: *baksana* (İ.T.204), *kıpırdasan* (İ.T.225); *görsän* (İ.T.178), *bilsän* (C.Y.92).

III. teklik şahıs: *baksa* (M.33); *çalabilirsä* (C.129), *gelsä* (İ.T.103).

I. çokluk şahıs: *koysak, sarsak* (K.9).
II. çokluk şahıs: *alsanız* (C.173), *annatsanız* (C.256); *bilseniz* (P.38), *içseniz* (İ.T.229).
III. çokluk şahıs: *baksalar* (M.21), *sarsalar* (P.220); *isteselär* (İ.T.167).

Şart kipinin olumsuz çekimi:
I. teklik şahıs: *olmasam* (P.192); *geçirmäsäm* (C.150).
II. teklik şahıs: *aalamasana* (C.188), *adamasan* (C.Y.20).
III. teklik şahıs: *bitmesä* (İ.T.91).
I. çokluk şahıs: *sapmasak, yanılmasak* (C.Y.13).
II. çokluk şahıs: *inanmasanız* (M.78).
III. çokluk şahıs: *atmasalar* (G.F.192).

Gereklik Çekimi

Zamana bağlı olmayan bir işi veya hareketi gereklik şeklinde ifade eder. Gagavuz Türkçesi'nde gereklik eki **-mAlI**'dır. Ayrıca istek çekiminin önüne *lääzım* kelimesi getirilerek gereklik çekimi yapılır.

Gereklik kipinin olumsuz çekimi fiil çekiminin önüne diil olumsuzluk ifâdesi getirilerek yapılır.

Gereklik çekimi :

-mAlI ekiyle yapılan gereklik çekimi şahıs eki almaz, fiilin bağlı olduğu şahıs fiilin başına veya sonuna getirilen şahıs zamiriyle belirtilir: *bilmeli bän // bän bilmeli* gibi.

bän almalı	*bän vermeli*
sän almalı	*sän vermeli*
o almalı	*o vermeli*
biz almalı	*biz vermeli*
siz almalı	*siz vermeli*
onnar almalı	*onnar vermeli*

İstek kipiyle çekilen gereklik kipi:
İstek çekiminin önüne *lääzım* kelimesi getirilerek yapılır.
lääzım gidäyim
lääzım gidäsin
lääzım gitsin
lääzım gidelim
lääzım gidäsiniz
lääzım gitsinnär

Gereklik kipinin olumsuzu:

Gerekliğin olumsuzunun 3. teklik şahsı kullanılmaktadır. Diğer şahıslar kullanılmamaktadır. Gereklik kipinin olumsuz çekiminde fiil **-mAA** mastar eki veya **-mAlI** gereklik eki almaktadır.

diil lääzım gitmää, diil olmalı v.b.

Fiil çekimlerinden de anlaşılabileceği gibi Gagavuz Türkçesi'nde bağımsız bir gereklik kipi yerleşmemiştir. Gereklik eki sadece 3. teklik şahıs şekliyle kullanılmakta, mastar ekinden ve istek kipiden faydalanılarak diğer şahıslar ve çekimler yapılmaktadır.

Metinlerden tespit ettiğimiz gereklik çekimi:

I. teklik şahıs: ***lääzım*** *alıym* (P.167), *bän* ***lääzım*** *atlıym* (P.69), ***lääzım*** *bırakıym* (P.89); *bän* ***lääzım*** *düşüneyim* (C.120), ***lääzım*** *ilerleyim* (P.223).

II. teklik şahıs: ***lääzım*** *raat olasın* (A.24), *sän* ***lääzım*** *yaşayasın* (P.125), ***sän lääzım*** *yazasın* (P.122); ***lääzım*** *beceresin* (A.24), ***lääzım*** *geçäsin* (C.290).

III. teklik şahıs: ***olmalı*** (S.G.24); ***lääzım*** *kesmää* (C.Y.80); ***lääzım*** *geçsin* (M.58), ***lääzım*** *gitsin* (C.132), ***lääzım*** *olsun* (C.Y.22).

I. çokluk şahıs: ***lääzım*** *alalım bir sofra* (M.46), ***lääzım*** *ayrılalım* (C.151); *biz* ***lääzım*** *cuvap edelim* (P.45), *geçelim* (C.237).

II. çokluk şahıs: ***lääzım*** *karşılaşasınız* (P.62), ***lääzım*** *koruyasınız* (P.131); ***lääzım*** *biläsiniz* (P.243), *siz* ***lääzım*** *işleyäsiniz* (P.248).

III. çokluk şahıs: *onnar* ***lääzım*** *düşsün* (C.Y.19).

Gereklik çekiminin olumsuzu:

diil saçmalı (İ.T.211); ***diil lääzım*** *hiç kabartmaa* (D.Ö.88), ***diil lääzım*** *beklemää* (P.108), ***diil lääzım*** *gücendirmää* (C.154).

EK-FİİL

Eski Türkçe'de yaygın olarak kullanılan **er-** ve **tur-** yardımcı fiilleri[67] zaman içinde ekleşerek ek fiili meydana getirmiştir. Tarihî Türkiye Türkçesi'nde kullanılan ek fiil çekimi[68] bu günkü Batı Türkçesi şivelerinde birbirine yakın özelliklerle devam etmektedir.[69] Ek fiilin kullanılışında Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi arasında bir fark yoktur.

Ek-fiilin geniş zaman çekimi: 1.t.ş. **er-ür ben** > ***-Im***, 2. t.ş.**er-ür sen** > ***sIn***, 3.t.ş. Eski Türkçe'de yaygın olarak görülen **tur-** yardımcı fiilinin geniş zaman çekiminden gelmektedir: **turur** > ***-dIrlAr***, 2.ç.ş. **er-ür biz** > ***Iz***, 2.ç.ş **er-ür siz** > ***siz***, 3.ç.ş.**tur-ur lar** > ***-dIrlAr***. v.b.[70]

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi: **-DI** öğrenilen geçmiş zaman çekimi, **-mIş**, şart çekimi **-sA** ekiyle yapılmaktadır. Bazı örneklerde, **idi, imiş, ise** eklerinde **i-** fiili korunur.

---

67 A.von. Gabain, age., s.88

68 Faruk Kadri Timurtaş, age., s.110-111; 16.yy.a kadar 1.t.ş. *-Am, -ven*, 2.t.ş. *-sIn*, 3.t.ş *-dUr(ur)*. 1. ç.ş.*-Uz*, 2. ç.ş. *-sIz*

69 **KTLS** *Gramerler bölümü*: Türkmen Türkçesi'nde ek fiil çekimi; *Türkmen+dir+in, Türkmen+(dir)+siñ, Türkmen (+dir), Türkmen+dir+iz, Türkmen+(dir)+siñiz, Türkmen (dirler)*, s.1102 Azeri Türkçesi'nde *yorğun-am, yorğun-san, yorğun-dur, yorğun-uz, yorğun-suñuz, yorğun-durlar*, s.1029

70 Tahsin Banguoğlu, age., s.474

Ek-fiilin geniş zaman çekimi:
1. teklik şahıs: *-Im*
2. teklik şahıs: *-sIn*
3. teklik şahıs: *-DIr*
1. çokluk şahıs: *-Iz*
2. çokluk şahıs: *- sInIz*
3. çokluk şahıs: *-DIrlAr*

1. teklik şahıs çekimi:
kayıl+ım (İ.T.113); *işte+y+im* (İ.T.113); *oyuncu+y+um* (Z.E.69), *yolcu+y+um* (İ.T.103).

2. teklik şahıs çekimi:
hasta+y+sın (İ.T.144); *gözel+sin* (İ.T.193), *kim+sin* (İ.T.118); *dooru+y+sun* (C.Y.48).

3. teklik şahıs çekimi:
lääzım+dır (C.Y.84), *yıldızlı+y+dır* (İ.T.75); *Bucak+tır* (D.Ö.6); *çiçek+tir* (İ.T.80).

1. çokluk şahıs çekimi:
uzak+ız (C.Y.33), *yabancı+y+ız* (D.Ö.89); *dedu+y+uz* (D.Ö.132).

2. çokluk şahıs çekimi:
sırnaşık+sınız (İ.T.179); *şalvir+siniz* (M.105); *yorgun+sunuz* (C.Y.272); *küçük+sünüz* (D.Ö.23).

3. çokluk şahıs çekimi:
usta(dırlar); uşak(tırlar).
3.ç.ş. çekimi Örnekleri için bk. L. A.Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka...*, s.151)

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekimi:
1.teklik şahıs: *-DIm*
2. teklik şahıs: *-DIn*
3. teklik şahıs: *- DI*
1. çokluk şahıs: *-DIk*
2. çokluk şahıs: *-DInIz*
3. çokluk şahıs: *-DIlAr*

Ek-fiilin görülen geçmiş zaman çekiminin Eski Türkçe'den itibaren geçirdiği değişiklikleri şöyle izah edebiliriz:
erdi > irdi > idi > -di

1.t.ş. çekimi:
hasta+y+dı+m (C.66); *bän+di+m* (*Gagauz dili IX-X klasslar için*, s.17).

2.t.ş çekimi:
şaşkın+dı+n (D.Ö.56); *yok+tu+n* (D.Ö.48), *sarfoş+tu+n* (C.41).

3.t.ş çekimi:
akılı+y+dı (H.O.43), *yaşım+dı* (D.Ö.78); *diri i+di* (D.Ö.115); *kusursuz+du* (C.Y.36).

1.ç.ş. çekimi:
az+dı+k (C.190); *kim+di+k* (D.Ö.88), *musafirliktä+y+di+k* (P.245); *yorgun+du+k* (İ.T.105).

2.ç.ş. çekimi:
hasta+y+dı+nız; şen+di+niz; genç+ti+niz.

3.ç.ş. çekimi:
hasta+y+dılar; genç+ti+lar.

(2. ve 3.ç.ş. çekimi örnekleri için bk. L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo yazıka...*, s.151)

Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi:
1. teklik şahıs: *-mIşIm*
2. teklik şahıs: *-mIşIn*
3. teklik şahıs: *-mIş*
1. çokluk şahıs: *-mIşIk*
2. çokluk şahıs: *-mIşInIz*
3. çokluk şahıs: *-mIşlAr*
Ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman çekimi, **ermiş > irmiş > imiş > -miş** şeklinde gelişmiş olmalıdır.

1. t.ş. çekimi:
bölä+y+miş+im (P.196).

2. t.ş.çekimi:
saar+mış+ın (D.Ö.56); *islää+miş+in* (P.107); *kör+müş+ün* (D.Ö.56).

3.t.ş. çekimi:
başka+y+mış (D.Ö.56), *aaz+mış* (D.Ö.62); *yok+muş* (İ.T.80), *boş+muş* (M.60).

1.ç.ş. çekimi:
diil+miş+ik eş (C.Y.61) olumsuz çekim.

2.ç.ş. çekimi:
orday+mış+ınız; i+miş+iniz; küçük+müş+ünüz.
(2.ç.ş. çekimi örnekleri için bk. L. A. Pokrovskaya, age., s.158).

3.ç.ş. çekimi:
akıllı+y+mışlar (M.4); *zakonu+y+muşlar* (M.33); *büyük+müşlär* (M.82).

Ek-fiilin şart çekimi:
1. teklik şahıs: *-sAm*
2. teklik şahıs: *-sAn*
3. teklik şahıs: *-sA*
1. çokluk şahıs: *-sAk*
2. çokluk şahıs: *-sAnlz*
3. çokluk şahıs: *-sAlAr*
Ek-fiilin şart çekimi; **ersä>irsä>isä>sä // sa** şeklinde ortaya çıkmış olmalıdır.

1.t.ş. çekimi:
dooru+y+sa+m, kayıl+sa+m.
(1.t.ş. çekimi örnekleri için bk. L .A. Pokrovskaya, age., s.159-160).

2.t.ş. çekimi:
çıplak+sa+n.

3.t.ş. çekimi:
kızgın+sa (C.Y.63), *naşey sa*(C.Y.20), *gün+sa* (İ.T.90); *neredä sä* (C.Y.45).

1. ç.ş. çekimi:
düşman+sa+k (C.Y.16).

2. ç.ş. çekimi:
dooru+y+sa+nız, kayıl+sa+nız.
(2.ç.ş. çekimi örnekleri için bk. L. A. Pokrovskaya, age., s.159-160).

3.ç.ş. çekimi:
var+salar (M.32).

Ek-fiil çekiminin olumsuzluk hâli **şahıs eki** almış *diil* kelimesi, ismin başına getirilerek yapılmaktadır:
diilim korkak (M.67), *diilim küçük* (M.92), *diil mi kardaşsın* (M.105) v.b.

Ek-Fiilin Katmerli Birleşik Çekimi

Gagavuz Türkçesi'nde ek-fiilinin katmerli birleşik çekimi hikaye ve şart birleşik çekim eklerinin üst üste getirilmesiyle meydana gelen **-sAydI** kalıbı ile yapılmaktadır. Bu birleşik ek, **i-** ek fiilinin şart ve hikaye çekimlerinin kaynaşmasıyla ortaya çıkmaktadır:

zeedä+y+se+y+di+m (P.151), *ana+sa+y+dı+m size koruyun beni* (Z.E.73), *susuz+sa+y+dı+m* (Ü.D.187), *diil+se+y+di+n dooru* (C.Y.46).

FİİLERİN BİRLEŞİK ÇEKİMLERİ

Fiillerin birleşik çekimi, haber veya tasarlama kipinde gösterilen hareketin görülen geçmiş zamanda öğrenilen geçmiş zamanda veya şart şeklinde ortaya çıkışını bildirir. Ek-fiilin birleşik çekiminde de görüldüğü gibi birleşik çekim normal fiil çekimi üzerine **i-** ek-fiiliyle çekilmiş bir başka fiilin gelmesinden ibarettir. Böylece iki ayrı şekil, bazen iki ayrı zaman bir arada kullanılır.

Birleşik çekimin görülen geçmiş zamanına **hikâye**, öğrenilen geçmiş zamanına **rivayet**, şart şekline ise yine **şart** birleşik çekimi denilmektedir. Genel Türkçe'de olduğu gibi, Gagavuz Türkçesi'nde de fiil kök veya gövdesine önce asıl fiil çekim eki, sonra birleşik çekimi oluşturan **i-** ek-fiiline gelen yardımcı çekim eki gelir. Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de **i-** ek-fiili düşerek iki çekim eki kaynaşır.

Eski Türkçe'de birleşik çekimler birleşik fiil çekimi şeklindedir. **er-** fiilinin çekimli hâli basit çekimdeki bir fiille kullanılır: *ozgur-ur er-tim, säwit-miş er din.*

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde birleşik fiilden birleşik çekime geçiş başlamıştır: *döşedüm, dutmışdı, içirmiş idi, umardum, sizer idüm yazdunsa* v.b.[71]

Gagavuz Türkçesi'nde birleşik fiil, birleşik çekim olma sürecini tamamlamış görünmektedir.

Birleşik çekim hakkındaki bu genel bilgi ve değerlendirmelerden sonra Gagavuz Türkçesi'ndeki birleşik çekimlere geçelim.

Hikâye Birleşik Çekimi

Asıl fiil çekimi üzerine **-DI** görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda meydana geldiğini gösterir.

Metinlerden tespit edebildiğimiz hikâye birleşik çekimi örnekleri şunlardır:

Şimdiki zamanın hikâyesi:

I. teklik şahıs: *däärdim* (P.82), *istäärdim* (C.Y.60), *istämäärdim* (C.Y.90).

II. teklik şahıs: *tanımaardın* (C.Y.97); *söläärdin* (C.Y.60).

III. teklik şahıs: *yalabaardı* (P.41); *deärdi* (C.153), *mekleerdi* (İ.T.52), *üfläärdi* (İ.T.52).

I. çokluk şahıs: *istäärdik* (P.274).

II. çokluk şahıs: *alatlaardınız* (P.233); *däärdiniz* (P.202).

---

[71] Eski Türkçe için bk. A.von Gabain, age., s.88
Tarihî Türkiye Türkçesi için bk. Faruk Kadri Timurtaş, age., s.133-134

III.çokluk şahıs: *uuraardılar* (P.286); *däärdilär* (C.40).

Geniş zamanın hikâyesi:

I. teklik şahıs: *kurtarardım* (İ.T.197), *şaşardım* (İ.T.96); *bilmezdim* (C.156) *gidärdim mi* (D.Ö.82), *işlärdim* (İ.T.96).

II. teklik şahıs: *yapardın* (D.Ö.114), *uçardın* (C.Y.60), *koparamazdın* (İ.T.207).

III. teklik şahıs: *tutmardı* (İ.T.200); *giyärdi* (İ.T.96), *işidärdi* (C.Y.101).

I. çokluk şahıs: *kayardık* (D.Ö.68); *gezärdik* (C.Y.98).

II. çokluk şahıs: *alardınız* (G.F.217).

III. çokluk şahıs: *yaşardılar* (C.25); *düzärdilär* (C.25), *istemäzdilär* (İ.T.173).

Gelecek zamanın hikâyesi:

I. teklik şahıs: *kaçacıydım* (C.293); *unudacäädım* (P.232); *gideceydim* (M.99), // *gideciydim* (C.226), *öleceydim* (İ.T.117), *örtäbileceydim* (C.Y.97).

II. teklik şahıs: *olacäydın* (C.Y.97), *yaşayacäydın* (C.Y.97), *yapacaadın* (P.193); *deyeceydin* (İ.T.130).

III. teklik şahıs: *aaramacäydı* (C.Y.101), *tutuşacäydı* (C.Y.97); *yaacäädı* (P.112); *yapamacidi* (P.58); *kökleyeceydi* (M.89).

I. çokluk şahıs: *lafedicidik* (P.58).

II. çokluk şahıs: *yakıcıydınız* (B.T.151).

III. çokluk şahıs: *olacäydılar, vereceydilär.*[72]

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi:

I. teklik şahıs: *anlamadıydım* (İ.T.98), *başladıydım* (P.234); *ekelediydim* (M.100); *giriştiydim* (D.Ö.91); *üşüdüydüm* (İ.T.22).

II. teklik şahıs: *baaladıydın* (M.71), *patladıydın* (M.102), *verdiydin mi* (P.191).

III. teklik şahıs: *kızdıydı* (C.Y.101); *evlenmediydi* (C.39); *olduydu* (C.Y.90), *düüdüydü* (M.22); *geçti idi* (H.O.18).

I. çokluk şahıs: *aldıydık* (C.95), *annaştıydık* (M.34); *evlendiydik* (C.154), *imediydik* (İ.T.105).

II. çokluk şahıs: *dediydiniz* (P.185); *annattıydınız* (P.202).

III. çokluk şahıs: *sorduydular* (C.279); *düüdüydülär* (C.130); *gittiydilär* (C.59).

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi:

I. teklik şahıs: *almıştım, almamıştım; vermiştim.*

II. teklik şahıs: *almıştın; vermiştin, vermemiştin.*

III. teklik şahıs: *kalkmıştı* (C.93); *gelmemişti* (M.65), *giinmişti* (C.Y.21); *yorulmuştu* (İ.T.90); *öldürmüştü* (C.29).

---

[72] Metinlerden tespit edemediğimiz şahıs çekimleri için bk.L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo...*, s.201.

I. çokluk şahıs: *almıştık; giinmiştik* (C.Y.21).

II. çokluk şahıs: *almıştınız; vermiştiniz.*

III. çokluk şahıs: *yapmışlardı* (C.80); *yapmıştılar* (M.34); *kemirmiştilär* (C.80); *olmuştular* (C.5).

İstek kipinin hikâyesi:

I. teklik şahıs: *kurtulaydım* (C.110); *bileydim* (M.78), *öläydim* (C.110).

II. teklik şahıs: *bakmayadın* (C.88); *biläydin* (İ.T.115), *geleydin* (İ.T.53).

III. teklik şahıs: *olaydı* (İ.T.169); *deyäydi* (C.60), *öläydi* (İ.T.186), *vereydi* (C.Y.97).

I. çokluk şahıs: *yollamayaydık* (M.48).

II. çokluk şahıs: *göreydiniz* (M.31).

III. çokluk şahıs: *olmayadılar* (C.103), *biläydilär* (İ.T.122).

Gereklik kipinin hikâyesi:

Düzenli bir gereklik kipi hikâye birleşik çekimi yoktur. Metinlerden yaptığımız tespitler şunlardır:

*sän **lääzımdı** uraysın* (C.154); *olmalı etişti* (P.191); *sevinmeliydi* (İ.T.200); ***lääzımdı** getirmää* (C.34); ***lääzımdı** yapsın* (C.153), *onnar **lääzımdılar** geçsinnär* (C.35), ***lääzımdı** yapsınnar* (C.196), ***lääzımdı** otursunnar* (C.220).

Şart hikâye birleşik çekim eki **"saydı"** şeklinde kalıplaşmış olarak katmerli birleşik çekimde kullanılmaktadır. Emir kipinin birleşik çekimi yoktur.

Rivâyet Birleşik Çekimi

Asıl fiil çekimi üzerine **-mIş** öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılır. Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin öğrenilen geçmiş zamanda meydana geldiğini bildirir. Metinlerden tespit ettiğimiz rivâyet birleşik çekimi örnekleri şunlardır:

Şimdiki zamanın rivayeti:

I. teklik şahıs: *bakaarmışım* (G.F.161).

II.teklik şahıs: *uuraarmışın* (P.240).

III.teklik şahıs: *yaşaarmış* (C.Y.85); *däärmiş* (C.Y.48), *görünmeermiş* (C.Y.84), *istäärmiş* (C.Y.42).

I. çokluk şahıs: *yaparmışık* (Ç.216).

II. çokluk şahıs: *işleermişiniz* (G.F.224).

III. çokluk şahıs: *beklärmişlär* (İ.T.85).

Geniş zamanın rivayeti:

I. teklik şahıs: *çekärmişim* (D.Ö.77), *geçärmişim* (P.161).

II. teklik şahıs: *çıkarmışın* (P.181), *näbarmışın* (P.88).

III. teklik şahıs: *kırkarmış* (C.Y.48), *kızarmış* (H.O.71), *saymarmış* (İ.T.101), *yalandırarmış* (D.Ö.59); *gezermiş* (C.Y.48).

I. çokluk şahıs: *yaparmışık* (C.216); *inermişik* (C.251).

II. çokluk şahıs: *çalarmışınız* (P.150); *ilaçlarmışınız* (C.256).

III. çokluk şahıs: *çıkararmışlar* (İ.T.103).

Şimdiki zaman ve geniş zaman rivâyet çekimlerinin şekil ve görev bakımından birbiriyle karıştığı görülmektedir.

Gelecek zamanın rivayeti:

I. teklik şahıs: *soracaymışım* (P.272); *edeciymişim* (C.271), *istämeceymişim* (M.87), *kabuledeceemişim* (P.120), *vereceymişim* (M.43).

II. teklik şahıs: *alacáymışın; verceymişim.,*

III. teklik şahıs: *keseceymiş* (C.Y.80), *pineceymiş* (M.30).

I. çokluk şahıs: *alacaymışınız, vereceymişiniz.*

II. çokluk şahıs: *yapacáámışınız* (P.202); *vereceemişiniz* (P.202).

III. çokluk şahıs: *alacay-mışlar* (İ.T.80); *basçıymışlar* (B.T.120); *gideceemişlär* (P.257).

Öğrenilen geçmiş zamanın rivâyeti:

I. teklik şahıs: *bakmışmışım; bilmişmişim.*

II. teklik şahıs: *bakmışmışın; bilmişmişin.*

III. teklik şahıs: *almışmış* (İ.T.96); *üürenmişmiş* (P.108); *doymuşmuş* (H.O.71).

I. çokluk şahıs: *bakmışmışık; bilmişmişik.*

II. çokluk şahıs: *bakmışmışınız; bilmişmişiniz.*

III. çokluk şahıs: *bakmışmışlar; bilmişmişlär.*

İstek kipinin rivayeti:

I. teklik şahıs: *bırakaymışım* (P.110); *gidäymişim* (P.105).

II. teklik şahıs: *bekleyäymişin* (C.105).

III.teklik şahıs: *gidäymiş.*

I. çokluk şahıs: *gidäymişik.*

II. çokluk şahıs: gidäymişiniz.

III. çokluk şahıs: *gidäymişlär.*

Gereklik kipinin rivâyeti:

läázım kelimesine **-mış** eki getirilerek yapılmaktadır: ***lääzımmış çeketsin*** (C.313) v.b.

Emir ve şart kipinin şart çekimi yoktur.

Şart Birleşik Çekimi

Asıl fiil çekimi üzerine **-sA** eki getirilerek yapılır. Asıl fiil çekiminin gösterdiği hareketin öğrenilen geçmiş zamanda meydana geldiğini bildirir.

Şimdiki zamanın şartı:

I. teklik şahıs: *yaşaarsam* (C.Y.73); *söläärsäm* (P.198).

II. teklik şahıs: *anaarsan* (C.Y.61); *istäärsän* (P.173).

III. teklik şahıs: *kaplaarsa* (C.Y.18); *seslääarsä* (C.Y.94), *seväärsä* (B.T.35).

I. çokluk şahıs: *yanılarsak* (C.Y.131).
II. çokluk şahıs: *istäärseniz* (P.63).
III. çokluk şahıs: *adaarsalar* (C.Y.47).

Geniş zamanın şartı:
I. teklik şahıs: *ölärsäm* (C.Y.99), *zeetlenärsäm* (C.Y.63); *baarırsam* (M.67); *ölürsäm* (İ.T.96).
II. teklik şahıs: *almarsan* (A.44), *yaparsan* (C.Y.28); *gidersän* (M.5), *istärsän* (D.Ö.96); *kalırsan* (D.Ö.52).
III. teklik şahıs: *gelärsä* (İ.T.62), *sölärsä* (C.Y.23).
I. çokluk şahıs: *düşärsäk* (C.Y.13), *pinämärsäk* (M.21); *kaçabilirsäk* (İ.T.105).
II. çokluk şahıs: *geçirärsanız* (B.T.142); *yapırsanız* (C.91); *beenirsäniz* (İ.T.229), *ilişirsäniz* (İ.T.145).
III. çokluk şahıs: *uyanırsalar* (İ.T.235); *gelärselär* (İ.T.147).

Gelecek zamanın şartı:
I. teklik şahıs: *alacáysam, almay(á)caysam; vereceysäm, vermey(e)ceysäm:*
II. teklik şahıs: *alacáysan; vereceysän.*
III. teklik şahıs: *alıcáksa* (B.T.97); ***vericeksä*** (B.T.97).
I. çokluk şahıs. *alacáysak; vereceksäk.*
II. çokluk şahıs: *alacáysanız; vereceyseniz.*
III.çokluk şahıs: *alacáysalar; vereceyselär.*

Görülen geçmiş zamanın şartı:
I. teklik şahıs: *acıladısam* (P.59), *kıydıysam* (P.154).
II. teklik şahıs: *aldıysan* (P.139).
III.teklik şahıs: *çalındıysa* (İ.T.95); *geldiyse* (D.Ö.114); *götürdüsä* (C.31); *öttüyse* (İ.T.95).
I. çokluk şahıs: *geldiysäk* (Ü.D.167).
II. çokluk şahıs: *aldıysanız; verdiysäniz.*
III. çokluk şahıs: *almadıysalar* (P.196); *tuttuysalar* (C.98).

Gereklik kipi şart çekimi:
lääzımsa kabletsinnär [73] *"kabul etmelilerse".*
Emir, şart ve öğrenilen geçmiş zamanın rivayet çekimi yoktur.

Katmerli Birleşik Çekimi
İsme gelen katmerli birleşik çekim ekleri **-sAydI** asıl fiil çekimlerine de gelerek fiillerin katmerli birleşik çekimlerini meydana getirmektedir.
-sAydI ekleri şimdiki zaman ve geniş zaman çekimi üzerine gelmektedir. Bir örnekte ekin **-dısa** şeklini aldığı görülmektedir: *yaşardısa* (İ.T.97).

[73] L. A. Pokrovskaya, "*Kratkiy Oçerk Grammatika...*", s.647

gezärseydim (Ü.D.187), *kösteklenärseydim* (İ.T.175).

satarsaydın (Ü.D.177); *düzärseydin* (Ü.D.177), *istäärseydin* (İ.T.175); *urısıydın* (B.T.46) < urur ise idi.

arcarsaydı (M.25), *kaçalirsäydi* (C.60), *kazanabilirsäydi* (C.223); *bitirsıydı* (B.T.130) < bitir ise idi.

Katmerli birleşik çekimi, geniş zaman, şart çekimi, görülen geçmiş zaman çekimi birleşmesi yanında ayrıca geniş zaman şart çekimi öğrenilen geçmiş zaman çekimi birleşmesi ile de kullanılmaktadır:

işlärsaymışım (P.120) < işlär ise imişim

İsme ve fiile gelen katmerli birleşik çekim ekleri, **i-** ek fiilinin iki ayrı çekim ekiyle isim veya fiile kaynaşmasından ibarettir; **ise idi** > ***seydi***, kalın sıradan kelimelerde ***saydı*** şeklindedir.

-DIr Ek-Fiili

Eski Türkçe'de yardımcı fiil olarak kullanılan **turur**, zamanla **durur** > **dur** şekliyle ekleşmiştir. Türkçe'de bir başka birleşik çekim şekli de **-dur** ek-fiiliyle yapılmaktadır. Önce sıfat-fiillerle, dolayısıyla isimlerle kullanılmış, daha sonra fiillere geçmiştir.[74] Gagavuz Türkçesi'nde geniş zaman çekimine tereddüt ve pekiştirme fonksiyonuyla getirilmektedir:

Ne olardır benim üreemdä (D.Ö.29), *Ne kadar çevir, savaş / küçüündän olmazdır baş!* (D.Ö.134), *Pek beklärdir her günü* (H.O.70), *çalársın açan ötärdir canım* (D.Ö.34).

İsme, tereddüt fonksiyonuyla gelen ek-fiil örneği:

Sansın buzdur içindä (D.Ö.54).

BİRLEŞİK FİİLLER

Bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesinden veya iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından meydana gelen fiillerdir.

İsim veya isim soylu bir kelimeye **et-, eyle-, ol-** yardımcı fiillerinden biri gelerek yapılan birleşik fiiller.

et- yardımcı fiilinin kullanılışı:

ikram etmää (D.Ö.138), *payet* (C.Y.88), *izin etmiş dev aşçısı bir başkasına* (M.92), *cuvap etmiş* (İ.T.101), *kabul etsin* (H.O.26), *takaza ettin* (D.Ö.18), "karalama" *zän etmişlär* (İ.T.243), "ziyan etmişlär", *engel edersiniz* (P.233), *laf ederim* (P.249), *ret eder* (C.192), *ses etmiş* (M.10), *ateş edärdiler* (C.32), *izmet edelim* (M.71).

Arapça, Farsça ödünç isimler dışında edatlar ve edat soylu kelimelerle de **et-** yardımcı fiiliyle birleşik fiil yapılmaktadır.

hadi ettim (P.208) "davet et-" *öbürlär karşı eder* (M.42), *karşı etsin Türkmen padişaasını* (B.T.104) "karşı koy-".

Ünlü veya ünsüz düşmesiyle kaynaşan örnekler de şunlardır:

---

[74] Muharrem Ergin, age., s.318

azetmäzmiş (İ.T.121) < Ar. *hazz+et-, kaybettiler* (İ.T.65) < T.T. kayıp < Ar. gâ^{c}ib +et.

şükür ***et-*** (P.169) birleşik fiili; *pek şükürüm buna* (D.Ö.132) örneğinde olduğu gibi, yardımcı fiil düşürülerek de kullanılmaktadır.

Ünlemle kullanılan bir örneğini tespit ettik*: "habrä"* ***etmiş*** (M.38).

ol- yardımcı fiilinin kullanılışı:

saa ***ol*** (M.52), *unutmaa* ***olmaz*** *bunu* (C.Y.28), *geeri* ***olunuz*** (B.T.30) "geri çekiliniz" , *uurlar* ***olsun*** (M.26).

et- yardımcı fiiline benzeyerek ***ol-*** yardımcı fiilinin ***el-*** şeklini aldığı kullanılışlar da vardır:

kaybeler, kaybelsin (C.197).

et- , ol- yardımcı fiillerinin fiille kullanılması:

Gagavuz Türkçesi'nde kök halinde bulunan bazı fiiller isimlerle birleşik fiil meydana getiren **et-, ol-** fiilleriyle kullanılmaktadır:

sus ***oldu*** (P.126), *şaş* ***olardı*** (İ.T.191) "şaşır-", *basetmiş* (M.58) "fırlat-, at-", *sal* ***etmek*** (M.52), "tutun-, hatırla-, işaret et-".

Bir örnekte de **ol-** yardımcı fiilinin çekimli bir fiille birleşik fiil yaptığını görüyoruz.

etecek *oldu* (M.48) "yetti".

İsimle kullanılan diğer yardımcı fiiller:

raz ***gelersin*** (P.194), *yan* ***gelip*** (H.O.40), *şamar* ***düü*** (P.187) "alkışlamak", *telefon* ***urdu*** (C.107), *ütüyä* ***ur*** (C.Y.34).

Tasvirî Fiiller

Fiille kullanılan yardımcı fiiller ile yapılan birleşik fillerdir. **ver-** tezlik, **bil-** yeterlilik, **kal-** süreklilik bildirmektedir. Asıl fiiller bu yardımcı fiillere zarf-fiil eki alarak gelmektedir.

ver- tezlik yardımcı fiili:

geçiverdilär (C.282), *oturuverer* (C.Y.49), *çıkıverdim* (İ.T.99), *geliver* (İ.T.102), *kalkıver* (İ.T.231), *yıkayıverdi* (C.95), *giriverdi* (C.260), *saklayıvermiş* (M.70).

Bazı örneklerde asıl fiille **ver-** zarf -fiili arasında bulunan **-I** zarf-fiili düşer:

kolverin (M.109) < koyuver-, *salver* (C.Y.93) < salıver v.b.

bil- yeterlilik fiili, olumsuzu ve var nice // nasıl, yok nicä // nasıl kalıpları:

oynayabildim (İ.T.168), *çalabilirsä* (C.129), *deyäbildim* (P.37), *kaçabilirsä* (M.12), *içäbilirsä* (İ.T.97).

Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de yeterliliğin olumsuz çekimi Eski Türkçe'de bağımsız bir fiil olarak kullanılan **u- (> -a-, -e-, -ä-)** ile yapılır.[75]

etiştirirämedik (İ.T.229), *duyamadık* (İ.T.229), *bakamäärım hem sevinmää* (H.O.20).

Gagavuz Türkçesi'nde yeterlilik ifadesi daha çok istek çekim eki almış veya mastar ekiyle kullanılan fiillerin önüne olumlu yeterlilik için **var nasıl // nicä**, olumsuz yeterlilik için **yok nasıl // nicä** ifâde grupları getirilerek sağlanmaktadır:

*Bän **var nicä** deyim onnara* (P.183), ***var nasıl** annamaa diil onun yannış lıklarını* (C.107), ***var nasıl** çinesinnär* (C.175) "çiğneyebilirler".

*sän **yok nasıl** dönäsin geeri, zerä çoban seni öldürecek* (D.A.O.7), *nasıl **yok nicä** çıkmaa önünä aygırların bayırdan aşaa dooru, anı onnarı **yok nasıl** durgutmaa* (C.129), *ama o küpü erinden dä **yokmuş nasıl** kıpırdatsın* (M.81).

Yeterlilik ifâdesinin **var nasıl // nicä, yok nasıl // nicä** söz kalıplarıyla sağlanması Gagavuz Türkçesi'ne has bir anlatım biçimidir. **-abilmek, -ebilmek, -AmA** şekilleri giderek azalmakta yerini **var nasıl, yok nasıl** söz grubuna bırakmaktadır.

kal- süreklilik yardımcı fiili:

Asıl fiille **kal-** yardımcı fiili arasına **-A** zarf-fiili girmekte ve bu birleşik fiil genellikle ayrı yazılmaktadır:

*kala **kaldı*** (C.161), *baka **kaldı*** (C.160), *uyuya **kalmış*** (İ.T.234).

yaz- yaklaşma yardımcı fiili:

Türkiye Türkçesi'nde İstanbul ağzında kullanılan **yaz-** yaklaşma fiili, Gagavuz Türkçesi'nde de bir manide görülmektedir:

Başçada kuyu kazdım
Hem okudum hem yazdım
Nazlı yarim gelmedi
*Az kaldı **öle yazdım.***[76]

Yabancı kökenli isimlerle yardımcı fiillerin kullanılması:

Gagavuz Türkçesi'ni âdeta istila eden Slav dillerinden giren kelimeler Türkçe yardımcı fiillerle birleşik fiiller yapmaktadır:

*harakterizat **eder*** (P.179) < Rus. harakterizat + et- "incele", *prost **et-*** (P.226) < Bul. prost+et "affet", *Slucba **yapardı*** (İ.T.108) < Rus. slujba + yap- "görev yap-" *dumaya **yaptık*** (B.T.114) < Rus. duma + yap- "düşün-".

---

75 *u-* fiilinin kullanılışı için bk. Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988, s.42; *Türük bodun iliñin törügin kem artadı udaçı erti* "Türk milleti senin devletini ve yasalarını kim bozabilir."

76 Maninin tespit edildiği yer için bk. Güllü Yoloğlu , "*Bucagdan Sesler*", **Ulduz**, s. 1, s.58

SIFAT-FİİLLER

Şahsa ve zamana bağlı olmayan hareket niteliği bildirirler. İsimlerin önünde ismin hareketle ilgili bir niteliğini bildirmek üzere kullanılırlar. Bazen kalıcı isim hâline gelerek tek başlarına, bir isim gibi kullanıldıkları da olur. Bu durumda isme gelen bütün çekim eklerini alırlar.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan sıfat-fiil ekleri şunlardır:

-An (< -gan)

Geniş zaman ifâde eder, yaygın olarak kullanılır:

aaç-kıran (M.58), *elimdä duran* (C.Y.105), *kızgın kalan Bucaa / Paasız olan boncaa* (S.G.14), *Gürgen-kıvradan* (M.60), *korkan tavşan* (S.G.29), *solumayan karı* (C.139), *sıcak tutan çorapçu* (S.G.28), *uçan bulutlara* (C.79), *uyuklayan insannar* (C.147); *beklenän vakıt* (İ.T.74), *gelän günnär* (D.Ö.120), *beni kaybedän, gidän bobacım* (M.99), *kapanda işleyän adamnar* (C.281), *pişirän yaz* (H.O.103), *sarfoş edän ot kokuları* (İ.T.193), *geçennerdä* (C.40).

-An sıfat-fiili Eski Türkçe'de **-gAn** şeklindeydi, Batı Türkçesi şivelerinde **-g** düşmüş olmasına rağmen Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Kazan, Uygur gibi Kuzey ve Doğu Türkçesi şivelerinde **-GAn** şekilleriyle devam etmektedir.[77] Gagavuz Türkçesi'nde **-gan** sıfat-fiilinin yaşadığı bazı örnekler görülmektedir:

acıygan (P.228) "merhametli, acıyan", *baargan* (K.36) "bağırıcı, bağıran", **sırgannık** (C.280) "ısırganlık".

-Ar

Geniş zaman ifâde eder. Geniş zaman ifâde eden diğer sıfat-fiil eki **-An** kadar yaygın değildir:

evdä o açar çiçektir (İ.T.80), *akar suyun üzündä* **(C.242),** *gördü yolun ortasında , toz içinde durar karıyı* (P.45); *Bekim da bän bilinär adam* (P.172), *olacam büük iş sevär* (A.47).

-DIk

Görülen geçmiş zaman sıfat-fiilidir; **-ma,** olumsuzluk eki almış **-mAdIk** şekilleri de yaygındır. Ayrıca, **-DIk +I+ ile +n > -DIlynAn** şeklinde vasıta edatıyla birlikte zarf-fiil olarak kullanılır: *cenkten geldiynän sakatlar* (İ.T.26).

Bu sıfat-fiil eki genellikle şahıs ekleriyle birlikte kullanılır:

yolda kaldıynız gecä (C.76); *tutanardı annatmaa kendi bildiini* (P.86), *üürenmeyi bitirdii zamannarda* (P.215), *söledii lafım* (P.245); *sündük hayvannar* (C.Y.52); *gördüümüz kurşum* (İ.T.124), *karı yoktur taa gördüü kocasını bölä benizsiz* (P.50), *sansın yok gördüün beni* (M.84); *Ne aalem yok içtii hem yok idii* (P.149), *geçtii pazar* (M.5).

-mA olumsuzluk ekiyle kullanılışı:

çaarılmadık musaafir (M.65), *kırkılmadık dırnaklar* (C.304), *traş olmadık, saçları taranmadık* (İ.T.158), *yıkanmadık çetkalar* (P.76) Rom. çetka "çatal", *yonul-*

---

77 Bu ekin kullanıldığı şiveler ve kısa bilgi için bk. **KTLS** *Gramerler böl.*. s.1027-1122

*madık*ım, *hayvanım prost edin* (P.209), *yudul***madık** *can* (A.5); *bitiril***medik** *kiyad* (P.247).

-dü

Bir örnekte görülen geçmiş zaman kalıplaşması vardır: *gündön***dü** (S.G.24). Bu kelimede görülen **-dü** ekini ihtiyatla sıfat-fiiller içine alıyoruz.

-mAz

Olumsuz geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Oldukça yaygındır: İsim olarak da kullanılır.

*annadıl***maz** *gözäl duygu* (C.Y.72), *susun dedim sizä anna***mazlar** (M.48), *bozul***maz** *saat kalannar* (H.O.78), *dayanıl***maz** *kızgınnık* (P.45), *şu doy***mazı** *denedim* (B.56), *düüsün bu doy***mazları** (İ.T.289), *duran su kokár, kıpırda***maz** *kol kuruyár* (P.236), *bir tanın***maz** *sesleyci* (P.179), *unudul***maz** *yortu* (P.98), *çekin utan***maz** *dädu* (M.53); *bit***mäz** *iş* (D.Ö.120), *bit***mäz** *kahır* (M.15), *Alaza bakár ona gör***mäz** *bakışlan* (P.280), *öl***mez** *otu* (C.Y.27),

*Yaşa sus***maz** *daayınnan,*
*Yaşa din***mäz** *yardımnan,*
*Yaşa bit***mäz** *oyunnan* (S.G.22).

-mIş

Geçmiş zaman sıfat-fiilidir. Kullanılma alanı oldukça geniştir. İsim olarak da kullanılır.

*en anıl***mış** *şarap düşmanı* (C.191), *bir yalnız kal***mış** *cevga* (İ.T.134), *kullanılma***mış** *kilit* (P.100), *yıslan***mış** *yanak* (P.211); *biçil***miş** *ot kokusu* (C.118), *bitişme***miş** *ıcranımdan* (İ.T.123), *dinme***miş** *insan* (H.O.78), *geç***mişlär** (İ.T.195), *sekretar sordu gel***mişä** (P.28), *işlenil***miş** *biyaz tastan* (İ.T.105), *zor bulmaa kaybedil***miş** *yolu* (C.Y.13), *kesil***miş** *dua* (C.29), *korda pişiril***miş** *biber* (İ.T.208); *Selämneerim sizi kurtul***muş** *Bessarabiya topraan da* (C.229), *unudul***muş** *günner* (C.184); *zordan öl***müş** *fakir gibi* (İ.T.148).

-(y)AcAk

Gelecek zaman ifâde eden bu sıfat-fiil eki yaygındır:

*bu şaşıl***acak** *iş* (P.288), *bu unudulmay***cak** *yazılar* (C.70), *yak***acak** (İ.T.171), *pıtıraşın işä yaray***cák** *eri yokmuş* (M.81); *Gele***cek** *gün da Rus burayı da gelecek* (C.277), *gide***cekleri** *gibi* (M.88); *yataca***a** *zaman* (C.191); *kolvere***cää** *zaman* (C.26), *koruyun onu hem geleceemizä götürün* (B.3).

ZARF-FİİLLER

Zarf-fiiller, şahsa ve zaman bağlı olmayan bir soyut hareket hâli bildirirler. Bu özellikleriyle şekil ve zaman ifâde eden çekimli fiillerden ve nesneye bağlı olmamak bakımından da sıfat-fiillerden ayrılırlar. Hâl ve zaman ifâde ettikleri ve fiil kökenli olduklarından fiillerin zarf şekilleridir denilebilir. Çekimli bir fiilin anlamını hareket hâli

oluş sırası bakımından tamamlarlar. Asıl hareketi bildiren çekimli fiile yardımcı hareketleri bildirirler.

Zarf-fiil ekleri çekim eki almaya elverişli değildir. Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca zarf-fiil ekleri şunlardır:

-A

Çok kullanılan ve oldukça eski olan bir zarf-fiil ekidir. İki ayrı şekilde ve fonksiyonla kullanılır. Tekrar grupları oluşturarak esas fiilin anlamını devamlılık hâli bakımından tamamlar:

Aazımda tüü bitti annada annada ona (P.196), *yıldızlara baka baka, seni çaararım genä: gel* (C.Y.56), *düüşmüşlär onnar baara baara* (C.Y.83), *korka korka yalamış* (M.35), *çocucak, oynaya oynaya yımışadı* (P.56), *soruştura soruştura bulár kardaşlarını* (D.A.O.31), *sän hiç mi taa dinmedin, göktä uça kaçına* (H.O.108), *Adamnar utana utana bastılar biaz taşlı kapu önüne* (İ.T.207); *gidä gidä etişmişlär bir bordey yanına* (M.60).

Birleşik fiillerin kuruluşunda asıl fiille yardımcı fiil arasında bulunarak fiilleri kaynaştırır: *kala kaldı,* (C.161), *oynayabildim* (İ.T.168); *deyäbildim* (P.37), *içäbilirsä* (İ.T.97).

Zarf fiiller, *bir sapa sokak* (C.291) örneğinde olduğu gibi kalıplaşmış olarak isim veya sıfat olarak kulanılabilmektedir.

-dIk sıfat-fiilinden yapılan zarf-fiiller:

-DIkçA

-DIk sıfat-fiil ekine **-çA** eşitlik eki getirilerek yan bir zarf-fiil ekidir. Yüklem olan fiilin gösterdiği hareketi zaman bakımından tamamlar.

Gittikçe zarf-fiili, zaman geçtikçe anlamında kullanılmaktadır.

*Git**tikçe** çok sevdim* (D.Ö.15), *git**tikçä** taa pek yamanardı ona* (P.84), *o git**tikçä** uzanár* (B.105).

Diğer örnekler:

*Duymáár kendini yalnız Aklına gel**dikçä** kız* (A.20), *eşer**dikçä** eşerer* (İ.T.284); *tutmuş onun elini da sık**tıkça** sıkarmış* (P.19); *avşam yaklaş**tıkça**, hep taa pek serinner* (P.98); *lüzgär es**tikçe** aaçlardan düşärdi ufak sarı yapraklar* (İ.T.122), *Ani o işit**tikçä** lafı "antabuz" gözleri kararár* (C.191).

-dIktAn

-mAdAn zarf-fiilinin olumlusudur; **sora** zaman zarfıyla birlikte kullanılır.

*Biraz dinnen**diktän** sora Gürgen-Kıvradan genä yola varmış* (M.76); *Kız durdu da kuşku oku**duktan** sora, sordu* (P.99).

-DIynAn

Ek, **-DIk+I+ ile+n** şeklinde ortaya çıkarken, **-DIk** sıfat fiiline 3.t.ş. eki **-I** getirilmekte **ile** bağlacının ünlüsüyle şahıs eki ünlüsü kaynaşarak ünsüzleşmekte, bağlacın sonuna gelen **-n** vâsıta ekiyle, bağlaç ünsüzü **I** benzeşmekte ve bu arada **-ğı-**

hecesi yutulmaktadır. Bu zarf-fiil Anadolu ve Rumeli ağızlarında da kullanılmaktadır.[78] Ekin bünyesindeki 3.t.ş. eki unutulduğundan diğer şahıslarla da kullanılmaya başlanmıştır. Fonksiyonu **-IncA** ekiyle aynıdır.

*sabaalen uyan**dıynan**, Mariya gördü, ani Kesimci giinmiş* (C.150), *uyandıy**nan** süt istemäzmiş içmää* (C.191); *Türküyü taa bitirem**ediynän** gıcırdayıp açıldı maaza kapusu* (C.82), *Babam iştän gel**diynän** evä, alár beni tez ellerinä* (H.O.42); *Büün yat**tıynan** arkama gecenin vakıdında, hem bak**tınnan** gökä* (D.Ö.112); *Biraz git**tiynän**, o baktı geeri* (P.46), *Biraz git**tiynän**, o baktı geeri* (P.46); *Gün kauş**tuynan**, onnar girärdilär ılıcacık suya yıkanmaa* (C.234).

-dUcAAn(An)

Ekin fonksiyonu **-Ar, -mAz** geniş zaman ve **-IncA** zarf-fiilinin fonksiyonuyla aynıdır. L. A. Pokrovskaya ekin bünyesinde **çak // çağ** zaman zarfının bulunduğunu düşünmekte ve; **dI (<dII<-dIğI<-dIk+I) + çaan (<çağın <çak+ın) +nAn (<-lAn) > dIcAAn + nAn > dIcAAnAn** şeklinde yorumlamaktadır.[79] Bu açıklamanın sadece **çaan** bölümüne katılmıyoruz. Bu, ayrı bir kelime değil; küçültme, şefkat, sevgi, hatta burda çabukluk bildiren, **-cAk** küçültme ekidir. Türkiye Türkçesi'nde kullanılan *sevdiceğim, bildiceğim* kelimelerinde de **-cAk** küçültme eki görülmektedir.

*ol**ducaan** bendä para, birdän çevirecääm* (P.86); *Gör**dücään** onu duşmanna, kaçar* (C.Y.106); *Taa gör**dücäänän** onu hiç bir lafsız atmış ilmää* (M.39).

-är -mäz

Aynı fiilin kök veya gövdesine geniş zamanın olumlu ve olumsuz 3. teklik şahsı ard arda getirilerek çabukluk ve pekiştirme zarf-fiili yapılır.

*geçer-geç**määz** vakıt biraz, girer potmar derin bataa* (H.O.29), *istär-istemäz okudu* (C .109), *bu takım bän istär-istemäz gördüm* (İ.T.106).

-I

Eski Türkçe'de ve Tarihî Türkiye Türkçesi'nde çokça kullanılan bu ek bugün Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de birleşik fiillerde görülmektedir. Sadece,

*O onu kıymadı gözäl deen**i*** (B.T.103), *Benim gençliim ne için verili, sän zeetleysin deyn**i** mi* (P.114) örneklerinde görülen **deeni // deyni** kelimelerinin sonundaki **-i** zarf-fiil eki kelime sonuna gelmektedir. Fiil köküyle zarf-fiil arasındaki **-n** türeme ünsüz olmalıdır. Kelime Tarihî Türkiye Türkçesi'ndeki **deyü // deyi** şeklinin bir bakiyesidir.

Bu ek bugün artık birleşik fiillerin kuruluşunda esas fiille yardımcı fiil arasında yaşamaktadır:

kalkıverir (C.Y.20); *giriverdi* (C.260); *oturuverer* (C.Y.49).

---

78 Janos Eckmann, *"Dinler Türk Ağzı"*, **TDAY Belleten 1960,** II.bs., Ankara, 1988, s.203; *vardınan, aldınen, geldinen* v.b.
Hüseyin Dallı, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları*, TDK yay. 450 II.bs., Ankara, 1991, s.134; *aldınan, gittinen, vadınan, aştınan* v.b.

79 L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka...*, s.250

-IncA(n, A)

Hâl ve zaman ifâde eden zarf-fiil eklerindendir. Bağlı olduğu fiilin ortaya çıktığı ânı bildirir. Gagavuz Türkçesi'nde bu ekin farklı şekilleri de vardır; **-IncAnA** şekli **-Inca** ekine **-na** kuvvetlendirme eki getirilerek yapılmış olmalıdır. **-IncAn** şekli ise sondaki **-A** ünlüsünün düşmesiyle ortaya çıkmıştır.

-IncA örnekleri: *onnar duramay**ınca** bakınardılar dolaya* (P.179), *atardı o tasları vagondan, gözleri karar**ınca*** (İ.T.132); *ölä taa dey**ncä** kellesini almışlar* (B.T.147); *kafası şiş**incä**, uyumuş* (C.Y.79); *doy**unca** eri yısıdár* (H.O.47).

-IncA eki edat kullanılmadan **-e kadar** anlamıyla da kullanılmaktadır:

*taa irmi minut vardı diyştiril**incä*** (C.235), *Bundan sora annamışlar üçü öl**üncä** kafadarlık etsinnär* (M.60), *Sän aklında öl**üncä** tut* (C.Y.64).

-IncAn örnekleri: *bıyıkları büyüme**yincän*** (İ.T.98); *süt istärsän -iç doy**uncan*** (İ.T.287), *baktılar renkli televizoru geç **oluncan*** (C.67).

-IncAnA örneği: *İşlä din**incänä** çiftä* (U.28).

-IncAk

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde **-IncA** fonksiyonuyla kullanılan **-IcAk** ekinin[80] bir bakiyesi olduğu anlaşılan bu ek **-IncAyA kadar** anlamında kullanılmaktadır.

*yap**ıncak** mamaligayı gecä / sofra koy**uncak** sän kıvran beklä* (H.O.10); *ölä da sessiz bekledi, çocuklar gid**incäk*** (İ.T.136); *bekledi papşoylar gid**incek*** (C.299); *da o bakár işlemää cam doy**uncak** iylää* (D.Ö.81); *yaşayacak kedi öl**üncäk*** (İ.T.287).

-Ip

Oldukça işlektir. Yüklemi hareket hâli bakımından tamamlar. Aynen tekrar veya zıt anlamlı tekrar hâlinde de kullanılır.

*ansır**ıp** durdu* (İ.T.127), *Näbayım, yolcu, kazmayıp ta* (G.F.28); *Todurlan İvan dur**up** dur**up** genä dönärdilär däduya* (P.141); *Te gezer düş**üp** kalkıp* (İ.T.85).

Bazı hâllerde **-Ip** zarf-fiili yerine çekimli fiil kullanılmaktadır: *o sindi gitti* (H.O.106), *ay baaşladı daattı* (H.O.50).

-kAnA

i- ek-fiiliyle birlikte kullanılan, bu sebeple ek-fiille birleşik çekime giren isimlere ve çekimli fiillere gelen bir zarf-fiil ekidir. Bu gün **i-** ek-fiili tamamen erimiştir. Bu zarf-fiil eki, ünlüyle biten bir kelimeye getirildiğinde, ekin bağlandığı, **i-** ek-fiili **y-** yarı ünsüzü olarak ortaya çıkmaktadır: *hastay**kan*** (İ.T.14), *taazey**kenä*** (C.Y.118) v.b.

Bu zarf-fiil eki ünsüzle biten kelimelere getirilirken **i-** ek-fiili düşürülmektedir: *kapar**kan*** (İ.T.135), *küçük**kenä*** (İ.T.125), v.b. Bu ek, çekimli fiillerin üzerine de getirilir, sadece istek ve emir çekimlerine getirilmez. Ek, bazen **-A** seslenme ünlemiyle kaynaşmış hâlde kullanılır.

*pek kuruy**kan** aazın* (H.O.68), *yaamur yaayar**kan** hem tolu, bizim bulmuştu aulu* (C.Y.94), *uydurur**kan** kefliymiş* (C.Y.61); *güneşin ateşi, beklemäär**kän** tutuştu*

---

[80] Faruk Kadri Timurtaş, age., s.139

(C.Y.41); *sona her gün çıkacáá**kana** küü içinä* (P.145), *olur kimnär kırda, ekmek toplar**kana*** (H.O.50), *taa yok**kana** kendin* (C.Y.74),

Lüzgär -arkuş
*Diydi**kän** tellere*
Uzun uultu
Çıktı tellerden (İ.T.34),
*Zaman zamanday**kana***
*Başak samanday**kana***
*Bän sallangaçtay**kana***
*Dedu delikanlıy**kana*** (İ.T.101).

-mAdAAn

Olumsuzluk bildiren birleşik bir zarf-fiil ekidir. Hâl ve zaman ifâde eder. Ekin ikinci unsuru **-dAn** ekleşen ve **-dAAn** şekilleriyle kullanılan *değin* edatına benzeyerek uzamıştır: *ölä ona uşaklarna ayır**madaan**, küstür**medään** açık sölääг* (U.39), *Vera, taa öbürü yaklaş**madaan** onun yanına, sordu Varaklıya* (P.104); ***Demedään** ona birşey dürtär, gıdıklaar yada saplaar* (P.162).

-(y)ArAk

Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de çok kullanılan bir ektir. **-A** zarf-fiili ile **-rAk** karşılaştırma ekinin kaynaşmasından doğmuştur:

*vakıt maaledä geçärdi alatlamay**rak*** (C.39), *Duumuş peetçi oflay**arak** hem da bitmäz vaylay**arak*** (D.Ö.59), *baktım sakın**arak** sana* (D.Ö.50), *pek çok aaradı, boşuna sal**arak**, hem da yaş dök**eräk*** (D.Ö.131), *sorarmış batüları şaş**arak*** (M.21), *papuçlarınnan tozad**arak**, sopasını kak**arak** doru bordeye gelmiş* (M.60), *ertesi sabaa tozad**arak** bir öküz gelmiş oraya ap-ak* (C.Y.82); *baarırmış habercilär gez**erek** sokak sokak* (M.12), *Delicä çölmek elindä kaçmış gül**eräk*** (M.45), *güneş kalktı gül**eräk** hem hepsini sev**eräk*** (H.O.107), *annatmış peltekley**räk** ona* (C.Y.80), *o kaldırdı erdän çocucaa, sev**eräk** hem öp**eräk** onu* (P.56).

İSİM-FİİLLER

İsim gibi kullanılan, hareket ismi olan fiillerdir. Gagavuz Türkçesi'ndeki isim-fiil ekleri; **-mAk, -mAA, -Iş**'tır.

-mAk // -mAA

Eski Türkçe'den beri kullanılan bir isim-fiil ekidir. Bütün fiillere gelir ve fiil ismi yapar. Gagavuz Türkçesi'nde **-k** ünsüzünün erimesiyle ortaya çıkan **-mAA** şekli, **-mAk** kadar yaygındır. Batı Türkçesi şivelerinde kullanılan **-mA** isim fiil eki gibi, Gagavuz Türkçesi'ndeki **-mAA** da; **-mAk** ekinin çekim halinde iki ünlü arasında kalan **k** damak ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkmıştır.[81] Gagavuz Türkçesi'ndeki **-mAA** şekli

[81] Tahsin Banguoğu, age. s.264

de bu geçişle ilgili olmalıdır. Diğer Batı grubu şivelerindeki **-k** ünsüz düşmesi, Gagavuz Türkçesi'nde diğer pek çok örnekte olduğu gibi ünlüleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan bir uzun ünlü şeklinde gerçekleşmiştir. Hâl ekleri değişmesi konusunda da incelendiği gibi yapma hâli yerine yönelme hâlinin kullanılması **-ağı, -eği** ses gruplarının **-aa, -ää // -ee**, uzun ünlülerine dönüşmesi ile ilgilidir. Bu ses değişikliği **-mAk+A, mAk+I** ek grubundan **-mAA** şeklinin ortaya çıkmasında da etkili olmuştur.

Türkiye Türkçesi'nde **-mAk** ve daha sonraları bundan doğan **-mA** fonksiyonları bakımından nispeten birbirinden ayrıldığı hâlde Gagavuz Türkçesi'nde bu ikisi ve bunların arasında ortaya çıkan **-mAA** fonksiyonları bakımından pek netleşmiş görünmemektedir.

-mAk ekiyle örnekler:

*annat**mak**ları* (İ.T.3), *dur**mak** erindä* (C.58), *soyun**mak** odası* (İ.T.197), *yarat**mak** örnekleri* (P.165); *bekle**mäk** zalında* (P.156), *bilmesin bit**mäk** ilk yaz* (İ.T.84), *düümeklerimiz* (M.91), *düşün**mek**lerindän* (İ.T.4), *erleş**mäk** sistemasını* (P.166), *vazgeçsin o gez**mek**tän* (G.F.33).

-mAA ekiyle örnekler:

*savaşmış tut**maa** tavşan* (B.16); *Dimitraş başlamış düşün**mää*** (G.F.130), *eni yapı düz**mää** deyni* (Z.E.22), *Biz kaldık erlerinä zorlukluu büün gör**mää*** (M.15), *Yanına sakın git**mää** köpek sesindän* (T.127).

Örneklerin mukayesesinden de anlaşılabileceği gibi **-mAk** eki tek başına ve ünsüzle başlayan bir ek aldığında herhangi bir değişikliğe uğramamaktadır; ancak ünlüyle başlayan bir ek aldığında **-mAA** şeklini almaktadır.

Gagavuz Türkçesi'nde Rusça'nın etkisiyle **-mAA** ekiyle yapılan kelimeler isimleşme temayülündedir:[82] *bıkamazdı dön**mää*** (Z.E.41), *istäär gir**mää** kendi* (S.G.14) v.b.

-mA

-mAk ekinden doğmuş, fakat kalıcı isim yapma konusunda daha işlek bir hâle gelmiş isim-fiil ekidir:

*dondur**ma*** (C.Y.17), *duu**ma** küüyündä* (İ.T.95), *sal**ma*** (K.39) "şımarık çocuk", *sar**ma*** (K.39), "yemek adı", *halk yarat**maları*** (P.165) "halk edebiyatı eserleri", *yaydır**malarlan*** (P.76); *gözle**mä*** (C.Y.17), *yer tepre**mesi*** (İ.T.130) "deprem".

-Iş

Bütün fiillere gelebilen, işleklik sahası geniş bir isim-fiil ekidir. Diğerleri gibi bu da hareket ismi yapar. Bu ekle yapılan pek çok isim-fiil kalıplaşarak kalıcı isim hâline gelmiştir.

alış veriş (C.Y.17), *bakış* (İ.T.55), *yaşayış* (İ.T.216); *isteyiş* (İ.T.291), "arzu"; *kurtuluş* (C.308), *oluş* (İ.T.242) "olay", *soruş* (C.Y.17) "soru", *topluş* (C.104) "toplanma"; *düştüşlerdä* (İ.T.213).

---

[82] L. A. Pokrovskaya, *"Gagavuz Dilinin ve Balkan Türk Ağızlarının Bazı Sentaks Özellikleri"*, s.231

EDATLAR

Tek başlarına bir anlamları bulunmayan, ancak diğer kelimelerin yanında anlamla ilgili görevler üstlenen kelimelerdir. Herhangi bir nesneyi veya hareketi karşılamazlar. Bu yönleriyle isimler ve fiillerden ayrılırlar.

Edatlar, diğer kelimelerin yanında kullanılırken kullanıldıkları yere ve üstlendikleri göreve göre bir ölçüde anlam kazanabilirler. Ancak edatlar kelime yapımına elverişli unsurlar değildirler. İsim olan bir takım kelimeler edatlaşabildiği gibi edat olan bazı kelimeler de isimleşebilirler. Bu tür kelimelerden yeni kelimeler yapılabilir.

Edatları üstlendikleri görevlere göre üç ana bölüme ayırabiliriz: **Ünlemler, bağlaçlar, son çekim edatları.**

ÜNLEMLER

Duygu ve heyecanları; beğenme, sevinç, öfke, acı, korku, coşku, üzüntü gibi ruh hâllerini, yansımaları, seslenmeleri, onaylama, reddetme, sorma, işaret gibi hususları anlatmak için kullanılırlar.

Taşıdıkları ses unsurları ve birlikte kullanıldıkları kelime, kelime grubu veya cümlelere göre çok değişik ve bazen çok geniş bir anlatım yeteneği kazanabilirler. Bu özellikleri her hangi bir ruh hâlinin veya kavramın temsilcisi hâline gelen ünlemler tek başlarına da kullanılabilirler.

Kullanıldıkları yere göre, **duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, sorma ünlemleri, gösterme ünlemleri, cevap ünlemleri** olmak üzere beş grupta toplanabilir.

Duygu ünlemleri

Bunlar duygu ve heyecan bildiren ünlemlerle tabiattaki seslerin taklidine dayanan yansımalardır.

Başlıca duygu ünlemleri ve bunların kullanılışıyla ilgili örnekler şunlardır:

Aman Allahım ***aman*** (İ.T.18), ***Aman, be, ayol!*** *Bitirecän mi sän büün bu* ***mırıltını*** (P.192), *Brak* ***aman*** (M.39), *Bän istemeerim ölmää* ***-aman, aman!*** (C.Y.58), ***ah*** *kıydınız beni* ***yazık!*** (C.Y.90), ***tuh!*** *tükürmüş aşçı* (G.F.134), ***Ah*** *oglan, gel, gel* (T.92), *diymedän* ***of*** *beline* (T.76), ***Aho, aho!*** *çeketmää* (H.O.25), ***Haydi*** *dostlarım hem kardaşlarım!* (C.Y.43), ***Haydi haydi*** *kluba* (P.274), *Açan pek isteersin* ***hadi*** (M.18), ***Hopa,*** *Mari ,* ***hopa*** (P.291), ***Hay*** *gidi bereket* (H.O.23), ***Of*** *aar* ***of*** (H.O.14), ***Of! vay!*** (H.O.159), ***Hu*** *koşarak evä* (M.43), ***Hay-höö*** *edeer* (B.T.103), ***Ay*** *kim bu* ***ba*** (C.80), ***Ah*** *Karadeniz* (İ.T.78), ***Ama*** *durgunması* ***vay vay*** (D.Ö.57).

oflaar (İ.T.27) örneğinde olduğu gibi bu ünlemlerden yeni bir kelime türetilebilmektedir.

Gagavuz Türkcesi' nde bazı ödünç ünlemler de kullanılır: ***of gore, gore, máy gore*** (B.T.131), *gore* Rusça'da "acı" demektir. Bu kelime Gagavuz Türkçesi'nde ödünç ünlem olarak kullanılmaktadır. ***Nani nani*** *oolcaazım* (A.62), *pazara karşı* ***mani mo !*** (B.T.155) örneklerindeki *nani, mani mo* ünlemleri de Türkçe değildir.

Tabiat seslerinin taklidine dayanan yansımalar genellikle tekrar biçiminde ve fiillerin önünde kullanılırlar:

harp harp *otlarmışlar* (M.18), *tozattı* ***lum-tum, lum-tum*** (C.35), ***bangır bangır*** *aaláársın* (M.72), ***çatır çatır*** (M.65), ***vcik vcik*** (D.Ö.84), ***cıngır cıngır*** *öterlär* (M.36), ***şapur, şapur*** (M.34).

Seslenme ünlemleri

Hitap ifâdesi taşırlar, herhangi bir ruh hâli, duygu, heyecan veya yansıma bildirmezler. Sadece seslenmeye, hitap etmeye yararlar.

Cümle içinde kullanışlarıyla ilgili örnekler:

Gani ***bä,*** *çık, geldilär* ***bä!*** (P.128), ***brää*** *dedi* (İ.T.237), *Ye* ***more*** *da bir büük kasaba* (B.T.126), ***brey*** *gidi yolcu* (B.T.65), ***Brä*** *genä bu tırnaktan tutundum!* (P.224), ***Ba*** *ahmak* (M.20), ***Be*** *dön geri,* ***ba*** *sünepä* (M.21), *Git bak işinä* ***ma!*** *-A gitsenä* ***ma!*** (C.94), *Kalk* ***ba*** *Petri* (B.T.38), *şakalaşma,* ***brey*** *bölä* (D.Ö.134).

Anneye sesleniş : *Aalama* ***ma mali!*** (C.138), ***maleley mali*** (B.T.84), ***Mali me, mali*** *veriniz Tudorkiyi* (B.T.35), *Yazık diil mi,* ***ma malü ma!*** (B.T.155), ***anacım*** (G.F.157).

Babaya sesleniş: ***Baka,*** *biz dä çok umut etmeeriz* (M.4).

Saygı duyulan bir büyüğe sesleniş : ***Layna bulü*** (İ.T.229).

Sevgiliye sesleniş: ***ayolum*** (İ.T.295).

Ünlem olmayan fakat ünlem gibi kullanılan kelimeler:

Zulumdum bän hem haymanaydım ***beey*** !(P.173)

Zamanayorsun, zamanayorsun ***ihtär anam*** ! (G.F.238)

Hay tepelär, *tepelär,* ***üüsek tepelär*** *!* (G.F.79).

2.teklik ve çokluk şahıs şart çekiminin ve **-kAn** zarf-fiilinin sonuna genellikle kaynaşmış olarak **-A** seslenme ünlemi gelir.

alsana (G.F.186), *baksana* (İ.T.51), *uzatsana* (İ.T.82); *gülsänä* (İ.T.49), *söläsänä* (C.Y.80), *şennesänä* (İ.T.51).

çıkacáákana (P.145), *delikannıykana* (İ.T.101), *toplarkana* (H.O.50); *taazeykenä* (C.Y.118).

e seslenme ünlemi isimlerin sonunda ayrı bir kelime olarak da kullanılabilmektedir:

Be bırak sirnikleri dedik sana ***e!*** (G.F.139), *alsanız* ***e*** (G.F.186), *buyursanız* ***e*** (P.208).

Sorma ünlemleri

Soru sormak için kullanılan ünlemlerdir. Türkçe'nin en eski sorma ünlemi, Eski Türkçe'deki şekliyle *kanı,* Türkiye Türkçesi'nde *hani,* Anadolu ağızlarında *hanı* şeklinde kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesi'nde ise soru fonksiyonunu yitirmiş, bağlaç fonksiyonu kazanmıştır.

Belliydi, ***ani*** *o beklemedi,* ***ani*** *birdän burayı gireceklär üç adam* (C.283).

Gagavuz Türkçesi'nin sorma ünlemleri *acaba, neçin* (< ne+için), *nesoy* (< ne+soy), *nicä* ünlemleridir.

Neyä gelir bu ***acaba*** (İ.T.7), ***Nesoy-nezaman*** *yapmaa düünü* (C.Y.85), ***nasıl*** *yoktu* ***nicä*** *battırmaa su içinä topu* (C.161), *E,* ***neyçin*** *o zaman yaşáársın* (İ.T.37), ***Neçin*** *?* ***Neçin*** *bu dünna ölä yapılı* (Z.E.129).

Bazı kelimelerde ekleşmiş görünen **mi** isimlerle ve fiillerle kullanılan sorma ünlemlerindendir; *anadın* ***mı*** (C.185), *neredeydim* ***mi*** (B.18), *yakarmıydın* (T.114).

Gösterme ünlemleri

Bir nesneyi bir kişiyi göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca gösterme ünlemleri: *aha, çak*[83], *işte, na*[84], *te//tä// töö.*[85]

aha *ona* (C.166), ***Aha*** *demiş Ayı kulak* (G.F.144); ***çak*** *bitkidä* (H.O.22), *Açan kalktık* ***çak*** *üülen* (A.51), *Bä* ***iştä te*** *yalnızım* (İ.T.225), ***Na*** *kalpaan git evä ba* (M.13), ***Na*** *sana, da baarış!* ***na*** *sana* ***na, na, na*** (M.48), ***Na*** *sana!* ***Na!*** ***Na*** (G.F.179); ***Tä*** *gezä gezä geldim* (Z.E.23), ***Te*** *giderim, be, bräk* (P.192), ***Te*** *nasıl duumuş bayır oolu* (G.F.159), ***Tee*** *kaşık demiş Aaç-kıran* (G.F.143), ***Töö*** *insannarın uşakları* (C.314); ***töö*** *kızlar* (C.124).

Cevap ünlemleri

Tasdik veya reddetme fonksiyonu taşıyan ünlemlerdir. Gagavuz Türkçesi'nde evet, hayır gibi Türkiye Türkçesi'nin iki temel cevap ünlemi yaygın değildir. Bunun yerine Rusça'daki *da*; evet , tabii anlamlarında kullanılır. *e*, soruya verilen geçiştirme bir cevap ve arkasından gelen bir başka soruyla birlikte kullanılır. *Hm, ehe, aha, islää, tamam elbet // elbet ki* onaylama; *allelem* (Ar. Allah u âlem)[86] "Allah bilir ya" tereddüt, *haa* anlama, *hele* şaşkınlık cevap ünlemi olarak kullanılır. *Dül*, genel olumsuzluk ve ret ünlemidir.

Da *danıştım aman* (D.O.8), ***E-hè-he!*** *düşündüm* (C.Y.36), ***Elbet ki,*** *büün da genç literaturada bulunmáár hepsi läázımnı üüsekliktä* (İ.T.216), ***Ba*** *su tuzlu hoşláár onu* (D.Ö.85), ***Da*** *çok yara çıkar onda* (D.Ö.85), ***E*** *bizi neçin koymuşlar* ***e,*** *açan kim isteer* (P.45), ***Haa!*** *düşünmüş Ayı-kulak* (G.F.144), ***Aha*** *demiş Ayı -kulak* (G.F.144), *onun* ***allä*** *başka iş vardı neetinde*(İ.T.251), ***Allelem*** *dayanamaycam* (C.258), ***Hm*** *demiş Pıtıraş* (G.F.134), ***Ah-a-a*** *tä ne olacek bezbelli o ödünç aalamak* (G.F.209), ***E*** *anan neredä* (G.F.209), ***Hele*** *bak sän* (M.61), ***Tamam*** *onun düünüymüş* (İ.T.142), ***dül*** *sadä bu* (P.217), ***Da dül*** *belli* (P.192),

- *Annadım şimdi*
- ***İslää*** (C.149),
- *Gel bana yaşamaa*

---

[83] Tarihî Türk şivelerinde yaygındır. Bk. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, 1984, s.306

[84] Türkiye Türkçesi argosunda kullanılan *nah* ünlemi yanında Rusça'daki al!, kelimesini düşündürecek kullanılışları da vardır.

[85] Balkan Türk ağızlarında kullanılıyor. Bk. Janos Eckmann, *"Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı"*. **Nemeth Armağanı**, TDK yay. 191, Ankara, 1962, s.127

[86] Bu ünlemin açıklanması için bk. L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka...*", s.265'te 40 numaralı dipnotta, N. K. Dimitriev, *Grammatika Başkirskogo Yazıka*, s.119'a dayanılarak *allem / allelä (m)* cevap ünlemi Ar. illâ sözünden getirilmektedir.

- ***İslää*** (C.149),
- *Nasıl yaşamak*
- ***İslää, islää*** (C.Y.149).

BAĞLAÇLAR

Kelimeleri kelime gruplarını ve cümleleri anlamca ve şekilce bağlayan kelimelerdir.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca bağlaçları fonksiyonlarına göre şöyle gruplandırabiliriz:

Sıralama Bağlaçları

Bir biri ardına gelen ve anlamca bir birini tamamlayan bir sıra takip eden kelime ve ifâdeleri virgül fonksiyonuyla bağlayan bağlaçlardır.

Gagavuz Türkçesi'nde başlıca sıralama bağlaçları; *da // dä //* hem ve ekleşen **+ylan, +lan, +nän** (<ile+n)'dir.

*Gitti **da** gelmedi* (İ.T.98), *kalkıverecek **da** deyecek* (İ.T.104), *Gök çelinär **da** yol çizär sana* (İ.T.62); *geldin **dä** güneş çıkta* (Ü.D.186); *Yat **ta** uyu dedi dostça bakışlan* (İ.T.125), *Annáár top **ta** sansın bunu* (H.O.102).

*Güzelliin utancak **hem** bakışın kabaatsız* (C.Y.109), *şükür edip **hem** sever yıldızlı çocuklar* (A.26), *Dinç yaamur **hem** nur gözäl* (İ.T.260), *Rus **hem** Gagauz dilindä* (İ.T.293), *Bayır **hem** da batak* (D.Ö.125), *küçük **hem** büük olan* (D.Ö.63), *Yaşa sän sevda, erdä **hem** kırda* (D.Ö.33), *çiftçilää **hem** insannaa* (İ.T.73), *mayıldı **hem** gözlädi* (C.39), *tanteli **hem** gözäl* (H.O.93).

baalarlan bostannar (C.Y.16), *(h)aylan gün tutuldu* (B.T.127), *bir karıylan bir adam* (C.Y.76); *Seninnän bän kardaş gibi* (D.Ö.108), *gelinnän güvää* (İ.T.132).

Örneklerden de anlaşılabileceği gibi Arapça asıllı ve bağlacı kullanılmamaktadır. Onun yerine karşılaştırma bağlacı **hem** ve sona gelen **de, da** bağlacı bazı hallerde tonsuzlaşarak, fakat büyük ünlü uyumuna her zaman uymadan sıralama bağlacı olarak kullanılmaktadır. **ile** sıralama bağlacı ise tamamen ekleşmiştir.

Denkleştirme Bağlaçları

Bir biriyle denk olan, birbirinin yerini tutabilecek iki unsuru birbirine bağlayan, bazen bir karşılaştırma fonksiyonu da üstlenen bağlaçlardır.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca denkleştirme bağlaçları; *osa, osaydı ya, yada, eki* (< ya ki), *yaki, yakida*'dır.

*O yaamur **mu, o sa** kar **mı**?* (Z.E.108), *Adam mı bän **osa** fişkı **mı**?* (İ.T.177), *onnar hiç bilmerlär saa **mı** bän , **osa** ölü **mü*** (C.302); *Gülecek **mi, o saydı** gülmeycek **mi?*** (C.193).

*eşil olaydı **ya** sarı* (C.Y.72), *saa taraf çeker bizi **ya** sol* (C.Y.13).

*Toplanmış açan ekmää **ya da** mal gütmüş orda* (D.Ö.139), *ver bana malı gütmää **ya da** büük pullu tutmaa* (D.Ö.139).

*...nerdä bän kurtarardım onu tigraların tırnaklarından **eki** da atlı savaşardım etişmää hırsızları* (İ.T.197).

Çocuklar deer: Bir şennik, ***yaki*** *bülä oynaycaz* (A.21), *Tepegözün tılsımı olur mu evin dirää,* ***yaki*** *süpürgä* (D.A.O.18).

Kaldır o ekmää da ufala kuşlara, ***yakida*** *ver onu bir köpecää* (İ.T.143), *piç* ***yakida*** *masalcı* (İ.T.96), *sabaalän o içärdi taazä süt,* ***yaki da*** *iyärdi kaymaklan gözlemä* (İ.T.127), *canavar çıkacak almaa o rubalarını* ***yaki da*** *iyecek adımı hem malını* (C.312).

Karşılaştırma Bağlaçları

Karşılaştırılan birden çok unsuru birbirine bağlayan bağlaçlardır. Karşılaştırılmasını sağladıkları unsurların başına gelerek kelime grubu veya cümleye biri, hepsi veya hiç biri anlamlarını katarlar.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan karşılaştırma bağlaçları, *a... a..., ba... ba..., ha..., ha..., hem... hem ..., mi... mi..., ne... ne (da)..., tölä... bölä..., ya... ya(da)...*dır. Farklı karşılaştırma bağlaçları karışık olarak kullanıldığı gibi, karşılaştırma unsurlarının sayısına bağlı olarak bağlaçlar da üçe dörde çıkabilir.

kitli kapu ***a*** *yok* ***a*** *var* (C.Y.123),
Alatláár o çok;
Ba *aaçlarda,*
Ba *saçakta,*
Ba *kapuda,*
Kär hayatta (S.G.13),
Ba *uşaa süündü-gitti,*
Anası da geçindi;
Ba *iştä dolaşıklar*
Büük tepä olar onnar..(D.Ö.76),
Ba *tolu düüdü beni,*
İçimä ayaz girdi,
Ba *yaşlık, hiç kurumaz* (D.Ö.111),

Geçer vakıt; ***ba*** *kış,* ***ba*** *yaz* (C.Y.56), ***Ba*** *olur,* ***ba*** *olmaz* (M.42), *Jenanın sa üzü* ***ba*** *yaklaşırdı* ***ba*** *kaybelärdi* (C.72), ***Ba*** *gündüz* ***ba*** *gecä,* ***ba*** *auşam,* ***ba*** *sabaa* (C.Y.9), *Onnar tutumardılar* ***ba*** *onu* ***ba*** *bunu laf etmää* (İ.T.116), *O* ***ba*** *çekärdi onu buynuzlarından,* ***ba*** *savaşardı kaldırtmaa kamçının sapınnan,* ***ba*** *onu baalardı onu çatıylan* (P.41), *Geceleyrăk* ***ba*** *bir boş ev tavanında,* ***ba*** *bir köprü altında, o* ***ba*** *uzaklanardı kasabadan,* ***ba*** *genä yaklaşardı ona* (P.180).

sän bana ***ha*** *varsın* ***ha*** *yoksun* (P.198).

Hem *işi* ***hem*** *dostluu pek sevdi* (D.Ö.4), ***Hem*** *saalım* ***hem*** *kısmetim* (D.Ö.10), ***Hem*** *alçak,* ***hem*** *zabun köpecii bän gördüm* (D.Ö.13),
Peetleri kimin şefkli
Hem *ürää da çiçekli*
Dikensizdir ***hem*** *dili*
Hem *cöbü da diyl kitli* (D.Ö.53).

Genç ***mi****, o ihtär* ***mı*** *da* (U.25), *Aaz* ***mı*** *vakıt geçmiş çok* ***mu*** *vakıt geçmiş* (B.T.36), *düünä* ***mi*** *çaararsın osa ölüyä* ***mi*** (B.T.37).

Ne balık ***ne da*** *kenar* (D.Ö.17), *Ne kahır hem* ***ne*** *karga* (İ.T.80), *bulunsun* ***ne*** *imää,* ***ne*** *giinmää* (D.Ö.118), *Ne tok,* ***ne*** *raat, salt prost bir ad* (D.Ö.119), *Bän demeerim* ***ne ölä ne bölä*** (P.226), *Ne okumaa,* ***ne*** *okumamaa* (C.206), *Ani var bir laf* ***ne*** *anası,* ***ne*** *Allah,* ***ne de*** *tabiat onu gücendirmemişlär* (M.3), *O benim* ***ne*** *yanım,* ***ne*** *peşim*(P.196), *çok erlerdä gezdi Temiz* ***ne*** *Komrat kaldı,* ***ne*** *Baymaklı,* ***ne*** *Romanesk* (P.143), *Ne* ***üräääm*** *titredi,* ***ne*** *başka bir erim* (C.Y.36), *Bän diilim* ***ne*** *kayet korkak,* ***ne da*** *girgin* (C.Y.44).

Ya *büün,* ***ya*** *dün* (C.Y.119), *yannardı* ***ya*** *bir tarafa* ***ya*** *öbür tarafa* (C.304), *Onun elindä herkerä bulunardı bişey .* ***Ya*** *kazma,* ***ya*** *tırpan,* ***ya*** *keser* (P.28), *Kasabada da gezerăk bütün gün* ***ya*** *onu,* ***ya*** *bunu alardı* (C.265), *orayı toplanan insannar, gimni* ***ya*** *eni,* ***ya*** *da eski* (P.79), *Koy beni* ***ya*** *harmana,* ***ya*** *da ekin biçmää* (D.Ö.139), *Ani bizi* ***ya*** *ölüm,* ***ya da*** *insannar ayıracak* (P.113),

Geeri dur, Lambo!
Urucam seni,
Lambu deer
Ya *sän beni*
Ya *bän seni* (B.T.145),
Çabuk tozu ***ba*** *silmää*
Ya da *su getirmää*
Eki *yıkamaa çanak* (H.O.20).
Sarı çakal onun için ***tölä*** *lafedermiş* ***te bölä*** (P.211).

Cümle Bağlaçları

İçinde bulunduğu cümleyi bir önceki veya bir sonraki cümleye veya cümlelere bağlayan bağlaçlardır. Gagavuz Türkçesi'nde cümle unsurlarının dizilişi Genel Türkçe'ye uymadığından, yani diğer unsurlar gibi bağlaçlarında yeri sabit olmadığından, bağlaçlar için cümle içinde kesin bir yer tayin etmek zordur. Bu bağlaçların fonksiyonu birleşik cümlelerin temel ve yardımcı cümlelerini, iki bağımsız cümleyi birbirine bağlamak veya cümle içinde bir kelimeyi, kelime grubunu vurgulamaktır.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan cümle bağlaçları; *açan, allelem // allele // alle , ama, ancak, ani, aniki, bari// bare// barikim, bekim, bile, bolay, da // de // ta // te, eer // er // eerlem, ki, makar ki, neçinki, onuştan, osa, osaydı // osıydı, sa, sansın // sanki, zerä // zerăm*'dir.

açan

Başında kullanıldığı cümleye ne zaman, o zaman anlamlarını katar ve cümleyi daha önceki veya sonraki cümleye bağlayabilir. Bu bağlaç bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilinde pek yaygın olarak kullanılmıyorsa da, Anadolu ağızlarında, tarihî ve yaşayan şivelerde epeyce yaygın olarak kullanılır.[87] Bu bağlacın ortaya çıkışı, **açan** <

[87] Bk. Necmettin Hacieminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s.163, 164; Eski Türkçe'de Karahanlı, Kıpçak, Harezm, Çağatay Türkçeleri'nde *kaçan*. Batı Türkçesi'nde *haçan // kaçan // kaçan kim* şekillerinde kullanılmaktadır. Wilhelm Pröhle, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* K.B. yay., Ankara, 1991, s.45; *kaçan*. Anadolu Ağızları için bk. **DS VII**, s. 2248; *haçan, haçağ, haçanda, haçen*. Balkan Türk ağızları için bk. Janos Eckmann, *"Kumanova (Makedonya) Türk Ağzı"*, s.127; *haçan*: " +dığı zaman".

kaçan < kayu + çağ+ın şeklinde olmalıdır. **kayu**, Eski Türkçede soru zamiri; **çağ**, zaman zarfı; **+ın** vâsıta ekidir.

Açan Aaaç-Kıran hem Ayı-Kulak gelmişlär, görmüşlär, ani bordey erinde yokmuş (M.66), ***Açan*** *sa onnar gittilär kahıra düştü* (C.240), *sän olacan padişaha güvä! demişlär askercilär,* ***açan*** *görmüşlär altın üzüü* (M.13), ***Açan*** *çocuk görmüş yılanı, o saat çaarmış saadıçları da üüretmiş ne yapsınnar* (İ.T.104),

E, var mı nicä çiftçilik
Açsın, versin haliz şennik,
Açan *onda umut büümäz*
Açan *ondan ekmek çıkmaz ?* (D.Ö.61),
Açan *kara bulut*
Kahır silker aşaa
İnsan çeker umut
Kısmetlan buluşmaa (C.Y.53).

allelem // allele // allä

Arapça *Allah u âlem* "Allah bilir ya" sözünden bozulmuş olduğunu sandığımız bu bağlaç, Türkiye Türkçesinde *"sanırım"* kelimesiyle karşılanır. Kelimenin Arapça *allame* sözünden geldiği düşüncesi hem anlam hem de şekil bakımından pek uygun görünmüyor. Zaten bu kelime benzer şekillerde Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır.[88]

Allele *korktun sän* (M.64), *of,* ***allä*** *oldum bän yatalak* (C.Y.80), *Dostuz,* ***allem*** *ikimiz* (D.Ö.42), *Ne iş bu,* ***allelem*** *gelmiş pelivan* (D.A.O.44).

ama

Arapça ödünç bir cümle başı bağlacıdır. Önünde kullanıldığı cümleyi daha önceki cümle veya cümlelere bağlar. Bazen bunun tersi de olur

Aldım bir kerä inek, ***ama*** *bakamadım* (C.172), *O gidärdi,* ***ama*** *kendi da bilmezde nereyi* (İ.T.134), *O hep bakardı ona.* ***Ama*** *ölä da yaklaşmadı ona* (İ.T.133), ***Ama*** *sölemeycäm evdä ani evlenceez* (C.64), *Bän atlıyım beygirdä* ***ama*** *diil halizindä* (H.O.60), *Geçti güz, geldi kış,* ***ama*** *Jenä hep istemäzdi başka buluşmaa Vlaydiylän* (C.60).

ancak

Batı Türkçesi şivelerinde yaygın olarak kullanılır. *ancak* < **ança+ok** şeklinde ortaya çıkmıştır.[89] Başında bulunduğu cümleye sonuç ve açıklama fonksiyonu yükler:

Genç literatura yapár ***ancak*** *ilk adımnarı* (İ.T.217).

---

88 Krş. için bk. **DS V**, s.1720; *ellâham, ellağam, ellâm, elleam, elleem, elleham, ellehem, ellelem, ellem, ellihamı*: herhalde, galiba, zannedersem; Yozgat, Kayseri, Tokat, Ankara, Gaziantep, Afyon, Amasya, Sivas, Ordu, Çorum, Erzincan, İzmir, Kütahya gibi illere bağlı pek çok yerleşim merkezinde kullanılır.

89 Necmeddin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s.119

ani

Eski Türkçe'de *kanı* ve Türkiye Türkçesi'nde *hani* şeklinde sorma edatı olarak kullanılan bu kelime Gagavuz Türkçesi'nde ön ses ünsüzü düşmüş olarak cümleleri birbirine bağlama görevi üstlenmiştir. Genellikle önünde kullanıldığı cümleyi daha önceki cümleye bağlar, bunun tersi de mümkündür.

a) İki cümle arasında **benzerlik** ilgisi kurabilir:

Kaazlar baarár gülüş kopár, ***ani*** *iki ahmak düüşer* (H.O.67), *Gider Pıtıraş kaçarak evä üreder karısını yapsın kendini,* ***ani*** *manca hazırlàár* (M.83).

b) Önüne geldiği yan cümleyi *olduğunu* sıfat-fiili fonksiyonu ile daha önceki temel cümleye bağlayabilir:

Kendi da dädu üreklenmiş biraz, açan annamış, ***ani*** *hırsız yalnız* (İ.T.232), *sän sanma,* ***ani*** *herkerä yalnız* (C.Y.44), *karı-çorbacıyka söledi,* ***ani*** *Jenä yok evdä* (C.61).

c) Önüne geldiği cümlenin fiiline *-diği için* sıfat-fiil eki fonksiyonu kazandırabilir.

Topraa da şükür demää, ***ani*** *bizi doyurán* (H.O.27), *Gittim almaa spravka,* ***ani*** *kocamın gözü görmeer* (C.39).

ç) Önüne geldiği cümlenin fiiline *-cağını* sıfat-fiil eki fonksiyonu kazandırabilir:

Senin o tırnaan sa te görecän, ***ani*** *yapışacak erinä* (P.224), *biz annáárız* ***ani*** *sän büük bilgi işini yaparsın* (P.241), ***Ani*** *bir-iki bombaylan var nicä yıkmaa burjuva / padişaalını mı* (C.288).

d) **Ani** bağlacı *ki bağlacı* gibi kullanılabilir:

Sansın üräám söledi, ***ani*** *sän gelecän* (P.223), *Belliydi* ***ani*** *bizi sardılar* (İ.T.106), *Durár olmuş o yaz,* ***ani*** *işsiz kalmaz* (H.O.32).

aniki

Ani bağlacıyla *ki* bağlacı kaynaşmış olarak *ki* bağlacı fonksiyonuyla kullanılır. **Tayin, derece, sebep, sonuç** bildirir:

sevinerim ***aniki*** *kefsizliim geçti* (İ.T.81), *Ne türlü kolaylık saade biz aaramadık,* ***aniki*** *kurtulmaa bu tekliftän* (P.127) *Hep sanacáyz* ***aniki*** *sän geçtin* (İ.T.26).

baare // baari // barikim (<bari+kim)

Farsça menşeli bir bağlaçtır. Önüne geldiği cümleye **"hiç olmazsa"** fonksiyonu yükler:

İmdat için ***baare*** *baar* (C.Y.59), ***Baari*** *bir kıza sevinmäk getir* (C.Y.46), *Alaydım revolveri* ***barikim*** (C.9).

beki // bekim

Türkçe - Farsça birleşik bir kelimedir. Önüne geldiği cümleyi, daha önceki cümleye bağlar. Sonuç ve açıklama ifâde eder:

Kim biler ***beki*** *o taa gelecek* (C.284), *Sän gez panayırlarda, soruştur küülerdä,* ***bekim****, raz gelecän üstünä,* ***bekim*** *bulacan* (P.143), *Bän istedim sormaa,*

bekim *siz bilärsiniz birşey, nerdä o kaldı* (C.283), *Lüzgärdin sän* ***bekim****, suradını yaktın* (İ.T.54), ***Bekim*** *padişahın kızı artık evlendi* (M.5).

bile

bile, Gagavuz Türkçesi'nde **beraberlik** edatı olarak kullanılmaktadır. Sadece bir örnekte *de // da* bağlacı gibi pekiştirme ve bağlama fonksiyonu üstlenmiş olarak tespit ettik:

On bin candan
Bir ***bile*** *kurtulmadı* (B.T.127).

bolay

Doğu Türkçesi'nde *bolgay* (< bol- fiil kökü -gay gelecek zaman çekimi) şeklinde çekimli fiillerin yanında, **belirsizlik, tereddüt, tahmin** bildirmek üzere kullanılmış[90], ayrıca Tarihî Türkiye Türkçesi'nde bugünkü Gagavuz Türkçesi'nde olduğu gibi belki anlamında *bolayki* şeklinde devam etmiştir.[91] Bu günkü Başkurt ve Tatar Türkçelerinde *bolay*; "şöyle" manasındadır.[92]

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi bu bağlaç Doğu Türkçesi'nin ses özelliklerini taşıyor olmasına rağmen, bu günkü Gagavuz Türkçesi'nde Tarihî Türkiye Türkçesi'nde kullanıldığı şekilde ve aynı görevde kullanılmaktadır.

Da çıkacák, ki o gitti, iki üz kilometra aşırı, ki bişey dememää, dönmää hiç bişeysiz saade ***bolay*** *Artapulun kefi bozulmasın,* ***bolay*** *o üfkelenmesin* (P.188),

İnsan dizer türlü laflar
Bolay *gençlär açsın gözlerini* (Ü.D.184),
Gülmää alarsan dilimi
İşin ***bolay*** *gitsin islä,*
Etin olsun dilim dilim
Sıbıdılsın ölün küllää (Ü.D.177).

da//dä//ta//te

Cümleleri, kelime ve kelime gruplarını "ve bağlacı" gibi birbirine bağlar veya cümle içindeki bir unsurun yanında kullanılarak bu unsuru kuvvetlendirir, pekiştirir. Bazı örneklerde birlikte kullanıldığı kelime ile kaynaşmış görünmektedir. Ünsüz benzeşmesine uyarak **d** ünsüzü tonsuzlaşabileceği gibi bazı durumlarda ünlü uyumu dışında kalarak kalın ünlülü şekli de kullanılabilir.

---

90 Doğu Türkçesi'ndeki kullanılışı için bk. Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul, 1988, s.121, 129; *bolgay*, geçmiş zamanla kullanıldığında belirsizlik ve tereddüt bildirir: *On min evlik kişi çıktı bolgay*. Geniş zamanın hikayesiyle kullanıldığında tahmin ifade eder: *Ol bu ʿināyetḳa ancak müstezhar. kim baʿżı mahalde pādişāh maslaḥatı üçün teñgrilikdin hem tecāvüz ḳılar erdi bolġay* "O bu yardıma öylesine dayanmıştı ki padişahın işleri uğruna uluhiyete tecavüz etmiş olmalı".

91 Tarihî Türkiye Türkçesi'ndeki kullanılışı için bk. *Dede Korkut Kitabı Dresden nüshası* 221: *varayın bolayki bir esir vireydi oğlancığım kurtarayidim didi. Tarama Sözlüğü* c.I. s.634; *bolayki ahım göre esirgeye*, Yusuf u Zeliha, Şeyyad Hamza, 59

92 **KTLS**, s.828

Çocuk çıkarár torbasından bir çörek ***da*** *oturupta iyer onu* (D.A.O.7), *varmış bir adam onun* ***da*** *üç oolu* (M.15), *Gideyim bän* ***da*** *oyanı* (C.Y.8), *Geldin* ***dä*** *güneş çıktı, gözlerim* ***dä*** *kamaştı* (İ.T.29), *heptä bir adam* (İ.T.79).

er // eer // eerlem

Şart ifâde eder veya şart ifâdesini kuvvetlendirir; başına geldiği cümleyi daha sonraki cümleye bağlar; genellikle şart çekim eki taşıyan isim veya fiille kurulmuş cümlelerin başına gelir.

Er *läázımsa, yaz oolum yaz* (C.257), *uz olur mu gölgä,* ***eer*** *iirisa fidan* (C.Y.23), ***Eerlem*** *yanılarsak neçin aalaşárız onnara, kime biz yannaşık* (C.Y.13).

ki

Birlikte kullanıldığı cümleyi daha sonra gelen bir cümleye veya temel cümleye bağlar. Bazen da cümle içinde bir unsuru özellikle de özneyi pekiştirmek için kullanılır.

Uşak, belli ***ki*** *annamáár bu lafları* (İ.T.218), *Ah annadık,* ***ki*** *dönmeycän geri!* (Ü.D.173), *Gözäl* ***ki*** *hava büün oldu* (H.O.102), *Bän çalışárım gün gündän* ***ki*** *onnara bırakmaa fayda* (D.Ö.120).

makar ki

Farsça *meğer*, Osmanlı Türkçesi yoluyla Bulgarca ve Gagavuz Türkçesi'ne aynı şekilde *makar* olarak veya Osmanlı Türkçesi'nden Bulgarca'ya , Bulgarca'dan Gagavuz Türkçesi'ne geçmiş olabilir.

Makar ki *suukta yakın kırk gradusa* (C.236), ***Makar ki*** *ilktän üfkelendiydi, neçin ani uyandırdılar onu gece yarısı* (C.240).

neçin ki

Başında bulunduğu cümleyi açıklama cümlesi hâline getirir. Türkiye Türkçesi'ndeki çünkü cümle başı bağlacı gibi kullanılır. Soru kelimesi *neçin*'in *ki* bağlacıyla birlikte kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır.

Dana geler geler da uz Delicenin auluna girer, ***neçin ki*** *orada varmış çok eşillik otlamaa* (M.42), ***Neçin ki*** *bundan taa uygun vakıt yokmuş nicä şeytannar da bulsunnar* (M.33), ***Neçin ki*** *onnarın da vakıdı varmış; ilk horoz ötünceyä kadar* (M.36),

Ama yanılarsak hem pişman olarsak
Zor bulmaa kaybedilmiş yolu,
Neçin ki *yaşaarkan, güneşli havaylan*
Ras geler boran, yaamur, tolu (C.Y.13).

onuştan

Başında kullanıldığı cümleyi bir sonuç ve açıklama cümlesi hâline getirir. Cümleler arasında sebep-sonuç ilgisi kurar. Bu bağlacın ortaya çıkışı, *o* zamiri + kay-

naştırma için kullanılan zamir *n*'si + *uş* < uç Tarihî Türkiye Türkçesi'nde sebep vesile anlamında kullanılmıştır[93] *+tan* uzaklaşma hâli eki şeklinde olmalıdır.

O islää adam olaydı kapanda gebereciydi, osa şeytan, ***onuştan*** *diri kalmış* (C.92), ***Onuştan****, ani gitti Kişinova mı, osa* ***onuştan****; ani etişti evä mi, -kim bilsin onu* (İ.T.257), *Büük diş cana battırdı,* ***onuştan*** *yaş kopuştu* (D.Ö.43), ***Onuştan*** *büün da içim çok anar onun içini* (D.Ö.106), *Bän* ***onuştan*** *geldim seni göreyim* (C.185), ***Onuştan****, ani laf edärmiş bir cambazlan Gagauzca* (C.279).

osa

o zamirinin **ise** şart çekimiyle kalıplaşmasından meydana gelir. Şart anlamı kaybolmuştur. **Denkleştirme, sonuç ve düz açıklama** fonksiyonu kazanmıştır.

Kapak mı sıcaktı, ***osa*** *onun elleri mi, Mariya annamadı* (C.148), *Ürääm bilmääzdi: Atlasın mı* ***osa*** *dursun mu heptenä* (C.Y.60), *Hasta mı yatacam* ***osa*** *ölecäm mi?* (P.152),

Nicä deersin yaşamak
Hep baktı sana yalpak
Osa *atlangaç eri*
Çok seni kösteklädi

Sän yazársın kimnerä,
Halizindän gösterä
Osa *o seni dürter,*
Kefini düzer, bozár (D.Ö.140).

osaydı // osıydı (< o sa idi)

Ek-fiilin şart şeklinin hikaye birleşik çekimi ile o zamirinin kaynaşmasından ortaya çıkmıştır. *osa* bağlacı gibi sonuç ve açıklama fonksiyonuyla kullanılır.

Ba o yapracı bulmadı
Da bir sarı altın buldu
Osıydı *diilmiş altın* (B.T.29),

İstärdi annasın inanar mı oolu, ne ona söleer bubası, ***osaydı*** *inanmáár mı* (İ.T.235).

sa

i- ek-fiilinin şart şeklinin 3. teklik şahıs çekimi kalıplaşmasıyla meydana gelmiştir. Bağlacın aslındaki *i-* ek-fiili tamamen kaybolmuştur. İnce sıradan kelimelere de kalın ünlüyle **sa** şeklinde gelir. **Bağlama, pekiştirme, mukayese** fonksiyonları icra eder.

---

[93] *uç* için bk. *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI.* s.3889; *Bulunca basma sabret fursat ucun/Alan ivdim dimiş kırk yılda öcün* (Güvahi, XVI. 57).
Aynı bağlaç, L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo Yazıka...* s.269 'da; *onuştan* < *onun işten* şeklinde açıklanmaktadır.

Bizim gençlik ***sa*** *diil diveç* (C.Y. 58) "diveç, ebedi", *Büün* ***sa****, zavalı yalnız* (D.Ö.90), *Bana* ***sa*** *lääzım sevgim uykusunda gülsün* (C.Y.62), *Kara* ***sa*** *kalmadı erindän* (İ.T.133), *Ana* ***sa*** *çalár, esaplamayrak bunu* (İ.T.218),

Çok kuş imiş
Sıçan doymuş,
Çekirgä ***sa****,*
Bilmäz şaka (H.O.52).

sansın // sanki

Benzerlik ifâde ederler. *san-* fiilinin 3.t.ş. geniş zaman çekiminin *-ır-* hecesi yutularak *sansın* bağlacı ortaya çıkmış; gene aynı fiil köküne *ki* bağlacı getirilerek **sanki** bağlacı türetilmiştir. Gagavuz Türkçesi'nde **sanki** bağlacı unutulmuş gibidir.

Aar maşina girişti titremää ***sansın*** *dirildi* (C.175), *Vladinin* ***sansın*** *tutundu sesi* (C.69), ***sansın*** *gündür ana bakışı* (D.Ö.24), *biaz kauk,* ***sansın*** *pamuk* (H.O.45); ***sanki*** *taa birkaç yudum var mı çölmään dibindä* (C.Y.40).

sáyı

Şart birleşik çekiminin ikinci unsurunun bağlaç gibi kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Şart fonksiyonuyla yardımcı cümleyi temel cümleye bağlar.

En iy almayı
Kurt bozar ***sáyı***
Neçin o mezar
Yıldızı kapar (M.40).

zerä // zeräm // zereciim

Farsça kökenli cümle başı bağlacıdır. Fonksiyonları **neçin ki** bağlacı gibidir.

Bozma raatımı, zerä çıkıp oradan da uradacam (M.52), *Toplanalım, birleşelim* ***zerä*** *kaybeliriz tez* (C.Y.15), *Kılıçları bilä,* ***zerä*** *geler savaş* (C.Y.118), *Onnar korkárlar gitmää büük sokaktan,* ***zerä*** *düüleceklär* (P.32); *Sölä da* ***zeräm*** *senin canını alıcız* (B.T.96),

Aar gelmezdir iş orda
Zerä *ses sendän ölä*
Onuştan duuma
Erimi bırakmam
Zereciim *bana*
Oldu bir ana (A.10).

Metinlerden tespit ettiğimiz bu bağlaçların dışında **G. A. Gaydarcı**'nın Rusça'dan girdiğini belirttiği **"raz"**, *eer* gibi şart ve sebep fonksiyonuyla yardımcı cümlelerin başına gelmektedir. ***Raz*** *ekmek senin isene be ahmak.*

Gaydarci'ya göre **uç**, Bulgarca'dan giren **güya** bağlacı gibi kullanılan bir bağlaçtır. *Däärdin,* ***uc*** *nacaanız yokmuş sansın.*

känı // kändı // könä bağlacı < **ki+ani** < **käni** < **känı** şeklinde ortaya çıkmıştır. **uç** bağlacıyla aynı fonksiyonda **güya** bağlacı gibi kullanılır: *Var işittim* ***känı*** *Valkaneş klisesi yıldırımdan tutuşmuş, Bilärdim* ***kändı*** *sän gazetada işleersin.*[94]

SON ÇEKİM EDATLARI

Son çekim edatları çekim eki gibi kullanılırlar. Birlikte kullanıldıkları isimleri zarflaştırırlar, yani onların hâl, yön, zaman adı olmasını sağlarlar. Bu bakımdan büyük ölçüde hâl eklerine benzerler. Bu edatlar, isimlerle kullanılırken araya çoğu zaman herhangi bir hâl ekinin girmesi gerekmez, ancak zamirlerle kullanılırken, zamirlerin edatlarla kullanılması başlığı altında daha evvel izah edildiği gibi genellikle araya bir hâl eki özellikle de ilgi eki girer.

Gagavuz Türkçesi'nde kullanılan başlıca son çekim edatları şunlardır*: kadar, dak // dek, +dan, için, aşırı, deyni, beeri, +a karşı, +nan, +la, nicä, nasıl, bilä, gibi, genä, görä, dooru, karşı.*

Miktar ve Yön edatı:*kadar*

Kadar Arapça'dan alınmış miktar edatıdır. Fiile bağlanan *-e kadar* kalıbı ise yön bildirir. Bazı örneklerde bu edatın **-r** ve **-d-** ünsüzleri düşürülerek birlikte kullanıldığı kelimeyle kaynaştığı görülmektedir:

Kara çiftçi avşamakaa biaz yapıcan
Girginka taa eväkaa aalamış (B.T.79).

Fakat bu durum nadirdir. Genellikle ayrı bir kelime olarak kullanılır:

Görmüş irakta bayır ***kadar*** *bir babu* (M.64), *Kaar yıvmıştı bir meträ* ***kadar*** (C.234), *Adam* ***kadar*** *görüner* (U.55).

kadar edatının farklı bir kullanılışını; *Bän içtim, o bana* ***kadardı*** (M.92) örneğinde görüyoruz. Bu örnekte **"yetecek"** sıfat fiili kullanılmamış, edat doğrudan doğruya şahıs zamirinin **yönelme (datif)** hâline bağlanmıştır.

kadar edatı, **zaman** ifâde etmek için de kullanılır: *Geçti bir saat* ***kadar*** (C.82).

Yön edatları:*karşı, aşırı, +a+dak, +a+dan*

Yön bildiren *karşı* edatı, **karış+u** şeklinde zarf-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Gagavuz Türkçesi'nde fazla yaygın değildir.

şüpesiz uyandı sabaya ***karşı*** (P.181), *kız durardı günä* ***karşı*** (İ.T.133).

aşırı

Yön edatıdır; **aşır+u** şeklinde zarf-fiil kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır. *Baktı dört göz pençerä* ***aşırı*** *baa içinä* (İ.T.230), *Bakár o masa* ***aşırı*** (P.177), *Angısı bulunardı instituttan bir kaç ev* ***aşırı*** (C.Y.10).

---

[94] G. A. Gaydarci, *"Sposobı Podçinenya i Tipı Pridatoçnıh Predlojeny Gagauzkom Yazıka"*. **Sovyetskaya Türkologiya**, 1976, s.47

+a+dak, +e+dak, +e+däk

Asıl fonksiyonu yön bildirmek olan *dek* edatı, Gagavuz Türkçesi'nde **+A** yönelme (datif) ekiyle birlikte kalıplaşmış ve bir ek grubu gibi birlikte kullanıldığı isimle kaynaşmıştır. Ayrıca miktar fonksiyonu da kazanmıştır. Tarihî Türkiye Türkçesi'nde de benzer özelliklerle kullanılır.[95]

Geçirdi gözdän onu baştan ayaadak (P.151), *Karşıyadak yol bitki* (D.Ö.135), *şimdiki zamanadak* (İ.T.212), *Ştä bän sizinlän dayma barabarım dünnäänın bitkisinedak* (C.37), *Bir iki saadadak oloynitsanın bekçi odasına tantana girärdilär küülülär* (P.134); *üülenedäk hepsi askerlär oldular kefli* (C.298), *Suvayıp ennerini dirseklerinädäk genä girdi çukura* (P.20).

+a+dan, +ä+dan

dek edatının **-in** vasıta ekiyle genişletilmesi sonucu ortaya çıkan *değin* edatının **-eği > -a-** değişmesine uğramasıyla ortaya çıkmıştır. *dek* edatı gibi, *değin* edatı da **+A** yönelme (datif) ekiyle kaynaşmasıyla **+a+dan, +ä+dan** şekli **+e dek** gibi, bu edatın aslını teşkil eden **+a değin** edatı da Tarihî Türkiye Türkçesi'nde benzer şekillerde kullanılır.[96]

Ama kimsey başadan bilmezdi ne olacäk (C.295), *Salt lääzım horozlaradan laf katsın bana dostum* (C.Y.33), *Dayanıp onikiyadan Vladi çıktı kufnedän da yaklaştı evin kapusuna* (İ.T.116), *Angısını şindiyadan tutarlar ihtärlär aklılarında* (C.307), *Gırtlaadan iş var* (İ.T.229), *olsun senin evindän benim konaamadan* (D.A.O.23), *Bitkiyädan hep bir gür, / Bilsinnär onnar ömür* (D.Ö.31); *Gelin gelin sallanmaa, / Gök üzünädän uçmaa* (K.9).

+a+dan edatı **kadar** edatıyla kaynaşabilmektedir: *Acaba bu kadaradan mı diişilmişim* (İ.T.121), *Ama bay Kosti o kadaradan gücenik göründüydü bana* (İ.T.98).

Vâsıta ve beraberlik edatları: *bile, +lä, +län billä (bile), +nan, +nan bile, +nä, +nen*

il-fiiline gelen **-e** zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla *ile* bu edata **-n** vasıta ekinin gelmesiyle *ilen,* edatın ekleşmesi ve benzeşmesi sonucu **+nan, +nen** şekli ortaya çıkmıştır. **bile** edatı ise, **bir+ile > birle > bile** şeklinde gelmiştir. Bu edat bugün Türkiye Türkçesi'nde kullanılmamaktadır. Ancak tarihî ve yaşayan Türk şivelerinde benzer şekillerde kullanılır.[97] Gagavuz Türkçesi'ndeki örnekleri şunlardır:

---

[95] Faruk Kadri Timurtaş, age., s.104; *subha dek* "sabaha kadar", *başından ayağa dek, kişiye dek, ana dek, yüzyıla dek.*

[96] Faruk Kadri Timurtaş, age., s.104, *şubha değin, âdeme değin.*

[97] Bu edat ile beraber, birlikte anlamında kullanılmaktadır. Krş. için bk. A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri,* s.268; *bilän.* **EUTS,** s.42; *ilen, bile, birle.* **DLT I.** s.44, 82; *bile.* **YTS,** s.32; *bile, bilece.* **ME,** s.3-7, 4-2, *birle.* Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı,* s.90; *bile, bilen.* Şinasi Tekin, *Maytrısımıt, Uygurca Metinler II,* s.2-58, 5-23; *birle.* Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar,* s.18-20; Eski Türkçe *bile,* Karahanlı Türkçesi *bile,* Harezm Türkçesi *bile,* Çağatay Türkçesi *bile,* Batı Türkçesi *bile.* **KTLS,** s.380; Türkmen Türkçesi, Uygur Türkçesi *bilän,* Başkurt Türkçesi *minän ilä,* Kazak Türkçesi *-men -pen,* Kırgız Türkçesi *menen,* Özbek Türkçesi *bilän, ilä.*

bilä

Biz ayrılıp kaldık ***bilä*** (C.73), *satılını o çabuk topladı* ***bilä*** (K.20), *Çıkar beni yukarı o benim dünnemä* ***bilä*** *isteerim alayım üçtä gözäl kız* (M.77), *Biz diil* ***bilä*** *ama dolu / onunnan yaşamak* (C.Y.115) *Geceleerlär çocuktan trakalı öküz* ***bilä*** (İ.T.102).

+lä, +nä

O onu gücülä, sürümüş (M.92), *Gülümseyräk bütün* ***nä*** *suratınnan* (P.37), *Bän bütünnä üreemi verdiydim ona* (P.38).

bütünnä < **bütünlä < bütünülä < bütünü ile** şeklinde bir gelişmeyle ortaya çıkmış olmalıdır.

+lan bilä, +län bilä, +nän bilä

*Ne aaráár insannar****lan bilä*** (C.Y.52), *Bizim maaledän Tırtıl Marinçuy****lan bilä*** *üüreneriz* (C.237); *Darsıklı içimdä bir ateş O çiçek****län billä*** *acılar* (C.Y.104), *Fediy****län bilä*** *gittilär alçaa* (P.42); *Gider dev adam****nan bilä*** (M.87); *Hepsin****nän bilä*** *çıktıynan klasstan* (İ.T.192), *Gel bizim****nän bilä*** (M.87), *Hepsin****nän bilä*** *kayıp gitti mitingä* (C.229), *sora o yannattı da düşürdü varaklıyı skemnesin****nän bilä*** (P.115).

+nan, +nnan (< ylan < ile+n)

*Oynáár şopar topu****nnan*** */ Bıkmaz atláár onun****nan*** (H.O.62).

Benzerlik Edatları:*gibi, nasıl, nicä*

gibi

Türkçe'nin en yaygın benzerlik edatıdır; *kip* "kalıp" kelimesinin iyelik şeklinden çıkmıştır. Gagavuz Türkçesi'nde bir örnekte *gimi* şekline de rastlanılmaktadır: *Avşam sabaa* ***gimi*** *çalınır* (İ.T.93).

Bir örnekte de **+cä** eşitlik ve benzerlik ekiyle birlikte kullanılmaktadır:

Nasıl bu yok ***gibicä*** *adam kırk uçannan, bir kaçanı bir salımda telef etti* (M.83).

gibi edatının kullanıldığı diğer örnekler:

Yapársın stavra ***gibi*** *ön bacaklarından geerki bacaklarınadak* (İ.T.183), *korkudan yaprak* ***gibi*** *titrärmişlär* (İ.T.233), *Gitmiş sarfoş* ***gibi*** *sevinmeliktän evä* (M.107), *O gidärdi deli* ***gibi*** (C.170), *Kuzu* ***gibi*** *atladı* (H.O.65), *Da düş* ***gibi*** *görünärdi o gün* (İ.T.109),

Yaşamayı erin üzündä
Rus aga ***gibi*** *koruyasın* (İ.T.291).

nasıl, nicä

Sorma ünlemi olan *nasıl* ve *nicä,* önünde kullanıldığı kelime veya ibâreyi benzerlik ifâdesiyle yükleme bağlamaktadır. Bu fonksiyonuyla *nasıl, nicä* kelimelerini bağlaç olarak da değerlendirmek mümkündür. Fakat bu edatların kullanıldığı kelime grubunda bağımsız bir hüküm ifâdesi bulunmadığı için *nasıl, nicä* kelimelerini son çekim edatı fonksiyonuyla kullanılan, fakat kelime veya ibâre başına getirilen Gagavuz Türkçesi'ne has bir benzerlik edatı saymak yerinde olacaktır.

Üreklerindä sa duygu paktı, ***nasıl*** *gün duuması* (C.165), *Boran kaavi itirärdi askerleri geeri,* ***nasıl*** *bir büük biyaz ayı* (C.233).

Gidärmişlär su üstündä ***nicä*** *kuruda* (M.34), *Gagulinin suratı buruştu,* ***nicä*** *körük derisi* (P.148), *Sän biäzsın* ***nicä*** *kireç* (P.50), *Vilenanın elleri bir anda düştülär* ***nicä*** *kanatçıklar* (P.287),

Saçları kıvrık, ***nicä*** *filiz*
Hem yumuşak, ***nicä*** *ipek* (C.Y.91),
Gezsin ***nicä*** *ördek*
Baksın ***nicä*** *inek* (C.Y.95).

Tekrar Edatı:*genä*

Eski Türkçe'de *kene* şeklinde kullanılıyordu. Batı Türkçesi'nde yine ile karış tırılmış ve daha çok konuşma dilinde kullanılmıştır.[98] Gagavuz Türkçesi'nde *yine* edatının yerini tamemen *genä* almış görünmektedir.

Evdän kaçárız işä, iştän da ***genä*** *evä* (D.Ö.117), *Tedi* ***genä*** *düünmüş* (H.O.71), *Temiz girdi içeri da* ***genä*** *yattı* (P.143), *Nääni* ***genä*** *yollandın* (İ.T.67).

Hâl Edatı:*görä*

gör- fiiline gelen **-ä** zarf-fiilinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmıştır.

İşlediinä ***görä****, ko dinnensin islää* (H.O.88), *Adetä* ***görä*** *çıksın* (D.Ö.136), *Ko olsun yufka olanın istemesinä* ***görä*** (P.269), *Senin demenä* ***görä*** (P.272), *Gelgelin inanmasına* ***görä****, saade mistikalı absolut ideya var nicä getirsin aslılaa* (P.166).

Sebep edatları:

başka

Gagavuz Türkçesi'nde fazla yaygın değildir.

Bundan ***başka*** (M.3)

Zaman edatları *beri, evel, sora, geeri;* sonuna geldikleri kelimeleri zaman anlamıyla fiile bağladıkları için, fonksiyonları göz önüne alınarak zaman zarfları bölümünde örnekleriyle incelenmiştir.

beterä

Farsça *beter* "daha kötü" kelimesi Gagavuz Türkçesi'nde **"yüzden sebebiyle"** fonksiyonuyla sebep edatı olarak kullanılmaktadır.

Bu ***beterä*** *çok ot kesilmedik kalár, benim* ***beterimä****, zenginnerin* ***beterinä*** v.b.[99]

Bu ***beterä*** *eski Oğuzların aralarında çok kerä olár baarışmalık* (U.K.23).

---

[98] Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar,* s.312

[99] Bu örnekler için bk. L. A. Pokrovskaya, *Grammatika Gagauzkogo...,* s.278
L. A. Pokrovskaya, *"Kratkiy Orçerk Grammatika...",* s.653

deyni

de- fiil kökünden türemiş bir edattır. *deyni* Gagavuz Türkçesi'ne hastır. Fakat **de-** fiil köküne **-(y)i-** zarf fiili ve **-n** vasıta eki getirilerek *tiyin* şekli türetilmiş ve Eski Türkçe'den beri kulanılmıştır. Batı Türkçesinde ise *diyü, diye* gibi şekiller yaygındır:[100]

Ani o kaavi adamdı ***deyni*** (P.24), *gitmää evä* ***deyni*** (C.119), *yalannan yaşamaa* ***deyni*** (D.Ö.77).

için

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde sebep anlamında kullanılan **uç** ismine **-un** vasıta eki getirilerek *uçun* şeklinde türetilmiş; daha sonra ince düz sıraya geçerek *için* şeklinde kullanılmıştır. *için* edatı Gagavuz Türkçesi'nde Farsça'dan geçen *çün* edatına benzetilerek *çin* şeklinde kullanılabilmektedir:

*Dinnenmää o hiç durmaz, / İş'**çin** hep yanık* (A.15), *Ne iş'**çin** laf olmaz* (M.54). *Bizim günahlarımız **için*** (B.T.41); *Unudalım geçmiş darsıklarımız **için**, geçmiş zeetlerimiz **için**, zerä bundan çıktı bişey islää* (P.245), *Maahsus sizin **için*** (İ.T.99), *Düşündü ne alsın avşam ekmää **için*** (C.161), *işitmiş bu adam **için** bütün memleket* (M.32), *Bir aydan çok Pıtırak maalesindä laf edärdilär bu iş **için*** (C.45), *Siz içseniz makar, osaydı şarabın taa çoyunu verersiniz başkası **için*** (İ.T.229) *Annat annat iylik **için**, taazä soluu insan **için*** (D.Ö.116), *Nicä bir yorulmaz insan çalışmak yolunda halk kulturası **için*** (İ.T.95).

üzerä

Eski Türkçe'de *öze* "üst" ve **+rä** yön ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir.[101] Önceleri yön fonksiyonu taşırken, bugün sebep edatı olarak kullanılmaktadır.

*Git ta sän aalaşma kısmetä, / Eki bu **üzere** küsmä* (C.Y.77),
*Ani onun mayası kopuk o **üzerä** o yok nicä yapışsın erinä* (P.224).

Başkalık edatı:*kaarä // kaari*

Arapça *gayr* kelimesinin iyelik şekli *gayri*. Gagavuz Türkçesi'nde *kaarä // kaari* şekillerinde kullanılır.

*Sabaalendän imediydik bir kaç iiişi limondan **kaarä*** (İ.T.105), *Ondan **kaari** bakma salt bir kerä bak* (C.Y.89).

Son çekim edatlarının hâl ekleriyle kullanılması

aşırı, beterä, bilä, deyni, genä, gibi, nasıl, nicä, üzerä, edatları isme **yalın(nominal)** hâlde, *kadar* son çekim edatı da miktar için kullanıldığında aynı şekilde isme **yalın (nominal)** hâlde bağlanmaktadır.

---

[100] Bk. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s.92-198; Eski Türkçe'de *tiyin "arkış olmaz **tiyin** süledim"* (Bilge Kağan Doğu, 25).

[101] Necmettin Hacıeminoğlu, *"Üze - Öze Meselesi"*, **TKA Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan**, yıl: XXV/2, Ankara, 1987, s.5-14

+a+dak, +a+dan edatları **yönelme (datif)** ekiyle kaynaşarak bir ek gibi isme bağlanmaktadır, **karşı** ve yön için kullanıldığında *kadar* edatı **yönelme (datif)** hâli ile isme gelmektedir.

sora, başka, beeri, kaarä edatları isme **uzaklaşma (datif)** hâliyle gelmektedir.

için edatı ise isme **ilgi (genetif)** haliyle gelmektedir.

KELİME GRUPLARI

Kelime grubu, birden çok kelimeden meydana gelen anlam ve yapı bakımından bütünlük arzeden, gramer bakımından bir bütün olarak işlem gören ifâde birliğidir.

Kelime grubu tek bir nesneyi veya hareketi karşılayan kelime topluluğudur. Bu kelime topluluğu bir bütün olarak işlem görür. Diğer kelime veya kelime grupları ile bütün hâlinde ilgi kurar, cümle içinde de, bir tek kelime gibi değerlendirilir. Kelime grubunun sonuna gelen çekim eki bütün kelime grubunu kapsamına alır.

Kelime grubu bir tamlama, bir belirtme esası üzerine kurulmuşsa Türkçe'de tamlayan, belirten; tamlanandan, belirtilenden önce gelir. Bu tür kelime grupları incelenirken ve örneklendirilirken ayrıca belirtileceği gibi Gagavuz Türkçesi'nde bu genel kural zaman zaman devre dışı kalır; cümle dizilişinde olduğu gibi kelime gruplarında da unsurların yerleri değişebilir. Gagavuz Türkçesi'nin uzun bir zaman konuşma dili olarak kalması, Gagavuz Türkleri'nin kendi ana dilleri yanında, bulundukları ülke ve bölgeye göre bir, bazen iki yabancı dil öğrenmek zorunda kalmaları, sosyal hayatta, hatta bazen gayri Türklerle kurdukları evlilik ilişkilerinden dolayı, aile içinde de Türkçe dışında bir dille konuşmak zorunda kalmaları sebebiyle Türkçe'nin tabii mantık sırasının yerini, batı, özellikle de Slav dillerinin mantık düzeni almıştır. Gagavuz Türkçesi'ndeki yabancı unsurlar üzerinde duran hemen hemen bütün araştırmacılar bu hususa işaret etmişlerdir.[102]

Gagavuz Türkçesi'ndeki belli başlı kelime grupları şunlardır:

TEKRARLAR (İKİLEMELER)

Fonksiyonları şekilleri ve genellikle vurguları birbirinden farksız olan aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır.

Tekrarlar; kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonu taşırlar. Tekrarların başlıca türleri; **aynen tekrarlar, eş anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı tekrarlar, eklemeli tekrarlar** ve **ses yakınlığına dayanan tekrarlar.**[103]

---

[102] A. Dilaçar, age., s.122. Tadeusz Kowalski, age., s.495
N. İ. Baboğlu, İ. İ. Baboğlu, *Gagauz Dili sintaksis. IX.- X. cu klasslar içi.* Kişinev, 1988, s.54
Yaşar Nabi Nayır, age., s.98
Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili.* İstanbul 1992, s.195
F. R. Zeynalov, *Türkologiyanın Esasları.* Bakü, 1980, s.163
Gerhard Doerfer, *"Das Gagausische"*, **Philologiae Turcicae Fundamenta,** Wiesbaden, 1959, s.261
Hasan Eren, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Ansiklopedisi c.XVI,** MEB yay., İstanbul, 1968, s.109
Enver Mahmut, *"Gagauz Türkleri"*, **Türk Kültürü,** s.335, yıl: XXIX, Mart, 1991, s.150 (22)

[103] Mehmet Ali Ağakay, *"Türkçe'de kelime koşmaları"*, **TDAY Belleten 1954,** II.bs.,Ankara, 1988, s.97-164
Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, A.Ü. DTCF yay. 317, Ankara, 1982, s.51-95

Aynen Tekrarlar

Bir kelimenin arka arkaya iki defa tekrar edilmesine dayanan tekrarlardır. En yaygın tekrar türüdür. Fiiller, zarf-fiiller, zarflar, sıfatlar, isimler aynen tekrarlanan kelime türleridir.

Çekimli fiiller, yüklem olarak devamlılık ve pekiştirme ifâdesiyle tekrarlanabilmektedir:

*Annat **annat** yanmış adam, / Ne geçirdin yaşamanda* (D.Ö.115), ***Kazıdı kazıdı** körcä usturaylan* (C.58).

Zarf-fiiller, fiilin anlamını devamlılık bakımından tamamlamak üzere tekrarlanan kelimelerdir.

Baka, baka** sana paalım / Bän mum gibi eriycäm* (D.Ö.50), ***çalarkan çalarkan (M.36), ***çevirdip çevirdip*** (M.36), ***Gidä-gidä** dooru, o yoruldu* (C.300).

Zarflar da zarf-fiiller gibi tekrarlanan kelimelerdir:

Çabuk-çabuk** onu görmää* (D.Ö.56), *Sesi çıktı **emen-emen (C.120), *Sevda **gözäl-gözäl** / Açsın içerlerdä* (D.Ö.35), *Yatmaa giderim-demiş Pıtıraş **küsülü-küsülü*** (M.90), *Türlü **pek pek** uurlâär* (H.O.76), ***Sürücük-sürücük, alay-alay** otlaarmışlar* (İ.T.242).

Sıfatlar, anlamını tamamladıkları ismin, ifâde ettikleri vasfını pekiştirmek için tekrarlanmaktadır:

***iiri-iiri** kürtünneri* (D.Ö.68), ***Kıvrak-kıvrak** evlär* (İ.T.155), ***Sapa-sapa** sokaklardan yollandılar* (C.290), *kenarlarında yıvılıydı **tepä-tepä** fışkı* (C.98).

Yansıma kelimeler özellikle fiillerin önünde tekrarlanmaktadır. Yansımalar, genellikle aynen tekrar grupları şeklinde kullanılmaktadır:

Bangır-bangır** aaläärsın* (M.72), ***Cıngır-cıngır** öterlär* (M.36), ***Harp-harp** otlarmışlar* (M.18), *Tozattı **lum-tum, lum-tum (C.35), ***Vcik-vcik**, / Dädu kasayı çeker* (D.Ö.84), ***Yalap-yalap** edärmiş* (M.20).

Yansıma kelimelerle kurulan bir diğer tekrar şekli, zarf olarak kullanılan yansıma tekrarının, yansımadan türetilmiş fiille birlikte kullanılmasıdır.

*Ama yuvada yavrular **cıvıl cıvıldarmışlar*** (M.76), ***Homur-homur** homurdarmış* (M.96), ***şıpır-şıpır** şıpırdäär* (B.105).

Üleştirme sayı isimleri tekrar şeklinde kullanılabilmektedir:

***Birär-birär** ayırıp onnarı* (C.77).

Aynen tekrarların arasına **+nan** ekleşmiş bağlaç, hem, ile manasındaki Farsça **ba, be** sıralama bağlaçları girebilmektedir:

*yıl-**ba**-yıl* (İ.T.69), *üz-**be**-üz karşı geldi* (P.29); *Büünnän-**büün** onnar gezerlär aklımda* (Ü.D.159), *günnän-gün* (K.26); *O genä **hem** genä deneyerdi materialların intereslıini* (P.166).

Fiille yapılan bir başka tekrar çeşidi, emir 2. teklik şahıs ile **-e** zarf-fiilinin birlikte kullanılmasıyla yapılanıdır.

Dön-dönä, dön-döne (K.31), ***Dön-döneriz** onun dolayanında* (P.177), *Bu 24 Türk bölmelerinden **git gide** doumuş, çıkmış başka bölmeler (grupalar) hep Türk senselesinden hep daalmışlar her tarafa* (G.İ.11).

Tekrarlanan kelimelerden biri, genellikle ikinci unsur yönelme (datif) hâli eki alabilmektedir.

Hep bir ***raat-raadına****, / Hem ana koltuuna* (P.199), *Açan beygirlärlän* ***üzä-üz*** *geleciz* (C.35), *Te bölä te* ***üz-üzä, çata-çat*** *gelmää onunnan isteerim* (P.199).

Eş Anlamlı Tekrarlar

Bu tür tekrarlar aynı veya birbirine çok yakın anlamlara gelen iki kelimeyle yapılan tekrarlardır.

Eş anlamlı tekrarlar, genellikle aynı anlamda Türkçe ve bir ödünç kelime veya iki ödünç kelimeyle yapılmaktadır. Bunun sebebi, kelimelerden birinin anlamının unutulması veya bir ölçüde manayı kuvvetlendirme düşüncesidir.

aba-şuba (P.41) < Ar. aba + Rus. şuba "kürk", *ayın-açık* (M35) < Ar. ayan + Türk. açık , *cat-eni* (C.109) < Ar cedid + Türk. yeni, *fabrika-zavod* (D.Ö.100) < İt. fabrica + Rus. zavod, *ilk-seftä* (U.60) < Türk. ilk + Ar. istifsah, *kırda-merada* (İ.T.241) Türk. kır + Ar. Mer'a, *kır stihin peetlerini* (İ.T.84) < Rus. stih + Ar. beyt.

Diğer türlü eş ve yakın anlamlı tekrar grupları manayı pekiştirme düşüncesi ile yapılmaktadır.

açlık-yokluk (M.81), *barár-çarár* (İ.T.55), *çatláár-patláár* (D.Ö.105), *düz-dooru* (C.58), *er-toprak* (Z.E.75), *geçer-uçár* (D.Ö.125), *gül-çiçek* (U.87), *ileri geri* (A.63), *käämil-paalı* (D.Ö.137), *kir-kihlä* (B.T.65), *kör-sakat* (D.Ö.10), *nasıl-nesoy* (C.Y.73), *nası-nica* (C.240), *param-parça* (C.242), *sazdan-samandan, tozdan-dumandan* (B.34), *ter-su* (C.225), *tuz-buz* (K.28), *üzü-gözü* (H.O.89), *yazı-çizi* (İ.T.4).

Zıt Anlamlı Tekrarlar

Anlamca bir birinin zıddı olan kelimelerin meydana getirdiği tekrarlardır.

alış-veriş (İ.T.122), *acı-tatlı* (İ.T.71), *avşam sabaa* (C.Y.8), *bayır-çukur* (D.Ö.105), *büün-yaarın* (C.94), *düşä-kalka* (H.O.52), *gelän-geçän* (B.T.299), *gelin-güvä* (D.Ö.30), *ileri-geri* (A.63), *karı-koca* (D.Ö.57)), *küçüü-büü* (H.O.10), *oyanı buyanı* (P.223), *ötää-beri gözel* (M.19), *sebepli-sebepsiz* (P.198), *tatlı-acı* (İ.T.49).

Eklemeli Tekrarlar

Bu tür tekrarlar iki türlü yapılmaktadır.

1- Hem ünlüyle başlayan kelimelerin başına, hem ünsüzle başlayan kelimelerin başındaki ünsüz kaldırılarak onun yerine, "**m**" ünsüzü getirilmekte, bu yeni oluşturulan unsur kelimenin arkasına eklenmektedir.

çatak-matak yollar (D.Ö.105), *draku-mraku* (P.36), *gezeta-mazeta* (C.25), *gırklaya-mırklaya* (P.185), *iş-miş* (C.Y.82), *teker-meker oldu* (P.35).

2- Kelimenin ilk ünlüsünden sonra "**m, p, r, s, z**" ünsüzlerinden biri getirilmekte ve böylece oluşturulan hece kelimenin başına eklenmektedir

m eklemesiyle yapılanlar:

kam-kayıl (İ.T.249), *pam-pak* (S.G.31), *yam-yaş* (Ü.D.200).

p eklemesiyle yapılan tekrarlar:

ap-aç (M.104), *ap-ak* (C.Y.82), *ap-ansız* (C.Y.76), *ap-aydınnık* (C.33), *dop-dolu* (M.91), *kap-kara* (B69), *kıp-kızgın* (H.O.89), *op-olmuştular* (İ.T.109), *sap-sarı hem kap-kara* (B.99), *up-uzun* (C.218), *yap-yalabık* (C.Y.73).

epiz-eni rubaları (M.20), *gepä-genç* kelime gruplarında kuralın farklılaştığını görüyoruz.

r eklemesiyle, *çır-çıplak* (İ.T.246) örneğini tespit edebildik.

s eklemesiyle yapılanlar:

çes-çevreye (B.T.156), *kas-katı* (P.250), *kos-koca adam* (P.219).

z eklemesiyle yapılanlar, aslında **s** eklemesinin **z** ünsüzüne dönüştüğü kelimedir, yani **z** ünsüzünün aslı **s** ünsüzüdür:

bez-belli (M.9), *doz-dolayanından* (İ.T.105), *doz-dolay* (K.5)

Ses yakınlığına dayanan tekrarlar

Anlamlı bir kelimenin yanında ona sesçe yakın olan ve çoğunlukla anlamı bulunmayan bir kelimenin ses yakınlığına dayalı olarak meydana getirdiği kelime gruplarıdır.

can-cunnar (D.A.O.5), *cenk-benk oldu* (P.95), *daran-peran ettim* (İ.T.233), *estek-pestek* (İ.T.101), *filan-fişman* (C.1.21), *iiri-büürü* (D.Ö.21), *parçadan-purçadan* (P.203), *yas-pis edersin* (M.58), *zar-zor* (İ.T.233).

Gagavuz Türkçesi'nde tekrarların arasına genellikle - (kısa çizgi) veya , (virgül) konulmaktadır.

İYELİK GRUBU

İyelik grubu bir tamlama çeşididir. İlk unsuru ilgi ikinci unsuru ise iyelik eki taşır. Unsurlardan biri isim diğeri şahıs zamiridir. Altı şahıs zamirine göre altı ayrı iyelik grubu bulunmaktadır.

I. teklik şahıs iyelik grubu örnekleri:

işim benim (İ.T.145), *benim Beşalmam* (İ.T.74), *benim gölmeemi* (P.116), *benim odacıyma* (İ.T.99), *benim saçlarım* (P.116).

II. teklik şahıs iyelik grubu örnekleri:

senin başın (İ.T.80), *senin çorban* (M.64), *senin evin* (M.50), *günnarin senin* (D.Ö.5), *işin senin* (C.27), *kardaşların senin* (C.297), *senin üstün* (P.110).

III. teklik şahıs iyelik grubu örnekleri:

onun annısı (P.80), *onun bakışı* (İ.T.116), ***bakışı onun*** *keskin* (İ.T.4), *onun beteri* (M.41), *onun dernää* (P.80), *Onun elleri* (İ.T.99), *ne* ***kuvedi onun*** *var?* (D.A.O.43) ***onun*** *varmış bin* ***uşaa*** (G.F.154) örneklerinde de görüldüğü gibi iyelik grubu arasına kelime girebilmektedir.

I. çokluk şahıs iyelik grubu örnekleri:

bizim aklımızda (İ.T.141), ***bizim*** *vardır bir* ***çorbaycıykamız*** (G.F.149), ***bizim*** *kultura* ***oçağımızı*** (P.244), *bizim işimiz* (M.38), *zaametimizi bizim* (İ.T.75).

I. çokluk şahıs iyelik grubunun isim unsurunda iyelik eki düşebilmektedir. Böylece bir kısaltma grubu türü olan ilgi grubu meydana gelir.

bizim asir (D.Ö.142), *bizim Bucak* (S.G.21), *bizim çocuk* (İ.T.139).

II. çokluk şahıs iyelik grubu örnekleri:

sizin aulunuz (C.30), *sizin eriniz* (M.39), *sizin evceeziniz* (P.30).*sizin işiniz* (İ.T.154), *sizin laflarınız* (C.207).

III. çokluk şahıs iyelik grubu örnekleri:

onnarın bakışları (C.115), *onnarın başları* (İ.T.65), *onnarın kardaşı* (M.8).

İSİM TAMLAMASI

İsim tamlamasında da iyelik bağlantısı vardır. İyelik grubunun 3. teklik ve 3. çokluk şahıs zamirinin yerine bir ismin gelmesiyle meydana gelir. Bir nesnenin bir başka varlığa veya kişiye ait olduğunu ya da bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu bildirir.

İsim tamlamasının tamlayanı, yani birinci unsuru ilgi eki almamışsa tamlama **belirtisiz isim tamlaması**, aynı unsur ilgi almışsa **belirtili isim tamlaması** adını alır.

Belirtili isim tamlaması örnekleri:

gülün gözellii (İ.T.68), *köpään gözleri* (Z.E.84), *küümün kenarında* (T.55), *Tatarinin aulları* (G.F.17), *yazıcının payı* (İ.T.95).

Belirtili isim tamlamasının arasına başka kelimeler girebilmektedir.

Gagouzun şu kanında (D.Ö.12), ***uşaan mutlu üreendä*** (H.O.91), ***sevdamın olur bu çeketmesi*** (İ.T.82).

Tamlamanın unsurlarının sıra düzeni değişebilmektedir.

Hepsinin insannarın gözlerini (M.40).

Belirtisiz isim tamlaması örnekleri:

ayak üstü (İ.T.122), *bitkisizlik görümü* (İ.T.220), "sonsuzluk manzarası", *kır çiçää* (D.Ö.46), *köprü yanı* (İ.T.123), *sabaa ekmää* (İ.T.127), *üç kulak küüyündä* (P.144), *üülen ekmää* (İ.T.127).

Belirtisiz isim tamlamasında çokluk eki tamlanan unsurda bulunur. Bu genel kuralın Gagavuz Türkçesi'nde *Pazarlar günü* (İ.T.154) örneğinde birinci unsura, yani tamlayana kaydığı görülmektedir. Ayrıca, *Romunnar askerleri* (C.83) tamlamasında iki unsur da çokluk eki almaktadır.

SIFAT TAMLAMASI

Tamlayan unsuru sıfat, tamlanan unsuru isim olan kelime grubudur.[104] Gagavuz Türkçesi'nde bir sıfat unsuru ve isim unsurundan meydana gelen sıfat tamlamalarında sıfat unsuru önce, isim unsuru sonra gelmektedir. Ancak isim veya sıfat unsuru, birden çok kelimeden meydana gelirse, cümle yapısındaki devriklik sıfat tamlamasına da yansıyabilmektedir.

Kayıkçı bir adam kırk beş yaşında (C.267)

Bir bayır insannarın kırlarının ortasında (G.F.160)

---

[104] Tahir Nejat Gencan, *"Sıfat birlikleri"*, **TDAY Belleten 1954,** II.bs. Ankara, 1988, s.181-187

Genel Türkçe'de sıfat tamlaması eksiz bir kelime grubudur. Gagavuz Türkçesi'nde ise bazı sıfat tamlamaları isim tamlamasıyla benzeşerek isim unsuruna +I 3. teklik şahıs iyelik eki almaktadır.

Bir günü *bän kabul ettim bir yabancıdan kiyat* (P.72), *dev adamnarı* (G.F.131), *ertesi günü* (G.F.159), ***üçüncü günü*** *sabaylan* (M.59).

Diğer sıfat tamlaması örnekleri:

avşamkı av (M.61), *başka yıllar* (M.104), *birär kürek* (M.38), *bu hanidenki olmuş işlär* (İ.T.121), *bütün dünnää* (İ.T.220), *çii duruk akan derä* (İ.T.83), *çoktankı duygular* (C.132), *iki gün* (İ.T.103), *kavi gözäl hem kıymetli bayır oolu* (G.F.159), *kuyruklu bet kara şeytannar* (M.36), *ne tatlı üzümnär* (H.O.23), *pek çok dilli ii kardaşlar* (H.O.16), *pembä fistan* (İ.T.133), *uzun buruk dizili sofra* (İ.T.132), *uzun kulak* (H.O.51), *üç çirkin kız* (C.Y.76).

TAKISIZ TAMLAMA

Eksiz iki isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur. Tamlayan isim, *"altın düş"* (İ.T.133) örneğinde olduğu gibi tamlanan ismin neye benzediğini veya *"gümüş alka"* (G.F.21) örneğinde olduğu gibi neyden yapıldığını bildirir. Bu tür tamlamalar Türkiye Türkçesi gramer kitaplarının bir kısmında bir sıfat tamlaması çeşidi olarak kabul edilmektedir.[105] Diğer bir kısmı ise takısız tamlama adıyla ayrı bir kelime grubunun varlığını savunmaktadır.[106] Gagavuz dilcileri de takısız tamlamayı ayrı bir kelime grubu olarak kabul etmektedir.[107] Biz de bu sebeple bu konuyu ayrı bir başlık altında inceleme ihtiyacı hissettik.

BİRLEŞİK İSİM

Birden fazla ismin, bir nesne veya varlığa isim olmak üzere bir araya gelmesiyle meydana gelen kelime grubudur. Bunlar genellikle yer ve şahıs adlarıdır:

Amu-Dere (U.K.26), *Dimitriy Kara Çoban* (P.1), *Karanfil Valentina İvanovna* (İ.T.270), *Ortakı Aziye* (U.K.14), *Sır-Dere* (U.K.26), *Topal İvan Vasileviç* (İ.T.210), *Üç kulak küüyü* (P.144), *Zanet Todur İvanoviç* (İ.T.7).

ÜNVAN GRUBU

Bir şahıs ismiyle bir ünvan veya akrabalık adının birlikte kullanılmasından meydana gelen kelime grubudur.

Ali Paşa (G.F.32), *Bay İlişka* (İ.T.235), *bey Stuyeni* (B.T.102), *gospodin Todur* (B.T.103), *İstemi Kagan* (U.K.26), *Lodi bati* (C.302).

---

[105] Bu konu için bk. Muharrem Ergin, age.. s.247
Tahsin Banguoğlu age. s.345

[106] Bu konu için bk. Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, TDK yay.,Ankara, 1979 , s.162
Doğan Aksan, *Sözcük Türleri*, TDK yay. , Ankara, 1983, s.56-57

[107] İzafet forması (takısız tamlama) için bk. N. P. Arabaci, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagauz dili. Gagauz şkolalarının 4.-5. ci klassları için*, Kişinev, 1959, s.132

BİRLEŞİK KELİME

Herhangi bir kelime grubunun unsurlarının kaynaşmasıyla ortaya çıkar. Bu kelime grubu isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim veya başka bir kelime grubu olabilir. Gagavuz Türkçesi'nde birleşik kelimeler genellikle bir ses olayına bağlı olarak tam bir kaynaşma şeklinde ortaya çıkar. Bazen unsurlardan biri, bazen ikisi birden tanınmayacak kadar değişebilir.

berääna (P.240) < beri +yana, *büünkü* (İ.T.81) < bu+günkü, *hoşbet* (Ü.D.152) Far. hoş + baht, *içyanından* (M.56), *nääbım* (B.T.1081) < ne +yapayım, *nänı* (D.Ö.111) < ne + yanı, *öteäna* (P.240), < öte +yana, *yalnayak* (K.7) < yalın +ayak.

BİRLEŞİK FİİL

Bir yardımcı fiille bir ismin veya fiilin meydana getirdiği kelime grubudur.

baara bilärsä (P.33), *çözüverdi* (İ.T.53), *kabul etmiş* (C.306), *telefon urmuşlar* (P.225).

BAĞLAMA GRUBU

Denkleştirme veya sıralama bağlaçları ile birbirine bağlanan kelimelerin meydana getirdiği kelime grubudur.

küçük hem büük (D.Ö.63), *tanteli hem gözäl* (H.O.98), *bir däduylan bir babu* (M.95), *alkaylan sincir* (C.Y.120), *yaamur mu osa kar mı* (Z.E.108), *evin dirää yaki süpürgä* (D.A.O.18).

EDAT GRUBU

Bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur. Edat grubu kelime grubu ve cümle içinde sıfat ve zarf olarak kullanılır.

Adeetä ***görä*** *oldu kurban imesi sofraları* (U.K.4), *Ama* ***cana görä*** *pay olarsa, hapsi kabledecek* (U.K.334), *gideyim* ***bän dä*** (U.K.367), *Toy konuşmak çeketti* ***üülendän sora*** *kaganın büyük yurtasına* (U.K.34), *Türkü uzadärlar özlenmiş selenge* ***boyları için*** (U.K.35) , *Biz* ***sultana karşı*** *düüşeriz* (U.K. 228), ***Masal gibi*** (U.K.14).

ÜNLEM GRUBU

Bir ünlem unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur. Ünlem grubu genellikle cümle dışı unsur olarak değerlendirilir.

Ah*, Tengri - gök* (U.K.41), ***ba*** *dädu* (U.K.14), ***Hey*** *ama da ahmaksınız* ***yaa!*** (U.K.334).

FİİL GRUPLARI

Fiil unsuru isim-fiil, sıfat-fiil yahut zarf-fiil olan ve buna bağlı unsurlarla beraber bir kelime grubu teşkil eden dil birlikleridir. Fiil grupları, cümlede isim, sıfat veya zarf olarak kullanılır.

Başlıcaları şunlardır:

İsim-fiil Grubu

Bir isim-fiille ona bağlı unsur veya unsurlardan meydana gelir. İsim-fiil unsuru özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısıyla tamamlanabilir. İsim-fiil kelime gruplarında ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı görevlerinde bulunabilir.

Anmak taşları (U.K.15), *Kalktılar hepsi da çeketti bir düüş, ani ucunu zordu* ***bulmaa*** (U.K.228), *Kagan pek sevärdi* ***avlanmak*** *konuşlarını* ***geçirmää*** *açık geniş kırlarda aftaylan* (U.K.29).

Sıfat-fiil Grubu

Bir sıfat-fiil ile ona bağlı unsur veya unsurlardan meydana gelir. Sıfat-fiil grubu özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısıyla tamamlanabilir. Sıfat-fiil kelime gruplarında ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı görevlerinde bulunabilir. Sıfat-fiilin asıl fonksiyonu hareket niteliğini karşılayan sıfat olmaktır.

Nända yaşáár toprak ***işleyen*** *insannar* (U.K.17), *Bu küllü maymundan bişey kalmáár* ***görülmedik*** (M.25), *Sensin bizi gezmekten* ***kurtaran*** (G.F. 160).

Zarf-fiil Grubu:

Bir zarf-fiille ona bağlı unsur veya unsurlardan meydana gelir. Zarf-fiil grubu özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısıyla tamamlanabilir. Zarf-fiil grubu, kelime gruplarında ve cümlelerde zarf göreviyle kullanılır.

Baardı hepsi og soylar ***sevineräk*** *hem* ***dayanamayarak*** (U.K.17), *İpi* ***boşaldınca****, onun omuzu doldu giisiylen* (P.56), *Bu insannar* ***çıkıp*** *gidärmişlär başka erlerä, brakıp buralarnı boş* (U.K.16).

KISALTMA GRUPLARI

Bu gruplar, cümle veya kelime gruplarının kısalması veya kalıplaşmasıyla meydana gelirler. Birinci unsuru bir ek almış iki isim unsuruyla yapılırlar. Birinci unsurun aldığı eke göre isnat grubu, ilgi grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu adlarını alırlar.

İsnat Grubu

Biri diğerine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir. Bu iki isim unsuru birbirine iyelik unsuruyla bağlanır. İsnat grubu kelime grubu ve cümlelerde isim, sıfat, zarf olarak kullanılır.

Onnar gittikçä taa sıkça bakardılar, ***Günduusu insannarına*** (U.K.29), ***başı kömür saçlı*** (U.K.23), ***örtü tepeleri açık*** (U.K.30), ***ertesi günü*** *kagan geçitti Vizanti misafirlerini başka bir masus yurta içerlerne* (U.K.35), *ki ne çok* ***aslı işlär*** *olmuşlar* (U.K.14).

İlgi Grubu (Genetif Grubu)

Birinci unsuru ilgi eki almış, ikinci unsurunun iyelik eki düşmüş, iki isim unsurundan meydana gelir.

Bizim masallar (U.K.14), *Bizim Altay* (U.K.14).

Yönelme Grubu (Datif Grubu)

Yönelme hâli eki almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen başka bir isim unsurundan meydana gelir. Cümlelerde ve kelime gruplarında isim sıfat, zarf ve yer tamlayıcısı görevlerinde kullanılır.

Persiyanın annıklarna yakın *erleştiydilär* (U.K16), *Nasıl zeedeler annar insan!* ***Ölüm onnara*** (U.K.228).

Bulunma Grubu (Lokatif Grubu)

Bulunma hâli eki almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir başka isim unsurundan meydana gelir. Cümlelerde ve kelime gruplarında isim, sıfat, zarf ve yer tamlayıcısı görevlerinde kullanılır.

orta yaşta adam (U.K.23), *Ani çuri oolu da, babası gibi, olurdu bir kämil ordu başı* ***cenklerde usta****, strateg* (U.K.29), *İstemi kagan diyl* ***büük yaşta adam*** (U.K.30), *Çıkıpileri dooru* ***beygirdä atlı*** (U.K.18).

Uzaklaşma Grubu (Ablatif Grubu)

Uzaklaştırma hâli eki almış bir isim unsuru ile ondan sonra gelen bir isim unsurundan meydana gelir. Cümlelerde ve kelime gruplarında isim, sıfat ve yer tamlayıcısı olarak kullanılır.

Kuruor koyardı içeri bir ***odundan adamcık*** (U.K.24), *Ekledi* ***soy başlarından biri*** (U.K.17), ***Ordan orayı*** *gezen* (U.K.14), *Koyuldu onun buralı oolu,* ***Oguz kızından oolu*** (U.K.19).

CÜMLE (SENTAKS)

Cümle, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir olayı, bir işi veya hareketi tam olarak bir yargı halinde bildiren kelimeler topluluğudur.[1] Bütün kelime grupları bildirme anlamı taşıdıkları hâlde cümle bir yargı ifade eder. Cümlenin ifâde ettiği yargı yüklemde toplanır. Bu sebeple bir yüklem tek başına bir yargı ifâde edebilir, dolayısıyle tek kelime cümle olabilir: *Saa ol* (P.29), *Üşüdüm* (G.F.40), *Çok mu*? (G.F.49) cümleleri bir tek yüklemden ibâret olmalarına rağmen yargı, şahıs ve zaman ifâdesi taşımaktadır. Fakat cümle her zaman böyle tek kelimeden veya tek unsurdan meydana gelmez. Cümlede bulunabilecek başlıca unsurlar şunlardır:

TEMEL UNSURLAR:

Yüklem

Cümlenin en temel unsurudur. Cümlenin ifâde ettiği yargıyı bildirir. Diğer bütün unsurlar yükleme yardım eder. Yüklem isim[2] veya fiil olabilir.

Makar ki ***suuktu*** *yakın kırk gradusa* (C.236).
Ne ***iydir*** *o laflar, dostlar,*
İşe ***faydadır*** *angılar* (D.Ö.21).
Sansın ***gündür*** *ana bakışı* (D.Ö.24).
Diil lääzım *ona çok su* (C.Y.42).
İkinci katta dört kapu ***vardı*** (C.103).
Bir evdä ***var*** *iki insan* (C.Y.10).
Serin çamurdur *ortalık* (D.Ö.67).
Bu vakıt ***tamamnanmıştı*** *üç yıl, nasıl çocuk* ***olmuştu*** *dev adamın oolu* (D.A.O.15).
Beş tavşan bizä ***geldi*** (B.62).
Çok yıl ***geçti*** *o zamandan pek çok* (G.F.158).
Gök rengi ***yaraşár*** *otlara* (T.45).
Onuştan duuma
Erimi ***brakmam,***
Zereciim bana
Oldu *bir ana* (A.10).
Güneş ***girer*** *içerlerä,*
Kalktı *dolay uykudan* (Ü.D.182).

---

[1] Ahmet Cevat Emre, *"Türkçede Cümle"*, **TDAY Belleten 1954**, II. bs.,Ankara, 1988, s. 105-180
[2] Ahmet Cevat Emre, *"Türkçede Cümle II. İsim Cümlesi"*, **TDAY Belleten 1955**, II.bs.,Ankara, 1988, s.23-58.

Özne

Cümlenin ikinci temel unsurudur. Fiil cümlelerinde yapan, isim cümlelerinde olan kişi veya varlıktır. Özne, tek kelime olabileceği gibi bir kelime grubu da olabilir. Özne cümle içinde söylenmediğinde yüklemin aldığı şahıs ekine göre, gizli olarak da olsa, ifade edilir. Özne, sadece edilgen çatılı fiillerle kurulan cümlelerde bulunmaz. Böyle cümlelerde özne ya bilinmiyordur veya söylenmiyordur.

Unuduldum pek kolay (Ü.D.146) cümlesinde unutma işini yapan kişi veya varlık, yani özne gizli veya açık olarak söylenmemektedir. Kısacası özne yoktur.

Özne eksiz, yani yalın bir unsurdur yükleme eksiz olarak bağlanır.

Dalgalı hep ***bän*** *gezerim* (T.76).

Sän dädo*, kalın suratlı olma* (G.F.122).

Katı, *git suya,*

Miti *git suya...*

Biz *gittik suya* (B.58).

Öznesi söylenmeyen;

Evelki adetleri

Sıralardın *yavaştan.* (Z.E.41) cümlesinde **"sıralardın"** yükleminin ifade ettiği **sän** 2.teklik şahıs zamiri cümlenin öznesidir. Bu özne söylenmediği için buna **gizli özne** denir.

YARDIMCI UNSURLAR

Nesne

Fiil cümlelerinde, fiilin gösterdiği işten, hareketten etkilenen kişi veya varlığa nesne denir. Fiillerin geçişli ve geçişsiz fiiller olarak iki grupta toplandığını ifâde etmiştik. Fillerin olma ifâde edenlerinde hareket öznede başlar, öznede biter; öznenin dışında herhangi bir varlığa yönelmez, yani fiil geçişsizdir. Yapma ifâde eden fiillerde fiilin etki alanı öznenin dışında bir varlığa veya kişiye, yani nesneye yönelir. Bu tür fiiller de geçişlidir. Nesne, geçişli fiillerin yüklem olduğu cümlelerde, hareketin etki alanına giren kişi veya varlıktır.

Nesne, yükleme (akkuzatif) hâli eki almış olarak yükleme, yâni fiile bağlanmışsa **belirtili nesne**, eksiz olarak bağlanmışsa **belirtisiz nesne** adını alır.

Bekleerdim bän ***seni*** (C.Y.74).

Onu *ayaz yaptı*

Şanni resimci gibi (Z.E.113).

cümlelerinde **"seni", "onu"** kelimeleri **bekleerdim** ve **yaptı** fiillerine yükleme (akkuzatif) hâli eki **-i** ile bağlanmıştır. İlk cümlenin öznesi bän, ikinci cümlenin öznesi ise ayaz'dır. Bu iki cümlede **beklemek** işinden **sän, yapmak** işinden ise **o** etkilenmiştir. Nesneler **-i** hâl eki taşıdığından **belirtili nesne**dir.

Her bir arı ***bal*** *yapmaz,* (G.F.106).

Uzun yolları geçtik,

Cenklär, aaçlık *geçirdik* (T.53).

cümlelerinde, **"bal"**, **"cenklär"**, **"aaçlık"** kelimeleri eksiz olarak cümlenin fiillerine bağlanan ve fiilin gösterdiği işten etkilenen varlıklardır, yani **belirtisiz nesne**dir.

Gagavuz Türkçesi'nde hâl eklerinin bir birinin yerine kullanılması sebebiyle nesneyle yer tamlayıcısının bir birine karışması mümkündür. Bu durumda şekil bakımından yer tamlayıcısı anlam bakımından nesne, şekil bakımından nesne anlam bakımından yer tamlayıcısı olan kelime veya kelime gruplarından söz etmek gerekecektir.

Göz kulak olasın ***Länkayı*** (B.T.66), *kim ii baktı bu* ***hıyarı*** (H.O.38) cümlelerinde "**Länka**" ve "**hıyar**" kelimeleri geçişsiz olan olmak ve bakmak fiillerine yükleme hâli ekiyle bağlanmıştır. Halbuki bu fiiller işi "**Länka**" ve "**hıyar**" kelimelerinin karşıladığı kişi ve varlığı etkilemesini, etki alanına almasını değil, işin yönünün bu kişi ve varlığa doğru olduğunu yani bunlara yöneldiğini bildirmektedir. Bu durumda "**Länkayı**" ve "**hıyarı**" kelimelerini şekil bakımından nesne, anlam bakımından yer tamamlayıcısı olarak kabul etmek gerekmektedir.

Düşünärdi sa o dündän beeri ***denizçiyä*** (P.667) cümlesinde "**düşünmek**" fiili geçişli olduğu halde,"**denizçiyä**" kelimesi +**ä** yönelme (datif) eki ile yükleme bağlandığından şekilce yer tamlayıcısı gibi görünmektedir. Fakat anlamca cümlenin nesnesidir. Çünkü "**denizçi**" düşünmek fiilinin yöneldiği kişi değil, etki alanına giren kişidir. Bu sebeple de "**denizçiyä**" kelimesini şekil bakımından yer tamamlayıcısı, anlam bakımından nesne olarak kabul etmek gerekmektedir.

Türkçe cümle yapısında nesne tümleç karışıklıklarının Anadolu ağızlarında yaygın olarak görüldüğü "hâl ekleri arasındaki görev değişikliği" başlığı altında Gagavuz Türkçesiyle karşılaştırmalı olarak gösterilmişti.

Yer Tamlayıcısı

Yüklemin gösterdiği işin veya bildirdiği yargının yerini yönünü anlatan kelime veya kelime grubudur. Yer tamlayıcısı görevindeki kelime veya kelime grubu **yönelme (datif), bulunma (lokatif), uzaklaşma (ablatif)** hâl eklerinden birini alır. Yönelme hâlinde işin yönünü, bulunma hâlinde işin yerini, uzaklaşma hâlinde işin çıkış noktasını bildirir. Bu ana fonksiyonların dışında yer tamlayıcısı bağlandığı yükleme göre zaman, sürat, tarz, miktar, derece, hedef, sebep, bedel, karşılaştırma, kuvvetlendirme, devamlılık, gibi bazıları anlamca zarf fonksiyonu taşıyan şekillerde de görülür.

Gagavuz Türkçesi'nde hâl ekleri birbirlerinin yerine kullanılabildiği için hâl eklerinin, yani yer tamlayıcılarının fonksiyonları birbiriyle karışabilmektedir. Bu husus "hâl ekleri arasında görev değişikliği" başlığı altında ve nesne konusunda örneklerle açıklandığı için burada sadece hatırlatılmakla yetinilecektir.

Yönelme (datif) hâlinde yer tamlayıcısı:

Erleştirmiş ***tavana*** *bu sever dört-beş kement da yatmış* ***dinnenmää*** (G.F.178).

Dev oolu baaläär parmaanı, alär çırtmayı ***omuzuna*** *da haydaar koyunnarı* ***evä*** (D.A.O.14).

Tarlaya *yaamur konsun* (A.60).

Bulunma (lokatif) hâlinde yer tamlayıcısı:

Salt ***aklında*** *kalsın hayır.*

Hiç ***düşündä*** *dä cenk görmäsin* (Z.E.42).
Senin ürään yara-yara,
Sana olamadım ilaç,
Sölä, sevgim, ***angı kırdä***
Olayım gölgä için bir aaç
Da sän sıcak bir ***havada***
Durmaa seväsin ***yanımda*** (Ü.D.193).
Ne gül yanar ***kız başında*** (T.104).

Uzaklaşma (ablatif) hâlinde yer tamlayıcısı:
Olma pek hamel,
Kendindän *da ver.*
Hepsini aalem
Uzaktan *görer* (C.Y.46).
Keremettän *su damnar,*
su damnar,
Hay ***duvaktan*** *kız bakar,*
kız bakar (G.F.97).

Zarf

Yüklemin anlamını hâl, miktar, zaman, yer ve yön bakımından tamamlayan kelimeler veya kelime gruplarıdır. Yer ve yön zarfları hâl eki almadan yer ve yön bildiren, yani belirsiz yer-yön ifâdesi taşıyan **içeri, dışarı ileri, geri** gibi kelimelerdir.

Hâl ifâdesi taşıyan zarflar:
Neetimä onu koydum
Saklıdan ***tez*** *koparmaa* (İ.T.285).
Pek kolay *annaycan* (D.Ö.140).
Bakmayrak saade *te* ***bölä*** *yaşa* (C.Y.47).
Ölä *kalmış* ***ölä*** *gider* (D.Ö.141).
Ensesi ***bitevi*** *döner* (P.186).
Çocuk ***dapturu*** *kalár* (D.A.O.25).
Tä ***ölä*** *şindi dört duvar arasında* ***yalnız*** *kaldım* (İ.T.130).
Sora ***uz*** *gideriz* (C.Y.13).

Miktar ifadesi taşıyan zarflar:
Varkan çok, deer ***hep*** *yok!* (D.Ö.118).
Dado ***birazçık*** *ödünç tuz versänä* (G.F.121).
Kafadar aaráárım ***pek*** (T.13).

Zaman ifâdesi taşıyan zarflar:
Oolcaazım ***büün seftä*** *gülümsedi* (C.Y.39).
Şansora *läázım yatma, uyuma* (P.281).
Kuşlukta, enez *iyip ekmek* (C.Y.77).

***Temin** pindin vagona* (B.69).
*Eni yıl geldi **artık*** (K.4).

Yer ve yön ifâdesi taşıyan zarflar:
*Girdi yaprak **içeri*** (H.O.59).
*Hiç bakma **geeri*** (C.227).
*Angımız onu **taa yukarı** atacak* (M.58).
*Bakar o masa **aşırı*** (P.177).
*Neçin sa bakardı **aşaa*** (C.117).
*Çaarár büün **dışarı*** (D.Ö.63).
*Dönüp gitti **ileri*** (İ.T.122).

Edatla kurulan zarflar:

Bir son çekim edatıyla yükleme bağlanan cümle unsurlarıdır. Bu edatlardan **gibi** hâl; **dak, dan, kadar** miktar zarflarını meydana getirir; **için** sebep anlamı katar; **ilen** hâl veya araç bildirir; **bilä** hâl ifadesi kazandırır.

*Dalgalar **ev kadar** yukarı kalkarmışlar* (G.F.161).
*Düşündü ne alsın avşam **ekmää için*** (C.161).
***Kuzu gibi** atladı* (H.O.65).
***Avşamadan** er kendimä bulamadım* (İ.T.129).
*İnsan çeker umut **kısmetlän** buluşmaa* (C.Y.53).
*Oynáár şopar **topunnan*** (H.O.62).
*Gider dev **adamınnan bilä*** (M.87).
*Geçirdi gözdän onu baştan **ayaadak*** (P.151).

CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümleler; unsurlarının dizilişine, yüklemlerinin cinsine, anlamlarına ve yapılarına göre olmak üzere dört ayrı bakımdan incelenir.

UNSURLARININ DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Gagavuz Türkçesi'nde kelime grubu ve cümle unsurlarının dizilişinde Türkçe'nin tabii mantık sırasının bir takım sebeplere bağlı olarak değiştiğini kelime gruplarını anlatırken ifâde etmiştik. Genel Türkçe yazı dillerinde cümle unsurlarının tabii sırası; **zaman zarfı + özne + tümleç + yüklem** şeklindedir. Bu tür cümlelere **düz cümle** denir. Bu tabii sıranın bozulduğu, özellikle de yargı unsuru yüklemin yerinin değiştiği, yani yüklemin başta veya ortada bulunduğu cümlelere **devrik cümle** denir. Gagavuz Türkçesi'nde devrik cümle tabii bir ifâde düzeni hâline gelmiş görünmektedir. Cümle unsurlarından bir kısmı özellikle de yargı unsuru yüklem bulunmazsa bu tür cümlelere de **kesik cümle** denilmektedir.

Düz Cümle

Türk kültürünün ortak mirasının Gagavuz Türkleri arasındaki uzantılarından olan atasözleri ve vecizeler (söleyişler) genellikle düz cümle formundadır.

*Küsü geçer, ama laflar **unudulmáár*** (İ.T.56).

Her işten kaçacan, salt kendi kendindän ***kaçamaycan*** (İ.T.56).
İnsanı bilgi ***zengin eder*** (İ.T.57).
Tencerä ***tukurlanmış*** *da kapaanı* ***bulmuş*** (G.F.105).
Çok laf ***dermendädir*** (G.F.105).
Uşaan, imesi ***helalmış****, ama giymesi* ***harammış*** (G.F.106).

Çok yaygın olmamakla birlikte şiir ve nesir cümlelerinde de düz cümleye rastlanır.

Gagauz erä kilim hiç ***döşemäz*** (U.47).
Baari bir kıza sevinmäk ***getir*** (C.Y.46).
Bekim padişahın kızı artık ***evlendi*** (M.5).

Temel cümlesi ve yardımcı cümleleri düz cümle olan birleşik cümleler de kullanılmaktadır.

O her sabaa bir parçacık ekmek için koçina ***paklardı****, dam* ***kürüyärdi****, beygir* ***kaşıyordı*** (P.46).
Açan yaamurlar ***yayıcák,*** *sän o zaman* ***yıkanasın*** (B.T.124).
Hasta mı ***yatacam*** *osa* ***ölecäm mi*** (P.152).
Kaazlar ***baarár****, gülüş* ***kopár****, ani iki ahmak* ***düüşer*** (H.O.67).
Vakıt geç ***olár****, tombarlak ay yukarı* ***çıkar*** (D.A.O.7).

Devrik Cümle

Gagavuz Türkçesi'nde devrik cümle normal bir ifâde biçimi halini almıştır. Devrik cümlenin kendi içinde bir düzeni olduğunu söylemek de oldukça zordur. **Tadeusz Kowalski,** Gagavuz Türkçesi'ndeki cümlelerin genellikle, yapısı Türk cümle yapısından farklı bir yabancı dilden yapılmış tercümeler görünümünde olduğunu ifâde etmektedir.[3] **Dimitriev** de Gagavuz Türkçesi söz dizimini Rusça'nın söz dizimiyle karşılaştırmaktadır.[4] Gagavuz Türkçesi'nin söz dizimini bütünüyle herhangi bir yabancı dile bağlamak zor görünmektedir. Söz diziminin temel unsuru olan yüklem düz cümle örneklerinde olduğu gibi sonda, devrik cümle örneklerinde görüleceği gibi başta veya ortada bulunabilmektedir. Hatta birleşik cümlelerin bir bölümü düz, diğer bölümü devrik olabilmektedir. Kısmen **Karaim** ve **Çuvaş Türkçesi**'nde de görülen devrik cümle hiç bir Türk lehçe veya şivesinde Gagavuz Türkçesi'ndeki kadar yaygın değildir.[5]

Yüklemi başta olan basit devrik cümleler:
Girişmişim *bu şindi çıraa zeetlemää türlü maanalar bulmaa* (G.F.234).
Yapasın *bir topuz kırk okadan* (D.A.O.15).
Geçirmişiniz *siz, lodi bati, zooru* (C.302).
Geldilär *hem noyabri günneri* (P.134).

Yüklemi başta olan birleşik devrik cümleler:
Bulár *çocuk kendi gözlerini da* ***koyár*** *onnarı erinä* (D.A.O.12).

---

[3] Tadeusz Kowalski, *"Les Turcs et La Langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est"*, Polska Akademia Umcejetnasci, **Rocznık Orientalistyczny**'den ayrı basım, Krakowie, 1933, s.22

[4] Gerhard Doerfier, *"Das Gagausische"*, **Philologiae Turcicae Fundamenta,** Wiesbaden, 1959, s.271.

[5] F. R. Zeynalov, *"Türkologiyanın Esasları"*, Baku, 1980, s.163

*Geldi kuş , **düştü** kar, **sıktılar** ayazlar* (P.46).
***Beenirsäniz** biri birinizi, **ol** bizä güvää* (İ.T.103).

Yüklemi ortada olan basit devrik cümleler:
*Bir evdä **var** iki insan* (C.Y.10).
*Sokakta **görünmääzdi** kimseycii* (P.64).
*Gücülä **geldi** sabaalen* (C.220).

Özne + Yüklem + Yardımcı unsurlar dizilişine uyan devrik cümleler:
Batı dillerinin büyük bir kısmının cümle dizilişi bu kurala uymaktadır.
O aldı kızı incä belindän (İ.T.133).
Ö. Y.
Saç kıraalıdır başımda (D.Ö.112).
Ö. Y.
Sän, yapma bana bölä eşek şakası (C.153).
Ö. Y.
Onnar büyüyerlär halklı köklerdän (P.296).
Ö. Y.

Yüklemi ortada olan birleşik devrik cümleler:
*O ba **çekärdi** onu buynuzlarından ba **savaşardı** kaldırtmaa kamçının sapınnan, ba **baalardı** onu çatılan* (P.41).
*Bir gün Dev Ooluna **geler** haber, ani tepegöz **kapmış** padişahın kızını* (D.A.O.15).
*Kız **durardı** günä karşı, elindä **tutardı** bir kaç çiçek* (İ.T.133).

Düz ve devrik cümlelerden kurulu birleşik cümleler:
*O **gidärdi**, ama kendi da **bilmezdi** nereyi* (İ.T.134).
*Kılıçları **bilä**, zerä **geler** savaş* (C.Y.118).
*Bütün kış **borçlanmış**, ki yaz da kısa **gelirmiş** borçlar için işlemää* (G.F.193).
*Babu kaşıı **almamış**, ama **kaldırmış** çüveni da bir solukta **içmiş** çorbayı* (G.F.143).

Yüklemi başta bulunan ve ortada bulunan cümlelerden kurulu birleşik devrik cümleler:
***Geçti** güz, **geldi** kış, ama Jenä **istemäzdi** başka buluşmaa Vladiylän* (C.60).
*Bey oolu **beenmiş** bu gözäl çiftçi kızını da **istemiş** onu aldatmaa* (G.F.164).
*Şindi **çıkar** çocuk kapu önünä da **hazırläär** kendi topuzunu* (D.A.O.47).

Kesik Cümle
Gagavuz Türkçesi'ne has bir kesik cümle çeşidi; şartlı birleşik cümlelerde yarımcı cümledeki şart ifâdesinin cümle başı bağlacıyla sağlanmasından dolayı yüklemi'nin kullanılmamasıyla ortaya çıkmaktadır.

Karşı gelen şılaklar ***geçärdilär****, nasıl kelebeklär fenerin dolayanında...* (C.71) ***(dolaşırlarsa).***

sevinerim *bän sana, nicä çiftçi yaamura..* (D.Ö.102) ***(sevinersä)***

Yardımcı veya temel cümlenin yükleminin gösterdiği iş veya bildirdiği yargı yeterli görüldüğünde birleşik cümlenin diğer kısmının yüklemi kullanılmamaktadır:

Onnar laftan annamárlar, sade kurşumdan... (C.275) ***(annarlar)***

Karşılıklı konuşmalarda soru kısmında söylenen cümle unsurları cevap kısmında söylenmemektedir:

- *E bunda ne* ***var*** *?*
- *Arpa toomu.* (G.F.220) ***(var)***
- *Bunnarın hepsini sän mi* ***yaptın****?*
- *Bän.****(yaptım)***
- *Kendin mi?* ***(yaptın)***
- *Kendim.* (P.44) ***(yaptım)***

YÜKLEMİNİN CİNSİNE GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümlenin yüklemi çekimli bir fiil olabileceği gibi; isim, isim soylu bir kelime veya kelime grubu olabilir. Buna göre cümleler, yükleminin cinsine göre iki ana bölümde incelenebilir.

Fiil Cümlesi

Yüklemi çekimli bir fiil olan cümlelerdir.

Zana ***çıkarmıştı*** *genç Rusu kıran nända o* ***otladardı*** *koyunnarı.* (U.K.267) bağlaçsız sıralı birleşik cümlesinde iki ayrı yüklem vardır. *Çıkarmıştı* ve *otladardı.* Bu yüklemlerin ikisi de çekimli birer fiildir; bu sebeple burada iki tane fiil cümlesi bulunmaktadır.

İsim Cümlesi

Yüklemi bir isim, isim soylu bir kelime veya kelime grubu olan cümlelerdir.

Vlastılerä karşı gitmää ***günaa****!* (U.K.350), *Kopkuyun öte yanda* ***varmış geniş erlär boyarsız*** (U.K.286).

Birinci cümlede *günaa* ismi, ikinci cümlede *varmış geniş erlär boyarsız* sıfat tamlaması yüklemdir.

ANLAMLARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümleleri anlamlarına göre dört grupta toplayabiliriz:

Olumlu Cümle

Cümlenin gösterdiği iş veya bildirdiği yargı olma, yapılma, gerçekleşme, doğrultusunda belirleniyorsa, bu tür cümlelere **olumlu cümle** denir.

Her hangi bir olumsuzluk ekinin veya olumsuzluk bildiren bir kelimenin bulunmadığı cümleler, olumlu cümledir.

Bir bobanın varmış üç oolu (G.F.135).

Horoz öttü kapuda-

Kirkä düştü umuda (M.58).

Cümleye olumsuzluk katan iki ek veya kelimenin birlikte kullanıldığı cümleler olumludur:

Tütmedik baca olmazmış (G.F.105) "her baca tütermiş", *Köpek suya düşmeyincä üzmää ürenmäzmiş* (G.F. 106) "Köpek suya düşünce yüzme öğrenirmiş".

Olumsuz soru cümleleri genellikle anlamca olumludur.

*E **neçin** bän bil**me**dim* (İ.T.66) "Ben bilmeliydim".

Avşam zamanında, gecä karannında

*Gör**me**din **mi** bir yıldız* (İ.T.72) "Akşam zamanında, gece karanlığında bir yıldız gördün (veya görmeliydin, görmüş olmalıydın)".

Olumsuz Cümle

Cümlenin gösterdiği iş veya bildirdiği yargı olmama, yapılmama, gerçekleşmeme doğrultusunda belirleniyorsa, bu tür cümlelere olumsuz cümle denir. Gagavuz Türkçesi'nde Türkçe'nin genel olumsuzluk unsurları **-mA** fiil; **-sIz** isim olumsuzluk ekleri, **yok, diil** (veya **diyl**) gibi olumsuzluk edatları cümleye olumsuzluk katan unsurlardır:

*Sandım bän sana **diil** eş* (C.64).

*Kim azet**meer** dilindän*

*O hiç **diil** insan* (İ.T.271).

*Pek darsıyarım. **Yok** raadım* (Z.E.28).

Tatlı ana dilimizi

*Koruduk, unut**ma**dık* (T.53).

*Babam da dünnedä taa **yokmuş*** (D.A.O.32).

*Zlati oldu beniz**siz*** (P.208).

ne... **ne**... karşılaştırma edatı "ikisi de değil, hiç biri" fonksiyonuyla cümleye olumsuzluk anlamı katar.

*Benim **ne** anam var, **ne** babam,*

*Ne kardaşım, **ne** kızkardaşım* (G.F.53).

*Göktä **ne** yıldız **ne** dä ay* (İ.T.36).

Soru Cümlesi

Cümlenin gösterdiği iş veya bildirdiği yargı soru şeklinde belirleniyorsa, bu tür cümlelere soru cümlesi denir. Cümleye soru anlamını, soru kelimeleri veya soru eki katar. Soru cümlelerinin sonuna soru işareti konulur.

***Neredä, ne zaman** duudunuz, **neredä** üürendiniz, **ne** yarattınız... yazalınız var **mı**?* (P.28)

***Nasıl** kurtulacam bu beladan?* (P.126)

***Neçin? Neçin** bu dünnä ölä yapılı?* (Z.E.12)

*Siz dä sırça göz var **mı**?* (C.Y.40)

Ne yapsın şindi bu? (M.61)

***Nesoy - nezaman** yapmaa düünü?* (C.Y.85)

Ünlem Cümlesi

Bir heyecanı, seslenmeyi, korku, sevinç gibi değişik bir ruh hâlini anlatan cümlelerdir. Bu tür cümlelerde genellikle ünlem kökenli bir kelime kullanılır ve sonuna ünlem işareti konulur.

Yangına körüklän gitme! (G.F.107)
Kızmış er koor gibi-
Sıcaktır ***hay gidi!*** (S.G.20)
Ne gözäl hem şen yaamur! (K.79)
Tez-tezä onu beener...
*-**Of** gölgäm benim!*
O zaman deyi verer;
*"**Hay** evlenelim!"* (A.44)

YAPILARINA GÖRE CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Cümleleri yapılarına göre iki ana bölüme ayırıyoruz:
Basit cümle ve birleşik cümle.

Basit Cümle

Sadece bir işi, oluşu, hareketi, duyguyu, düşünceyi veya yargıyı anlatan cümleye **basit cümle** denir.

Gagavuz Türkçesi ders kitapları ve Gagavuz Türkçesi'ni yapı bakımından değerlendiren bazı Türkologlar basit cümleyi, iki gruba ayırmaktadırlar:[6]

Dar cümle

Özne ve yüklemden, yani temel unsurlardan kurulu cümlelerdir.
Yaşáárlar kavaklar (U.45).
Yollar büküklü (A.24).

Geniş cümle

Özne, yüklem ve tümleçlerden, yani temel ve yardımcı unsurlardan kurulu cümlelerdir.

Her bir otun yaraya mehlemi olar mı? (T.86)
Fena lüzgär titsi haşlar (S.G.33).

Birleşik Cümle

Birden fazla işi, oluşu, hareketi, duyguyu, düşünceyi veya yargıyı anlatan cümlelere **birleşik cümle** denir. Birleşik cümlede bir temel iş veya yargıya bağlı ve eş değerde diğer temel işler, yargılar bulunabileceği gibi temel işi, yargıyı tamamlayan yardımcı iş veya yargılar da bulunabilir. Bu iş ve yargıları ifade eden birden çok yüklem ve bu yüklemlere bağlı unsurlar birleşik cümleyi meydana getirir. Temel ve yardımcı

---

[6] N. İ. Baboğlu, İ. İ. Baboğlu, *Gagauz Dili. Sintaksis IX-X klasslar için.* Kişinev, 1988, s.54
N. P. Arabacı, L. A. Pokrovskaya, D. N. Tanasoğlu, *Gagauz Dili. Gagauz Şkolalarının 4-5.ci klassları için.* Kişinev, 1959, s.21
F. R. Zeynalov, age., s.164

cümlelerin çeşidi, durumu, birleşik cümleye kattığı anlam, birbirlerine bağlanış şekilleri birleşik cümlenin çeşitlerini belirleyen hususlardır.

Gagavuz Türkçesi'nde birleşik cümle temayülü oldukça fazladır. Sade ve basit söyleyiş özelliği gelişmediğinden bilhassa nesirde uzun ve birleşik cümleler kullanılır. Bu anlayışın bir sonucu olarak, fiilimsilerin kullanılışının yeterince oturmadığı görülmektedir. Türkçe'nin çok önemli bir ifâde zenginliği olan fiilimsiler yerine batı dillerinin pek çoğunda olduğu gibi çekimli fiiller kullanılmakta, bazen bu çekimli fiiller cümle başı bağlaçlarıyla takviye edilmektedir. Çekimli fiiller, fiilimsilerin fonksiyonunda kullanıldığı için bu cümleler şekil olarak birleşik, anlamca basittir:

*Açan sa onnar **gittiler**, kahıra **düştü.*** (C.240) cümlesini "Onlar gidincä kahıra düştü." şeklinde *-ince* zarf-fiiliyle daha sade bir şekilde söylemek mümkün olduğu halde; *git-* fiili görülen geçmiş zamanda çekimlendirilmiş; **açan** "o zaman" zaman zarfıyla da ifâde kuvvetlendirilerek asıl cümlenin yüklemine bağlanmıştır.

Ama sölemeycäm evdä, ani evlenecez. (C.64) cümlesinde **-cek** sıfat-fiili yerine, gelecek zamanın I. çokluk şahsı kullanılmış ve **ani** bağlacıyla temel cümlenin yüklemine bağlanmıştır. "Ama evleneceğimizi evde söylemeyeceğim" cümlesinde **-cek** sıfat-fiili kullanıldığından daha tabii bir ifâde tarzı görülmektedir.

O sindi-gitti. (H.O.106), *Açan da davrandın-kalktın.* (D.Ö.105) cümlelerinde biri diğeriyle ilgili bir hâli bildiren, fakat ikisi de aynı tür çekim ekleri ile çekimli olarak kullanılan iki fiil görülmektedir. Bu fiillerin birbirini anlam bakımından tamamladığını göstermek için de aralarına "-" konulmuştur . Bu cümleler "O sinerek gitti." "O zaman sen davranıp kalktın." şeklinde söylendiğinde bu fiillerden birincisinin ikincisini hâl ve zaman bakımından tamamladığı daha açık bir şekilde görülmektedir.

Fiil çekimleri hakkında bilgi verilirken anlatıldığı ve örneklendirildiği gibi Gagavuz Türkçesi'nde emir 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi istek kipinin 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi yerine kullanılmaktadır.

Ayrıca aynı çekim mastar şekli ve bazı sıfat-fiil şekilleri yerine de kullanılabilmektedir. Bu özelliğin Balkan dillerine has olduğu ve oradan Gagavuz Türkçesi'ne geçtiği söylenmektedir.[7]

Kurtarıcısına kendi biricik kızını istemiş gelin versin (M.73) "istemiş gelin versin ~ gelin vermek istemiş".

İstärdi annasın inanar mı oolu (İ.T.235) "istärdi annasın ~ anlamak isterdi".

Biz, altı işçi, oturarak bekläärdik gelsin maşina betonnan. (C.141) "bekläärdik gelsin ~ gelmesini bekliyorduk".

Açan taa bir saat kaldıydı iş bitsin (C.144) "bir saat kaldıydı iş bitsin ~ iş bitmesine bir saat kaldıydı".

...üüretmiş , ne yapsınnar (İ.T.104) "ne yapacaklarını öğretmiş".

Mastar şeklinin istek-emir çekimi yerine kullanılması da mümkündür.

---

[7] Lyudmila A. Pokrovskaya, *"Gagauz Dilinin ve Balkan Türk Ağızlarının Bazı Sentaks özellikleri"*. **Bilimsel Bildiriler 1972,** Ankara, 1975, s.233

[8] G. A. Gaydarci, *"Sposobı Podçinenya i Tipı Pridatoçtnıh Predlojeniy Gagauzkom Yazıka"*. **Sovyetskaya Türkologiya,** 1976, s.56.

Ama nasıl sölemää da o savuşsun (C.146) "nasıl sölemää da o savuşsun ~ nasıl söyleyim de savuşsun".

Bu açıklamalar ışığında birleşik cümle çeşitlerini, sırayla ele alalım:

Şart birleşik cümlesi

Şart fiil çekimi bağımsız hüküm bildirmez, ancak istek anlamında kullanıldığında, yani asıl fonksiyonu dışında kullanıldığında bir hüküm ifadesi taşır.

Gagavuz Türkçesi'nde, Türkiye Türkçesi'nden farklı olarak yardımcı cümle yani şart cümlesi her zaman başta bulunmaz ve genellikle **"eer"** cümle başı edatıyla kuvvetlendirilir.

Uz olur mu gölgä ***eer*** *iiiri* ***sa*** *fidan* (C.Y.23).

Eer *lääzımsa, yaz oolum yaz!* (C.257).

Eer sä *gelir sän bekleyäymişin!* (C.103).

Eerlem *yanılarsak, neçin aalaşarız onnara, kime biz yannaşık* (C.Y.13).

Karı esabı bilmersä , o zaman evdä da bişey olmaycak (C.173).

*Gidär****sän*** *- geleceklär,*

*Verär****sän*** *- vereceklär,*

*Sayar****san*** *- sayacaklar*

*Düüşär****sän*** *- düveceklär* (U.76).

*Ama yanılar****sak*** *hem pişman olar****sak****, zor bulmaa kaybedilmiş yolu* (C.Y.13).

Gagavuz Türkçesi'nde şart çekimi kullanılmadan da şart ifâdesi taşıyan yardımcı cümlelerle birleşik cümle yapılmaktadır.[8]

Yapacáz ne deycän (M.39) "deycän ~ dersen".

1944'cü yılda faşiştlär, yaalayıp ökçelerini kaçárlar orayı, nerdän gelmişlär (C.308) "gelmişlär ~ gelmişlerse".

Onun imii bozulsun,

Kimnär eker duşmannı (D.Ö.129) "eker ~ ekerse".

İç içe birleşik cümle

Tam ve bağımsız bir yargı veya iş ifâdesi taşıyan bir cümlenin bir başka cümlenin bir unsuru hâlinde kullanılmasıyla meydana gelen birleşik cümledir.

Yat ta uyu*, -dedi, dostça bakışlan* (İ.T.125).

Ama ses ***"yandım"*** *yok !* (M.67)

Demä bana "gözäl"*- dedi, Tanya* (D.Ö.66).

Nakil ifadesi taşıyan cümlelerde nakledilen kısımlar tırnak içine alınmaktadır. Birinci cümlede, *"yat"* ve *"uyu"* yardımcı cümlelerin, *"dedi"* temel cümlenin yüklemidir. İkinci cümlede *"yandım"* yardımcı cümlenin, *"yok"* temel cümlenin yüklemidir. Üçüncüsünde ise *"demä"* yardımcı cümlenin, *"dedi"* temel cümlenin yüklemidir. Bu sıralamadan da anlaşılabileceği gibi Gagavuz Türkçesi'nde iç içe birleşik cümle yardımcı unsurun önce, temel unsurun sonra gelmesi sebebiyle Türkçenin genel cümle (sentaks) mantığına da uymaktadır.

---

[8] G. A. Gaydarci, *"Sposobı Podçinenya i Tipı Pridatoçnih Predlojeniy Gagauzkom Yazika"*. **Sovyetskaya Türkologiya**. 1976, s.56

Kimsin sän *- sormuş tilki* (G.F.182).
Siz alın, *-cuvap etti Zlata* (P.151).
Ama bän seni lääzım deneyim, *söleer dev adamı* (D.A.O.8).

Örnek cümlelerde, yardımcı cümleyi temel cümleye bağlayan "diye" zarf-fiilinin kullanılmadığı görülmektedir. Gagavuz Türkçesi'nde zarf-fiillerin kullanılışının fazla yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Temel cümleyle yardımcı cümle arasına "-" konularak cümlelerin anlam ve şekil bakımından birbiriyle ilgisi gösterilmeye çalışılmaktadır.

Ara sözler (İç cümle)

Cümlenin her hangi bir unsurunu açıklayan anlam ve şekilce temel cümlenin bildirdiği iş veya yargıyla ilgili olmayan cümlelerdir. Ara sözler genel bir dilek ifadesi veya temel cümlenin içine yerleştirilmiş bağımsız yargılı bir cümle olabilir. Bazı hâllerde bir açıklama ifâdesi olarak **"ki"** bağlacıyla temel cümleye bağlanabilir.

*Ahmaklardan-**savaşarım**-kaçamäärım* (C.Y.51).

*Bay ilişka sanmış, **-ki bu tombarlak iş-** hırsızın kafası sanmış, ani insan öldürdü* (İ.T.233).

*Ne karar koyer **-çıkaramayıncak başa-** bırakmak yok* (İ.T.230).

*Ko başkası da , **Allaa versin**, sevsin sizi bölä* (C.Y.96).

*Uurayardım bän havaya, **ki bet çıksın**, ömürü kösteklesin* (D.Ö.111).

*Gülümsärsä lafın türküdä, **iyi biläsin** - eri var canımda* (D.Ö.127).

Ara sözlerin temel cümleden bağımsız bir ifade taşıdığını belirtmek için "-...-" veya ",...," arasına alınmaktadır.

Açıklama birleşik cümleleri

Yardımcı cümlesi, temel cümleyle bildirilen yargıyı veya işi açıklayan birleşik cümlelerdir. Temel cümle, yardımcı cümleden önce gelir. Bu iki cümleyi, açıklama ifadesi katan ":" işareti bağlar. Açıklama cümlelerini, cümle başı bağlaçlarıyla birbirine bağlanan ve aralarında açıklama ilgisi bulunan birleşik cümlelerden ve ara sözlerden ayrı değerlendirmek gerekir.

Gördüm: Durardın sän gelincä
Ona yakın yarım adım (C.Y.60).
Seviner dolay ona:
Bu boya gözäl durar! (S.G.7)
Açár ikinci kapuyu da şaş-beş olár: Bir tepä ölü teni görer! (G.F.198)
Bana deyärdilär : "Sevin!"
Bu yaşaman senin-resim! (Z.E.109)
Şu doymazı deneyim:
Az mı seni besledim? (B.56)

Ki'li (ani // aniki) birleşik cümle

Türkçe'ye Farsça'dan girmiş bir birleşik cümle çeşididir. Gagavuz Türkçesi'nde **ki** bağlacı yanında, sorma edatı **ani** (< hani < kanı) ve bu edatla **ki** bağlacının birleşmesiyle ortaya çıkan **aniki** bağlacı da aynı fonksiyonda kullanılmak-

tadır:[9] Temel cümle önce yardımcı cümle sonra gelir. **Ki**'li birleşik cümleler Türkçe'nin cümle (sentaks) mantığıyla düzenlendiğinde yardımcı cümle girişik cümle düzeni içinde temel cümlenin nesnesi, tümleci veya zarfı durumuna gelebilir. **ki // ani // aniki** bağlaçlarıyla temel cümleye bağlanan yardımcı cümleler, tayin, derece, maksat, sebep, hâl, yönelme, yer gibi anlamlar katar.

ki bağlacıyla örnekler:

Bän çalışarım gün gündän

***Ki** onnara brakmaa fayda* (D.Ö.120) "Tümleç yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Ah annadık **ki** dönmeycän geri!* (Ü.D.173), "Nesne yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

Çocuu sevindirmää,

***Ki** var baaşış kıştan,*

Er örtülü yorgan (H.O.98) "Temel cümleyi tümleç yan cümlesine bağlıyor"

ani bağlacıyla örnekler:

Sora ansız bir zaman

*Annamış, **ani** kızı beener* (C.Y.85) "Nesne yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Sansın ürääm söledi **ani** sän gelecän* (P.233) "Nesne yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Biz annáárız, **ani** sän büük bilgi işini yapársın* (P.241) "Nesne yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Gittim almaa spravka, **ani** kocamın gözü görmeer* (C.39) "Zarf yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

aniki bağlacıyla örnekler:

*Sevinerim, **aniki** kefsizliim geçti* (İ.T.81) "Tümleç yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Hep sanacáyz, **aniki** sän geçtin* (İ.T.26)" Nesne yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

*Ne türlü kolaylık saade biz aaramadık, **aniki** kurtulmaa bu tekliftän* (P.127) "Zarf yan cümlesini temel cümleye bağlıyor".

Gagavuz Türkçesi'nde birden fazla yardımcı cümle **ki // ani // aniki** bağlacıyla temel cümleye bağlanabilir.

*Boşuna eskidin laf kalmamış, **ani** laf baldan tatlımış hem, **ani** neredän laf çıkarmış can da hep oradan!* (M.67)

Sıralı Cümleler

Bağımsız hükümlü veya anlamca birbirini tamamlayan basit cümlelerin şekilce bağlanmasıyla meydana gelen birleşik cümlelerdir.

---

[9] G. A. Gaydarcı., agm., s. 55-45

Bağlaçsız sıralı birleşik cümle

Basit cümlelerin bağlaç kullanılmadan birbiri ardınca sıralanmasıyla meydana gelen cümlelerdir. Sıralı cümlelerin öznesi, nesnesi veya başka bir unsuru ortak olabilir:

O şimdi diildi baargan, yavaştı (P.135).

Cümlede *"O"* öznesi ve *"şimdi"* zaman zarfı *"diildi baargan"* ve *"yavaştı"* yüklemlerinin ortak unsurudur.

Sıralı birleşik cümlelerde bazen bağlaç söylenmese de fonksiyonu söyleyiş ve vurguyla verilir.

Toplanmışlar insannar, bakarlar o kloçka kaybelmiş. (D.A.O. 39) *"bakarlar"* yükleminden sonra **ki // ani** bağlacı söylenmemiş olsa da fonksiyonu hissedilmektedir. Bu tür cümleler şekil bakımından bağlaçsız gibi görülseler de söyleyiş bağlaç fonksiyonunu hissettirir.

Sıralı cümlelerin bazıları da anlam bakımından bağımsız iki ayrı basit cümlenin virgülle bir birine bağlanmasıyla meydana gelir. Bu tür cümleler iki bağımsız cümle olarak da kullanılabilir.

Avcılıımda av eti ***imedim****, sevdiceemä "ayolum"* ***demedim*** (G.F.108).

Şiir bentlerini meydana getiren mısralardan kurulmuş sıralı birleşik cümlelerden bir kısmı böyle şekil ve anlamca bağımsız olan, basit cümleler olarak da kullanılabilecek cümlelerdir.

Sus avşam uslu ***iner****,*
Geniş kırlara,
Raatlık kaba ***yayılar****,*
Çift karalına. (T.35)

Bağlaçlı sıralı cümle

Cümle başı bağlaçları veya virgül, noktalı virgül gibi noktalama işaretleri yerine kullanılan bağlaçlarla şekilce; bağlaçların yardımcı cümleye kattığı anlam ilgisine göre de anlamca birbirine bağlanan sıralı birleşik cümlelerdir. Bağlaçların cümleye kattığı anlamlar, bağlaçlar bölümünde tek tek incelendiği için burada ayrıca ele alınmayacaktır. Bağlaçlar yanında bazı zamir ve zarflar da cümle başı bağlacı gibi kullanılabilmektedir.[10]

Ki'li birleşik cümleler de bağlaçla kurulan cümlelerdir. Fakat bu tür cümleler Türkçe'nin cümle (sentaks) düzeni içinde farklı bir durum arz ettiği için ayrıca değerlendirilmiştir. **"ani // aniki"** bağlaçları da Gagavuz Türkçesi'nde genel Türkçe'deki **"ki"** bağlacı fonksiyonunda kullanıldığı için aynı başlık altında değerlendirilmiştir.

Bağlaçlı sıralı birleşik cümlelerde bağlaç yardımcı cümlenin başına gelir ve zaman, sebep, şart, derece, tayin, açıklama gibi fonksiyonlarla yardımcı cümleyi temel cümleye bağlar. Gagavuz Türkçesi'nde bağlaçlı sıralı birleşik cümlelerde yardımcı cümle, temel cümleden önce gelebileceği gibi sonra da gelebilir.

Vardı üç kakum, ***ama*** *onnarı kavradılar dev adamnarı* (D.A.O.41).

---

[10] G. A. Gaydarci, agm., s.48

ama bağlacı temel cümleden sonra gelen yardımcı cümleyi açıklama ifâdesi ile temel cümleye bağlamaktadır.

Açan o etişti, primprietor taa gelmemişti (P.95).

açan bağlacı temel cümleden önce gelen yardımcı cümleyi zaman anlamıyla temel cümleye bağlamaktadır.

Bağlaçlı sıralı birleşik cümleleri şekilce bağlayan, yani bağımsız basit cümleler hâlinde kullanılabilecek cümleleri birbirine bağlayan sıralama bağlaçları bağladıkları cümlelere anlamca bir katkıda bulunmazlar. Bunlar **"da", "hem"** bağlaçlarıdır, **virgül, noktalı virgül** işareti yerine kullanılırlar.

*Pay edecez neyimiz var **da** alacáz hepsimiz angı yolu isteeriz* (G.F.134).

Soluk ilin olsun,

***Hem** gül kämil açsın* (D.Ö.35).

Gagavuz Türkçesi'nde temel cümleye şekil ve anlamca bağlanmış birden çok yardımcı cümleyle kurulmuş bağlaçlı sıralı birleşik cümleler oldukça yaygın olarak kullanılır:

*Türk bilgiçi yazár, **ani** çitakların lafları uyar türk dilinnän, **ama** sora o gösterer bir sıra laf, angıları yok türkçe'de* (C.310).

"ani" ve *"ama"* bağlaçları başında bulundukları yardımcı cümleleri, temel cümlenin yüklemi *"yazar"* fiiline bağlamaktadır.

*Bän inanamadım gözlerimi, **açan... açan** ansızdan gördüm, **ani** aulda peydalanmış bir büük trakalı öküz.* (D.A.O.60).

"açan" ve *"ani"* bağlaçları başına geldikleri yardımcı cümleleri, temel cümlenin yüklemi *"inanamadım"* fiiline bağlamaktadır.

*Redaktor korktu, **ani** öldürmesin birşey insanı, **da** tez tez döktü su tezään başına* (İ.T.159).

"ani" bağlacı *"öldürmesin"* yüklemini temel cümlenin *"korktu"* yüklemine bağlamaktadır. *"da"* bağlacı ise *"döktü"* yüklemini bağımsız bir hüküm unsuru olarak cümleye dahil etmektedir.

Karışık Birleşik Cümle

Buraya kadar ayrı başlıklar altında incelediğimiz şartlı, iç içe, açıklama, sıralı, ki'li birleşik cümleler ve ara sözlerin bir kaçının bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik cümlelerdir.

Gagavuz Türkçesi imlâsı yazıda sade ve basit ifâde yerine geniş ve karmaşık bir temele oturtulduğundan karışık birleşik cümleler küçüksenmeyecek bir seviyededir. Birleşik cümle çeşitlerini şekil bakımından bir az daha sadeleştirmek, daha açık bir ifâdeyle daha dar bir çerçeve içinde tasnif etmek mümkündür. Fakat yazılı ifâdeyi noktalama işaretleri belirlediğinden, büyük harfle başlayıp noktayla biten veya iki nokta arasında kalan bir ifâdeyi veya ifâdeler bütününü cümle olarak almak durumunda kaldık. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi birleşik cümleyi anlamı aksettiren bir düzenleme, bir şeklî plan olarak değerlendirdik.

Birleşik cümleleri tasnif ederken ve adlandırırken Türkiye Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi gramer terminolojisini göz önüne almakla birlikte, herhangi bir çalışmaya veya bir dilcinin görüşlerine tam olarak bağlı kalmadık.

Bu açıklamaların ışığında karışık birleşik cümleleri örneklendirelim:

Uyuyarkan sokaklarda, o hep düşünärdi, nasıl ad koyacák eer kazanabilirsäydi beygir (C.223).

Sıralı, şartlı birleşik cümle

-Bän seni çaardım onun için, - dedi Kırboba, - ki söyleyim, ani bän kolvererim seni, boşandırarım seni çirkin baalantıdan, angısına bän seni baaladım (P.69).

İçiçe, ki'li, sıralı, ara sözlü birleşik cümle

CÜMLE TAHLİLİ

Cümleyle ilgili anlattıklarımızı örnek cümleler üzerinde bir bütün olarak gösterelim:

Mali, mali
İhtär malim,
Kaar saurardı dışarda (Z.E.41).

Bu cümlede;

"Mali, mali, ihtär malim" ifâdesi seslenme ünlemidir. Bu sebeple cümle dışı unsur olarak değerlendirilmelidir. Bu cümlenin yüklemi *"saurardı"*, öznesi *"kaar"*, *"dışarda"* ise yer tamlayıcısıdır.

Bu cümle;
Unsurlarının dizilişine göre: devrik,
Yükleminin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: basit cümledir.

Avşam üstü şkolanın aulundä peydalandı primarın senselesinden bir adam, onu kolverdilär lokotenendä (C.77).

Bu cümle sıralı birleşik bir cümle olduğu için iki yüklem vardır.

I. cümlenin yüklemi *"peydalandı"*, öznesi *"primarın senselesindän bir adam"*, zaman zarfı *"avşam üstü"*, yer tamlayıcısı *"şkolanın aulunda"* kelime ve kelime gruplarıdır.

II. cümlenin yüklemi *"kolverdilär"*, öznesi gizli öznedir *"onlar"*, belirtili nesnesi *"onu"*, yer tamlayıcısı *"lokotenendä"* kelimeleridir.

Bu cümle;
Unsurlarının dizilişine göre: devrik,
Yükleminin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: bağlaçsız sıralı birleşik cümledir.

Zımba pindi germä üstünä, abandı sopasına da başladı siiretmää, nicä otlåär koyunnar (İ.T.163).

Bu cümle karışık birleşik cümledir. Bu sebeple önce yüklemleri buluyoruz.

I. cümlede yüklem *"pindi"*, özne *"zımba"*, yer tamlayıcısı *"sopasına"* kelimeleridir.

II. cümlede yüklem *"abandı"*, yer tamlayıcısı *"sopasına"* kelimeleridir.

III. cümle birleşik cümleye *"da"* bağlacıyla bağlanmış, yüklemi *"başladı"*, *siiretmää"* kelimeleridir.

IV. cümlede sıfat-fiil fonksiyonuyla temel cümleye bağlanan *"otlâár"*, yüklemi *"siirtemää"* isim-fiiline hâl ifâdesi katmaktadır. *"koyunnar"* özne *"nicä"* soru zarfıdır.

Bu cümle;
Unsurlarının dizilişine göre: devrik,
Yükleminin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: karışık birleşik cümledir.

Alın da verin siz kendiniz, -yavaşıcık dedi Vera (P.101).

Bu cümle içiçe birleşik cümledir.

Temel cümlenin yüklemi *"dedi"*, öznesi *"Vera"*, zarfı *"yavaşıcık"*, yardımcı cümle temel cümlenin nesnesi görevindedir.

Yardımcı cümle kendi içinde sıralı birleşik cümledir. Yüklemler *"alın"*, *"verin"* fiilleridir. *"da"* cümleleri bağlayan bağlaçtır. Bu iki fiilin de ortak öznesi *"siz kendiniz"* kelimeleridir.

Bu cümle;
Unsurlarının dizilişine göre: devrik,
Yüklemin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: içiçe birleşik cümledir.

Ayıya bal dattırmışlar da çarşıda katran da kalmamış (G.F.108).

Bu cümle sıralı birleşik cümledir.

I. cümlenin yüklemi *"dattırmışlar"*, öznesi gizli *"onlar"*, nesnesi *"bal"*, yer tamlayıcısı *"ayıya"* kelimeleridir.

II. cümlenin yüklemi *"kalmamış"*, öznesi *"katran"*, yer tamlayıcısı *"çarşıda"* sözleridir.

"da" bağlacının ilki iki basit cümleyi birbirine bağlıyor, ikincisi *"katran"* öznesini pekiştiriyor.

Bu cümle;
Unsurlarının dizilişine göre: düz,
Yükleminin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: sıralı birleşik cümledir.

Berber, bir kel kafalı adam, sabunnadı çocuun suradını da başladı kazımaa körcä usturaylan yanaklarını (İ.T.108).

Bu cümle karışık birleşik cümledir.

Ara söz, *"berber"* öznesini açıklamaktadır; yüklemi, *"bir kel kafalı adam"* öznesi *"berber"*'dir.

I. cümlenin yüklemi *"sabunnadı"*, özne yine *"berber"*, belirtili nesnesi *"çocuun suradını"* kelime ve kelime gruplarıdır.

II. cümlenin yüklemi *"başladı"* yer tamlayıcısı *"kazımaa körcä usturaylan yanaklarını"*, öznesi ortak *"berber"*, isim fiil grubunun belirtili nesnesi *"yanaklarını"*, zarfı ise *"körcä usturaylan"* sözleridir.

Bu cümle;

Unsurlarının dizilişine göre: devrik,

Yükleminin cinsine göre: ara söz isim, diğerleri fiil,

Anlamına göre: olumlu,

Yapısına göre: karışık birleşik cümledir.

Veriim mi ona, osa vermiim mi? (B.T.68)

Bu cümle bağlaçlı sıralı birleşik cümledir. Bu sebeple iki tane yüklem vardır.

I. cümlenin yüklemi *"veriim mi"*, yer tamlayıcısı *"ona"*, *"osa"*, denkleştirme bağlacı olarak iki cümleyi birbirine bağlamaktadır.

II. cümlenin yüklemi *"vermiim mi"*

Özne iki cümle için de *"bän"* gizli öznesidir.

Bu sıralı cümlenin;

Unsurlarının dizilişine göre: I. cümlesi devrik, II. cümlesi düz,

Yükleminin cinsine göre: fiil,

Anlamına göre: soru,

Yapısına göre: sıralı bağlaçlı birleşik cümle olduğu görülmektedir.

Gidä gidä etişmişlär cendem deliinä (G.F.146).

Cümlenin yüklemi *"etişmişlär"*, zarfı *"gidä gidä"* zarf-fiil tekrarı, yer tamlayıcısı *"cendem deliinä"*.

Bu cümle;

Unsurlarının dizilişine göre: devrik,

Yükleminin cinsine göre: fiil,

Anlamına göre: olumlu,

Yapısına göre: basit bir cümledir.

Kız söleer çocaa: -Benim bobam büücü padişaası, ama senin da öküzlerin dev öküzläri, diil mi? (M.16)

Bu cümle birleşik cümle olduğundan üç tane yüklem bulunmaktadır.

I. cümle temel cümledir. Yüklemi *"söleer"*, öznesi *"kız"*, yer tamlayıcısı *"çocaa"* kelimeleridir.

II. ve III. cümle yardımcı cümledir. Temel cümleyi açıklamaktadırlar ve birbirlerine *"ama"* bağlacıyla bağlanmışlardır.

II. cümlenin yüklemi *"büücü padişaası"*, öznesi *"benim babam"*. Bu cümle temel cümleye ":" ile bağlanmıştır.

III. cümlenin yüklemi *"dev öküzleri, diil mi?"*, öznesi *"senin öküzlerin"* aradaki *"da"* pekiştirme fonksiyonuyla kullanılmış sona gelen bağlaçtır.

Bu cümlenin;

Yüklemin cinsine göre : I. cümle fiil, II. ve III. cümle isim temel cümlesi devrik, yardımcı cümleleri düz;

Anlamına göre: olumsuz soru ifadesiyle ikinci yardımcı cümlesi de dahil olmak üzere olumlu,

Yapısına göre: açıklamalı, bağlaçlı sıralı birleşik cümle olduğu görülmektedir.

Yaadı bir suuk hızlı yaamur,
O yıkadı çiçekleri (C.Y.64).

Bu cümle birleşik cümle olduğundan iki tane yüklem vardır.

I. cümlenin yüklemi *"yaadı"*, öznesi *"bir suuk hızlı yaamur"*dur.

II. cümlenin yüklemi *"yıkadı"* öznesi *"o"*, belirtili nesnesi *"çiçekleri"* kelimeleridir.

Bu cümle;

Unsurlarının dizilişine göre: devrik,
Yükleminin cinsine göre: fiil,
Anlamına göre: olumlu,
Yapısına göre: bağlaçsız sıralı birleşik cümledir.

Gagavuz Türkçesi'nde cümle konusunda görülen bazı özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

Gagavuz Türkçesi, ses ve şekil özellikleri yanında, cümle özellikleri bakımından da -izah edeceğimiz bir kaç husus dışında- Genel Türkçe'ye göre büyük bir farklılık arz etmeyen bir Oğuz grubu Türk şivesidir.

Gagavuz Türkçesi'nde **devrik cümle** düz cümleye göre daha fazla yaygındır. Bu sebeple Gagavuz Türkçesi'nin cümle yapısı batı dilleriyle, özellikle de Slav dilleri ile karşılaştırılmış; devrik cümle düzeninin Slav dillerinden Gagavuz Türkçesi'ne aktarılan bir özellik olduğu savunulmuştur. Gagavuz Türkleri'nin Bulgarlar, Yunanlılar, Romenler ve Ruslarla içiçe yaşadıkları, tarihin belli dönemlerinde bu milletlerin dillerinden birini veya bir kaçını öğrendikleri ve konuştukları düşünülürse, batı dillerinin Gagavuz Türkçesi üzerinde bazı etkiler bıraktığı kabul edilebilir. Ancak Gagavuz Türkçesi'nde görülen devrik cümleler herhangi bir batı dilinin cümle düzeniyle tam bir benzerlik göstermez. Söz gelimi, yüklemi başta olan basit ve birleşik cümlelerde özne ortada veya sonda bulunabilir, hatta bazen özne hiç kullanılmaz. Batı dillerinde görülen **özne+yüklem+yardımcı unsurlar** düzeni bazı cümlelerde görülmekle birlikte sistemleşmiş ve yaygınlaşmış bir cümle özelliği değildir. Aynı ölçüde bilhassa anonim özellik gösteren halk edebiyatı mahsûllerinde ve her hangi bir yazarın, şairin eserlerinde düz cümleye rastlamak da mümkündür.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen devrik cümleleri, Gagavuz Türkleri'nin Türkçe dışında başka dilleri öğrenmek ve kullanmak zorunda kalmaları yanında, bu şivenin 20. yüzyılın başına kadar bir **konuşma dili** olarak kalmasına ve konuşma dilindeki rahatlığın ve serbestliğin yazı diline yansımasına da bağlamak gerekmektedir. Köklü bir

yazı dili geleneği olmayan her şivede, hatta yazı dili gelişmiş şivelerin ağızlarında bile benzer özellikleri bulabiliriz.

İsim-fiiller, sıfat-fiiller ve **zarf-fiiller** Türkçe'nin ifâdeyi kolaylaştıran ve zenginleştiren en önemli unsurlarındandır. Gagavuz Türkçesi'nde de bu unsurlar kullanılmaktadır. Ancak bazen bu şekillerden biriyle daha kolay ve rahat kurulabilecek cümleler, çekimli fiiller ve bu çekimli fiili takviye eden cümle başı bağlaçlarıyla kurulmaktadır. Bu hususu, Gagavuz Türkçesi cümle yapısının bir özelliği olarak görmek gerekmektedir.

Şart birleşik cümlelerinde, şart ifâde eden yardımcı cümlenin yüklemi, temel cümlede aynen veya benzer şekilde söylenmişse, yardımcı cümlenin yüklemi kullanılmayabilmektedir.

İsim-fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin kullanılışı ve şart bileşik cümlelerinin yardımcı cümlesinin yükleminin düşmesi her hangi bir sisteme bağlanmamış, zaman zaman görülen cümle özellikleridir.

Hâl ekleri görev değişikliği, cümle unsurlarından nesne ile yer tamlayıcılarının şekil bakımından bir birine karışmasına yol açmaktadır.

Cümlenin ifâdenin temel unsuru olduğu düşünülürse; **istek emir** çekiminin 3. teklik şahsının, **-mAA** mastar eki yerine kullanılması da morfolojik özellik olmaktan çıkıp cümle özelliği haline gelmektedir.

İşaret edilen bu hususlar ve bunun dışında kalan diğer bazı morfolojik hususlar toplu olarak göz önünde bulundurulduğunda; Gagavuz Türkçesi cümle yapısını Türkçe'nin cümle düzeni dışında saymak mümkün değildir. Fakat Gagavuz Türkçesi'ne başka dillerden giren bazı ödünç kelimeler gibi, bir takım morfoloji ve cümle özellikleri de girmiştir. Bunların önemli bir kısmı zaman içinde Türkçe'nin morfoloji ve cümle özellikleri içinde kaybolmuş; ancak Gagavuz Türkçesi'ne de kendine has bir cümle özelliği katmıştır.

SÖZLÜK

-A-,-Á-

aaç (İ.T.124) aç.
aaç (İ.T.196) ağaç.
aad (C.311) ad, isim
aalem (İ.T.82) < (T.T. alem < Ar. âlem) alem, dünya.
aara- (C.40) aramak.
aara (C.Y.27) ara.
aard (İ.T.33) art.
aaret (B.T.29) < (T.T.ahret < Ar. âḫiret) öbür dünya, ahret.
aároport (İ.T.118) < (Rus. aárport < İng. airoport) hava limanı.
aaz (D.Ö.62) az.
aaz (İ.T.129) ağız.
aba < (T.T. aba Ar.ʿabâ) keçeden yapılmış elbise veya ayakkabı.
abrikos (C.199) < (Rus. abrikos) kaysı.
acaba (İ.T.17) < (T.T. acaba < Ar.ʿacebâ) tereddüt edatı, acaba.
adet (C.Y.56) < (T.T. âdet < Ar.ʿâdet) töre, adet.
adres (D.Ö.4) bk. adrez.
adrez (P.189) < (Rus. adres < Fr. adresse) adres.
advokat (P.183) < (Rus. advokat < Fr. avocat) avukat.
aeroplan (İ.T.116) < (Rus.aároplan < İng. aeroplan) uçak.
aferim (B.T.76) < (T.T. aferin, Far. âferîn) beğenme edatı, aferin.
afişa (P.161) < (Rus. afişa < Fr. affiche) afiş.
afta (İ.T.30) < (T.T. hafta < Far. hefte) hafta.
agnostitsizma (P.164) < (Rus. agnotitsizma < Fr. agnoticisme) bilinmezcilik.
ágoist (P.115) < (Rus. ágoist < Fr. egoiste < Lât. ego) bencil.
agronom (İ.T.75) < (Rus. agronom < Fr. agronome) ziraat mühendisi.
ahmak (İ.T.152) < (T.T. ahmak < Ar. ahmak) ahmak, budala.
ahtlı (D.Ö.132) < (T.T. ahtlı < Ar.ʿahd+lı) söz vermiş, ahdı olan.
ákonomika (İ.T.240) < (Rus. ákonomika < Fr. économique) ekononomik,ekonomiyle ilgili.
ákperiment (İ.T.174) < (Rus. ákperiment) tecrübe.
akran (C.116) < (T.T. aḳran < Ar. aḳrân) akran, yaşıt.
ákran (P.90) < (Rus. ákran < Fr. écran) perde, ekran.
ákskursiya (P.103) < (Rus. ákskursiya) gezi, seyahat.
ákslibris (P.278) < (Rus. ákslibris < Fr. eks-libris) kitap üzerine konulan damga veya işaret.
ákspeditsiya (P.96) < (Rus. ákspeditsiya < Fr. expéditsion) araştırma, etüd.
ákspluatatsiya (İ.T.214) < (Rus. ákspluatatsiya < Fr. exploitatio) sömürme.
áksponat (P.169) < (Rus. áksponat) numune, eşya, mal.

ákspozitsiya (P.166) < (Rus. ákspozitsiya < Fr. exposition) sergi, panayır.
ákspromt (U. 62) < (Rus. ákspromt) hazırlıksız konuşma.
akssesuar (P.147) < (Rus. akssesuar < Fr. accesoire), donanım, aksesuar.
akstent (İ.T.220) < (Rus. akstent < Fr. accent) aksan, söyleyiş.
ákstoz (İ.T.150) < (Rus. ákstoz) kendi kendine.
aktual (P.283) < (Rus. aktual < Fr. actuel) günlük, aktüel.
akvarel (P.74) < (Rus. akvarel) suluboya.
ákzamen (P.69) < (Rus. ákzamen) imtihan.
akzemplayr (C.193) < (Rus. akzemplayr) nüsha.
al'bom (P.65 < (Rus. al'bom < Fr. albume) albüm.
alabastru (P.135) < (Rus. alabastru < Fr. albâtre) kaymak taşı, su mermeri.
álastik (P.242) < (Rus. álastik < Fr. élastique) elastik, esnek.
alaşa (M.4) atk. at. Krş. **YTS**, s.7; *alaşa*: sert başlı huysuz at, **KBLS**, s.2; *alaşa*: küçük [illegible], **KTLS**, s.3; *alaşa*: kısa.
álegiya (İ.T.220) < (Rus.álegiya < Fr.élégie) ağıt.
álektrovoz (İ.T.136) < (Rus. álektrovoz) elektrik.
alkogolik (C.176) < (Rus. alkogolik < İng. alcholik) alkolik.
Allah (İ.T.18) < (T.T. Allah < Ar. Allah) Allah.
alva (C.134) < (T.T. helva < Ar. helvâ) helva.
alvitsa (P.158) < (Rom. alvitsa, Rus. alvitsa) çiçek.
alyumin (İ.T.224) < (Rus. alyumin < Fr. aluminium); aliminyum.
amaz (İ.T.123) < (T.T. gammaz < Ar. gammaz) iftiracı, gammaz.
ambulatoriya (P.272) < (Rus. ambulatoriya, Rom. ambulatoriu) ambulans.
amenda (P.45) < (amendá) ceza, para cezası.
amin (C.37) < (T.T. âmin < Ar. âmîn) dilek ifadesi, amin.
amotsional (I.T.215) < (Rus. emotsinonal < İng. amotinoal) duygulu.
analiz (P.147) < (Rus. analiz < Fr. analiyse) analiz; bütünü parçalara ayırma.
ánergik (P.245) < (Rus. ánergik < Fr. énergique) enerji.
ánergiya (P.38) < (Rus. ánergiya, Fr. énergie)enerji.
angliyskiy (B.T.128) < (Rus. angliyskiy) İngiliz.
angış (P.192) mah. arabanın yan takıları. Krş. **DS.I**, s.262; *angoş*: akılsız, aptal, dangalak (Trabzon).
anmak taşi (G.İ. 35) mah. âbide.
anmak yapısı (G.İ. 35) mah. türbe.
annotatsiya (P.282) < (Rus. annotatsiya) izahlı özet.
annık (U.K.16) mah.< (Türk. anlık) sınır.
ansabl (P.277) < (Rus. ansabl < Fr. ensamble) topluluk , uyum, ahenk.
anteri (M.9) < (T.T. entari < Ar. anteri) entari, kadın elbesesi.
antinomiya (P.189) < (Rus antinomiya < Fr. antinomie) Felsefede iki kanun veya kural arasındaki ilişki.
antologiya (U.3) < (Rus. antologiya, Fr. antologie) antoloji.
ántsiklopediya (P.262) < (Rus. ántsiklopediya < Fr. éncyclopédie) ansiklopedi.
ántusiyazm (İ.T.226) < (Rus.ántusiyazm < Fr. ethusiasme) şevk, heyecan.
ántuziazma (İ.T.225) < bk. ántusiyazm.

ápitafya (D.Ö. 88) < (Rus. ápitafya < Fr. épitaphe) yazıt, mezar üzerine yazılmış yazı.
apofeoz (P.216) < (Rus. apofeoz < Fr. apothéose) yüceltme.
aposto (C.147) < (Rus. apostol < Fr. apostol) havarî.
apparat (P.117) < (Rus. apparat < Al. apparat) cihaz, aygıt.
apteka (P.45) < (Rus. apteka) eczane.
arenda (P.255) < (Rom. arenda, Rus. arenda) kira.
arestant (C.211) < (Rus. arestant) tutuklu.
argument (P.236) < (Rus. argument < Fr. argument) delil.
arhaik (P.90) < (Rus. arhaik < Fr.arhaique) klasik öncesi eskimiş söz veya eser.
arhangil (P.448) < (Rus. Rom. arhangel) büyük melek, cebrail.
arhipelog (P.242) < (Rus. arhipelog) takım adalar.
arhitektor (D.Ö. 141) < (Rus. arhitektor < Fr. architecture) mimarlık, mimar.
arhiv (P.164) < (Rus. arhiv < Fr. archive) arşiv.
arif (C.Y.77) < (T. T. ârif < Ar.ʿârif) ârif, bilgili.
arkuş (İ.T.35) < (Rom. arkuş) keman yayı, yay.
armie (C.159) < (Rus. amia < İng. army) ordu.
artikul (P.36) < (Rus. artikul) boğumlanmak.
artist (İ.T.211) < (Rus. artist < Fr. artist) sanatçı, oyuncu.
ased (U. 74) < (T.T. haset, Ar. hased) çekememezlik, haset.
asfalt (P.229) < (Rus. asfalt < Fr. asphalte) asfalt.
asir (D.Ö. 120) < (T.T. asır < Ar.ʿaṣr) yüzyıl, asır.
asta (İ.T.187) < (T.T. hasta < Far. ḫaste) hasta.
ástetika (İ.T.240) < (Rus. ástetika < Fr. esthetique) estetik, güzellikle ilgili.
ateizma (P.164) < (Rus. ateizma, Fr. atheisme) Tanrı tanımazlık.
atel'e (P.77) < (Rus. atel'e < Fr. atelier) atelye.
áşafot (P.169) < (Rus. áşofat) darağacı.
aşiş (P.289) < (T.T. haşhaş < Ar. ḫâşḫâş) haşhaş.
átika (P.145) < (Rus. átika < Fr. éthique) ahlak.
átikketka (P.299) < (Rus. átiketka, Fr. étiquette) etiket.
átnograf (İ.T.211) < (Rus. átnograf < Fr. etnographe) kavimler bilgini.
átnografiya (P.81) < (Rus. átnografiya < Fr. átnographie) etnoğrafya.
attestrat (C.115) < (Rus. attestat) diploma.
átyud (P.75) < (Rus. átyud < Fr. étude) etüd.
aul (D.Ö. 131) < (Yun. aule) avlu.
autoriya (İ.T.223) < (Rus. autoriya < İng. author) yazar, müllif.
ávakuatsiya (C.32) < (Rus. ávakuatsiya < Fr. évacuation) tahliye, boşaltma.
avgust (İ.T.152) < (Lât. avgust) ağustos.
avtobiografiya (P.281) < (Rus. avtobiografiya < Fr. autobiographie) otobiyografi.
avtobus (İ. T.119) < (Rus. avtobus < Fr. autobus) otobüs.
avtograf (P.68) < (Rus. avtograf < Fr. autographe) el yazısı.
avtomat (C.303) < (Rus. avtomat < Fr. automatique) otomatik.
avtomobil (D.Ö.86) < (Rus. avtomobil < Fr. automobile) otomobil.
avtor (İ.T.281) bk. autoriya.
avtoritet (P.147) < (Rus. avtoritet < Fr. autoritet) otorite.

ay -(U. 49) ark. ayılmak. Krş. **YTS**, s.20; *ay-* : ayılmak.
ayazma (C.Y.58) < (Yun. agiasma) takdis edilmiş.
ayın (D.Ö.121) < (T.T. hâyin < Ar. ḫâ'in)hâyin.
ayna (H.O. 85) < (T.T. ayna < Far. âyîne) ayna.
ayos (C.123) < (Yun. agios) aziz.

- B -

baa (S.G.29)bağ.
baarışlık (H.O.5) barış, dostluk.
baari (C.Y.46) bk. bare.
baas (P.195) < (T.T. bahis< Ar. bahs) konu, bahis.
baaşış (İ.T.93) < (T.T. bahşiş < Far. bahşiş) bahşiş.
babu (İ.T.245) < (Bul. babu) yaşlı kadın, teyze.
balaban (İ.T.247) mah. yiğit, gösterişli adam. Krş. **DS.II**, s.496; *balaban:* şişman, gürbüz.
balaur (C.252) < (Rom. balayur) mitolojide kanatlı yılan.
ball (P.123) < (Rus. ball) derece, not. numara.
bandit (C.271) < (İng., Fr., Al., Rus., Rom. bandit) haydut.
banka (İ.T.119) < (Rus. banka, İt. banca) banka.
banya (P.273) < (Rus. banya < İt. bagno) banyo.
bare(M.19) < (T.T. bari < Far. bârî) bari.
baston (S.G.17) < (T.T. baston < İt. bastone) baston.
batal (İ.T.230) < (T.T. battal < Ar. battal) heybetli, büyük.
batal'on (C.295) < (Rus. batal'on) tabur.
batlak (P.37) ark. küçük ağaç fıçı. Krş. **Maytrısimit**, 63-10; *bat-*: gizlemek. **DLT III**, s.291;*batla-*: kolalamak. **DS II**, s. 571; *batlak*: büyük şarap fıçısı. (Anadolu ağızları).
batü (M.5) < (Bul.batu) ağabey.
batyüşka (P.182) < (Bul. batyuşka) ağabeyciğim, ağabeye hitap.
baystruk (P.31) < (Rom. baystruk) piç.
baza (P.240) < (Rom. baza Rus. baza) yer, üs.
bazal (P.295) bk. baza.
bedva (İ.T.19) < (T.T. beddua < Far. bed + Ar.du'â) beddua.
bela (C.Y.94) < (T.T. bela < Ar. belâ) bela, içinden çıkılması güç durum.
beler- (P.94) mah. gözün çok açılması. Krş. **DS II**, s. 614; *beler-*: gözün haddinden fazla açılması (Anadolu ağızları).
beraber (D.Ö.63) < (T.T. beraber < Far. berâber) beraber.
berber (C.58) < (T.T. < İt. barbiere) berber.
bereket (D.Ö.91) < (T.T. bereket <Ar. bereket) bereket.
beret (P.91) < (T.T. berat < Ar. berât) belge, berat.

bertik (C.Y.27) ark. çıkık. Krş. **DLT III**, s.425; *bert-*: berelemek. **EUTS**, s.40; *bertük:* sakat, parçalanmış. **ME**, 72- 5; *bertük:* bere, kırık, **YTS**, s.31; *bertinmek:* burkulup incinmek; **DS II**, s.636; *bertik, bertig, börtük:* yara, bere (Anadolu ağızları).

bertil- (İ.T.235) ark. berelemek, burmak. Krş.**DLT III**, s.425; *bertmek*:berelemek. **DS II**, s.636; *bertilmek*: incinmek (Anadolu ağızları).

bet (C.Y.74) < (T.T. bet < Far. bed) kötü, bet.

beter (C.Y.96) < (T.T. beter < Far. bedter) kötü, beter.

betfa (M.20) bk.bedva.

beton (C.102) < (Rus. beton < Fr. béton) beton.

beygir (C.Y.107) < (T.T. beygir < Far. bârgîr) beygir.

bıldır (C.105) mah. gelen sene. Krş. **DS II**, s. 664; *bıldır, bildir*: evvelki, geçen sene, *bıldırı bıldırsı, bıldırlayın* gibi kullanılışları var (Anadolu ağızları).

biblioteka (P.23) < (Rus. biblioteka < Fr. bibliotheque) kütüphane.

biçikleta (P.301) < (Rom. bicicleta < Fr. bicyclette) bisiklet.

bikifort (C.274) < (Rus. bikfordov) ateşleme fitili.

bint (C.196) < (Rus. bint) sargı.

biskvit (P.128) < (Rus. biskvit < Fr. biscuit) bisküvit.

biyografiya (C.192) < (Rus. biografiya < Fr. biyographie) biyografi.

blajin (P.284) < (Rus. blajennıy) mutlu, memnun.

blank (P.115) < (Rus. blank) damgalı kağıt.

bloknot (P.120) < (Rus. bloknot < Fr. bloce-notes) not defteri, bloknot.

bobaç (B.32) < (Rom. bobok) ördek yavrusu.

bolnitsa (C.26) < (Rus. bolnitsa) hastane.

bomboni (P.119) < (Rus. bonbon < Fr. bonbon) şeker.

booz (P.39) boz.

bordey (P.152) < (Bul. bordey, Rom. bordeil) kulübe.

borna (P.36) < (Rus. borona) tırmık.

bostan (H.O.75) < (T.T. bostan < Far. bûstân) bostan.

botanika (P.182) < (Rus. botanika < Fr. botanique) botanik.

botinki (P.246) < (Rus. botinok) ayakkabı , potin.

boyar (P.255) < (Rus. boyarni, Rom. boér) asilzade, aristokrat.

brazna (B.T.87) < (Bul. brazda) evlek.

brigada (P.233) < (Rus. brigada, Rom. brigadá) grup.

brigadir (İ.T.128) < (Rus. brigadir) kolbaşı.

broşyura (T. 227) < (Rus. broşurya < Fr. brochure) broşür.

bufet (C.117) < (Rus. bufet < Fr. buffet) büfe.

buhgalteriya (P.100) < (Rus. buhgalteriya) muhasebe, muhasebecilik.

buka (C.278) < (Rom. bucata) parça.

buka (C.Y.102) < ark. ipek. Krş. **DLT II**, s. 265; *bukagu*: kuş kursağı

bukaa (İ.T.119) < ark. hırsızların ayağına vurulan kelepçe.Krş. **DLT I**, s.446; *bukagu*: hırsızların ellerine vurulan kelepçe, **YTS**, s.39; *bukagı, bukagu*: hayvanların ayağına vurulan köstek. **DS II**, s.662; *bıhağı, bıho, bıkağı, bokağı, buka*: hayvanların ayağına takılan zincir köstek (Anadolu ağızları).

bukunist (P.182) < (Rus. bukunist) sahaf.
bukva (D.Ö. 73) < (Rus. bukva) harf.
bur- (İ.T.146) ark. bükmek. Krş. **YTS**, s.41; *bur-*: bükmek, bağlamak.
buterbrol (P.264) < (Rus. buterbrool) sandviç.
bülbül (C.Y.63) < (T.T. bülbül < Far. bulbul) bülbül.
bületin (P.36) < (Rom. bületin < Fr. bulletin) seçim pusulası.
bülür (C.209) < (T.T. billur < Ar. billûr) billur.
bürüncük (C.59) ark. ipek. Krş. **DLT I**, s.510; *bürüncek*: kadın başörtüsü, **ME**, 81-1; *bürüncük:* örtü, **YTS**, s.42; *bürüncek:* başörtüsü, çarşaf.
büst (P.31) < (Rus. byust< Fr. büste) büst.

- C -

cambaz (K. 41) < (T.T. cambaz < Far. can-baz) cambaz.
cami (İ.T.18) < (T.T. cami < Ar. câmi') cami.
canab (İ.T.75) < (T.T. cenap < Ar. cenab) saygı ifadesi, cenap.
canabet (M. 24) < (T.T. cenabet < Ar. cenâbet) cenabet, pis.
cayıl (K. 41) < (T.T. cahil < Ar. câḥil) bilgisiz, cahil.
cellat (D.O. 58) < (T.T. cellat < Ar. cellad) cellat.
cendem (M. 12) < (T.T. cehennem < Ar. cehennem) cehennem.
cenk (İ.T.27) < (T.T. cenk < Far. ceng) savaş, cenk.
cennet (İ.T.168) < (T.T. cennet < Ar. cennet) cennet.
centlemen (P.116) < (Rus. centltement < İng. gentlemen) centilmen, kibar.
cereme (P.66) < (T.T. cerem < Ar. cereme) zararı ödeme.
ceza (M. 33) < (T.T. ceza < Ar. cezâ) ceza.
ciba (İ.T.102) < (T.T. cuba, çubuk < Far. cîbâ) çubuk.
cibre (İ.T.120) < (Yun. cibre) üzüm posası.
cilimcik (M.35) mah. küçük parmak.
cimbiz (K. 41) < (T.T. cımbız < Yun. tsumpidon) cımbız.
cins (C.137) < (T.T. cins < Ar. cins) cins, tür.
cumaa (İ.T.98) < (T.T cuma < Ar. cum'a) cuma.
cuvap (İ.T.101) < (T.T. cevap < Ar. cevâb) cevap.
cümlä (İ.T.200) < (T.T. cümle < Ar. cümle) gr. cümle, hepsi, tamam.
cümnä (M. 20) bk. cümle.

- Ç -

çaaşır (M. 19) mah. çıkşır, bir çeşit erkek şalvarı. Krş. **DS III**, s.1038; *çağşır*: yırtık pırtık elbise. (Anadolu ağızları).
çak (İ.T.201) ark. ta gösterme edatı. Krş. **YTS**, s.49; *çak, çağ, cak, cah, çık*: ta, tamam, sırf, yalnız, sadece.**DS III**, s.1040; *çak*: ta, işte.(Anadolu ağızları).
çala (İ.T.245) ark. yarım yamalak. Krş. **ME**, 233/5, 236; *çala bişür-*: yarı pişirmek, **DSIII**, s.1046; *çala*: bir ara, bir an.

çalmar (İ.T.150) mah. sundurma, ağıl. Krş. **YTS**, s.58; *çomar:* boynuzsuz koyun (Anadolu ağızları).
çalpala- (P.96) mah. çalkalamak. Krş. **DS III**, s.1061; *çalpalamak*: yoğurt, pekmez gibi şeyleri sulandırarak ezmek (Anadolu ağızları).
çamaşır (M. 96) < (T.T. çamaşır < Far. câme-şuy) çamaşır.
çapuk (U. 24) < (T.T. çabuk < Far. çâbuk) çabuk.
çarşaf (C.Y.90) < (T.T. çarşaf < Far. çâder-i şeb) çarşaf.
çarşı (M. 81) < (T.T. çarşı < Far. çâr-su) çarşı.
çasovay (C.58) < (Rus. çasovay) saat.
çaşka (C.65) < (Rus. çaşka) fincan.
çatırık (İ.T.166) mah. köşe. Krş. **KTLS**, s.508; Tatar T., *çat*; Başkurt T. *satlık*: köşe
çemodan (İ.T.127) < (Rus. çemodan) saat.
çerep (P.244) < (Rus. çerepok) kapkacak kırığı, kırık dökük.
çergi (B.T.127) ark. çadır. Krş. **YTS**, s.45; *cerge, çerge*: derme çatma çadır. **DS III**, s.1146; *çerge, çergi, cerge*: göçebe çadırı, tente (Anadolu ağızları).
çetka (P.190) < (Rus. çetka) fırça.
çeza (P.182) bk. ceza.
çeşt (C.299) < (Rus. çeşt) namus, şeref.
çıfıt (B.T.99) < (T.T. cıfıt < Far. cehûd) yahudi.
çılbır (İ.T.148) ark. dizgin. Krş. **YTS**, s.155; *çılbır*: yular. **DS III**, s.1171; *çılbır*: yular
çımkır- (B.75) ark. pislemek, kirletmek. Krş. **YTS**, s.55; *çımkırmak*: su gibi fışkırtarak pislemek, terslemek, azarlamak. **DS II**, s.1177;çımkırmak; ishal olmak (Anadolu ağızları).
çıvdır (İ.T.108) mah. atlatmak, zıplatmak. Krş. **DS III**, s.1199; çıvdırmak, fırlatmak (Anadolu ağızları).
çıvgın (M. 60) mah. yağmurlu kar. Krş. **DS III**, s.1199; *çıvgın*:rüzgarda karla karışık yağan yağmur (Anadolu ağızları).
çibritsa (P.82) < (Rus. çabrets) kekik.
çiiz (İ.T.261) < (T.T. çehiz < Ar. cihâz) çehiz.
çilingir (P.205) < (T.T. çilingir < Far. cilanger) çilingir.
çini (C.117) < (T.T. çini < Far. çînî) çini.
çit (P.64) mah. fistan. Krş. **DS III**, s.1240; *çit*: baş örtüsü.
çiten (P.22) mah.çeten, üyük sepet. Krş. **DS III**, s.1149; *çeten, çiten, çetene, çeteni, çiten*: saman aşımak için kağnılara konular sepet (Anadolu ağızları).
çitına (P.117) < (Rus. şçetina) saç.
çişkin (İ.T.200) ark. rutubet. Krş. **YTS**, s.57, *çise, çisek, çisenti*: yağmur birikintisi. **DS III**, s. 1240; *çişkin*: sisli ve yağmurlu hava.
çolpan (İ.T.215) ark. venüs gezegeni. Krş. **KTLS**, s.136; Başkurt T., *sulpan*, Kazak T., *solgan*, Kırgız T., *çolpan*, Özbek T., Uygur T. *çolpan*, Tatar T.,*çulpan*, **İbn-i Mühenna**, s.26; *çolpan*: venüs gezegeni.
çontuk (P.32) mah. kertik. Krş.**DS III**, s.1268; çontuk; kör bir aygıtla kesilen ağaç parçası (Anadolu ağızları).
çorlan (İ.T.167) ark. bir bitki. Krş. **DLT III**, s.121; *çor*: sarılgan bitki, avret yeri bitişik olan kadın > Rom. *çurlan*: bir çeşit ot.

çotra (B.T.36) mah. sukabı.
çökelek (Z.E. 123) ark. deve dikeni. **YTS**, s.58; *çökelek*: tortu, çöküntü.
çuçu (C.138) < (Rus. çiçu) amca.
çufa (P.83) < (T.T. çuha < Far. çûḫa) çuha.
çukundur (İ.T.168) ark. pancar. **YTS**, s.559; *çükündür, çukundur*: pancar. **KTLS**, s.691; Başkurt T., *sögöldör*, Tatar T. *çögindir*, Türkmen T., *şugındır*: pancar.
çuma (C.34) < (Rus. çuma) veba.
çüvän (İ.T.171) ark. demir ibrik, su kabı, tepsi. Krş. **KTLS**, s.363; Kırgız T., *çöğün*, Uygur T., *çöğün*: ibrik. **DS III**, s.1310; *çüven*: tunçtan yapılmış tencere.

- D -

daa (D.Ö.101) ark. orman. Krş. **KTLS**, s.664; Kırgız T.; *tokay*: orman; Türkmen T., *tokay*: orman.
daava (C.103) < (T.T. dava < Ar. da^{c}vâ) dava.
dad- (M.61) tatmak.
dad (İ.T.24) tat.
dafin (İ.T.172) < (Yun. dafni) defne.
dala- (C.58) ark. ısırmak. Krş. **YTS**, s.201; *talamak*: ısırmak, yağmalamak. **EUTS**, s.221; *talamak:* yağme ve talan etmek.
dalbın- (İ.T.128) ark. çırpınmak. Krş. **YTS**, s.60; *talbın-*: çırpınmak.
dayma (C.Y.57) < (T.T. daima < Ar. dâi^{c}mâ) daima.
dedu (D.Ö.70) < (Rus. ded < Türk. dede) dede.
defekt (P.236) < (Rus.defekt < Fr. defect) kusur, hata.
dejurnıy (İ.T.197) < (Rus. dejurnıy) nöbetçi.
dekabri (İ.T.155) < (Rus. dekabri)aralık.
deklamator (P.287) < (Rus. deklamator < Fr. declamatoir) konuşmacı.
däkon (P.115) < (Rus. deyakon, diakon) baş rahip.
deklarativ (İ.T.218) < (Rus. deklarativ) ilan, reklam.
delegatsiya (P.102) < (Rus. delegatsiya) delegasyon.
delikat (İ.T.127) < (Rom. delikat < İng. delicate) nazik.
delikates (P.77) < (Rus. delikates) yemek, meze.
demarkatsiyon (C.266) < (Rus. demarkatsiuyon) sınır hattı.
deputat (P.31) < (Rus. deputat) mebus, milletvekili.
dert (C.Y.29) < (T.T. dert < Far. derd) dert, sıkıntı.
derviş (C.Y.79) < (T.T. derviş < Far. dervîş) alçak gönüllü,azla yetinen.
dever (İ.T.172) < (Bul. dever) dünür.
deviz(P.296) < (Rus. deviz < Fr. devise) parola.
dezinfektor (P.170) < (Rus. dezinfektor < Fr. désinfekter) mikropsuzlaştırma.
dırımba (P.255) < (Rus. drimba, Rom. drımbá) çalgı âleti, zayıf adam.
diagonal (P.114) < (Rus. diagonal, Fr. diagonal) köşegen.
dialektika (C.Y.33) < (Rus. dialektika < Fr. dialectique) diyalektik felsefe.
diament (P.261) < (Rus. diamant < Fr. diamant) elmas.

dieta (P.280) < (Rus. dieta < Fr. diete) diyet, perhiz.
difirimba (P.247) < (Rus. difiramb) methiye.
diiren (P.22) < (Yun. trigen) dirgen. Krş. **DS IV**, s.1515; *diren*:dirgen,sapları yaymaya yarayan alet (Anadolu ağızları).
dimi (İ.T.96) < (Yun. dimiton) ev dokuması, dokumadan yapılmış pantolon.
diplom (P.299) < (Rus. diplom < İt. diploma) diploma.
distsiplina (P.251) < (Rus. distsiplina < Fr. discipline) disiplin.
divan (İ.T.252) < (T.T. divan < Far. dîvân) divan.
diveç (C.70) < (Bul. diveç; vahşi, Rom. peveç; ebedî)ebediyyen.
diversiya (C.29) < (Rus. diversiya) kundakçılık, suikast.
diyapozan (İ.T.218) < (Rus. diapozan < Fr. diaposon) müzik titreşimi, ilk ana sesleri veren alet.
dnevnik (H.O.71) < (Rus. dnevnik) hatıra defteri.
doga (C.74) < (Rom. doagá) perçim tahta.
dogme (P.166) < (Rus. dogma, Fr. dogme) dogma.
dokument (İ.T.95) < (Rus. dokument < Fr. document) vesika, senet, belge.
dolay (İ.T.241) ark. çevre. Krş. **YTS**, s.71; *dolay, dolayı, dolayu*: çevre.
domnu (C.295) < (Rom. doamná) bayan öğretmen.
doska (P.162) < (Rus. doska) tahta levha.
dost (İ.T.155) < (T.T. dost < Far. dûst) arkadaş, dost.
dostoynık (P.67) < (Rus. dostoynik) saygı değer.
draku (P.36) < (Yun. drakoon, Rus. drakeon) ejderha, şeytan.
drama (P.265) < (Rus. drama < Fr. drame) dram.
duhi (İ.T.114) < (Rus. duhi < T.T. duhan < Ar. duḫân) güzel koku.
durujba (B.T.86) < (Bul. drujba, Rus. drujba) dostluk.
duşnik (P.111) < (Rus. duşnik) hava deliği.
duvar (C.30) < (T.T. duvar < Far. dîvâr) duvar.
dürük (C.97) ark. çatık kaşlı üzgün. Krş. **YTS**, s.75; *dürük*: buruşuk suratlı, ekşi yüzlü.
düün (C.156) düğün.
düünük (İ.T.118) ark. düğüm. Krş. **YTS**, s.74; *dügün*: düğüm; **DLT I**, s.400;*tügün*: düğüm.
düzün- (İ.T.252) ark. süslenmek. Krş. **YTS**, s.77; *düzünmek*:süslenmek. **DS IV**, s.1648; *düzünmek*: süslenmek.
düşman (İ.T.18) < (T.T. düşman < Far. duşmân) düşman.
dvorets (P.239) < (Rus. dvorets) saray, merkez.

- E -

ekspeditur (P.162) < (Bul. ekspeditur < Fr. expediteur) taşıyıcı.
elbet (C.138) < (T.T. elbet < Ar. elbet)elbet, onaylama edatı.
emin (P.68) < (T.T. yemin < Ar. yemin) and, yemin.
endez (B.T.75) < (T.T. endaze < Far. endâze) 65 cm.lik uzunluk ölçüsü.
enez (İ.T.108) < (T.T. henüz < Far. henüz) henüz.
enişte (İ.T.235) < (T.T. enişte < Ar. engişte) enişte.

esir (C.273) < (T.T. esir < Ar. eşîr) esir, tutsak.
evalla (C.Y.90) (iyi+Ar. vallahi) eyvallah özür dileme, Allah aşkına.
evlad (M.3) < (T.T. evlat < Ar. evlâd) evlat, çocuk.

- F -

fabrika (P.73) < (Rus. fabrika < İt. fabrica) fabrika.
fakil (P.31) < (Rus. fakel) meşale.
fakir (İ.T. 148) < (T.T. fakir < Ar. faḳr) yoksul, fakir.
fakt (P. 256) < (Rus. fakt < İng. fact) olay.
faktura (P.95) < (Rus. faktura < İt. factura) yapılış.
fakultet (İ.T.23) < (Rus. fakultet < Fr. faculté) fakülte.
fals (P.95) < (Rus. fals < Al. falsch) sahte.
fanatik (İ.T.225) < (Rus. fanatik < Fr. fanatique) tutkuyla bağlanan, fanatik.
fantaziya (P.244) < (Rus. fantaziya < Yun. phantasia) hayal, geçici arzu.
faraon (P.291) < (Rus. Rom. faraon) firavun.
farfiri (P.265) < (Rom. farfurie < T.T. fağfuri < Far. faġfûr + Ar. î) tabak.
farkulitsa (P.165) < (Rom. farkulitsa)çatal.
fasıl (İ.T.128) < (T.T. fasıl < Ar. faṣl) fasıl, bölüm.
fasulye (C.260) < (T.T. faasulye < Yun. phasiolos) fasulye.
fayda (İ.T.173) < (T.T. fayda < Ar. fâ^{c}ide) fayda, yarayan.
fayton (M. 31) < (T.T. fayton < Yun. phaeton) fayton.
fel'dşer (P.25) < (Rus. fel'dşer) sağlık memuru.
felton (İ.T.154) < (Rus. feleton) gazete tefrikası.
fena (İ.T.61) < (T.T. fena < Ar. fenâ) kötü.
fenet (İ.T.43) < (Bul. venets) çelenk.
fenomenal (P.277) < (Rus. fenomenalnıy) ender rastlanan.
ferecä (B.T.92) < (T.T. fereca < Ar. ferâce) kadın giysisi.
ferma (U. 24) < (Rus. ferma < İng. farm) çiftlik.
fertik (P.189) < (Alm. fertig) kaçamak.
ferşul (P.146) bk. fel'dşer.
fesleen (D.Ö. 135) < (T.T. fesleğen < Yun. basilikon) fesleğen.
fevral (İ.T.92) < (Rus. fevral) şubat.
fıkara (M. 104) < (T.T. fukara < Ar. fuḳarâ) fakir, yoksul.
fırın (S.G.15) < (Yun. furun)fırın.
fıstı (P.119) bk. fusta.
fışkı (İ.T.155) < (T.T. fışkı < Yun. fışkı) at tersi.
fidan (İ.T.286) < (T.T. fidan < Yun. phyton)fidan.
figura (İ.T.137) < (Rus. figura < Fr. figure) figür, endam, vücut.
fikir (İ.T.81) < (T.T. fikir < Ar. fikr) fikir, düşünce.
fiksatsiya (İ.T.214) < (Rus. fiksatsiya) talin etme, kaydetme.
fil'm (P. 90) < (Rus. fil'm < Fr. film) film.
filarmonia (C.126) < (Rus. flarmonia < Fr. philarnonia) filarmoni.
filcan (C.68) < (T.T. fincan < Ar. fincân) fincan.

filolojik (B.94) < (Rus. filolojik < Fr. philologiqne) dille ilgili kimse.
filtra (C.172) < (Rus.fil'tr < Fr. filter) filtre.
fistan (C.62) < (T.T. fistan < İsp.fustan) fistan.
fit (C.Y.35) < (T.T. fitne < Ar. fitne) kışkırtma, fitne.
fiz kultura (C.205) < (Rus. fiz kultura < Fr. culture phisique) kültür fizik.
fizika (C.205) < (Rus. fizika < Fr. phisique) fizik.
flambur (C.Y.99) < (Yun. flamauri) ıhlamur.
fokus (S.G.20) < (Rus. fokus) şaşırtıcı hüner.
folklor (İ.T.214) < (Rus. folk'lor < İng. folklore) folklor.
fontan (İ.T.253) < (Rus. fonton) fıskıye.
forma (C.62) < (Rus. forma < Fr. forme) şekil.
fragment (P.299) < (Rus. fragment < Fr. fragment) parça.
Frantsuz (C.184) bk.Frantsuzkiy.
Frantsuzkiy (B.T.128) < (Rus. Frantsuzkiy) Fransız.
frende (A.46) < (T.T. rende < Far. rende) rende.
front (B.T.134) < (Rus. front < İng. front) cephe.
fukaare (İ.T.200) bk. fıkara, fukara.
fukara (M. 104) bk. fıkara.
fundamental (P.240) < (Rus. fundamentalnıy < Al. fundamental) temel.
funt (B.T.84) < (Rus. funt) ibre, 409,5 gram.
fusta (İ.T.208) < (İt. fistone) eteklik.
futa (M.97) < (T.T. fute < Far. fûte) önlük, peştemal.

- G -

gaarga (M.48) karga.
galereya (P.287) < (Rus. galereye < Fr. galerie) galeri.
galstuk (P.116) < (Rus. galstuk) kravat.
galusnik (C.127) bk. galstuk.
gara (İ.T.108) < (Rus. gara < Fr.gare) gar, tren istasyonu.
garaf (İ.T.146) < (Rom. garaf) sürahi.
gardirop (P.157) < (Rus. garderop < Fr. garde-robe) elbise dolabı.
garip (D.Ö. 46) < (T.T. garip < Ar. garib) garip, tuhaf kimse.
garmoni (P.158) < (Rus. garmoni < Fr. harmonie) uyum.
garnitur (U.D. 149) < (Rus. garnitur) mobilya.
gastroli (P.233) < (Rus. gastroniy, gastro) turne.
gayda (İ.T.85) < (Bul. gaida) gayda, tulum çalgısı.
gaytan (Z.E.95) < (T.T. kaytan < Ar. kîtân) cisim.
gazeta (İ.T.95) < (Rus. gazeta < İt. gazetta) gazete.
gazino(B.T.103) < (Rus. kazino < İt. cazino) gazino.
geeri (C.20) geri.
gegä (İ.T.128) < (Rom. gega) çoban değneği, çivi.
gen (P.198) < ark. geniş. Krş. **YTS**, s. 91; *gen, gin*: geniş.
general (C.Y.49) < (Rus. general < Fr. général) general.

geolog (P.248) < (Rus. geolog < Fr. géologue) jeolog, yer bilimci.
gerbariy (P.145) < (Rus. gerbariy) kurutulmuş bitki kolleksiyonu.
gercik kadın (İ.T.229) süslü kadın.
gerciklä- (İ.T.209) ark. süslemek. Krş. **YTS**, s.92; *gerciklenmek*: gösteriş yapmak.
geroy (P.256) < (Rus. geroy) kahraman.
giperbalizotsiya (İ.T.214) < (Rus. giperbolizatsiya) abartmacılık.
girgina (P.259) < (Rom. girgina, Rus. georgin) yıldız çiçeği.
gomorar (İ.T.151) < (Rus. gomorar) ücret.
gore (B.T.131) < (Rus. gore) acı , keder.
gorizont (İ.T.220) < (Rus. gorizon) ufuk.
gospodin (B.T.103) < (Bul. gospodin)bay, beyefendi.
gostinitsa (P.193) < (Rus. gostinitsa) misafirhane, otel.
görüşüklü (İ.T.134) görünüşü güzel, yakışıklı.
göz koparamamaa (İ.T.208) dey. gözünü alamamak.
gözer (P.22) mah. büyük kalbur. Krş. **DS VI**, s. 2180; *gözer*: büyük kalbur (Anadolu ağızları).
gradusa (C.236) < (Rus. gradusa, İt. grada) ispirto derecesi.
grammatika (P.182) < (Rus. grammatika < Fr. grammaire) gramer, dil bilgisi.
gramota (P.166) < (Rus. gramota) okuma yazma.
granata (C.281) < (Rus. granata) bomba,mermi.
graniçaru (B.T.137) bk.graniçer.
graniçer (C.280) < (Rom. graniçer) sınır bekçsi.
granitsa (C.228) < (Rus. granitsa) sınır, hudut.
greçka (C.118) < (Rus. greçika) arnavut darısı.
grıca (İ.T.100) < (Rus. grıja) fıtık.
grim (P.117) < (Rus. grim) makyaj, yüz boyası.
gruppa (P.184) < (Rus. gruppa < Fr.groupe) grup, küme.
guguş (P.27) mah. güvercin. Krş. **DS VI**, s.2188; *guguşçuk*: kumru.
gumanizma (P.16) < (Rus. gumanisme) humanizm, insan severlik.
gübür (İ.T.135) < (T.T. gübre < Yun. kopria) gübre, çöp.
güllä (D.A.O.25) < (T.T.gülle < Far ġulûle) top mermisi, gülle.
günää (İ.T.164) < (T.T. günah < Far. gunâh) günah.
günäh (D.Ö. 22) bk. günää.
günehkär (C.Y.68) < (T.T. günahkâr < Far. gunâhkâr) günahkâr.

- H -

haber (İ.T.30) < (T.T. haber < Ar. ḫaber) haber.
hacı (P.64) < (T.T.hacı < Ar. ḥacc) dinî kutsal yerleri ziyaret etmiş kişi, hacı.
hak (İ.T.200) < (T.T. hak < Ar. ḥaḳḳ) hak,doğru.
hal (C.62) < (T.T. hâl < Ar. ḥâl) durum.
halat (C.136) < (T.T. halat < Yun. kalus) halat.
haliz (İ.T.92) < (T.T. hâlis < Ar. ḫâliṣ) temiz.
halk (İ.T.91) < (T.T. halk < Ar. ḫalḳ) halk.

haosa (P.235) < (Rus. haos < Fr. chaos) kaos, karışıklık.
har (D.Ö.68) < (T.T. har < Ar. harr) sıcak, kızgın.
harakterizat (P.279) < (Rus. harakterizovat) niteleme, vasıflandırma.
haram (D.Ö. 45) < (T.T. haram < Ar. ḥarâm)haram.
harapnik (M. 20) < (Rus. arapnik) uzun kamçı.
harman (İ.T.142) < (T.T. harman < Far. ḫirmen) harman.
haseed (P.16) bk. haset.
haset (M. 109) < (T.T. haset < Ar. ḥased) kıskançlık, haset.
hasiret (P.21) < (T.T. hasret < Ar.ḥasret)hasret.
hasta (İ.T.100) < (T.T. hasta < Far. ḫaste) hasta, bk. asta.
hatin (İ.T:123) < (T.T.hatim < Ar. ḫatm) son,sonuna kadar.
hatır (İ.T.86) < (T.T. hatır < Ar. ḫâṭir) hatır.
haylicä (M. 33) < (T.T. haylice < Far. ḫaylî+cä) pek çok, epeyce.
haymana (P.173) mah. başı boş. Krş. **DS VII**, s.2320; *haymana*: işsiz, serseri (Anadolu ağızları).
hayır (İ.T.42) < (T.T. hayır < Ar. ḫayr) hayır.
hebe (B.T.147) < (T.T. heybe < Ar.ʿaybe) heybe.
hektar (P.52) < (Rom., Bul. hektar < Fr. hectar) hektar.
helal (D.Ö.127) < (T.T. helal< Ar. helâl) helal.
herek (İ.T.207) < (Yun. herek T.T. herek) destek, kazık.
herif (İ.T.144) < (T.T. herif < Ar.ḥarîf) delikanlı, oğlan, adam.
hesap (C.106) < (T.T. hesap < Ar. ḥisâb)hesap.
hırlets (M. 43) < (Rom. hırlets)kazma.
himikat (P. 88) < (Rus. himikat) ilaç , ilaçlama.
hirurg (P.300) < (Rus. hirurg) cerrah.
hlorka (P.170) < (Rus. hlorka < Fr. chlore) klor.
hodul (C.Y.31) mah. kibirli. Krş. **DS VII**, s.2393; *hodul*: kendini beğenmiş, kibirli (Anadolu ağızları).
hor (H.O. 78) < (Rus. hor) koro.
hor (İ.T.224) < (T.T. hor < Far. hor) adi değersiz.
horu (İ.T: 69) < (Yun. khoreia, khoros) oyun.
hotar (C.88) < (Rom.hotar) sınır.
hotel (C.224) < (Rus. hotel < Fr. hotel) otel.
hoşbet (Ü.D. 152) < (T.T. hoşbaht < Far. hoş-baht) talihli,mutlu.
hrom (C.25) < (Rus. hrom < Fr. chrome) krom.
hronika (C.309) < (Rus. hronika < Fr. chronique) vakayiname, günlük olaylar.
hurda (P.43) < (T.T. hurda < Far. ḫorde) hurda.
hükumet (C.30) < (T.T. hükümet < Ar. ḥükûmet) hükümet.

- İ -

ideal (İ.T.221) < (Rus. ideál < Fr. idéal) ideal, ülkü.
ideya (C.153) < (Yun. idea) fikir, görüş.
ihlam (Z.E.119) < (T.T. ilham < Ar. ilham) ilham, esin.

ikona (D.Ö.104) < (Rus. ikona,Yun. icone) ikona.
ikram (D.Ö. 138) < (T.T. ikram < Ar. ikrâm) ikram, bağış.
ilaç (C.Y.18) < (T.T. ilaç < Ar.ʿilâc) ilaç.
illyüstratsiya (P.166) < (Rus. illyüstratsiya) resimleme.
ilyüziya (P.70) < (Rus. ilyuziya < Fr. illusion)illüzyon.
im (D.Ö. 84) < (Rus. im) onlara, kendilerine, bunlara.
imdat (D.Ö. 18) < (T.T. imdat < Ar. imdâd) yardım, yardım isteme ünlemi.
imik (D.Ö. 129) ark. beyin. Krş. **YTS**, s.115; *imik*: bıngıldak. **DS VII**, s.2536; *imik*: beyin.
imperialist (C.306) < (Rus. imperialist < Far. imperialiste) emperyalist, sömürgeci.
improvizetsiya (P.73) < (Rus. improvizetsiya) irticalen.
incener (C.172) < (Rus. encener < Fr. ingeneer) mühendis.
indeets (İ.T.96) < (Rus. indeets) Amerikan yerlisi.
individual (İ.T.214) < (Rus. individual < İng. Fr. individual) ferdî.
ined (A.22) < (T.T. inat < Ar.ʿinâd) inat.
informatsiya (İ.T.151) < (Rus. informatsiya < Fr. information) danışma.
inkär (P.86) < (T.T. inkâr < Ar. inkâr) inkâr, reddetme.
inkrustatsiya (P.135) < (Rus. inkrustatsiya) kakmalarla süsleme.
inkvizitor (P.169) < (Rus. inkvizitor) engizisyon hakimi.
insan (İ.T.132) < (T.T. insan < Ar. insân) insan.
inspektor (P.175) < (Rus. inspektor) müfettiş.
institut (C.115) < (Rus. institut < Fr. institut) enstitü.
inteligent (P.164) < (Rus. intelligent < Fr. intelligent) aydın.
interesli (İ.T.221) < (Rus. interes+li < Fr. interesse) ilgili.
interv'yu (P.296) < (Rus. interv'yu < İng. interview) görüşme, konuşma.
intonantsiya (İ.T.216) < (Rus. intonatsiya) ton.
intsident (P. 206) < (Rus. intsident < İng. incident)olay.
iskusstvo (P.249) < (Rus. iskusstvo) sanat.
istoriya (İ.T.94) < (Rus. istorya < İng. history, Fr. histoire) tarih.
itraf ol- (Z.E.128) < (T.T. itiraf (et-) < Ar. iʿtirâf + ol-) itiraf etmek.
iuda (P.290) < (Rus. iudey) yahudi.
iyul (P.45) < (Rus. iyul', Rom. yulie) temmuz.
iyün (B.T.159) < (Rum. iyün: Rom. iunie) haziran.
izin (D.Ö. 27) < (T.T. izin < Ar. iẕn) izin, müsade.
izmeker (P.147) < (T.T. hizmetkâr < Ar. ḫidmet+Far. kâr) hizmetçi.
izvor (B.T.145) < (Bul. izvor)pınar, kaynak, memba.

-J -

jandar (C.95) < (Rus. jandar < İt. gendarme) jandarma.
jandarmeriye (C.271) < (Rus. jandarmeriya) jandarma kuvveti.
janra (İ.T.215) < (Rus. janr < Fr. genre) usul, tarz.
jeleznodorjnik (C.25) < (Rus. jeleznodorjnik) demir yolu.
jest (İ.T.223) < (Rus.jest < Fr. geste) jest.

jiletka (P.71) < Rus. jiletka < Türk. yelek ?)yelek.
juket (P.63) < (Rus. jaket < Fr. jakuette) ceket.
jurnal (C.Y.36) < (Rus. jurnal < İt. giornale)gazete.
jurnalistika (İ.T.23) < (Rus. jurnalistika < Fr. jurnaliste) gazeteci.

- K -

kaar (C.Y.59) kar.
kaarä (İ.T.105) < (T.T. gayri < Ar. ġayr) başka, başkası.
kaari (C.Y.89) bk. kaarä.
kaaz (İ.T.263) kaz.
kabaat (İ.T.181) < (T.T. kabahat < Ar. ḳabâḥat) kabahat, suç.
kabinet (İ.T.177) < (Rus. kabinet < İng. cabinet) yazı odası, kabin.
kada (P.48) < (Rom. kadá, Rus. kadka) su teknesi, fıçı.
kadra (P.274) < (Rus. kadra) resim, sahne, kare.
kadrel (P.158) < (Bul. kadrel < Fr.quadrille) kareli, kafes şekilli.
kaet (İ.T.115) < (T.T. gayet < Ar. ġâyet) fazla.
kafe (C.161) < (Rus. kafe < Fr. café) kahve.
kafevarka (P.264) < (Rus. kafevarka) kahve pişirme.
kahraman(C.147) < (T.T. kahraman < Far. ḳahramân) kahraman.
kahır (İ.T.47) < (T.T. kahır < Ar. ḳahr) sıkıntı.
kaku (İ.T.101) < (Bul. kakka, kaka, koko) abla.
kalak (C.79) mah. burun, surat. Krş. **DS VIII**, s.2608; *kalak*: burun, burun ucu (Anadolu ağızları).
kalın (C.172) mah. kalın, çeyiz, yan gelir.
kalik (D.Ö.119) < (Rus. kaleka, kolik, sancı) sakat.
kaloş (P.96) < (Rus. kaloşi) lastik ayakkabı.
kanara (U.21) < (Rom. kanara) büyük taş, kaya.
kandidat (C.Y.38) < (Rus. kandidat < Fr.candidat) aday.
kandil (C.Y.98) < (T.T. kandil < Ar. ḳindil) kandil.
kanken (P.216) < (Rus. kankan) oyun.
kapeyka (C.Y.123) < (Rus. kapeyka) para birimi.
kapitan (İ.T.141) (Rus. kapitan < İt. capitano) yüzbaşı.
kapu (P.249) kapı.
karandaş (İ.T.182) < (Rus. karandaş) kurşun kalem.
karaul (C.Y.120) < [**EUTS**, s.167; *karamak*: bakmak. **DLT I**, s.197; *karaglıg*: gözcü, *karagsız*: gözsüz, **YTS**, s.127; *karavul*: gözcü, nöbetçi, (karakol > Rus. *karavulnıy*)] karakol, nöbetçi.
karbona (B.T.107) < (Rom. karboavá) eski para birimi.
karçev (P.48) < (Rus. karçev) mahküm.
karez (D.Ö.105) < (T.T. garaz < Ar. ġaraż) kin, garaz.
karnaval (P.288) < (Rus. karnaval < Fr. carnavale) karnaval.
kartina (İ.T.187) < (Rus. kartina) tablo, resim.
kartofi (İ.T.146) < (Rus. kartofel) patates.

kartofli (C.117) < bk. kartofi.
kasaba (İ.T.110) < (T.T. kasaba < Ar. ḳaṣaba) şehir.
kasavet (C.Y.62) < (T.T. kasavet < Ar. ḳasâvet) üzüntü, sıkıntı.
katalog (P.281) < (Rus. katalog < Fr. catalogue) katalog.
katarakta (C.44) < (Rus. katarakt < Fr. kataracte) ak basma, perde.
kategoriya (İ.T.220) < (Rus. kategoriya < Fr. cotégorie) kategori, bölüm.
katırma (M.5) ark. bir çeşit at gemi. Krş. **EUTS**, s.166; *kanturmak*: teskin etmek.
kava (B.T.b 84) < (T.T. kafa < Ar. ḳafâ) kafa, baş.
kavalerist (H.O. 60) < (Rus. kavalerist < Fr. cavalierist) süvari, atlı.
kayät (C.Y.38) bk. kaet.
kayıl (Ü.D. 154) < (T.T. kail < Ar.ḳâ'il) razı olmak.
kayırım (D.Ö.72) ark. tarlanın sürülmüş yeri evleği. Krş. **YTS**, s.131; *kayır*: kum, çakıl, kalın kum.
kazarma (C.295) < (Rus. kazarma, Rom. kazarmá) askerî kışla.
kaznaçey (P.123) < (Rus. kaznaçey) veznedar, hazinedar.
kaş dürmää (P.199) dey. kaş çatmak.
kaşa (P.34) < (Rus. kaşa, Rom. kaşá) lapa.
kaşkaval (P.268) < (Rom. kaşkaval, Rus. kaçkaval) kaşar peyniri.
käämil (İ.T.91) < (T.T. kâmil < Ar. kâmil) mükemmel, kâmil, usta.
ḳeez (İ.T.19) < (Türk. gez) nişan alma yeri,gez.
kelemä (İ.T.141) < (T.T. kelime < Ar. kelime)kelime, söz.
kement (M.68) < (T.T. kement < Far. kemend) kement.
kenar (M.33) < (T.T. kenar < Far. kenâr) kenar.
keptar (İ.T.152) < (Rom. peptar) yelek.
keremed (C.31) < (Yun. keramidos) kiremit.
keret (İ.T.96) < (T.T. kere, kerrat < Ar. kerrât) defalarca.
kerpeden (C.242) < (T.T. kerpeten < Ar. kelbetan) kerpeten.
kerva (B.T.84) < (T.T. kereviz < Far. kerevs) kereviz.
keşki (C.90) < (T.T. keşki < Far. kâşki) keşki.
keyifli (İ.T.46) < (T.T. keyifli < Ar.keyf+li) keyifli.
kılın- (P.223) mah. ezilip büzülmek. Krş. **DS VIII**, s.2799; *kılınmak*: yaltaklanmak (Anadolu ağızları).
kırçmar (C.294) < (Bul. krıçmar) meyhaneci.
kırlat- (D.Ö.104) ark. korkmak. Krş. **DLT II**, s.288; **III**, s.290; *kırgamak*: birine kızıp ondan yüz çevirmek.
kırliga (İ.T.165) < (Rom. kırlig) ucunda çengel bulunan çoban değneği.
kırnak (K.11) ark. temiz. Krş. **YTS**, s.138; *kırnak*: halayık, cariye. **DS VII**, s.2834; *kırnak*: çalımlı, süslü gezen; güzel, titiz, çevik; boyu bosu yerinde olan (Anadolu ağızları).
kısmet (İ.T.110) < (T.T. kısmet < Ar. ḳismet) kısmet, talih.
kıtay (C 148) ark. Çin. Krş. **EUTS**, s.179; *kıtay*: atroponim.
kıyın (İ.T.148) ark. zalim, gaddar. Krş. **YTS**, s.138; *kıyın virmek*: eziyet vermek.
kıyış (İ.T.109) mah. cesaret etmek. Krş. **DS VIII**, s.2857; *kıyışmak*: mertlik, yüreklilik göstermek.

kıyışsız (C.Y.109) ark. cesaretsiz. Krş. **DLT III**, s.189; *kıyışmak*: cesaret etmek
kıynaş (İ.T.106) < mah. şaş. Krş. **DS VIII**, s.2858; *kıynaşık*:az açık, aralık (Anadolu ağızları).
kihlä (B.T.65) < (T.T. kehle < Ar. kehle) bit.
kiile (P.219) bk. kihle.
kila (C.74) < (Rus. kilo Fr. kilo) kilo.
kiliyä (P.184) < (Rom. kilie, Rus.kel'ya) manastır hücresi.
kino (İ.T.109) < (Rus. kino) sinema.
kinomehanik (P.161) < (Rus. kinomehanik) sinema teknisyeni.
kinoteatr (P. 69) < (Rus. kinoteatr) sinema salonu.
kiosk (P.266) < (Rus. kiosk) butik.
kiräz (K.14) < (T.T. kiraz < Yun. keratsi) kiraz.
kiraz et- (İ.T.99) dey. içki sunmak.
kisel (C.236) < (Rus. kisel) bir çeşit nişastalı tatlı.
kiset (İ.T.100) < (Rus. kiset < Türk. kese) tütün kesesi,kese.
kitel (C.25) < (Rus. kitel) asker ceketi.
kitka (P.80) < (Rus. kitoçka) çeşitli renklerde yün ipliklerden oluşan demet.
kladka (C.26) < (Rus. kladka) döşeme, duvar.
kladovka (P.169) < (Rus. kladovka) dolap, mahzen.
klas (İ.T.196) < (Rus. klass < Fr. classe) sınıf.
kloçka (D.A.O.36) < (Rom. kloşká < Yun. klussa) kuluçka.
klokla -(İ.T.105) < (Rus.klok+la) parçalamak.
klub (İ.T.223) < (Rom. klub, Rus. klubnıy < İng. club) kulüp.
klumba (P.231) < (Rus. klumba) çiçekçilik, çiçek tarhı.
knopka (İ.T.251) < (Rus. knopka) düğme.
knyaz' (P.276) < (Rus. knyaz') prens.
koçina (P.46) < (Rom. koçina) domuz ahırı.
kofta (C.283) < (Rus. kofta) bluz.
kolaç (P.258) < (Rus. kalaç, Rom kolak) simit, çörek.
koliva (D.Ö. 45) < (Bul. koliva, Rom. koliva) zevk, sefahat.
kollektiv (P.71) < (Rus. kollektiv < Fr. collectif) ortak.
kollektsiya (P.232) < (Rus. kolektsiya < Fr. collection) koleksiyon.
kolonna (A.24) < (Rus. kolonna < Fr. colonne) kolon, direk.
koloriya (İ.T.168) < (Rus. koloriya < İng. colorie) renkli.
kolossal (P.277) < (Rom. kolasal, Rus. kolossalnıy) muhteşem, büyük.
komanda (P.49) < (Rus. komanda < İt. comanda) kumanda, komuta.
komandir (B.T.130) < (Rus. komandir < İng. comander) kumandan.
komandirovka (P.184) < (Rus. komandirovka) memuriyet , görev, misyon, yolluk.
komediant (P.176) < (Rus. komédiant < Fr. comedian) komedyen, komedi sanatçısı.
kommunist (C.288) < (Rus. kommunist < Fr. communiste) komünist.
kommunizma(H.O.16) < (Rus. kommunizma < Fr. communisme) komünizm.
kompot (C. 135) < (Rus. kompot < İng. compot) komposto.
kompozitor (C.126) < (Rus. kompositor < Fr. kompositeur) kompozitor, besteci.

kompozitsiya (P.108) < (Rus. kompozitsiya < Fr. composition) kompozisyon, düzenleme, beste.
komsomol (H.O.17) < (Rus. komsomol) komünist gençler birliği.
konçentrat (B.T.137) < (Rom. konçentrat) vergi müstahsili.
konditerskiy (C.133) < (Rus.konditerskiy) postacı.
konduktorka (P.263) < (Rus. konduktorka < Fr. conducteur) kadın kondüktör.
konfiguratsiya (P.237) < (Rus. konfiguratsiya) görünüş, şekil, yapılış.
konkurentsaya (İ.T.250) < (Rus. konkurentsiya) rekabet.
konkurs (P.123) < (Rus. konkurs < Fr.concours) yarış.
konsert (C.85) < (Rus. konsert < Fr. consert) konser.
konserva (P.205) < (Rom. konserve < Fr. conserve) konserve.
konservatoriya (P.270) < (Rus. konservatoriya < Fr. konservatorie) konservatuar.
konsruktor (Z.E.68) < (Rus. konstruktor < Fr. constructeur) proje mühendisi.
konsul (P.268) < (Rus. konsul, Rom. konsul) konsolos.
kontigent (P.215) < (Rus. kollega) meslektaş.
kontora (P.99) < (Rus. kontor) büro, ofis, daire.
kontrast (P.74) < (Rus. kontrast < Fr. contrast) renk zıtlığı.
konuşka (C.Y.78) mah. gezinti, eğlence.
konvert (C.27) < (Rus.konvert) zarf.
koor (İ.T.76) ateş koru, kor.
kooru- (C.Y.94) korumak.
kopça (İ.T.140) < (T.T. kopça < Yun. koumbitza) kopça.
kopiya (P.113) < (Rus. kopiya < İt. kopia) kopye, suret.
kopliment (P.206) < (Rus. kompliment < Fr. compliment) kopliman, iltifat.
kopral (C.295) < (Rus. kopral < İng. corporal) onbaşı.
koray (P.154) < (Bul. kora) kuru ot.
korobka (C.139) < (Rus. korobka) sandık, kutu.
korrespondent (İ.T.154) < (Rus. korrespondent < İng., Fr. correspondent) muhabir.
korset (P.121) < (Rus. korset < Fr. corset) korse.
kosa (B.62) < (Rus. kosa, Rom. koasá) tırpan.
koska (İ.T.105) < (Rus. koska < Fr. kasque) miğfer.
kosmos (C.150) < (Rus. kosmos < Fr. cosmos) kainat.
kosor (P.206) < (Rus. kosor) bahçe bıçağı.
kostüm (İ.T.147) < (Rus. kostüm < Fr. costume) kostüm.
koşkak (C.210) < (Bul. boş) gövde, sepet.
kotey (H.O.101) < (Rom. kotey) bir köpek türü.
kotiga (İ.T.245) < (Rom. kotigá) iki tekerlekli araba, pulluk şasisi.
kotlan (B.32) < (Rom. kotlan) küçük soba, fırın, mutfak ocağı.
kotlon (İ.T.14) < (Rom. kotlán) külden yapılmış destek.
kovda (P.203) < (Rom. kodá, Rus. kodka) fıçı, tekne.
kovrik (C.203) < (Rom. kovrig < Türk. kavruk) simit.
krahmal (P.158) < (Rus. krahmal) kola.
krant (C.117) < (Rus. krant) musluk.
krıçma (İ.T.99) < (Bul. krıçma) meyhane.

krisnitsa (B.T.44) < (Rus. kresnitsa) vaftiz kızı, vaftiz anası.
kritik (P.147) < (Rus., Rom. kritik < Fr. critique) kiritik.
krivat (İ.T.141) < (Yun. krevati) kerevet, karyola, divan.
krokodil (C.Y.15) < (Rus. krokodil < Fr. crocodile) timsah.
krucka (İ.T.151) < (Rus. krujka) büyük bira bardağı, maşrapa.
krujka (C.2239) bk. krucka.
kufne (İ.T.116) bk. kuhne.
kuhne (P.29) < (Rus. kuhn'a) mutfak. Krş. **KTLS**, s.425; Tatar T.,Buşkurt T. *kuhnya*: mutfak.
kukona (P.258) < (Yun. kokkana, Rom. kukoaná, kokkonitza) yaşlı süslü kadın, güzel kadın, kadınlara hitap şekli.
kukumäy (P.131) < (Rom. kukuvya) baykuş.
kul't (C.314) < (Rus. kul't < Fr. culte) kült, din, mezhep.
kulis (İ.T.223) bk. kulisa.
kulisa (C.128) < (Rus. kulisa < Fr. coklise) kulis.
kultura (İ.T.95) < (Rus. kultura < Fr culture) kültür.
kumatriä (P.257) < (Rom. kumatrie) sağdıçlık, vaftizden sonra öğle yemeği.
kumaş (B.T.158) < (T.T.kumaş < Ar. ḳumâş) kumaş.
kumi (P.257) < (Bul. kumica, Rom. kumi) vaftiz eden kişinin manevi oğlu, dünür, sağdıç.
kundak (C.77) < (Yun. kontaki, T.T. kundak) kundak.
kupe (C.149) < (Rus.kupe) vagon.
kuplet (İ.T.111) < (Rus. kuplet < (Fr. couplet) şarkı veya şiir kitabı.
kuptär ayı (H.O.100) < (Rom. kupter) yaz ayları.
kurbet (C.Y.81) < (T.T. gurbet < Ar. ġurbet) ayrılık, gurbet.
kurgaf (İ.T.127) mah. zayıf, cılız. Krş. **DS VIII**, s.3007; *kurgaf*: zayıf, cılız,kuru (Anadolu ağızları).
kuriçka (İ.T.207) < (Bul. kuriçka) ekmeğin kabuğu, peksimet.
kurna (D.A.O.25) < (T.T.kurna < Ar. ḳurne) musluğun altındaki tekne.
kurort (C.Y.36) < (Rus. kurort) sağlık yurdu.
kursa' (P.83) < (Rus. kurs' < Fr. course) kurs.
kurtä (B.T.106) < (Rom. kurte)güzel yapı, bina.
kuvet (İ.T.28) < (T.T. kuvvet < Ar. ḳuvvet) kuvvet, güç.
küläf (Z.E.126) < (T.T. külah < Far. kulâh)külah.
kümbet (M.10) < (T.T. kümbet < Far. gunbed) çıkıntı.
kürtün (S.G.31) mah. kar yığını. Krş. **DS VIII**, s.3047; *kürtün*: yeni yağmış kar, eski kar (Anadolu ağızları).
kütmek (M.34) mah. dayak. Krş. **DS VIII**, s.3054; *kütmek*: ağaç kökü, kütük (Anadolu ağızları).
kvartira (İ.T.153) < (Rus. kvartira) daire, apartman dairesi.
kvartiro (İ.T.178) < (Rus. kvartiro) kiracı.
kvitantsiya (P.181) < (Rus. kvitantsiya) makbuz alındı belgesi.

- L -

laalä (D.A.O.42) < (T.T.lâle < Far. lâle) lâle.
laap (P.172) < (T.T. lakap < Ar. laḳab) takma isim.
labada (P.205) < (Yun. lapothon) lâbada, efelek, dağda yetişen yaprağı seze olarak kullanılan bitki.
laboratoriya (İ.T.174) < (Rus. laboratoriya < Fr. laboratoire) labarotuar.
laborotoriya (P.90) < (Rus. laboratoriya < Fr. laboratoir) laboratuar.
laf (İ.T.98) < (T.T. lâf < Far. lâf) laf, söz.
lak (P.135) < (Rus., Rom. lak) parlak.
lalangı (S.G.17) < (Yun. lalaggion) börek, tatlı.
lam (C.238) mah. demir küskü. Krş.**DS IX**, s.3085; *lom*: demir kazık (Anadolu ağızları).
lama (C.Y.60) < (Rus. lama < Fr. lame) jilet, lam.
lampa (C.218) < (Yun. lampas) lamba.
larek (P.280) < (Rus. laräk) dükkân, büfe.
lavka (B.T.42) < (Rus. lavka) sıra, peyke, kantin.
lavra (P.219) < (Rus. lavr) hazine.
laykuçka (P.142) < (Bul. laykuçka) papatya.
lääzım (İ.T.287) < (T.T. lazım < Ar. lâzım) lazım.
lebeda (P.286) < (Rus. lebedá) kara pazı.
leçeniya (C.138) < (Rus. leçenie) tedavi.
legenda (İ.T.217) < (Rus. legende < Fr. légende) destan, lejand.
leh (C.218) < (Rom. left) altın veya gümüş para.
lektsiya (C.278) < (Rus. lektsiya) ders, konferans.
lelek (Z.E.122) < (T.T. leylek < Far. legleg) leylek
leytenant (C.299) < (Rus. leytenant < Al. leutenant, İng. lieutenant)teğmen.
leş (İ.T.125) < (T.T. leş < Far. lâşe) leş.
liberal (İ.T.250) < (Rus. liberal < Fr.liberal) liberal.
lider (P.176) < (Rus. lider < İng. leader) lider, önder.
lift (İ.T.251) < (Rus. lift < Fr. lift) asansör uşağı.
liläka (P.102) < (Rom. liliyak) leylek.
lingvist (İ.T.210) < (Rus. lingvist < Fr.languest) dilci.
liniya (İ.T.136) < (Rus. liniya) hat.
lirik (İ.T.215) < (Rus. lirik < Fr.lyrique) coşkulu, lirik.
literator (İ.T.212) < (Rus. literator < Fr. litteratteur) edebiyatçı, yazar.
literatura (İ.T.95) < (Rus. literatura < (Fr. littérature) edebiyat.
litograf (P.295) < (Rus. litograf < Fr. lithographie) taş basmacılık.
litografya (P.182) < (Rus. litograf < Fr. lithographie) taş basma sistemi.
loboda (İ.T.167) (Rom. loboda) karapazı, bk. lebada.
lobut (M.14) < (T.T. lobul < Ar.nebbût) sopa, değnek.
logika (P.166) < (Rus. logika < İng. logic) mantık.
lokma (İ.T.287) < (T.T.lokma < Ar. luḳme) lokma.

lokotenet (C.209) < (Rom. lokotenent) teğmen, bk. leytenant.
lozung (P.300) < (Rus. lozung) döviz, şiar, parol.

- M -

maamulä (M.65) < (T.T. mâmul < Ar. maʿmûl) mal.
maana (C.Y.48) < (T.T. bahane < Far. bahâne) bahane.
maasul (U.24) < (T.T. mahsul < Ar. maḥṣûl) ürün , mahsul.
maasus (İ.T.122) < (T.T. mahsus < Ar. maḥṣûṣ) kendine has, mahsus.
mabet (P.164) < (T.T. mâbet < Ar. maʿbed) mâbet.
magistra (İ.T.212) < (Rus. magistra) ana yol.
magnit (S.G.6) < (Rus. magnit < İng. magnet) mıknatıs.
mahkulluk (M. 32) < (T.T. makûllük < Ar. maʿḳûl+luk) ölçülü davranış.
mahnit (P.289) < (Rom. mihnit) kederli ,üzgün.
maksimal (P.300) < (Rus. maksimalno, Fr. maximal) en yüksek.
makulatura (P.179) < (Rus. makulatura) hurda kâğıt, kıymetsiz eser.
mal'bert (P.75) < (Rus. mal'bert) resim sehpası.
maladets (P.172) < (Rus. molodets) er, yiğit.
malay (Ü.D.157) < (Rus. malay, Rom. maláy) mısır unundan yapılmış çörek, bir çeşit darı.
maleley malü (B.T.84) < (Bul. maleley malü) anaya sesleniş ünlemi.
malik (C.210) < (T.T.mâlik < Ar. mâlik) sahip.
mamalıga (H.O.10) < (Rom. mamaliga) mısır ekmeği.
mamu (İ.T.86) ark. anne. Krş. **EUTS**, s.127; *mama*: kadın. **YTS**, s.153; *mama, mamı*: ebe > Rus. mama; anne.
manca (C.Y.34) < (T.T. manca < İt. mangiare) yiyecek yemek.
manceti (C.141) bk. manjeta.
manej (P.234) < (Rus. manej < Fr. manége) at eğitim yeri.
manera (İ.T.214) < (Rus. manera) tarz.
manjeta (P.278) (Rus.manjeta, Rom. manjetá) manşet.
marar (P.273) < (Rom. marár) dere otu.
maraz (İ.T.149) < (T.T.maraz < Ar. maraż) hastalık, maraz.
marksizma (C.288) < (Rus marksizma < Fr. marxisme) marksçılık, marksizm.
massiv (P.135) < (Rus. massiv < Fr. massif) som,sağlam.
masur (P.259) < (Yu. mesouri) masura.
maşina (İ.T.36) < (Rus. maşina < İt. maccina) makine.
maşuk (İ.T.269) < (T.T. mâşuk < Ar. maʿşuḳ) aşık olunan, mâşuk.
material (P.90) < (Rus. materiál < Fr. matérial) madde, materiyal.
matotsikla (D.Ö.86) < (Rus. matotsikla < Fr. motocyclette) motosiklet.
mavzoley (İ.T.142) < (Rus. mavzoley < Fr. mausolé) anıt mezar.
may (İ.T.108) < (Rus. may < İng. , Fr. may) mayıs.
maya (P.224) < (T.T. maya < Far. maye) maya.
mayhoş (C.116) < (T.T. mayhoş < Fr. mey-hoş) ekşi ve tatlı olan.
mayıllı (İ.T.113) < (T.T. meyilli < Ar. maʿ il+li) eğimli.

mehlem (U.89) < (T.T. merhem < Ar. merhem) merhem.
melodiya (C.127) < (Rus. melodiya < Fr. melodie) melodi, ezgi.
memleket (M.4) < (T.T. memleket < Ar. memleket) memleket.
mengenä (İ.T.138) < (T.T. mengene < Yun. magannon) mengene.
merak (C.98) < (T.T. merak < Ar. merâḳ) merak.
merdven (C.31) < (T.T. merdiven < Far. nerdüban) merdiven.
meret (İ.T.275) < (T.T. meret < Ar. mârit) kötü, istenmeyen.
meşter (B.T.51) < (Rom. meşter) usta.
meteor (P.23) < (Rus. meteor < Fr. météor) meteor, göktaşı.
metrika (P.247) < (Rus. metrika) doğum kağıdı.
meyva (İ.T.90) < (T.T. meyve < Far. mîve) meyve.
mezar (C.Y.56) < (T.T. mezar < Ar. mezâr) mezar.
mındar (D.Ö.100) < (T.T.murdar < Far. murdar) kötü, pis.
mızgal (U.18) < (Bul. mızga) cilalama aleti, ağaç.
millet (İ.T.95) < (T.T. millet < Ar. millet) millet.
mim (P.298) < (Rus. mim < Fr. mime) mimikle komedi oynayan sanatçı.
minister(İ.T.161) < (Rus. ministereskiy < İng. minister, Fr. ministre) bakan, millet-vekili, elçi, papaz.
ministru (P.150) bk.minister.
minut (İ.T.93) < (Rus. minut < Fr. minute) dakika.
miting (C.205) < (Rus. miting, Fr . meeting) miting, toplantı.
moçuga (M. 90) < (Rom. moçuga) sopa, gürz.
moda (B.106) < (Rus. moda < İt. moda) moda.
mognitofon (P.150) < (Rus. mognitofon) ses alma cihazı.
molebin (P.141) < (Rus. mobeben) dua.
molitura (P.22) < (Rom. molitura) sel, çamur.
moment (İ.T.100) < (Rus. moment < İng., Fr. moment) an.
momental (P.236) < (Rus. momentalno < Fr. momental) bir anda.
moneta (P.46) < (Rus. moneta) akça, maden para.
monografiya (C.309) < (Rus. monografiya < Fr. monographie) monografi.
montaj (P.90) < (Rus. montaj < Fr. montage) montaj.
montajnik (P.163) < (Rus. montajnik) montaj ustası.
moor (C.135) mor.
morkova (H.O.77) < (Rus. morkova) havuç.
moşiyä (P.18) < (Rom. moşye) malikan, malikane.
mozi (P.148) < (Rus. mozg) beyin, düşünce.
muhanat (P.240) < (T.T. muhanet < Ar. muḥannet) cimri.
muşama (C.Y.88) < (T.T. muşamba < Ar. muşamma) muşamba.
muşta (M.12) < (T.T. muşta < Far. muşte) muşta.
mutu (P.184) < (T.T. mûti < Ar. mûtî) bağlı.
muzey (İ.T.95) < (Rom. muzey < Fr. museé) müze.
muzıka (P.73) < (Rus. muzıka < Fr. musique) müzik.
müjik (P.267) < (Rus. müjik) köylü, erkek.

mürür (Z.E.98) < (T.T. mürur < Ar. murûr) geçme, akma.

- N -

naaflä (C.174) < (T.T. nafile < Ar. nâfile) boşuna, nafile.
naalet (P.172) < (T.T. lânet < Ar. la^{c}net) lânet.
naazlı (C.235) < (T.T. nazlı < Far. naz+lı) nazlı.
nagayka (P.177) < (Rus. nagayka) kamçı.
namkal (P.263) < (Rus. namkal) tarafsız, nötr.
nan (B.T.126) < (T.T. nam < Far. nâm) nam, şöhret.
napravleniya (C.43) < (Rus. naprovleniya) yön.
naprimer (P.163) < (Bul. naprimer) örnek.
narod (P.147) < (Rus. narod) halk.
nasaat (D.Ö. 132) < (T.T. nasihat < Ar. naṣîḥat) nasihat, öğüt.
natura (P.256) < (Rom. natura < Fr. nature) tabiat, mal, mülk.
neet (İ.T.29) < (T.T. niyet < Ar. niyet) niyet.
nemtse (İ.T.192) < (İsl. nemetes) Gagavuz Türkçesi'nde dil bilmez anlamında Almanlar için kullanılır, Osmanlı Türkçesi'nde Avusturyayılar için kullanılırdı.
nevoya (P.259) < (Rom. nevoé) zaruret.
neytron (Z.E.102) < (Rus. neytron < İng. neutron) nötron.
nol' (B.80) < (Rus. nol ') sıfır.
nota (P.73) < (Rus. nota < İt. nota) nota.
novator (İ.T.211) < (Rus. novator) yenilikçi.
novelist (P.242) < (Rus. novelist < İng. novelit) romancı.
noyabri (C.312) < (Rus. noyabri) kasım.
nuka (A.30) < (Rus. vnuk, Bul. vnuk, unuk) torun.
nuna (İ.T.166) < (Rom. nanaşa) vaftiz babası.

- O -

ob'ekt (C.234) < (Rus. ob'ekt) konu, nesne.
obalak (İ.T.714) mah. göz çukuru. Krş. **DS** IX, s.3259; *obal obal*: şaşkınlıktan gözlerin açılması.
obalt- (İ.T.156) mah. gözlerini açmak.
oblast (P.37) < (Rus. oblast) bölge.
obşçecitiya (C.162) < (Rus. obşçecitie) yurt, lojman.
obşçestvo (P.216) < (Rus. obşçestvo) toplum.
oçered (C.155) < (Rus. oçered) sırayla, sırasıyla.
oçerk (İ.T.95) < (Rus. oçerk) özet, etüt, eskiz.
ofitser (İ.T.126) < (Rus. ofitser) subay, zâbit.
ofitsiant (C.90) < (Rus. ofitsiant) garson.
oftiga (C.94) < (Rom. oftigá) tüberküloz.
og (U.K.17) ark. ok, aile, kabile.

oka (C.271) < (T.T. okka < Ar.ʿuḳḳa) okka.
okkupant (İ.T.228) < (Rus. okkupant) işgalci.
okkupantsiya (İ.T.214) < (Rus. okkupantsiya) işgal.
okol (P.23) < (Rom. okol) koyun ağılı.
oktyabri (P.74) < (Rus. oktyabri) ekim.
oloy (P.185) < (Rom. uley) yağ.
oloynitsa (P.134) < (Rom. oloynitsá) yayık, yağ imal yeri.
optimist (İ.T.224) < (Rus. optimist < İng. optimiste) iyimser.
optuska (İ.T.113) < (Rus. optuska) izin.
orator (P.244) < (Rus. orator < Fr.orateur) hatip, konuşmacı.
oratoriya (C.128) < (Rus. oratoriya < Fr. oratorio) oratoryo.
order (P.181) < (Rus. order) emir, müzekkere.
ordey (P.82) < (Rus. ordey) biber.
original (P.149) < (Rus. original < Fr. original)orjinal.
orkestra (C.Y.14) < (Rus. orkestr < İt. orchestra) orkestra.
ornoment (P.71) < (Rus. ornoment < Fr. ornoment) yapı süsü, süs.
oruç (C.Y.48) < (T.T. oruç < Far. rûze) oruç ibadeti.
otak (U. 44) ark. oda, ev. Krş. **YTS**, s.160-164; *odag, otağ, otak*: çadır. **DS IX**, s.3292; *otak*: konak, apartman (Anadolu ağızları).
otalan- (İ.T.245) ark. tedavi olmak. Krş. **YTS**, s.164; *otalanmak*: ilaçlanmak. **EUTS**, s.144; *otamak*: tedavi görmek. **ME**, 109-4; *otalamak*: tedavi etmek.
otkrıtka (P.221) < (Rus. otkrıtka) kart, kartpostal.
otpusk (İ.T.247) bk. otpuska.
otpuska (P.70) < (Rus.otpuska) izin, mezuniyet.
otrava (D.Ö.85) < (Rus. otrava) zehir.
oya (P.118) ark. geç, yavaş.

-Ö-

ömür (İ.T.28) < (T.T. ömür < Ar. ʿumr) hayat.
öznek (U.26) mah. açgözlü, susamışçasına. Krş. **DS X**, s.3373; *öznek*: ağacın çatallandığı yer.

- P -

paçavra (İ.T.184) < (T.T. paçavra < Yun. patrovra) paçavra.
paçka (P.232) < (Rus. paçka) paket, deste, tomar.
padişah (İ.T.142) < (T.T.padişah < Far.pâdşâh) padişah.
pafta (B.T.15) < (Bul. pafta) kopça, toka.
pak (İ.T.92) < (T.T. pâk < Far. pâk) pak, temiz.
palaçor (İ.T.96) mah. pis, kirli, intizamsız.
palata (C.133) < (Rus. palata) koğuş.
pali (İ.T.180) < (Bul. pali) köpek.
panayır (İ.T.109) bk. panıyr.

pança (U.20) < (T.T. pençe < Far. pence) pençe.
panıyr (D.Ö. 104) < (T.T. panayır < Yun. panıguris) panayır.
pantsır (P.238) < (Rus. pantsir) zırh.
papur (P.152) < (Rom. papura) hasır dokunmasında kullanılan bitki.
paraliç (C 128) < (Rus. paraliç) felç.
paraliya (C.77) < (Rom. páláriya) şapka.
parikmaher (P.163) < (Rus. parikmaher) berber.
park (C.121) < (Rus. park < Fr. parc, İng. park) park.
partiya (İ.T.250) < (Rus. patriya < Fr. partie) parti.
paska (İ.T.52) < (Rom., Rus paska) yiyecek.
paskellä (B.T.88) < (Yun. paskhalia) paskalya.
pasport (D.Ö.125) < (Rus. pasport < Fr. passeport) pasaport.
passacir (C.176) < (Rus. passajir) yolcu.
pastu (P.60) < (Rus. pastu) çoban.
pat (İ.T.117) mah. divan.
pateka (C.Y.119) < (İsl. pateka) patika.
pateşka (C 235) < (İt. batıska) patista, bir bez çeşidi.
patret (C.62) < (Rus. patret < Fr. portrait) portre, resim.
patü (H.O.67) < (Bul. patka) kaz.
paun (B.92) < (Rom. paun) tavus kuşu.
pauza (P.86) < (Rus. pauza) ara, duraklama.
payanta (B.28) < (T.T. payand < Far. payende) destek, payanda.
paycan (P.243) < (Rom. payancen, Rus. paytina) örümcek.
pazarlık düv- (K.20) dey. pazarlık etmek.
peçat (C 142) < (Rus. peçatka) mühür.
peçka (C.234) < (Rus. peçka) soba.
pedagog (P.205) < (Rus., Rom. pedagog < Fr. pedodogoue) eğitimbilimci.
pedestal (P.267) < (Rus. pedestal, Rom. pedestal) anıt kaidesi.
peeda (İ.T.36) < (T.T. peyda < Far. peydâ) açık,belli.
pelin (D.Ö.122) < (T.T. pelin < Yun. pelinos) bir bitki, pelin.
pelivan (İ.T.194) < (T.T. pehlivan < Far. pehlevan) güreşçip.
penal (P.173) < (Rus. penal) kalem kutusu.
pensne(P. 232) < (Rus. pensne) buruna takılan gözlük.
perdä (B.T.78) < (T.T. perde < Far. perde) koyun ağılı.
perestroyka (D.Ö. 116) < (Rus. prestroyka) yeniden düzenleme.
perron (C.66) < (Rus. perron< Fr. perron) peron.
persengeli (A.36) < (T.T. persenkli < Far. parseng+li) konuşmada aynı sözü tekrar eden.
personac (İ.T.95) < (Rus. personaj < Fr. personage) kişilik.
pesmet (H.O.74) < (Yun. pesimadi) peksimet.
p'esa (C.127) < (Rus. p'esa) piyes
pessimist (D.Ö.135) < (Rus. pessimiste < Fr. pessimist) kötümser.
peşkir (İ.T.129) < (T.T. peşkir < Far. pîşkîr) peşkir, havlu.
peyzac (İ.T.216) < (Rus. peyzaj < Fr. peyzage) kır resmi.
pezevenk (M. 599) < (T.T. pezevenk < Far. pejvend) alçak, namussuz.

pıtı (İ.T.151) mah. hayvan dışkısı.
piet (İ.T.111) < (T.T. beyit < Ar. beyt) şiir, şiir parçası.
pihti (Z.E.102) < (T.T. pıhtı < Far. pihti, puhti) pıhtı.
piiriz (P.222) < (T.T, perhiz < Far. perhiz) perhiz.
pilarama (C.238) < (Rus. pilorama) bıçkı.
pilotka (C.80) < (Rus.pilotka)bir çeşit askeri başlık.
pin- (C.102) < binmek, çıkmak.
pioner (S.G.22) < (Rus. pioner < Fr. pionnier) izci.
pisar (P.45) < (Rus. pisar) sekreter.
pismo (C.27) < (Rus. pismo) mektup.
pistıya (C.251) < (Rom. pistıya) boş yer.
pita (H.O.50) < (Yun. pitta) pide.
piva (C.117) bk. pivo.
pivo (P.238) < (Rus. pivo) bira.
pişman (D.Ö. 40) < (T.T. pişman < Far. peşîmân) pişman.
piştof (İ.T.192) < (T.T. piştov, Rom.pistol < İt. pistola) tabanca.
plaç (P.1557) < (Rus. plaç ') ağlama, ağlayış.
plakat (P.78) < (Rus. plaka < İt. placca) levha.
planşete (C.150) < (Rus. planşet < Fr. planchete) planate, plan çıkarmaya yarayan alet.
plat (Z.E.128) < (Rus. plat) para, ücret.
plats (C.238) < (Rus. plats) talim meydanı.
playj (C.234) < (Rus. playj < Fr. plage) plaj.
plaşç (C.160) < (Rus. plaşç) yağmurluk.
plenka (P.90) < (Rus. plénka) zar.
poát (İ.T.211) < (Rus. poátika < Fr, poétique) şiir bilgisi, şairlik sanatı.
poáziya (İ.T.212) < (Rus. poáziya < Fr. poésie) şiir, deyiş.
poçta (İ.T.110) < (Rus. poçta < İt. posta) posta.
poezd (İ.T.108) < (Rus. poezd) tren, katar.
pohod (B.T.128) < (Rus. pohod) sefer yürüyüş.
pohonts (B.T.129) < (Rus. pohonts) obozlarda askerliğini yapmış kişi.
pol (C.27) < (Rus. pol) döşeme.
poligon (Z.E.72) < (Rus. poligom < Fr. polygone) atış yeri.
poligrafik (P.295) < (Rus. poligrafik < Fr. polygrahique) çeşitli konularda yazar.
politsiya (C.270) < (Rus. politsiya < Fr. police) polis.
pomana (C.222) < (Rom. pomana) ölü yemeği.
popas (C.91) < (Yun. papas) papaz.
porta (B.T.36) < (Rom. poartá) kapı.
portfel (P.162) < (Rus. portfel < Fr. portfeuille) çanta.
portret (İ.T.30) < bk. patret.
posol (P.268) < (Rus. posol) büyükelçi.
post (P.27) < (Rus. post) oruç.
posılka (C 237) < (Rus. posılka) gönderilme, gönderme.
potmar (H.O.29) < (Rom. potmar) domuz yavrusu.
povstants (C 211) < (Rus. puvstants) isyancı.

poz'ezd (C 102) < (Rus. poz'ezd) giriş kapısı.
pozitsiya (İ.T.211) < (Rus.pozitsiya < Fr. position) durum, pozisyon.
praktika (P.231) < (Rus. pratika < Fr. praktique) pratik.
pränik (P.105) < (Rus. pränik) tatlı.
prava (C.43) < (İt. prova) prova.
pravleniya (P.61) < (Rus. plavnie) idare.
predsedatel' (C.191) < (Rus. predsedatel') başkan.
prefekture (P.185) < (Bul. prefectura < Fr. préfecture) eyalet, il, vilayet.
premera (İ.T.212) < (Rus. premera < Fr. premére) ilk temsil.
prezentabl (İ.T.224) < (Rus. prezentablnıy < Fr. presentabl) yakışıklı, yeterli, liyakatlı.
pribor (C.Y.64) < (Rus. pribor) alet, cihaz.
primar (C.78) < (Rom. primar < İt. prima) birici başkan.
prints (P.160) < (Rus. prints < Fr. prince) prens.
printsip (C.107) < (Rus. printsip < Fr. principe) prensip.
prirada (C.236) < (Rus. prirada) tabiat.
pritsep (C.143) < (Rus. pritsep) römork.
proektsiya (P.90) < (Rus. proektsiya < Fr. projection) projeksiyon, izdüşüm.
profesor (C.126) < (Rus. professor < Fr. professeur) profesör.
professional (P.134) < (Rus. professional < Fr. professionél) usta.
profil (P.277) < (Rus. profil < Fr. profil) profil, yandan görünüş.
profsoyüz (P.239) < (Rus. prufsoyüz) sendika.
projektor (C.147) < (Rus. projektor < Fr. projecteur) projektör.
proklamatsiya (P.33) < (Rus. proklamatsiya) beyanname.
problema (P.149) < (Rus. problema, Fr. probleme) problem, mesele.
propisko (İ. T. 153) < (Rus. propisko) kayıt.
prost (P.226) < (Bul., Rom. prost) ahmak, budala, **prost et-** :affetmek.
protses (C.39) < (Bul. protsess < İng. process, Fr. proces) süreç.
protsesiya (C.226) < (Rus. protetsiya) cenaze alayı.
proza (İ.T.211) < (Rus. proza < İng. prose) nesir.
prujina (C.214) < (Rus. prujina) yay, zemberek.
pryanik (P.294) < (Rus. pryanik) bisküvit.
psevdonim (C.192) < (Rus. psevdonim) takma ad.
pulemet (İ.T.106) < (Rus. pulemet) makineli tüfek.
puluk (H.O.14) < (Al. pflug) pulluk.
punkt (P.283) < (Rom. punkt < Al. punkt) nokta.
punktual (P.215) < (Rus. punktualnıy) özenli.
purokuror (P.168) < (Rus. purokuror) savcı.
pustiya (P.162) < (Rom. lok pustyu) boş yer.
puteşestvenni (C.310) < (Rus. puteşestvenni) gezgin, seyyah.
püsür (İ.T.123) < (Yun. püsür) karışık, pis.

- R -

raad (İ.T.145) < (T.T. rahat < Ar. râḥat) rahat, huzur.
raametli (D.Ö.13) < (T.T. rahmetli < Ar. raḥmet+li) ölü için kullanılan saygı ifadesi.
radiatsiya (P.108) < (Rus. radiatsiya < Fr. radiation) radyasyon.
radikal (P.250) < (Rus. radikal < Fr. radical) köktenci, radikal.
radioaktiv (P.108) < (Rus. dakioaktiv < Fr. radioactive) radyoaktif.
raketa (D.Ö.142) < (Rus. raketa < İng. rocket) roket.
rampa (İ.T.224) < (T.T., Rom., Rus. rampe < İt. rampa) yükseklik, rampa.
ranem (İ.T.105) < (Rus. ranem) yaralı.
ranit et- (İ.T.193) < (Rus. ranit + et-) yaralamak.
rastık (Ü.T. 167) < (T.T. rastık < Far. rasûḫt) rastık.
ratnık (B.T.133) < (Rus. ratnik) asker, savaşçı.
ray (C.Y.122) < (Rus. ray) cennet.
raykom (C.32) < (Rus. raykom) mıntıka komitesi.
rayon (İ.T.13) < (Rus. rayon) bölge.
real (İ.T.217) < (Rus. real) dizgici kasası.
recim (İ.T.168) < (Rus. rejim < Fr. régime) rejim.
redaktor (İ.T.151) < (Rus. redaktor < Fr. redacteur) yayıncı.
redaktsiya (İ.T.59) < (Rus. redaktsiya < Fr. redaction) gazete idarehanesi, yayın, redaksiyon.
regal (P.176) < (Rus. regal) madalya.
registrat (P.281) < (Rus. registrat < İng. registrat) sicil kayıt.
registrator (P.281) < (Rus. registrator < İng. registrator) sicil kayıt memuru.
registratura (P.282) < (Rus. registratura < İng. registratur) kayıt idaresi.
religiya (P.176) < (Rus., Bul. religiya < Fr. religion) din, inanç.
relsa (U.21) < (Rus. relsa) ray.
rende (İ.T.202) < (T.T. rende < Far. rende) rende.
renk (İ.T.17) < (T.T. renk < Far. reng) renk.
repetitsiya (C.159) < (Rus. repetitsiya) prova.
replika (P.257) < (Rus. replika < Fr. replique) replik, cevap.
repressiya (P.115) < (Rus. repressiya) baskı, ceza.
repriza (P.234) < (Rus. repriza < Fr. reprise) yeniden alma, onarma.
resim (İ.T.34) < (T.T. resim < Ar. resm) resim.
respublikan (İ.T.105) < (Rus. respublikan < Fr. respublicain) cumhuriyetçi.
restavrator (P.135) < (Rus. restavrator < Fr. restaurateur) onarıcı.
restoran (C.57) < (Rus. restoran < Fr. restaurant) lokanta.
revolver (C.100) < (Rus. revolver < Fr. revolver) toplu tabanca.
revolyutsiyacı (İ.T.121) < (Rus. revolyutsiya + cı < Fr. révolution) devrimci, ihtilalci.
reze (M.53) < (T.T. reze < Ar. rezze) kapı sürgüsü.
rezina (C.159) < (Rus. rezina) lastik.
rezultat (İ.T.214) < (Rus. rezultat < İng. result) sonuç.
rezüme (M.53) < (Rus. rezyüme, Rom. rezumat) özet.
rız (C.112) < (T.T. rızık < Ar. rizḳ) rızık, nafaka.

rifma (İ.T.216) < (Rus. rifma) kafiye.
ritma (İ.T.215) < (Rus. ritma < Fr. rythme) ritim.
rota (İ.T.108) < (T.T. rota < Rom. ruta < İt. rotta) yön, rota.
rökä (İ.T.20) < (Yun. röke) öreke, çıkrık.
ruba (İ.T.89) < (T.T. urba < İt. roba) urba, elbise.
ruf (C.227) < bk. ruh.
ruh (İ.T.149) < (T.T. ruh < Ar. rûḥ) ruh.
rusali (C.235) < (Rus. rusali) Rus mitolojisinde su perileri.

- S -

saabi (C.137) < (T.T. sahip < Ar. ṣâḥib) sahip.
saadä (C.265) < (T.T.sade < Far. sâde) sade.
saarar- (C.32) sararmak.
saat (M. 30) < (T.T. saat < Ar. sâ^{c}at) saat.
sabur (D.Ö.3) < (T.T. sabır< Ar. sabr) sabır.
sadaka (P.177) < (T.T. sadaka < Ar. sadaka) merhamet.
sajen (B.T.50) < (Rus. sajen) 2.13 m. uzunluk.
sak (C.Y.14) ark. uyanık, temkinli. Krş. **EUTS**, s.194; *sak*: özenli. **DLT I**, s.333; *sak*: işte uyanık ve zeyrek olan. **YTS**, s.177; *sak*: uyanık, sağlam, emin. **ME**, 171-6; *sak*: mahfuz emin. **DS XI**, s.3516; *sak*: uyanık, tetikte.
sanitar (C.179) < (Rus. sanitar) hasta bakıcı.
sanktsiya (C.308) < (Rus. sanktsiya) ceza, onay.
sarfoş (İ.T.77) < (T.T. sarhoş < Far. ser-ḫoş) sarhoş.
sarkazm (P.181) < (Rus. sarkasm, Fr. sarcasme) acı olay.
satira (P: 181) < (Rus. satira < Fr. satire) yergi, satir.
saur- (B.T.122) savurmak.
sauş- (İ.T.271) savuşmak.
sefer (P.29) < (T.T. sefer < Ar. sefer) sefer, yolculuk.
sefte (C.193) < (T.T. siftah < Ar. istiftâḥ) siftah, ilk.
sekretar (P.28) < (Rus. sekretár, Fr. secretaire) sekreter.
sekund (İ.T.114) < (Rus. sekunda < İng. secund) saniye.
seläm (C.32) < (T.T. selamet < Ar. selâmet) selamet, barış.
selsovet (B.T.85) < (Rus. selsovet) köy şurası.
semiçka (C.105) < (Rus. semeçki) ayçiçeği.
seminar (P.266) < (Rus. seminar < Fr. seminaire) seminer.
sen- (D.Ö.6) mah. solmak. Krş. **DS X**, s.3583; *senmek*: tazeliğini yitirmek, büzülmek, pörsümek.
senad (P.31) < (Rus. senat < İt. senato) senato.
sensele (D.Ö.9) < (T.T. silsile < Ar. silsile) soy, silsile.
sentyabri (C.194) < (Rus. sentyabri) eylül.
seray (M. 30) < (T.T. saray < Far. serây) saray.
serbest (C.305) < (T.T. serbest < Far. ser-best) başıboş, serbest.
sercent (C.294) bk. serjant.

seriya (P.296) < (Rus. seriya < Fr. série) seri, sıra, dizi.
serjant (C.235) < (Rus. serjant) çavuş.
sersem (İ.T.135) < (T.T. sersem < Far. sersem) sersem.
set (P.73) < (T.T. set < Ar. sedd) set, duvar.
setka (P.72) < (Rus. setka) ağ, file.
sezon (P.290) < (Rus. sezon < Fr. saison) sezon, mevsim.
sfera (P.286) < (Rus. sfera) alan, saha.
sıbıt- (İ.T.123) mah. atmak. Krş. **KTLS**, s.33, Tatar T. *sibu-*: *atmak*. **DS X**, s.3600; *sıbıtmak*: birinin ardından atma.
sınaş- (İ.T.122) ark. alışmak. Krş. **YTS**, s.186; *sınaşmak*:birini sınamak. **DS X**, s.3609; sınaşmak: alışmak (Anadolu ağızları).
sıklet (C.303) < (T.T. sıklet < Ar. siklet) kuvvet, ağırlık.
sınık (P.77) ark. kırık. Krş. **YTS**, s.186; *sınık, sınuk*: kırık. **DLT III**, s.365; *sınık*: kırık (Anadolu ağızları).
silaf (B.T.104) < (T.T. silah < Ar. silâḥ) silah.
siluát (P.75) < (Rus. siluát < Fr. silhuette) siluet.
sima (İ.T.122) < (T.T. sima < Far. sîmâ) sima, yüz.
simbol (P.296) < (Rus. simbol < Yun. simbolen) sembol.
simfoniya (C.128) < (Rus. simfoniya < Fr. simphonie) senfoni.
simmetrik (İ.T.223) < (Rus. simmetrik < Fr. simetrique) simetrik.
sirnik (D.Ö.109) ark. kibrit. Krş. **KTLS**, s.486; Kazak T., *sirinke*, Kırgız T., *sirenke*, Uygur T., *säränkä*: kibrit.
sirop (P.147) < (Rus. sirup < Türk. şurup < Ar. şurûb) şurup.
sistema (P.175) < (Rus. sistema < Fr. systéme) sistem.
situatsiya (İ.T.218) < (Rus. situatsiya < İng. situation) durum, vaziyet.
skandal (P.263) < (Rus. skandal < Fr. scandale) skandal, rezalet.
skemne (İ.T.98) < (Yun. skamni, İt. scano) iskemle.
skeptik (İ.T.224) < (Rus. skeptik < Fr. sceptique) şüpheci.
sklad (C.221) < (Rus. sklad) stok.
sklad (P.100) < (Rus. sklad) yapı, bünye.
skul'uptura (P.30) < (Rus. skul'uptura) heykel, heykelcilik.
slanina (C.251) < (Rom. slámná) domuz pastırması.
sluçay (B.T.88) < (Rus. sluçay) olay, vaka.
slucba (İ.T.108) bk. slujba.
sluga (B.T.96) < (Rus. sluga, Rom. slugá) hizmetçi.
slujba (C.58) < (Rus. slujba) memuriyet.
smena (C.234) < (Rus. smena) vardiya, değişme.
smola (P.229) < (Rus. smola, Rom. smoálá) katran.
snabjenets (P.290) < (Rus. snabjenets) araç gereç.
soba (C.241) < (T.T. soba < İt. stufa) soba.
sofra (İ.T.76) < (T.T. sofra < Ar. sufre) sofra.
sokak (C.32) < (T.T. sokak < Ar. zukak) sokak.
soldat (M. 12) < (Rus. soldat < Fr. soldat) asker, er.
solid (P.276) < (Rus. solidno) sağlamca.

sovhoz (İ.T.128) < (Rus. sovhoz) Sovyet tarım işletmeciliği kurumu.
sölpet (C.62) < (T.T. sohbet < Ar. ṣuḥbet) sohbet.
sörpeşik (C.Y.96) mah. buruşuk. Krş. **DS X**, s.3680; *sörpeşmek*: buruşmak, büzülmek.
spektakli (P.284) < (Rus. spektakl) temsil.
spestsialist (P.244) < (Rus. spestsialist < İng. specialist, Fr. specialiste) usta, uzman.
sportsmen (P.71) < (Rus. sportsmen < İng. sportman) sportmen, sporcu yapılı.
spraka (C.39) < (Rus. spravka) bilgi.
stadion (P.71) < (Yun. stadıon, Rus. stadıon) stadyum.
stalaktit (P.235) < (Rus. stalaktit < Fr. stalactite) sarkıt.
stalova (C.114) < (Rus. stalovaya) yemek odası, lokanta.
stanok (P.299) < (Rus. stanok) tezgah.
stantsiye (İ.T.130) < (Rus. stantsiye) istasyon.
stara (B.T.84) < (Rus. starıy) yaşlı koca.
statist (C.214) < (Rus. statist) figüran.
statuátka (P.300) < (Rus. statuátka < Fr. stattuette) küçük heykel, heykelcik.
statya (İ.T.95) < (Rus. statya) makale, yazı.
stauroz (Z.E.132) < (Yun. stauros) haç, nikah.
stavra (İ.T.42) bk. stavroz, stoynoz.
stih (İ.T.128) < (Rus. stih) beyit.
stihotvoreniya (C.62) < (Rus. sthotvoreniya) şiir, manzume.
stipendie (P.185) < (Rus. stipendiya) burs.
stop (P.48) < (Rus. ştop) karagâh.
stoyka (P.2137) < (Rus. stoyka) esas duruş, esas vaziyet, dikme , direk.
stoynoz (B.T.48) bk. stauroz, stavra.
straus (C.250) < (Rus. straus) deve kuşu.
strelka (P.193) < (Rus. strelka) iğne, ibre.
struna (H.O.76) < (Rus. struna) tel, kiriş.
stsena (P.274) < (Rus. stsena) sahne.
student (C.115) < (Rus. sutudent < İng. student) öğrenci.
sumka (H.O.11) < (Rus. sumka) çanta.
summa (P.165) < (Rus. summa) toplam, yekün.
suparat (B.T.108) < (Rom. suparat) küsülü , küskün.
surtuk (C.97) < (Rom. surtuk < Mog. surdak) ceket.
sutka (İ.T.247) < (Rus. sutki) yirmi dört saat, gün.
suvatu (M.5) < (Bul. suvato) çöpçatan.
süjet (P.263) < (Rus. suyjet < Fr. sujet) konu.
süs- (İ.T.15) ark. boynuz vurmak. Krş. **YTS**, s.196; *süsmek*: boynuzlamak. **DS X**, s. 3725; *süsmek*: boynuz vurmak, toslamak (Anadolu ağızları).
süven (P.51) mah. büyük sopa. Krş. **DS X**, s.3674; *süven:* bağ bahçe çitlerinde kullanılan uzun kazıklar.
sviter (P.122) < (Rus. sviter < İng. sweater) süveter, kazak.

-Ş -

şafk (İ.T.44) < (T.T. şavk < Ar. şevḳ) şevk, aydınlık.
şahta (P.164) < (Rus. şahta) ocak, maden ocağı.
şalvir (İ.T.97) mah. (?) şirret, dolandırıcı, kurnaz.
şamar düümesi (P.287) mah. alkış.
şansora (İ.T.80) < (şu + andan + sonra) artık , bundan sonra.
şaraat (Z.E.88) < (T.T. şeriat < Ar. şerîᶜat) şeriat, kanun.
şarap (P.220) < (T.T. şarap < Ar. şerâb) şarap.
şaşki (P.85) < (Rus. şaşki) bir çeşit oyun.
şefteli (İ.T.109) < (T.T. şeftali < Far. şeft-âlû) şeftali.
şatra (U.K.42) < (Rus. şatër < T.T. çadır) çadır.
şeremed (İ.T.291) < (T.T. şirmert < Far. şir-merd) çalışkan, dirayetli.
şey (İ.T.221) < (T.T. şey < Ar. şey') belirsiz eşya.
şeytan (C.Y.83) < (T.T. şeytan < Ar. şeyṭân) şeytan.
şiir (Z.E.68) < (T.T. şiir < Ar. şiᶜr) şiir.
şindila (P.258) < (Rom. şindila) bir ot türü.
şindile (U. 44) bk. şindila.
şiret (C.Y.79) < (T.T. şirret < Ar. şirret) şirret.
şirit (K. 44) < (T.T.şerit < Ar. şerit) şerit.
şişiriga (K. 43) mah. sivilce. **DS XII**, s.4729; *şişirik*: kabarık (Anadolu ağızları).
şkembe (İ.T.100) < (T.T. işkembe < Far. şkenbe) işkembe.
şkola (H.O.17) < (Rus. şkola) okul.
şnurki (İ.T.196) < (Rus. şnur) bilgi.
şofer (H.O.26) < (Rus. şofer < Fr. chauffeur) şoför.
şokolad (C.222) < (Rus. şokolad < İt. ciocolata) çikolata.
şopar (H.O.6) < (Bul. şopar) domuz.
şuba (P.41) < (Rus. şuba, Rom. şubá) kürk.
şuma (Z.E.130) < (Rom. spuma) yaprak.
şükürlü (İ.T.84) < (T.T. şükürlü < Ar. şükr + lü) şükreden.
şüpä (İ.T.188) < (T.T. şüphe < Ar. şubhe) şüphe.
şüşä (İ.T.208) < (Rus. şoşoni < Fr. chousson) kadın ayakkabısı.
şüşeva (P.230) < (Rus. şosse < Fr. chaussée) şose.

-T-

taazä (İ.T.43) < (T.T. tâze < Far. tâze) taze.
tabeet (C.Y.116) < (T.T. tabiat < Ar. tabîᶜat) huy, tabiat.
tabla (İ.T.177) < (T.T. taabla < Ar. tabla) teneke, tepsi.
tabletka (P.167) < (Rus. tabletka < Fr. tablette) hap.
tablitsa (H.O.11) < (Rus. tablitsa) cetvel.
taburetka (C.108) < (Rus. taburetka < Fr. tabouret) iskemle, tabura.
tabut (C.108) < (T.T. tabut < Ar. tâbût) tabut.
tafta (H.O.14) < (T.T. tahta < Far. taḫte) tahta.

takaza (D.Ö.18) < (T.T. takaza < Ar. takâżâ: azarlama) iftira.
take (P.230) < (T.T. takke < Ar. ṭâḳiye) takke, başlık.
takt (İ.T.223) < (Rus. takt< Fr. tact) taktik.
taland (P.294) < (Rus. taland) yetenek, istidat.
talant (P.73) < (Rus. talant) yetenek.
taliga (İ.T.99) < (İsl. telega) araba.
talisman (C.Y.101) < (Rus. talisman < Ar. ṭilasm) tılsım.
talmaçla- (G.İ.22) ark. çevirmek, tercüme etmek. Krş. **YTS**, s.68; *dilmaç, dilmeç*: tercüman.
tamah (U. 74) < (T.T. tamah < Ar. ṭama') aç gözlülük, tamah.
tank (A.24) < (Rus. tank < İng. tank) zırhlı savaş aracı, tank.
tanteli (H.O.44) < (Yun. dantella) dantel.
tantsa (C.118) < (Rus. tantsa) dans.
taraf (M. 34) < (T.T. taraf < Ar. ṭaraf) taraf.
taraş (İ.T.239) mah. toplanan üzümden kalan artıklar. Krş. **DS X**, s.3832; *taraş*: toplanan üründen arta kalanlar (Anadolu ağızları).
taraşla- (C.33) mah. hasattan arta kalanları toplamak. Krş. **DS X**, s.3833; *taraşlamak*: alt üst etmek, karıştırmak, araştırmak.
targa (P.255) < (Rom. targa) sedye el arabası.
tav ol- (P.222) < (T.T. tav ol- < Far.tâv + ol) yer sertleşmesi.
tayka (İ.T.144) mah. dayı. Krş. **KTLS**, s.153; Kırgız T. *tayake*: dayı.
teatru (P.257) < (Rus. teatri < İt. teatre) tiyatro.
tecil (Z.E.74) < (T.T. tecil < Ar. ta'cîl) gerekli.
tefter (C.103) < (T.T. defter < Ar. defter) defter.
teftiş (Ü.D. 58) < (T.T. teftiş < Ar. teftiş) kontrol.
tehna (P.289) < (T.T. tehna < Far. tenha) ıssız, tenha.
tehnikum (C.237) < (Rus. technikum < Al. tecnicum) lise, teknik lise.
tekliv (İ.T.104) < (T.T. teklif < Ar. teklif) teklif.
teknika (İ.T.79) < (Rus. teknika < Fr. tecnique) teknik.
telegramme (B.139) < (Rus. telegramme < Fr. télégramme) telgraf.
televizor (C.67) < (Rus. televizor < Fr. télévision) televizyon cihazı.
tematika (P.300) < (Rus. tematika < Fr. thématika) konular.
tenä (D.Ö.72) < (T.T. tane < Far. dâne) tane.
teoriya (C.265) < (Rus. téoriya < Fr. théorie) teori.
tepren- (İ.T.225) ark. titremek.**YTS**, s.64; *deprenmek*: hareket etmek. **DS X**, s.3886; *teprenmek*: yerinden oynamak , kımıldamak (Anadolu ağızları).
terbee (P. 282) < (T.T. terbiye < Ar. terbiye) dizgin, terbiye, ahlak.
tereke (İ.T.193) < (T.T. tereke < Ar. tereke , miras) tahıl, buğday.
termin (P.262) < (Rus., Rom. termin) terim
terrorizma (C.288) < (Rus.terrorizma < Fr. terrorisme) terörizm.
tertip (P.73) < (T.T. tertip < Ar. tertîb) düzen, tertip.
täska (İ.T.247) < (Rus. téska) yonma, yontma.
testä (P.184) < (T.T. deste < Far. deste) deste.
teste (B.T.157) < (T.T. desti < Far. desti) desti.

tetü (B.T.132) < (Bul. tate) konuşma dilinde baba.
tezge (İ.T.223) < (T.T. tezgah < Far. dest-gah) tezgah.
tın (H.O.8) < (Rus. tın) çit.
tıynak (P.282) ark. baraj. Krş. **YTS**, s.66; *tıynak:* tırnak. **DLT III**, s.245; *tıymak*: men etmek.
tı- (İ.T.241) ark. kaçmak. Krş. **DLT II**, s.126; *tıdılmak*: kaçınmak, çekinmek. **KTLS**, s.910; Başkurt T., *taymak*: Kazak T., *taymak*: Uygur T., *taymak*: kaçmak.
tif (P.164) < (Rus.tif < Yun. thphos) tifo.
tip (P.235) < (Rus. tip < Fr. type) tip.
tipar (C.192) < (Rom. tiparire) baskı.
tipik (P.256) < (Rus. tipik < Fr. tipique) tipik.
tirada (P.206) < (Rus. tirada < Fr. tirade) oyunların uzun konuşması, tirat.
titsi (İ.T.76) ark. korku. Krş.**YTS**, s.70;*ditsinmek, titsinmek*: tiksinmek. **DS IV**, s.1526; *ditsinmek*: nefret etmek, tiksinmek (Anadolu ağızları).
titul (P.276) < (Rus. titul) ünvan.
tok (C.137) < (Rus. tok) cereyan, elektrik ceryanı.
toka (C.238) < (T.T. toka < İsP.toka) kemer tutturmalığı.
tokat (İ.T.105) mah. kapı. Krş. **DS X**, s.3947; *tokat*: tarla veya bahçe kapısı (Anadolu ağızları).
toloka (Ü.D. 200) < (Rom. toloaká) sürülmemiş tarla.
tomak (İ.T.225) ark. yün çorap, kalın kafa. Krş.**YTS**, s.210; *tomak*: kısa konçlu ökçesiz ayakkabı, **DS X**, s.3953; *tomak*: kısa konçlu ayakkabı, potin (Anadolu ağızları).
toomruk (D.Ö. 26) tomruk.
tooz (D.Ö. 28) toz.
torlak (C.123) ark. acemi, genç. Krş. **YTS**, s.211; *torlak*: genç,acemi.
tort (C.133) < (Rus. tort < İt. torta) turta.
tovarışt (C.229) < (Rus. tovarışçt) arkadaş.
tozak (Z.E.99) ark. ufak toz. Krş. **YTS**, s.211; *tozak*:bitkilerin tozlaşması sırasında çıkan pamuklar. **DS X**, s.3976; *tozak:* toz gibi yağan kar (Anadolu ağızları).
traditsiya (İ.T.217) < (Rus. traditsiya < İng. traditsion) gelenek.
tragik (İ.T.220) < (Rus. tragik < Fr. tragique) trajedi artisti.
traktak (P.147) < (Rus. traktat) tez, anlama, antlaşma.
traktor (İ.T.143) < (Rus. traktor < Fr. tracteur) traktör.
transport (P.108) < (Rus. transport < Fr. transport) ulaşım.
tranzistor (P.111) < (Rus. transistor < Fr. transistor) radyo.
trassa (C.176) < (Rus. trassa) hat, yol.
traş (C.42) < (T.T. tıraş < Far. teraş) tıraş.
tren (P.59) < (Rom. tren < Fr. train) tren.
trest (P.135) < (Rus. trest < İng. trust) tröst.
tribuna (P.216) < (Rus. tribuna < Fr. tribune)tribün.
trofa (C.274) < (Rus. trof, Bul. troha)kırıntı, ganimet.
troleybus (İ.T.109) < (Rus. trolleybus < İng. trolleybus) troleybüs.
trotuar (P.137) < (Rus. trotuar < Fr. trottoir) kaldırım.

truba (C.135) < (Rus. truba) boru, baca.
trudodon (D.Ö.116) < (Rus. trudodon) emek günü.
truppa (P.234) < (Rus. truppa < Fr. troupe) trup, aynı tiyatronun sanatçı topluluğu.
tsar (C.311) < (Rus. tsar) çar.
tsarizma (C.307) < (Rus. tsarizma) çarlık.
tsement (İ.T.118) < (Rus. tsement < İt. cemento) çimento.
tsentra (P.37) < (Rus. tsentr) merkez.
tsifra (B.30) < (Rus. tsifra < Fr. chiffre) şifre.
tsink (C.135) < (Rus. tsink) çinko.
tsirk (P.89) < (Rus. tsirk < Fr. cirque) sirk.
tsisterna (P.100) < (Rus. tsisterna) sarnıç, tank.
tsivil (İ.T.104) < (Rus. tsivil < İng. civil) medeni.
tsıgarka (İ.T.100) < (Rus. tsigarka < İsp. cigarno) sigara.
tualet (İ.T.252) < (Rus. tualet < Fr. toilette) tuvalet, hela.
tufek (C.91) < (T.T. tüfek < Far. tufeng) tüfek.
tumboçka (C.139) < (Rus. tumboçka) göbekçik, karıncık.
tunuk (İ.T.207) ark. yağlı. Krş. **ETG**, s.302; *tunmak*: tıkanmak, kapanmak.
turgay (İ.T.272) ark. kuş. YTS, s.213; *turgay*:çayır kuşu, toygar.
turist (P. 184) < (Fr. touriste, Rus. turist) turist, seyyah, gezgin.
tutsak (P.192) ark. tutsak, esir. Krş. **YTS,** s.214; *tutsak*: esir.
tuyan (C.Y.95) ark. yağlı. Krş. **DLT III**, s.169; *tuyan*: pinti, sıkıntılı. **KTLS**, s.827; Başkurt T., *yıvan*; Tatar T., *yuvan*: şişman.
tuyanna- (İ.T.115) ark. şişmanlamak. Krş. **YTS**, s.21; *toyunmak*: kendini doyurmak. **DS X**, s.4002; *tuyan:* semiz, şişman (Anadolu ağızları).
tükän (C.40) < (T.T. dükkân < Ar. dukkan) dükkân.

- U -

uborşçitsa (P.267) < (Rus. uborşçitsa) temizlikçi, hademe.
uçilitse (İ.T.109) < (Rus. uçilitse) lise, okul.
ultramarin (P.74) < (Rus. ultramarin) deniz mavisi.
umur (İ.T.239) < (T.T. umur < Ar. umur) aldırış etmek, sıkıntı.
universitet (İ.T.23) < (Rus. unuversitet < Fr. unuversité) üniversite.
unuka (İ.T.188) < (Bul. unuk, vnuk) torun.
unuvermag (P.71) < (Rus. unuvermag) mağaza.
uptimist (P.296) bk. optimist.
ur- (S.G. 12) vurmak.
urna (C.197) < (Rus. urna) vazo, kap.
urok (D.Ö.41) < (Rus. urok) ders.
ustra (C.182) < (T.T. ustura < Far. usturre, usture) ustura.
usul (M. 51) < (T.T. usul < Ar. usûl) metot, usül.
uşak (K.18) çocuk, delikanlı.
uur (P.71) mah. ön. Krş. **DS XI**, s.4029; *uğur*: ön (Anadolu ağızları).
uyçu (B.T.118) < (Rom. unkı) dayı.

uz (D.Ö.133) ark. doğru. Krş. **EUTS,** s.270; uz; usta, sanatkâr, yol, geçit, dar boğaz. **ETG**, s.105; *uz*: usta, iyi, kabiliyet. **DLT I**, s.46; *uz:* usta, mâhir. **YTS**, s.222; *uz*: ustaca, uygun, doğru, dikkatli. **ME**, 188-2; *uzluk*: ustalık.
uzlaş- (U.K. 33) uzlaşmak

- Ü -

ünük (İ.T.112) mah. küçük, fıçı, tekne. **YTS**, s.224; *ünük*: hançere.

- V -

vaatiz (C.310) < (Yun. baptisis) vaftiz.
vagon (İ.T.132) < (T.T. vagon < Fr. vagon) vagon.
vakla (İ.T.132) < (İsl. vakla) bir çeşit koyun veya kuzu.
vaksa (C.236) < (Rus. vaksa) kundura boyası.
vanna (İ.T.253) < (Rus. vanna) banyo.
vatan (İ.T.92) < (T.T. vatan < Ar. vaṭan) vatan.
vatiz (P.176) bk. vaatiz.
vatra (P.29) < (Rom. vatrá) ocak.
vazo (P.238) < (Rus. vazo < İt. vaso) vazo.
vedrä (P.201) < (Rus. vedro) kova.
vekil (İ.T.178) < (T.T. vekil < Ar. vekîl) vekil.
veran (C.Y.88) < (T.T. viran < Ar. vîrân) viran, yıkıntı.
vertolét (C.251) < (Rus. vertolét) helikopter.
vestibül (P.278) < (Rus. vestibyul < Fr. vestibule) yapının giriş kısmı.
vıstavka (P.232) < (Rus. vıstavka) sergi.
vıvod (İ.T.276) < (Rus. vıvod) sonuç.
vitrina (C.58) < (Rus. vitrina < Fr. vitrine) vitrin.
viza (P.281) < (Rus.viza < Fr. vise) vize.
voenni (C.25) < (voennıy) askerî.
vokzal (C.Y.31) < (Rus. vokal) istasyon.
volontir (B.T.128) < (Rus. volontär) gönüllü asker.
votat (P.33) < (Rus. votirovat) lehte oy kullanmak, onaylamak.

-Y-

yaanı (İ.T.102) < (T.T. yahni < Far. yahnî) et yemeği, yahni.
yabanı (İ.T.241) mah. kurt.
yala- (M.40) yağlamak.
yalabık (İ.T.111) ark. parlak. Krş. **YTS**, s.231; *yalabık, yalabuk*: parlak.
yalpak (C.Y.32) mah. güler yüzlü, sen. Krş. **DS XI**, s.4249; *yalpak*: güler yüzlü, şen, sevimli (Anadolu ağızları).
yalpı (D.Ö. 17) mah. düzlük, ova. Krş. **DS XI**, s.4149; *yalpı*: sarp yer, uçurum (Anadolu ağızları).

yanvar (C.Y.91) < (Rus. yanvar) ocak ayı.
yemeni (H.O.12) < (T.T. yemeni < Ar. yemenî) ayakkabı, yemeni.
yär (İ.T.277) < (T.T yar < Far. yâr) sevgili, yar.
yoraplan (B.T.132) < (Rus. aeroplan < Fr. aéroplane) uçak.
yort- (A.63)ark. tırıs gitmek. Krş. **DLT III**, s.356-435; *yort-*:dörtnala koşturmak. **EUTS**, s.302; yort-: yürütmek. **YTS** s.250; *yort-*: koşmak, sefer etmek.
yortu (İ.T.92) < (Yun. eortu) yortu, hristiyan bayramı.
yurist (P.263) < (Rus. yurist) adliyeci.
yümar (P.206) < (Rus. yümar, Far. humour) mizah.

- Z -

zaabit (İ.T.173) < (T.T. zâbit < Ar. ẓâbiṭ) subay.
zaarif (C.30) < (T.T. zarif < Ar. ẓarîf) ince, zarif.
zabun (D.Ö. 131) < (T.T. zebun < Far. zebûn) güçsüz, zayıf, zebun.
zakon (D.Ö. 113) < (Rus. zakon) kanun.
zal (İ.T.224) < (Rus. zal) salon.
zala (C.126) bk. zal.
zamanáársın (D.A.O.42) < (Ar. zamân ḫayr + olsun) selam ifadesi, merhaba.
zanaat (İ.T.173) < (T.T. zenaat < Ar. ṣinâ'at) ustalık ve tecrübe isteyen iş.
zapas (B.T.127) < (Rus. zapas) yedek.
zarar (C.Y.94) < (T.T. zarar < Ar. żarâr) zarar.
zavkoz (P.265) < (Rus. zavkoz) demirbaş müdürü.
zayavleniya (C.157) < (Rus. zayevlenie) beyanat, demeç.
zempere (M. 30) < (T.T. zemberek < Far. zemberek) kapı mandalının rezesi.
zän et- (P.220) < (T.T. ziyan etmek < Far. ziyân + etmek) zarar vermek.
zenitka (C.296) < (Rus. zenitka) uçaksavar.
zer (M . 45) < (T.T. zahir < Ar. ẓâhir) her halde.
zerä (İ.T.142) < (T.T. zira < Far. zira) çünkü, zira, bundan dolayı.
zevk (M. 105) < (T.T. zevk < Ar. zevḳ,) zevk.
zından (İ.T.119) < (T.T. zindan < Far.zindân) zindan,kapalı, karanlık yer.
ziet (M. 97) bk. zeet.
ziyalı (C.Y.97) < (Azeri T. ziyalı < Ar. żiyâ'+ lı) aydın.
zonal (P.238) < (Rus. zonalnıy < İng. zonal) bölgeyle ilgili.
zontik (P.215) < (Rus. zontik) şemsiye.
zopet (D.Ö.113) < (Rus. zopet) şarkı söylemek.
zulum (M. 48) < (T.T. zulüm < Ar. ẓulm) zulüm.
zülüf (P.48) < (T.T. zülf < Far. zulf) saç, saçın ön kısmı.
zümbül (D.A.O.42) < (T.T. sümbül < Far. sunbul) sümbül.
zvenevoy (P.163) < (Rus. zven'evoy) ekip başı.

SONUÇ

Gagavuz Türkleri, 9. yüzyıldan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a yürüyerek Peçenek, Kuman, Uz Türkleri ile İzzeddin Keykavus ve Sarı Saltuk'la birlikte 13. yüzyılda Dobruca'ya yerleşen Türkler'in torunlarıdır.

Gagavuz adı, Uz boy adı ile muhtemelen Uzlar'a, Kıpçaklar'a veya diğer Türk boylarından birine ait bir uruğun adının kaynaşmasından doğmuştur.

Gagavuz Türkleri; Bizans, Rum, Bulgar, Yunan din ve devlet adamlarının etkisiyle Hıristiyanlaşmıştır. Gagavuz kültüründe, folklorunda ve âdetlerinde devam eden bir kısım İslâmî kaynaklı âdet ve dinî terim; Keykavus'un ve Sarı Saltuk'un beraberinde Balkanlar'a göçen Türkler'in izleridir. Bugün Gagavuzlar, Moldavya'nın güneyinde Basarabya'da, Bulgaristan'ın Varna, Dobruca, Vombor, Topolovgrat şehirlerinde, Romanya'nın Dobruca yakınlarındaki bir kaç yerleşim merkezinde, Yunanistan'ın Keserya bölgesinde Makedonya'nın güney-doğusunda, Ukrayna'nın güneyinde Zarporoje'de, Kırgızistan'ın Frunze ve Özbekistan'ın Taşkent şehirlerinde yaşamaktadırlar.

Bugünkü Gagavuz nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Zira eski SSCB yönetiminin 1989'da yaptığı nüfus sayımına göre Moldavya'da 153.458, bütün BDT ülkelerinde 197.738 Gagavuz Türkü yaşamaktadır. Ancak Yaşar Nabi Nayır, daha 1930'larda, o zaman Romanya'ya bağlı olan Basarabya bölgesinde köy köy, kasaba kasaba yaptığı tespitler sonucu 300.000 Gagavuz Türkü'nün yaşadığını ifâde etmektedir.

Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi ülkelerde de durum farklı değildir. Atanas Manof, 1930'lu yıllarda Gagavuzlar'ın Bulgar nüfusuna kaydedildiğini söylemektedir. Gagavuz Türkleri Hıristiyan olduğu için bağlı oldukları ülke yönetimleri tarafından milliyetleri belirtilmeksizin Bulgar, Yunan, Rus, Romen olarak kabul edilmiştir. Bütün bu doğru sayıya ulaşmayı engelleyen şartlara rağmen Gagavuz Türkleri'nin toplam nüfusunun 500.000 civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bu nüfusun 300-350 bin kadarı başta Moldavya olmak üzere BDT ülkelerinde, 70-80 bini Bulgaristan'da geri kalanı da Romanya, Yunanistan, Makedonya gibi ülkelerdedir.

Gagavuz Türkleri, eski bir tasnife göre Tuna Gagavuzları ve Basarabya Gagavuzları olarak ikiye ayrılır. Bulgarlar ise Tuna Gagavuzları'nı Asıl Gagavuzlar ve Bulgar Gagavuzları diye ikiye bölerler. Bu sınıflandırma Gagavuzlar'ın yaşadığı ülkelere ve etkisinde kaldıkları kültürlere göre yapılmaktadır. Gagavuz Türkleri, kültür ve ağız özellikleri bakımından, Peçenekler'den gelen Müslüman Türkler olarak bilinen ve Deliorman, Çıtak ve Gacal Türkleri adlarıyla anılan bir Türk topluluğuna oldukça yakındırlar.

Gagavuz Türkleri, coğrafî yönlere göre yapılan tasnife göre Güney veya Güney-Batı, kavim ve boy adlarına göre yapılan tasnife göre de Oguz-Bulgar grubuna dahildir. Gagavuz Türkçesi'nin Tarihî Türk şivelerinden Peçenek, Uz, Kuman, İlk Bulgar Türkçeleri ile, günümüz şivelerinden Türkmen, Azeri, Türkiye Türkçeleri ile önemli müşterekleri vardır. Gagavuz Türkçesi'nin Kırım Türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağızları, özellikle de Karadeniz ve Balkan Türk ağızları ile önemli ses denklikleri ve çok sayıda mahallî kelime ortaklıkları görülmektedir. Bu sebeplerle pek çok bakımdan Gagavuz Türkçesi Türkiye Türkçesi'nin bir ağzı gibidir.

Gagavuz Türkçesi, özellikle son dönemde Rusça ve Rusça'dan geçen batı dilleri kaynaklı kelimelerin istilasına uğramıştır. Ayrıca iç içe yaşadıkları Bulgarlar'ın, Romenler'in, Yunanlılar'ın dillerinden de çok sayıda kelime almışlardır.

Batı dillerinin Gagavuz Türkçesi üzerindeki tesiri sadece ödünç kelimeyle sınırlı kalmamış; söz dizimini, yani cümle yapısını da bozmuştur. Devrik cümlenin Gagavuz Türçesi'nde bu kadar yaygın olmasında, diğer sebepler yanında Batı dillerinin etkisi de önemli yer tutar. Ortak Türk kültürünün bir uzantısı olan ve ifâde düzeni kalıplaşmış bulunan atasözleri ve söyleyişler (vecizeler) büyük ölçüde düz cümle formundadır. Ayrıca devrik cümle düzeni sistemleşmemiştir; normal ifâde içinde düz cümleye de yer verilir. Bunlardan da anlaşıldığı gibi; Gagavuzlar, içinde bulundukları sosyal şartlar sebebiyle öğrenmek zorunda kaldıkları Slav dillerinin ifâde mantığıyla, ana dilleri Türkçe'nin ifâde mantığını birbirine karıştırmışlardır.

Türkçe'de cinsiyet bildiren ek bulunmadığı halde Gagavuz Türkçesi'nde Slav kaynaklı **+yka** eki kullanılmaktadır. Ancak bu ek kalıplaşmıştır ve Slav dillerindeki fonksiyonunu bir ölçüde kaybetmiştir. *Kız soliska, Karı Çobacıyka* gibi örneklerde cinsiyet bildiren Türkçe sıfatlar, **+yka** eki almış kelimelerin başına getirilmiştir. *Güngörmezka çiçaa, konuşka* "gezinti, eğlence" kelimelerinde de **+ka** eki cinsiyetle ilgili fonksiyonunu kaybetmiştir.

Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Gagavuz Türkçesi'nde de çok sayıda Arapça, Farsça kelime görülmektedir. Bu tür ödünç kelimelerin kullanılışında Anadolu ve Rumeli ağızları ile Balkan Türk ağızlarından ayrılan bir durum yoktur. Hepsi de Tarihî Türkiye Türkçesi'nin ortak mirasıdır.

Gagavuz Türkçesi uzun bir süre yazı dili olarak kullanılmamış; Gagavuzlar, Osmanlı kültür dairesi içinde Yunan harfleri ile yazılmış Karamanlıca kitaplar okumuşlardır. Bu eserler, din ve halk kültürü ağırlıklı konular işlemekteydi. Gagavuz Türkleri ile Anadolu Türkleri'nin kültürleri arasındaki pek çok ortak özellik bu eserler yolu ile taşınmıştır: türküler, halk hikayeleri, fıkralar, masallar v.b.

Mihail Çakır'ın 20. yüzyılın ilk yıllarında başlayıp 1930'lu yılların sonlarına kadar sürdürdüğü gayretlerle Romen harfleri ile Türkçe eserler verilmiştir. Bu eserler genellikle dinî, tarihî ve sözlük türü eserlerdir.

Bulgaristan'da da aynı dönemlerde kril harfleriyle Gagavuzlar için Türkçe İncil basılmıştır.

Eski Sovyetler Birliği'nin her Türk şivesini bir yazı dili haline getirme planına bağlı olarak 30 Temmuz 1957'de Gagavuz Türkçesi için de Rus alfabesine Moldavanlar'ın kullandığı alfabeden alınan bir kaç harf ilavesi ile bir alfabe meydana getirilir. Yazı dilinde Gagavuz Türkçesi'nin iki ağzından biri olan Merkez ağzının imlası esas alınır. Ancak Valkaneş ağzından da bazı özellikler yazı diline aktarılır.

Gagavuz Türkçesi yazı dilinde görülen **açık e (ä),** art damak ünlüsü **á** merkez ağzına hastır. Ancak *Ziet, burdeim* gibi kelimelerde görülen ikiz ünlüler; ünlü yanında **-y-** ünsüzünün düşürülmesi ve uzun ünlülerin ortaya çıkması; *suan, aucı* gibi kelimelerde görülen **-v-** düşmesi; *ava, arman, üük* gibi kelimelerde görülen **h-** düşmesi Valkaneş ağzına ait özelliklerdir.

Şimdiki zaman eki **-ár, -er** merkez ağzından alınmıştır. Aynı çekim Valkaneş ağzında **-y, -iy** ekleriyle yapılır.

Gagavuz Türkçesi alfabesinde, **10** ünlü bulunmaktadır. Bunlar **a, e, i, o, u, ı, á, ä, ö, ü,** ünlüleridir. Bu ünlülerin uzunları **aa, ee, ii, oo, uu, ıı, áá,ää, öö, üü** ünlüleridir.

Türkiye Türkçesi'nden farklılık gösteren ünlüler ve özellikleri hakkında şunları söyleyebiliriz.

e ünlüsü, Anadolu ağızlarında ve tarihî Türk şivelerinde yaygın olarak görülen **kapalı e (é)** gibidir. Yazı dilinde gösterilmemesine rağmen ön seste **y-** ulamasıyla söylenir.

o ünlüsü, ön seste ***u,*** **ö** ünlüsü *ü* veya *i* ulamasıyla söylenir. Yazıya aksettirilmeyen bu özellikleri sebebiyle bu ünlüler yarı geniştir. *"orada, "olsun, "ölüm, 'öbür* gibi.

ü ünlüsü de, **e** gibi ön seste bazan *y-* ulamasıyla söylenir. *üzüm // yüzüm, üst // yüst* gibi.

ı ünlüsü ön seste nadiren bulunur, genellikle **e** ve **ü** gibi *y-* ulamasıyla söylenir: *yısıt-, yırat-, yırak* gibi.

ü ve **ı** ünlülerindeki bu *y-* ulaması yazı dilinde gösterilir.

ä ünlüsü, e'den daha geniştir. Türkiye Türkçesi'ndeki **e** gibidir. Ön seste hiç bulunmaz, orta seste nadiren rastlanır. Tam anlamıyla son ses ünlüsüdür. Kelime sonuna ek getirildiğinde son heceye kayar: *gecä, geceyä, nä, nedän* gibi.

á ünlüsü, a~ı arası bir ünlüdür. Moldavan alfabesindeki Э harfiyle gösterilir. Bu ünlü Bulgarca'dan girmiştir. Merkez ağzından alınan **ár** geniş zaman çekiminde, Rusça'dan ödünç *ákzamen* "imtihan" gibi kelimelerde ve Fransızca'dan Rusça'ya oradan da Gagavuz Türkçesi'ne geçmiş olan *áconomique* > *ákonomika, poétique* > *poátika* gibi kelimelerde görülen **é** ünlüsü yerine kullanılmaktadır.

Gagavuz Türkçesi'ndeki uzun ünlüler şu şekillerde karşımıza çıkmaktadır:

aara-, aad, koor, booz gibi kelimelerdeki aslî olduğu kabul edilen uzunluklar; *aalem, saat, taazä* gibi Arapça, Farsça ödünç kelimelerdeki tabiî uzunluklar; Anadolu ve Rumeli ağızlarında ve Balkan Türk ağızlarında görülen ekşi > *iişi,* dağınık > *daanık,* mahsûl > *maasul,* zâhir > *zeer,* öteki > *ötöö* gibi kelimelerdeki ses olaylarına dayanan uzunluklar Gagavuz Türkçesi'nde görülen başlıca uzun ünlüleri meydana getirir. Bu uzun ünlülerle, tarihî ve yaşayan Türk şivelerindeki uzun ünlüler arasında, ortaya çıkış ve gelişme bakımından önemli benzerlikler ve ortaklıklar görülmektedir.

Büyük ve küçük ünlü uyumları, Gagavuz Türkçesi'nde büyük ölçüde işlerliğini korumaktadır. Ayrıca bu ünlü uyumu dışında **á, ä** ünlülerinin Türkçe kelimelerin ilk hecelerinde bulunmaması kuralı vardır.

Tarihî Türkiye Türkçesi'ndeki ses özelliğini koruyan *kapu,* ünlü değişmesine uğrayan *ötöö, çiirmışlar, çikardım* gibi kelimeler ünlü uyumu dışında kalmaktadır.

Ekler, genellikle kök ünlüsüne uygun olarak gelmekle beraber bazan **+(n)In** ilgi eki, **-kAn** zarf-fiili, **+kI** aitlik eki, **+La** isimden fiil, **+LIk** isimden isim yapma ekleri, **+cAAz** (<+ceğiz) küçültme, **-Ar** geniş zaman eki **+DA** bulunma hâli (lokatif) eki, **+I** 3.t.ş. eki, **+LAr** çokluk eki, **+adan** (<+a değin) **+adak,** (<+a dek) **+LAn** ekleşmiş edatları, *şenkana, beylerä, dizedaan, ürtlukta, Kişinevda'kı, yarceezim, aarıyer, dünnäyın, püflamış, ritmını, cestlan, canabine* gibi kelimelerde ünlü uyumunu bozabilmektedirler.

Gagavuz Türkçesi'nde görülen başlıca ünlü değişmeleri **a > e, ä, ı, i, o; á > a; e > a, i, u, ö; ä > e; ı > a; i > a, e, ı, u; o > a, e, u; ö > o, ü; u > á, ı, ü, o** ve **ü > e** de-

ğişmesidir. Bu ünlü değişmeleri başta Bulgaristan Gagavuz Türkçesi olmak üzere Balkan, Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla önemli denklikler göstermektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde ünlü düşmelerinde de durum şöyledir: **e-, ı-, i-, u-** ünlüleri ön seste; **-a-, -e-, -ı-, -i-, -u-** ünlüleri iç seste; **-a, -ı** ünlüleri son seste düşebilmektedir. Ünlü düşmelerinde **r, y, s, ş, z** ünsüzlerinin etkisi görülür.

Ünlü türemelerinde de durum şöyledir: i-, u- ünlüleri r- ve l- ünsüzleri yanında ön seste; **-a-, -e-, -ı-, -i-, -u-** ünlüleri **-m-, -p-, -r-, -s-, -ş-** ünsüzleri yanında iç seste; **-a, -e** ünlüleri şart çekimi 2. teklik şahısta ve *-kAn* zarf-fiilinde seslenme ünlemi olarak, **-ı, -ü** ünlüleri sıfat tamlamasının isim tamlamasıyla benzeşmesiyle son seste türeyebilmektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde 21 ünsüz bulunmaktadır: **b, v, d, g, j, c, z, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, h, ts, ç, ş**

Rusça ödünç kelimelerde rastlanan; **ë (yo), Ю (yu), Я (ya)** sesleri Türkçe kelimelerde **yo, yu, ya** olarak gösterilir.

Gagavuz Türkçesi'nde **ğ** ünsüzü; ünlüleşerek, *y*'ye dönüşerek veya düşerek kaybolmuştur. **j** ünsüzü yalnızca ödünç kelimelerde bazı hâllerde kullanılır, çoğu zaman **c**'ye çevrilir.

ts birleşik ünsüzü de genellikle Rusça ödünç *tsar*, "çar", *tsement* "çimento", *tsinnko* "çinko" gibi kelimelerde ve *gırts* gibi yansıma kelimelerde görülür.

Gagavuz Türkçesi'nde ünsüz değişmeleri; **b > p, m; c > ç; ç > c, ş, c; d > t; f > h, p, v; g > k; ğ > h, v, y; h > y, l, f; j > c; k > f, g, n, y, v; l > n; m > n; n > l, m; P > b; r > l, n, s; s > z; ş > ç; t > d; v > f; y > h, v; z > s** şeklindedir. Bu ünsüz değişmeleri, ünlü değişmeleri gibi başta Bulgaristan Gagavuz Türkçesi olmak üzere, diğer Balkan Türk ağızları, Anadolu ve Rumeli ağızlarıyla benzerlikler ve denklikler göstermektedir.

Ünsüzler arasında görülen en yaygın tam benzeşme **-nl- > -nn-** ilerleyici benzeşmesidir. Bu benzeşme âdeta kurallaşmıştır. **-ml- > -mn-** yarı benzeşmesi de oldukça yaygındır.

Gagavuz Türkçesi'nde ek-kök ünsüzleri arasında görülen patlayıcı tonsuz ünsüzler ve tonlu ünsüzler benzeşmesi kuralı bazı istisnalar dışında işlemektedir.

ğ, h, r, v, y ünsüz düşmeleri oldukça yaygındır. Bazı hâllerde **k, n, l** ünsüzleri de düşebilmektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde ünlü düşmesi etkisiyle *blezik, braamaa* gibi kelimeler çift ünsüzle başlayabilmektedir.

Gagavuz Türkçesi'nde ön ve iç seste **h** ve **y** türemesi oldukça yaygındır. *yısla-, yınad, yılaç, yalaz, yöldü, mayıl, kayıl, haylak, harmut, hayaz, hadet, ihtibar, mahkul* v.b.

Gagavuz Türkçesi'nde vurgu konusunda araştırmacıların birbirinden farklı, hatta aynı araştırmacının zaman içinde farklılaşan görüşleri bulunmaktadır. Bu konuda bizim vardığımız sonuç şudur: Gagavuz Türkçesi'nde Türkçe'nin tabiî vurgusu olan kelime sonundaki vurgu yanında, kelime başında görülen ve sondaki vurguya göre daha zayıf olan ilk hece vurgusu Slav dilleri etkisiyle artmıştır.

Kelime yapımı ve yapım eklerinin fonksiyonları bakımından Gagavuz Türkçesi, Genel Türkçe'den herhangi bir farklılık göstermez. Daha önce de ifâde edildiği gibi Slav dillerinden **+yka** cinsiyet ekini almıştır.

İsim çekiminde kullanılan çokluk, eşitlik, yön ekleri ve bu eklerin işleyişi Oğuz grubu Türk şivelerindeki gibidir. Hâl ekleri, Güney Batı Anadolu, Rize ağızları ve Uygur Türkçesi'nde olduğu gibi bazı görev değişikliklerine uğramıştır. **-n** vâsıta (instrumental) eki **ile** bağlacıyla kaynaşarak **+LAn** şeklinde birleşik bir ek haline gelmiştir. İyelik ekleri ve **+Lık, +lI,** + **CI** simden isim yapma eklerinde; *yarisi, hepsimiz, aklıları, iiliklää, türlülü, çiftçici* örneklerinde görüldüğü gibi ek yığılmasına rastlanır.

Hâl eklerinde görülen görev değişikliğine fiil çatılarında da rastlanır: *toplan-* yerine *toplaş-, tırman-* yerine tırmaş-, *gençleş-* yerine *gençlen-* şekilleri kullanılabilmektedir.

Eski ve Orta Türkçe'de görülen **-gut-** faktitifi *durgut-* fiilinde yaşamaktadır. Aynı şekilde **-gun-** eki *durgun-* fiilinde **-irgen-** eki *sesirgen-* fiilinde görülmektedir.

Üçüncü günü, dev adamı sıfat tamlamalarında olduğu gibi, sıfat tamlamaları, isim tamlamalarıyla benzeşebilmektedir.

hep belirsizlik zamiri **+si** 3.t.ş. iyelik ekiyle kaynaşarak; *hepsi insannar, hepsi boyalar* örneklerinde görüldüğü gibi "bütün" anlamında sıfatlaşmıştır.

İleri, geeri yön zarfları önce ve sonra anlamında zaman zarfı fonksiyonu kazanmıştır: *Ben burayı geldiydim saadä iki kere o da* ***dört yıl geeri.*** *Balcı Vasilçu geldi iştän evä* ***iki saat ileri.***

Anadolu ağızlarında görülen **dapturu** "birden, âniden" kelimesi hâl zarfı olarak kullanılır: *dapturu geldi, dapturu geldim* v.b. Arapça **siftäh** (<istifsah) kelimesi **seftä** şeklinde hâl zarfı haline gelmiştir. *Oolcaazım seftä gülümsedi* v.b.

diil olumsuzluk kelimesi, *diil ani, evä götürmüş, ani diil çoktan görmüş* örneklerindeki gibi hâl zarfı haline gelmiştir.

angısı, angıları (< hangi < kangı) soru kelimesi **bazısı bazıları** anlamında belirsizlik zamiri hâline gelmiştir. *Angılarını o gördüydü düşündä* v.b.

Fiil çekimleri Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağızları ve Balkan Türk ağızlarından önemli bir farklılık göstermez. Sadece şimdiki zaman eki **-ár, -er** ekinde bir ayrılık görülür. **-mAktA** eki de şimdiki zaman fonksiyonuyla kullanılır. 3.t.ş. emir eki **-sIn** istek fonksiyonu kazanmıştır, bu çekim ayrıca **-mA** isim fiil eki yerine kullanılır: *alsın isteer* "almasını istiyor" v.b. Bu kullanılış Balkan dillerinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Emir kipinin 3.t. ve ç. çekimleri **ko** ön fiiliyle yapılmaktadır: *ko alsın, ko alsınnar* v.b. Gereklik eki **-mAlI** 3.t.ş.'ta görülür. 1., 2. teklik ve çokluk çekimleri *bän almalı / almalı bän, almalı biz / biz almalı* gibi şahıs zamirleri ile kullanılır. Gereklik kipinin yaygın kullanılışı **lääzım** kelimesinin; *lääzım geleyim, lääzım gelsin* gibi istek çekimiyle ve *lääzım gelmää* gibi mastar eki almış fiillerle yapılan şekilleridir.

sáydı / seydi, kalıbı fiil çekimi üzerine getirilerek katmerli birleşik çekim yapılır: *gelersáydı, gezärseydim* v.b.

İsimle kullanılan **et-, ol-** yardımcı fiilleri *baset-, sus ol-, çeket, şaşol-* örneklerinde olduğu gibi fiillerle de birleşik fiil yapmaktadır.

Yeterlilik fiili, **-A+bil-** yanında daha yaygın olarak aynı fonksiyonda *var nicä deyim, var nasıl çinesinnär* şeklinde **var nicä / var nasıl** kalıbıyla yapılmaktadır. Olum-

suz yeterlilik ise, *yok nicä çıkmaa, yokmuş nasıl kıpırdatsın* örneklerinde olduğu gibi **yok nicä / yok nasıl** kalıbıyla gerçekleştirilmektedir.

Geniş zaman çekiminin olumsuzunda, *içmerim, doymarız* örneklerinde olduğu gibi **-mar, -mer** eki de kullanılmaktadır.

Sıfat-fiillerin kullanılışı Türkiye Türkçesi'ndeki gibidir. **-DIk** sıfat-fiiline **+cAk** (>+cAA) küçültme **+(I)n** vâsıta (instrumental) eki getirilerek, *oldıcaan, gördücään* örneklerinde görülen **-ducAAn,** veya **-DIk** sıfat-fiil ekine **+cAk +I +ile+n** eki ve edatı getirilerek *gördücäänän* kelimesinde görülen **-ducAAnAn** zarf-fiil eki yapılmıştır.

-DIk sıfat-fiiline **ile + n** kalıbı getirilerek *aldıynan, verdiynen* örneklerinde görülen **-DıynAn** zarf-fiil eki türetilmiştir. Bu ek ağızlarda yaygın olarak görülür.

Mastar eki, **-mAA, -mAk + I > -mAğI > -mAA** şeklinde ortaya çıkmıştır. Nadiren **-mAk** şeklinde de kullanılır. **-mA** ekiyle yapısı ve fonksiyonu karışmıştır.

Gagavuz Türkçesi'ne Slav dillerinden **malima, maleley mali, ma malü ma,** Balkan dillerinden **more** ünlemleri geçmiştir.

Rusça **da** "evet", Arapça **ıslah, islää** şeklinde cevap ünlemi olarak kullanılmaktadır. **aha, na, te, tö // töö** (< te+o) gösterme ünlemleridir. **nasıl** yanında **nesoy** sorma ünlemi de kullanılır.

Gagavuz Türkçesi'nde **ve** bağlacı kullanılmamaktadır. Bunun yerine, **hem, da** bağlaçları vardır. **ba... ba.., a... a.., ya... yaki...** Gagavuz Türkçesi'ne has karşılaştırma bağlaçlarıdır. Gagavuz Türkçesi'nde **veya** denkleştirme bağlacı kullanılmaz; **osa osaydı** (< o+ise+idi) **eki,** (< yaki) **yaki da** kullanılır.

Cümle başı bağlaçlarından **açan,** Balkan Türk ağızlarında, Doğu Karadeniz bölgesinde kullanılır. Türkçe'nin en eski soru kelimelerinden olan **hani** (< kanı) > **ani** de Gagavuz Türkçesi'nin cümle başı bağlaçlarındandır. **ki** ve **aniki** (< ani+ki) bağlaçları cümleleri **ani** ile aynı fonksiyonda bağlayan bağlaçlardır. **sansın, allelem** (< Allahu âlem) tahmin anlamıyla cümleleri bağlarlar. Doğu Türkçesi ve Tarihî Türkiye Türkçesi'nde de kullanılan **bolay** (< bolgay) bağlacı birlikte kullanıldığı cümleye ihtimal anlamı katar.

Tarihî Türkiye Türkçesi'nde kullanılan **uç (> uş)** "sebep" kelimesi **o** zamiri ve **+tan** uzaklaşma (ablatif) hali ekiyle kaynaşarak cümlelere sebep-sonuç ilgisi katan **onuştan** cümle başı bağlacını meydana getirmiştir. **neçin** (< ne + için) soru kelimesi ile **ki** bağlacı kaynaşarak *çünkü* fonksiyonunda **neçinki** bağlacı ortaya çıkmıştır.

dek ve **değin** son çekim edatları, **+adak, +adan** şeklinde ekleşmiştir. *Yani* yerine **deyni** (< de-y-i-n-i) son çekim edatı; **nasıl, nicä** soru kelimeleri ise benzerlik edatı **gibi** yerine kullanılmaktadır.

Gagavuz Türkçesi, devrik cümlenin tabiî bir anlatım düzeni haline gelmesi dışında cümle özellikleri bakımından Genel Türkçe ile tam bir ortaklık içindedir. Devrik cümlelerde yüklem başta veya ortada bulunabilmekte, birleşik cümlelerin bir unsuru düz, bir unsuru devrik olabilmektedir. Kısacası cümle unsurlarının dizilişinde tam bir serbestlik hakimdir. Bu hususta Slav dillerinin etkisi yanında, Gagavuz Türkçesi'nin çok uzun bir süre konuşma dili olarak kalmasının ve bu konuşma üslûbundaki rahatlığın yazı diline yansıtılmasının da payı vardır.

Şartlı bileşik cümlelerde şart ifadesi bağlaçla sağlandığında yardımcı cümlenin yüklemi kullanılmamaktadır: *Karşı gelen ışlaklar geçärdilar, nasıl kelebeklär fenerin dolayınında...* **(dolaşırlarsa)**

Karşılaştırma birleşik cümlelerinde olumlu yüklem kullanılırsa, olumsuz ifâde kullanılmaz: *Onlar laftan ananmárlar, sade kurşumdan...* **(anlarlar)**

Gagavuz Türkçesi'nde birleşik cümleler:

1) Şart birleşik cümlesi,
2) İç içe birleşik cümle,
3) Ara sözlerle kurulan birleşik cümleler,
4) Açıklama birleşik cümleleri,
5) Ki'li (ani +aniki) birleşik cümle,
6) Sıralı birleşik cümle
   A) Bağlaçlı sıralı birleşik cümle,
   B) Bağlaçsız sıralı birleşik cümle,
7) Karışık birleşik cümle

olmak üzere yedi grupta incelendi.

SUMMARY

Gagauzs are a Turkic community diffused among the countries such as Moldavia, Bulgaria, Romania, Macedonia, Greece, Ukrania, Kazakhstan, Kirghizia Uzbekistan with a population of nearly 500.000. They are the descendants of the Turks moved to Dobrudja together with Sarı Saltuk and Kaykaus as well as of Pechenek, Uz and Kuman Turks.

The Turkish language they spoke is included in the Turkish dialects named as South, South West or Ohuz-Bulgaria groups. İn regard of their language, culture and customs they have a great deal of resemblances with the Turks in Anatolia, Rumelia and the Balkans. Although they follow some Islamic traditions and use some Islamic terms. Gagauz Turks are Orthodox Christians.

The phonetic of the Turkish language spoken by Gagauz shows important similaries with the Turkish dialecets and accents in Eastern Black-Sea, South West Anatolia and with some of those in Anatolia. Besides, some morphologic aspects are common between Gagauz Turkish language of Crimea and Uigur dialects.

In syntax Gagauz Turkish differs to certain degree from the other Turkish diaclects and accents, because in this dialect the inverted sentences are quite a lot. The main reason of the adoption of the use of inverted sentences was that Gagauz Turkish had been only a spoken language for a long time as well as the effect of Slavish language.

Gagauz Turkish adopted many words from Russian, and through Russian from the western languages. The words came from Balkans languages such as Bulgarian, Greek and Roman cannot be omited as well. The Arabic and Persian words adopted during Ottoman Empire are still survived.

Regarding its phonetic, morphology, inflectional and morphological suffixes, the use of these suffixes, regional and archaic words Gagauz Turkish is similar to the written language of Turkey Turkish, but it differs, from Turkey Turkish in morphology in the use of -yka Slavish suffix which shows feminty.

This study is based on the analysis of the works published in Romania in the years of '30s. The conclusions we obtained comprise the comparions and contrasts between Gagauz Turkish and the dialects and accents of Anatolia, Rumelia, Balkans, Uighur, Crimae as well as those spoken.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullahoğlu, Abbas, *"Gagauz Türk Edebiyatı Üzerine Bir Neçe Söz,* **Türkistan** S.10, yıl: 3, 1990

Acaroğlu, Türker, *"Gagauzca'da Takma Adlar Soy Adları Yer Adları",* **V. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri Halk Edebiyatı,** ayrı basım, Ankara,1992

....., *"Rumeli Türk Ağızları Üzerine Türkçe ve Yabancı Dillerdeki Başlıca Araştırmaların Açıklamalı Kaynakçası (1904-1981) I, Türk Dili ve Ağızları Üzerine Bulgar Araştırmaları (1907-1971)",* **"Halk Kültürü, 1984/4,** İstanbul, 1985

Ağakay, Mehmet Ali, *"Türkçe'de Kelime Koşmaları",* **TDAY Belleten 1954,** II. bs. Ankara, 1988

Ahdi Atik ile Ahdi Cedid, İstanbul, 1856

Ahd-i Cedid, İstanbul, 1905

Aksan, Doğan, *Sözcük Türleri,* TDK yay. Ankara, 1983

Aksoy, Ömer Asım, *Gaziantep Ağzı,* İstanbul, 1945

Arabacı, N. P - Pokrovskaya, L. A. - Tanasoğlu, D. N., *Gagauz Dili. 4-5.ci Klasslar için,* Kişinev, 1959

Arat, Reşit Rahmeti, *"Türk Şivelerinin Tasnifi"* **Makaleler I,** TKAE yay., Ankara, 1987

Aslan, Haver, (çev.) *"Rus İmparatorluğu Coğrafya Cemiyetinin Haberleri, XL. cilt"* **Türk Dünyası Araştırmaları,** S.17, Nisan, 1982

Babinger, Franz, *"Sarı Saltuk Dede",* **İslam Ansiklopedisi c.X,** MEGSB yay., İstanbul, 1988

Baboğlu, N. İ., *Gagauz Folkloru,* Kişinev, 1969

....., *Masallar,* Kişinev, 1991

....., *"Moldaviada-Bessarabiyada Türkçe Ceografi Adları",* 23-25 Ekim, 1991, Kayseri, **Türk Dünyası Kurultayı**'nda okunan tebliğ

Baboğlu, N. İ., - Baboğlu, İ. İ., *Gagauz Dili Sintaksis IX-X klasslar için,* Kişinev Lumina, 1988

Baskakov, N. A., *"Gagauzskiy Yazık",* **Tyurskie Yazıki,** Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva, 1960

....., *K voprosu o klassifkatsii tyurkskih yazıkov,* İzvestiya Akademiya Nauk SSSR otd. Literatura Yazıka, 1952

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri,* İstanbul, 1974

Bilgegil, M. Kaya, *Türkçe Dilbilgisi,* 3. bs., İstanbul, 1984

Boev, Emil, *"Bulgaristan Türk Ağızlarında İç ses Konson Benzeşmesi",* **Bilimsel Bildiriler 1972,** TDK yay., Ankara, 1975

Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dili,* İstanbul, 1992

Bulgar, Stefan, *Dev Adamın Oolu,* Kişinev, 1990

....., Canavar Yortuları, Kişinev, 1990

Caferoğlu, Ahmet, *"Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri",* **TDAY Belleten 1964,** TDK yay. 240, Ankara, 1964

.....*Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul, 1951
....., *"Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri"*, **TDAY Belleten 1963,** TDK yay. 234, Ankara, 1964
....., *"Anadolu Ağızlarında İç Ses Ünsüz Benzeşmesi"*, **TDAY Belleten 1958**, TDK yay., II. bs., Ankara, 1988
....., *"Anadolu Ağızlarında Methatese Gelişmesi"*, **TDAY Belleten 1955,** II. bs., Ankara, 1988
....., *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme I*, İ. Ü. yay. 105, İstanbul, 1940
....., *Anadolu Diyalektolojisi Üzerine Malzeme II*, İ. Ü. yay. 136, İstanbul, 1941
....., *Divanü Lügat-it Türk Dizini*, TDK yay., Ankara, 1972
....., *"Muğla Ağzı"*, **TDAY Belleten 1962,** II. bs, Ankara, 1988
....., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 1969
....., *"Türkçede "v" morfemi"*, **Türkiyat Mecmuası, c.XVI,** 1971
Cahen, C.C., *Points de doute sur les Gagauzes*, Napoli, 1982
Cebeci, Ahmet, *"Gagauzların Tarihi, Dili, Folkloru Hakkında"*, **G.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi,** c.I, S.I, Ankara, 1985
....., *"Osmanlı Devletinde Gagauzlar"*, **Türk Kültürü,** S.354, yıl: XXX, Ekim, 1992
Cıachır, Mihail, *Dua Chitabâ Gagauzlar icin*, ichindji tipar, Chişinau, 1935
....., *Bizim Saabımız Iisus Ai (aiozlu) Evanghelieasâ*, Chişinau, 1934
....., *Beserabiealâ Gagauzlarân Istorieasâ*, Chişinau, 1934
....., *Dictionar Gagauza (Turco)-Roman*, Chişinau, 1938
Çavuş, Mehmet, *"Bulgaristandaki Millî Azınlıklar"*, **Türk Kültürü,** yıl: XXV, s.290, Haziran, 1987
Dallı, Hüseyin, *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK yay. 450, II. bs., Ankara, 1991
Devlet, Nadir, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, 1989
Dilaçar, A., *Türk Diline Genel Bir Bakış*, TDK yay. Ankara, 1964
Dilçin, Cem (haz.), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yay., Ankara, 1983
Doerfer, Gerhard, *"Das Gagausische"*, **Philologiae Turcicae Fundamenta,** Wiesbaden, 1959
Doğru, A. Mecit, *"Gagauzların Folklor ve Antroponomik Özellikleri"*, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, I. cilt, Genel Konular,** K.B. yay., Ankara, 1992
Durbaylo, M. A., *Ballada Türküleri*, Kişinev, 1991
Eckmann, Janos, *"Dinler (Makedonya) Türk Ağzı"*, **TDAY Belleten 1960,** II. bs., Ankara, 1988
....., *"Kumanova (Makedonya), Türk Ağzı"*, **Nemeth Armağanı,** TDK yay. 191, Ankara, 1962
....., *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç), İstanbul, 1988
....., *"Bolmasa Kelimesine Dair"*, **TDAY Belleten 1955,** II.bs., Ankara, 1988

..... , *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç), İstanbul, 1988
..... , *"Bolmasa Kelimesine Dair"*, **TDAY Belleten 1955,** II. bs. Ankara, 1988
..... , *"Türkçe'de D, T ve N seslerinin Türemesi"*, **TDAY Belleten 1955,** II. bs., Ankara, 1988
Ekincikli, Mustafa, *Türk Ortodoksları (Başlangıçtan Milli Mücadele sonuna kadar)* Basılmamış Doktora tezi, Kayseri, 1990
Emre, Ahmet Cevat, *"Türkçe'de Cümle"*, **TDAY Belleten 1954,** II. bs., Ankara, 1988
..... , *"Türkçe'de Cümle II. İsim Cümlesi"*, **TDAY Belleten 1955,** II. bs. Ankara, 1988
..... , *"Türkçe'de Çoğul belgesi -ler'in etimolojisi üzerine bir araştırma"*, **TD-Belleten 1940,** Ankara, 1941
Endler, Dietmar-Walter, Hilmer, *"Wörterbuch Bulgarisch Deutsch,* Leipzig, 1987
Ercilasun, Ahmet Bican, *Örnekleriyle Bugünkü Türk Alfabeleri,* K.B. yay. 281, II. bs., Ankara, 1989
..... , *"Gagauzlardan Yeni Haberler"*, **Türk Kültürü,** yıl: XXVII, S.316, Ağustos, 1987
..... , *"Geniş zaman ekine dair bazı düşünceler"*, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın Hatırasına Armağan,** yıl: XVII-XXI/1-2, 1979, 1983, Ankara, 1983
..... , *"-maç, -meç eki üzerine"*, **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** c.XXI, 31 Aralık 1973
Ercilasun, A. B. - Aliyev, A. M. - Şayhulov, A. - Kajıbek, E. Z. - Konkobayuulu, Y. B. - Göklenov, C. - Mahpir, V. U. - Çeçenov, A., *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I,* K.B. yay., Ankara, 1993
Eren, A. Cevat, *"Pazvandoğlu Osman"*, **İslam Ansiklopedisi c.IX,** MEGSB yay., İstanbul, 1988
Eren, Hasan, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Ansiklopedisi c. XVI,** MEB yay., İstanbul, 1968
..... , *"Gagauzlar"*, **Türk Ansiklopedisi c. XVI,** MEB yay., İstanbul, 1968
..... , *"Türkçe Folluk Kelimesi üzerine"*, **TDAY Belleten 1958**, II. bs., Ankara, 1988
Eren, H. -Gözaydın, N. -Parlatır, İ - Tekin, T. - Zülfikâr, H., *Türkçe Sözlük I-II,* TDK yay. 549, Ankara, 1988
Ergin, Muharrem, *Türk Dilbilgisi,* İstanbul, 1977
..... , *Dede Korkut Kitabı I, Giriş-Metin-Faksimile,*TDK yay. 169, Ankara, 1989
Eroğlu, Türker, *"Gagauz Türkleri Hakkında Deniz Tanasoğlu ile Röportaj,* **Milli Folklor,** Eylül, 1991
Evliya Celebi, *Seyahatname, Rumeli-solkol ve Edirne* (haz. İsmet Parmaksızoğlu), KTB yay., Ankara, 1984
Filoğlu, Vasi, *Aydınnık,* Kişinev, 1990
Gabain, A. von, *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), TDK yay. 532, Ankara, 1988

Gaydarci G. A. - Koltsa E. K. - Pokrovskaya, L. A. -Tukan B. P., Redaktör: Baskakov, N. A., *Gagauzkogo-Russko Moldavskiy Slovar,* Moskva, 1973
Gencan, Tahir Nejat, *"Sıfat Birlikleri"*, **TDAY Belleten 1954,** II. bs., Ankara, 1988
....., *Dilbilgisi,* TDK yay., Ankara, 1979
Golubovskıy, H., *Peçeneği, Torki, Polovtsı, Donasestviy Tatar IX-XIII. v.* Kiev, 1884
Grönbech, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Comanicus'un Türkçe Sözlük Dizini,* (çev. Kemal Aytaç), K.B. yay., Ankara, 1992
Guboğlu, Mihail, *"Prof. Protoiren (Baş papaz) Mihail Cıachır (M. Çakır 1861-1938)ın ölümünün 50. yıl münasebetiyle"*,**Türk Dünyası Araştırmaları,** S. 60, Haziran, 1989
....., *"Gagauzların Aslına Ait Faraziyeler ve Kendi Fikirlerim"*, **XI. Milletlerarası Türk Tarih Kongresinde sunulmuş bildiri özetleri,** (21-26 Eylül 1980)
....., *"Gagauzi in Lumina İstoriei, Basılmamış Doktora tezi,* Bucureşti, 1938, 1940
....., *"Gagauzların "Türkçe" Dili, Edebiyatı ve Tarihi Hakkında Araştırmalar"*, **Beşinci Milletlararası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 13-28 Eylül, 1985, Tebliğler Türk Dili c.II,** İstanbul, 1987
Gülensoy, Tuncer, *"Gagauzlar"*, **Türk Dili Edebiyetı Ansiklopedisi c.III,** İstanbul, 1979
....., *Kütahya ve Yöresi Ağızları,* TDK yay. 536, Ankara, 1988
....., *"Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme"*, **TDAY Belleten 1984,** TDK yay., Ankara, 1987
....., *"Anadolu Ağızlarında şimdiki zaman eki"*, **Türk Kültürü Araştırmaları, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan,** yıl: XXIII/1-2, Ankara, 1983
....., *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası,* K.B.MİFAD yay., Ankara, 1981
....., *Gagauz Türkleri,* **Ortadoğu,** 31 Mart, 1992
Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları,* K.B. MİFAD yay. Ankara, 1978
Güngör, Harun, *"Seyyid Lokman Oğuznamesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları,** S.44, Ekim, 1986
....., *"Yunan-Bulgar Kilise Mücadeleri ve Gagauzlar"*, **Türk Kültürü,** S.144, yıl: XXIX, Aralık, 1991
....., *"Gagauzların Hıristiyanlığı Kabulü ve İnanışlarındaki İslami Unsurlar Meselesi"*, **Türk Dünyası Araştırmaları,** Aralık, 1983
Güngör, Harun - Argunşah, Mustafa, *Gagauz Türkleri Tarihi Folkloru Halk Edebiyatları,* K.B. yay., Ankara, 1990
Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller,* K.B. yay., İstanbul, 1991
....., *Türk Dilinde Edatlar,* İstanbul, 1984
....., *"Üze / öze Meselesi"*, **Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Şerif Baştav'a Armağan,** yıl:XXV/2, Ankara, 1987

Hatiboğlu, Vecihe, *"Türk Tarihinin Başlangıcı"*, A.Ü. DTCF, **Türkoloji Dergisi,** c. VIII, Ankara, 1980
....., *Türkçenin Sözdizimi,* A.Ü. DTCF yay., II.bs., Ankara, 1982
Hazai, G. *"Rumeli Ağızlarının Tarihi Üzerine"*, **TDAY Belleten 1960,** II.bs., TDK yay., Ankara, 1988
Hıristian Mezhebinin Tarif ve Talimi, İstanbul, 1900
İbn-i Bibi, *El-Evamirü'l Alaiyye fi'l Umuri'l-Alaiyye,* (haz. Adnan Erzi), Ankara, 1956
İnalcık, Halil, *"Dobrudja"*, **Encyclopedie İslam c.II,** Leiden, 1965
....., *"Osmanlı İmparatorluğu"* **TDEK III. Tarih,** TKAE yay., Ankara, 1992
İnan, Abdulkadir, *"Türk Dilinde İzafet" İzafet ve Türketskom Yazık* (adlı eserin tanıtma yazısı), **TDAY Belleten 1958,** II.bs., Ankara, 1988
İzbudak, Velet, *El-İdrak Haşiyesi,* TDK yay., İstanbul, 1936
Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü,* TKAE yay., Ankara, 1977
Karaçoban, Dimitriy, *Proza,* Kişinev, 1986
Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi c.V,* TTK yay, Ankara, 1988
Karpat, Kemal H. *"Gagauzların Tarihi Menşei"*, **I. Uluslararası Türk Folklor Bildirileri, I. cilt, Genel konular,** K.B. yay., 1294, Ankara, 1976
Kaynak, İsmail-Doğru, A. Mecit, *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü,* K.B. yay., 1294, Ankara, 1991
Kırzıoğlu Fahrettin, *Kıpçaklar,* TTK yay. VII. dizi, sa. 121, Ankara, 1992
Kolsa, Mihail, *Türkülär,* Kişinev, 1989
Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları, I. cilt Ses Bilgisi,* II.bs., A.Ü. DTCF yay.142, Ankara, 1977
....., *Nevşehir ve Yöresi Ağızları, I. cilt Ses Bilgisi,* II.bs., A.Ü. DTCF yay., 142, Ankara, 1977
....., *Gramer Terimleri Sözlüğü,* TDK yay., 575, Ankara, 1992
....., *"Türk Dilinde +ça eki ve bu ek ile yapılan isim teşkilleri üzerine bir deneme"*, **TDAY Belleten 1958,** II.bs., Ankara, 1988
....., *"Türkçede ek yığılması olaylarının meydana gelişi üzerine"*, **TDAY Belleten 1960,** II.bs., Ankara, 1988
Kowalski, Tadeusz, *"Les Turcs et la Langue de la Bulgarie du Nordest"*, **Rocznik Orientalistyczny**'den ayrı basım, Krakow, 1933
....., *"Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili"*, (çev. Ö. F. Akün), **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** c. III. S.3-4, 31 Mart 1949
Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* DİB yay., Ankara, 1966
Kösa, Mina, *Umutlar,* Kişinev, 1988
....., *Sabansaarsın Gün,* Kişinev, 1990
....., *Dattım Ömürdän,* Kişinev, 1990
....., *Hazır Ol,* Kişinev, 1986
Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi,* İstanbul, 1987
....., *IV. -XVIII. yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri,* TTK yay., Ankara, 1972,
....., *"Peçenekler"*, **İslam Ansiklopedisi c.IX,** MEGSB yay., Ankara, 1988

Kuroğlu, Stefan, *İlkyaz Türküsü* (Antoloji), Kişinev, 1989
Magazanik, D. A. - Mihaylov M. C., *Russko Turetskiy Slovar*, Moskva, 1946
Mahmut, Enver, *"Gagauz Türkçesi"*, **Türk Kültürü,** S. 335, yıl: XXIX, Mart, 1991
Manof, Atanas, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)*, (çev. Türker Acaroğlu), Ankara, 1939
Mansuroğlu, Mecdut, *"Türkiye Türkçesi'nde Ses uyumu"*, **TDAY Belleten, 1957,** II. bs., Ankara, 1988
....., *"Edirne Ağzında Yapı Özellikleri"*, **TDAY Belleten 1960,** II. bs., Ankara, 1988
....., *"Türkçede Zamir Çekimi"*, **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** c. III, s. 3-4, 31 Mart 1949
Marinoğlu, Fedor, *Ürek Dalgası*, Kişinev, 1990
Mollava, Mefküre, *"Sur le terme" Karaman" et Les recherches sur les" Karaman"*, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** S. 8-9, (1978-1980), İstanbul, 1980
Moşkov, Valentin A., *"Gaaguuzkiy Slovar"*, **Nareçiya Bassarabkih Gagauzov, Radloff "Proben"**, St. Petersburg, 1904
....., *Turetskie Plemena Balkanskom Puluosturove"* İzvestiya Russkogo, Geogr. Obçeştvo, 1904
Mustafayav, E. M. -Şçerbirin V.G., *Rusça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1989
Mutacief, Peter, *Die Angebliche Ein Wanderung von Seldchuc Türken in die Dobrucha im XIII. Jahrhundert*, Sofia, 1945
Nayır, Yaşar Nabi, *Balkanlar ve Türklük*, Ankara, 1936
Nemeth, Gyula, *Kumuk ve Balkar Lehçeleri Sözlüğü*, K.B. 1229, Ankara, 1990
Olcay, Selahattin, *Erzurum Ağzı*, Ankara, 1966
Özkan, Nevzat, *Yarkend Ağzı*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 1990
Özön, Mustafa Nihat, *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1962
Peremeci, Osman Nuri, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul, 1952
Pokrovskaya, Lyudmila A., *Grammatika Gagauzkogo Yazıka Fonetika i Morfologiya*, Moskva, 1964
....., *"Kratkiy Oçerk Grammatika Gagauzkogo Yazıka"*, **Gagauzkogo-Russko-Moldavskiy Slovar,** Moskva, 1973
....., *"Gagauzkiy Yazık"*, Yazıki Naradov, SSR II., **Tyurtskie Yazıka,** Moskva, 1966
....., *"Gagauz Dilinin ve Balkan Türk Ağızlarının bazı sentaks özellikleri"*, **Bilimsel Bildiriler 1972,** TDK yay. 413, Ankara, 1975
....., *Gagauzca ve Tarihi Gelişimi*, (çev. Nikolay Vasilyus), **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi**, S.1, Haziran 1995
Poppe Nikolauss, *"Vergleichende Grammatik der altaichen sprachen"*, Teil: **Vergleichende Lautlehre,** Wiesbaden, 1960
Poyraz, Mustafa, Anghi Elisabeta, *Türkçe-Romence Sözlük*, İstanbul, 1991
Pröhle, Wilhelm, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, (çev. Kemal Aytaç), K.B. yay., Ankara, 1991
Redhouse, James, *İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce Sözlük*, Milliyet yay., İstanbul, 1992

Räsänen, Martti, *"Materialien Zur Lautgeschicte der Türkichen Sprachen"*, **Studia Orientalia,** edidit Societas Orientalis Fennica, XV, Helsinki, 1949
Sağlam, Feyyaz, *"Gagauz Yazarlar Birliği Başkanı Stephan Bulgar: Kültür merkezimiz Türkiye ile daha sıkı işbirliği istiyor"*, **Millî Kültür,** S. 90, Kasım 1991
San, Sabri Özcan, *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları,* K.B. yay., 1212, Ankara, 1990
Saraç, Tahsin, *Fransızca-Türkçe Sözlük I-II,* TDK yay., Ankara, 1979
Selen, Nevin, *Söyleyiş Sesbilim Türkiye Türkçesi,* TDK yay., Ankara, 1979
Sevortyan, Vervant V., *Türk Dillerinde Kelime Başında Ünsüzlerin Düşmesi"*, **Bilimsel Bildiriler** 1972, TDK yay., 413, Ankara, 1975
"SSCB 1989 Nüfus Sayımı Sonuçları" , **Yeni Düşünce,** S. 433
Straşimirof, Anton, *"Gagauz Hayatı"*, (çev. Türker Acaroğlu), **Varlık,** S. 117, 15 Mayıs, 1938
Sümer, Faruk, *"Gagauzların Aslı"*, **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** S. 52, Nisan, 1991
....., *"Gagauzların Aslı II"*, **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** S. 53, Mayıs, 1991
Şipova, E. N., *Slovar Tyurkizmov v Russkom Yazıke,* Alma Ata, 1976
Tanasoğlu, Dionis, *Uzun Kervan,* Kişinev, 1985
..... *"Yunus Emre ve Gagauzlar"*, **Ortadoğu,** 22 Mayıs 1993
....., *"Gagauzların İstoriyası"* **Ana Sözü,** 10 Ağustos 1991
Tanyu, Hikmet, *"Türklerin Dinî Tarihçesi"*, İstanbul, 1978
Tacemen, Ahmet, *"Bulgaristan Türkleri"*, **1878-1990,** Adana, 1991
Tekin, Arçın, *Türkmence Dilbilgisi,* Türkmen DEB, 1988
Tekin, Şinasi, *Uygurca Metinler II, Maytrısimit,* Ankara, 1976
Tekin, Talat, *Ana Türkçe'de Aslî Uzun Ünlüler,* H.Ü. yay., Ankara, 1975
....., *Orhon Yazıtları,* TDK yay., Ankara, 1988
Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi XV. yüzyıl,* İ.Ü.E.F. yay. 2157, İstanbul, 1977
Togan, A. Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul, 1946
Topaloğlu, Ahmet, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, 1989
Topuzlu, G. Nikoloyeviç, **Ana Sözü,** 21 Nisan 1990
....., **Ana Sözü,** 19 Mayıs, 1990
Tuna, Osman Nedim, *"Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurca'da Uzun Vokaller"* **TDAY Belleten 1960,** II. bs, Ankara, 1988
....., *"Türkçe'de Tekrarlar"*, **E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,** c.III, S.3-4, 31 Mart 1949
Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, TDK yay., S. 211/1-12 c.I-12, Ankara, 1963, 1982
Urfalı Kemal Edip, *Urfa Ağzı,* TDK yay. 25, II.bs., Ankara, 1991
Ülküsal, Müstecip, *Dobruca ve Türkler,* TKAE yay., II.bs. Ankara, 1987
Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, TDK yay, S. 212/1-8, c.I - VIII, TDK yay, S. 212/1-8, Ankara, 1965, 1977
Valentino, Kotenko, *"Gagauz Fonetiğinin Bazı Problemleri"*, 23-25 Ekim 1991, **Kayseri Türk Dünyası Kurultayı**'nda sunulan tebliğ

Wittek, Paul, *"Les Gagauzes = Les Gens de Keykaus"*, **Rocznik Orientalistyczny,** XVIII, 1951-1952
....., *Ali on the Christian Turks of Dobruca,* **BSOAS,** XIV (1952)
Yazıcıoğlu Ali, *Selçukname,* Topkapı Sarayı, Revan Köşkü, 1390-1391
Yoloğlu, Güllü, *"Bucagdan Sesler"*, **Ulduz,** S.1
....., *"Gagauz-Hakas Folklor Baalantıları"*, **Ana Sözü,** 27 Nisan 1991
Yüksel, Zühal, *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı,* TKAE yay. 99, Ankara, 1989
Zamahşari El-Hvarizmi, *Mukaddimetü'l-Edeb,* (haz. Nuri Yüce), TDK yay. 535, Ankara 1988
Zajaczkowski, Wlodzimierz; *Jezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii,* Krakow, 1966
....., *"Vocabulaire Gagaouze - Français"*, **Folio Orientalia VII,** 1965
....., *"Pryczynki do etnografii Gagauzkow"*, **Rocznik Orientalistczny,** Tom: XX, Warszawa, 1956
....., *"Gagauz"*, **Encyclopedie İslam c.II,** Leiden, 1965
....., *"Gagauz Folkloru"*, **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, I. cilt, Genel Konular,** K.B. MİFAD yay. 16, Ankara, 1976
Zanet, Todur (Fëdor), *Karımcalık,* Kişinev, 1989
....., *Zamanayársın Evim,* Kişinev, 1989
....., *Böcecik,* Kişinev, 1991
....., *"Gagauz Halk Türkülerinde Oğuzluk Ruhu,* 23-25 Ekim, 1991, **Türk Dünyası Kurultayı**'nda okunan tebliğ
Zeynalov, F. R., **Türkologiyanın Esasları,** Baku, 1980

T.T. Karamanlıca Alfabe

Aa	A a	
Bb	Π ή	
Cc	Δz δz	
Çç	Τζ τζ	
Dd	Δ δ Ṫ	
Ee	E ε,	son hecede έ
Ff	Φ φ	
Gg	Χ̇ χ̇	
Ğğ	γ	
Hh	Χ χ	H (ha)
Iı	Ι η	son hecede ή
İi	Ί ί	son hecede í
Jj	- -	
Kk	Κ κ	
Ll	Λ λ	
Mm	Μ μ	
Nn	Ν ν	
Oo	Ο ο	
Öö	Ȯ Ιο ιο, ȯ	
Pp	Π π	
Rr	Ρ ρ	
Ss	Σ σ,	
Şş	Σ̇ σ̇,	
Tt	Τ τ	
Uu	Ογ ού, ω	
Üü	Ȯγ, ιȯu,	son hecede òú
Vv	Β β	
Yy	Kalın sıra	Γι, ΙΥ; γϊ, γι
	İnce sıra	Γ, ι; ι, ϊ
Zz	ζ ζ	
ts	θ	

Basarabya Gagavuzları'nın kullandığı alfabeler

	I.			II.
T.T	Başta	Ortada	Sonda	
a	a	a	a	А а
b	b	b	b	Б б
c	dj	dj	dj	Ӂ ӂ
ç	c, ci, ce	c, ce, ci	ci	Ч ч
d	d	d	d	Д д
é	é	é	é	Е е
e	-	ea	ea	ä
f	f	f	f	Ф ф
g	gh	gh		Г г
g	g	g	g	Г г
ğ	-	-	-	- -
h	h	h	h	Х х
ı	-	â	â	Ы ы
i	i	i	i	И и
j	-	-	-	Ж ж
k	c	c	c	К к
l	l	l	l	Л л
m	m	m	m	М м
n	n	n	n	Н н
o	o	o	o	О о
ö	io	io	io	Ö ö
p	p	p	p	П п
r	r	r	r	Р р
s	s	s	s	С с
ş	ş	ş	ş	ш ш
t	t	t	t	Т т
u	u	u	u	У у
ü	iu	iu	iu	ӱ ӱ
v	v	v	v	В в
y	e, i	i, e	i	й й
z	z	z	z	З з
á	-	-	-	Э э
ts	-	-	-	ц ц
sç	-	-	-	Щ щ
yu	-	-	-	Ю ю
ya	-	-	-	Я я
yo	-	-	-	ё ё

I) Mihail Çakır'ın eserlerinde kullandığı Romen esaslı alfabe

II) 30 Temmuz 1957'de kabul edilen kril esaslı alfabe başlangıçta c Дж ile gösterilirken daha sonra yapılan bir değişiklikle Ӂ harfi kullanılmaya başlanmıştır.

Bulgaristan Gagavuz Türkçesi ile ilgili yayınlarda kullanılan alfabeler

T.T	I	II
a	A a	A a
b	B b	Б б
c	Ƶ, ƶ,	ДЖ дж
ç	Č č	Ч ч
d	D d	Д д
e	E e	Е е
ä	‘a	-
f	F f	Ф ф
g	G g	Г г
ğ	γ	-
h	X x	Х х
ı	Ï ï	ґ ґ
i	İ i	И и
j	-	-
k	K k	К k
l	L l, ł	Л л
m	M m	М м
n	N n	Н н
o	O o	О о
ö	Ö ö	йО йо
p	P p	П п
r	R r	Р р
s	S s	С с
ş	Š š	Ш ш
t	T t	Т т
u	U u	У у
ü	Ü ü	Ю ю
v	V v	В в
y	J j	Й й
z	Z z	З з
ā	Ā ā	
ē	Ē ē	
ī	Ī ī	
ō	Ō ō	
ō	Ö ō	
ū	Ū ū	
ū	Ü ū	

I) Vlodzimıer Zajaczkowski, *Jezyk I Folklor Gagauzow z Bulgarıı* (Krakow, 1966) adlı eserde yayınlanan metinlerde kullanılmıştır.

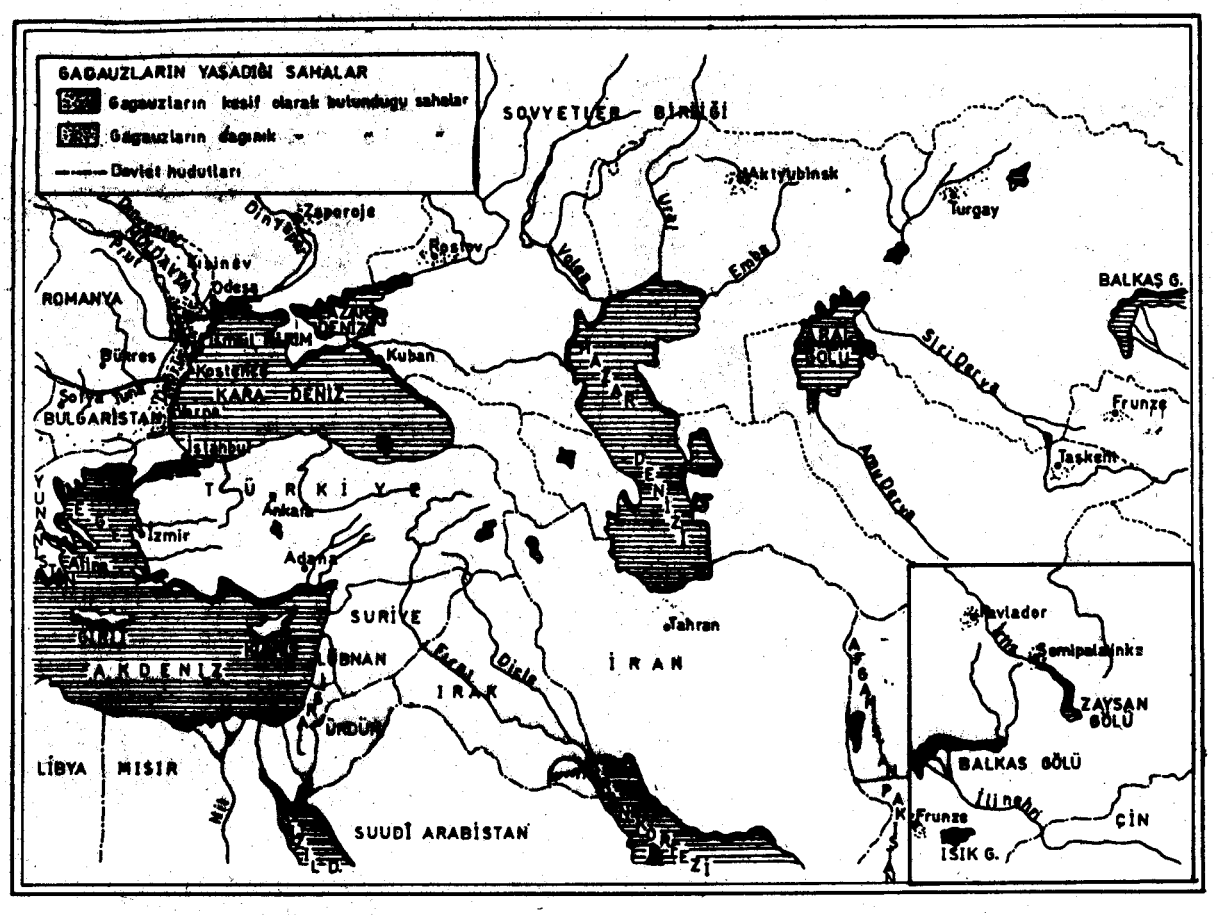
II) Bulgaristan Gagavuzları için yayınlanan İncil'de kullanılmıştır.

Gagavuz Türkçesi'nin Latin Kökenli Yeni Alfabesi

T.T.	G.T.
Aa	**Aa**
Ää	**Ää**
Áá	**Ăă**
Bb	**Bb**
Cc	**Cc**
Çç	**Çç**
Dd	**Dd**
Ee	**Ee**
Ff	**Ff**
Gg	**Gg**
Hh	**Hh**
Iı	**Iı**
İi	**İi**
Jj	**Jj**
Kk	**Kk**
Ll	**Ll**
Mm	**Mm**
Nn	**Nn**
Oo	**Oo**
Öö	**Öö**
Pp	**Pp**
Rr	**Rr**
Ss	**Ss**
Şş	**Şş**
Tt	**Tt**
Ts ts	**Ţţ**
Uu	**Uu**
Üü	**Üü**
Vv	**Vv**
Yy	**Yy**
Zz	**Zz**

Not: Xx, Ww, Qq, Ăă, Ğğ harfleri sadece başka dillerden alınmış ödünç kelimelerde ve ilmî metinlerde kullanılır.

Peçenekler
Uzlar
Oğuzlar (Selçuklular)
Kerâitler
Polonyalılar
Rus, Slavlar
Fin Kavimleri
KARADENİZ
(Pontus Euxinus)
HAZARDENİZİ
Selçuklular
Kumanlar

GAGAUZLARIN YAŞADIĞI SAHALAR
Gagauzların kesif olarak bulunduğu sahalar
Gagauzların dağınık
Devlet hudutları
SOVYETLER BİRLİĞİ
Aktyubinsk
Turgay
BALKAŞ G.
Zapereje
Dinyester
Kişinev
Odesa
Rostov
Volga
Ural
Emba
ROMANYA
AZAK DENİZİ
Kerç Boğ.
Kuban
Siri Derya
Frunze
Taşkent
Amu Derya
Kostence
KARA DENİZ
BULGARİSTAN
Varna
İstanbul
TÜRKİYE
Ankara
İzmir
Adana
SURİYE
LÜBNAN
AKDENİZ
IRAK
Dicle
Fırat
İran
Tahran
İRAN
AFGANİSTAN
PAKİSTAN
Üreduh
LİBYA
MISIR
Nil
SUUDİ ARABİSTAN
Leuke Kome
Aviadar
Semipalatinsk
ZAYSAN GÖLÜ
BALKAS GÖLÜ
İli Nehri
ÇİN
Frunze
ISIK G.

Vasi Filioglu, *Aydınnık*, Kişinev, 1990, s.6

АЙДЫННЫК

Дийлдир чоктанкы иш бу —
Гечиряп ким, аклында:
Дӱз ара парды аул,
Ӧртӱлӓр евин саздан.

Варды не бу инсанда?—
Ел ики — хептӓн сынык,
Йыртык саргы айаында,
Бир дӓ чифт чӱрӱк чарык.

Ама сабур, дайанмак
(Фаланмаз сиври таштан)
Хеп умутлан, ки байрак
Ал олур, нижӓл дӓ кан.

Душманын инадына,
Зеетлерӓ вакыт дойуп,
Дуудурду майыл адам —
Ленин адыны койуп.

О, верӓн бу айдынныы,
Деди: «Олун барабар!»
Онун дерин адамныы
Дӱннейи ени йапар!

Todur Zanet, *Böcecik*, Kişinev, 1991, s.3

Паалы Наташа хем Ана кызларыма
бу кийады бдашлэярым.

АНА ДИЛИМ

Ана дилим — бир чӧшмä,
Биннäн йыл йашээр ердä.
Сӧзлери гӧзäл, кыврак —
Ӧмӱрä каави дайак.

Ана дилим дӧкӱлер —
Долайда тӱркӱ ӧтер.
Ана дилим санҗымыз —
Салт онуннан йашайҗэз.

Беним хӧрпä достларым!

Елинизä алдыйнан бу кийады, сефтä далаҗэныз о дӱннейä, ангысыныи ады «Буквалык», сефтä дадаҗэныз Ана Дили чӧшмесиндäн. Билин, о чӧшмä — датлы, темиз, серин!

Биннärлäн йыл геери Огуз деделеримиз йаратмышлар Ана Дилимизä дейни цлк алфавити. Бӱӱн она деерлäр Орхон-Енисей йазылары. Йылларда алфавитлäр дийшилмиш, ама Ана Дилимиз калмыш ӧлä, ниҗä вармыш евелдäн — гӧзäл, кыврак, шыралы.

Илин йол сизä Ана Дилин ӱӱренмесиндä. Унутмайын, ани о биздä биризик, коруйун ону хем гележеемизä гӧтӱрӱн.

Ий саатта, паалы гагоузчукларым!

M. A. Durbaylo, *Ballada Türküleri,* Kişinev, 1991, s.95-96

"*Калк, кызым Тудорки, ал бакырлары...*

Калк, кызым Тудóрки,
Ал бакырлары,
Ал бакырлары,
Гит Тýнайа суйа".
Қалкэр Тудóрки,
Алэйор бакырлаа,
Алаэ бакырлаа,
Гидеер Тýнайа суйа.
Далдырэр бакырлаа,
Бакэр Тýнанын ўстўнä.
Бир кайа* тўрк гелеер
Тудóркийи алмаа.
Алэр Тудóрки бакырлаа,
Гидер качарак евä.
"Мáли ма, мáли, сакла бени,— дес,—
Сакла бени сандык ичинä,
Сандыын ичинä, килидими ўстўмä".
Саклыйер Тудóркийи мáлиси
Сандыын ичинä, килидини ўстўнä.
Бир кайа тўрк гелмиш
Тудóркийи алмаа.
"Сабансэ́рсын, кáйинна,
Сабансэ́рсын, сувáтä!
Йóкмудур кызын еверäсин сäн бизä?
Йóкмудур чожуун,
Верäсин сäн бизä?"
"Не кызым вар еверим,
Не чожуум вар вериим".
"Нääнда сенин о Тудóркин,
(В)о гёзäл Тудóркин?"
"Бениm Тудóрким ёлдў.
Ёлдў да гёмдўк".
"Нääнда (в)онун мезары?
Биз чыкарып алыжыыз.

Сӧлӓ да, зерӓм сенин ӂаныны алӂыз".
"Қалқ, кызым Тудо́рки,
Тӱркля̈р гелди".
"Ӓчма, ма́ли, сандыымы,
Ӓчма, ма́ли, килидими".
Ма́лиси ачэр сандыйны,
Ма́лиси ачэр килидини.
Тудо́ркийи тӱркля̈р чыкарэ́рлар (в)ордан.
Тудо́ркинин тӱркля̈р баалэ́рлар колларны,
Баалэ́рлар колларны хем да айакларны.
Атэ́рлар Тудо́ркийи кайаанын ичинӓ.
Ааз мы гидео́рлар, чок му гидэ́рля̈р,
Етише́рля̈р Тудо́киля̈р Ту́нанын ӱстӱнӓ.
"Чӧзин беним коллармы,— деер,—
Чӧзин беним айаклармы.
Бӓн да браз дӱзенейим,
Бӓн да браз сӱзелейим".
Озаман Тудо́ркинин чӧзэ́рля̈р колларны,
Чӧзэ́рля̈р колларны хем да айакларны.
В(о) да браз дӱзенейер,
О браз сӱзӱлер.
(В)озаман Тудо́рки оннаа бӧлӓ деер:
"Ӓни олаӂам тӱркперин слу́гасы,
Таа ни олайым балыкларын софрасы".

Petr Gagavuz-Çebotar, *Cana Yakın,* Kişinev, 1990, s.46

ООЛУМА

Ко олсун евин
Херкерä ачык.
Йолӂуйа севин,
Қаршы она чык.

Адыны кору,
Достуна йаман.
Динлсейдин доору,
Бил олмаа пишман.

Олма пек хамел,
Кендиндäн да вер.
Хепсини аалем
Узактан görер.

Ол терзи, билгич,—
Коркма салт иштäн.
Шарап азжык ич,
Сарфош олма сäн.

Йашамак кыса
Хем да саде бир.
Баари бир кыза
Севинмäк гетир.

Еер görärсäн кин,
Қабаатсыз азар,—
Бил бакмаа чиркин
Хем урмаа шамар.

Гӱлмä, дäärсä «вай!»
Йанында кимсей.

Акыллыйы сай,
Қардашыны сев.

Адаарсалар бал,
Аазыны баала.
Конушта сән чал,
Өлүдә аала.

Зоорлары унут,
Чыкажэк ени.
Аклында сән тут
Деделерини.

Хербир даавада
Пай тут йаваша.
Бакмайрак саада,
Те бөлә йаша.

кызрадылмыш быйык о сайылармыш гиргинник. Да озаман бäн аннадым, ани быйык адама йарашэр, насыл карыйа пелик.

1981 йыл... Кечи Мäли дäду узатты куру бажааны, урулмуш немцä куршунуна имперналист женгинда 1914 йылында, сора дäду абанды бастонуна да деди:

— Чок йыл гечти шиндään сора, чок йыл...

Бäн илкин хесап едämедим, нейä гелер бу лаф? Да сааде сора, гетирип аклыма единз йылын гечтийни, аннадым, ани бенним фикирим йапэр круиз бизим историяда...

Ачан сорэрлар нечин биздä евел йокмуш кенди падишалыымыз? Бäн сöлерим: «Нечин о бизä лаазыммыш?!» О бизä не вармыш насыл версин? Не файдаймыш ондан, ани бизим деделеримизи зеетлейжеймишлäр кенди бейлеримиз? Да не дийшилмиш ондан, ани оннары запламышлар хем басмышлар османнар, режилäр? Зулумнук хер заман зулумнук. Ама биз мутлак лääзым бакалым геери — дурулмуш замана да аннайабилелим, не вармыш гечмиш вакытта, нелäр гечирмиш халк...

1806—1812 йылларда, женк гидäркäн гечмишлäр Балкандан гагаузлар, булгарлар, арнаутлар Тунайы да конмушлар Бужакта. Русия кабул етмиш оннары селämли, вермиш бол топрак. Гагаузлары гетирмиш Бужаа капитан Димитри хем еллибашы Койчу. Топлу-топлу гечип бу тарафа би-

Stepan Bulgar, *Canavar Yortuları*, Kişinev, 1990, s.305-315

ЖАНАВАР ЙОРТУЛАРЫ

Ўчўз йылдан сора, ачан кырк гагауз кызы, өрўйўп пеликлерини атладылар Калиакрадан, онун бир ўўсек кенар ташындан Кара дениз ичинä, ки калмасыннар османнара есир, Совет Куведи куртарды Бессарабия халкларыны ромун оккупантларындан да гетирди сербестлии бизим инсана.

Бана гöрўнärди узак думан арасындан о кызларын кара сык пеликлери, пасыл оннар сöктўлäр о аар сачларыны, сыбыдып ерä öкўз буйнузундан йапылы тараклары. Сора о кырк кыз öрўдўлäр сачларындан бир пелик да алатладылар суйа. Тўрклерин са гемилери салланардылар су üстўндä, ешил далгалар урулуп гемилерин ашаакы тафталарына, йапардылар көпўк.

Тўрклäр бракмазмышлар гагаузлары кывратсыннар быйыкларыны, нечин ани

зим инсаннар курмушлар отуз еди кӱӱ. Озамандан енидӓн дирилмиш гагауз халкы. Сааде тӱркӱлӓр хем масаллар калмыш о гечмиш законсузлук хем канны башибозукларын кылычлары. Буну вар насыл дуймаа сааде бир легендадан, ангысыны шиндийадан тутэрлар ихтӓрлар аклыларында: «Бир адам еверер оолуну. Пазартесн гетирмемишлӓр пашайа татлы ракы. Паша са беклемиш гетирсиннӓр. Йок гетирмеерлар. Чаарэр паша чоӂуун бобасыны да деер: «Бу кереттӓ, сӓн йолламадын бана илери ракы, да йолладын саадыӂа». Адам демиш: «Прост ет, йаныдык, кабаатлыйз, унуттук». Паша да демиш: «Прост едерим, ама гелсин гелиннӓн-гӱвӓ бурайы». Гидер адам евӓ, гетирер пашайа ракы. Паша долдурмуш тӱфӓӓ да демиш чоӂаа: «Ӧп бу тӱфеенин аазыны». Чоӂук ӧпмӱш, паша атеш етмиш да чоӂуун кафасыны даатмыш: «Гидин да йапын шинди шенник».

Буӂакта кондуйнан йашамаа гагаузлар чалармышлар тӱркӱ:

Кӓӓмил Москов
верди йардым

1812 йылдан 1918 йыладан йашамышлар царизманын елиндӓ гагаузлар. Бӱӱк Октябрнин Социалист революциясы даатмыш царизмайы, ама гагаузлар беклемишлӓр Совет Куведини таа ирми ики йыл. Боярлы Романия капмыш Бессарабияйы. Кач калкынты олмуш Бессарабия-

да оккупантлара каршы... Хотин, Татарбунар. Хепси миллетлäр дўўшмўшлäр куртулуш ичин, историяда калмыш гагаузларын фамилиялары: Арабаджи Н., Арабаджи В., Пеев Д., Таукчи С., Балжи Ф., Кара В., Кыса Х. хем таа башкалары.

Бекленилмиш куртулуш гелмиш 1940-жы йылда, ачан Бессарабия бирлешер ватаныннан-СССР-лан. Бу йылда инсан сефтеси дуймуш, насыл сербестли солунэр хем йашанэр Совет Кувединдä. Ама душманнар кыцырдадармышлар дишлерини, хазарланарак ени женгä. 1941-жи йылында чекедер Бўўк Ватан женги. Гагаузлар да кан докмўшлäр фашизмайа каршы дўўшерäк. Бўўн да йашээр Бендердä Мария Славиогло, ангысы кызкардашыннан билä гитмишлäр женгä. Чиркин дўўшлäрдäн гечмиш Мария Славиогло Варшавайа кадар. Бир дўўштä Сталинградта Мария Славиогло куртарэр испанецци Рубен Ибаррурийи. Япония женгиндä 1945-жи йылда Антон Буюкли капэр гўўсўннäн душманын пулеметуну.

Бессарабияда са некадар дурмушлар оккупантлар пек зеетлемишлäр инсаны. 1941-жи йылын 11 декабрисиндä Романиянын башы И. Антонеску вермиш изин: «Тўрлў экономик санкцияларлан калдырмаа гагаузлары Буҗактан да оннарын ерлеринä коймаа ромун». Сайылэр, даатмаа халкы ниҗä бир койун сўрусўнў. Ама биз са гагаузлар хеп варыз. Кырмызы Аскер куртарэр халкыölўмдäн. 1944-

жӱ йылда фашистлӓр, йаалайып өкчелерини, качэрлар орайы нердӓн гелмишлӓр. Куртулмуш топракта са йолланэр дӱзӱнмӓӓ ени йашамак. Бӱӱнкӱ гӱндӓ илерлеер литературамыз, музыкамыз, геншитӓн алмаа — бӱтӱн культурамыз. Мераклы кийатлар чыкардылар Д. Танасоглу, Н. Бабоглу, Д. Карачобан, С. Куроглу хем таа башкалары. Пек файдалы ишлеер гагауз композитору М. Колса.

Ӱӱренижилӓр йазэрлар, аарээрлар гагаузларын историясынын аардыны. Биткн йылларда чыкты ени монографиялар. Онар ачэрлар гагаузларын тарихини хербир тарафтан. Аарамалар ачэрлар, ани гагаузлар чыкма пойраздакы кыржы тӱрк сенселелериндӓн (узлардан, огузлардан, куманнардан). О кыржы халклар йашармышлар ӱӱлендекн Русияда XIII асирдӓ. 1223 йылда Калка дересиндӓ бӱӱк дӱӱш олмуш: татарлар абанмышлар руслара хем половецлерӓ. Бу дӱӱштӓн сора половецлерин бир парчасы: гагаллар, узлар, кайкылар, читаклар, сургучлар, гагаузлар, оннарын таа чоойу ерлешмишлӓр Добружайа, Кара дениз бойунда. Бырда гагаузлар курэрлар падишаалык «Узи-еялет». Бу ишлӓр ичин йазэрлар о вакытлы историклӓр. Византия принцессасы Анна Комнина сӧлеер, кн XI-жи асирдӓ узлар, печенеглӓр гечмишлӓр Тунайы да «бираз йавашып башладылар топрак ишлемӓӓ», Жофруа де Виллардуенин хроникасында

йазылы, ани 1205-жи йылда Андрионополин йанында женктä, булгар аскерлериннäн билä вармыш ондёрт киши куман «диил ваатиз едили». Историядан билинер чок ислää, ани бу вакытлар динсиз кыржылар гечärмишлäр христиан дининä.

Гагаузлар ичин генä башлээрлар йазмаа ууренижилäр, йолжулар, ангылары гечмишлäр Балкандан XVII-жи исирдä. Бу йылларда зоормуш айырмаа башка христианнардан, ангыларыннан бöлä йашармышлар Добружада, Грецияда, Македонияда, Туркияда. Шиндаан сора гагаузлар гинärмишлäр, нижä уйэр чифтчийадими руба, чарык, гölмек, калпак, кушак; карылар: фистан, кофта, чембер. Да бу вакытларда, ачан гагаузларын арасына душер тюрк путешественнии Эвлия Челеби о сааде йазэр гагаузларын дили ичин. Доорудан демää Челеби йазмээр, ани булушмуш гагаузларлан. О деер оннара «читак». Ама биз билериз, ани Александровкада, Болград районунда йашээрлар гагаузлар, ангыларына долай куулердä деерлäр — читак. Бу иш гöстерер, ки Эвлия Челеби йазмыш käär гагаузлар ичин. Тюрк билгичи йазэр, ани читакларын лафлары уйэр тюрк дилиннäн, ама сора о гöстерер бир сыра лаф, ангылары йок тюркечедä. Тä о лафлар: пайтал, кавра, айди, вереим хем таа башкалары.

Чок соруш дуудуртту этноним «гагауз». Билгичлäр Куруоглу С., Маруневич М., Губоглу М. йазэрлар, ани гагауз о ески

этноним «гök-огуз». Сайылэр, ани гök-огузларын ичиндäн чыкмышлар бүүнкү халклар: түрклäр, азербайжаннар, туркменнäр хем гагаузлар. Профессор Н. Баскаков булэр, ани аад «гагауз» гелер ески огузларын бир бölүүн аадындан — «хак-огузлардан» (хакына, аслы гагауз) — бундан — гагауз. Kääр бölä да сайэр йазыжы Танасоглу Д. Буну о ислää гöстерди романында «Узун керван».

Гагаузларда вар түркү. «Оглан». Бу түркүйү халк корумуш евелки вакытлардан. Ама ким о «Оглан», нередäн бу лаф. Буна жувап вар насыл булмаа ески татар-монгол летописьлериндä. Бир кийатта XIV асирдä йазылы, ани хан Тохтамыш йолламыш Тебриз касабайа аскери «12 огланнан Джучи ханын сойундан». Бу йазылар белли едерлäр, ани огланнар татарларлан аскердä измет едермишлäр, макар ки огланнар ханын йакын хысымнарыймышлар, оннары койармышлар бинбашы да üзбашы да, булунармыш арада онбашы да. Ама хепси огланнара вармыш привилегия, ангылары дüшäрмиш пайына сääде царь дамарындан чыкма инсаннара. Онуштан олмалы чалынэр түркүдä бüük сайгылыклан:

Оглан, Оглан, йалабык чобан...

Теориäйы, ани гагаузлар чыкма пойраздакы түрк сенселериндäн каавилеер этнография фактлары. Буну чок ислää гöстерер «Жанавар йортулары». Хер бир кü-

уда ноябридä Жанавар йортулары гелдийнäн, карылар саклээрлар хербир кескин иши: бычаклары, маказлары.

Ески рус этнографы В. Мошков йазэр: «Гагаузларда калмыш жанаварын культу. Йок не шашмаа, ани гагаузлар пек сайэрлар жанавары. Бöлä культ мутлак лääзым олсун кыржы халкта, ангысынын иши вармыш маллан. Билинер, ани малын хем бүүк душманы жанавармыш. Шу йабаныдан зоор куртулмаа йабаныйа да инсанда да. Бу бетерä инсаннар чыкармышлар йорту жанавара. Оннар санырмышлар, ани бöлä куртулажэклар беладан.

«Жанавар йортуларында» карылар ишлämеерлäр йапаа. Сайылэр, ани адам чыкарса кыра гиимни рубаларлан, ангыларыны йапмышлар Жанавар йортуларында — гележек бела башына. Жанавар чыкажэк алмаа о рубаларыны, йаки да ийежек адамы хем малыны.

... Сайылэр, ани булуштуйнан жанаварлан йалныз-йалныза лääзым сойунасын чыр-чиплак да бракып рубаларыны качасын не качабилирсäн.

Ислää аарадыйнан, гагаузларда вар насыл булмаа осой лафлар, сöлейишлäр, масаллар, нередä гöрүнер, ани жанавар сайылармыш бир вакыт хем бүүн да кими сыра. Бир масалда сöленер: «Гидер бир авжы даайа да пинер аач үстүнä. Топланмышлар жанаварлар о аажын алтына да башламышлар улумаа. Улуркан оннар гелер бир дäду да башлээр йолламаа йа-

баиылары хер тарафа: «Сäн гит койун кавра, сäн гит кечийи кап, сäн гит кулийä атыл, сäн гит бузайа абан». Хепси гитмиш, калмыш бир топал жанавар. Она да демиш: «Сäн да ийäсин бу фидан устӳндä адамы». «Сӧлеер буну дäду да гидер. Пайсын едер о жанавар ешмää фиданын кӧкӳнӳ. Авжы алэр жанавары кеезä да ӧлдӳрер, гелер евä да аннадэр не гелмиш башына. Озамандан да топал жанавара тутэрлар йорту бизим инсаннар».

Жанавары гагаузлар анэрлар башка керет та. Ачан адам уфкеленер бир кимсейä о деер: «И бени жанавар, и...» Хатыр бу фена хайвана калмыш таа бир лафта. Емин верäркäн гагауз деер «Жанавар урсун...»

Йалабык шылаклан айдыннадэр думанны кыржы йашамайы йылдызларын аадлары. Оннара конмуш кыр йашаманын дамгасы: Бӳӳк хараба, Кӳчӳк хараба, Керван-кыран йылдызы, Саман йолу. Ихтäр инсаннар аннадэрлар гӧзäл легендалар йылдызлар ичин. Бана мераклы гелер легенда Керван-кыран йылдызы ичин, ону аннатты бана беним дäдум М. Чобан.

«Гидäрмишлäр аскерлäр женгä да гежä гелдийнäн конмушлар нердä са кырда динненмää сабаа кадар. Койэрлар бир аскери гӧз-кулак олсун. Вермишлäр она изин: ачан гӧрежек Сабаа йылдызыны, калдырсын бӳтӳн армияйы. Сабаа йылдызы чыктыйнан лääзыммыш чекетсин дӳӳш. Гӧз-кулак олажаа аскер уйуклээр да

ачан уйанэр, уйку серсеми шашырэр Керван-кыран йылдызыны Сабаа йылдызыннан. Бу иш олмуш онуштан, ани Керван-кыран йылдызы чыкэр каранныk олдуйнан да кайбелер сабаа каршы кääр төө ердä, нередä пейда олэр Сабаа йылдызы. Бу бетерä аскер санэр, ани Керван-кыран йылдызы Сабаа йылдызы да калдырэр аскерлери. Дүүш чекедер каранныkта да олэр карма-карышмалык да кайбелер чок инсан».

Долашык гагаузларын историясы. Чок зоор вакытлар оннар гечирмишлäр бир вакыт. Бу зоорлар даатмышлар халкы ама таа каавилемишлäр, үүретмишлäр йардым етмää бири-бирinä каблетмää йолжуйу, икрам йапмаа мусаафирä, конаа каблетмää насыл дүшер. В. Мошков йазэр гагаузларын мусаафиржилии ичин, «Европанын хем цивилизат халкларында мусаафиржилик сайылэр ислää иш, кайбетмеди паасыны. Гагаузлара мусаафиржилик о бир культ... Хер бир гагауз йапэр кендисинä ики ев. Бир кучүжүк, онун аады «хашхана», öбүрү — «Бүүк ев»-ичи донаклы килимнерлäн, пешкирленлäн. Бу ев маасуз йапылы мусаафирлäр ичин. Орда йашамээрлар. Ачан гагауз айырэр гелин кендинä о илкин сорэр: «икрам йапэр мы йабанжыйа?» Гагаузларын мусаафиржилии ачылды хембеттäн Совет Куведи гүнүндä. Төö инсаннарын ушаклары, ангылары бир вакыт тутармышлар Жанавар йортуларыны шинди ишлеерлар колхозларда,

заводларда, ўўренерлäр институтларда. Евелläр гагаузлар утанармышлар демää кендилеринä гагауз. Синрек ердä билармишлäр бу халк ичин. Сааде Октябринин Бўўк Социалист революциясы чыкарды гагаузлары мейдана.

Mina Kösä, *Dattım Ömürdän,* Kişinev, 1991, s.103

«АФГАННАР»

Костя Бодурун хатырына

«Афганар ичин лафым —
Хем санҗым, хем да йашым:
Не гелди башымыза —
Бўўн айып ўзўмўзä...
Йабанҗы шу топракта
Зеет дўштў чок ооллара:
Тä гезерлäр оннардан —
Ба гözў кападылма,
Йа макаклан сокакта,
Йа бир коллан орада,
Вар башка да кусурда,
Онбеш бин са мезарда
Несой җан да дайансын,
Анайа илин олсун,
Незаман гözў онун
Куруйҗэк шиндäн, достум,
Оолуну ачан гömдў
Гörмеди о ўзўнў —
Оол дўштў свä саклы,
Насыл Костимиз Бодур*
Тенекинäн сарылы?..
Насыл Костимиз Бодур*
Душмандан куртулмады
Да гирди кўйä кахыр,
Ани бўўн да җан йакыр,
Несой таш та дайанэр,
Устўндä ани дурэр?..

---

* Беш-Алмалы, гечинди Афганистанда 1982-җи йылда.

N. İ. Baboğlu, *Gagauz Folkloru,* Kişinau, 1969, s.105-109

СӦЛЕЙИШЛӒР
(ПОСЛОВИЦЫ, ПОГОВОРКИ)

1. Тенӝерӓ тукурланмыш да капааны булмуш.
2. Не таш аттын да колун му аарды?
3. Сӧлейим кызчазым, да анна гелинӝиним.
4. Шакан ӝӧбундӓ олсун...
5. Вер еллиннӓн да аара айааннан.
6. Френк такейи гиймиш...
7. Кӱркӱ терсинӓ чевирмейим...
8. Тӱтмедик бажа олмазмыш...
9. Ааалемин ишн хараммыш...
10. Ааалемӓ иш хараммыш...
11. Хоруйа тутундун — ойна башадан!..
12. Вердин кендини кирайа — дайан!
13. Лелек йазы такыртыйлан гечиримиш.
14. Йаамурдан качаркан толуйа уурадык.
15. Кенди дӱшӓн ааламазмыш, ааласа да йарашмазмыш.
16. Армут аажындан йыраа дӱшмӓзмиш.
17. Чок лаф дермендӓдир.
18. Токун аачтан хабери йокмуш...
19. Ур токмаа башына...
20. Карымӝанын кардашы да вармыш...
21. Алманын ийсини домузлар ийирмиш.

22. Корку даайы бекläрмиш.
23. Нижä дöшейжän, öлä дä йатажан.
24. Иштän арттырммэрсын, диштän арттыражан.
25. Аздан аннамаан, чоктан хич тä аннамазмыш.
26. Аннамыш дюмуз пынар суйундан.
27. Нижä анасы — ниже данасы.
28. Битмеди Битäйди — чок олажэйды о тÿкенди!
29. Ешää дÿÿämеер, да семери...
30. Ешään дÿÿлежää гелдиjнен жäämи калусунда аныpырмыш.
31. Каш чекмää савашыркан гöзÿнÿ чыкармайлым!
32. Окадар кусур кады кызында да вармыш...
33. Ийненин ардына ипник да гидäрмиш.
34. Сымарлама ажыдан имдат олмазмыш.
35. Кара көпään бууштуу чингенäйкаа йарармыш.
36. Чалышкан кушун йувасы верилирмиш.
37. Акыл верян чок, ама екмек верян йок.
38. Сансан аазын фалмыш...
39. Хер бир ары бал йапмаз.
40. Хер бир ары бал йапса, балын окасы парасыз олур.
41. Көпек суйа дÿшмейинже ÿзмää ÿренмäзмиш.
42. Сычан тÿлендикче ÿшÿрмÿш.
43. Орта буÿак аарама.
44. Фена көпек сÿрÿÿ бекläрмиш.
45. Карт öкÿзÿ диба кошармышлар.
46. Окÿзä буйнузу аар гелмäзмиш.
47. Ипник ижä ердäн копармыш.
48. Панеерда кесилäн пармак ажымазмыш.
49. Зорун öнÿндä колай да вармыш.
50. Олÿлäр öлÿлäрлäн, дириляр да дирилярлäн.
51. Ушаан имеси хелалмыш, ама гиймеси хараммыш.
52. Аш бежеренä, иш котарана.
53. Суйа гиденин сусаа вармыш, йан йатанын йатаа вармыш.

54. Простлук даада гезмäзмиш, ама инсан арасында.
55. Хайырсызлары, екмäзмишлäр, оннар кенди битäрмиш.
56. Кара данаа гök демеер, гелениä да йок демеер.
57. Назлы кöпек тÿÿнÿ геч атармыш.
58. Йангына кöрÿклÿн гитме!
59. Йылк бука татлыймыш.
60. Вакыт гечер, чаты сарылэр!
61. Бин керет вер, бир керет верме--гене фенайсын!
62. Авшамкы ÿфкени сабаайа брак, ама авшамкы ишини сабаайа бракма!
63. Куруйлан билä йаш та йанармыш.
64. Йаш йаамурлаа чок су дийл läзым.
65. Йымыртаныи кулбуну аарама.
66. Ким киминнен, ама башчыванжы суйшинан.
67. Чок гезенин йа сыртына, йа карнына олурмуш.
68. Йылдыза кемент атэрым.
69. Дам дейжейкана сайван деер.
70. Чак жендемин буйжаында.
71. Кыйамаан аалеми, кендини кыйер.
72. Ниjä аража сыкэр.
73. Не да йансак ешлäр уймээр.
74. Тÿркÿйлäи масалын саабнен йокмуш.
75. Гözÿнÿ фал ташы кадар ач!
76. Уфкедä бал-шекер денмеер.
77. Биаз кöпек памукчудан азетмäзмиш.
78. Чингененин татлысы варкан, дайанамазмыш.
79. Аалемин тауу каз гörÿнÿрмÿш.
80. Ени елек, дуварда герек.
81. Насы да чевирсäи, кечи хеп беш.
82. Олду! Ададык мандалары синжирлеринен!
83. Нйри отуралым да уз лафеделим.
84. Сычан делинä сыымазмыш, бир да кабак куйруупа баалармыш.

85. Хырымы кырымы гездим...
86. О дийл дӱш да даалсын е!
87. Айыйа бал даттырмышлар да чаарныда катран да калмамыш.
88. Лаазына чийнем истеер, аркайа дийрен истеер.
89. Даа курусуз олмазмыш.
90. Не суван имиш, не сувана кокэр.
91. Бакан гёзӱн акы вармыш.
92. Севдадан ёленнерин женнеттӓ ерлери.
93. Андын кёпää — ал сопайы.
94. Гӱжӱк тазынын качмасы илинмиш.
95. Бендäн не далап едерсин?
96. Бендäн не дилежäн?
97. Айы буйурмуш тилкийä, тилки да куйрууна.
98. Ушенäн ёрӱмää, дойамазмыш качмаа.
99. Бäн дейим дам да сäн бул капусуну.
100. Чок гезäн чок билирмиш. Чок качан чок казанырмыш.
101. Атаам уйду.
102. Не малыны мы ашырдым?
103. Брä, сансын маалим олду!
104. Селäм вердим — борчлу калдым.
105. Кожа кёпää йол йыпрадырмыш.
106. Сырана канаат ол, верилдин — кабаат ол.
107. Оделек еттин бени.
108. Пек иелäйсин калемнäн ёпмää олажан.
109. Вер, амыжа, текерлää да кендин сӱрӱт дингили.
110. Кара мангыр ерä батмаз, сёлёрсин о хич ылдырмаз.
111. Патэр елим елим устӱнä. Не йатмасын? Она екмек елдäн, су гёлдäн.
112. Авжылыымда ав ети имедим, севдижеемä «айолум» демедим.
113. Ахмаа дӱӱме, о кенди да бааражэк.
114. Пануч паалы чыкажэк.

115. Лазымда тўў битти.
116. Җӧмертлән сыкының бир гидәрмиш. Сыкыным кимәр керә бир зеедә...
117. Урамасын, тутамасын йанма мангыр.
119. Гӧрсән сән да аалайҗан, бән да аалайҗам.
120. Етежек олду! Зўурт чыкардын!
121. Быктым артык, жанымдан да бездим...
122. Илери гит — сўсер, гери кал — тепер.
1233. Қашыклан верер, сапынан да гӧзлерини чыкарэр.
124. Саманныкта ийнейи аарама!
125. Бракын тавада да аарээр хавада. Бракма тавада да аараасын хавада!
126. Нередә екмеерсин, орада битер.
127. Аалемә куйу казма, кендин дўшәрсин.
128. Акмаса да дамнээр.
129. Хыр-кӧгў - - ишлär олажэк.
130. Хава ысарды.
131. Аҗы натлажаны краа ханламазмын.
132. Аалемин сусаында ашык олма! Алын, хыржарлар.
133. Тўрк кашы ӧдўнчмўш.
134. Дамна ташы дийл куветлән, ама дурмамажа дамнамаклан делärмиш.

* * *

1. Сана йалан — бана герчек.
2. Ниҗе малын, ӧлä да кабын.
3. Малына гӧрä ишин да.
4. Паасына гӧрä мал да.
5. Нажакта да вар, сапта да.
6. Кырк кашык — кырк колач, кырк ийнä, кырк казма.
7. Тўкўр ўзўм — чыкар гӧзўм.
8. Онун ташыннан — онун башына.

Mina Kösa. *Hazır Ol!*, Kişinev, 1986, s.7

ВАТАН СЕВЕР БИЗИ
* * *
РОДИНА ЛЮБИТ НАС

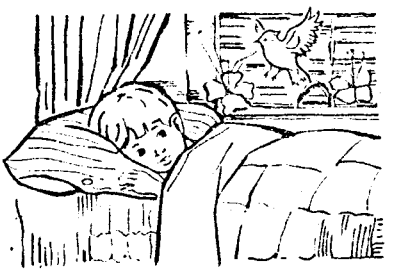
Таа уйкунун семесиндäн
Сäн ишидерсин ичердäн:
Те мааленда уйанмышлар,
Ишä гидер бӳӳк инсанлар.

Не алатлээрлар хепсижин,
Геч калмасын хич бирижин!
Ишлäр йазда вар чок тӳрлӳ —
Беклеер олмуш башак ӳклӳ,

Беклеер шек, ки саасынлар,
Беклеер кушлар дойурсунлар,
Беклеер сӳрӳ отлатсынлар,
Беклеер чичек йысласынлар.

Машиналар не качынэр,
Чок тракторлар алатлээр —
Херкезлери ишлеринä,
Йакын хем чок ирак ерä...

...Хепсимизин ишлермиздäн
Каавилешер ääмил Ватан,
Ани север бизи ӧлä,
Нижä ушаа паалы ана...

Stefan Kuroglu. *Ilkyaz Türküleri*. Kişinev, 1989, s.63, 265, 271

БУЖАК

Уйгун Буҗак, кәамил Буҗак,
Тарафым беним ширалы,
Сабаайым беним гүн гиби йалпак,
Қысмедим беним — бийаз канатлы.
Қырларын, о гүз кырларын,
Денизлär гиби далгалы,
Бир севги гиби сыҗак лүзгерин
Ичими хептän каплады.
Гöклерин, пак үзлү гöклерин,
Гүмүшлän ми йалдызлы?
Насыл маави чичääк бакышы,
Ичерин кырнак доналы.
Генчлиин, куветли генчлиин,
Чалышэр кысмет уурында,
Қач керä йалнайак гиттим
Қызларны гörмää Саман йолында?!
Буҗаам, майыл кауш сеси,
Айдыныык, өмүр тарласы —
Бу му дийл сана ана көшеси,
Бу му дийл сана боба аркасы?!

АНА-ВАТАНЫМ

Дӱнеейдӓ салт бир ана
Верилмиш хербиринӓ.
Ватаным да бир — бана,
Ону лӓӓзым пек севмӓӓ.

Бӱӱктӱр мемлекетимиз,
Ону лӓӓзым корумаа.
Барабар хазырыз биз
Женклерӓ каршы дурмаа.

Некадар биздӓ варлык,
Оннар да хепсимизин.
«Салт олсун ӧзлем саалык!» —
Окадар биздӓн изин.

Женк етмӓӓ биз динл кайыл,
Ону кимсей истемӓз,
Дӱнӓӓ женгӓ динл кайыл,
Биринӓ ислӓӓ гелмӓз.

Онуштан, биз, инсаннар,
Кол-кола туттук бирлин.
Бизим дишли душманар
Гӧрмӓзлӓр биздӓн инлик.

КЕНДИ ДИЛИМДӘ

Йаптыныз бана жеза,
Ама йок бишей.
Сизин бет лафыныза
Жеза да дӱшер.

Пашларым дамнээр йапраа,
Ама йок бишей,
Дӱнеейдӓ зор йашамаа,
Ама йок бишей.

Хербир поэтта олэр
Бӧлӓ бӱӱк ишлӓр.
Хербири да дайанэр,
Ама... йок бишей.

Ким гӱлӓрди, ко гӱлсӱн,
Ама диил ислӓӓ,
Ким азетмеер дилиндӓн,
О хич диил инсан.

Бӓн йазэрым жанымдан,
Кенди дилимдӓ.
Пеетим коркмээр бишейдӓн...
Сауш ӧнӱмдӓн!

ЖАМ БӦЖӒӒ*

Жайыл** жам бӧжӓӓ
жамала пинди.
Бӧжӓӓн бажаана
тенӓ жингилди.

Завалы атлээр
бир жамбаз*** гиби
Тенӓ ажыдэр
(Онун аар тени).

Жаным ажыды —
Жимбизи**** булдум.
Алдым тенейи —
Бӧжӓӓ учурттум.

* Жам бӧжӓӓ — бла бир келебек.
** Жайыл — несмышленый
*** Жамбаз — акробат.
**** Жимбиз — пинцет.

N. İ. Baboğlu. *Masallar*. Kişinev, 1991, s.3-14

КЕЛЖӒ-КЎЛЖӒ

Бир вакытта вармыш, бир вакытта йокмуш, еер олмайаймыш, сöленмейжеймиш. Шинди, чўнкў вармыш падишахын бирижик кызы, ама оул-евлады йокмуш да падишахлыыны йокмуш кимӓ браксын. Ама о бирижик кызы да окадар гöзӓлмиш, ани салт гўн она ешмиш. Калктыйнан сабайлан йыканып айнада бакындыйнан гўнӓ дӓрмиш: «Йа дуу, йа дуарым!» Бундан башка, падишахын кызы гöзеллиинӓ гöрӓ дӓ акыллыймыш, есаплыймыш, ани вар бир лаф, не анасы, не аллах, не дӓ табийат ону гўжендирмемишлӓр.

Дўшўнмўш падишах, есапламыш кендинин ели-айаа тутаркан еверсин кызыны да булсун она гöрӓ бир гўвӓ. Бу иш

ичин колвермиш лаф мемлекетä ölä, ани ким булажэк онун кызынын лафына лаф — о олажэк падишаха гÿвä хем кабуледежек йарым падишахлык.

Бу гözäл хабери ишитмишлäр ирак долайдан генч бояр деликаннылары, ашырыдан падишах оуллары хем дä хепси, ким дайанырмыш фикиринä падишах кызыннан лаф йарыштырмаа филан-фишман пазар гÿннериндä гелирмишлäр кысметлерини денемää — беким оннара дÿшежек падишахын кызы, Дÿннä гözели, олсун гелин хем йарым падишахлык, насыл аданмыш...

Падишахын кызы гийимни, дÿзÿлÿ отурурмуш ачык пенчередä йанындан да гечäрмишлäр атлы деликаннылар она лаф катарак...

Ишитмиш падишахын хаберини зенгиннäр, боярлар, ама ишитмиш бизим гиби бир дä орта чорбажы. Онун вармыш ÿч деликанны оулу. Икиси акыллыймышлар, ама ен кÿчÿÿ Келжä-Кÿлжä дийлмиш пек акыллы. Бÿтÿн гÿн кÿллÿктä ойнармыш... Вармыш о адамын ики дä алаша бейгиржиклери, кÿчÿрекмишлäр, ама онун чифтчилиини котарырмышлар, вармыш бир дä ешää, ангысыннан пек севäрмиш ийленмää, атлы гезмää кÿчÿк оулу Келжä-Кÿлжä.

Бир гÿн гелмиш адамын ооллары бобасына да аннатмышлар, ани Падишах лаф колвермиш кызы ичин евермää.

— Е-хе-е, ушакларым, биз дийлиз падишахлара еш, бошуна умут кыздырмайын, баш кошамайжаныз о ÿсек бойлуларлан...

— Бака, биз дä чок умут етмееириз, ама деликанныйыз да истееириз бари денейлим. Не, бир лаф мы аалем гиби бежерämейжез булалым? Дийлиз биз окадарадан забун фикирли.

Дӱшӓр кысмет да йарым падишахлык бизӓ калыр. Сана да бозар мы падишахлан сувату оласын?

— Денемӓӓ о вар насыл, ама нередӓн алажаныз сечи гийим, ислӓ бейгир? Орайы гидер билерсиниз насыл зенгин серпинтилӓр, оннарда рубалар йалабык жат-ени, бейгирлӓр бесли: алтын ӧзенгилӓр, корафлы чуллар. Ама бизим бейгирлӓр оннарын йанында кайбележеклӓр да кимсей сизи хич гӧрмейжек. Дейжӓм, бракасыныз, узанмайасыныз падишах кызларына йукары, таа ий арайасыныз бурада ашаада кендинизӓ еш. Ама генч оллары усланмазмышлар.

— Йок, бака, колвер бизи дӓ денейлим куведимизи.

— Бака, бӓн дӓ гидежӓм! — дейивермиш Келжӓ-Кӳлжӓ дӓ, ани ачык аазлан сеслӓрмиш батӳларынын лафыны.

— Сӓн бари сус! — демиш бӳӳк батӳсу.— Орада акыллылар йок нӓпсын, ама сенин гиби сийрек фикирлилерӓ саде гӳлмӓӓ лӓзым олажэк. Хем нередӓн сана бейгир алалым, биздӓ оннар саде ики.

— Бӓн ешектӓ атлы гидежӓм!

— А-ха, ешеклӓн гидӓрсӓн, трашлайжан! — гӳлмӳш батӳсу.— Ким сени орайы колвережек, ба ахмак?

— Не, истеерсин бизи дӓ ми гӳлӳнтӳ йапмаа? — сормуш ортанжа кардаш.— Гит таа тез кӳллӳк тепесинӓ ойнамаа да патлатма кафа! — азарламыш ону.

— Беким падишахын кызы артык евленди, ама сиз бурада бошуна кавга да копуштурдунуз,— демиш адам чожукларына.

— Йок, гечтии пазар чок атлы гитмиш, ама кимсей буламамыш кызын лафына лаф. Шинди, бу пазар, генӓ гидилежек, хем хер пазар, таа чыкынжа падишахын кызынын кыс-

мети,— демиш бӱӱк чожук да генӓ данышмыш бобасына, колверсин оннары да.

— Сизин ишиниз,— демиш адам.— Гӧрерим, ани пек истеерсиниз. Гидин, денейин...

Тутунэр ооллары икиси, кашыйып паклээрлар бейгирлери о авшам, ислӓ дойурэрлар оннары. Ама Келжӓ-Кӱлжӓ хеп кӱллердӓ ойнармыш ески адетинӓ гӧрӓ. Пазар гӱнӱ батӱлары калтаклээрлар бейгирлери, койэрлар ени кантырма йалабык ширинчлӓрлӓн, кендилери дӓ гийерлӓр ени рубаларыны да хазырланэрлар гитмӓӓ. Бир дӓ Келжӓ-Кӱлжӓ дӓ чыкмыш кӱллӱктӓн да пинмиш ешӓӓ...

— Ин о ешектӓн! — изни етмиш бӱӱк батӱсу.— Зерӓ те бу камчыйлан шиндижик онаражам сени!

— Ы-хы-ы-ы! Инмейжӓм,— йамулурмуш Кӱлжӓ,— бӓн дӓ гидежӓм падишахын кызына лаф булмаа...

— Сӓн хептӓн ми акылдан челиндин? Савуш, гӧрмейим!

— Брак,— демиш ӧбӱр кардаш,— кенара чыктыйнан биз ону ислӓ токучлайжэз, да о кендиси дӧнежек гери.

Чыкэр ики кардаш аулдан атлы, гидерлӓр. Келжӓ-Кӱлжӓ дӓ ирактан гелирмиш ардларына. Биркач керӓ баармышлар дӧнсӱн гери, ама ангы делийӓ сӓн аннадажан — о хич сеслемӓзмиш. Гидӓ-гидӓ, уурамышлар бир балталаа. Гечӓркӓн, Келжӓ-Кӱлжӓ булмуш сазлар арасында бир йымырта да башламыш баармаа:

— Батӱ, батӱ! — севинирмиш.— Бӓн бир йымырта булдум!

— Нӓбажан о йабан кушу йымыртасыны, о чылк олмалы? — сормуш батӱсӱ.— Сыбыт ону да дӧн гери!

— Сыбытмайжам, о беним кысметим! — демиш Келжӓ-

Кӳлжӓ да коймуш койнусуна, гери дӓ дӧнмемиш. Гидерлӓр таа бираз да Келжӓ-Кӳлжӓ генӓ:

— Батӳ, батӳ, йа нашей булдум бӓн.

— Дӧнерлӓр гери, баксалар — бир кӳфлӳ алка булмуш.

— Нӓбажӓн ону, ба ахмак? Сыбыт чабук да дӧн гери!

— Сыбытмайжӓм,— демиш, да коймуш алкайы койнусуна йымыртанын йанына.

— Сӓн таа йынатланажӓн мы? — сорармыш бӳӳк батӳсӳ.— Таа чевирежӓн ми бизи йолумуздан? Шинди хемен дӧнӓсин гери евӓ, арканы гӧрейим! — демиш, биркач та камчы ше етмиш Келжӓ-Кӳлжёнин омузларына... Пинмишлӓр сора бейгирлеринӓ дӓ кошарак гитмишлӓр, калмыш Келжӓ-Кӳлжӓ аалайарак, ама бираз усландыйнан пинмиш ешӓӓ да, ху-генӓ ардларына...

Ачан етишмишлӓр орайы, е-хе-хе-е-е! — Не чуллу-пиринчли бейгирлӓр, не гийимни деликаннылар бояр-падишах оолларын вармыш! Хепси дизили дурармышлар, падишахын кызыннан гӧрӳшӳп, лафына лаф булмаа. Келжӓ-Кӳлженин дӓ батӳлары дизилмишлӓр геридӓ. Ама ен герийӓ Келжӓ-Кӳлжӓ дӓ дизилмиш. Батӳлары гӧрдӳйнӓн пек ӳфкеленмишлӓр, ама аалем арасында истемӓзмишлӓр гӧстерсиннӓр, ани бу ахмак оннарын кардашы. Бракмышлар нӓбарса йапсын.

Чыкмыш падишахын кызы пенчересинӓ гийимни, дӳзӳлӳ хем ӧлӓ гӧзӓл, ани гӳнӓ дӓрмиш: «Йа дуу, йа дууйарым!» Изин олмуш башласыннар гечмӓӓ. Гечӓрмиш падишах оолларын, зенгин деликаннылар, ама кызын йанында диллери тутулармыш — бириси онун сорушуна жувап едӓмӓзмишлӓр. Гечмиш Келжӓ-Кӳлжёнин дӓ батӳлары, ама оннар да бошуна, падишахын кызы оннара хич бакмамыш да.

Биткидә карауллар сормушлар, колверсиннәр ми бу ерифи дә ешеклән, оса куусуннар мы ону бурадан? Падишахын кызы да, гүлмәә безбелли истемиш да гөз кырмыш колверсиннәр бир дә ахмак...

— Сән дә не бу узун кулаклыйлан гелмишин? — сормуш кыз Келҗә-Күлҗә етиштийнән йанына.

— Не вар бу малда? — демиш Келҗә-Күлҗә.— Онда бир аллах гезинмиш, бир дә падишахын гүвесинә изин етмиш.

— Ама сән дийлсин падишахын гүвеси иә?

— Олажам! — демиш Келҗә-Күлҗә, да онун бу лафына Дүннә гөзели бир гүлүш копармышш, хич дурукланамазмыш, сора усланмыш, да сормуш:

— Е таа не сөлейежән?

— Гетирдим сана бир йымырта баашыш...

— Нередә о! — сормуш кыз.

— Тә койнумда, демиш да чыкарып гөстермиш.

— Нәбажан ону? — генә сормуш кыз.

— Пиширежәм корда!

Падишахын кызы сусармыш. Ама, бир түрлү куртулсун бу ерифтән дейни, демиш:

— О йымырта корда патлайжэк, ба ахмак!

— Бендә вар она патламасын дейин бир алка! — демиш Келҗә-Күлҗә да коймуш кызын önүнә күфлү алкайы.

— Хелә бак сән,— данышмыш кыз йанында дуран карылара.— Бу күллү калпаклы акыллы да чыкажэк...

— Беним антерим дә күллү! — демиш Келжә-Күлҗә да чыкарып силкмиш антерисини — долай күллән долмуш. Кыз ансырмыш да енидән гүлмүш бүтүн üректән...

— Олду! — демишлär бир сестә карылар. — Сенин лафы-

на бу ериф булду лаф. О да олажэк сенин кысметин, олӓ бобандан изин!

Йокмуш нӓпсын падишахын кызы, чыкарэр да верер Келжӓ-Кӳлжейӓ нышан ӳзӳӳнӳ. О пинер ешӓӓ да гидер евӓ. Йолда, кимсей билмесин дейини, о бааламыш пармааны, ангысындаймыш алтын ӳзӳк. Евдӓ батӳлары аннадармышлар нелӓр гӧрмӳшлӓр, некадар гӧзӓлмиш падишахын кызы хем, ани кимсей онун лафына лаф буламамыш...

— Ӧбӳр пазара генӓ гидежез,— демиш чожуклар.

— Йок, — кайыл олмамыш бобалары,— бӓн сизӓ дедим, ани гитмейӓсиниз. Тӓ гӧрдӳнӳз, ани бошуна? — Падишахын кызы дийл бизим ичин! Бракын, башка кайбетмейин вакыды.

— Беки дӓ бизим ичин! — сесетмиш бир тарафтан Келжӓ-Кӳлжӓ дӓ, сусмасын дейни.

— Сус сӓн бари, ба ахмак,— такылмыш она батӳлары,— сенин бетеринӓ олмалы бака бизи дӓ бракмээр гиделим кысмет денемӓӓ...

— Нечин пармаан баалы? — сормуш бобасы.

— Кестим кӳллӳктӓ! — демиш.

— Ӧлӓ лӓзым сана! — зевкленмиш батӳлары.— Беким дойарсын о кӳллери ешмӓӓ.

Авшамнейин йатмышлар уйумаа. Келжӓ-Кӳлжӓ хеп кӳмбет ӳстӳндӓ уйуйармыш. Сӳндӳрмӳшлӓр шафкы, ама Келжӓ-Кӳлжӓ дайанамазмыш, чӧзӳп пармааны бакармыш алтын ӳзӳӳ, ичерси дӓ айдыннанармыш! Бобасы сорармыш:

— Нӓбэрсын сӓн орада?

— Бишейжик, — жувап едӓрмиш Келжӓ-Кӳлжӓ да баалармыш пармааны. Бааладыы гиби ичерсинӓ караннык чӧкӓрмиш, сора генӓ чӧзӓрмиш — ичерси айдыннанармыш.

— Насыл бишейӂик? — сормуш бӱӱк батӱсу.— Бака, бу хулуз аллеле сырниклери йакэр, шинди, шашкын, еви дӓ тутуштуражэк!

— Таа йакаӂан мы сӓн о сырниклери, ба ахмак? — сормуш бӱӱк батӱсу да калкып биркач мушта басмыш Келӂӓ-Кӱлӂейӓ да ӧлеликлӓн ону усландырмыш.

Ертеси гӱнӱ кӱй ичиндӓ пейдаланмышш атлы силӓхлы четелӓр — падишахын адамнары арармышлар бир кӱллӱ калпаклыйы...

— Ишиттик бу кӱйдӓ йашармыш бир кӱллӱ калпаклы, чыксын мейдана ешӓӓннӓн, гӧрелим, таныйалым да падишах она кызыны вережек! О падишаха гӱвӓ олаӂэк! Йарым падишахлык кабул едежек! — баарырмыш хаберӂилӓр гезерӓк сокак-сокак.

Келӂӓ-Кӱлӂенин бӱӱк батӱсу капып гиймиш онун калпааны пинмиш ешӓӓ да кошарак йолланмыш мейдана. Ама Келӂӓ-Кӱлӂӓ дӓ йалынайак не качабилирсӓ гитмиш орайы.

— Сӓн ми падишахын кызынын лафына лаф булдун? — сорармыш кылычлы-сӱнгӱлӱ атлылар.

— Бӓн зер, ким? — кабарык ӂувап едӓрмиш бӱӱк батӱсу. Ама Келӂӓ-Кӱлӂӓ дӓ орадан:

— Батӱ, вер калпаамы ва, ӱшӱдӱ кулакларым!

— Не бу калпак дийл ми сенин? — сорармыш падишахын аскерӂилери.

— Беним, беним,— дӓрмиш батӱсу,— о ахмак, бакмайын она! — Сора уурлайып солдатларын гӧзӱнӱ, биркач тепмӓ урмуш бажааннан кардашына, сӱзерӓк дишлери арасындан:

— Жендем ол бурадан, сӱнепӓ, таа тез зерӓ евӓ гитийнӓн ерини дӓ езежӓм сенин!

— Не вердин сăн падишахын кызына? — сормуш аскерӂилăр.

— Бишей вермедим,— демиш батӳсу.

— Бăн бир йымырта вердим, бир йымырта вердим! — сӧлемиш Келӂă-Кӳлӂă.

— Сус да йок ол бурадан, ба лекă,— демиш батӳсу да урмуш кардашынын бошуна таа бир тепмă.

— Сора, кыз ансырдыйнан, не дедин? — генă сормушлар.

— Хайыр олсун! — дедим.— Дӳннă Гӧзели! — севинерăк сӧлемиш батӳсу, санарак, ани бу сыра разгетирди ӂувабы.

Ама Келӂă-Кӳлӂă орадан:

— Дийл, бăн антерими силктим да ансырдыйнан бишей демедим, саде пек шен гӳлдӳрдӳм ону...

Башламыш не-сă шӳпеленмăă падишахын адамнары, денемишлăр, ани хализдăн калпак та башында дийл о бӳӳк кардашын.

— Не о калпак сенин тепендă дурэр? — сормушлар.

— О алды беним калпаамы! — демиш Келӂă-Кӳлӂă.

— На калпааны да гит евă ба! — сыбытмыш батӳсу калпаа да санмыш беки куртулур, ама бу да йардым етмемиш.

— Падишахын кызы верди ми сана нышан ӳзӳӳнӳ? — гелмиш артык ен зор соруш.

— Гык-мык... — сусармыш йаланӂы.

— Верди, верди! — демиш орадан Келӂă-Кӳлӂă да чӧзмӳш пармааны.

— Сăн олажан падишаха гӳвă! — демишлăр аскерӂилăр, ачан гӧрмӳшлăр алтын ӳзӳӳ.

Тез гийдирерлăр ону ени рубалара, ани хазырмышлар падишах гӳвесинă дейни маказдан кесилмă, пиндирерлăр фай-

тона да йоллээрлар Падишахын кӳлели серайларына, ама йаланӂы батӳсуну чекип бир тарафа бир лобут басэрлар, ешек судан гелинӂӓ.

Бу арада кырнак дӳӳн ичин хазыр серайларда Келӂӓ-Кӳлӂӓ кара рубаларлан хем бийаз гӧлмеклӓн гийимни гӳвӓ йаннашмыш гелинӓ Дӳннӓ-Гӧзелинӓ гелирдилӓр стевонозлуктан...

Дӳӳн тутту ӳч гӳн, ӳч гежӓ, бени дӓ чаардылар, хер бир чешни манӂалардан идим, хем евӓ дӓ вердилӓр бир чанак кеш-кеш манӂасы, ама бӓн гириркӓн бизим кӳй ичинӓ чыкмасын мы бана каршы, кенарда йашайан, Топал Танас:

— Вер бана о манӂайы!

— Насыл ӧлӓ верейим,— деерим,— бӓн ону ушаклара дадымнык гетирерим падишахын кызынын дӳӳнӳндӓн, йыкыл таа тез башымдан...

Ама Топал Танас, о бир кысканч хем ӂангаза адам, хыстырды бана кӧпеклери. Беш тане хайта сардылар, дедим ийежеклӓр! Салдым чанаклан кӧпӓӓ да разгелдим Танасын бажаана! Да тӓ озамандан бери адам бӳӳн дӓ топал хем ады да калды Топал Танас...

Dimitriy Karaçoban, *Proza,* Kişinev, 1986, s.26-30

СОПА ЖИНКМЕСИНДӐ

Паншой анызында еди чожужак ойнардылар «Сопа жинкмеси». Ким хепсиндӓн йакына жингӓрди кеди сопасыны, о каларды «бабу» да топларды каланын сопаларыны. Хепсиндӓн сык каларды «бабу» бир забун чожужак Диманчу. О буна хич кӳсмӓзди, хеп, гӳлӳмсейрӓк, гетирӓрди аалемин сопаларыны. Те о генӓ отурду ӧбӳр чожужакларын йанында да чекетти бири бири ардына жинкмӓӓ сопалары. Хич бири дӳшмӓзди онун «бабу» сопасынын ӳстӳнӓ, ангысы айкыры йатарды ердӓ бир алты адымда ушаклардан. Ама те Диманчунун елиндӓн жингилди битки сопа да дӳштӳ кеезӓ.

— Шинди Сивринкалак — «бабу»!— севинди Диманчу.

— Бӓн олмайжам «бабу»,— дик деди Сивринкалак.

— Бӓн насыл олдум е?— сорду Диманчу.— Ал да топла сопалары.

— Бӓн дееним е, ани олмайжам «бабу»,— атыларды Сивринкалак.

— Е ким олажэк е?

— Генӓ сӓн.

— Бӓн олдум.

— Оларсын сӓн таа бир керӓ. Топла сопалары, зере дӳӳйесжӓм сени.

— Дӳӳйежӓн ми? Сӓн санэрсын, тӓтӳн кӳӳдӓ хепсини дӳӳйер дейни, сӓн да мы дӳӳйежӓн?

— Дӳӳйежӓм.

— Тӓтӳсӳ примармыш дейни, шинди «бабу» да истӓмеер олмаа.

— Сенин да тӓтӳн олсун примар, ама оламээр.

— Оламээр, зере бизим тӓтӳ динл хайырсыз, сенин тӓтӳн гиби.

— Нашей?— кызарды кулакларынадак Сиврикалак.— Бизим тätӳ — примар, да сäн баарэрсын она «хайырсыз» мы? Бу — политика!

— Бааражам, зере о хализдäн хайырсыз.

— Ислää, бизим тätӳ ерлештирежек сизи.

— Нашей йапажэк о бизä?

— Алажэк да капайжэк сенин тätӳнӳ.

— Нерейи капайжэк?

— Горежäн сäн, нерейи — капана. Те, бäи шинди гидежäм, сӧлейжäм, да аушама сенин тätӳнӳ алажэклар.

Диманчуйу алды корку.

— Гитмä, Сиврикалак,— йалварды о.— Бäи генä олажам «бабу», сааде гитмä.

Ама Сиврикалак алды кенди сопасыны да доорулду кӳӳйä. Диманчу етишти ону геердäи да тутту еиидäи:

— Гитмä, Сиврикалак. Бäи истämедим ӧлä демää.

— Истämедин ми? Постта булажэклар бупун ужупу.

— Гитмä, Сиврикалак,— бракылмазды Диманчу.— Бäи вережäм сана, не истäрсäи. Бендä вар гӧзäл палижиклäр. Истäрсäи, вережäм сана оннарын бирисини, сааде алмайын бизим тätӳйӳ капана.

— Диил лääзым бана сенин палин.

— Озаман вережäм сана бир чифт гугуш, сааде гитмä.

Сиврикалак, ишиттийнäи бу лафлары, дурду.

— Гугуш му?— бакты о алыр гӧзläи Диманчуйа.— Ама шинди гетирäсин.

— Шинди гетирерим.

Евädäи ӳч километрайды. Емен бӳтӳннä йолу Диманчу качты. Евдä йокту кимсейжин. Гугушларын бираэы дурарды сыырлык аулында, бираэы —

евин ёртўсўндä. Диманчу хызлы гирди хайада, алды кададан икн ауч папшой да атты дамын ичинä. Гугушлар бирн бирн ардына гирдилäр орайы. Ачан гирдилäр ен гözäл, тараклы гугушлар, Диманчу капады дамын капусуну. Гугушлар кондулар йуваларына. Диманчу, йоклайрак йарым караныкта мердивенин басамакларыны, пинди, тутту тараклы гугушларын бирсенни, сора — онун ешнни да качарак гитти аныза.

Сивркалак беклäрди ону.

— На, ама сääде алмайын бизим тätўйў капана,— деди Диманчу, узадарак она кендинин ен гözäл гугушларыны хем аалайрак.

1962

«КАРАСПАНДИТ»

Кышын да, ачан гўннäр — «ауч кадар», йазын да, ачан оннар — «йыл кадар», чифтчи Куржалы хеп те бöлä дönäрди кенди аулунун ичиндä. Онун елиндä херкерä булунарды бишей: йа казма, йа тырпан, йа кесер. О хайлак дурмазды хич, ба доорударды йаннамыш токады, ба казарды аулу, ба йамарды чарыкларыны. Ашырыйа о емен гитмäзди. Ачан спиректäн гидäрди панайыра, о бўтўн йол хеп дўшўнäрди еви да онун ичин савашарды таа тез дönмää геери. Кўўдä ен ни чифтчи сайыларды о.

Бир йылын, гидäркенä Кишинева, бу кўўйä ууради бир Букурешть газетасынын корреспондентн. О гитти примарнйейä да деди:

— Бäн — корреспондентим. Истеерим гöрейим, нижä йашлээрлар сиздä инсаннар. Гöстерин бана сизин бир чифтчинизи.

Секретар сорду гелмишä:

— Е сӧлӓмейжӓн ми жанабин, не о «караспандит»?

— Бӓн газетада ишлеерим, корреспондентим, диплим «караспандит»,— аннатты йабанжы.

Секретар некадар савашты демӓӓ бу лафы, ӧлӓ да дейӓмеди.

— Е, йок бишей,— деер о,— бӓн дейжӓм сапа караспандит, сӓн да забуннамайжан бундан е.

Да дӧндӱ о караулжуйа Дрангу Алексийӓ, деер:

— Гӧтӱр бу караспандиди Куржалыйа, гӧрсӱн бизим гагауз чифтчимизи. Куржалы, сансын, иелӓӓ йашээр, а?

Караулжу деди караспандидӓ «хайди», да оннар гиттилӓр Куржалыйа. Ачан етиштилӓр токада, караспандит деер караулжуйа:

— Бӓн йалныз гирежӓм бурайы. Сӓн гит геери. Саа ол.

Куржалы таман дайарды свин ардында саркык сачаа ноплан. Караспандит гирди аул ичиндӓ, бакынэр хер тарафа, ки качырмасын бишей, хепсини есап алсын, гӧрсӱн, нижӓ йашээр бурада чифтчи. Гитти о илкиндӓн кухнейӓ да бакты чӱвенӓ, сора — тавайа, ки гӧрсун, не ийер Куржалы. Ама чӱвендӓ да, тавада да йокту бишейжик. Ичерси кокарды ески курума. Ватра ӱстӱндӓ дурарды бир парча малай, ангысыны сармыштылар да алатлан пайедӓрдилӓр карымжалар.

Караспандит, чыктыйнан кухнедӓн, ӱз-бе-ӱз каршы гелди забун кара кӧпеклӓн. Кӧпек ики сефер баулады да калды ачык аазлан. Караспандит кыврылды свин ардына, да, гӧрӱп саабийн, селӓм верди она:

— Колай гелӓ, чорбажы!

— Алла роз олсун,— гӱжӱлӓ ишиндилди жувап.

— Не, дӱзӱнермийсиниз?

— Дайээрым те бурада сачаа, чӧкмӱш.

— Да, ескиӂӓ сизин евӂеезиниз.

Куржалы бишей демеди да илерлӓрди урмаа попу ерина.

— Сиздӓ бурада кончерт бишей олэр мы?— сорду караспаднит.

— Билмеерим, пашей о,— истӓмейрӓк, деди Куржалы.

— Прост, прост, ани сиз бурада бишей гӧрмеерсиниз,— узатты сесини, шашарак, караспандит, сора генӓ сорду.— Е ӂанабин несой кийат окуйэрсын?

— Брак бени раада, ба!— дарсык ӂувап етти Куржалы.— Не дакылдын? Бӓн сабаа каранныындан ишлеерим, сӓн да гелмишин...

— Сиз прост сдин бени, ватандаш, бӓн — корреспондентим, онун ичин сорэрым,— деди ӧбӱрӱ.

— Сӓн хайлак инсаннара сор. Биз хич айак бӱкмееризь... беним вар ишим,— атты омузу ашыры Куржалы.

— Иштӓн сора сиз ниӂӓ диннеенерсиниз е?— олду ени соруш.

— Ниӂӓ ӧкӱз,— йатэрым да динненерим,— кести лафы Куржалы да ӧлӓ бакты караспандидӓ, ани ӧбӱрӱ гитти, хич башка бишей демейип.

1962

Mina Kösä. *Sabanşáársın Gönl*. Kişinev, 1990, s.5

БОЗУК УЙКУ

Уйкуму кести
Хорозун сеси —
Даптуру гелдим,
Пак чимдиклендим.

Ах, хороз, хороз,
Дääрдим чок бäн «сус»
Уйкумда татлы,
Шу сабаа каршы.

Бозулду уйкум
(Еркеннää олду) —
Хорозун сеси
Калдырды бени.

Mihail Kolsa. *Türkülər*. Kişinev. 1989, s.53-54

АНА ДИЛИ
РОДНОЙ ЯЗЫК

Стихлар Г. Генов

Гечер вакыт, гечер...
Инсан чок уныдэр.
Узун йоллары гечтик,
Женкляр, аачлык гечирдик.

Р е ф р е н:

Чок дил биз ўрендик,
Чок дил биз каблеттик,
Паалы ана дилимизи
Корудук, кайбетмедик,
Татлы ана дилимизи
Корудук, унутмадык.

Гечер вакыт, гечер...
Анам да хеп чалэр.
Чалэр насыл чалынарды,
Ўэлярнян йыл геери.

Р е ф р е н.

Гечер вакыт, гечер...
Оолу да хеп сеслеер.
Сеслер насыл сеслярди,
Чок йыллар геери.

Р е ф р е н.

Mina Kösä, *Umutlar*, Kişinev, 1989, s.44

ХЕЙБӒ

Хейбӓ ми ташыды халкым
Хайван гӱдӱп о кырларда,
Заман бойларында — акым,
Умут бакып о йылларда?

Хейбӓ ми ташыды халкым,
Айлӓ бӱӱдӱп сенселейӓ,
Заман бойларында — акым,
Адет дӱзӱп шиндилейӓ...

Хейбӓ ми ташыды халкым
Огузкан таа о — «хаг-огуз»,
Хем ташыды хеп отакым,
Ачан олду да «гагоуз»...

Не гӧтӱрдӱ о хейбедӓ,
Не гетирди о замандан:
Хайванжылыы-зааметчилии,
Кыржы адет хем есмерлии;

Серт инсанныы хем севгилик,
Ал гӱл, кызлар хем евжилик;
Бейгир тери, саамал койун,
Масал, тӱркӱ, дурмаз ойун;
Чок дост, кардаш хем аннашмак,
Салт усуллу сабахлан булушмак,..
. . . . . .

Хейбӓ ми ташыды халкым...?

Dionis Tanasoğlu, *Uzun Kervan*. Kişinev, 1985, s.14-18

I

БЎЎҚ КЫР

Масал гиби гелир,
ама масал дийлдир...

— Аннатсана, ба дӓдӳ, ихтнар каушчу-пнетчи, бизим халкымызын о дерин гечмиш заманнары ичин нелӓр аклында тутэрсын. Нӓндан биз чекилериз? Кимминш бизим деделермиз? Нӓнда, нижӓ йашамышлар оннар?

— Ее, достларым, бизим халкымызын кӧк-сенселелери ескидӓн, пек ескидӓн чыкажэклар. Ӧлӓ ескидӓн, ани унудулэр шансора да хич инанамарсыныз, ки не чок аслы ишлӓр олмушлар, дейжез, ики бин йылдан зеедӓ гери о чоктанкы Тӳрк-огузларда, ангылары нейда олмушларды ески Алтайын легендалы ерлеринда озаманнар. Масал гиби гележек, ама масал дийлдир... «Бир вакытлар вармыш... бир вакытлар йокмуш...». Бӧлӓ чекедилер сансы бизим масаллар. Е, бӓн дӓ бӧлӓ чекедейим, ама аслы гиби ишлери аннадайым.

Вармыш о заманнар о узак Гӳндуусу ерлеринда тӳрлӳ йашайан халклар. Ама хепсиндӓн ески хем чоклукмушлар китай инсаннары. Оннар дӳзмӳштӳлӓр корунту ичин девлет анныкларында узун хем ӳсек дувар — «Китай дуварыны». Тӓ те о дуварлардан гелелим буйаны доору, гечип Монголиейи, бизим Алтайы, бӳтӳн Ортакы Азиейи, Арал хем Каспика денизлерин кырларны, Волга дересини, Дону, Днепрайы, чыкалым бизим Днестрайа, Буҗаклара, Туна* дересинӓ — хепбир гениш хем узун тутэр кыр, Бӳӳк кыр! Онон хем Керулен дерелериндӓн таа Тунайадан! Буйдур о бӳӳлӳ Кыр, ани пек ески заманнардан гениш кужакларында бӳӳдүп колверди тӳрлӳ сенселелӓр, ордан орайы гезӓн, имелик хем башка да йашамак ихтизалары ичин койун, хайван, хергелӓ отладарак заманнар узуннуунда... Хем дӓ чоойу оннарын файдалы гирдилӓр дӳннӓ историясына, тӓ нижӓ тӳрк-огузлар, кыпчаклар, уйгурлар, ески булгарлар...

---

* *Туна* — Дунай дереси.

— Оннардан, олмалы, чекилер шиндики тўрк халклары, болгарлар...?

— Хализ: казахлар, кыргызлар, тўркменнäр... Бу Бўўк Қырын баш ерийди Алтай топраклары, кырлары хем байырлары — Бўўк Алтай. Хее, не фийылдармыш о дерин заманнарда йашамак о Алтай алчакларында, Иртыш, Обь, Абакан, Енисей, Селенга, Орхон, Онон, Керулен дерелерин бойларында!

— Е шиндики вакытта,— афединиз, ани кесерим лафынызы,— о Бўўк Қырын генишлеринда ўзлäн халк, миллионнан инсан йашээр?!

— Доору, йашээр, хем оннарын сайысында Буўак гагоузлары* да, биз дä.

— Ама хализ кимнердäн калмыш бу кырлар бўўнкў инсаннара йа? Қимди бу кырларын йашайаннары о дерин чоктанкы заманнарда? Бракты мы оннар нышан, хабер, кенди изlерни, йаптыкларны гелäн вакытлара?

— Брактылар, елбетки, брактылар: анмак ташларында, мезарларында, кўй ерлеринда; ев, иш тедарыкларындан, гийимнеринден, тўркўлеринден, сöлейишлеринден, масалларындан, адеетлеринден, ески сöлемеклäр, аклыйа гетирмеклäр — хепси буннар бир дерин айна гибн гöстererлäр бу Бўўк Қырын чоктанкы мейданнарны. нäндан дири сансын бакэрлар о узаклардан Скифлар, Сарматлар, Хуннар хем Огуз-тўркўтлäр, Хазарлар хем ески Булгарлар, Аланнар хем Аварлар, Уйгурлар хем Қыргызлар, Печнеклäр хем Қыпчаклар, ески Монголлар, Киданылар-татарлар... Чоойу оннар бўўнкў тўрлў халкларын сенселä аталарыйдыр. Хем, белликн, оннарын арасында булунажэк бизим гагоузларын да ески деделери.

— Сэйлер, бизим историрмыз да о заманнардан чекедер, хеп оралардан, ески огуз деделермизин историясындан? Олса ама билелим таа йакындан, таа уфактан, нелäр нижä олмуш халкын историясында.

— Ее, бу узун, пек узун история. Онун хализлерни ий билер анылмыш уста Заман, битмäз дä Ömўр; оннар долдурэрлар бенim ески каушуму о акыла гетирмеклäрлäн, ани кайбелмеерлäр, саде унудулэрлар. Йа чааралым оннары бизим дернеемизä да барабар аклымыза гетирелим хем дирилделим о узак сенселелермизин сўретлерини, йашайышыны, савашмаларны да гöрелим, насыл етишмишик биз оннардан.

* Проф. Баскаков Н. А. булэр, ани аад «гагауз» гелер ески огузларын бир бöлўўн аадындан — «хак-огуз» аадындан (хакына, аслы огуз) — бундан — *гагоуз*.

* * *

Незамандан пейдаланмыш инсан о Бӱӱк Алтайын ерлеринда, зоор аклыйа гетирмää. Ама шинди да, ики бинин ӱстӱнä йылдан сора, сансын ишидерим о гезиӈи арабаларын одун дингиллердä ӱсек тафта текерлеклерин гыӈырдамасыны, ордан орайы ташынарак. ӧртӱлӱ кечä палайлан мы, дерийлäн ми, кибита, шатра есабы, ӱклӱ нелери варлан, ушакларлан, карыларлан хем шаматайлан, йаннары сора да адамнар атлы тӱрлӱ бейгирлердä, геридäн дä хайван, койун сӱрӱлери, хергелелäр отлайып илерлейрäк кенарсыз йабан кырларын ичиндä хич билмейрäк нäны доору... да гечерäк ӧлä 25—30 вёрст гӱндä...

О кырларын, Бӱӱк Қырын, олармыш ики ӧмӱрӱ: биркач ӱз йыл оннар ешилмиш, биркач ӱз йыл да куруйармышлар. Ачан ешилмишлäр, оннарын ичи долармыш инсан, хайван, куш, дӱзӱлäрмиш гӱр йашамак, бӱӱк девлетлäр; ачан да куруймушлар, бу инсаннар чыкып гидäрмишлäр башка ерлерä, бракып бураларны бош. Ачан енидäн йашлык олармыш да кырлар ешерäрмиш, бурайы долармыш да калкынармыш ени инсаннар, башка сенселелäр, дӱзӱлäрмиш башка девлетлäр, культуралар.

Ӱзлäрлäн йыл йашадыйдылар Алтайын кырларында хун сенселелери, комшу оларак ески китайларлан, таа ени эрадан илери. Диллери оннарын бензäрмиш ески тӱрк диллернä. Ама ачан Қыр курудуйду, хуннарын да арасында олдуйду бозушмак, оннар даалдыйдылар башка ерлерä: бир пайы Ӱӱлен тарафына акыштыйды, Персияныӈ аныкларна йакын ерлештийдилäр; башка бир пайы да калкып гиттийди Гӱнбатысына, таа Итил* дересинä чыкып, сора да Европайа етиштийдилäр Атилла ханын вакыдында.

Бӱӱк Қыр генä ӧлдӱйдӱ...

Даалыклы Алтайда ама йашарды о сенселелäр, ангылар гележейдилäр хуннарын еринä, дӱзежейдилäр пек бӱӱк хем кави бир девлет-падишаалык, Ески Тӱрк Қаганлыыны, да оннара дейжейдилäр «огуз-тӱркӱтлäр», ески тӱрклäр.

Бӱӱк Қыр дирилежейди генä...

---

* *Итил* — Волга дересинин ески аады.

— Диллермиз дӓ уйэр, аннашэрыз,— алатлады кургаф хем балабан бир аксакал,— тӓ, сиз, канглылар, деерсиниз йӓ «су»? Биз дӓ ӧлӓ дееризь, тубаалар да, толислӓр дӓ, телеутлар да... е «ат», «куш», «ог», «огул», «сыыр», «кӯн», «ай», «гӓк»... саймак та биртакым — бир, ики, уч, тӯрт...?

— Ог-узу дӯзериз, ог-узу олэрыз! Огузлар!— баарды Ог-Огул сансын бир карар гиби калдырып бир елини йукары, айдыннадып хептӓн суратыны.

— Биз ама кайыл дийлиз!— баарды ансыздан толислерин ӧндери-башы, чыкып илери бир доору бейгирдӓ атлы.— Биз башка ерӓ гидежез, башка йашайжэз!— да сыкып бейгирини хайдады, онун да ардына акышты бӯтӯн о сенселӓ.

— Орада сизин ишиниз,— услу деди ардларна Ог-Огул, да чевирип бейгирини баарды — гидериз, огузлар, Орхон кырларна!

Таа о илкйаз Орхон хем Селенга дерелерин кырлары долдулар огуз йурталарыннан, шатраларыннан, топрак бордейлериннӓн. Ӧлӓ ешерӓрди о кырлар, ани дарсык хайваннар шашырардылар, нӓнда отласыннар таа тез. Гиттикчӓ зееделенӓрди ог-узлуклар, оннарын маллары, занаатлары, диллери дӓ бирлешӓрди таа да чок — огуз дили оларды. Йашамак о кырларда шинди зоор дийлди, отлайжак варды чок, хайван да варды. Хайван да варкан, катык та, гийим дӓ варды. Хем инсан занаатланарды дийл саде хайванжылыклан, ама авжылыклан да, кыр авжылыыннан, коуламак авжылыыннан, хализ о бӯӯк отчул хайваннара, нижӓ куланнар, антилопалар, мараллар, йабан бейгирлери... Йашамак гидӓрди, ӱзйыллар гечӓрди...

Ее, те бурада, ий достларым, дургунуп динненелим бираз, бир ески кумус ичелим, бир дӓ шиндики боза, да сора аннадырым таа нелӓр олмушту илери доору.

* * *

Fedor Marinoğlu, *Ürek Dalgası,* Kişinev, 1990, s.157

САНА, МАМУ

Қара көмӱр сачларында
Бийаз теллӓр педаланмыш,
Титсийдир, маму, жанында
Йараларын офланылмыш.

Сана кӱсӓрдик не хызлы
Сокаа бракмарсан чыкалым,
Олардын пек бизӓ паалы,
Қырдан, даадаркан малайы.

Ислӓ аннээрыз бӱӱн сени,
Олду паалы чекишлерин,
Бӱӱйер хеп бир дӱшӱнмелийн,
Етишмеер йардыма елин.

Илкйаз ачэр гӧзлериндӓ,
Сени гелдийсӓк долашмаа.
Сендӓн, ма-маму, дӱннедӓ
Кимӓдир таа зор дайанмаа?

Fëdor Zanet, *Zamanayársın Evim*, Kişinev, 1989, s.44

АФГАНИСТАН

Генч ооллары ватан йоллады
Афганистан топраана.
Силäхлäн билä, изин о верди:
Раатлыы, сербестлии корумаа.

Та биз орада. Не биз гöрдўк?
Аман аллахым, аман.
Адыннан сенин, кенди халкыны
Доорэр душманнар, аман.

Кыйамээрлар не ушаклары,
Не дä ихтäр инсаны.
Адыннан сенин клиселерни
Йакэрлар оннар, аман.

Не варды биздä–ўсўзлерä,
Вердик ватаным, вердик.
Битки сомуну–бу ўзеҏä,
Оннарлан билä пайеттик.

Битäрди куршун, битäрди сужаз,
Йанарды долай ташлар.
Душман кеезиндäн, калардык биз аз...
Прост един бизи аналар...

Ама калкып, ташлар алтындан,
Генä гиттик илери.
Атешлäн бетва карыштырып
Вердик душмана борчлары.

Necin gagauzlara deerlar: „Gagauz" chim vermiş onlara bu tiurliu aţ, hem necin, hem da nezaman?

1. Greclear urumlar gagauzlara deerlar: *turcofoni* (tiurcea lafedeanlear). *Grec-Turcofon*, nişanlâer, chi gagauzlar tiurclenmiş urummuş, urumlar, hani lafedeerlar tiurcea. Greclear urumlar sioleerlar, nidjea onlar *turcofon* — gagauz olmuşlar. Razghelmiş, chi Chiciuc. Azieada, Anadolda eaşaean urumlar greclear calcânmâşlar Osmanlâi Tiurclerin iustiunea hem da eapmâşlar revoluţia. Ozaman Osmanlâ Tiurclerin Sultanâ azaplamâş onlarâ, zvetea coimuş hem da vermiş izin ferman, chi Anadol urumlarâ (grecleri) hici lafetmesinlear urumdjea, grec dilindea, ama saadea tiurcea. Bu izinea bu fermana ghiorea zaptiealar derlearmiş Anadol urumlarâna: „*Gagauz olsun*", *Cagauz* olasân, senin dilin uz olsun, padişahlâc dili ghibi, chi lafedeasinis saadea tiurccea Osmanlâidjea, cullannasânâz saadea padişahlâc dilini Osmaniâ veliatlarânda. Sioz, lai. „*gagauz*", *gaganuz* olsun ghiosterier taa başca saigâ(san)da.

Acean Osmanlâlarân zaptiealarâ derlearmiş calcânmâş urumlara revoluţionarlarâ: *gaga uz*, *gagan uz olsum*, hem baarâmâş: bacân gaga uz olsun „fodullanma, caldârma gaganâ, cafanâ, burnunu tiucarâ, calcânma, olma revoluţionar". Chim gagauz olmâsa hem da tiurccea lafetmessea, dilsis caladjec".

Her bir grec urum Anadolda lafedearsa urumdjea, zaptiealar cheerlearmiş onun dilini. Ozamandan beri Anadol urumlarâ *turcofon*, *gagauz* olmuşlar hem da lafedirmişlear saadea tiurccea hem da unutmuşlar grec (urum) dilini, ana dilini, hem da tiurclenmişlear dil tarafândan. Gagauzlar turcofonlar zordan ghecimişlear cacimâşlar Andoldan hem erleşmişlear Varna, Dobrodjea viliatlarânda.

Hep bioleatirliu leghenda var bulgarlardada, ama biraz başcalanâer. Bulgarlar deerlar, chi gagauzlar tiurclenmiş bulgarmâş, hani caibeimişlear bulgar dilini hem da zordan edinmişlear tiurc dilini. Bulgar leghendasâ siolier, chi bir vacât Sultan izin vearmiş, chi bulgarlar, hani eaşarlarmâş Varna, Balcic, Dobrodjea viliatlarânda — hici lafetmesinlear bulgardjea, ama lafetsinlear saadea tiurccea, chi *gagalarân dilleri uz olsun padişahlâc dili ghibi*, tiurc dili olsun. Zaptiealar derlearmiş, baarlarmâş, bulgarlara: *gaga uz ol*, gagauz *olasânâs*, tiurcea lafedeasiniz, zerea iolea izin gheldi sultandan, padişahtan, bu erlerdea bulgar dili işid'lmesin; chim bulgardjea lafedirsea, onun dili chesiledjec. „Bulgarlar bu zoru ghiorlup vastghecmişlear lafetmeea bulgardjea, bulgar dilini unutmuşlar hem da tiurc dilini edinmişlear, hem gagauz olmuşlar".

Biolea sioleer grec hem bulgar leghendalarâ. Şindi bacalâm, ne sioleerlar iurenmiş adamlar, eazâdji profesorlar, etnologlar gagauzlarân adâ icin hem da onlarân dili icin.

Rus Academieaşânân şanlâ profesoru V. V. Radlov hem da gagauzolog Moşcov buluerlar, chi sioz, at: „*gagauz*" eapâlmâş, ichi laftan: 1) *gaga* hem 2) *uz*. Tiurclerin bir halcâ taşirmâs at: Uz hem Oguz. Uzlara tatarlar derlearmis Oguz, zerea onlar lafâ „Uz" ocumaerlar „uz" ama „oguz". Onuştan uzlara deerlar „*oguz*".

lazâdjilar Radlov hem Moşcov buluerlar „uzlarâ" oguzlarâ tiurc soiu, tiurc senselesi, hangasândân cechilmiş başca tiurc biolmeleri hem her biri cabul etmiş biolmea adâ. Onlarân biri taşirmâş at: Gaga, Gagu, Gogu. Ama ciunchiu bu biolmea doumuş, cicmaş Uzlarân senseleasindean, cabul etmiş at: *Gaga-uz*. Profesor Manoff buluer, chi gagauzlar cabul etmişlear at Oguz Handan.

Sioziuet siolier, chi Oguz (Uz) Handan cechilmiş 24 biolmea tiurc soiu, zerea Oguz (uz) hanân varmâş 24 oolu, 24 evladâ, hangâlarâ, Oguz hanân ioliusiundean sora, paietmişlear Oguzum padişahlâânâ, hem da onun soiundan cicmâş 24 Oguz (uz) soiu, 24 uz biolmesi, onlarân birişi cabul etmiş at: „*Gagauz*", başcalarâ: uz bec, uz-sart, guz, oguz, sur uz, goz, guzi, sur-oguz, cum-uz....

Sart sioziueti sioleer, chi tiurc senselerin biri cabul etmiş at: *gagauz*, onuştan, chi o senselea, o tiurc biolmesi, her cherea gagasânâ (aazânâ) uz tutarmâş diondiurmecazmiş lafânâ, verdii sioziuniu tutarmâş ei.

Bir tiurc biolmesinea verilmiş at: „uz, oguz", onuştan, chi o belmenin insanlarâ, adamlarâ ghezearmişlear hercherea uzluclan, dourulucian.

Mihail Ciachir, *Dua Chitabâ*, ichmdji tipar, Chişmau, 1935, s.1-4

662092 I

IISUS HRISTOS
stavrozâs ghetirdi Cheadiseini curbau insaniar icin.

Bibl. Jagiell.
1965 K. 582

DUALAR ICIN

Dua lafetmeactir Allahlan, zerea acean biz duaedeeris Allaha, ozaman biz sioleeris Ona, bir Bubaea' ghibi, zorlarâmâzâ hem da ealvarâerâss Ona, versin bizea ne leaazâmdâr. Biz duaedeeris Allaha onuştan, chi Allah coruer bizi uşaclarânâ ghibi, coruer bizim iomiuriumiuziu bir Buba ghibi — verier leaazâmlâclarâ, verier cârlara eaamur, cii, ghiuneş, hem hertuirliu eilic. Dualarâmâzda biz isteeris Allahtan her bir eilic, echida şiuchiur edeeris Allahâ verdil eiliclear icin, echida şanâerâs Allahâ Onun Chiamil işleri icin.

Allahtam caarea biz duaedeeris Pânaleea Allahân Hristozun Anasâna, Angheilerea, hemda Allahân aioz izmetchearlarâna, hangâlarâ eacândâr Allahâ hem da ealvarabilierlar Allaha bizim icin.

DUA NIŞANLARÂ ICIN

Dua vacâtânda biz, hristianlar, eapaerâs stavroz, cianchiu I. Hristos stavrozian, crucea curbanânian curtarâer bizi her bir feanalâctan hem zordan. Stavrozu eapaerlar iolea: topiaerâs bireri in[1] (3) parmac saa elindeur: biuc parmaa hein ghiostermec parmaanâ hem da ortada olana—o calan ichi parmaa iildeeris el icinea. Iolea bazârialp parmaclarâmâzâ biz coiuerâs anlarâmâza, sora ghiusiumiuzea, sora saa omuzumuza

hem da sol omuzumuza — hemda iolea eapâerâs stavroz nisanânâ, crucei. Acean biz eapâerâs stavroz, ozaman biz ghiosterieris. chir biz hristianâs, chi biz inanâerâs Iisus Hristoz Allahân Oolunu, stavroznişanânâ coiuerâs anlâmâza (başimâza), chi Allah aidânlâclasân acâlâmâzâ, coiuerâs stavrozu ghiasiumiuzea, chi Allah versin bizea ei iurec eilic eapmaa,— cciurâs stavrozu saa omuzumuza hem sol omuzumuza, chi Allah versin bizea saalâc, cavet ei işlemeeadei. Acean başimâzâiildeeris Allahân ioniundea hem dizciocheeris— ozaman biz ghiosterieris Allahân ioniundea cabatlaâmâzâ hoclaamamâzâ. Evduasâ icin iconalarân ioniundea hem cliseaduasaa clisedea *Hristianlar leazâm duaetsinlear Allaha evdea, shem da clisedea. Evdea leaazâm dua etmeea Allaha* sabahlein, *acean calcâerâs uicudan,* avşamlain, *acean eatâeris uiumaa,* imectean, — *(sofradan)* illeri *hem* imectean sora, her bir işin başlantâsândan elleri *hem her bir işi bitirdictean sora. Evduaalarânâ leaazam eapalâm iconalârân ioniundea. Icona Allahân suratâdâr Icona I. Hristozun Allahân Oolunun suratâdâr nidjea O er instiundea ghiostermiş chendisini. Iconalarda eazâlâdâr Panaieanan Hristozun Anasânân suratâ, angheilerin hem aiozlarân suratlarâ. Acean biz duaedeeris, dua eapmaerâs taftaea, echida iconaea, ama, Ona, Chimin suratâ eazâlmâş iconada. Pazarlar ghianiu hem iortular ghiniu hristianlar leazâm ihtiza dua-eapsânlar Allaha Clisedea, neredea Allah verier hristianlara maasus hair, Allah berecheti, — zarifet.*

Dualar Azis Troiţaea (iuci ipostasiâ Allaha) Allaha Bubaea, Allahân Oolunu, hem da Aioz Duha (barabar).

I. Sabahân dualarâ.

1) Bubanân hem Oolun hem Azis Duhun adâna. Amin.

2) Slava (Şan) Sana bizim Allahâmâza, slava Sana.

3) Azis Allah, Azis Cuvetli, Azis Iolumsuz, hairla, miluetet bizi (3 cheret).

4) Slava (Şan) Bubaia, hem Oola, hem Azis Duha, hem şindi hem herzaman hem dalmalarân dalmalarânadac. Amin.

5) Pec-Azis Troiţa, hairla (miluetet) bizi, Sasbi, pacia bizim hiunahlarâmâzâ, Ciorbadji afeti bizim dinsizliclermizi. Azis, dolaş hem alâştâr bizim cuvetsizliclermizi, Senin adân icini.

6) Ei saabi, hairla (miluetet) bizi (3 herea).

Dua Allaha Bubuia, hangâsinâ verdi diuzdiu Iisus Hristos

(El) Ohioclerdea Olan Bizim Bubamâz.

ИНДЖИЛЪ ЯНИ ЕВАНГЕЛИОНЪ.

ИНДЖИЛЪ ИОАНИСИНЪ ТАХРИРИ ЮЗРЕ

БАБЪ 1.

1 Келямъ ибтидаде мевджудъ иди, ве келамъ Аллахжнъ нездинде иди, ве келамъ Аллахъ иди;

2 бу келамъ ибтидаде Аллахжнъ нездинде иди.

3 Херъ шей анжнъ васитасийле вуджуде гелди, ве вуджуде гелмишъ оланлардан ансжзъ биръ шей вуджуде гелмеди.

4 Хаятъ анде иди, хаятъ дахи адемлеринъ нурж иди.

5 Ве нуръ зулметде зия вериръ, зулметъ дахи анж идракъ етмезъ иди.

6 Аллахъ тарафжнданъ ирсалъ олунмушъ Иоанисъ исминде биръ адемъ варъ иди.

7 Ишбу адемъ шехадетъ ичунъ гелди, таки нуржнъ хакжнда шехадетъ етмесийле, джумле адемлеръ анжнъ васитасжйле имана гелсилнеръ.

8 Кендиси олъ нуръ олмаибъ, анджакъ нуржнъ хаккжнда шехадетъ етмекъ ичунъ иди.

9 Дюняя геленъ херъ биръ адеми тенвиръ еденъ хакики нуръ о иди.

10 Дюняда иди, дюня дахи анжнъ васитасжйле вуджуде гелди исе де, дюня анж танжмадж.

11 Кендининкине гелди, ве кендининкилеръ анж кабулъ етмедилеръ.

12 Амма херъ кимъ анж кабулъ етди исе, анлере, яни онунъ исмине инанлара, евлядъ Уллахъ олмаклжга селахиетъ верди.

13 Бунларжнъ тевеллюду дахи не кандanъ ве не тенъ ирадетинденъ, ве не де инсанъ ирадетинденъ, анжакъ Аллахданъ иди.

14 Ве келамъ тенъ олубъ, инайетъ ве хакикатъ иле мемлу оларакъ, арамжзда сакинъ олду, бизъ дахи анжнъ джелалини Педеринъ Ибни вахидининъ джелали дею гйордюкъ.

15 Иоанисъ анжнъ хаккжнда шехадетъ едибъ нида едерекъ, деди ки, бенденъ сонра гелибъ, бана текадюмъ едеръ. дедиимъ затъ бу джръ, чунки бенденъ мукаддемъ иди.

Włodzimierz Zajaczkowski, *Jezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii*, Krakowie, 1966, s.67, 78, 113

7. ALIŠIMIN KAŠLERI KARE

Ališimin kašleri kare
s'an aštïn sineme jare.
bułamadïm derdime čare.
Görmedin mi oł živan Ališimi Tuna bojinda (Balčik jołunda)
görmedin mi oł živan Ališimi māžur dānda.
Evlerim var hane hane
bengilerim var tane tane
saramadïm jene jene.
Görmedin mi oł živan Ališimi Tuna bojinda (Balčik jołunda)
görmedin mi oł živan Ališimi māžur dānda.
Evlerim var dā bašinda
benglerim var soł kašimda
saramadïm genč jašimda.
Görmedin mi oł živan Ališimi Tuna bojinda
görmedin mi oł živan Ališimi māžur dānda.
Evlerim var sundurmalï
benlerim var kondurmalï
bir öpüšte soldurmalï.
Görmedin mi oł živan Ališimi Tuna bojinda (Balčik jołunda)
görmedin mi oł živan Ališimi māžur dānda.

Havada bułut nedir bu duman
onu jemendir bir gülü čimendir
kïšlamïn önünde gelijor sesi,
elim koluma jürejim sïzlar
onu jemendir bir gülü čimendir
bir giden gelmijor ažeb nedendir.
Kïšlamïn önünde gelijor sesi
elim koluma jürejim sïzlar
varïn bakïn čantasïnda ažeb nesi var
bir čift kundurasïle bir fesi var
onu emendir bir gülü čimendir
bir giden gelmijor ažeb nedendir.

KĀZ AZMANĪ ČǪŽUK

Bir padišāh bir vakit joknīš čǫžū karīsīnī istejermiš kūsun (braksīn). Bu karī annatīrījor bir jebe 'babu. Annatīrījor: „Iš bōledir kožam beni kūma istejor n'apalīm". Jebe 'babu dejor: „Kolaj iš čūresini bulažajiz". Bir āz vakit karnīna parcal kojsun görünsün šiš ki čǫžuk japažak". Bir gün 'babu gelijor. Bir kāz kesejorlar onu sarajorlar kīzan gibi. Padišā haber verijorlar: „Dünjaja čǫžuk geldi". Padišah ta sevinmesinden 'babuja bakšiš verijor. „Evde duražan" dejor „kīzanī izmet japažan". Bir aīta gečejor. 'Babu dejor: „Lāzīmdīr gidelim anama jikalīm čǫžū anasīnī". 'Babu alījor čǫžū anasī da barabar gidejolar. Amamīn janında dük'an varmīš. 'Babu brakajor čǫžū 'masanīn üstüne. Anasīnan barabar gelijolar dük'ana pazarlīk alsīnnar. Onnar dük'an içinde iken bir bavži gečejormiš. Köpek kavrajor čǫžū gidejor. Bunnar čiktījan dišarī bakījorlar ki čǫžuk jok. Bašlījorlar bārmā ālamā. „Čǫžuk jok padišā ne žuvap vereżiz". Bir karī iki tene čǫžū varmīš orda amamda. Karī dejor: „Madem bu kadar korkajorsunuz padišah sizi elak etmesin b'an benim bir čǫžūmu veririm size". Onnar da o čǫžū alīp karīja bakšiš verijolar dönüp palata gidejolar.

Javaš javaš čǫžuk büjüjor. Padišān karīsī 'sōra baška čǫžū olujor barabar büjüjolar. Šindi anasī ufak čǫžū „Gel ōlum" dermiš o büjūne „Gel kāz azmanī". Čǫžūn atīrī čǫk kalījormiš bu sebepten babasīna dejor: „Baba b'an gideżem durmam burda". Ne sebeptir söjlemejor babasīna. Jalūnīz „gideżem" dejor. Babasī bir bejgir verijor anasī da bir gülmek verijor. Pinejor bejgire gidejor. Gidejor gidejor iki üč gun. Jolda karnī ažigijor jok ne jesin. Gečerken čobanīn janında ekmek istejor. „Ekmek jok čobanda kes bir kojun" dejor. Jarajor kojunu čikarījor karnīndan kuzuju. Ōle jejor čij. Alīp kendini gidejor. jolda susajor. Su jok. N'apsīn šindi. Mendili čikarījor bejgirin terini silejor mendillen su jerine içejor. Burdan dā geštijnen etišjor bir memnekete. O memnekette bir padišān kīzī varmīš. O kīz için padišah masai söjlermiš: „Kim žuvabīnī verirsa kīzī ona vereżek". Kim ki bilemese masalī žuvap versin onun kellesini alīrmīš.

Bu čǫžuk ta išittijnen bu iši o da gidejor. selam verijor. „Bu išin için" dejor „b'an da geldim". „Pek iji" dejor padišah. „Bu akšam burda kalažan. masalī söjleżem, žuvabī verirsan kīza sana vereżem. Fakat žuvap veremesan kelleni alažam". Čǫžuk ta dejor: „Pek iji. kabul ederim. Fakat evele b'an söjleżem, siz vereżeniz onun žuvabīnī. Ondan 'sōra siz da söjlejin". Padišah ta dejor: „Bujur, söjle". Čǫžuk dejor: „Babama pindīm, anamī gejdīm, dūmamīš kuzu pervanī jedim, gökten jāmamīš, jerden kajnamamīš su ištim, benim" dejor „masalīm budur. Bunun žuvabīnī vereżeniz". Čǫžū bir oda verijorlar jatsin. Onnar baba kīz baraber bütün geże ūrašijorlar masali, kararīnī veremejorlar (bulamījorlar). Bir gün iki gün jok. Kīz da čūrijor lāmžilar, kendi odasından čǫžūn odasīna kadar altīndan kazajor kanal čǫžūn janina čikmā için.

Bir akšam kanaldan geçip čoǯūn odasina čikajor. kaldīrījor čoǯū ujkudan, čoǯū dejor: „Bana söjle babama pindīm dedijin nedir bu". Čoǯuk „pek iji" dejor „ver bašindan jašmānī, o zaman söjleǯem, baška türlü söjlemem". Kīz da mešbur olujor čikarīp jašmānī verijor. Čoǯuk „babama pindīm" dejor „babam bana bir bejgir verdi". „Pek iji" dejor kīz. „Anamin gejdīn ne olujor bu?, onun manasī nedir?" O da dejor: „Arkandan gölmejini vereǯen bana onu da söjleǯem. Evden čiktīm vakit anam bana bir gölmek verdi. Bunun da manasī budur". Kīz da dejor: „Pek iji. Bu dūmamīš kuzu pervanī, gökten jāmamīš, jerden kajnamamīš ištīn su, bunun manasī nedir? Čoǯuk ta dejor: „Pek iji söjleǯem. Fakat fustanīnī vereǯen bana, o vakit söjleǯem". Kīz da čikarīp fustanī verijor čoǯū. Čoǯuk ta dejor: „Dūmamīš kuzu pervanī, gökten jāmamīš, jerden kajnamamīš su ištijim kojunun karnīn jardīm, ičinden kuzuju čikardīm, čij jedim. Šu gene mendillen bejgirin teriui sildim su jerine ištim. Bunnarīn da manasī budur".

Kīz kendini alīp kendi odasina gidejor. Sabā olujor, kalkajor, babasīna gidejor. Babasīna dejor: „Baba, b'an bu masalkarīn manasīnī buldum. Babama pindīm dediji laf babasī ona belki bir bejgir vermištir. Anamī gejdīm dediji laf belki anasī ona bir gölmek vermištir. Ččünǯüsü da dūmamīš kuzu pervane jediji, gökten jāmamīš, jerden kajnamamīš ištiji su belki bejgirin terinden silip ičmištir". Babasī da dejor: „Āferin kīzim, bu iš temamdīr. Čārīlīm čoǯū, annatīralīm masalīn manasīnī". Čārījorlar čoǯū padišah önüne. Padišah dejor: „E ōlum, babama pindīm dedijin laf olaǯak ki baban sana bir bejgir vermištir". Čoǯuk ta dejor: „Evet, bōledir". Čikarījor jašmā padišā dejor: „Bunun manasīni bu jašmak bildiji". Padišah šaš kalijor „Anamī gijdīm dedijin laf olaǯak ki anan sana bir gömlek verdi". „Evet, onun da bu gölmek bildiji" čikarījor gölmeji. „Dūnamīš kuzu pervane jediji, gökten jāmamīš, jerden kajnamamīš su ištijin bu da olaǯak kojunun karnīsīnī jardīn, čikardīn kuzuju, jedin, bejgirin da terini sildin, ištin, bunnarīn da manasī bu olaǯaktīr". Čoǯuk ta dejor: „Evet", čikarījor fustanī, gösterijor padišā. „Bunnarī da bu fustan bildiji manasīnī". Padišah ōle kalijor masal söilemē. jüzü olmījor. čunkin bi šē bilemidiler. Čoǯa dejor: „Ōlum, kīz senindīr. S'an da bizim güvē olaǯan". Kīzī verijorlar čoǯū. Arabalarī düzüp pindirijorlar göčü. Bir tabur asker čoǯun babasīnīn memneketine gönderijorlar.

(Anastas Wasiliew Dimitrow, 74 lata, Jambol)

Ahdi Çedid, Istanbolda, 1905, s.1-3

ΙΝΪΖΙΑ ΓΙΑΝΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

ΜΑΤΘΑΙΟΣΟΥΝ

ΤΑΧΡΙΡΙ ÒΥΖΡΕ

ΪΑΪ 1.

1 Ἰησοῦς Χριστὸς, ἴπνι Δαβὶδ ἴπνι Ἀβραὰμὴν νε-
σεπινὶν χιταπή τηρ.
2 Ἀβραὰμ Ἰσαακὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἰσαὰκ Ἰα-
κωβοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἰακὼβ Ἰουδαγιὴ βὲ ἀ-
3 νὴν καρηνταὰλαρηνὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἰούδα Θα-
μαρτὰν Φαρὲς ἰλὲ Ζαραγιὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Φα-
ρὲς Ἐσρωμοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἐσρὼμ Ἀραμὴ
4 τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἀρὰμ Ἀμιναδαβὴ τεβλὶτ ἐϊλε-
τί· βὲ Ἀμιναδὰβ Ναασσωνοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ναασ-
5 σὼν Σαλμωνοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Σαλμὼν Ῥα-
χαβτὰν Βοοζοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Βοὸζ Ῥουθτὰν
Ὠβηδὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ὠβὴδ Ἰεσσαιγὶ τεβλὶτ
6 ἐϊλετί· Βὲ Ἰεσσαὶ Δαβὶδ μελιγὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ
Δαβὶδ μελὶκ Οὐριανὴν ζεβτζεσιντὲν Σολομωνοὺ
7 τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Σολομὼν Ῥοβοαμὴ τεβλὶτ ἐϊλε-
τί· βὲ Ῥοβοὰμ Ἀβιαγιὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἀβιὰ
8 Ἀσαγιὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἀσὰ Ἰωσαφατὴ τεβ-
λὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἰωσαφὰτ Ἰωραμὴ τεβλὶτ ἐϊλετί·
9 βὲ Ἰωρὰμ Ὀζιαγιὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ὀζία Ἰωα-

θαμὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἰωάθαμ Ἀχαζὴ τεβλὶτ
10 ἐϊλετί· βὲ Ἄχαζ Ἐζεκιαγὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἐ-
ζεκία Μανασσηγὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Μανασσῆ Ἀ-
μωνοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἀμὼν Ἰωσιαγὶ τεβ-
11 λὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἰωσία Βαβυλὼν ἐσαρετὶ ζεμανηντὰ
Ἰεχονιαγὶ βὲ ἀνὴν καρηνταὸλαρηνὴ τεβλὶτ ἐϊλε-
12 τί· Βὲ Βαβυλὼν ἐσαρετιντὲν σόνρα Ἰεχονία Σα-
λαθιηλὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Σαλαθιὴλ Ζοροβαβελλὶ
13 τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ζοροβάβελ Ἀβιουδοὺ τεβλὶτ ἐϊ-
λετί· βὲ Ἀβιοὺδ Ἐλιακειμὶ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἐ-
14 λιακεὶμ Ἀζωροὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἀζὼρ Σαδω-
κοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Σαδὼκ Ἀχειμὶ τεβλὶτ ἐϊ-
15 λετί· βὲ Ἀχεὶμ Ἐλιουδοὺ τεβλὶτ ἐϊλετί· Βὲ Ἐ-
λιοὺδ Ἐλεαζαρὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ἐλεάζαρ Ματ-
θανὴ τεβλὶτ ἐϊλετί· βὲ Ματθὰν Ἰακωβοὺ τεβλὶτ
16 ἐϊλετί· Βὲ Ἰακὼβ Μαριανὴν ζεβτζὶ Ἰωσηφὶ τεβ-
λὶτ ἐϊλετί· βὲ μερκουμετὲν Χριστὸς τενιλὲν Ἰησοῦς
17 τεβελλόὺτ ἐττί. Ἴμτι νεσλλερὶν τζόύμλεσι Ἀ-
βρααμτὰν Δαβιδὲ κατὰρ ὃν τὸρτ νὲσλ, βὲ Δαβιδτὲν
Βαβυλὼν ἐσαρετινὲ τεγὶν ὃν τὸρτ νὲσλ, βὲ Βαβυ-
λὼν ἐσαρετιντὲν Χριστοσὰ κατὰρ ὃν τὸρτ νέσλ τιρ.
18 Βὲ Ἰησοῦς Χριστοσοὺν βελατετὶ πού μινβὰλ ὀύζ-
ρὲ ὀλτού· γιάνιβαλιτεσὶ Μαρία Ἰωσηφὲ νισανλὴ ἰκὲν,
ἰτζτιμαλεριντὲν ἐββὲλ, Ρούχ ὀὺλ Κουτστὰν χαμιλὲ
19 πουλουντού. Ἴμτι ἀνὴν ζεβτζὶ Ἰωσὴφ σαλίχ ὀλ-
τουγουντὰν βὲ ἀνὴ ρόυσβάϊ ἐτμὲκ ἰστέμετιγιντεν,
20 ἀνὴ κιζλίτζε ποσαμὰκ νιγετιντέ ἰτι. Ἄμμα πού-
νού τὸυσόυνὸὺρ ἰκὲν, ἰστὲ Ραππὴν μελεγὶ ρόυγια-
τὰ ἀνὰ κόρόυνὸὺπ, Ἔϊ Ἰωσὴφ ἴπνι Δαβὶδ, ζεβ-
τζὲν Μαριαγὴ καπὸὺλ ἐτμεγὲ κόρκμα· ζίρα ἀνὴν

ραχμιντὲ μεβτζουτ ὀλὰν Ρούχ ὀὺλ Κουτστάν τηρ.
21 Βὲ ὃ πὶρ ὀγοὺλ τογουρατζὰκ, βὲ ἀνὰ *Ἰησοῦς τεσ-
μιγὲ ἐτετζέχσιν· ζίρα Ὅ καβμηνὴ χόυναχλαρην-
22 τὰν χελὰς ἐτετζέκ τιρ, τετί. Ἴμτι πουνοὺν τζόύμ-
λεσι Ρὰππ ταραφηντὰν πεϊγαμπὲρ βασητασήϊλε,
23 Ἰστὲ πακιρὲ χαμιλὲ ὀλοὺπ, πὶρ ὀγοὺλ τογουρα-
τζάκ τηρ· βὲ ἀνὰ Ἐμμανουὴλ (κὶ τερτζεμὲ ὀ-
λουνσὰ Ἀλλὰχ πιζὶμ ἰλὲ τεμέκ τιρ) τεσμιγὲ ἐ-
τετζεκλέρ τιρ, τεγιὸὺ πουγιουρουλὰν κελαμὴν ἰτ-
24 μὰμ ὀλουνμασὴ ἰτζόὺν βακὴ ὀλτού. Ἴμτι Ἰωσὴφ
ούϊκουτὰν ούγιαντηκτὰ, Ραππὴν μελεγινὶν κεντὶ-
σινὲ ἐττιγὶ ἐμρὲ ἰμτισάλεν ζεβτζεσινὶ καπούλ ἐϊ-
25 λετί. Βὲ ἀνὴ ἴλκ ὀγλουνοὺ τογουρούντζαγιατεκ
πιλμέζ ἰτι· βὲ ὅλ *μασουμὰ Ἰησοῦς τεσμιγὲ ἐϊλετί.

7

Τατλὴ βατάν.

1. Σοὺ χὸς λατὶφ ἐφχιάρ, ἀελὶρ δάϊμα πανά,
Χὲρ κὸὺν δαχὰ γιακὴν ὀλούρουμ βατανά,
Σεμαβὶ μεσκενέ, Ραππὴμ ὀρδὰ σακίν,
Πεγιὰζ ταχτά, πιλλὸρ παχρά, δαχὰ γιακήν

2. Σεφὲρ χιτὰμ πουλούρ, τὲρκ ἐδέριζ χατζή,
Χαναὰν ζαχὶρ ὀλούρ, ἄχζ ἐδέριζ ταδζή,
Χὰφβ ἐτμέγιζ σενδέν, κὸυρλὲ σέν, ἔϊ Ἰορδάν,
Ἐμβαδζηνδὰν ὀτέ, νουρλὰρ ἐδὲρ λεμάν.

3. Γιὰ Ρὰππὶ ἰμδὰδ ἔϊλέ, τεζγὶδ ἔτ ἰμανήμ',
Μιχνὲτ δεργιασηνδὰ καλμάζσα τακατήμ,
Κὸζὸύμ', καλπίμ', ἔλίμ', ρὲφ ἐδέριμ Σανά,
Χὲρ κὸὺν δαχὰ γιακήν ὀλούρουμ βατανά.
Τατλὴ βατάν, βατάν,
Γιὰ Ρὰππὶ βὲρ πανά,
Ποὺ τατλὴ βατανή.

ISBN: 975 - 16 - 0795 - 7

FİYATI : 460.000.-TL